

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΟΜΟΣ 12.

1929

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ,"
1932

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΟΜΟΣ 12.

1929

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ",
1932

*Πᾶσα ἀποστολὴ πρὸς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον γίνεται πρὸς τὸν Διευ-
θυντὴν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ 1929

Α. Ὁρλάνδου: Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Λέσβου (πίν. 1-3 καὶ εἰς παρένθετος)	Σελίς 1 - 72
Α. Δ. Κεραμοπούλλου: Ὑπὸ τὰ προπύλαια τῆς Ἀκροπόλεως	73 - 101
Σπυρίδωνος Ν. Μαρινάτου: Πρωτομινωϊκὸς θολωτὸς τάφος παρὰ τὸ χωρίον Κράσι Πεδιάδος (πίν. 4)	102 - 141
Α. Ξυγγοπούλου: Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Λατόμου ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ψηφιδωτὸν (πίν. 5-8)	142 - 180
Κ. Α. Ρωμαίου: Ἡ κάθαρσις τῆς Δήλου καὶ τὸ εὔρημα τοῦ Σταυροπούλλου (πίν. 9-10)	181 - 224
Σέμνης Καρούζου: Δίφιλος; (πίν. 11)	225 - 233
Ν. Κυπαρίσση: Προσθήκαι καὶ Διορθώσεις ἐπὶ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Παρθενῶνος	234 - 235
Βασ. Δ. Θεοφανείδῃ: Ἐνεπίγραφον Ἡλιακὸν ὥρολόγιον ἐν Σάμῳ	236 - 237

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ 1929

Δ. Γρ. Καμπούρογλου: Αἱ παλαιαὶ ἀπαλλοτριώσεις χάριν ἀνασκαφῆς τῶν Ἀρ- χαίων Ἀθηνῶν	Σελίς 1 - 28
Σ. Β. Κουγέα: Ἐγγραφα τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης ἀφορῶντα εἰς τὴν ἀπαλλο- τριώσιν τῶν ἐν Ἀθήναις ἀνασκαπτέων ἀρχαιολογικῶν χώρων	28 - 32

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΑΙ ΤΗΣ ΛΕΣΒΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατὰ τὰ ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους ταξίδια, ἅτινα ἐπεχείρησεν ὁ Ludwig Ross ἀπὸ τοῦ ἔτους 1835 ἀναζητῶν κλασσικὰς κυρίως ἀρχαιοτάτης, ὅλως ἰδιάζουσας ἐντύπωσιν τοῦ ἐπροξένησεν ἢ ἐν ταῖς νήσοις εὑρεσις ἀφθόνων παλαιοχριστιανικῶν ναῶν καὶ μνημείων. «Ἐφ' ἐκάστης σχεδὸν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου» γράφει «εὐρίσκει τις λείψανα μνημείων τοῦ **πρωιμωτάτου χριστιανισμοῦ**»¹. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἐπικύρωσε μετὰ τινα ἔτη ἢ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ross τὸ πρῶτον παρατηρηθεῖσα χριστιανικὴ κατακόμβη τῆς Μήλου², ἀργότερον δ' αἱ ὑπὸ τοῦ Hiller von Gärtringen ἐνεργηθεῖσαι ἐν Θήρᾳ ἀνασκαφαί³, καθ' ἃς ἐξ ἐπιγραφῶν συνήχθη, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀσφαλῶς ἢ ἐν Θήρᾳ καὶ Θηρασίᾳ ὑπαρξίς κοινοτήτων ἤδη κατὰ τοὺς πρὸ τοῦ θριάμβου τῆς Ἐκκλησίας αἰῶνας⁴.

Ἡ εὑρεσις μνημείων τῆς πρωίμου χριστιανωσύνης εἰς τὰς ἀπὸ Διοκλητιανοῦ ἰδίαν ἐπαρχίαν ἀποτελεσάσας 55 νήσους τοῦ Αἰγαίου⁵, εἶναι εὐεξήγητος. Πράγματι αἱ νῆσοι αὗται, μάλιστα δ' ἐκ τούτων αἱ προσκείμεναι πρὸς τὰς ἀκτὰς τῆς Μ. Ἀσίας, ὧν τὰς πλείστας ἐπεσκέφθη αὐτὸς οὗτος ὁ ἀπόστολος Παῦλος⁶,

¹ **Ludwig Ross**: Reisen auf den griechischen Inseln des Ägäischen Meeres. Stuttgart und Tübingen 1845 Halle 1913 II σελ. 102. (2^α ἔκδοσις).

² **Ludwig Ross**: Reisen auf den griechischen Inseln des Ägäischen Meeres 1845 τόμ. 3 σελ. 143-151. Περὶ τῆς αὐτῆς κατακόμβης ἡσχολήθησαν ἀργότερον καὶ οἱ **Ch. Bayet** BCH, 1878, 347, **Γ. Δαμπάκης** Δελτ. Χριστ. Ἀρχ. Ἐταιρ. Ζ' (1907) σελ. 29 καὶ ἐσχάτως ὁ κ. **Γ. Σωτηρίου** Πρακτικά τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν τοῦ 1928 σελ. 33 ἔ.

³ **Hiller von Gartringen**: Thera I 255-257, 302-303 πίν. II.

⁴ Ὁ **Achelis** (Zeitschrift für N. T. Wissenschaft I σελ. 87 ἔ.) ἐπεχείρησε ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιγραφῶν νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἐν Ρόδῳ, Θήρᾳ καὶ Θηρασίᾳ ὑπαρξίν χριστιανικῶν κοινοτήτων ἤδη ἀπὸ τοῦ 100 μ. Χ. Ἀλλ' ὁ **Harnack** (Mission und Ausbreitung des Christentums 488) δὲν θεωρεῖ ἐντελῶς πειστικὰς τὰς ἀποδείξεις τοῦ Achelis παραδεχόμενος ὡς ἀσφαλῆ μόνον τὴν ἐν Μήλῳ ὑπαρξίν χριστιανῶν κατὰ τὸν 3ον μ. Χ. αἰῶνα.

⁵ Provincia graecarum insularum μετ' ἐπικυρώσαν τὴν Ρόδον **Hertzberg** Ἱστορ. τῆς Ἑλλάδος μετὰ φρασὶς Καρολίδου Βιβλ. Μαρασλῆ Α', 101.

⁶ Πράξ. Ἀποστόλων κεφ. κ' καὶ κα'.

ἐχρησίμευσαν, λόγω τῆς γεωγραφικῆς των θέσεως, ὡς αἱ γέφυραι δι' ὧν μετελαμπαδεύθη ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ τέχνη ἀπὸ τῶν μεγάλων κέντρων τῆς χριστιανικῆς λατρείας, ἅτινα ὑπῆρξαν αἱ πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας καὶ Παλαιστίνης, πρὸς τὴν στερεῶς ἀκόμη ἐχομένην τῆς πατρίου ἐθνικῆς λατρείας ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Εὐνόητος λοιπὸν τυγχάνει καὶ ἡ μεγάλη σημασία, ἣν κέκτηνται αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου καὶ ἰδίᾳ αἱ παρὰ τὴν Ἀσίαν μεγαλόνησοι — Λέσβος, Χίος, Σάμος, Ρόδος — ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν πρώτων ἐκδηλώσεων τοῦ χριστιανισμοῦ. Παρὰ πᾶσαν ἐν τούτοις τὴν μεγάλην αὐτῶν σπουδαιότητα ἡ περὶ τῶν νήσων ἔρευνα τῶν τε σχετικῶν πηγῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν μνημείων ὑπῆρξε μέχρι τοῦδε λίαν περιορισμένη¹. Ζητήματα σπουδαιότατα ὡς τὸ τῆς ὑπάρξεως χριστιανικῶν κοινοτήτων καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς νήσοις, ἥδη πρὸ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς ἐπισήμου τοῦ Κράτους θρησκείας, τὸ τῶν διωγμῶν καὶ μαρτυριῶν τῶν χριστιανῶν, τὸ τῆς μορφῆς καὶ λειτουργίας τῶν πρώτων οἰκοδομηθεῖσων ἐν ταῖς νήσοις ἐκκλησιῶν, τὸ τῶν ὀνομάτων τῶν πρώτων χρηματισάντων θρησκευτικῶν λειτουργῶν (ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, διακονισσῶν, κατηχητῶν κλπ.) καὶ πλεῖστα ἄλλα συναφῇ, παραμένουσιν εἰσέτι ἐν τῷ σκότει. Συμβαίνει δὲ τοῦτο διότι ἡ σχετικὴ ἔρευνα περιορίσθη μέχρι τοῦδε, καὶ μάλιστα λίαν ἀτελῶς, μόνον εἰς τὴν μελέτην τῶν ὀλίγων, ἀνεπαρκῶν καὶ σκοτεινῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μαρτυριῶν τῶν πρώτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἔμειναν δ' ὅλως ἀνεξέταστοι τόσαι ἄλλαι πηγαί, ὡς εἶναι π. χ. αἱ πράξεις τῶν ἁγίων, τὰ μαρτυρολόγια, τὰ ὁδοιπορικά, τὰ θαύματα καὶ πολλὰ ἄλλα λειτουργικὰ βιβλία. Μόνον μία λεπτομερὴς ἐπεξεργασία τῶν ἐμμέσων τούτων πηγῶν ἐν συνδυασμῷ κυρίως καὶ πρὸς τὴν

¹ Περί ἑνὸς καὶ μόνου παλαιοχριστιανικοῦ μνημείου τῶν νήσων ἔχομεν δυο πλήρεις δημοσιεύσεις: τῆς ἐν Πάρῳ Ἑκατονταπυλιανῆς πβλ. *Jewell and Hasluck* The church of our Lady of the hundred doors London 1920 καὶ *M. Bühlmann* ἐν Zeitschrift für Geschichte der Architektur Heidelberg 1914 Beiheft 10 πβλ. καὶ *Δαυπάκη* ἐν Δελτ. Χριστ. Ἀρχ. Ἑταιρ. Α', 111 καὶ ἐν Mémoire σελ. 8.

Συντόμους δ' ἄλλας μελέτας περὶ νησιωτικῶν χριστιανικῶν μνημείων ἔχομεν τὰς ἑξῆς: 1) Περί τῆς ἐν *Μήλῳ* κατακόμβης, περὶ ἧς ἀρχόμενοι εἴπομεν. 2) Περί τοῦ ἐν *Μήλῳ* Βαπτιστηρίου *Fletcher - Kitson* Annual of the British School 1895 - 6 σελ. 156 ἔ. *Δαυπάκης* Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Ζ', 34. 3) Περί τινῶν βασιλικῶν ἐν *Καρπάθῳ*, *Jacovich* Edifici bizantini di Scarpanto Rodi 1925 καὶ ἐν Clara Rhodos 1928 σελ. 100 - 104. 4) Περί τοῦ βαπτιστηρίου τῆς *Κῷ*, *Ὁρλάνδος* Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τοῦ 1928 σελ. 322 ἔ. 5) Περί τινῶν παλαιοχριστιανικῶν λειψάνων ἐν *Χίῳ* *Σωτηρίου* Ἀρχ. Δελτ. 1916 παρ. σελ. 284. 6) Σύντομον ἀνακοίνωσιν περὶ 2 βασιλικῶν τῆς *Λέσβου*, *Ὁρλάνδος* Πρακτικά Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν 3,441 καὶ 7) Περί τῆς βασιλικῆς τοῦ Μεσοκάμπου τῆς *Σάμου*, *Wrede* Ath. Mitt. 1929, 69.

Πλὴν δὲ τῶν ἀνωτέρω ἀνεσκάφησαν καὶ τὰ κάτωθι χριστιανικὰ μνημεῖα μὴ δημοσιευθέντα εἰσέτι: 1) ἐν Ἰαλύσῳ τῆς *Ρόδου*. Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ τέλους τοῦ 5ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνος μετὰ βαπτιστηρίου κατὰ τὴν νότιον πλευράν. 2) Παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ εἰς Καρδάμινα τῆς *Κῷ* μετὰ τριπλεύρου ἀψίδος καὶ μωσαϊκοῦ δαπέδου (μνημονεύεται παρὰ *Herzog* ἐν Jahrb. d. Just. 1903 Arch. Anz. 6). 3) Βασιλικὴ τοῦ 6ου αἰῶνος παρὰ τὸ Ἱεραῖον τῆς *Σάμου*. 4) Βασιλικαὶ παρὰ τὸ Τηγάνι τῆς *Σάμου*. 5) Βασιλικὴ μετὰ κυκλωτεροῦς ἀψίδος ἐν *Καλύμνῳ* (μνημονευομένη καὶ παρὰ *Ross*, Reisen II, 82). 6) Βασιλικαὶ ἐν *Δήμῳ* ἀνασκαφεῖσαι ἐσχάτως ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἱταλικῆς Ἀρχαιολ. Σχολῆς.

ἀρχαιολογικὴν δι' ἀνασκαφῶν ἔρευναν τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῶν νήσων δύναται παντοιοτρόπως νὰ φωτίσῃ ἡμᾶς περὶ τῆς ἐν ταῖς νήσοις ἐκκλησίας τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι τώρα ὅτε πᾶσαι πλέον αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου ἠλευθερώθησαν ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ ἡ ἔρευνα τῶν ἐν αὐταῖς χριστιανικῶν μνημείων θέλει χωρήσει ἀπροσκόπτως, θέλει δ' ἐκ παραλλήλου ἀναληφθῇ παρὰ θεολόγων καὶ ἡ λεπτομερὴς ἐπεξεργασία τῶν πηγῶν, περὶ ὧν ἀνωτέρω εἵπομεν. Ὡς μικρὰν δὲ συμβολὴν εἰς τὴν μνημειολογικὴν ἔρευναν ἐπιτραπήτω μοι νὰ παράσχω ἐνταῦθα τὴν περιγραφὴν καὶ ἀνάλυσιν τριῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τῆς Λέσβου τοῦ 5^{ου} καὶ 6^{ου} μ. Χ. αἰῶνος, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι καὶ ἄλλαι σχετικαὶ πραγματεῖαι ἀφορῶσαι τὴν ἐκκλησίαν καὶ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν νήσων θέλουσι ταχέως ἴδῃ τὸ φῶς.

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΕΥΡΕΘΕΙΣΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ

Ἐκ τῶν τριῶν βασιλικῶν, ἃς θὰ περιγράψω ἐνταῦθα, αἱ μὲν δύο πρῶται εἶχον πάλαι ἀνασκαφῇ¹ ὑπὸ φιλοθρήσκων καὶ φιλαρχαίων ἅμα Λεσβίων χωρικῶν, ἐμοῦ ἐνεργήσαντος ἐν αὐταῖς μικρὰς τινὰς μόνον συμπληρωτικὰς σκαφὰς καὶ καθαρισμόν², ἡ δὲ τρίτη ἀπεκαλύφθη ὑπ' ἐμοῦ ἐξ ὀλοκλήρου κατ' Ἰούλιον τοῦ 1928, ἐντολῇ καὶ δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων.

Καὶ ἡ μὲν πρώτη τῶν βασιλικῶν, τιμωμένη ὑπὸ τῶν περιοίκων εἰς μνήμην τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, εὐρίσκεται εἰς τὸ βόρειον τμήμα τῆς Λέσβου ἡμίσειαν περίπου ὥραν κάτωθεν, ἥτοι πρὸς νότον, τοῦ κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Λεπετύμνου κειμένου χωρίου *Ὑψηλομετώπου*· ἡ δὲ δευτέρα, τιμωμένη εἰς μνήμην Ἀγ. Ἀνδρέου τοῦ Κρητός, κεῖται ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας *Ἐρεσοῦ*, ἥτοι κατὰ τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς Λέσβου, ἀπέχουσα τῆς ἐκτεταμένης ἀμμώδους παραλίας περὶ τὰ ἑκατὸν μόλις μέτρα. Τέλος ἡ τρίτη βασιλική, ἀπεκαλύφθη 20 λεπτά τῆς ὥρας δυτικῶς τῆς δευτέρας ἐν θέσει Ἀφεντέλλῃ, ὀλίγον καὶ ταύτῃ ἀπεχούσῃ τοῦ ἀμμώδους αἰγιαλοῦ. Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἐτοποθέτουν οἱ ἐγγῶριοι πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς τὸ «Σχολεῖον» τοῦ ἐξ Ἐρεσοῦ φιλοσόφου καὶ συγγραφέως τῶν «Χαρακτήρων» Θεοφράστου.

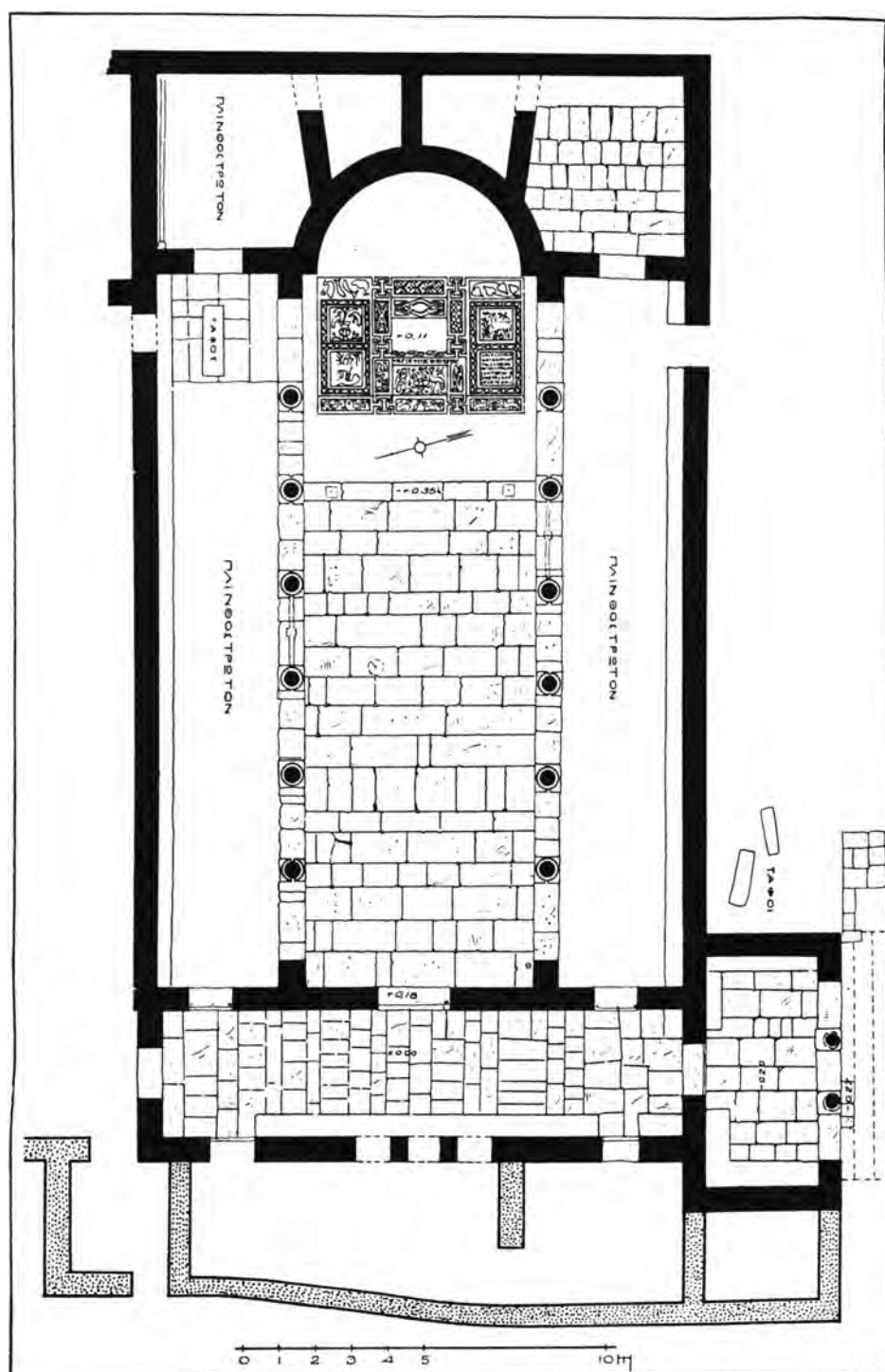
1. ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΥΨΗΛΟΜΕΤΩΠΟΥ

Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ὑψηλομετώπου ἐκτισμένη διὰ μετρίου μεγέθους γρανιτικῶν λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος διατηρεῖ τοὺς 0.65 - 0.70 μ. παχεῖς τοίχους τῆς μέχρις ὕψους 1,00 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Τὸ γενικὸν αὐτῆς διάγραμμα παρουσιάζει ἐν κατόψει (εἰκ. 1) σχῆμα κανονικοῦ ὀρθογωνίου, διαστάσεων ἐξωτερικῶν 15.80 × 30.10 μ. διευθυνομένου ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς. Εἰς τὸ ὀρθογώνιον τοῦτο εἶναι προσκεκολλημένα ἐξωτερικῶς κατὰ μὲν τὴν ΒΔ. γωνίαν μικρὸν ὀρθογώνιον πρόπυλον, κατὰ δὲ τὴν ΒΑ. πρόσκτισμα, οὔτινος ἡ ἔκτασις καὶ ὁ προσορισμὸς δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ὁρισθῇ λόγῳ τῆς μεγάλης ἐπιχώσεως, ἥτις τὸ ἐκάλυπτε³. Πλὴν δὲ τῶν εἰρημένων δύο συγχρόνων

¹ Τὴν ὑπόδειξιν τῶν ὡς ἄνω δύο βασιλικῶν καὶ τὴν πρὸς μελέτην καὶ δημοσίευσιν αὐτῶν παραχώρησιν ὀφείλω εἰς τὸν τέως ἔφορον τῶν ἀρχαιοτήτων καθηγητὴν κ. Δημ. Εὐαγγελίδην, πρὸς ὃν ἐκφράζω καὶ ἐνταῦθα θερμὰς τὰς εὐχαριστίας μου.

² Ὅρα σύντομον ἀνακοίνωσίν μου περὶ τῶν δύο τούτων βασιλικῶν ἐν *Πρακτικοῖς* τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τοῦ 1928 (Τόμ. 3) σελ. 322 ἔ.

³ Ἡ ἐν λόγῳ ἐπίχωσις προῆλθε ἐκ τῆς ἐντὸς τοῦ προσκτίσματος τούτου ἀπορρίψεως ὑπὸ τῶν ἐνεργησάντων τὴν πρώτην ἀνασκαφὴν χωρικῶν, τῶν χωμάτων ἅτινα ἐξήχθησαν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς βασιλικῆς. Ἐπὶ τῆς κατόψεως διακρίνεται ἡ ἀρχὴ τῶν ἐγκαρσίων τοίχων τοῦ προσκτίσματος, οἵτινες εἶναι σύγχρονοι πρὸς τὴν βασιλικήν, ἅτε ὀργανικῶς πρὸς τοὺς τοίχους αὐτῆς συνδεδεμένοι.

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς Ὑψηλομετώπου.

τῷ ἀρχικῷ ναῷ προσαρτημάτων ὑπάρχουσι κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν καὶ

ἄλλα τινὰ κακότεχνα, ἀναμφιβόλως μεταγενέστερα προσκτίσματα. Ἀποτελοῦνται δὲ ταῦτα ἐκ δύο μεσαίων ὀρθογωνίων, ἐσωτερικῶς συγκοινωνούντων, διαμερισμάτων, ἐχόντων τὴν πρὸς τὰ ἔξω πλευρὰν αὐτῶν καμπύλην καὶ δύο ἑκατέρωθεν αὐτῶν πυργοειδῶν κτισμάτων. Τὰ ἀδήλου χρήσεως μεταγενέστερα ταῦτα προσκτίσματα ἐσημειώθησαν ἐπὶ τῆς κατόψεως διὰ κοκκίδων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀρχικοὺς τοίχους, οἵτινες ἐχρώσθησαν μέλανες.

Αἴθριον πρὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ δὲν ὑπῆρχε οὔτε θὰ ἐπέτρεπεν

Εἰκ. 2. Ὅψεις τῶν κιόνων τοῦ προπύλου ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ.

ἄλλως τε τὴν ἐνταῦθα τοποθέτησίν του ἢ ἰσχυρὰ ὅπωςδῆποτε κλίσις, ἣν παρουσιάζει τὸ ἔδαφος πρὸς δυσμὰς τῆς βασιλικῆς.

Ἡ εἰς τὸν ναὸν εἴσοδος ἐτελεῖτο διὰ ἑξ θυρῶν. Ἐκ τούτων δύο μὲν εὗρίσκονται κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὀρθογωνίου καὶ παρὰ τὰς γωνίας, ἀνὰ δύο δὲ ἐπὶ τῆς βορείου καὶ νοτίας μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ ὀρθογωνίου (ᾧ ἀτάσιν εἰκ. 1) ἢ μὲν παρὰ τὸ ἱερόν, ἢ δὲ παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν. Αἱ δύο παρὰ τὴν ΒΔ. καὶ τὴν ΝΔ. γωνίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν θύραι εἶναι μεγαλύτεραι τῶν λοιπῶν, θεωρητέαι δὲ διὰ τοῦτο ὡς αἱ κύριαι πύλαι εἰσόδου. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν ἐπισημότερα ἦτο ἡ νοτία, λόγῳ τοῦ πρὸ αὐτῆς τοποθετημένου μνημειώδους προπύλου.

Τὸ πρόπυλον τοῦτο, οὔτινος ὅμοιον περίπου καὶ ἐν τῇ αὐτῇ θέσει κατεσκευασμένον ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῇ παλαιοχριστιανικῇ βασιλικῇ τῆς Ὀλυμπίας¹, ἔχει ἐν

¹ Curtius - Adler Olympia, die Ergebnisse der Ausgrabungen κλπ. Tafelband I πίν. LXVII.

κατόψει σχῆμα ὀρθογώνιον (ἐσωτερικῶν διαστάσεων $3,05 \times 6,20$ μ.) εἶναι δὲ τοποθετημένον συμμετρικῶς πρὸς τὴν ὀπισθεν αὐτοῦ κειμένην θύραν καὶ δὴ οὕτως, ὥστε νὰ ἐξέχη πρὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς βασιλικῆς κατὰ 1,30 μ.

Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ προπύλου ἦτο ἐν μέρει ἀνοικτή, ἔφερε δὲ δύο κίονας, μεταξὺ παραστάδων. Τῶν κιόνων διεσώθησαν κατὰ χώραν αἱ μετὰ τετραγώνου πλίνθου καὶ κωνικῆς σπείρας ὑψηλαὶ βάσεις (εἰκ. 2) ὡς καὶ τμήματα τῶν ἐπιβαινόντων ἀρραβδῶτων κορμῶν των. Ἐπειδὴ δὲ καὶ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ

Εἰκ. 3. Ὡψις τοῦ νάρθηκος ἀπὸ βορρᾶ.

ναοῦ ἐσχηματίζετο ἐλαφρά τις κατωφέρεια, κατεσκευάσθη χάριν μείζονος μεγαλοπρεπείας τῆς εἰσόδου, κλίμαξ ἰσοπλατῆς πρὸς τὸ πρόπυλον ἀποτελουμένη ἐκ δέκα καὶ πλέον ἀνέτων βαθμίδων, ὧν τινες λίθοι διετηρήθησαν εἰσέτι κατὰ χώραν, ἄλλοι δ' ἐξεβλήθησαν τῆς ἀρχικῆς των θέσεως ὑπὸ τῶν χωρικῶν.

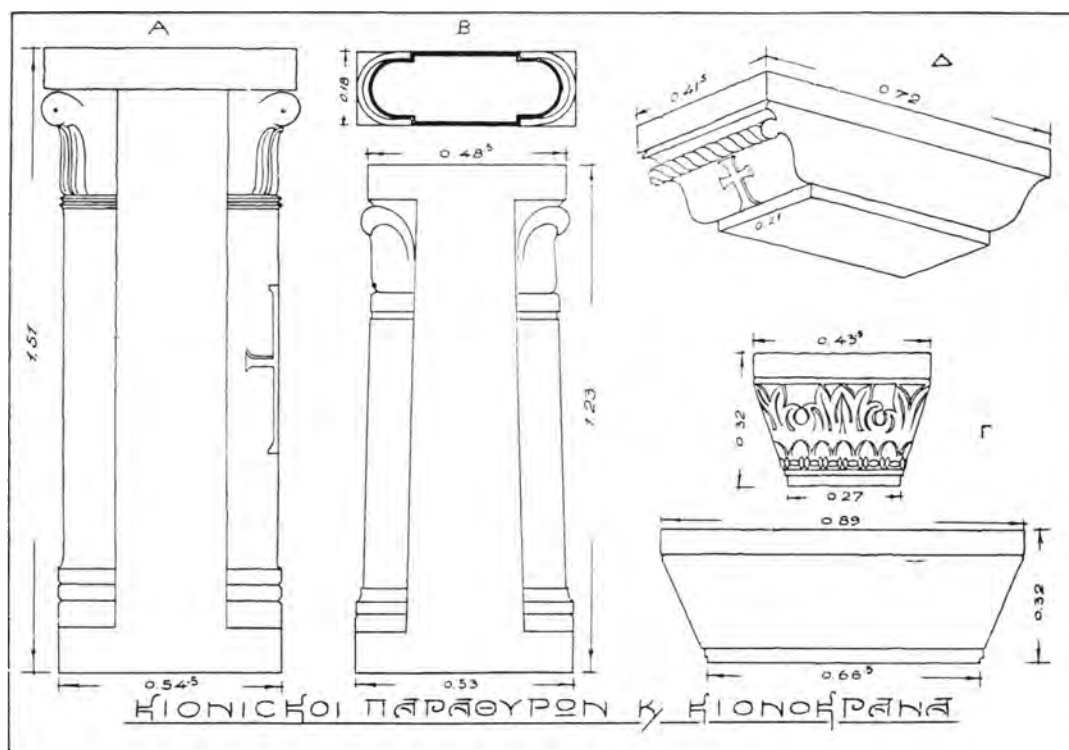
Κατὰ τὰς στενὰς καὶ τὴν πρὸς τὴν θύραν πλευρὰν τοῦ προπύλου ὑπῆρχον ἐσωτερικῶς κτιστὰ θρανία, χρησιμεύοντα πιθανῶς διὰ τὰς ἐνταῦθα γινομένας διαδόσεις ¹ ἢ τὸν σιτισμὸν τῶν πενήτων ².

¹ Διάδοσις ἐκαλεῖτο ἡ ὑπὸ τῶν ἱερέων ἢ μοναχῶν ἢ ἄλλων ἀρχῶν γινομένη δωρεὰν διανομὴ ἄρτου ἢ χρημάτων εἰς τοὺς πένητας. Εἰς τὰς μονὰς αἱ διαδόσεις ἐγίνοντο πρὸ τοῦ πυλῶνος, ἔνθα ὑπῆρχον ὅμοια κτιστὰ θρανία. Περὶ διαδόσεων ὄρα *Schlumberger*: *Monuments numismatiques et sphragistiques du Moyen-âge byzantin* Rev. Arch. 1880 II, 200.

² Ὅρα τὰ σχετικὰ χωρία παρὰ *Kreuser* *Der christliche Kirchenbau* I σελ. 135 ἐ.

Ἀπὸ τοῦ προτύλου ἔχοντος τὸ δάπεδον ἐστρωμένον διὰ πλακῶν (εἰκ. 2) ἀνερχόμενοι μίαν βαθμίδα εἰσερχόμεθα εἰς τὸν νάρθηκα ἥτοι εἰς **στοὰν περιμήκη**¹ (εἰκ. 3), πλάτους 3.40 καὶ μήκους 14.25 μ., περικλειομένην ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τοῦ δυτικοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου ἀφ' ἑτέρου δ' ὑπὸ ἑτέρου παραλλήλου τοίχου, διατρυπωμένου ὑπὸ τριῶν θυρῶν μιᾶς μεγαλυτέρας (1.98) ἐν τῷ μέσῳ (βασιλείου πύλης) καὶ δύο ἑκατέρωθεν αὐτῆς μικροτέρων (1.15 μ.).

Ὁ νάρθηξ (εἰκ. 3) ἐστρωμένος διὰ γρανιτικῶν ὀρθογωνίων πλακῶν, ἐφωτίζετο διὰ μεγάλου τριλόβου παραθύρου ἀνοιγομένου κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς

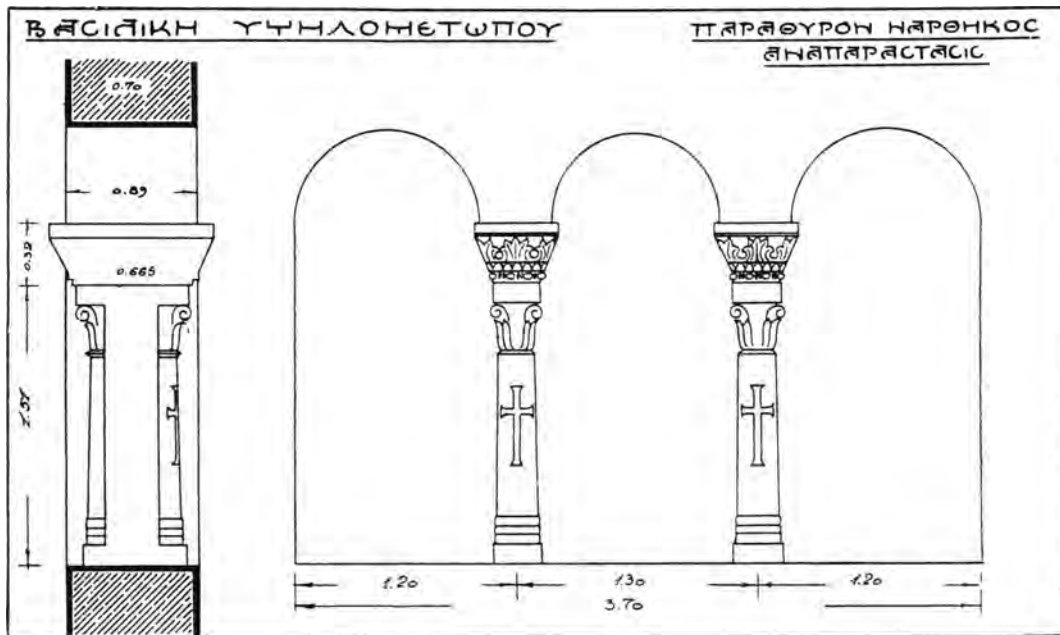
Εἰκ. 4. Ἀμφικιονίσκοι καὶ κιονόκρανα παραθύρων.

αὐτοῦ πλευρᾶς (ὄρα κάτωψιν εἰκόνας 1). Τοῦ παραθύρου τούτου ἔχοντος ὀλίκον ἄνοιγμα 3.70 μ., διετηρήθησαν εἰς ὕψος 0.80 ἀπὸ τοῦ δαπέδου τὰ μονόλιθα βάθρα τῶν δύο διαχωρισμάτων του, ἀπέχοντα 1.30 ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα. Κατ' εὐτυχῇ δὲ συγκυρίαν ἐσώθησαν, οὐχὶ ὅμως κατὰ χώραν, ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ δύο μαρμαρίνοι ἀμφικιονίσκοι, οἵτινες ἐχρησίμευον ὡς χωρίσματα τῶν λοβῶν τοῦ παραθύρου² (εἰκ. 4 ἀριστερά), ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ τὸ ἕτερον τῶν ἐκ χωριστοῦ τεμαχίου

¹ Προκόπιος Περί κτισμάτων Ἔκδ. Βόννης σελ. 187.

² Ὁ εἰς τούτων ἀνευρέθη κατὰ τὸν ὕψ' ἡμῶν ἐνεργηθέντα καθαρισμὸν τοῦ μεταγενεστέρου νάρθηκος

ἐπιθημάτων τῶν ἀμφικιονίσκων (εἰκ. 4, Γ). Καὶ οἱ μὲν ἀμφικιονίσκοι, ὀλικοῦ ὕψους 1.51 μ., ἔχουσι τὴν συνήθη εἰς τὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα μορφήν, ἥτοι ταινιωτὴν βάσιν ἀπλοῦν ἀρράβδωτον κορμὸν μετ' ἰσχυρᾶς μειώσεως καὶ ὑψηλὸν (0.36 μ.) κιονόκρανον φέρον φύλλα ὕδροχαροῦς φυτοῦ καὶ ἑλικας κατὰ τὰς γωνίας. Τὰ δὲ ἐπιθήματα (εἰκ. 4, Δ) ἔχοντα σχῆμα ἀντεστραμμένης κολούρου πυραμίδος, φέρουσι μόνον κατὰ τὰς στενὰς αὐτῶν πλευρᾶς διακόσμησιν ἥτοι ἄνω μὲν φύλλα ἀκάνθης ὑπὸ δὲ ταῦτα ἀντεστραμμένον κανόνα ὧν καὶ ἀστράγαλον. Καὶ

Εἰκ. 5. Ἀναπαράστασις καὶ τομὴ τοῦ παραθύρου τοῦ νάρθηκος.

αἱ μὲν κάτω διαστάσεις αὐτοῦ (0.26×0.66) εἶναι, ὡς συνήθως, κατὰ τι μεγαλύτεραι ἀπὸ τὰς ἀντιστοίχους τῶν ἀμφικιονίσκων (0.23×0.535), αἱ δ' ἄνω (0.435×0.89) εἶναι τοιαῦται, ὥστε τὸ ἐπίθημα νὰ προβάλλῃ τοῦ τοίχου ἐφ' οὗ ἡνοίγετο τὸ παράθυρον 0.095 ἑκατέρωθεν, ὡς τοῦτο συνήθως συμβαίνει¹. Ἐχοντες ὑπ' ὄψει τὰ ἀνωτέρω ἀσφαλῆ στοιχεῖα κατηρτίσαμεν τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ παραθύρου τοῦ νάρθηκος (εἰκ. 5) παραδεχθέντες ὑπεράνω τῶν ἐπιθημάτων τόξα ἀκριβῶς ἡμικυκλικά, ἥτοι οὐχὶ ὑπερυψωμένα, ὡς συνηθίζοντο δηλ. κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδον. Ὡς δὲ βλέπει ὁ ἀναγνώστης, ὃ τε γενικὸς χαρακτὴρ καὶ αἱ ἀναλο-

ἀμέσως κάτωθεν τοῦ παραθύρου, ὃ δὲ ἕτερος εἶναι ἐκτισμένος εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀνεγερθέντος ὑπὸ τῶν χωρικῶν μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ναοῦ ναυδρίου.

¹ Ἐπὶ τῆς εἰκόνος 4 παρίσταται καὶ ἕτερος ἀμφικιονίσκος, μετὰ τοῦ σχετικοῦ ἐπιθήματος προερχόμενος ἐκ τινος τοῦ παραθύρου τοῦ κυρίως ναοῦ. Ὅρα κατωτέρω.

γίαι τοῦ παραθύρου τούτου ὁμοιάζουν πολὺ πρὸς τὰς τῶν παραθύρων τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναοῦ τῆς Παναγίας Ἀχειροποιήτου ¹.

Κάτωθεν τοῦ περιγραφέντος παραθύρου ἦτο κατεσκευασμένον καὶ ἐνταῦθα χαμηλὸν κτιστὸν θρανίον (εἰκ. 3) διῆκον ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην θύραν τῆς προσόψεως.

Διὰ τῶν τριῶν ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος ἀνοιγομένων θυρῶν, ὧν οἱ μονόλιθοι ὑψηλοὶ παραστάται ἴστανται εἰσέτι εἰς τὰς θέσεις των (εἰκ. 3)

Εἰκ. 6. Ὁπίς τῆς βορείου κιονοστοιχίας.

εἰσερχόμεθα ὑπερπηδῶντες τὸ κατώφλιον εἰς τὸν κυρίως ναόν. Οὗτος διαιρεῖται κατὰ τὸ πλάτος αὐτοῦ διὰ δύο κιονοστοιχιῶν εἰς τρία κλίτη ἢ δρόμους, ὧν ὁ μὲν μέσος ἔχει ἐλεύθερον ἄνοιγμα (ἦτοι ἀπὸ στυλοβάτου εἰς στυλοβάτην) 6.40 μ. οἱ δὲ ἄκροι 3.40 μ. Ὁ λόγος ἄρα τοῦ πλάτους τοῦ μέσου δρόμου πρὸς τὸ πλάτος τῶν ἄκρων εἶναι καὶ ἐδῶ ὁ συνήθης ἦτοι περίπου 2 : 1.

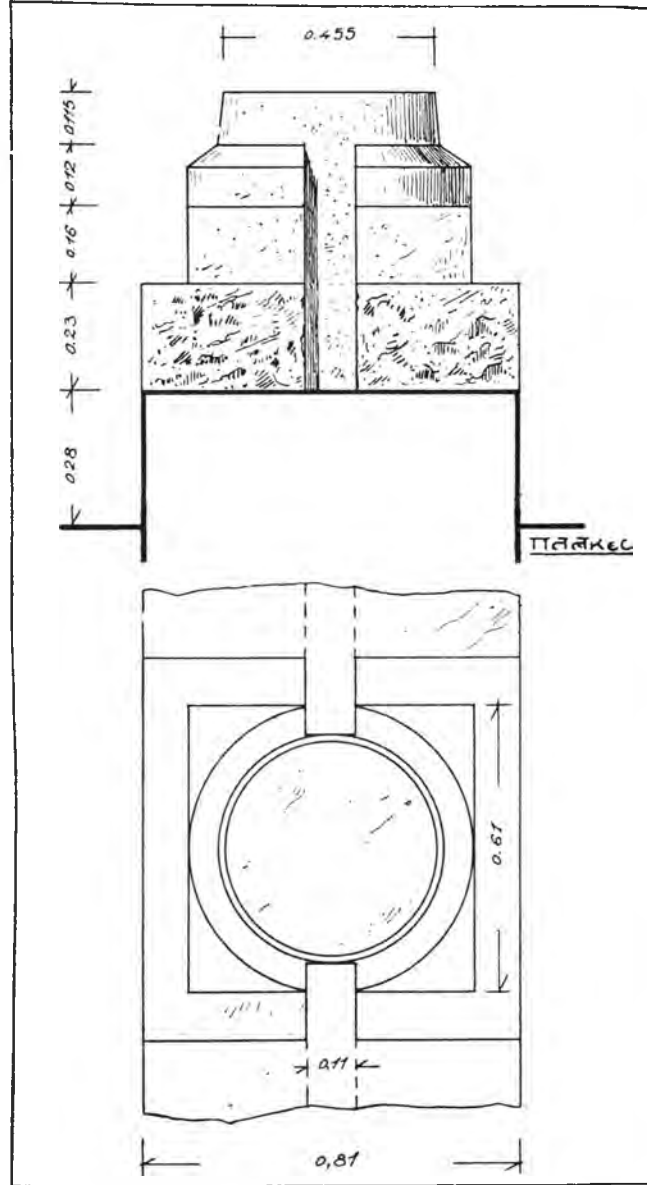
Οἱ ἀποτελοῦντες τὰς κιονοστοιχίας κίονες ἀνὰ ἑξ ἑφ' ἐκάστης σειρᾶς τεταγμένοι βαίνουνσι σήμερον τῇ βοηθείᾳ ὑποβάθρων (εἰκ. 6) ἐπὶ στυλοβάτου ὑψουμένου κατὰ 0.28 μ. ὑπεράνω τῆς ἐκ γρανιτικῶν πλακῶν στρώσεως, δι' ἧς καλύπτεται ὁ μέσος μόνον δρόμος· φαίνεται ὅμως, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφήν ὁ εἰρημένος στυλοβάτης ὑψοῦτο εἰσέτι κατὰ 0.23 ἦτοι ἐν συνόλῳ κατὰ 0.51 ὑπὲρ τὸ πλακόστρωτον. Συμπεραίνω δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ τετράγωνα ὑπόβα-

¹ Diehl · Letourneau · Saladin : Monuments chrétiens de Salonique. Paris σελ. 43 εἰκ. 12 Jackson : Byzantine and Romanesque architecture I πίναξ VI.

θρα, ἐφ' ὧν πατοῦσι σήμερον αἱ βάσεις τῶν κιόνων (εἰκ. 6 καὶ 7) ἐν ᾧ ἔχουσι τὰς πρὸς τοὺς δρόμους βλεπούσας παρειάς των ὁμαλῶς εἰργασμένας, παρουσιάζουσι κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ στυλοβάτου ἐπιφάνειαν χονδροειδῶς λαξευμένην.

Φαίνεται λοιπόν, ὅτι κατὰ τινὰ ἐπισκευὴν τοῦ ναοῦ ἀφηρεθήσαν τὰ μεταξὺ τῶν ὑποβάθρων τμήματα τοῦ στυλοβάτου μέχρι τῆς κάτω στρώσεως, οὕτω δὲ προέκυψε διπλῇ βάσις διὰ τοὺς κίονας. Ἄν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι καὶ ἡ ἐκ γρανιτικῶν πλακῶν στρώσις ἐτέθη ὑστερώτερον ὑψώσασα τὴν σιάθμην τοῦ δαπέδου κατὰ 0.24 τὸ ὕψος τοῦ στυλοβάτου ἀποβαίνει ἐν συνόλῳ 0.75 μ. ἀπὸ τοῦ μωσαϊκοῦ τῆς ἀρχικῆς βασιλικῆς ἀλλὰ τὸ μέγεθος τοῦ ὕψους τούτου δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίσῃ. Ἐκ πολλῶν ἄλλων παραδειγμάτων βεβαιούμεθα¹, ὅτι ὁ χωρισμὸς τοῦ μέσου ἀπὸ τῶν ἄκρων δρόμων ἐγένετο, ἰδίᾳ εἰς τοὺς ἀσιατικοὺς ναοὺς, δι' ἀρκετὰ ὑψηλῶν τειχιῶν. Οὕτω π. χ. ὑψηλοὺς στυλοβάτας συναντῶμεν καὶ εἰς τὰς δύο ἄλλας κατωτέρω περιγραφομένας βασιλικὰς τῆς Λέσβου. Ὡσαύτως οἱ ἄκροι κίονες ἐκάστης κιονοστοιχίας ἀντίκρυζον 0.70 πλατείας παραστάδας ἐξεχούσας τοῦ συναφοῦς τοίχου κατὰ 0.68 μ.

Αἱ βάσεις τῶν κιόνων (εἰκ. 7), ὀλικοῦ ὕψους 0.395, ἀποτελοῦνται ἐκ τετραγώνου πλίνθου, ὕψους 0.16, ἐφ' ἧς βαίνει κυκλοτερὴς δακτύλιος ὕψους 0.08 ὑπὲρ

Εἰκ. 7. Κάτοψις καὶ πλαγία ὄψις τῶν βάσεων τῶν κιόνων.

¹ Π. χ. ἐν τῇ βασιλικῇ τῆς Ὀλυμπίας οἱ στυλοβάται τῶν κιονοστοιχιῶν ὑψοῦνται 0.60 μ. ὑπεράνουν τοῦ δαπέδου Curtius - Adler: Olympia, Die Ergebnisse Tafelband I πίν. LXVIII.

τὸν ὅποιον πάλιν, τῇ μεσολαβήσει κωνικῆς ἐπιφανείας, εἶναι κατεσκευασμένος δεύτερος στενώτερος, ἐλαφρῶς κωνικὸς δακτύλιος, ἐφ' οὗ ἐτίθετο ὁ κορμὸς τοῦ κίονος. Ὅμοιου σχήματος ἡπλοποιημένοι «ἰωνικαὶ» βάσεις εὐρέθησαν καὶ ἄλλα-
χοῦ, ὡς π. χ. ἐν Aboba Pliska ¹, ἐσχάτως δὲ καὶ ὑπ' ἐμοῦ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς ἐν Χίῳ βασιλικῆς τοῦ Ἀγ. Ἰσιδώρου ².

Ἐπὶ τῶν βάσεων ἔβαινον κορμοὶ κίωνων ἐκ γρανίτου, ἀρράβδωτοι, ὧν ἱκανὰ τεμάχια εὐρεθέντα ἐτέθησαν εἰς τὰς οἰκείας θέσεις (εἰκ. 6). Οἱ κορμοὶ φέρουσι

Εἰκ. 8. Κιονόκρανα τῶν κάτω κιονοστοιχιῶν.

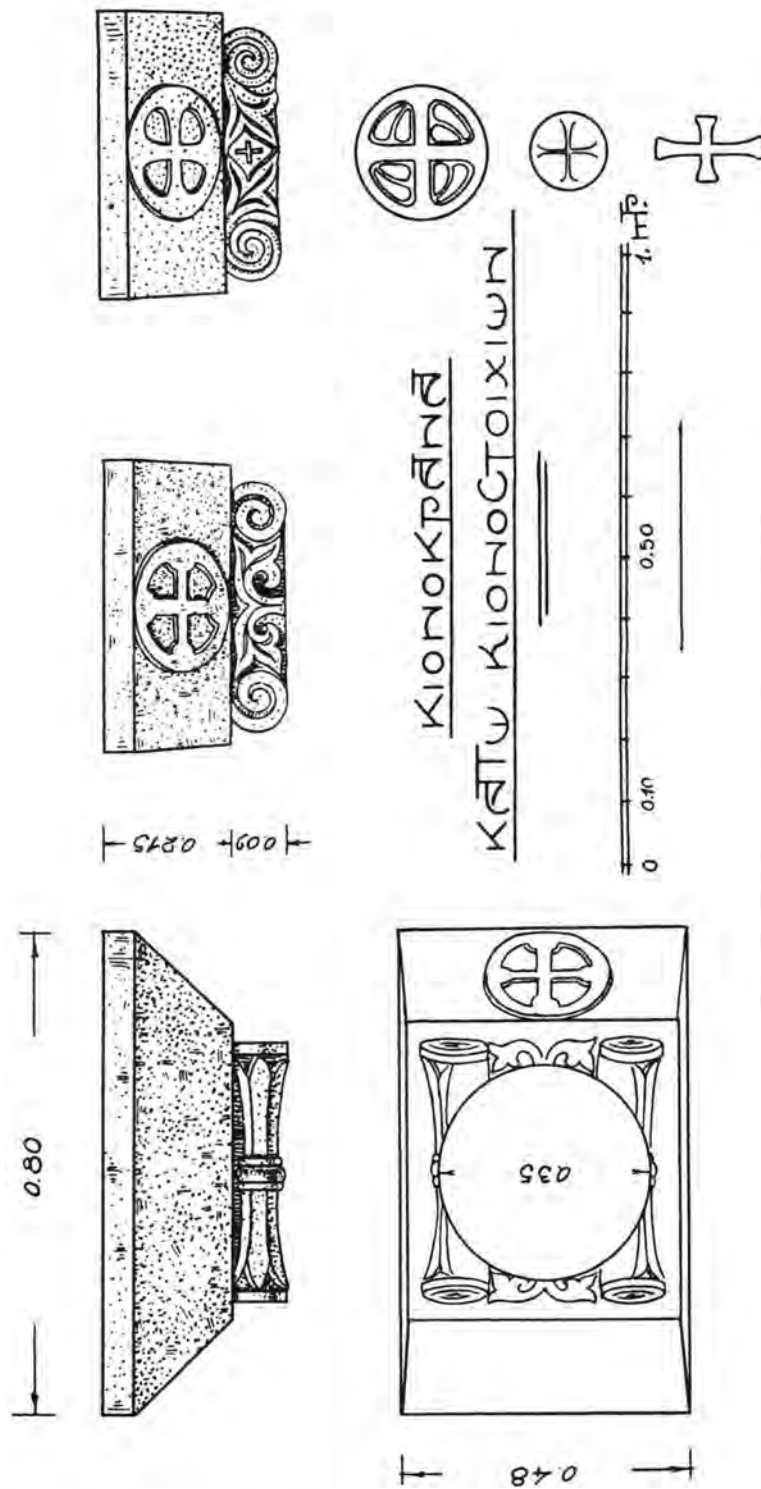
κάτω καὶ ἄνω ἐλαφρὰν ἀπόθεσιν, δι' ἧς συνηνοῦντο ἀφ' ἐνὸς μετὰ τῆς βάσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου μετὰ τοῦ κιονοκράνου.

Ἐκ τῶν κιονοκράνων, ἅτινα εἶναι καὶ αὐτὰ ἐκ γρανίτου λίθου κατεσκευασμένα, ἀνευρέθη ἱκανὸς ἀριθμὸς (εἰκ. 8). Διαστέλλονται δὲ ταῦτα εἰς δύο κατηγορίας: τὰ μεγάλα, ἅτινα προσαρμόζονται πρὸς τὰς περιγραφείσας βάσεις καὶ τοὺς κορμούς καὶ ἄλλα μικρότερα προερχόμενα ἐκ τοῦ δευτέρου ὁρόφου ἥτοι γυναικωνίτου, ὃν εἶχεν ἀσφαλῶς ὁ ναός.

Τὰ τοῦ ἐξεραζομένου κάτω ὁρόφου κιονόκρανα εἶναι πάντα ἰωνικὰ μετὰ προσκεφαλαίων καὶ συμφυοῦς ὑπεράνω ἐπιθήματος κολουροπυραμιδοειδοῦς. Ἡ κατασκευὴ τῶν ἐλίκων, αἵτινες γενικῶς δὲν συνενοῦνται πρὸς ἀλλήλας διὰ τοῦ κλασσικοῦ κεκαμμένου σχοινίου ἀλλ' εἶναι αὐτοτελεῖς (εἰκ. 9 καὶ 10) παρουσιάζει πλαδαρότητα καὶ κακοτεχνίαν (εἰκ. 9) ὀφειλομένην κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τὴν σκληρό-

¹ Aboba - Pliska πίν. XL. Παράρτημα τῶν Izvestija τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου.

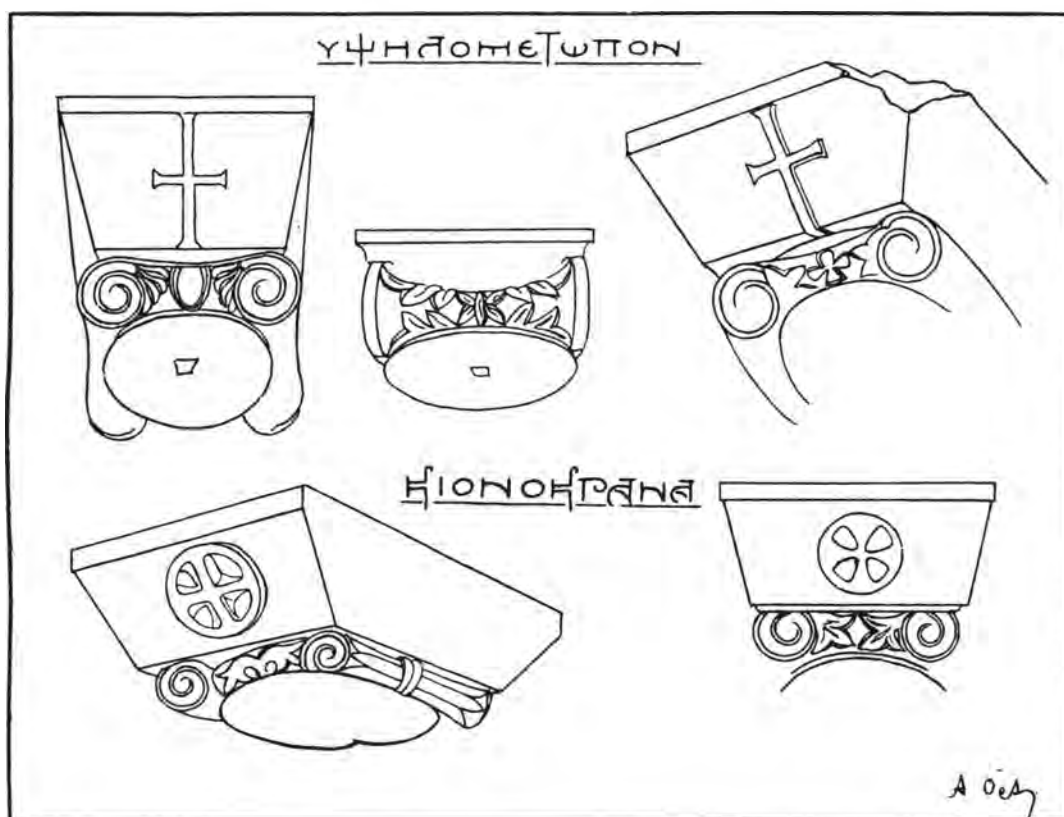
² *Orlandos* Monuments byzantins de Chios 1930 πίν. 2.

Εἰκ. 9. Κιονόκρανα τῶν κάτω κιονοστοιχιῶν.

τητα τοῦ ὕλικου. Τὴν μετὰ τῶν ἐλίκων ἀπόστασιν, ἣτις ποικίλλει, καταλαμβάνει ἰσοῦψῆς πρὸς αὐτὰς ἐχίνος κοσμούμενος διὰ διαφόρου ἐκάστοτε κοσμήματος.

Εἶναι δὲ τοῦτο ὅτε μὲν εὐρυτέρα διάπλασις τοῦ ἀπὸ τῶν ἐλίκων βλαστάνοντος κλαστικοῦ ἡμιανθεμίου (εἰκ. 10 δεξιά), ὅτε δὲ διπλοῦν τρίφυλλον ἀπὸ κοινοῦ κεντρικοῦ καυλοῦ ἐκφυόμενον (εἰκ. 9 καὶ 10) καὶ ἄλλοτε πάλιν ἀπλοῦν παρανοημένον ἢ κακόσχημον ἀνθέμιον. Ἐν τῇ περιπτώσει τῶν ἡμιανθεμίων τὸ μεταξὺ κενὸν πληροῦται ποὺ μὲν δι' ὥου — ἐνὸς καὶ μόνου — (εἰκ. 10 ἄνω ἀριστερά), ποὺ δὲ διὰ μικροῦ σταυροῦ (εἰκ. 9) ἢ διὰ σταυρομόρφου τετραφύλλου (εἰκ. 10 ἄνω δεξιά).

Εἰκ. 10. Κιονόκρακανα τῶν κάτω κιονοστοιχιῶν.

Ὁ τε τύπος τῶν ἐλίκων καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας τῶν κιονοκράνων ἐνθυμίζουσιν ἀνάλογα συριακὰ ἔργα¹.

Πλουσίως διακεκοσμημένα εἶναι τὰ προσκεφάλαια τῶν κιονοκράνων παρουσιάζοντα ἄλλα μὲν φύλλα καλάμου συσφιγγόμενα διὰ ζωστήρος (εἰκ. 10 κάτω ἀριστερά, εἰκ. 9 ἀριστερά), ἄλλα δὲ φυλλώματα ποικιλοτρόπως τεθειμένα (εἰκ. 10).

Τὰ δὲ συμφυᾶ, ὡς ἐλέχθη, ἐπιθήματα, ὕψους 0.215, εὐρύνονται πρὸς τὰ ἄνω ὀλίγον μὲν κατὰ τὰς ὑπὲρ τὰ προσκεφάλαια πλευράς, πολὺ δὲ κατὰ τὰς ὑπὲρ τὰς ἐλίκας, οὕτως ὥστε ἡ ἄνω αὐτῶν ἐπιφάνεια νὰ ἀποβαίνει ὀρθογώνιον (0.48 × 0.80)

¹ Butler Architecture and other arts.

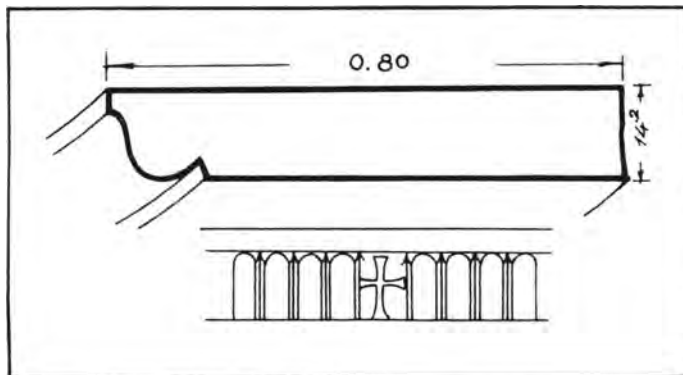
ἱκανὸν νὰ δεχθῇ τὸ πάχος τοῦ ὑπεράνω βαίνοντος τοίχου, ὅπερ, ὡς ἐκ τῶν σωζομένων παραστάδων συνάγομεν, ἦτο 0.70 μ.

Τῶν ἐπιθημάτων κοσμεῖται μόνον ἡ ἐτέρα τῶν στενῶν πλευρῶν, ἀναμφιβόλως ἡ πρὸς τὸ μέσον κλίτος βλέπουσα. Ποικίλλει δὲ ἡ κόσμησις αὐτῆς, γινομένη ἄλλοτε διὰ «λατινικοῦ» ἀνισοσκελοῦς σταυροῦ (εἰκ. 10 ἄνω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ), ἄλλοτε δὲ δι' ἰσοσκελοῦς σταυροῦ ἐγγεγραμμένου ἐντὸς κύκλου (εἰκ. 9 καὶ εἰκ. 10 κάτω). Ὁ σταυρὸς δὲ οὗτος ἄλλοτε μὲν κατασκευάζεται χαρακτὸς ἄλλοτε δὲ ἀνάγλυφος (εἰκὼν 9).

Ὡς φανερόν ἐστι ἡ παρατεθεῖσα ἐν ἀρχῇ κάτοψις (εἰκ. 1) αἱ δύο κιονοστοιχίαι τοῦ κυρίως ναοῦ κατέληγον πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς δυσμὰς εἰς παραστάδας

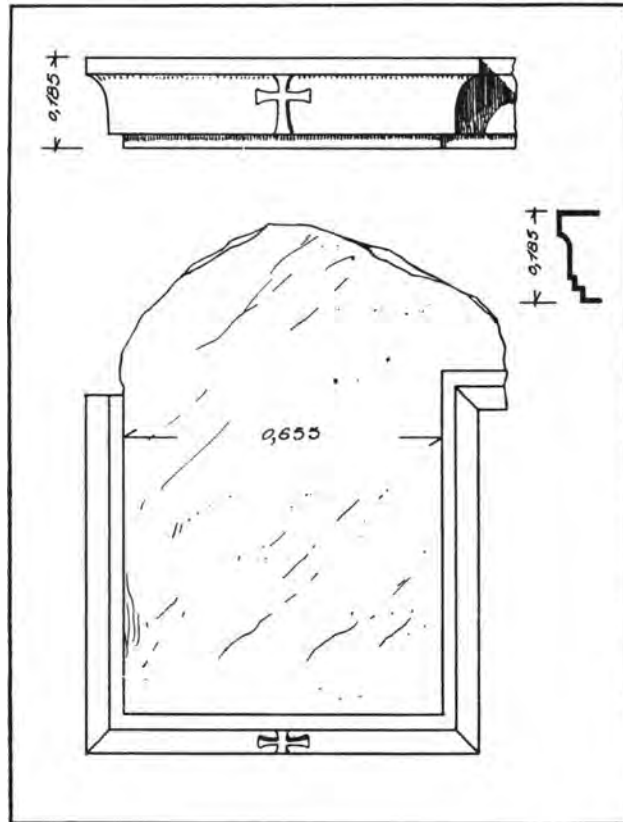
πάχους μὲν 0.70 δ' ἐξοχῆς ὡσαύτως 0.70. Εἰς τὸ ὕψος τῶν κιονοκράνων αἱ παραστάδες αὗται ἔφερον λαξευτὸν ἐπικράνον, ὧν ἐν παρέχει ἐν κατόψει καὶ

ὁρθώσει ἡ εἰκὼν 11. Τὰ ἐπικράνα συνίστανται ἐξ ἑνὸς ἀπλοῦ αἰγυπτιάζοντος κυματίου φέροντος κάτωθεν ἄλλοτε μίαν καὶ ἄλλοτε δύο ὑποτομὰς (εἰκ. 11), κοσμουμένου δ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς πρὸς τοὺς κίονας βλέπουσας πλευρᾶς δι' ἀναγλύφου λατινικοῦ σταυροῦ. Τὸ ὅλικόν ὕψος τῶν ἐπικράνων ἦτο 0.185.

Εἰκ. 12. Καμπύλον γεῖσον (κοσμήτης).

Ὡς συνάγομεν ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῶν ἐπιθημάτων οἱ κίονες συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλους καὶ τὰς παραστάδας διὰ τόξων, ἅτινα ἐν τῇ συνημμένῃ ἀναπαραστάσει

Εἰκ. 11. Κάτοψις καὶ πρόσοψις ἐπικράνου παραστάδος.

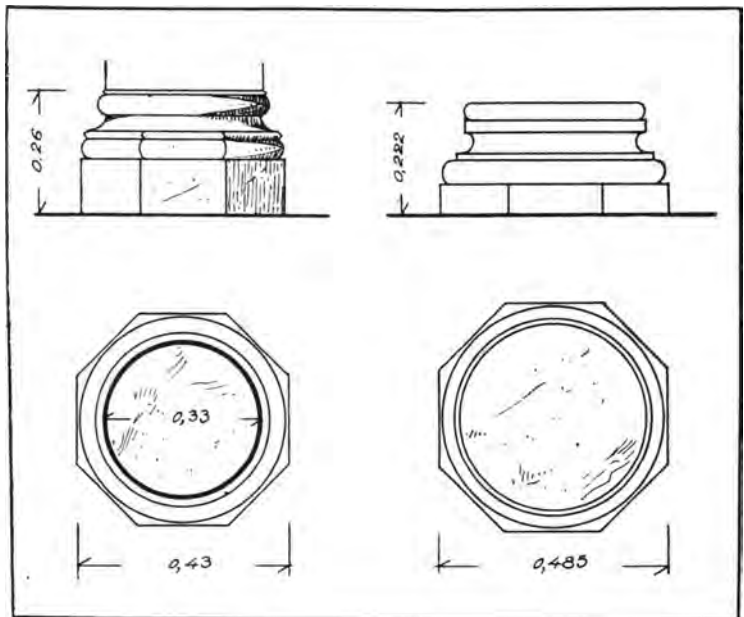
(εἰκ. 18) ἐσχεδιάσθησαν ἡμικυκλικά. Ὁ ὑπεράνω τῶν τόξων τοῖχος κατέληγεν εἰς γεῖσον ἢ κοσμήτην οὐτινος εὐρέθησαν τεμάχια, ὧν ἓν ἀκέραιον (ὑψους 0.142 καὶ

Εἰκ. 13. Βάσεις κίωνων ἄνω ὁρόφου.

πλάτους 0.80) κοσμούμενον δι' ὀρθῶν αὐλάκων καὶ λογχῶν ἐν αἷς παρεμβάλλεται σταυρός, εἶναι καὶ καμπύλον ἐν κατόψει (εἰκ. 12). Τὸ καμπύλον τοῦτο τεμάχιον προέρχεται ἀναμφιβόλως ἐκ τοῦ κοσμήτου, ὅστις συνήθως τίθεται ἐν τοῖς παλαιοχριστιανικοῖς ναοῖς κατὰ τὰς γεννήσεις τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ¹ φαίνεται δ' ὅτι ἐν τῇ βασιλικῇ

τοῦ Ὑψηλομετώπου ὁ κοσμήτης τοῦ ἱεροῦ θὰ εὐρίσκετο εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τὸν χωρίζοντα τοὺς δύο ὁρόφους κοσμήτην. Τὸ σχῆμα τοῦ κοσμήτου ἐν τομῇ παρουσιάζει τὸ σύνηθες κατὰ τὸν 5^{ον} καὶ 6^{ον} μ. Χ. κοιλόκυρτον ἐξωγκωμένον κῦμα. Τὴν δὲ μεταξὺ τῶν δύο κιονοστοιχιῶν θέσιν τῶν τοιούτων κυματίων διδάσκει ἄριστα τὸ κατὰ χώραν διατηρηθὲν ὁμοίοσχημον κυμάτιον τοῦ ἐν Μ. Ἀσία ναοῦ τοῦ Κάσρ-Ἰβν-Βαρδάν².

Εἰκ. 14. Βάσεις κίωνων ἄνω ὁρόφου.

Οἱ δὲ τῶν ἄνω κιονοστοιχιῶν κίονες ἔφερον

βάσεις ἰωνικὰς μετ' ὀκταγώνων πλίνθων, ὧν διετηρήθησαν ἱκανὰ τεμάχια (εἰκ. 13). Τὸ ὕψος τῶν τε πλίνθων ὡς καὶ τὸ ὀλικὸν τῶν βάσεων ποικίλλει. Ὅμοίως δὲ

¹ Ὅρα τὰ σχετικὰ παραδείγματα παρὰ Holtzinger.

² Strzygowski Kleinasien ein Neuland der Kunstgeschichte, Leipzig 1903 σελ. 126 εἰκ. 95.

ποικίλλει καὶ ἡ διάμετρος τῶν πλίνθων ἀπὸ 0.43 μέχρι 0.485 (εἰκ. 14). Τοιαῦτα, ὅμως διαφοραὶ δὲν εἶναι ἀσυνήθεις εἰς τὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα καὶ δὴ τὰ ἐπαρχιακά, ὡς τὸ ἐξεταζόμενον.

Ἐκ τῶν κορμῶν τῶν ἄνω κιόνων εὐρέθησαν ὀλίγα μόνον μικρὰ ἀρράβδωτα τεμάχια ἐκ γρανίτου. Τοῦναντίον διεσώθησαν ἱκανὰ κιονόκρανα, ἰωνικά, ἐκ γρανίτου, πάντα σχεδὸν ἀκέραια (εἰκ. 15 καὶ 16). Ἡ ἐργασία τῶν κιονοκράνων τοῦ-

Εἰκ. 15.

Κιονόκρανα τῶν ἄνω κιονοστοιχιῶν.

Εἰκ. 16.

Προσκεφάλαια κιονοκράν. τῶν ἄνω κιονοστοιχιῶν.

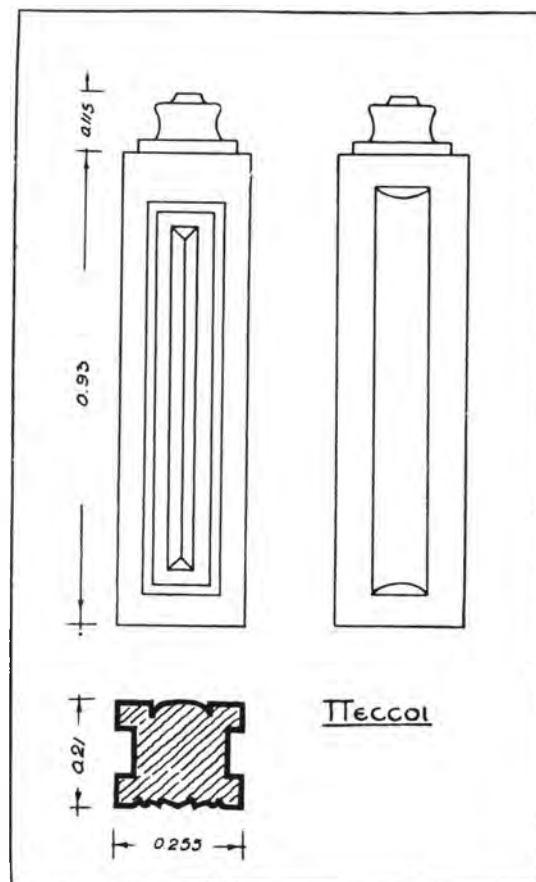
των καὶ ἡ μορφή εἶναι ὁμοία πρὸς τὰς τῶν κάτω κιονοστοιχιῶν, μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι ταῦτα στεροῦνται τοῦ ὑψηλοῦ ἐπιθήματος ἀντὶ τοῦ ὁποίου φέρουσιν ἀπλοῦν καὶ χαμηλὸν ἄνευ κυματίου ἄβακα. Λόγῳ δὲ τῆς τοιαύτης μορφῆς των δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς ἂν ταῦτα ὑπεβάσταζον τόξα ἢ ἂν ἐπ' αὐτῶν ἔβαινον εὐθέα ἐπιστύλια. Τούτου ἕνεκα ἐν τῇ παρασχεθείσῃ ἀναπαραστάσει (εἰκ. 18) κατέλιπα κενὸν τὸ ὑπεράνω τῶν ἄνω κιόνων τμήμα.

Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἐκάστης βάσεως τῶν κάτω κιονοστοιχιῶν ὑπάρχουσιν ὀρθογώνιοι ἐγκοπαὶ (εἰκ. 6 καὶ 7) πλάτους 0.11, χρησιμεύουσαι ἀναμφιβόλως πρὸς στερέωσιν λιθίνων φραγμάτων ἢ θωρακείων, δι' ὧν ἐφράσσοντο πάντα τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων κενὰ πλὴν τῶν δύο ἄκρων ἀνατολικῶν καὶ τῶν δύο ἄκρων δυτικῶν δηλ. τῶν μεταξὺ τῶν παραστάδων καὶ τῶν πρώτων παρ' αὐτὰς κιόνων ἐκατέρας κιονοστοιχίας, ἅτινα κατελείποντο ἐλεύθερα. Αἱ ἐγκο-

παὶ αὗται φαίνεται, ὅτι κατεσκευάσθησαν κατὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ ναοῦ, περὶ ἧς ἀνωτέρω (σελ. 11) εἵπομεν, ὅταν δηλαδὴ ἀφηγρήθῃ τὸ ἀνώτερον τμήμα τοῦ στυλοβάτου, ὅπερ θεωρηθὲν ἴσως χονδροειδὲς ὡς διάφραγμα τῶν κλιτῶν, ἀντικατεστήθῃ διὰ κομψοτέρων γλυπτῶν θωρακείων. Ἀποδεικνύεται δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ ἐγκοπαὶ συνεχίζονται κάτω καὶ ἐπὶ τῶν ὑποβάθρων τῶν κιόνων, ἅτινα προέκυψαν, ὡς ἐλέγχθη, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ στυλοβάτου (εἰκ. 7). Ὅτι δὲ θωράκια ἐτέθησαν μεταξὺ τῶν κιόνων προσεπιμαρτυροῦσι καὶ λαξεύματα ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ χαμηλωθέντος στυλο-

Εἰκ. 17. Κιονόκρανον ἄνω κιονοστοιχιῶν.

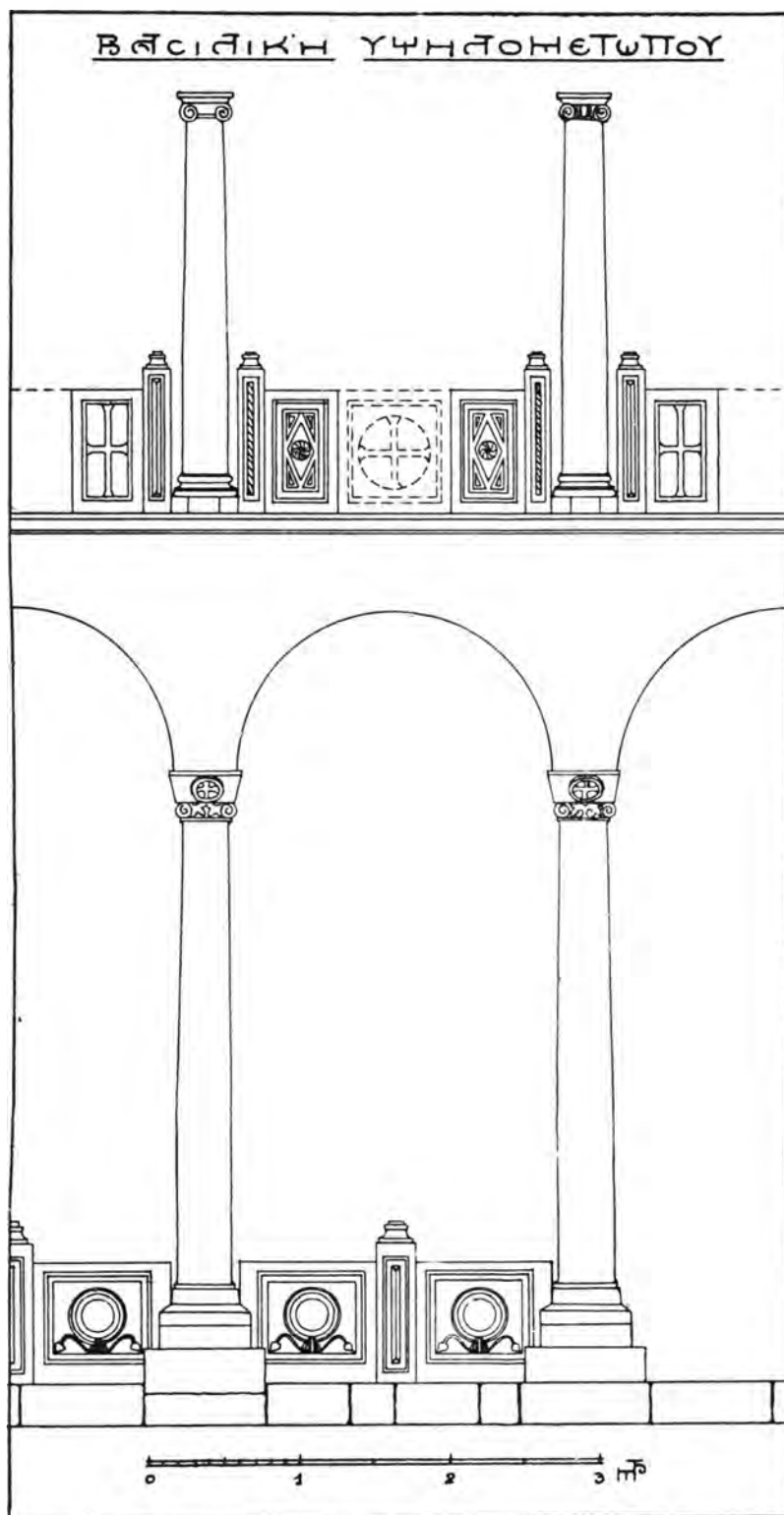

Εἰκ. 19. Πεσσίςκιος θωρακίων.

βάτου σφρζόμενα, σαφῇ ἰδίᾳ εἰς τὸ 4^{ον} ἀπ' ἀνατολῶν μετακιόνιον τῆς βορείου κιονοστοιχίας καὶ τὸ 3^{ον} τῆς νοτίας (ᾧρα κάτωψιν εἰκ. 1). Διδάσκουσι δὲ τὰ εἰρημένα λαξεύματα καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν τῷ μέσῳ μὲν τοῦ μετακιονίου ἵστατο ὀρθογώνιος πεσσίςκιος διαστάσεων περίπου 0.20×0.25 , ἑκατέρωθεν δ' αὐτοῦ δύο λεπτότεραι πλάκες¹.

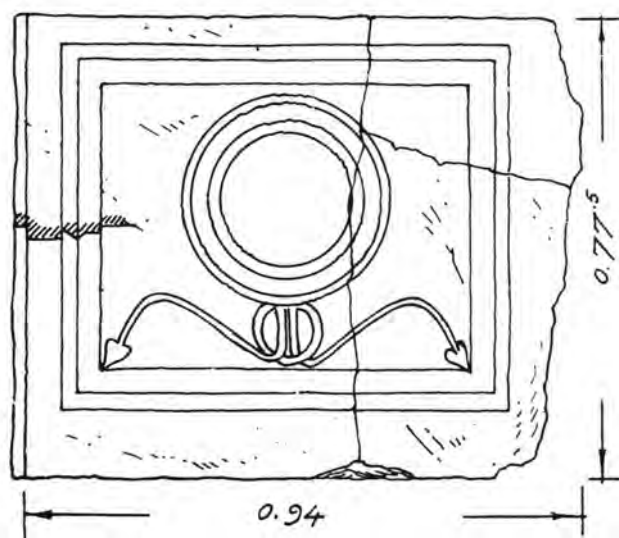
Μεταξὺ τῶν γλυπτῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς ὑπάρχουσι καὶ ἱκανοὶ πεσσίςσκοι ὀριζοντίου διατομῆς 0.21×0.25 (εἰκ. 19) καὶ ὕψους 1.145, καταλήγοντες ἄνω εἰς κυκλικὸν ἐπίφυμα. Οἱ πεσσίςσκοι οὗτοι φέρουσι κατὰ δύο μὲν αὐτῶν πλευρὰς γλυφὰς (εἰκ. 19) κατὰ δὲ τὰς δύο ἄλλας ὀρθογωνίους ἐγκοπὰς ἀντιστοι-

¹ Ὅμοιά διάταξις ἀπαντᾷ εἰς τὰ θωράκια τῶν μετακιονίων τοῦ βαπτιστηρίου τῆς Κῶ (Ὁρλάνδος Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τόμ. 3ος, 1928, σελ. 443).

Εἰκ. 18. Ἀναπαραστάσις τμήματος τῶν κιονοστοιχιῶν.

χούσας πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν βάσεων τῶν κιόνων καὶ προοριζομένας εἰς ὑποδοχὴν τῶν θωρακίων. Τοποθετοῦντες ἓνα τοιοῦτον πεσσίσκον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μετακιονίου παρατηροῦμεν ὅτι τὸ ἐκατέρωθεν ὑπολειπόμενον κενὸν ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὸ μῆκος μεγάλων τινῶν θωρακίων, ἅτινα οἱ χωρικοὶ μετεκόμισαν καὶ κατέθεσαν εἰς τὸν νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου των. Τὰ εἰρημένα θωράκια εἶναι εἰργασμένα ἐκατέρωθεν διὰ τοῦ γνωστοῦ παλαιο-χριστιανικοῦ θέματος τοῦ κύκλου (στεφάνου) ὅστις βαίνει ἐπὶ κόμβου προεκτεινομένου εἰς ταινίας ἀποληγούσας εἰς φύλλα κισσοῦ (εἰκ. 20). Ὅτι δ' αἱ πλάκες αὗται

Εἰκ. 20. Πλάξ θωρακίου.

προέρχονται ἐκ τῶν θωρακίων τῶν μετακιονίων ἀποδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ μὲν τὴν μίαν αὐτῶν πλευρὰν φέρουσι γλωττίδα στενὴν, ἀνάλογον πρὸς τὸ βάθος τῆς ἐπὶ τῶν πεσσίσκων ἐγκοπῆς, κατὰ δὲ τὴν ἄλλην πλατεῖαν ταινίαν, ἐπίτηδες οὕτω κατασκευασθεῖσαν λόγῳ τῆς μεγάλης ἐξοχῆς τῆς βάσεως τῶν κιόνων. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀναπαράστασις τῶν θωρακίων τῆς κάτω κιονοστοιχίας ἦτο ἡ ἐν εἰκ. 18 σχεδιαζομένη.

Διάφορος ἦτο ἡ διάταξις τῶν θωρακίων ἐν τῷ ἄνω ὀρόφῳ, ὧν τὴν ὑπαρξιν ἐπιβάλλει νὰ δεχθῶμεν ὁ ἐνδεχόμενος κίνδυνος τῆς πτώσεως τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἰσταμένων.

Ἐνταῦθα ὁμως, ἐπεὶ αἱ ὀκταγωνικαὶ βάσεις τῶν κιόνων δὲν φέρουσιν ἐγκοπὰς, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὑπῆρχον πεσσίσκοι κατὰ τὰ ἄκρα, ἄλλως αἱ πλάκες δὲν στερεοῦνται. Πράγματι δὲ εὐρέθησαν μεταξύ τῶν γλυ-

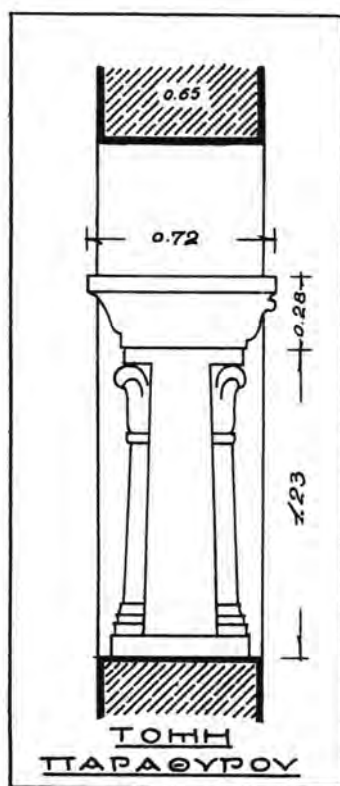

Εἰκ. 21. Πεσσίσκοι μετὰ θωρακίων.

πτῶν ἱκανὰ τεμάχια παρουσιάζοντα πεσσίσκους συμφυεῖς κατὰ τὴν μίαν αὐτῶν πλευρὰν πρὸς πλάκας ἀναγλύπτους (εἰκ. 21 καὶ 22) μὴ φέροντας δ' ἐγκοπὴν ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς. Καὶ οἱ μὲν πεσσίσκοι ἀπολήγουσι καὶ αὐτοί, ὥς οἱ κάτω, εἰς κυκλοτερὲς ἐπίφυμα, κοσμοῦνται δὲ διὰ γλυφῶν περιβαλλουσῶν ἀξονικὸν σχοινίον (εἰκ. 21)· αἱ δὲ πλάκες τῶν θωρακίων, ἀμφίγλυφοι καὶ αὐταί, κοσμοῦνται κατὰ μὲν τὴν μίαν πλευρὰν διὰ ρόμβου ἐγγεγραμμένου ἐν τῷ ὀρθογωνίῳ φέροντος ἐν τῷ κέντρῳ πυροστρόβιλον (εἰκ. 21), κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν δι' ἐλαφρῶς ἀναγλύπτου «λατινικοῦ» σταυροῦ περιβαλλομέ-

Εἰκ. 22. Πεσσίσκοι μετὰ θωρακίων.

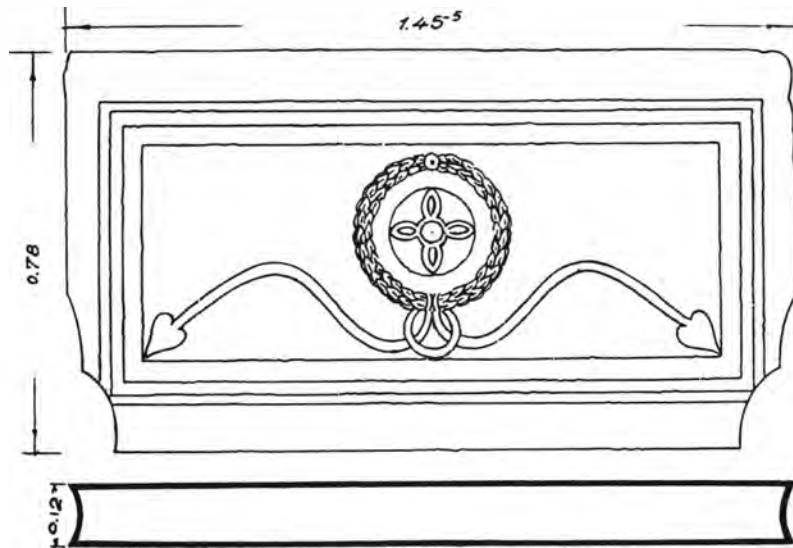
Εἰκ. 23. Τομή παραθύρου.

νου ὑπὸ πλαισίου. Λίαν ὑποστηρικτικὸν τῆς ἐκ τῆς θέσεως ταύτης προελεύσεως τῶν ἐξεταζομένων θωρακίων εἶναι, ὅτι αἱ φέρουσαι τὸ αὐτὸ θέμα παρειαὶ τῶν θωρακίων ὅτε μὲν εὐρίσκονται δεξιὰ ὅτε δ' ἀριστερὰ τοῦ πεσσίσκου (εἰκ. 21, 22). Τοποθετοῦντες ὅμως ἐν ζεύγος τοιούτων πεσσίσκων μετὰ συμφυῶν πλακῶν παρατηροῦμεν, ὅτι περισσεύει ἐν τῷ μέσῳ κενόν, ἔνθα δὲν εἶχομεν νὰ τοποθετήσωμεν τινὰ τῶν σφζομένων [πλακῶν τῶν θωρακίων. Δι' ὃ καὶ ἐν τῇ παρατεθείῃ ἀναπαραστάσει (εἰκ. 18) ἐσχεδιάσαμεν δι' ἐστιγμένων γραμμῶν ἐν θωράκιον ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἄλλων.

Ὁ φωτισμὸς τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ναοῦ θὰ ἐπετυγχάνετο διὰ παραθύρων, ἅτινα δὲν ἦσαν μονόλοβα ἀλλὰ τοῦλάχιστον δίλοβα. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἀποδεικνύει ἡ εὗρεσις ἱκανοῦ ἀριθμοῦ διαχωριστικῶν κιονίσκων τοῦ συνήθους παλαιοχριστιανικοῦ τύπου — βαθμιδωτὴ βάσις, κιονόκρανον συμφυὲς μετὰ φύλλων ὑδροχαρῶν φυτῶν κατὰ τὰς γωνίας κλπ. — ὥς καὶ ἐπιθημάτων συνανηκόντων, κάλλιστα δὲ προσσαρμοζομένων πρὸς τὸ πάχος τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ ναοῦ (0.65).

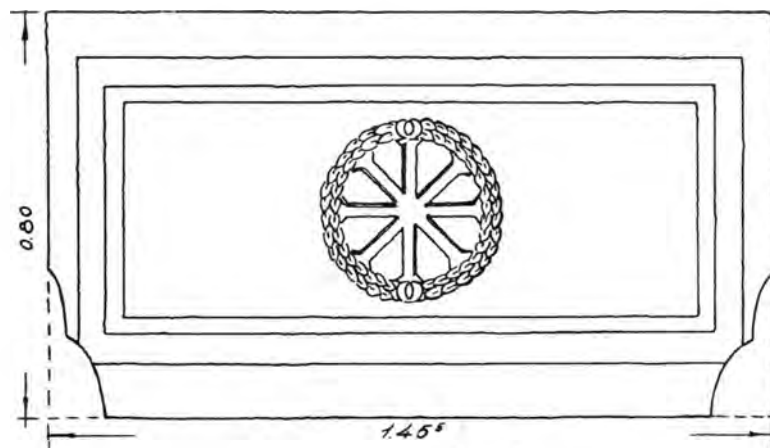
Ἐν δεῖγμα τοιούτου κιονίσκου ἐκ τῶν παραθύρων τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ παρέχει ἡ εἰκ. 4 καὶ ἐν τομῇ ἡ εἰκ. 23.

Πρὸς ἀνατολὰς ὁ μὲν μέσος δρόμος τοῦ ναοῦ καταλήγει εἰς ἡμικυκλικὴν κόγχην (ἀψίδα), οἱ δὲ ἄκροι φράσσονται ὑπὸ τοίχου φέροντος ἐν τῷ μέσῳ θύραν

Εἰκ. 24. Πλάξ θωρακίου ἐκ τοῦ τέμπλου.

(εἰκ. 1). Διὰ τῶν θυρῶν τούτων ἐπεκοινώνει ἐκάτερον τῶν κλιτῶν πρὸς δύο συνεχόμενους χώρους, ἓνα μεγαλύτερον, παραπλεύρως τῆς κόγχης κείμενον, καὶ δεύτερον μικρότερον ὀπισθεν αὐτῆς εὐρισκόμενον. Οἱ δύο μικρότεροι χώροι ἔχουσι

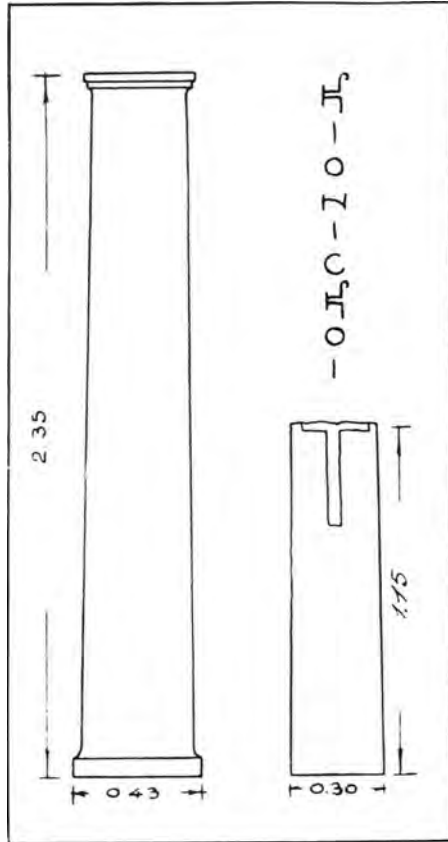

Εἰκ. 25. Πλάξ θωρακίου ἐκ τοῦ τέμπλου.

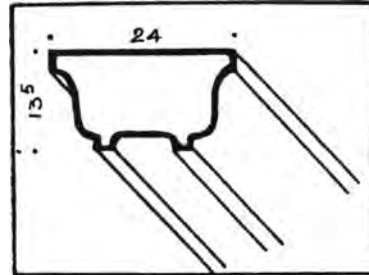
κοινὸν μεσότοιχον ἐκτισμένον κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ δὲν συγκοινωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους. Ἐκ δὲ τῶν δύο μεγαλύτερων ὁ μὲν βόρειος εἶναι πλινθόστρωτος, φέρει δὲ καὶ κατὰ τὴν βόρειον αὐτοῦ πλευρὰν ἀποχειτευτικὸν ἀγωγόν, ὁ δὲ νότιος

εἶναι ἐστρωμένος διὰ πλακῶν. Καὶ οἱ τέσσαρες δὲ χώροι καταλήγουσι πρὸς ἀνατολὰς εἰς εὐθύγραμμον τοῖχον κλείοντα τὸ ὅλον ὀρθογώνιον σχῆμα τοῦ ναοῦ.

Χῶροι ὀρθογώνιοι ἑκατέρωθεν τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ δίκην πύργων τοποθετημένοι (παστοφόρια) εἶναι συνήθεις εἰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς τῆς Συρίας, πολλὰ τῶν ὁποίων παρουσιάζουσι καὶ τὸν κλείοντα τὸ ὀρθογώνιον πρὸς ἀνατο-

Εἰκ. 26. Κίονες, ὧν εἷς ἐκ τοῦ τέμπλου.

Εἰκ. 27.

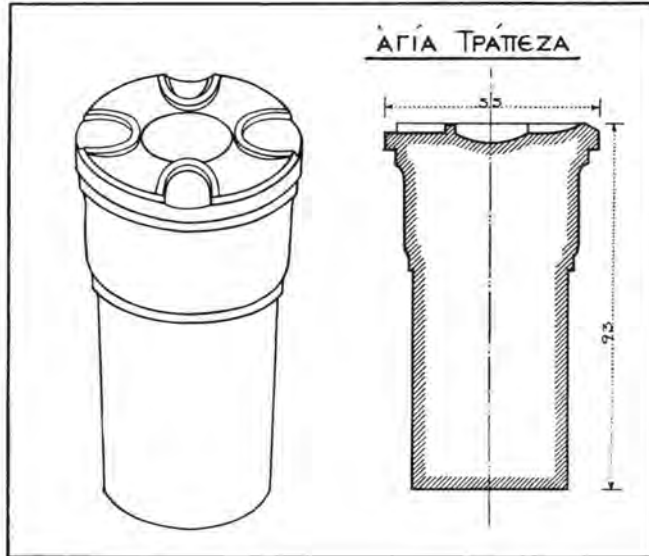
Στέψις θωρακίων τοῦ τέμπλου.

λὰς εὐθύγραμμον τοῖχον¹. Ἡ ἡμετέρα κάτοψις, κατὰ βάσιν συριακὴ, διαφέρει τῶν συριακῶν μόνον κατὰ τοῦτο: ὅτι ὁ ἀνατολικὸς αὐτῆς τοῖχος δὲν ἐφάπτεται, ὡς εἰς τὰς Συριακάς, τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, ἀλλ' εἶναι τοποθετημένος εἰς ἀπόστασιν 2 περίπου μέτρων ἀπ' αὐτῆς. Λόγω δὲ τῆς ἀπομακρύνσεως ταύτης ἐδημιουργήθησαν καὶ οἱ δύο μικρότεροι ὀπισθεν τῆς ἀψίδος χώροι, οὓς πρέπει νὰ θεωρήσωμεν μᾶλλον ὡς ἀποθήκας τῶν παραπλεύρων παστοφορείων ἢ γραμματείων.

Τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ, ἐκαλύπτετο κατὰ τὸ μέσον κλίτος διὰ ψηφιδωτῶν παραστάσεων, ὧν αἱ ἀνασκαφαὶ τῶν χωρικῶν ἀπεκάλυψαν μόνον τὸ πρὸ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ τμήμα. Τὸ ψηφιδωτὸν φθαρὲν εἶχε καλυφθῇ βραδύτερον διὰ πλακοστρώσεως τοποθετηθείσης ἐπ' αὐτοῦ δι' ἀφθόνου κονιάματος. Ἐπὶ τῆς πλακοστρώσεως δὲ ταύτης καὶ ἀντιστοίχως πρὸς τοὺς δευτέρους ἀπ' ἀνατολῶν κίονας διασώζονται ἔχνη τετραγώνων βύσεων κιόνων (ὄρα κάτοψιν εἰκ. 1) ἀνηκόντων προφανῶς εἰς τὸ τέμπλον τῆς δευτέρας περιόδου. Τὴν ὑπαρξιν κιόνων μετὰ ἰωνικῶν βάσεων εἰς τὸ τέμπλον τῆς βασιλικῆς συνάγομεν ἐμμέσως καὶ ἄλλοθεν.

¹ Ὅρα τὰς σχετικὰς κατόψεις παρὰ Glück: Das Breit — und Langhaus in Syrien ἐν Zeitschr. für Geschichte der Architektur Heidelberg 1916 πίν. II καὶ III.

Πράγματι δύο μεγάλοι μήκους 1.455, πλάκες θωρακίων, μετακομισθεῖσαι καὶ αὐταὶ ὑπὸ τῶν χωρικῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου, παρουσιάζουσι ἐν προσόψει κάτω καὶ ἐκατέρωθεν τομὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν τῶν ἰωνικῶν βάσεων

Εἰκ. 28. Ἀγία Τράπεζα βασιλικῆς Ὑψηλομετώπου.

(εἰκ. 24), ἐν ᾧ αἱ ἐκατέτωθεν αὐτῶν στεναὶ πλευραὶ εἶναι καμπύλαι. Εἶναι ἄρα προφανές ὅτι αἱ πλάκες προσηρμόζοντο εἰς κυλινδρικὸν κορμὸν κίονος (εἰκ. 24, 25). Λόγῳ ὅμως τοῦ μήκους τῶν (1.455) εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐχρησίμευον ὡς θωράκια τῶν κιονοστοιχιῶν (διότι τὸ μετακίονιον ἐκείνων εἶναι 2.10 μ.) ἀπομένει ἄρα ὡς μόνη αὐτῶν θέσις τὸ τέμπλον. Ἀμφότεραι αἱ παρειαὶ τῶν θωρακίων κοσμοῦνται ἢ μὲν διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ αἱ τῶν θωρακίων τῶν κάτω

μετακιονίων παλαιοχριστιανικοῦ θέματος μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐνταῦθα ὁ στέφανος ἔχει πλαστικῶς δεδηλωμένα τὰ φύλλα τῆς δάφνης φέρει δ' ἐντὸς καὶ τετράφυλλον κόσμημα (εἰκ. 24), ἡ δὲ δι' ἀπλοῦ στεφάνου ἐκ φύλλων δάφνης περιβάλλοντος τὸ μονογράφημα τοῦ Χριστοῦ ✠ (εἰκ. 25). Εἰς τοὺς εἰς τὸ τέμπλον ἀνήκοντας κίονας δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν τεμάχιον γρανιτικοῦ κορμοῦ (διαμέτρ. 0.30) φέροντος εἰς ὕψος 1.15 ἀνάγλυπτον σταυρὸν (εἰκ. 26). Ἐκ δὲ τῆς ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου θέσεως τῶν βάσεων τῶν κίωνων συνάγομεν,

Εἰκ. 29. Πλάξ θωρακίου ἐκ γρανίτου.

ὅτι τὸ τέμπλον τῆς δευτέρας περιόδου θὰ ἔφερε τέσσαρας ἐν ὅλῳ κίονας καὶ δύο θωράκια, ὧν εὗρέθη καὶ ἡ ἐπίστεψις συνισταμένη ἐκ δύο ἐκατέρωθεν κοιλοκύρτων τεμαχίων ἄνω μὲν δι' ὀριζοντίας ἐπιφανείας ἐνουμένων, κάτω δὲ φερόντων ἐγκοκῆν (εἰκ. 27). Ἐπὶ τῶν κίωνων δὲ θὰ ἔβαινεν ἐπιστύλιον, ὅπερ, λόγῳ τῆς σχετικῆς

μικρᾶς ἀποστάσεως τῶν ἄκρων κίωνων τοῦ τέμπλου ἀπὸ τῶν κιονοστοιχιῶν, θὰ ἐξετείνετο ἴσως μέχρις ἐκείνων δένον τὸ τέμπλον πρὸς τοὺς δευτέρους κίονας, οὓς ἀντικρύζει. Ἀξία παρατηρήσεως εἶναι ἡ μεγάλη ἀπὸ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ ἀπόστασις εἰς ἣν ἐτοποθετήθη τὸ τέμπλον, λόγῳ τῆς ὁποίας τὸ πρεσβυτέριον καταλαμβάνει ἐπιφάνειαν μεγαλυτέραν τοῦ ἐνὸς τρίτου τῆς ὅλης ἐπιφανείας τοῦ μέσου δρόμου (ᾧρα κάτωσιν εἰκ. 1, ἐν ἣ σχεδιάζονται τὰ ἴχνη τῶν ἄκρων κίωνων τοῦ τέμπλου). Ἦτο δὲ τὸ πρεσβυτέριον εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος πρὸς τὸ δάπεδον τοῦ κλίτους. Συνθρόνου ἡ ἀνυψωμένης ἐξέδρας δὲν σφύζεται σήμερον ἵχνος τι. Διτηρηθήη ὁμως ἐν τῇ κόγχῃ τοῦ ἱεροῦ ἡ ἐν εἰκ. 28 παρισταμένη μαρμαρίνη ἀγία τράπεζα συνισταμένη ἐκ χονδροῦ κυλινδρικοῦ κορμοῦ (ὑψ. 0.77), ὅστις, τῇ μεσολαβήσει μεγάλου κοιλοκύρτου κυματίου ὑποβαστάζει συμφυᾶ λεκάνην διαμέτρου 0.55. Ἡ λεκάνη δ' αὕτη φέρει σταυροειδῶς τεταγμένας τέσσαρας κεκλιμένας αὐλακας συμβαλλούσας εἰς κυκλοτερῆ κεντρικὴν κοιλότητα. Παρόμοιον σχῆμα λεκάνης ἀγίας τραπέζης δὲν γνωρίζω ἄλλοθεν.

Σημειῶνω ἐν τέλει ὅτι πλὴν τῶν ἀνωτέρω περιγραφεισῶν πλακῶν θωρακίων ὑπάρχει καὶ ἡ παραπλεύρως εἰκονιζομένη (εἰκ. 29) ἐκ γρανίτου λίθου κατεσκευασμένη ἔχουσα μῆκος 1.19 μ. καὶ ἐφωδιασμένη ἐκατέρωθεν διὰ γλωττίδος. Πόθεν προέρχεται ἡ διὰ σταυροῦ ἐντὸς κύκλου καὶ πλαισίων κοσμουμένη καλῆς ἐργασίας πλάξ αὕτη δὲν δύναμαι νὰ εἶπω.

Ψ Η Φ Ι Δ Ω Τ Α' (Πίναξ Ι)

Τὸ ἀποκαλυφθὲν ὑπὸ τὴν μεταγενεστέραν πλακόστρωσιν τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς Ὑψηλομετώπου ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον, διαστάσεων 5.70×3.80 μ. εὐρίσκεται δὲ ἐν τῷ ἱερῷ¹ ἥτοι πρὸς ἀνατολὰς τοῦ μεταγενεστεροῦ τέμπλου, περὶ οὗ εὐθὺς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος (ᾧρα κάτωσιν εἰκ. 1). Τὸ ἐν λόγῳ ψηφιδωτὸν ἀποτελεῖ κλειστὸν καὶ συμμετρικὸν σύνολον, ὑποβάλλει δὲ τούτου ἔνεκα τὴν ἰδέαν, ὅτι ἐσχημάτιζε τὸ δάπεδον τῆς σολέας, ὅτι δηλ. εἰς τὸ δυτικὸν αὐτοῦ χεῖλος θὰ εὐρίσκοντο τὰ κλείοντα τὸ ἀρχαιότερον τέμπλον θωράκια.

Τὸ ψηφιδωτὸν εἶναι συντεθειμένον ἐκ μικρῶν κύβων, πλευρᾶς 0.01 - 0.015 μ., τοποθετημένον ἐπὶ σκληροτάτου ἐρυθροποῦ κονιάματος κατεσκευασμένων δ' ἐκ

¹ Τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς βασιλικῆς Ὑψηλομετώπου ἀπεκαλύφθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ δημοδιδασκάλου τοῦ χωρίου κ. Γ. Χαβιαρίδου, ὅστις πολὺ μὲ ἐβοήθησεν εἰς τὰς συμπληρωματικὰς ἐργασίας, ὡς ἀνέλαβον ἀργότερον ἐν Ὑψηλομετώπῳ.

² Τμήματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου διακρίνονται εἰς τινὰ σημεῖα καὶ ὑπὸ τὰς πλάκας τοῦ μέσου κλίτους ἀλλὰ τὸ κονίαμα δι' οὗ προσκολλήθησαν αἱ πλάκες ἔχει τοσοῦτον συνδεθῇ μετὰ τῶν ψηφιδῶν, ὥστε ἐπιχειρῶν τις νὰ ἀνασύρῃ τὰς πλάκας συναποσπᾷ καὶ τμήματα τοῦ ψηφιδωτοῦ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον αἱ τοῦ μέσου κλίτους πλάκες δὲν ἀνεσύρθησαν.

φυσικῶν λίθων τῶν ἐξῆς χρωμάτων: λευκοῦ, κιτρίνου, πρασίνου καὶ ἐρυθροῦ.

Τὸ διασωθὲν ὀρθογώνιον (πίν. I) δὲν καλύπτεται ὁλόκληρον ὑπὸ μιᾶς καὶ μόνης παραστάσεως (ὡς θὰ ἴδωμεν ὅτι συμβαίνει εἰς τὰς ἄλλας βασιλικὰς τῆς Λέσβου καὶ ἐν Λοκρίδι¹) ἀλλ' εἶναι κατατετμημένον εἰς πλείονα μικρότερα πεδία. Οὕτω διὰ δύο 0.60 πλατειῶν ζωνῶν βαινουσῶν παραλλήλως πρὸς τὸν μέγαν ἄξονα τοῦ ναοῦ διαιρεῖται τὸ ὅλον ὀρθογώνιον εἰς τρία ἄλλα ἰσοπλατῇ μικρότερα ὀρθογώνια. Αἱ εἰρημέναι διαχωριστικαὶ ζῶναι κοσμοῦνται διὰ συνθέτου τινὸς μαιάνδρου ἐναλλασσομένου πρὸς ἐπιμήκη ὀρθογώνια, ὧν ἄλλα μὲν κοσμοῦνται διὰ φολιδωτοῦ κοσμήματος ἢ τριφύλλων πληρούντων τὰ μεταξὺ τῶν διαγωνίων τοῦ ὀρθογωνίου τρίγωνα, ἄλλα δὲ διὰ νησῶν νηχομένων καὶ ἰχθύων μικρῶν καὶ μεγάλων.

Ἐκ δὲ τῶν τριῶν ὀρθογωνίων, εἰς ἃ διὰ τῶν ζωνῶν ὑποδιαιρεῖται τὸ μέγα, τὸ μὲν μέσον εἶναι κατατετμημένον εἰς πέντε μικρότερα πλαγιασμένα ὀρθογώνια, τὰ δὲ ἄκρα εἰς δύο ὀρθογώνια κατὰ τὰ ἄκρα καὶ δύο τετράγωνα ἐν τῷ μέσῳ φέροντα ἰδιαίτερον ἐκ χονδρῶν ἀστραγάλων περιθώριον.

Τὰ τοῦ μέσου τμήματος πλαγιαστὰ ὀρθογώνια κοσμοῦνται διὰ τῶν ἐξῆς ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς γεωμετρικῶν ἢ ζωϊκῶν παραστάσεων: τὸ 1^{ον} διὰ κύκλων τεμνομένων οὕτως, ὥστε νὰ σχηματίζονται τετράφυλλα, τὸ 2^{ον} διὰ ρόμβου περιβάλλοντος δύο μικροὺς κύκλους ἑκατέρωθεν ἐλλείψεως, τὸ 3^{ον} εἶναι ὁλοσχερῶς ἐφθαρμένον ἴσως ἐκ τῆς ἐνταῦθα τοποθετήσεως τῆς (ξυλίνης) ἀγίας Τραπέζης, τὸ 4^{ον} διὰ παγωνίων ἰσταμένων κατὰ κρόταφον ἑκατέρωθεν μεγάλης διώτου γάστρας (κανθάρου) ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐκφύονται βλαστοὶ καρπεροί, ὁμοίων βλαστῶν πληρούντων καὶ τὰ κάτωθεν τῶν ποδῶν τῶν παγωνίων καὶ ἄνωθεν τῆς ράχεως αὐτῶν κενὰ τοῦ ὀρθογωνίου καὶ τὸ 5^{ον} διὰ νησῶν μετ' ἀνακεκαμμένων ρυγχῶν νηχομένων ἐν μέσῳ ἰχθύων καὶ δελφίνος ἡμιτόμου. Μεταξὺ τοῦ 3^{ου} καὶ τοῦ 4^{ου} τῶν μνημονευθέντων πλαγιαστῶν ὀρθογωνίων ἀντὶ ἀπλῆς διαχωριστικῆς γραμμῆς μεσολαβεῖται νία φέρουσα τὸ σύνηθες κυματοειδὲς μετὰ κισσοφύλλων κόσμημα. Ἀμέσως δ' ὑπὸ ταύτην εὗρηται ἡ ἐπιγραφὴ

Ὑπὲρ τῆς ψυχῆς Παππικίου πρεσβυτέρου

ἥς τὸ δεξιὸν τμήμα καταλαμβάνει καὶ τμήμα τῆς νοτίας διαχωριστικῆς ζώνης ἐνθα καὶ τὰ γράμματα καθίστανται μικρότερα (πίν. I). Ἐκ τῆς ὡς ἄνω ἐπιγραφῆς μανθάνομεν, ὅτι καθ' ὃν χρόνον κατεσκευάζετο τὸ ψηφιδωτὸν πρεσβύτερος τοῦ ναοῦ ἐχρημάτιζεν ὁ Παππίκιος. Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι ἐν χρήσει ἤδη ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀπαντᾷ δὲ καὶ εἰς ἄλλας χριστιανικὰς ἐπιγραφὰς (πβλ. καὶ τὸ θρακικὸν Παππικιον ὄρος).

¹ *Orlandos* Une basilique paléochrétienne en Locride ἐν Byzantion Τόμος V πίν. 35.

Τὰ δὲ δύο ἔνθεν κἀκείθεν τῆς διαχωριστικῆς ζώνης ὀρθογώνια φέρουσιν ἐντὸς τῶν ὑποδιαίρέσεων των τὰς ἐξῆς παραστάσεις. α') Ἐν τῷ ὀρθογωνίῳ τῆς ΒΑ. γωνίας: νήσας, ὧν δύο ἀκέραιαι καὶ μία ἡμίτομος, κολυμβώσας ἐν μέσῳ ἰχθύων, β') ἐν τῷ ὀρθογωνίῳ τῆς ΒΔ. γωνίας: νουμιδικὰς μελεαγρίδας (φραγκόκοιτες) ἀντιμετώπους ἐν μέσῳ καρπερῶν βλαστῶν, γ') ἐν τῷ ὀρθογωνίῳ τῆς ΝΑ. γωνίας: μεγάλα φύλλα κισσοῦ ἀνὰ δύο δι' ὀρπήκων συνεζευγμένα καὶ τέλος δ') ἐν τῷ ὀρθογωνίῳ τῆς ΝΔ. γωνίας: μελεαγρίδας ἀντιμετώπους ἐκατέρωθεν διώτου γάστρας, ἀφ' ἧς ἐκφύονται καρπεροὶ βλαστοί, ὧν ὅμοιοι πληροῦσι τὰ ὀπισθεν τῶν ὀρνίθων κενὰ τοῦ ὀρθογωνίου. Τέλος ἐντὸς τῶν τετραγώνων εἰκονίζονται πρὸς βορρᾶν μὲν καὶ ἄνω παγώνια ἀνερριχημένα ἐπὶ τῶν χειλέων αὐτοῦ γάστρας ἀφ' ἧς ἐκφύονται καρπεροὶ βλαστοί, ἄλλων ὁμοίων βλαστῶν πληρούντων διαγωνίως τὰ ἐκατέρωθεν τῆς βάσεως τοῦ ἀγγείου κενά. Ἐν δὲ τῷ κάτω τετραγώνῳ εἰκονίζεται κατὰ κρόταφον λεπτοφυές τι τειράποδον (ἀντιλόπη;) ὀπισθεν δ' αὐτοῦ πολύκλαδον δένδρον. Ἐντὸς δὲ τῶν πρὸς νότον τετραγώνων εἰκονίζεται ἄνω μὲν κατὰ κρόταφον λευκὸν πρόβατον ὀπισθεν δένδρου, κάτωθεν δ' αὐτοῦ θάμνος καὶ ὑπὲρ τὴν ράχιντου κλάδος φυλλοφόρος. Ἐπὶ δὲ τοῦ κάτωθεν τετραγώνου ἐτέθη ἀντὶ παραστάσεως ἡ ἐπιγραφή:

ὑπὲρ εὐχῆς
Ἀνατολίου
καὶ τῆς συμβίου
αὐτοῦ Τρυφένης
5 καὶ παντὸς
τοῦ οἴκου αὐτοῦ
ἐψήφωσεν
τὸ θυσιαστή-
ριον· ιν·δ·SHS

ὕψος γραμ. 0.12.

Συντακτικῶς ἡ ἐπιγραφή χωλαίνει διότι ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ: **Ἀνατόλιος, ὑπὲρ εὐχῆς ἑαυτοῦ ἐψήφωσε τὸ θυσιαστήριον** λέγει: **ὑπὲρ εὐχῆς Ἀνατολίου ἐψήφωσε τὸ θυσιαστήριον**. Καὶ τὸ μὲν ὄνομα **Ἀνατόλιος** ἀπαντᾷ μόνον ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων¹, ἐν ᾧ τοῦναντίον τὸ δι' ε ἀντὶ δι' **αι** γεγραμμένον ὄνομα **Τρύφωνα** εἶναι πολὺ ἀρχαιότερον ἐμφανιζόμενον ἤδη ἀπὸ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων². **Θυσιαστήριον** εἶναι συνήθης ὀνομασία τοῦ ἱεροῦ κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους.

Ἐν τέλει τῆς ἐπιγραφῆς ἀναγράφεται, ὡς καὶ εἰς ἄλλας χριστιανικὰς ἐπιγραφάς, μόνον ἡ ἰνδικτιών: **ινδ**(ικτιῶνος) **Η'** (=ὀγδόης) τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ **Η** δύο

¹ *Pape - Benseler*: Wörterbuch der griechischen Eigennamen ἐν λ.

² Πβλ. καὶ τὸ πρὸς τιμὴν τῆς Ἀντωνίας Τρυφαίνης ψήφισμα τῶν Κυζικηνῶν *Inscr. gr. rom.* IV, 144.

Σ ὄντων ἀπλῶς διακοσμητικῶν ἢ στίξεως δηλωτικῶν σημείων, καθ' ἃ ἐδίδαξεν ὁ Grégoire¹ Δὲν δυνάμεθα ἐπομένως ἐκ μόνης τῆς ἰνδικτιῶνος νὰ φωτισθῶμεν περὶ τῆς χρονολογίας κατασκευῆς τῶν ψηφιδωτῶν. Τέλος ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὥς δ λατινικοῦ γραφὴν τοῦ Δ, φαίνεται ὅτι καὶ αὕτη ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τὸν 5^{ον}, 6^{ον} καὶ 7^{ον} μ. Χ. αἰῶνα².

Γενικαὶ παρατηρήσεις. Ὡς πρὸς τὰ ἐν τῷ ἐξεταζομένῳ ψηφιδωτῷ εἰκονιζόμενα θέματα παρατηροῦμεν, ὅτι τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν εἶναι συμβολικὰ ἐξ ἐκείνων, ἅτινα τόσον ἀγαπᾷ ἡ τέχνη τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων (ἰχθῦς, ἄμνός, παγώνια)· ὑπάρχουσιν ὁμως καὶ ἄλλα ἔχοντα ἀπλῶς διακοσμητικὴν σημασίαν (νουμιδικαὶ ὄρνιθες) καὶ ἄλλα εἰλημμένα ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς κληρονομίας (μαίανδροι, ἀστράγαλοι, φολίδες, φύλλα κισσοῦ).

Τὸ σχέδιον τῶν καθ' ἕκαστον θεμάτων ἔχει ἀκαμψίαν καὶ ἀδεξιότητα, οἱ δὲ χρωματισμοὶ τῶν εἶναι σκληροὶ καὶ οὐχὶ λίαν ἁρμονικοί. Ἡ ἐν γένει αἰσθητικὴ διάταξις τῶν εἰκόνων καὶ οἰκονομία τῆς διακοσμήσεως δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐπιτυχὴς ἀφ' οὗ εἰς τὸν μαίανδρον παρενδύονται οὐχὶ συγγενῶν σχημάτων κοσμήματα ἢ τίθενται εἰς κλίμακα λίαν δυσανάλογον πρὸς τὴν τῶν πτηνῶν καὶ ζώων (βλ. τὰ ὑπερμεγέθη φύλλα κισσοῦ τῆς ΝΑ. γωνίας), ἀκόμη δὲ καὶ μορφαὶ τοποθετοῦνται ἀντιθέτως πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ θεατοῦ (νῆσσαι ΒΑ. ὀρθογωνίου κλπ.).

Δὲν δύναμαι ἀσφαλῶς νὰ εἶπω ἂν τὰ ἐκτεθέντα ἐλαττώματα τοῦ ψηφιδωτοῦ ὀφείλονται εἰς τὴν κατωτέραν ποιότητα τοῦ εἰς τὸ ἀπόμερον Ὑψηλομέτωπον μετακληθέντος ψηφωτοῦ ἢ μᾶλλον ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα παρακμῆς τῆς τέχνης. Ὅπως δὲ ποτε κρίνων ἐκ τῆς τέχνης καὶ τῆς τεχνικῆς του ἔχω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸ μωσαϊκὸν τοῦ Ὑψηλομετώπου θὰ κατεσκευάσθῃ περὶ τὸ 2^{ον} ἡμισυ τοῦ 6^{ου} μ. Χ. αἰῶνος, χρόνον πρὸς ὃν συμφωνεῖ καὶ ὁ χαρακτὴρ τῶν γραμμάτων τῶν ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ ἐπιγραφῶν.

¹ Byzantion τόμ. IV σελ. 713.

² Ὅρα ἕτερον παράδειγμα εἰς τὴν κατωτέρω δημοσιευομένην ἐπιγραφὴν τῆς βασιλικῆς Ἀφεντέλλη ὡς καὶ τὰς παρὰ *V. Gardthausen*: Griechische Paläographie' Leipzig 1913 πίν. 2 καὶ *Thompson* (μετάφρ. Λάμπρου) Ἐγχειρίδ. ἑλλην. Παλαιογραφίας πίν. 2, γραφὸς τοῦ Δ κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους.

2. ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΗΣ ΕΡΕΣΟΥ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ἡ βασιλικὴ αὕτη κειμένη εὐθὺς πρὸς δυσμὰς τοῦ ναῦσκου Ἀγ. Ἀνδρέου τῆς παραλίας Ἐρεσοῦ, ἀπεκαλύφθη κατὰ τὰ ἔτη 1884 καὶ 1885 ἐπιμελείᾳ τῶν Λεσβίων μονῶν Ὑψηλοῦ καὶ Πιθαρίου. Οἱ ἐξωτερικοὶ αὐτῆς τοῖχοι πάχους 0.70, διατηροῦνται σήμερον ποὺ μὲν μέχρις ὕψους 1.00 μ. ποὺ δὲ μέχρις 1.50 μ. Ἡ βασιλικὴ ἔχει ἐν κατόψει (εἰκ. 30) σχῆμα ὀρθογώνιον, ὅπερ δι' ἐγκαρσίου τοίχου διαιρεῖται εἰς νάρθηκα καὶ εἰς κυρίως ναὸν φέροντα ἡρτημένην πρὸς ἀνατολὰς ἐξέχουσιν ἀψίδα.

Ὁ νάρθηξ, ἐξέχων κατὰ τι ἑκατέρωθεν τοῦ σώματος τοῦ ναοῦ, ἔχει ἐσωτερικῶς πλάτος μὲν 4.25, μῆκος δὲ 19.20 καὶ φέρει προσκεκολλημένον κατὰ τὴν νότιον αὐτοῦ πλευρὰν τετράγωνον χώρον (4.25×4.25), ὅστις πιθανώτατα ἀπετέλει τὸ κατὰ τὴν θέσιν αὐτήν (ἢ τὴν συμμετρικὴν αὐτῆς πρὸς βορρᾶν) τοποθετούμενον συνήθως κλιμακοστάσιον¹ τῆς εἰς τὸν ἄνω ὄροφον (γυναικωνίτην) ἀγούσης κλίμακος. Ὁ χώρος δ' οὗτος συγκοινωνεῖ διὰ θύρας μετὰ τοῦ νάρθηκος, δι' ἄλλης δὲ θύρας μικρότερης μετὰ τῆς πρὸς νότον τῆς βασιλικῆς αὐλῆς (ὄρα κάτοψιν εἰκ. 30). Ὁ νάρθηξ φέρει κατὰ τὰς δύο μακρὰς αὐτοῦ πλευρὰς δύο μὲν θύρας ἐξωτερικῆς προσπελάσεως, ἀνοιγομένας κατὰ τὰ ἄκρα τῆς δυτικῆς παρειάς, τρεῖς δ' ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς, δι' ὧν συνεκoinώνει πρὸς τὸν κυρίως ναόν. Ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν αἱ ἄκραι θύραι εἶναι τοποθετημέναι οὕτως, ὥστε αἱ ἐξωτερικαὶ νὰ μὴ εὐρίσκωνται εἰς τὴν προέκτασιν τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τοῦτο, ἀναμφιβόλως, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς παραγωγῆς ρεύματος ἐν τῷ κυρίως ναῷ. Διὰ τὸν αὐτὸν δ' ἀκριβῶς λόγον παρελείφθη καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ τοποθέτησις κεντρικῆς ἐξωτερικῆς θύρας ἀντικυρζούσης τὴν βασίλειον, τοποθετηθέντος ἀντ' αὐτῆς, ὡς εἰς πολλὰς ἄλλας παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς, πολυλόβου παραθύρου².

Ὁ δὲ κυρίως ναός, μήκους ἐσωτερικοῦ 32.20 μ. διαιρεῖται κατὰ πλάτος εἰς τρία κλίτη: ἐν μέσον μεγαλύτερον, πλάτους 8.80 καὶ δύο ἄκρα στενώτερα πλάτους 3.70 μ. Τὰ κλίτη δὲ ταῦτα χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων δι' ὕψηλοῦ τειχίου (πάχους 0.75) ἐφ' οὗ διασώζεται στυλοβάτης κατεσκευασμένος διὰ κυανῶν οὐχὶ καθόλα

¹ Παράβαλε βασιλικὴν Κάσρ Ἰβν Βαρδᾶν *Butler* Northern Syria σελ. 26, Ἀγ. Τίτου τῆς Κρητικῆς Γόρτυνος Ὁρλάνδος Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν τόμ. Γ' σελ. 302 καὶ βασιλικὴν ἐν Pirdop τῆς Βουλγαρίας *Strzygowski* Die Baukunst der Armenier εἰκ. 774.

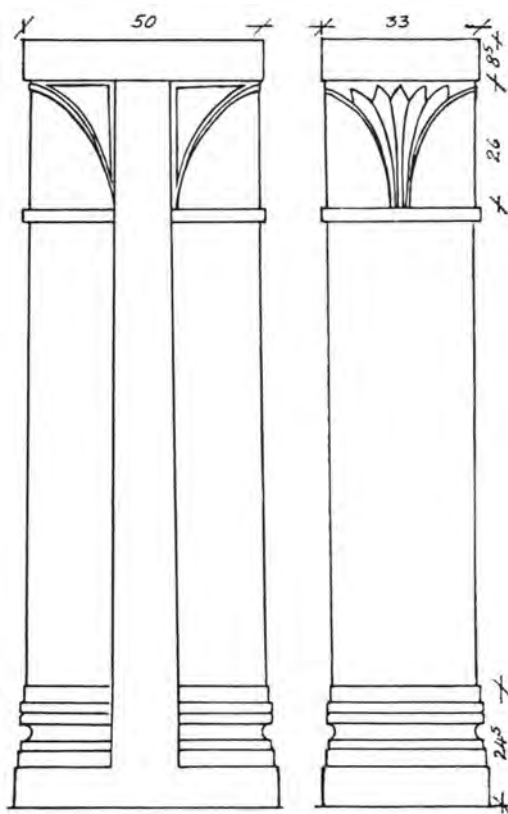
² Παράβαλε τὰς βασιλικὰς Ἀγίου Δημητρίου καὶ Παναγίας Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης *Diehl, Le Tournieu, Saladin* Les monuments chrétiens de Salonique πιν. III καὶ XIII, Δαφνουσίων Λοκρίδος *Orlandos* Byzantion τόμ. V σελ. 208, Ὑψηλομετώπου Λέσβου, ἀνωτέρω σελ. 5 εἰκ. 1 κλπ.

Εἰκ. 30. Κάτοπις τῆς βασιλικῆς Ἑρεσοῦ.

συμμέτρων μαρμάρων εὐλημμένων ἐξ ἀρχαιοτέρων κτηρίων τῆς Ἐρεσοῦ. Ἐπὶ τοῦ
 στυλοβάτου τούτου ἔβαινον κίονες, ὧν ὁμως δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ὀρισθῇ ἡ
 ἀκριβὴς θέσις καὶ ἄρα ὁ ἀριθμός, καθόσον ἐπὶ τῶν μαρμάρων τοῦ στυλοβάτου
 λόγῳ τῆς δευτέρας αὐτῶν χρήσεως, ὑπάρχει πλῆθος τὸρμων καὶ γόμφων, οἵτινες
 συγχέουσι τὸν ἐξετάζοντα ¹. Τοῦτο μόνον
 εἶναι βέβαιον, ὅτι αἱ κιονοστοιχίαι διη-
 κον συνεχῶς ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ πρὸς τὸν
 ἀνατολικὸν τοῖχον, ὡς ἀποδεικνύει ὁ στυ-
 λοβάτης καὶ ἡ κατ' ἀμφοτέρους τοὺς τοί-
 χους τούτους ὑπαρξίς παραστάδων ὀρθο-
 γωνίων ἐξεχουσῶν 0.77 (εἰκ. 30).

Ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ, στενωτέρα κατὰ τι (1.00 μ.), ὥς συνήθως, τοῦ μέσου κλίτους, εἶναι ἐσωτερικῶς μὲν κυκλοτερής, ἐξωτερικῶς δὲ πολύπλευρος, ἔχουσα τὴν μέσσην πλευρὰν μεγαλυτέραν τῶν ἄλλων ὥς ὁ σχηματίζουσιν τὸ δυτικὸν τοίχωμα συνεχομένου τραπεζιοσχήμου προσκίسمatos ἀγνώστου προορισμοῦ (εἰκ. 30). Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς μάλιστα παρεΐας τῆς πλευρᾶς ταύτης διατηρεῖται εἰσέτι τὸ ἐκ κοινάματος ἐπίχρισμα τοῦ τοίχου τοῦ προσκίσματος. Ἀναφέρω ἐν τέλει ὅτι ὑπάρχουσι ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ δύο τάφοι σεσυλημένοι, ὧν ὁ μὲν (διαστ. 1.92 × 0.80) κεῖται παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοίχον τοῦ νοτίου κλίτους, ὁ δὲ (διαστ. 1.60 × 0.70) παρὰ τὴν νοτίαν ἄκρην τοῦ ἡμικυκλίου τῆς ἀψίδος (εἰκ. 30).

Εἰκ. 31. Ἀμφιονίσκος παραθύρου.

ГЛУПТА

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν βασιλικὴν Ὑψηλομετώπου ἢ ἐξεταζομένη βασιλικὴ τῆς Ἐρεσοῦ εἶναι πτωχὴ εἷς τε ἀρχιτεκτονικὸν καὶ γλυπτικὸν διάκοσμον. Ἐν ἑξαιρέσει τις 1) κολουροπυραμιδοειδὲς ἐπίθημα παραστάδος φέρον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὀψεως αὐτοῦ ἰσοσκελῆ σταυρὸν ἐντὸς κύκλου 2) τετραγώνου διατομῆς μεσοκιονίσκον παραθύρου (εἰκ. 31) καὶ 3) δύο ἀμφιγλύφους πλάκας (εἰκ. 32) θωρα-

¹ Οἱ ἐν τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (3, σελ. 326) κατόψει σχεδιασθέντες κίονες εἶναι φανταστικοί.

κίων (σολέας ή μετακιονίων) έφ' ών εικονίζεται τὸ σύνηθες διακοσμητικὸν θέμα τοῦ στεφάνου μετὰ τῶν κυματοειδῶν ταινιῶν εἰς τὰ ἄκρα τῶν ὁποίων ἴστανται

σταυροί, τίποτε ἄλλο γλυπτὸν δὲν διεσώθη.

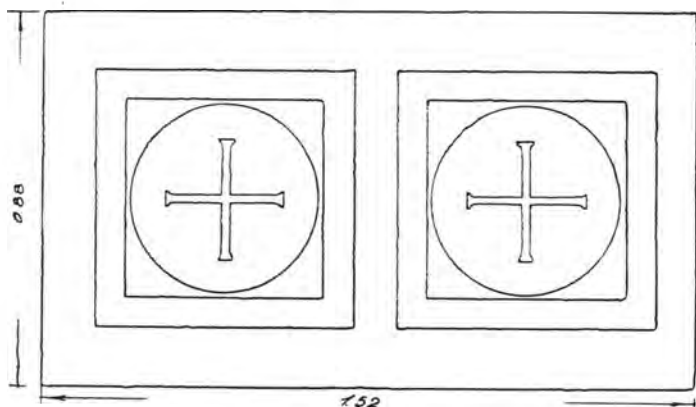
Εἰκ. 32. Θωράκιον.

Εἰς τὰ ὡς ἄνω μέλη θὰ ἠδύναντο ἴσως νὰ προστεθῶσι καὶ κορμοὶ τινες ἀρραβδῶτων γρανιτικῶν κίωνων, ἀποκείμενοι πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ, ὡς καὶ παλαιοχριστιανικά τινα λείψανα, διατηρούμενα εἰς τινὰς νεοδμήτους οἰκίας τῆς παραλίας Ἐρεσοῦ, ἅτινα δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς ἐξε-

ταζομένης βασιλικῆς. Εἶναι δὲ ταῦτα 1) πεσσίσχοι ἐκ νησιωτικοῦ μαρμάρου ὕψους 1.04 καὶ 2) πλάξ ἐξ ὑποκυάνου μαρμάρου, ἐφ' ἧς δύο ἰσοσκελεῖς σταυροὶ ἐντὸς κύκλων, ὀλικοῦ ὕψους 0.88 (εἰκ. 33).

ΨΗΦΙΔΩΤΑ (Πίναξ II)

Τὴν ἔλλειπιν ἀρχιτεκτονικῶν καὶ γλυπτῶν μελῶν ἐν τῇ ἐξεταζομένῃ βασιλικῇ ἀναπληροῖ ἡ παρουσία λαμπρῶν καὶ δὴ καὶ ἐνεπιγράφων ψηφιδωτῶν, δι' ὧν εἶναι ἐστρωμένον μέγιστον μέρος τοῦ δαπέδου τοῦ μέσου κλίτους (εἰκ. 30). Τὰ ψηφιδωτὰ ταῦτα (πίναξ II) ἀποκαλυφθέντα πρὸ τεσσαρακονταετίας καὶ πλέον, δυστυχῶς οὐχὶ μετὰ τῆς δεούσης ἐπιμελείας, ὑπέστησαν καὶ ὑφίστανται ἔκτοτε φθορὰς εἰς πολλὰ αὐτῶν μέρη. Ἐν τούτοις διὰ προσεκτικοῦ καθαρισμοῦ, ὃν ἐνήργησα, κατώρθωσα νὰ καθορίσω τὴν τέως ἄγνωστον γενικὴν διάταξιν τοῦ σχεδίου των, εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ὁποίας ἤδη μεταβαίνω.

Εἰκ. 33. Θωράκιον.

Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος (πίν. II)

Εἰκ. 34. Παγώνια ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς Ἑρεσοῦ.

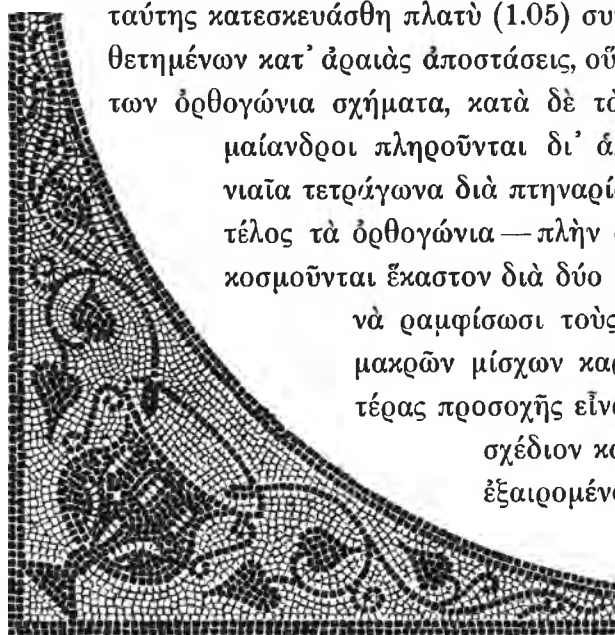
καλύπτει ὅλον σχεδὸν τὸ πλάτος τοῦ μέσου κλίτους (8.50) προχωρεῖ δὲ πρὸς ἀνα-

Εἰκ. 35. Παγώνιον ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς Ἑρεσοῦ.

τολὰς ἐπὶ 25 ὅλα μέτρα, τελευτῶν ἐκεῖ, ἔνθα πιθανώτατα ἤρχιζε τὸ πρεσβυτέριον (εἰκ. 30). Τὸ οὕτω σχηματιζόμενον μέγα, κλειστοῦ σχεδίου, ὀρθογώνιον φέρει ἐξω-

τερικῶς, καὶ δὴ μόνον κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς του, ἀνὰ μίαν ταινίαν κοσμουμένην διὰ τετραφύλλων σχηματιζομένων διὰ τῆς τομῆς κύκλων. Ἐσωτερικῶς τῆς ταινίας

Εἰκ. 36. Κάνθαρος μετὰ ὀρπήκων καὶ κισσοφύλων.

ταύτης κατεσκευάσθη πλατὺ (1.05) συνεχὲς πλαίσιον ἐκ μαϊάνδρων τοποθετημένων κατ' ἀραιὰς ἀποστάσεις, οὕτως ὥστε νὰ καταλείπωνται μεταξύ των ὀρθογώνια σχήματα, κατὰ δὲ τὰς γωνίας τετράγωνα. Καὶ οἱ μὲν μαϊάνδροι πληροῦνται δι' ἀλυσοειδοῦς διακοσμήσεως, τὰ γωνιαῖα τετράγωνα διὰ πτηναρίων ἐπιστρεφόντων τὴν κεφαλὴν καὶ τέλος τὰ ὀρθογώνια — πλὴν δύο, ἅτινα φέρουσιν ἐπιγραφὰς — κοσμοῦνται ἕκαστον διὰ δύο ὠραιोटάτων παγωνίων σπευδόντων νὰ ραμφίσωσι τοὺς μεταξὺ αὐτῶν ἀναφυομένους ἐπὶ μακρῶν μίσχων καρποὺς (εἰκ. 34 καὶ 35). Ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι τῆς συνθέσεως ταύτης τὸ ἀληθὲς σχέδιον καὶ ἡ ζωηρὰ κίνησις τῶν παγωνίων, ἑξαιρομένων ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν ἁρμονικω-

τάτων χρωματισμῶν τῶν ἐκ κιτρίνων καὶ ἰωδῶν ψηφίδων οὐρῶν καὶ τῶν λιγυρῶν πρασίνων ἢ κυανολεύκων λαιμῶν των. Τοιαῦτα ζεύγη παγωνίων ἔχομεν ἴεν ὅλα

δέκα τρία βλέποντα δὲ πάντα πρὸς τὰ ἔξω ἢτοι πρὸς τὰ ἄκρα κλίτη. Ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν εἰκονιζομένων ἐνταῦθα παγωνίων εἶναι ἐνδεικτικὸς τῆς ἀγάπης, ἣν ἔτρεφε πρὸς τὸ ἐξόχως

διακοσμητικὸν τοῦτο θέμα ἡ χριστιανικὴ τέχνη ἀποδίδουσα ταῦτο χρόνως εἰς αὐτὸ καὶ συμβολικὴν σημασίαν. Ὅντως, ὡς ὁ περὶ τὸ 400 μ. Χ. ἀκμάσας Ἀυγουστίνος ρητῶς ἀναφέρει (De civitate Dei LXXI, 4) ὁ ταῶς ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ὡς τὸ σύμβολον

Εἰκ. 37. Γιρλάνδα μετὰ βοτρυῶν.

τῆς ἀθανασίας. Καὶ αὐτοὶ δ' οἱ Ρωμαῖοι εἶχον χρησιμοποίησει τὸ παγώνιον εἰς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς των τάφους, ὡς σύμβολον τῆς ἀποθεώσεως τῶν αὐτοκρατόρων των, πιθανώτατα ἐπειδὴ παρ' ἀρχαίοις τὸ κρέας τοῦ ταῶ ἐθεωρεῖτο σχεδὸν

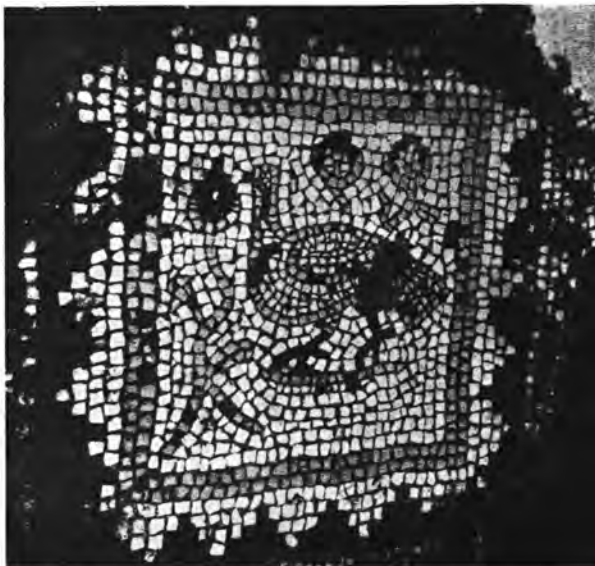
ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΣ ΠΙΝΑΞ

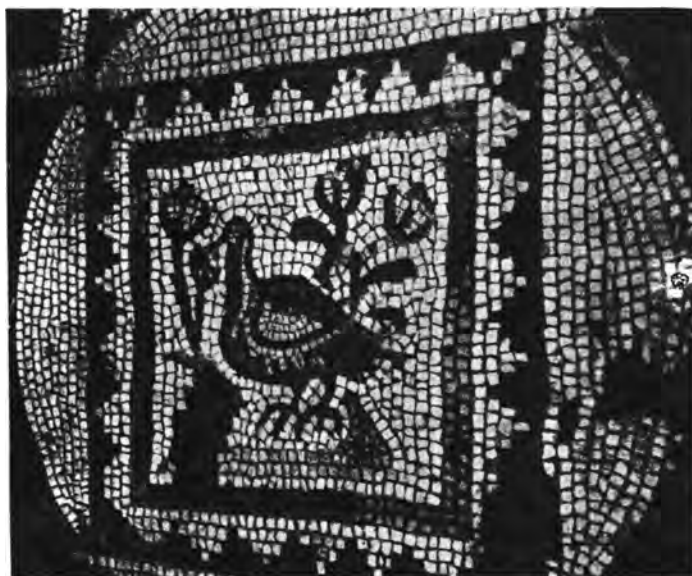
ΠΑΓΩΝΙΑ ΕΚ ΤΟΥ ΨΗΦΙΔΩΤΟΥ ΔΑΠΕΔΟΥ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΕΡΕΣΟΥ

(ὄρα σελ. 34)

ἄφθαρτον. Χρῆσιν τῶν παγωνίων ἔκαμον οἱ Χριστιανοὶ ἤδη ἐν ταῖς Κατακόμβαις, ἔνθα ταῦτα ἀπαντῶσι ἐξωγραφημένα¹, ἀργότερον δ' εἰς τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα καὶ εἰς τὰ ἀνάγλυφα θωράκια. Πολὺ συχνὰ δ' εἰκονίζονται ἐν τῇ χριστιανικῇ τέχνῃ δύο παγῶνια ἑκατέρωθεν μεγάλου κανθάρου (ὡς εἶδομεν ἐν τῇ βασιλικῇ τοῦ Ὑψηλομετώπου ἀνωτ. σελ. 26 καὶ ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τῇ τρίτῃ ἐνταῦθα δημοσιευομένῃ βασιλικῇ Ἀφεντέλλῃ) ἀπὸ τοῦ ὁποίου εἴτε πίνουσι εἴτε ραμφίζουσι τοὺς ἐκφυομένους ἀπὸ τοῦ ἀγγείου βότρυς. Ἐπειδὴ δὲ συνήθως ἡ παραστασις αὕτη εὐρίσκεται ἐν τῷ ἱερῷ βήματι τῶν βασιλικῶν, δικαιοῦται

Εἰκ. 38. Πέριξ ψηφιδωτοῦ δαπέδου βασιλικῆς Ἑρεσοῦ.

Εἰκ. 39. Πέριξ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς Ἑρεσοῦ.

τις νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὄντως ὑποδηλοῖ τὰς ἀπολαύσεις τῶν ἐκλεκτῶν ἐν τῷ οὐρανῷ

καὶ τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας.

Ἡ ἐντὸς τοῦ περιγραφέντος λαμπροῦ πλαισίου περιλαμβανομένη ἐπιφάνεια διαιρεῖται δι' ἐγκαρσιῶν ζωνῶν εἰς ὀρθογώνια καὶ τετράγωνα τμήματα, ἅτινα θὰ περιγράψω ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ πλησιεστέρου πρὸς τὴν βασιλείον πύλην. Τοῦτο ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον εἶναι δὲ ὁλόκληρον πεπληρωμένον διὰ τοῦ γνωστοῦ ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «συριακοὶ τροχοὶ» κοσμήματος, ὅπερ συναντῶμεν καὶ εἰς ρωμαϊ-

¹ Ὅρα προχείρως Wulff: Altchristliche und byzantinische Kunst I πίν. IV.

κενὰ πληροῦνται διὰ σταυροειδοῦς κοσμήματος (πίν. II). Τὸ ἀμέσως ἐπόμενον διάχωρον (ὡς ὀνομάζουσιν αὐτὸ αἱ κατωτέρω δημοσιευόμεναι ἐπιγραφαὶ) ἔχει σχῆμα τετράγωνον, ὅπερ φέρει ἐγγεγραμμένον κύκλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται κυκλωτερώς διατεταγμένοι 8 μικρότεροι ἐφαπτόμενοι ἀλλήλων κύκλοι πληρούμενοι ἀνὰ δύο διὰ τοῦ αὐτοῦ γεωμετρικοῦ κοσμήματος (πίν. II) συνήθους καὶ εἰς ρωμαϊκὰ ψηφιδωτά¹. Τὸ ἐν τῷ μέσῳ τῶν κύκλων τούτων κόσμημα εἶναι δυστυχῶς ἐντελῶς κατεστραμμένον. Αἱ μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ τετραγώνου καὶ τοῦ

Εἰκ. 40. Νῆσσα (;) ψηφιδωτοῦ δαπέδου βασιλικῆς Ἐφεσσοῦ.

μεγάλου κύκλου γωνίαι εἶναι πεπληρωμέναι διὰ διαγωνίως τεθειμένων ἀγγείων — κανθάρων — ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐκφύονται πολλαπλοὶ φυλλοφόροι πλόκαμοι (εἰκ. 36). Ὁ κánθαρος ἦτο ἀγαπητὸν διακοσμητικὸν θέμα τῆς ρωμαϊκῆς τέχνης, ἀπαντῶν συχνάκις ἐπὶ ἐπιτυμβίων στηλῶν καὶ σαρκοφάγων². Ἀλλὰ καὶ εἰς ψηφιδωτὰ δάπεδα ἐπαύλεων ρωμαϊκῶν χρόνων συχνάκις εἰκονίζεται ὁ κánθαρος ἄνευ μὲν κληματίδων ἤδη ἐν Πομπηίᾳ, μετὰ δὲ κληματίδων ἢ κισσοφύλλων ἐν

Περγάμῳ³, Ρώμῃ⁴, Trier⁵, Βόννῃ⁶ καὶ Οὐθίνῃ⁷ (Uthina) κλπ. πρὸ τοῦ Γ' μ. Χ. αἰῶνος. Τοποθετεῖται δὲ συνήθως ὁ κánθαρος εἰς τὰ δάπεδα διαγωνίως, ὡς ἐνταῦθα (εἰκ. 36). Πλουσιωτάτην δ' ἀνάπτυξιν ἔλαβεν ὁ μετὰ κληματίδων κánθαρος εἰς ρωμαϊκὰ ψηφιδωτὰ τῆς Βορείου Ἀφρικῆς, ἔνθα ἐπὶ τῶν νατουραλιστικῶς διαμορφωμένων καὶ πολλαπλῶς διακλαδουμένων¹ ἐκατέρωθεν τοῦ ἀγγείου κληματίδων ἐπικάθηνται πτηνὰ καὶ ἐρωτιδεῖς⁸. Τὸ θέμα δ' ἀκριβῶς τοῦτο, ἀφαιρέσασα τοὺς

¹ Ὅρα π. χ. ὅμοια κοσμήματα ἐν τῷ δαπέδῳ τῆς ἐν τῷ πρ. βασιλικῇ κήπῳ Ἀθηνῶν ρωμαϊκῆς ἐπαύλεως, περὶ ἧς ὄρα *Ussing: Bulletino dell Instituto* 1846, 177.

² *A. Schober* Römische Grabsteine 173.

³ *Athenische Mitteilungen* XXXII 1907 πίν. XVI (Οἰκία Ὑπάτου Ἀττάλου).

⁴ *Nogara*, Mosaici antichi πίν. XVII.

⁵ *Wilmowsky*, Römische Mosaiken aus Trier πίν. IV.

⁶ *Rheinische Heimatsblätter* 1924, 331.

⁷ *Gauckler* Musée de Sousse πίν. VI.

⁸ *Gauckler* Monuments Piot III, 1896 πίν. XXI. (Ἐπαυλὶς Λαθριῶν).

ἐρωτιδεῖς, ἐπανελάβε συχνάκις ἀργότερον ἢ χριστιανικὴ τέχνη, ἀποδώσασα καὶ εἰς αὐτὸ συμβολικὴν σημασίαν¹.

Τὸ περιγραφέν δεύτερον διάχωρον ἀκολουθεῖ σειρὰ τεσσάρων ἐγκαρσίων ζωνῶν, ὧν ἡ πρώτη φέρει ἀντὶ κοσμήματος τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἀφιερωτοῦ — περὶ ἧς κατωτέρω — ἡ δευτέρα καὶ ἡ τετάρτη γιρλάνδαν μετὰ βοτρυῶν (εἰκ. 37), θέμα παρουσίαζον, ὅσον ἀφορᾷ τὸν σχηματισμὸν τῶν φυλλωμάτων, ζωηρὰν ὁμοιότητα πρὸς ἀνάλογα θέματα ἐπὶ κοπτικῶν ἀναγλύφων² καὶ ὑφασμάτων καὶ τέλος ἡ τρίτη σειρὰν συριακῶν τροχῶν πληρουμένων διὰ τετραφύλλων.

Τὰς ζώνας ἀκολουθεῖ ἕτερον μέγα τετράγωνον διάχωρον, ὅπερ ἐν τῷ μέσῳ μὲν φέρει τετράγωνον μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ δωρητοῦ περίξ δ' αὐτοῦ, κυκλοτερῶς διατεταγμένα, ὅκτὼ ἄλλα μικρότερα τετράγωνα καὶ τέσσαρας ῥόμβους κατὰ τὰς διαγωνίους (πίν. II). Ἡ τοιαύτη διάταξις ἰδιάζει εἰς μωσαϊκὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐκ τῶν ἐντὸς τῶν τετραγώνων κοσμημάτων κατώρθωσά να διακρίνω μόνον τὸ τῶν τεσσάρων (κλείς τοῦ Σολομῶντος)· διότι τῶν λοιπῶν ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἐντελῶς κατεστραμμένη. Τὰ μεταξὺ τῶν τετραγώνων ὑπολειπόμενα τρίγωνα πληροῦνται τὰ μὲν διὰ τριῶν κισσοφύλλων (πίν. II) τὰ δὲ διὰ πελτοειδοῦς κοσμήματος³.

Τὸ περιγραφέν διάχωρον χωρίζεται ἀπὸ τοῦ ἀμέσως ἀνατολικώτερον κειμένου διὰ ζώνης φερούσης τὸ αὐτὸ μετὰ βοτρυῶν κόσμημα (εἰκ. 37), περὶ οὗ εἵπομεν ἄνωτέρω. Τέλος τὸ ἄκρον ἀνατολικὸν διάχωρον, φέρον ἐν τῷ μέσῳ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ δωρητοῦ, διαιρεῖται εἰς εἴκοσι τετράγωνα φέροντα ἐγγεγραμμένους κύκλους, ἐντὸς τῶν ὁποίων πάλιν εἶναι ἐγγεγραμμένα ἄλλα μικρότερα τετράγωνα πλαισιοῦντα παραστάσεις πτηνῶν — περδίκων (εἰκ. 39 καὶ 40) καὶ νησσῶν (εἰκ. 41) εἰκονιζομένων μεταξὺ καρποφόρων μίσχων. Ἡ τέχνη τῶν παραστάσεων τούτων εἶναι πολὺ κατωτέρα τῆς τῶν παγωνίων τοῦ μεγάλου πλαισίου. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ θέμα τῆς παραστάσεως πτηνῶν ἐντὸς πλαισίων, τοῦτο ἀπαντᾷ συνηθέστατα καὶ εἰς ρωμαϊκῶν ἐπαύλεων δάπεδα⁴.

¹ Πβλ. καὶ τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον μωσαϊκὸν τῆς βασιλικῆς Ἀφεντέλλη, ὡς καὶ τὰ τοῦ Ἀγίου Κυριακοῦ Ἀγκῶνος, Νικοπόλεως κλπ.

² Π. χ. πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 7334 τοῦ μουσείου τοῦ Καίρου *Strzygowski* Koptische Kunst εἰκ. 85.

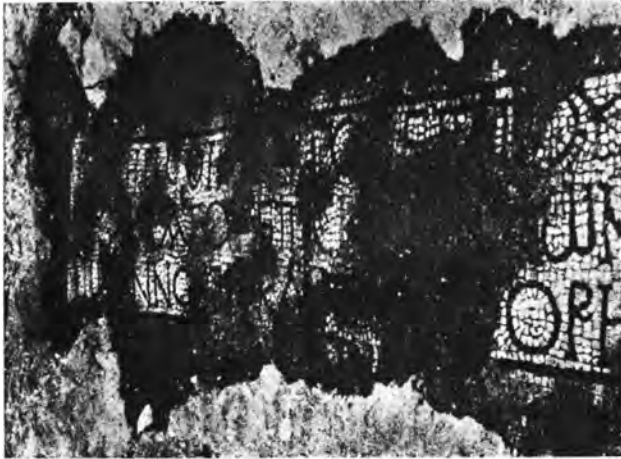
³ Περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ πελτοειδοῦς κοσμήματος ὄρα *Zingerle* Österr. Jahresh. XXI-XXII, 242.

⁴ Πβλ. ψηφιδωτὸν ἐπαύλεως βασιλικοῦ κήπου Ἀθηνῶν κλπ.

Ε Π Ι Γ Ρ Α Φ Α Ι '

Ός άνωτέρω έλέχθη όρθογώνιά τινα τμήματα τοῦ πλαισίου, τῶν ζωνῶν, καί αὐτῶν τῶν διαχώρων φέρουσιν, ἀντὶ διακοσμήσεως, ἐπιγραφὰς διὰ ψηφίδων, ὧν ἄλλαι μὲν εἶναι γεγραμμέναι διὰ μεγάλων στοιχείων (ὕψους 0.20), ἄλλαι δὲ διὰ μικροτέρων (0.12).

Ἀρχομαι ἀπὸ τῆς πρὸ τῆς βασιλείου πύλης εὕρισκομένης, ἣν εὐθὺς προσέβλεπεν ὁ εἰσερχόμενος (εἰκ. 30, Α). Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη καθ' ὃν χρόνον ἀπεκάλυψα αὐτὴν ἐσώζετο πολὺ ἀρτιώτερον ἢ ὅσον παρίσταται ἐν τῇ εἰκ. 42, ἣν ἔλαβον δύο ἔτη βραδύτερον (1928).

Εἰκ. 42. Ἐπιγραφὴ ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς Ἑρεσοῦ.

Ἐπιγρ. 1 (εἰκ. 42). Διαστάσεις 2.50×0.88 . Ὑψος γραμμάτων 0.13.

Ἐπληρώθη τὸ ἔργον ἐπὶ τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκ[όπου] ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ καὶ κ[αρπ]οφορήσαντος.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι σπουδαιοτάτη· διότι βοηθεῖ ἡμᾶς εἰς τὸν χρονολογικὸν καθορισμὸν τῶν ψηφιδωτῶν καὶ ἄρα καὶ αὐτοῦ τοῦ ναοῦ. Ὦντως ὁ ἐν αὐτῇ ἀναφερόμενος ἐπίσκοπος Ἰωάννης εἶναι ὁ μόνος ἐκ τῶν γνω-

στῶν ἐπισκόπων Λέσβου, ὅστις φέρει τὸ ὄνομα τοῦτο¹. Γνωρίζομεν δ' ἀφ' ἑτέρου, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος οὗτος παρεκάθησε εἰς τὴν Γ' ἐν Ἐφέσῳ οἰκουμενικὴν Σύνοδον τοῦ 431 μ. Χ., ὁ δὲ ἀμέσως μετ' αὐτὸν γνωστὸς ἐπίσκοπος Λέσβου Φλωρέντιος ἀναφέρεται ὡς παρακαθήσας κατὰ τὸ ἔτος 451 εἰς τὴν Δ' ἐν Χαλκηδόνι οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Κατὰ ταῦτα τὰ ἡμέτερα μωσαϊκά, ὡς καὶ ὁ ναός, εἶναι ἔργα τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Ε' μ. Χ. αἰῶνος. Πρὸς τοιαύτην δὲ χρονολογίαν ἀνταπο-

¹ Τὸ κείμενον τῶν ψηφιδωτῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἑρεσοῦ ἐδημοσιεύθη τὸ 1904 ὑπὸ τοῦ κ. Ἑμμ. Δαβίδ ἐν τῇ Ν. Ἡμέρᾳ τῆς Τεργέστης (ἀριθ. φύλλου 1565). Πλὴν δυστυχῶς παρῆλθεν ἐντελῶς ἀπαράτηρητος ἢ ἐν λόγῳ δημοσίευσίς, τούτου δ' ἔνεκα ἀναδημοσιεύω τὰς ἐπιγραφὰς ἐνταῦθα προσθέτων μίαν ἀκόμη, ἣτις διέλαθε τὸν κ. Δαβίδ (ὑπ' ἀριθ. 5) ἐπισυνάπτων δὲ καὶ τὰς ἀναγκαίας περὶ ἐκάστης σημειώσεις.

² *Le Quien* Oriens christianus τόμ. 1, 915 *Mansi* Concil. coll. 4, 1924 καὶ 1365 *Gams* Series Episcoporum, 1873 σελ. 449. Καταλόγους τῶν ἐπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν Λέσβου ἐδημοσίευσαν καὶ ὁ Ἀνθίμος Ἀλεξούδης ἐν Νεολόγῳ Κων/πόλεως ἔτους 1891 ἀριθ. φύλλου 6528, ὁ Σταῦρος Καρυδώνης τὰ ἐν Καλλονῇ Λέσβου μοναστήρια, Κων/πολις 1900 σελ. 217 καὶ τέλος ὁ Ε. Δράκος Ἐκκλησιαστικὰ Λέσβου, Ἀθῆναι 1898 καὶ Λεσβιακά 1899 τόμ. Β'.

κρίνονται πλήρως ἀφ' ἐνὸς μὲν τὰ διακοσμητικὰ θέματα τῶν ψηφιδωτῶν, ὧν τὰ πλεῖστα εἶναι, ὡς εἶδομεν, ἀρχαία κληρονομία, ἀφ' ἑτέρου δ' ἡ ὡραία μεγαλογράμματος τῶν ἐπιγραφῶν *litteratura* καὶ τέλος τὰ ἀρχαῖζοντα ὀνόματα — Τιμησίας, Τιμαγόρας, Ἀστερία, Ἰσίδωρος —, ὧν γίνεται χρῆσις ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς, ὡς κατιόντες θὰ ἴδωμεν.

Ἡ ἐπιγραφὴ περιλαμβάνει καὶ τὴν μετοχὴν **καρποφορήσαντος**. Τὸ ρῆμα καρποφορῶ ἀπαντῶν συχνάκις εἰς παλαιοχριστιανικὰς ἐπιγραφὰς¹ σημαίνει προσφέρω δῶρα εἰς ναὸν ἢ κατασκευάζω τι ἰδίῳ ἀναλώμασι. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Λέσβου Ἰωάννης προσέφερε καὶ ὑλικὴν ἢ ἄλλην συνδρομὴν πρὸς κατασκευὴν ἢ διακόσμησιν τῆς βασιλικῆς τῆς Ἐρεσοῦ.

Εἰκ. 43. Ἐπιγραφὴ ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς Ἐρεσοῦ.

Ἐπιγρ. 2 (εἰκ. 43). Διαστάσεις 1.62×0.52 . Ὑψος γραμμάτων 0.12. Εὐρηται δεξιὰ τῷ εἰσιόντι (εἰκ. 30, Β).

Υπὲρ εὐχῆς Τιμησίου κάπαν
τος τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἐποίησα
τὸ διάχωρον ἐκ τῶν τοῦ θεοῦ.

Ἡ ἀθησαύριστος λέξις **διάχωρον** σημαίνει ἀναμφιβόλως διαμέρισμα, τμήμα. Ἡ αὐτὴ λέξις εὐρηται καὶ εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 4, 6 καὶ 7 ἐπιγραφὰς γραφομένη καὶ **δειάχωρον**.

Ἐπιγρ. 3. Διαστάσεις 3.42×0.50 . Ὑψος γραμμάτων 0.20. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κλίτους (εἰκ. 30, Γ).

Εὐξάμενος Ἰσίδωρος ἐψή
φωσα δειάχωρον ἔν.

Τὸ ρῆμα **ψηφῶ** σύνηθες ψήφωσις δὲ λέγεται ἢ διὰ ψηφιδωτῶν στρωσίς.

¹ *Grégoire* : Recueil des inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure I, 2 καὶ 3, εἰς ἃς παρὰβαλε τὰς ἐπιγραφὰς Mission de Phénicie 613, Izvjestija 8 σελ. 105 καὶ Буζ. Χρον. 19 (1912) 153.

Ἐπιγρ. 4. Διαστάσεις 1.20×1.20 . Ὑψος γραμμάτων 0.16. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ 3^{ου} διαχώρου (εἰκ. 30, Δ).

Τιμαγόρας
πρεσβύτε
ρος καὶ οἶκο
νόμος ἐποί
5 ησα ἀπὸ καρ
ποφοριῶν.

Ἀπὸ καρποφοριῶν· δεδομένου ὅτι ὁ ἐπιμεληθεὶς τοῦ ὑπ' ὄψει διαχώρου ἦτο ἱερεὺς θὰ σημαίνει βεβαίως «ἐκ προσφορῶν λαϊκῶν».

Εἰκ. 44. Ἐπιγραφή ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς Ἐφεσοῦ.

Ἐπιγρ. 5 (εἰκ. 44). Διαστάσεις 1.40×0.80 . Ὑψος γραμμάτων 0.095. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀνατολικοῦ διαχώρου (εἰκ. 30, Ε).

† Ἀστερία ὑπὲρ
σωτηρίας ἑμαν-
τῆς καὶ παντὸς
τοῦ οἴκου μου ἐκ τῶ(ν)
5 τοῦ Θεοῦ παρέ[σχ]ον.

Πλὴν δὲ τῶν ἀνωτέρω διατηρηθεῖσων ἐπιγραφῶν ὑπάρχουσι καὶ αἱ ἐξῆς δύο λίαν ἐφθαρμέναι.

Ἐπιγρ. 6. Διαστάσεις 2.54×0.50 . Ὑψος γραμμάτων 0.13.

† διάκ[ονος εὐ]ξά
 μεν[ος ὑπὲρ ἑ]μαυτοῦ [κ]ἄπαν[τος το]ῦ οὔ
 κου [μου ἐπ]οίησα τ[ὸ διά]χωρον.

Ἐπιγρ. 7. Διαστάσεις 1.50×1.20 . Ὑψος γραμμάτων 0.16.

Ε[. πρε]σ
 βύ[τερος ε]πύη
 σα τὸ διά[χω]ρον.

Ἐκ τῶν ἄνω ἐπιγραφῶν καταφαίνεται, ὅτι τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς βασιλικῆς τῆς Ἐρεσοῦ κατεσκευάσθη διὰ συνδρομῆς πλειόνων προσώπων, κληρικῶν (ἐπίσκοπος Ἰωάννης ἀριθ. 1, πρεσβύτερος Τιμαγόρας ἀριθ. 4, ἄγνωστος πρεσβύτερος ἀριθ. 7, ἄγνωστος διάκονος ἀριθ. 6) καὶ λαϊκῶν (Τιμησίας ἀριθ. 2, Ἰσίδωρος ἀριθ. 3, Ἀστερία ἀριθ. 5), ὧν ἕκαστος ἀνέλαβε τὴν δαπάνην ἑνὸς τμήματος (διαχώρου). Τοιαῦται διὰ συμβολῶν πλειόνων προσώπων κατασκευαὶ δὲν εἶναι σπάνιαι εἰς παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτὰ δάπεδα¹. Δεδομένης δὲ τῆς ἐνότητος καὶ τοῦ κλειστοῦ, ὅπερ παρουσιάζει τὸ σχέδιον τοῦ ἐξετασθέντος δαπέδου, συνάγομεν, ὅτι ἕκαστος δωρητὴς ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ βαδίσῃ συμφώνως πρὸς προδιαγεγραμμένον γενικὸν σχέδιον, ἀναγράφων τὴν μνημονεύουσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπιγραφὴν παρὰ τὸ τμήμα, ὅπερ δαπάναις του ἐξετέλεσε.

Ἐξαιρέσει τῆς ἀναφερούσης τὸν ἐπίσκοπον ὑπ' ἀριθ. 1 ἐπιγραφῆς, αἱ λοιπαὶ εἶναι πᾶσαι εἰς πρῶτον πρόσωπον συντεταγμέναι — ἐποίησα, ἐψήφωσα, παρέσχον —, ἐν ᾧ εἰς τὰς δύο ἄλλας βασιλικὰς ὁ δωρητὴς μνημονεύεται εἰς τρίτον πρόσωπον — ἐψήφωσεν, ἐκέντησεν.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι τέλος ἡ ἰσχὺς τῆς κλασσικῆς παραδόσεως, ἣν ἐμφανίζει τὸ ἐξετασθὲν ψηφιδωτὸν οὐ μόνον εἰς τὰ διακοσμητικὰ του θέματα, ἅτινα θὰ ἠδύναντο νὰ ἐρμηνευθῶσι καὶ ἐκ τοῦ κατ' ἐξοχὴν συντηρητικοῦ χαρακτῆρος τῆς ψηφοθετικῆς τέχνης, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ κύρια ὀνόματα, ὧν τὰ πλεῖστα εἶναι καθαρῶς ἐθνικά — Τιμησίας, Τιμαγόρας, Ἰσίδωρος, Ἀστερία — ἀποδεικνύοντα ἅπαξ ἔτι ὅτι ἡ ὑπαρξίς ἐθνικῶν ὀνομάτων ἐν ἐπιγραφαῖς δὲν εἶναι πάντοτε ἐπαρκῆς ἀπόδειξις τῆς μὴ χριστιανικότητος των.

¹ Bertoli, Antichità d'Aquileja σελ. 340-341, De Rossi, Bulletino di archeologia cristiana 1875, 123 καὶ 1878, 31. Lenoir, Architecture monastique Paris 1852, Τόμ. 1 σελ. 245.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΚΤΗΡΙΟΝ ΕΡΕΣΟΥ

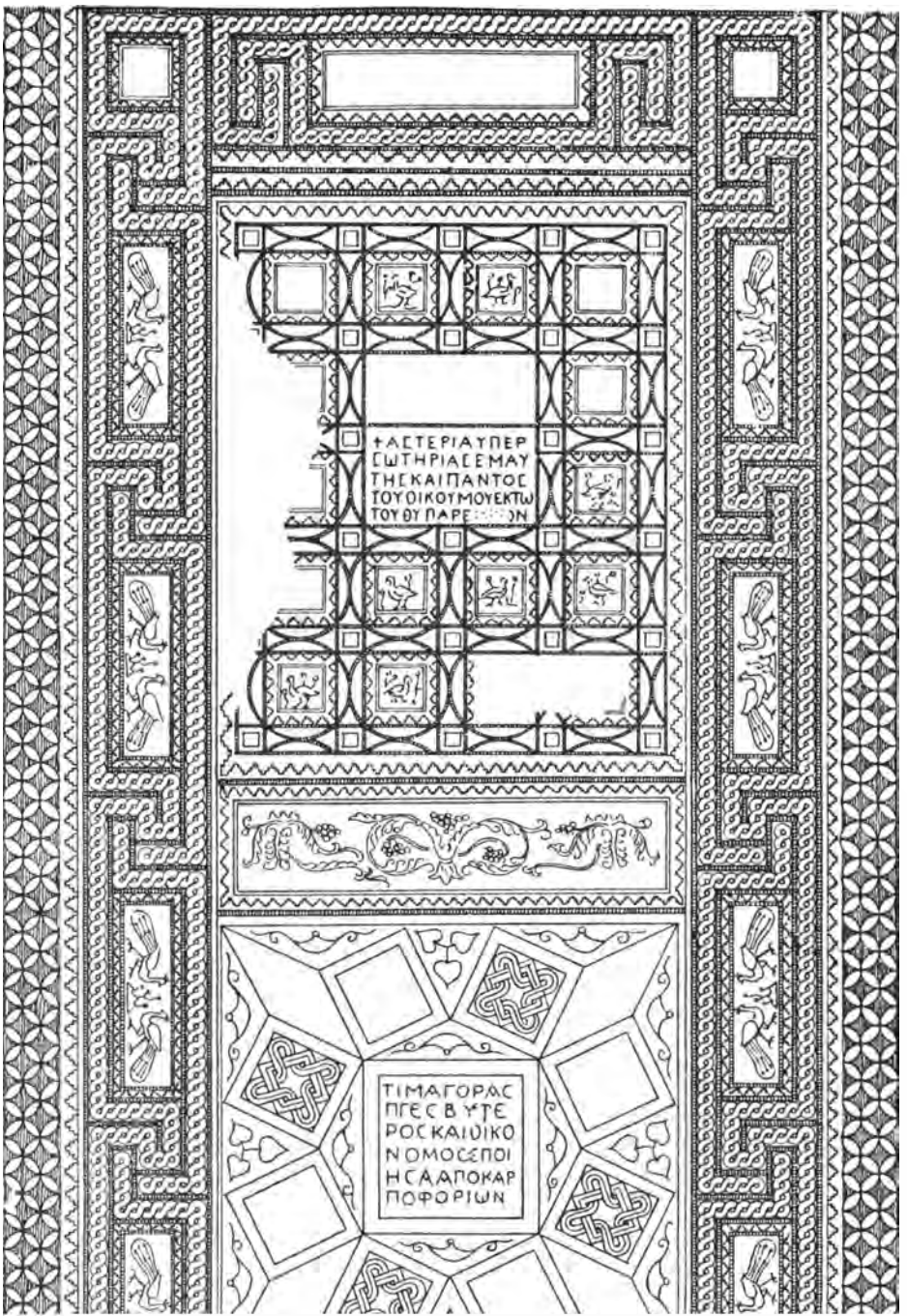
Πλήν τῆς παρὰ τὸν Ἁγ. Ἀνδρέαν βασιλικῆς διεσώθησαν ἐν Ἐρεσῷ κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὸν τῆς Ἀκροπόλεως, λείψανα δύο διαμερισμάτων παλαιοχριστιανικοῦ τινος κτηρίου, ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Τὸ σχέδιον τοῦ κτηρίου, εἰς ὃ τὰ εἰρημένα διαμερίσματα ἀνῆκον, δὲν δύναται δυστυχῶς νὰ ἐξακριβωθῇ, διότι καλύπτεται ὑπὸ νεωτέρων οἰκημάτων. Καὶ εἰς μὲν τὸ ἐν τῶν διαμερισμάτων ἢ διακόσμησις τοῦ δαπέδου παρουσιάζεται κυρίως γεωμετρικὴ ποικιλομένη μόνον διὰ κισσοφύλλων καὶ καρπῶν ροιᾶς· εἰς δὲ τὸ ἄλλο παρουσιάζει

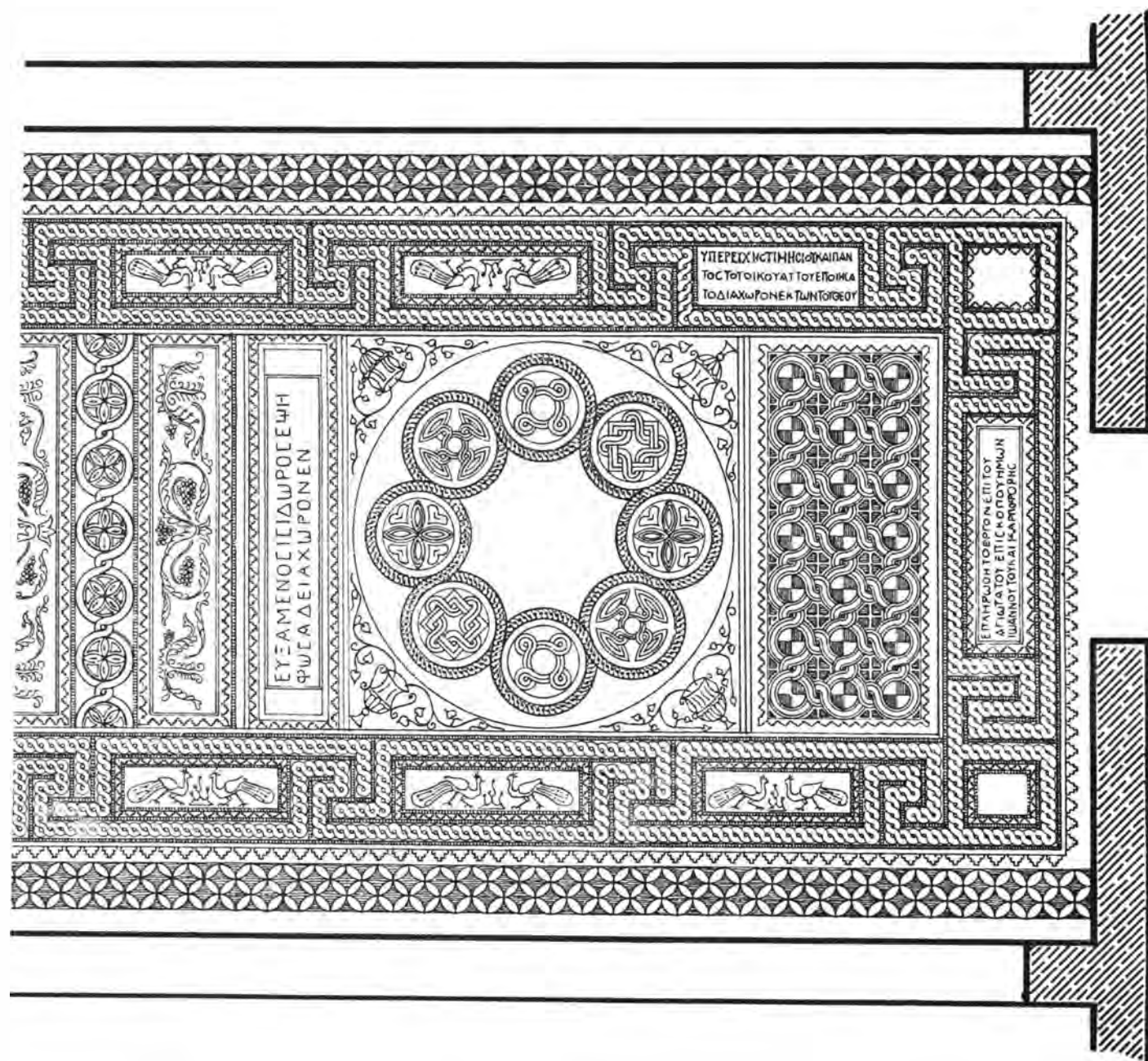

Εἰκ. 45. Ψηφιδωτὸν δάπεδον χριστιανικοῦ κτηρίου τῆς Ἐρεσοῦ.

θέματα διατεταγμένα κατὰ πλατείας ὁμοκέντρους ζώνας. Καὶ ἐν μὲν τῇ ἐξωτάτῃ τῶν ζωνῶν τούτων εἰκονίζονται «συριακοὶ τροχοὶ» (εἰκ. 45) φέροντες σταυροὺς ἐν τῷ κέντρῳ, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ σειρᾷ κυκλοτερεῖς φυλλοπλόκαμοι περιβαλλόντες ἀνὰ ἓν πτηνάριον (νῆσσαν;).

Τόσον ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ ἐξεταζομένου κτηρίου, ὅσον καὶ ὁ σχηματισμὸς τῶν φυλλοπλοκάμων παρουσιάζουσι ζωηρὰν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἀντίστοιχα στοιχεῖα τῶν ψηφιδωτῶν τῆς βασιλικῆς, πρὸς τὰ ὅποια θὰ εἶναι, πιθανώτατα, σύγχρονα. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν προορισμὸν τοῦ κτηρίου, περὶ τούτου οὐδὲν δύναμαι θετικὸν νὰ εἶπω.

3. ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΟΥ ΑΦΕΝΤΕΛΛΗ

Ἀκολουθῶν τις πρὸς δυσμὰς ἐπὶ 20 λεπτὰ τῆς ὥρας τὴν θαυμασίαν ἀμμουδιὰν τοῦ κόλπου τῆς Ἑρεσοῦ καὶ κάμπτων ἔπειτα πρὸς βορρᾶν, φθάνει μετ' ὀλίγον εἰς τοποθεσίαν ὀνομασθεῖσαν ἀπὸ παλαιοῦ πιθανῶς ἀγροκτῆμονος Ἀφεντέλλη. Ἐνταῦθα διεκρίνοντο ἀπὸ χρόνου μακροῦ λείψανα κατακεχωσμένων κτηρίων, θεωρουμένων ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Ἑρεσοῦ ὡς λειψάνων τοῦ «Σχολείου» τοῦ Ἑρεσίου φιλοσόφου Θεοφράστου. Τὸ 1926 ὁ συνάδελφος κ. Δημ. Εὐαγγελίδης, ἔφορος τότε τῶν ἀρχαιοτήτων Ἀρχιπελάγους, ἐπεχείρησε, τῇ ὑποδείξει τῶν κατοίκων, διὰ τοῦ δημοδιδασκάλου κ. Γ. Χαβιαρίδου, ἔρευναν ἐντὸς τῶν εἰρημένων κτηρίων, ἵτις ἔφερεν εἰς φῶς εἰς βάθος 1.00 μ. τμήμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου μετὰ γεωμετρικῆς διακοσμῆσεως. Ὁρμηθεὶς ἐκ τῆς ἐνδείξεως ταύτης ἐπεχείρησα τὸ 1927, προτροπῇ τοῦ αὐτοῦ φίλου, δοκιμαστικὴν σκαφὴν εἰς τινων μέτρων ἀπὸ τῆς πρώτης ἀπόστασιν, ἀπεκάλυψα δ' εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ὥρας τὴν ἀψίδα καὶ τὰ ἑκατέρωθεν αὐτῆς παστοφόρια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς¹, ἧς τὴν τελικὴν ἀνασκαφὴν ἐνήργησα, δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, κατὰ τὸ ἐπόμενον θέρος (1928) ἔχων πολύτιμον βοηθὸν τὸν τόσον προώρως ἀποθανόντα ἀρχιτεχνίτην Μιχαὴλ Ἀγγελικὴν.

Τὰ πορίσματα τῆς ἐν λόγῳ σκαφῆς ἐκθέτω λεπτομερῶς κατωτέρω.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀφεντέλλη ἔχει ἐν κατόψει τὸ σχῆμα ἀντεστραμμένου ταῦ, οὗτινος τὴν μὲν ὀριζοντίαν κεραίαν ἀποτελεῖ ὁ νάρθηξ, τὴν δὲ κάθετον ὁ κυρίως ναὸς μετὰ τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 46).

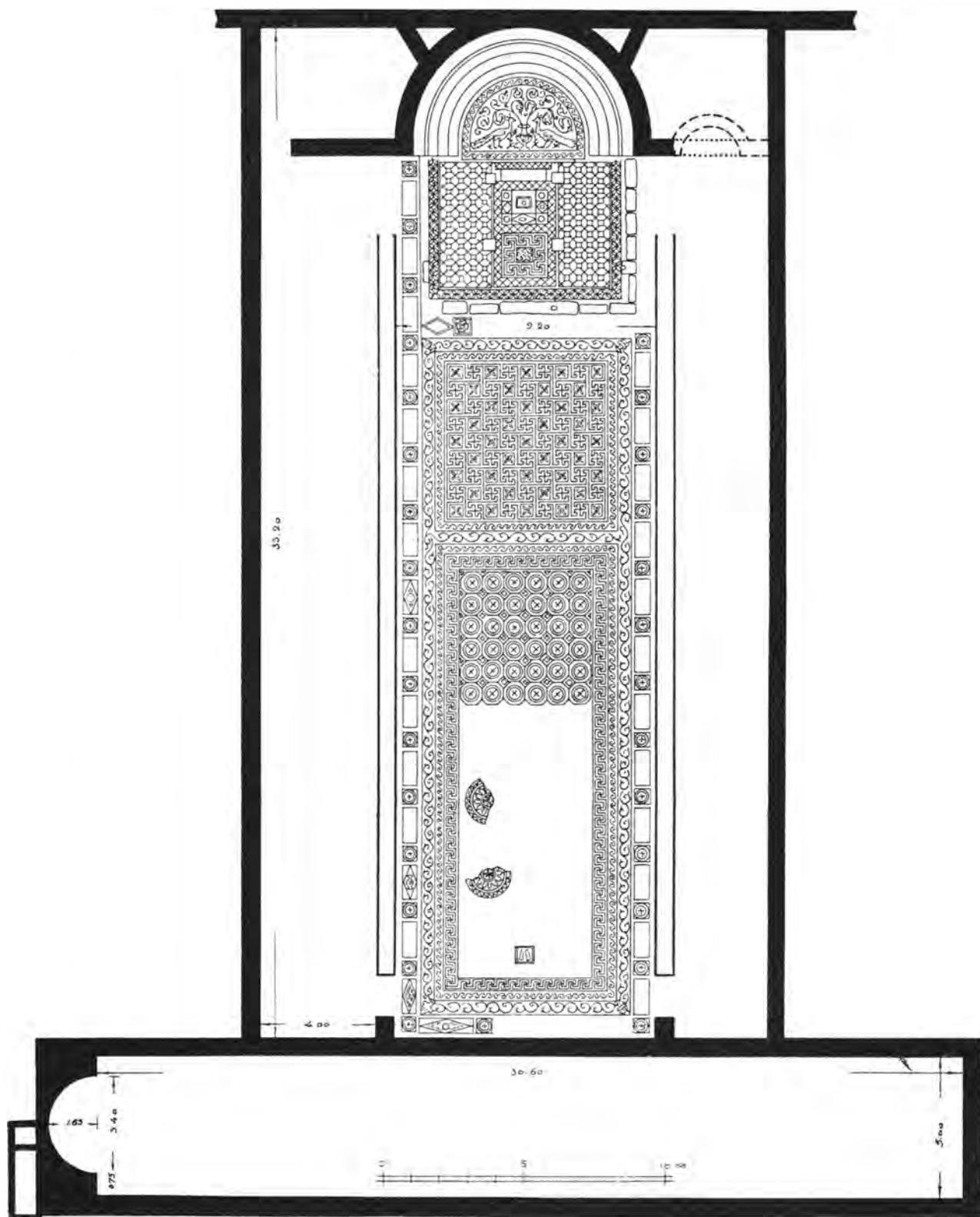
Ὁ **νάρθηξ** ἐξέχων συμμετρικῶς κατὰ 7.25 μ. ἑκατέρωθεν τοῦ κυρίως ναοῦ ἔχει πλάτος μὲν (ἐξωτερικῶς) 6.30 μ., μῆκος δὲ 33.45. Καὶ πρὸς βορρᾶν μὲν περατοῦται ἐσωτερικῶς εἰς ἡμικυκλικὴν κόγχην ἐγγεγραμμένην ἐντὸς ὀρθογωνίου, πρὸς νότον ὁμως δὲν ἔχει κόγχην, ἴσως λόγῳ τῆς τοποθετήσεως ἐκεῖ πλαγίας θύρας.

Ἐξέχοντες νάρθηκες δὲν εἶναι ἄγνωστοι κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν², διαμορφούμενοι μάλιστα εἰς κόγχας κατ' ἀμφοτέρωθεν τὰ ἄκρα των³.

¹ Βλέπε τὴν περὶ ταύτης βραχεῖαν ἀνακοίνωσίν μου ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τόμ. 3 (1928) σελ. 330.

² Νικόπολις, 1η Βασιλικὴ Δουμετίου *Φιλαδελφεύς*: Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1917 σελ. 49. Ραβέννα, Ἅγιος Ἀπολλινάριος in Classe *Holtzinger*: *Altchr. und byzantinische Baukunst* Leipzig 1909 εἰκ. 70.

³ Γκιούλ - Μπακτσέ *Weber*: *Byz. Zeitschr.* 1901, 570 = *Strzygowski* *Kleinasien* I σελ. 232 εἰκ. 230. Ὁμοίαν μετὰ διπλῶν κογχῶν διάταξιν φαίνεται ὅτι εἶχε καὶ ὁ νάρθηξ τῆς κατὰ τὴν παραλίαν τῶν Κλαζομένων περιγραφομένης ὑπὸ τοῦ κ. Γ. *Οἰκονόμου* βασιλικῆς (Πρακτ. Ἀρχ. Ἑταιρ. 1921 σελ. 71), ἣν ὁμως ὁ

Εἰκ. 46. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς Ἀφεντέλλη.

Ἐπειδὴ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς διετηρήθησαν μόνον τὰ θεμέλια, ἀγνοοῦμεν πῶς ἐγίνετο ἡ εἰς αὐτὴν προσπέλασις.

Ὁ **κυρίως ναός**, πλάτους ἐξωτερικοῦ 19.15 καὶ μήκους 35.77, διαιρεῖται διὰ δύο παραλλήλων πρὸς τὸν μέγαν ἄξονα τοίχων εἰς τρία κλίτη, ὧν τὸ μὲν μέσον ἔχει πλάτος (ἀπὸ στυλοβάτου εἰς στυλοβάτην) 9.20, τὰ δὲ ἄκρα 4.00 μ. Οἱ ἐν λόγῳ τοῖχοι, ὑψούμενοι κατὰ 0.40 ὑπεράνω τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ μέσου κλίτους, ἀπετέλουν τὸ ὑπόβαθρον τῶν χωρίζουσῶν τὰ κλίτη κιονοστοιχιῶν, ὧν ὁμως οὔτε ὁ στυλοβάτης οὔτε τις κίων εὑρέθη κατὰ χώραν ἢ καὶ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς. Ἔχομεν λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα τὴν περίπτωσιν τῆς τοποθετήσεως τῶν κιονοστοιχιῶν ἐπὶ ὑψηλοῦ ὑποβάθρου, τῆς μεταξὺ τῶν κλιτῶν ἐπικοινωνίας γινομένης δι' ἀνοιγμάτων ἀφεθέντων ἐπὶ τῶν τοίχων εὐθὺς μετὰ τὰς παραστάδας τοῦ δυτικοῦ τοίχου (εἰκ. 46). Ἀνάλογα δ' ἀνοίγματα θὰ ὑπῆρχον ἀναμφιδόλως

Εἰκ. 47. Ἵωνικά μετ' ἐπιθήματος κιονόκρανα τῶν κιονοστοιχιῶν.

καὶ παρὰ τὰς παραστάδας τοῦ ἱεροῦ, ὡς ἐν Ὑψηλομετώπῳ (εἰκ. 1). Πλὴν δυστυχῶς τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ τοίχου κατεστράφη, ὡς μ' ἐβεβαίωσαν, κατὰ τὴν ὑπὸ Χαβιαρίδου γενομένην δοκιμαστικὴν σκαφήν.

Μεγάλη εἶναι ἡ σύλλησις, ἣν ὑπέστησαν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ τῶν κιονοστοιχιῶν μέλη. Τὰ μόνα διατηρηθέντα λείψανα αὐτῶν εἶναι:

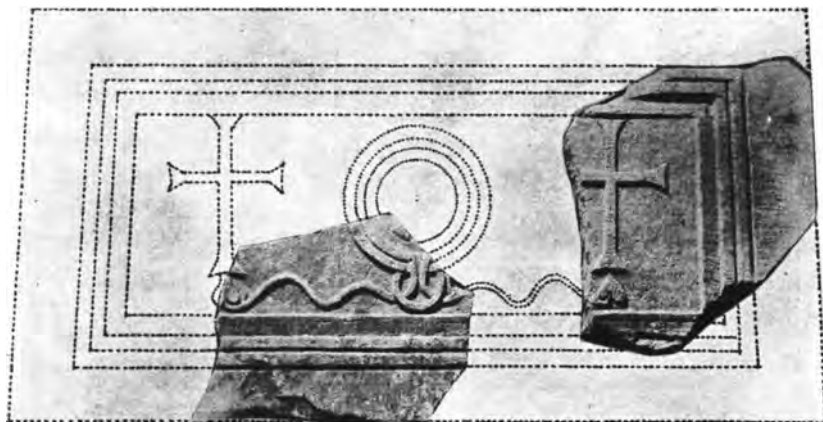
α') Τρεῖς Ἵωνικαὶ μετὰ πλίνθου βάσεις (ὑψ. 0.34), εἰλημμέναι ἐξ ἀρχαίου κτηρίου. Μία τούτων φέρει κατὰ τὸ μέσον τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν τῆς ἐγκοπῆς πρὸς ὑποδοχὴν θωρακίου (διαστίλου).

β') Τρία λευκοῦ λίθου Ἵωνικά μετὰ συμφυοῦς κολουροπυραμιδοειδοῦς ἐπιθήματος κιονόκρανα (εἰκ. 47) ἐργασίας ἀμελοῦς, ἡμιτελῇ δὲ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα· διότι καὶ αἱ στροφαὶ τῶν ἐλίκων των εἶναι ἀδήλωτοι, καὶ οἱ ἐχῖνοι των ἀκόσμητοι· μόνον δ' αἱ πρὸς τὸ μέσον κλίτος βλέπουσαι στεναὶ πλευραὶ τῶν ἐπιθημάτων των εἶναι κεκοσμημέναι μὲ διάφορον ἐκάστη κόσμημα. Οὕτω ἐφ' ἑνὸς μὲν

ἐρευνήσας δὲν χαρακτηρίζει ὡς βασιλικὴν ἀλλὰ θεωρεῖ ὡς ἰδιωτικόν τι ρωμαϊκὸν κτήριο. Τόσον ὁμως ἐκ τῆς διατάξεως ὅσον καὶ ἐκ τῶν θεμάτων, ἅτινα εἰκονίζονται ἐπὶ τῶν ψηφιδωτῶν αὐτοῦ δαπέδων (φύλλα κισσοῦ, παγώνια ἐκατέρωθεν κρατήρος κλπ.), συνάγεται μετὰ μεγάλης πιθανότητος, ὅτι τὸ περιγραφόμενον κτήριο εἶναι πρᾶγματι χριστιανικὴ βασιλική.

ἐπιθήματος παρίσταται σταυρὸς ἰσοσκελῆς ἐντὸς ἐξέργου κυκλοτεροῦς πλαισίου (εἰκ. 47 δεξιά), ἐπὶ ἄλλου ἐξάφυλλος ρόδαξ χαρακτὸς ἐντὸς ὁμοίου κυκλικοῦ πλαισίου (εἰκ. 47 ἀριστερά), ἐπὶ δὲ τοῦ τρίτου ἔξεργος λατινικὸς σταυρὸς φέρων ἑκατέρωθεν παραλλήλους τοξοειδεῖς γλυφάς, ὧν αἱ μὲν εἶναι πρὸς τὸν σταυρόν, αἱ δὲ πρὸς τὰς ἀκμὰς τοῦ ἐπιθήματος ἐστραμμέναι (εἰκ. 47 ἐν τῷ μέσῳ).

Τὸ ὀλικὸν ὕψος τῶν κιονοκράνων ποικίλλει ἀπὸ 0.24 μέχρι 0.26. Καὶ τῆς ἄνω δὲ τοῦ ἐπιθήματος ἔδρας αἱ διαστάσεις κυμαίνονται ἀπὸ 0.46×0.78 μέχρι

Εἰκ. 48. Θωράκιον τῶν κιονοστοιχιῶν.

0.52×0.84 . Ἡ ὑπαρξίς ὀρθογωνίων ἐπιθημάτων ὑποδηλοῖ σαφῶς, ὅτι τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων κενὰ ἐγεφυροῦντο διὰ τόξων.

Λόγῳ τῆς μεγάλης σπάνις ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν δὲν δύναται τις νὰ ἀποφανθῇ ἂν ὑπῆρχεν ἢ οὐ ἄνω ὄροφος (γυναικωνίτης). Ἀλλ' οὐδὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν κιόνων, οὓς ἔφερεν ἑκάστη κιονοστοιχία δυνάμεθα νὰ μετρήσωμεν ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, διότι οὗτοι εἶναι, ὡς εἵπομεν, τελείως κατεστραμμένοι. Ἐμμέσως ὁμως δυνάμεθα νὰ τὸν εὗρωμεν τῇ βοηθείᾳ ἀναγλύφου θωρακίου, ὅπερ, λόγῳ τοῦ μεγάλου μήκους του, μόνον εἰς τὰ μεσοκίονια δύναται νὰ ἀνήκῃ. Ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ ἀναγλύφου, ὅπερ εἶναι κατ' ἀμφοτέρας αὐτοῦ τὰς παρειὰς γεγλυμμένον καὶ σώζεται σήμερον εἰς δύο τεμάχια, παρίσταται τὸ σύνηθες θέμα τοῦ στεφάνου μετὰ τῶν εἰς κισσόφυλλα καταληγόντων ὀρπήκων ὑπεράνω τῶν ὁποίων ἴστανται σταυροὶ (εἰκ. 48). Τὰ δύο τεμάχια, διασώζοντα ἑκάτερον ὅτι ἐλλεῖπει ἐκ τοῦ ἄλλου μᾶς ἐπιτρέπουσι νὰ ὑπολογίσωμεν τὸ πραγματικὸν μῆκος τῆς πλακὸς 1.85 μ. Ἐὰν δ' εἰς τοῦτο προσθέσωμεν 0.35, ἥτοι μίαν διάμετρον κιόνων, εὐρίσκομεν ὡς μεταξόνιον διάστημα 2.25. Ἀφ' ἑτέρου τοῦ ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος μέχρι τοῦ ἡμικυκλίου τῆς ἀψίδος μήκους ὄντος 30.80 μ., ἂν ἀφαιρέσωμεν τὰ πλάτη δύο

ἐκατέρωθεν παραστάδων ¹ ἤτοι 2×0.80 , εὐρίσκομεν ὑπόλοιπον 29,20, ὅπερ εἶναι ἀκριβὲς πολλαπλάσιον τοῦ ὑπολογισθέντος μεταξονίου. Κατὰ ταῦτα ἐφ' ἐκάστης κionoστοιχίας ὑπῆρχον δώδεκα ἐν ὧν κίονες μεταξὺ τῶν παραστάδων, ἤτοι ἀριθμὸς συνηθιζόμενος εἰς τὰς μεγάλας ἑλληνιστικὰς βασιλικὰς ².

Τὸ *ιερόν* εἶναι καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἐν Ὑψηλομετώπῳ, ἐγκεκλεισμένον ἐντὸς τοῦ ἐξωτερικοῦ ὀρθογωνίου ἀποτελεῖται δ' ἐκ τῆς ἐν τῷ μέσῳ ἡμικυκλικῆς ἀψίδος — ἣτις ἐνταῦθα ἐφάπτεται τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβάλλοντος ὀρθογωνίου — καὶ δύο ἐκατέρωθεν αὐτῆς πενταπλεύρων χώρων, τῶν παστοφορίων. Ἵνα δὲ μὴ δημιουργηθῶσιν ἐν τοῖς χώροις τούτοις λίαν ὀξεῖαι γωνίαι κατὰ τὴν συνάντησιν ἀψίδος καὶ ἀνατολικῆς πλευρᾶς, κατεσκευάσθησαν δύο μικροὶ ἀκτινοειδῶς περίπου βαίνοντες τοῖχοι, δι' ὧν ἀπεκόπησαν καὶ ἡχρηστεύθησαν οἱ δύο ἐκατέρωθεν τῆς κορυφῆς τῆς ἀψίδος μικροὶ τριγωνικοὶ γῶροι (εἰκ. 46).

Καὶ τὸ μὲν ἡμικύκλιον τῆς ἀψίδος ἦτο ἐμπρὸς ἀνοικτόν, ἐν ᾧ τουναντίον τὰ παστοφόρια χωρίζονται τῶν πλαγίων κλιτῶν διὰ τοίχων, ἐφ' ὧν ἀφίνονται ἀνὰ μία θύρα παρὰ τὴν συνάντησιν αὐτῶν μὲ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ ὀρθογωνίου (εἰκ. 46). Κατὰ τὴν πρώτην σκαφὴν (1927) εἶχον εὖρει ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ νοτίου παστοφορίου τὰ θεμέλια μικρᾶς δευτερευούσης ἀψίδος, ἅτινα κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἀπεδείχθησαν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ μικροῦ μεταγενεστέρου παρεκκλησίου ἰδρυθέντος ἐπὶ τμήματος τοῦ νοτίου κλίτους. Ὅτι δὲ ἦτο μεταγενεστέρα ἢ μικρὰ αὕτη ἀψὶς ἀπεδείχθη ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἔθεμελιώθη κατὰ τὸ ἥμισυ ἐπὶ τοῦ τοίχου καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἐπὶ τοῦ ἐντὸς τοῦ νοτίου παστοφορίου εὐρισκομένου πεζουλίου, ὅμοιον τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται καὶ παρὰ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ αὐτοῦ παστοφορίου.

Σημειοῦμεν ἐν τέλει, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ συνεχίζεται πρὸς Β. καὶ πρὸς Ν. πιθανῶς πρὸς σχηματισμὸν προσηρητέμων βοηθητικῶν χώρων (κατηγουμένων ἢ σχολείων, ἢ οἰκημάτων κληρικῶν) οἷα συχνὰ ἀνευρίσκονται εἰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς, ἀναφέρονται δὲ καὶ ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

Ἐν τῷ ἡμικυκλίῳ τοῦ ἱεροῦ κατεσκευάσθη ἐσωτερικῶς δμόκεντρος τοῖχος διατεταγμένος κλιμακοειδῶς εἰς ἐδῶλια ³ (σύνθρονον) (εἰκ. 49). Εἶναι δ' ὁ τοῖχος

¹ Ἡ ἀνατολικὴ ὡς εἶπομεν, κατεστράφη κατὰ τὴν παλαιότεραν σκαφικὴν ἔρευναν.

² Πβλ. βασιλικὰς: Παναγίας Ἀχειροποιήτου ἐν Θεσσαλονίκῃ (*Diehl, Le Tourneau, Saladin* Les monchrét. de Salonique πίν. III), Ἀγ. Ἀπολλιναρίου in Classe τῆς Ραβέννης *Holtzinger*, Altchristliche und byzantinische Baukunst² εἰκ. 70 κλπ.

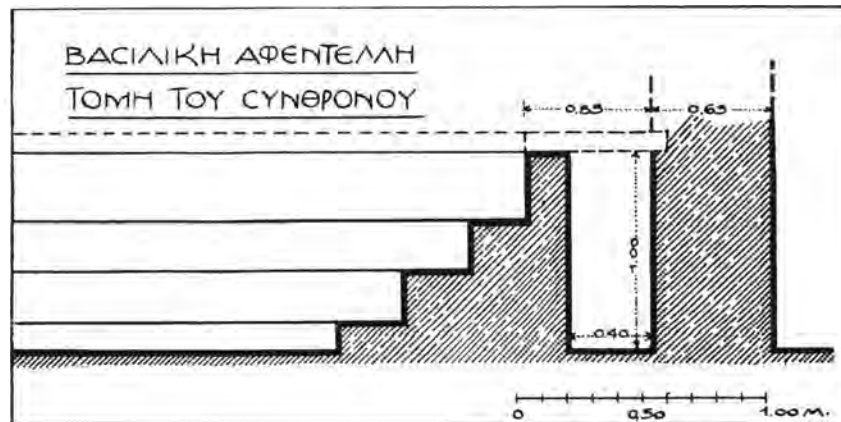
³ Ὅμοια ἡμικυκλικά ἐδῶλια (σύνθρονα) ὑπάρχουσιν οὐ μόνον εἰς τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς ναοὺς Ἀγ. Εἰρήνης Κων/πόλεως *George* The church of St Eirene πίν. 1, 4, 5, καὶ Κατωπολιανῆς Πάρου *Jewell and Hasluck* The church of our Lady of the hundred doors πίν. 1 ἀλλὰ διετηρήθησαν καὶ εἰς πολλοὺς βυζαντινοὺς καὶ μεταβυζαντινοὺς ἀκόμη ναοὺς τῆς Ἑλλάδος. Συνήθης ἐπίσης εἶναι ἡ διάταξις τοῦ συνθρόνου εἰς παλαιοχριστιανικοὺς ναοὺς τῆς Ἰταλίας (Torcello, Grado κλπ.).

οὗτος τοποθετημένος εἰς ἀπόστασιν 0.40 ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς τῆς ἀψίδος, οὕτως, ὥστε νὰ καταλείπεται μεταξύ ἡμιδακτυλιοειδῆς διάδρομος, πλάτους 0.40 καὶ ὕψους 1.00. Ὁ διάδρομος οὗτος θὰ ἐσκεπάζετο βεβαίως διὰ πλακῶν, αἵτινες

Εἰκ. 49. Ὅψις τοῦ συνθρόνου ἀπὸ ΝΔ.

εἰσδύουσαι εἰς τὸν τοῖχον τῆς ἀψίδος θὰ ἐσχημάτιζον τὸ κάθισμα τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς τῶν βαθμίδων (εἰκ. 50). Ἔχομεν κατὰ ταῦτα ἐνταῦθα μικρογραφίαν τῆς μετὰ ἡμικυκλικοῦ διαδρόμου διατάξεως, ἣτις ἀπαντᾷ ἐν Ἀγ. Εἰρήνῃ Κ/πόλεως

Εἰκ. 50. Τομή τοῦ συνθρόνου.

καὶ εἰς τὰς ἐν μορφῇ ἀνυψωμένου βήματος ἀψίδας ἀμφοτέρων τῶν βασιλικῶν τῆς Νικοπόλεως¹, με ταύτην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐνταῦθα μὴ οὔσης δυνατῆς, λόγῳ τοῦ μικροῦ πλάτους, τῆς ἐν τῷ διαδρόμῳ κυκλοφορίας, αἱ πρὸς τὸν ναὸν ἔξοδοι

¹ Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1916 σελ. 34, Πρακτ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. 1929.

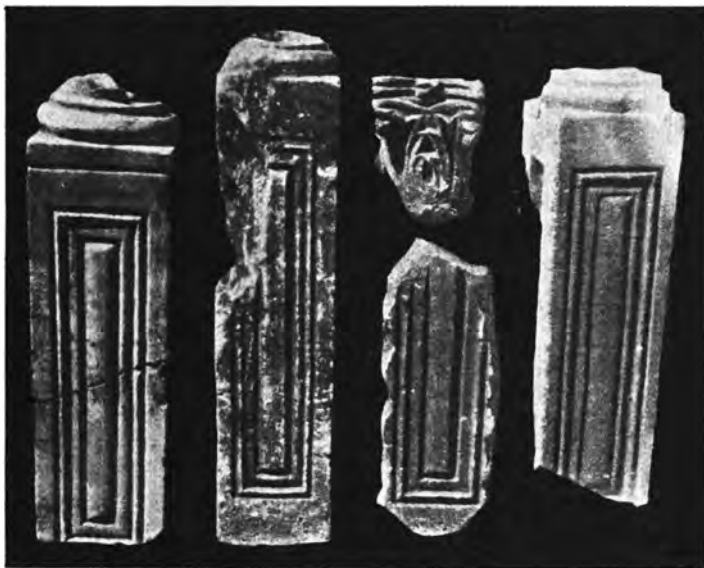
αὐτοῦ εἶναι ἐκτισμένοι. Ἐπειδὴ δὲ οὐδένα λειτουργικὸν σκοπὸν ἐξεπλήρου ἐνταῦθα ὁ διάδρομος εἶναι πιθανὸν ὅτι κατεσκευάσθη ἀπλῶς χάριν οἰκονομίας ὑλικοῦ.

Αἱ σειραὶ τῶν ἐδωλίων εἶναι ἐν συνόλῳ τέσσαρες ἢ μᾶλλον τρεῖς, διότι ἡ κατωτάτη, οὕσα λίαν χαμηλὴ (0.15), πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀπλὴ βαθμὴς. Τῶν δὲ ἀμέσως ἐπομένων δύο τὸ μὲν ὕψος εἶναι 0.25, τὸ δὲ πλάτος 0.35. Τέλος τῆς ἀνωτάτης τὸ μὲν ὕψος ἦτο 0.35 τὸ δὲ πλάτος 0.85 ἐπιτρέπον τὴν ἐπ' αὐτοῦ τοποθέτησιν καὶ κινητῶν ξυλίνων θρόνων. Ἰδιαίτερα δ' ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ ἡμικυκλίου διάταξις χάριν τοποθετήσεως ἀρχιερατικοῦ θρόνου δὲν παρατηρεῖται ἐνταῦθα.

Εὐθὺς πρὸ τοῦ ἡμικυκλίου τοῦ ἱεροῦ εἶχε κατασκευασθῇ ὀρθογωνίου σχήματος **τέμπλον** ἀποχωρίζον τὸ πρεσβυτέριον ἀπὸ τοῦ λοιποῦ ναοῦ. Κατὰ χώραν

Εἰκ. 51. Ὅψις τοῦ στυλοβάτου τοῦ τέμπλου ἀπὸ ΒΔ.

Εἰκ. 52. Πεσίσκοι τοῦ τέμπλου.

διετηρήθησαν οἱ ἀποτελοῦντες τὸν στυλοβάτην τοῦ παραφράγματος κανονικοὶ πωρόλιθοι, ἐξέχοντες τοῦ ἐδάφους κατὰ 0.20 (εἰκ. 51) καὶ φέροντες ἐπὶ τῆς ἄνω αὐτῶν ἐπιφανείας τόρμους γομφώσεως τῶν πεσίσκων καὶ θωρακίων, ἅτινα ἐσχημάτιζον τὸ τέμπλον. Εὐτυχῶς τῶν μελῶν τούτων εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἱκανά, ἐρριμμένα πάντα παρὰ τὸν μνημονευθέντα στυλοβάτην. Καὶ οἱ μὲν πεσίσκοι (εἰκ. 52) τετράγωνοι

τὴν διατομὴν (0.26×0.27) ἔχουσιν ὕψος 1.00 μ. καὶ φέρουσι κατὰ μὲν τὰς ἐλευθέρας κατακορύφους αὐτῶν παρειὰς ἀβαθεῖς γλυφὰς ἐν σχήματι πλαισίου (εἰκ. 52),

κατὰ δὲ τὴν ἄνω ἔδραν συμφυᾶ ἰωνικὴν βάσιν, ἐξ οὗ καὶ συνάγομεν, ὅτι ἐστήριζόν ποτε ἐπιθαίνοντας κιονίσκους. Ὡντως δ' εὐρέθησαν ἐντὸς τῶν αὐτῶν πρὸ τοῦ ἱεροῦ χωμάτων κιονίσκοι ἀρράβδωτοι, μετὰ μειώσεως καὶ ἐντάσεως, ὕψους ὀλικοῦ 1.30 μ. καὶ διαμέτρου (0.17) προσαρμοζομένης πρὸς τὴν τῶν ἰωνικῶν ἐπὶ τῶν πεσίσκων βάσεων, μετὰ συμφυῶν δὲ κορινθιακῶν κιονοκράνων λίαν ἐπιμελεμένης ἐργασίας. Δύο τῶν ἐν λόγῳ κιονοκράνων παρίστανται εἰς τὰς εἰκόνας 53 καὶ 54. Τὸν κάλαθόν των, χωριζόμενον ἀπὸ τοῦ κορμοῦ διὰ παχείας σπείρας,

Εἰκ. 53. Κιονίσκος τοῦ τέμπλου.

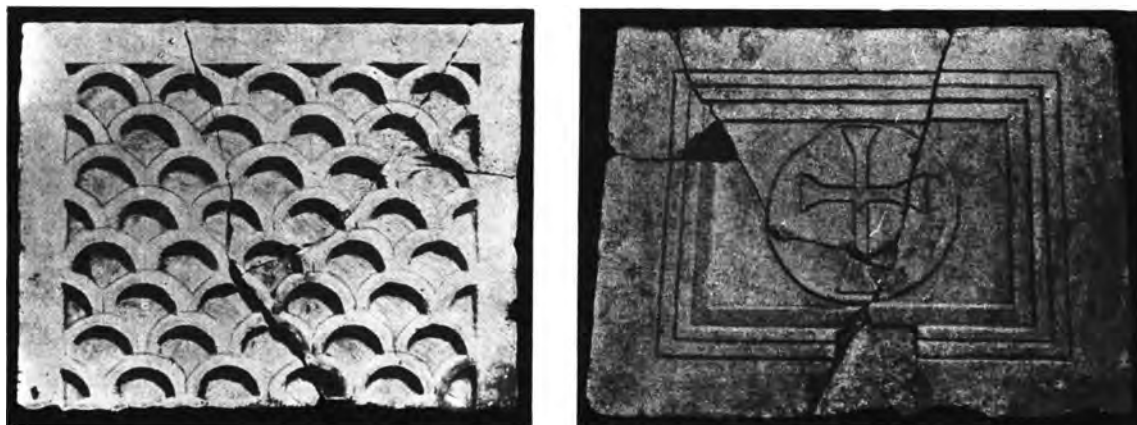
Εἰκ. 54. Κιονίσκος τοῦ τέμπλου.

καλύπτουσι τέσσαρα ἐν ὅλῳ φύλλα αἰχμηρᾶς ἀκάνθου, ὧν ἀνὰ ἓν εἶναι τοποθετημένον ὑφ' ἐκάστην τῶν τεσσάρων γωνιῶν τοῦ ἰσχυρῶς κοιλοπλεύρου ἄβακος. Τὰ φύλλα ταῦτα ἀνακαμπτόμενα ὑπὸ τὰς ἀτροφικὰς ἑλικας, αἵτινες προβάλλουσι κάϊωθεν τῶν γωνιῶν τοῦ ἄβακος μετασχηματίζονται εἰς κρεμαμένους κώνους (εἰκ. 53), ἐν ᾧ αἱ πλάγαι αἰχμαί των συναντῶμεναι μετὰ τῶν γειτονικῶν τονίζουσι τὸν κατακόρυφον τοῦ κιονοκράνου ἄξονα συνεχιζόμενον καὶ ἐπὶ τῆς γωνιώδους ἀποφύσεως, ἣν φέρει ἐν τῷ μέσῳ ἐκάστη τῶν πλευρῶν τοῦ ἄβακος.

Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν κιονοκράνων ὑπάρχουσι τόρμοι γομφώσεως μαρτυροῦντες ὅτι τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων κενὰ ἐγεφυροῦντο δι' ἐπιστυλίων, ὧν ὁμως δὲν εὐρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς οὐδὲν τεμάχιον. Τὰ δὲ μεταξὺ τῶν πεσίσκων κενὰ ἐφράσσοντο δι' ἀμφιγλύφων θωρακίων (ὕψους 0.88 - 0.90 καὶ πάχους

0.08 - 0.10) συναρμοζομένων πρὸς τοὺς πεσσίσκους τῇ βοηθείᾳ ὀρθογωνίων ἐγκοπῶν, ἃς φέρουσιν οὗτοι κατὰ τὰς πλαγίας πλευράς των.

Ἐκ τῶν θωρακίων τοῦ τέμπλου (τῶν ἄλλως δρυφάκτων ἢ καὶ καγκέλλων καλουμένων) εὐρέθησαν δύο μὲν σχεδὸν ἀκέραιαι πλάκες, ἱκανὰ δ' ἄλλων τεμάχια. Ἐπὶ τοῦ ἐνὸς τῶν ἀκεραίων ἐλαξέυθη τὸ γνωστὸν φολιδωτὸν κόσμημα (εἰκ. 55) — παλαιὰ ρωμαϊκὴ κληρονομία ¹ — οὐχὶ ὁμως διάτρητον, οἷον τὸ συναντῶμεν ἐν τῇ βασιλικῇ τῆς Ὀλυμπίας. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῆς αὐτῆς πλακὸς εἰκονίσθη

Εἰκ. 55 καὶ 56. Προσθία καὶ ὀπισθία ὄψεις θωρακίου τοῦ τέμπλου.

λατινικὸς (ἀνισοσκελὴς) σταυρὸς ἐντὸς κύκλου περιβαλλομένου ὑπὸ πολλαπλῶν ὀρθογωνίων πλαισίων (εἰκ. 56).

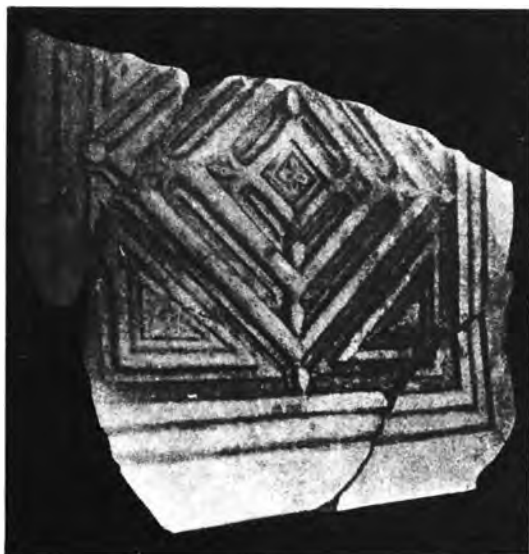
Ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας πλακὸς (εἰκ. 57) ἐλαξέυθησαν τρία ἀλλεπάλληλα τετράγωνα φέροντα φύλλα κατὰ τὰς γωνίας τοποθετημένα δ' οὕτως, ὥστε ἡ μία των διαγώνιος νὰ ἴσταιται κατακόρυφος. Ἐκ τούτων τὸ ἐξώτατον εἶναι πάλιν ἐγγεγραμμένον ἐντὸς τετραγώνου πλαισίου τῶν μεταξὺ καταλειπομένων τριγώνων πληρουμένων διὰ τριγωνικῶν πλαισίων. Τὸ περιγραφὲν «ρομβοειδὲς» θέμα εἶναι λίαν σύνηθες κατὰ τὸν 5^{ον} μάλιστα δὲ τὸν 6^{ον} μ. Χ. αἰῶνα, ἀπαντῶν ἔν τε τῇ Ἀγ. Σοφίᾳ Κων/πόλεως καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα μέρη ².

Ἐκ δὲ τῶν θραυσμάτων θωρακίων τέσσαρα συναποτελοῦσι δύο διατεμνόμενα τετράγωνα περιβάλλοντα τέσσαρα σταυροειδῶς διατεταγμένα τρίφυλλα (εἰκ. 58 ἄνω ἐν τῷ μέσῳ). Ἀξία σημειώσεως ἐπίσης τυγχάνουσι καὶ δύο τεμάχια ἐπὶ τοῦ ἐνὸς τῶν ὁποίων (εἰκ. 58 δεξιὰ) σώζεται τμῆμα τῆς κάτω κεραίας σταυροῦ

¹ Πβλ. τὰ Rostra τοῦ ἐν Ρώμῃ τόξου τοῦ Κωνσταντίνου.

² Βλέπε τὰ σχετικὰ παραδείγματα ἐν τῇ περὶ τῶν Βλαχερνῶν τῆς Ἡλείας μελέτῃ μου Ἀρχ. Ἐφημ. 1923 σελ. 11.

βαίνοντος ἐπὶ κύκλου (θέμα συνηθιζόμενον τὸν 5^{ον} κυρίως αἰῶνα), ἐπὶ δὲ τοῦ ἐτέρου στέφανος ἕξ ἐσχηματοποιημένων φύλλων δάφνης (εἰκ. 58 ἀριστερά), προερχόμενος ἀναμφιβόλως ἐκ θωρακίου τῆς μορφῆς, ἣν εὕρομεν ἐν Ὑψηλομετώπῳ¹.

Εἰκ. 57. Θωράκιον τοῦ τέμπλου.

(βασιλικὴ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου), δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω. Πάντως δύο θύραι εὐθύς παρὰ τὰς γωνίας εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπῆρχον· διότι μεταξὺ τῶν εὐρεθέντων πεσσίσκων εἶς, φέρων ἐγκοπὰς κατὰ δύο συνεχόμενας αὐτοῦ πλευρὰς, μαρτυρεῖ σαφῶς, ὅτι παρὰ τὴν ἐτέραν τῶν γωνιῶν τοῦ τέμπλου δὲν ὑπῆρχε θύρα.

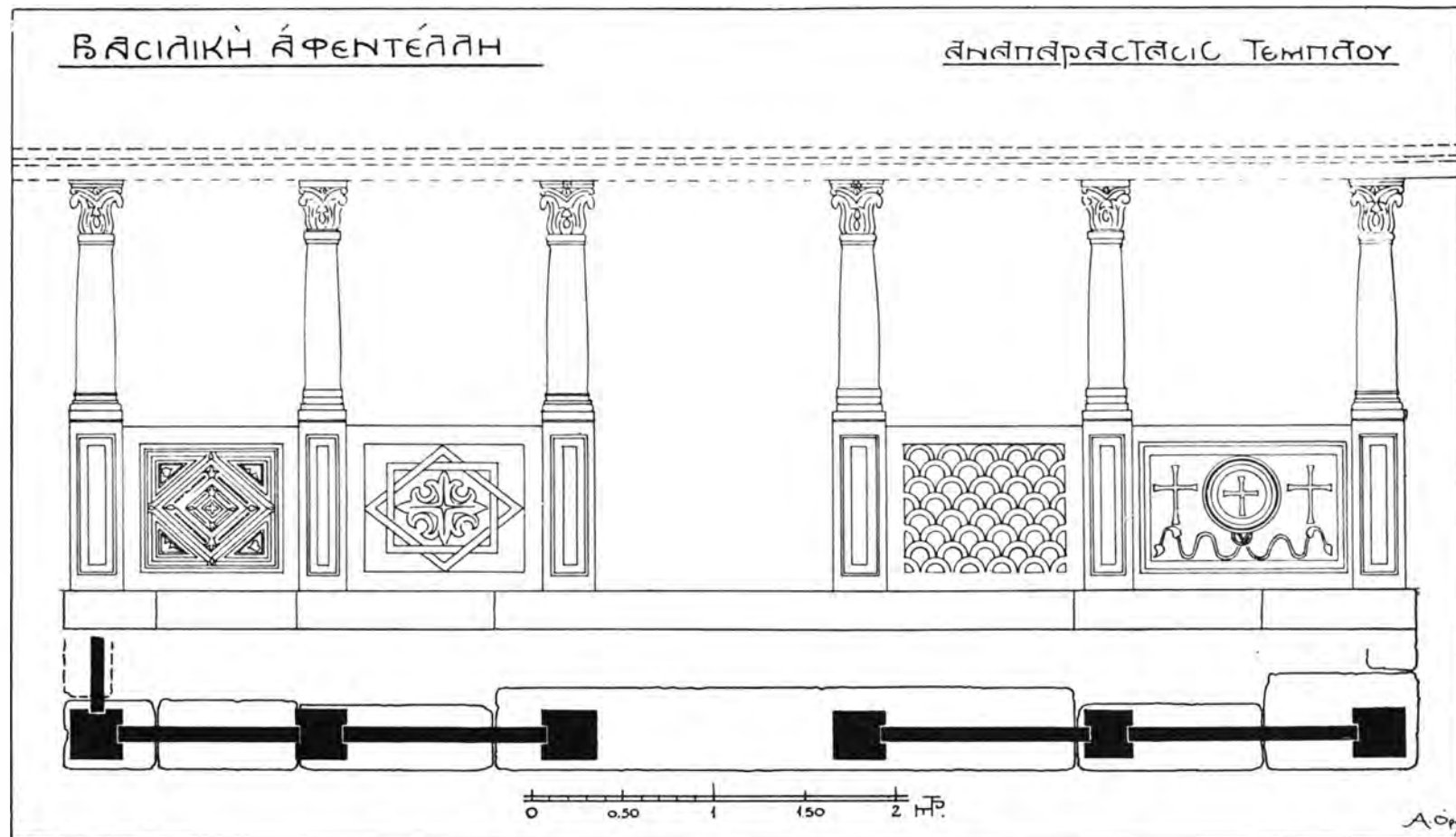
Τὸ σχῆμα τοῦ ἐν σχήματι πεῖ τέμπλου ἀπεδείχθη διὰ τῶν ἐσχάτως εὐρεθεισῶν βασιλικῶν, ὅτι δὲν ἦτο ἀσύνηθες κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους. Τὸ ἐπανευρίσκομεν πράγματι ἐλεύθερον μὲν ἦτοι μὲ τὰ πλάγια σκέλη ἐντὸς τοῦ ἐγκαρσίου ἢ τοῦ μεσαίου κλίτους εἰς τὰς βασιλικὰς Λοκρίδος², Ἀγχιά-

Εἰκ. 58. Θραύσματα θωρακίων.

¹ Βλ. ἄνωτέρω σελ. 22 (εἰκ. 24 καὶ 25).

² *Orlandos* Byzantion Τόμ. V σελ. 208.

Εἰκ. 59. Ἀναπαράστασις τῆς προσόψεως τοῦ τέμπλου τῆς βασιλικῆς Ἀφεντέλλη.

λου¹ (Ακαὶ Β) Στόβων², Θάσου καὶ Νικοπόλεως (Β), μετὰ τὰς πλαγίας δὲ πλευράς του τοποθετημένας ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ κλίτους εἰς τὰς βασιλικὰς Γλυφάδας³, Δωδώνης⁴, Salona⁵ κλπ. Συνήθης δ' ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ἐπὶ τῶν πεσσίσκων προσθήκη κιονίσκων, οὓς συναντῶμεν καὶ εἰς τὰς βασιλικὰς Salona⁶, Γλυφάδας⁷ καὶ Νικοπόλεως Β. Πρόβλημα μόνον παραμένει τοῦτο, ἂν εἰς τὰ τέμπλα τῆς πρώτης κατηγορίας, εἰς ἃ ὑπάγεται καὶ τὸ ἐξεταζόμενον, ὑπῆρχον κίονες καὶ ἐπὶ τῶν πεσσίσκων τῶν πλαγίων πλευρῶν ἢ ἂν ἡ χρῆσις αὐτῶν περιορίζετο μόνον εἰς τὴν πρόσοψιν, ὥς συμβαίνει εἰς τὰ τῆς δευτέρας κατηγορίας. Τὸ ζήτημα θὰ ἐλύετο ὀριστικῶς ὑπὲρ τῆς πρώτης ἐκδοχῆς ἐὰν εὕρισκοντο κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν πεσσίσκοι μετὰ συμφυῶν βάσεων κίωνων πλείονες τῶν ἑξ, οὓς ἔφεραν ἢ πρόσσοψις. Μὴ εὐρεθέντων ὁμοῦς εἰμὴ τεσσάρων μόνον πεσσίσκων (εἰκ. 50) θὰ προσπαθήσωμεν νὰ συναγάγωμεν τὴν πιθανώτεραν λύσιν στηριζόμενοι ἐπὶ αἰσθητικῶν καὶ ἄλλων συγγενῶν ἐνδείξεων. Καὶ πρῶτον ἢ μετὰ πλαγίων κιονοστοιχιῶν λύσις παρουσιάζει τὸ μειονέκτημα ὅτι, ἐπειδὴ αἱ πλάγια πλευραὶ τοῦ τέμπλου συναντῶσι τὸ ἡμικύκλιον τῆς ἀψίδος εἰς ἣν θέσιν ἀντιστοιχεῖ ἐσωτερικῶς ὁ διάδρομος (εἰκ. 46) οἱ ἄκροι κίονες καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν ἐπιστύλια, εὕρισκόμενα εἰς ὕψος 2.50 ἦτοι πολὺ ὑψηλότερον τῶν πλακῶν, αἵτινες σχηματίζουν τὴν ἄνω σειρὰν τῶν ἐδωλίων, δὲν θὰ εἶχον ποῦ νὰ ἀγκουμβήσουν καὶ θὰ ἴσταντο τρόπον τινὰ μετέωροι. Ἀπὸ αἰσθητικῆς λοιπὸν ἀπόψεως ἢ μετὰ πλαγίων κιονοστοιχιῶν λύσις εἶναι ἀσυμβίβαστος⁸. Ὡς ἐξετάσωμεν ἤδη τὴν δευτέραν ἐκδοχὴν, καθ' ἣν δηλ. κίονες ὑπῆρχον μόνον κατὰ τὴν πρόσοψιν, ἐν ᾧ κατὰ τὰ πλάγια ὑπῆρχον μόνον πεσσίσκοι μετὰ θωρακίων. Ἐν μὲν μόνον περιπτώσει ἢ λύσις αὕτη εἶναι ἀνεκτὴ ἂν δηλ. ἢ πρόσσοψις τοῦ τέμπλου προεκτεινομένη ἐκατέρωθεν συναντᾷ κίονα (ἢ πεσσὸν) τῶν μεγάλων κιονοστοιχιῶν, ὁπότε διὰ τῆς προεκτάσεως τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ τέμπλου ἐπέρχεται ὀργανικὴ πῶς σύνδεσις αὐτοῦ μετὰ τῶν μεγάλων κιονοστοιχιῶν, παραμένουν δ' ὀπισθεν ὥς δευτερεύουσαι πλέον ἀξίαι τὰ πλάγια χαμηλὰ θωράκια.

Ὡς ἴδωμεν τώρα ἂν ὁ ὅρος οὗτος πληροῦται εἰς τὰ σωζόμενα ἐλεύθερα τέμπλα — διότι εἰς τὰ τῆς δευτέρας κατηγορίας πάντοτε πληροῦται⁹ καὶ εἶναι τοῦτο

¹ Σωτηρίου Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας Ἀρχ. Ἐφημ. 1929 πίν. Β καὶ εἰκ. 155.

² R. Egger Die städtische Kirche von Stobi Öst. Jahr. XXIV εἰκ. 26.

³ Ὁρλάνδος Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τοῦ 1930 τόμ. 5 σελ. 259 εἰκ. 1.

⁴ Ἐδαγγελίδης Πρακτικά Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας τοῦ 1929.

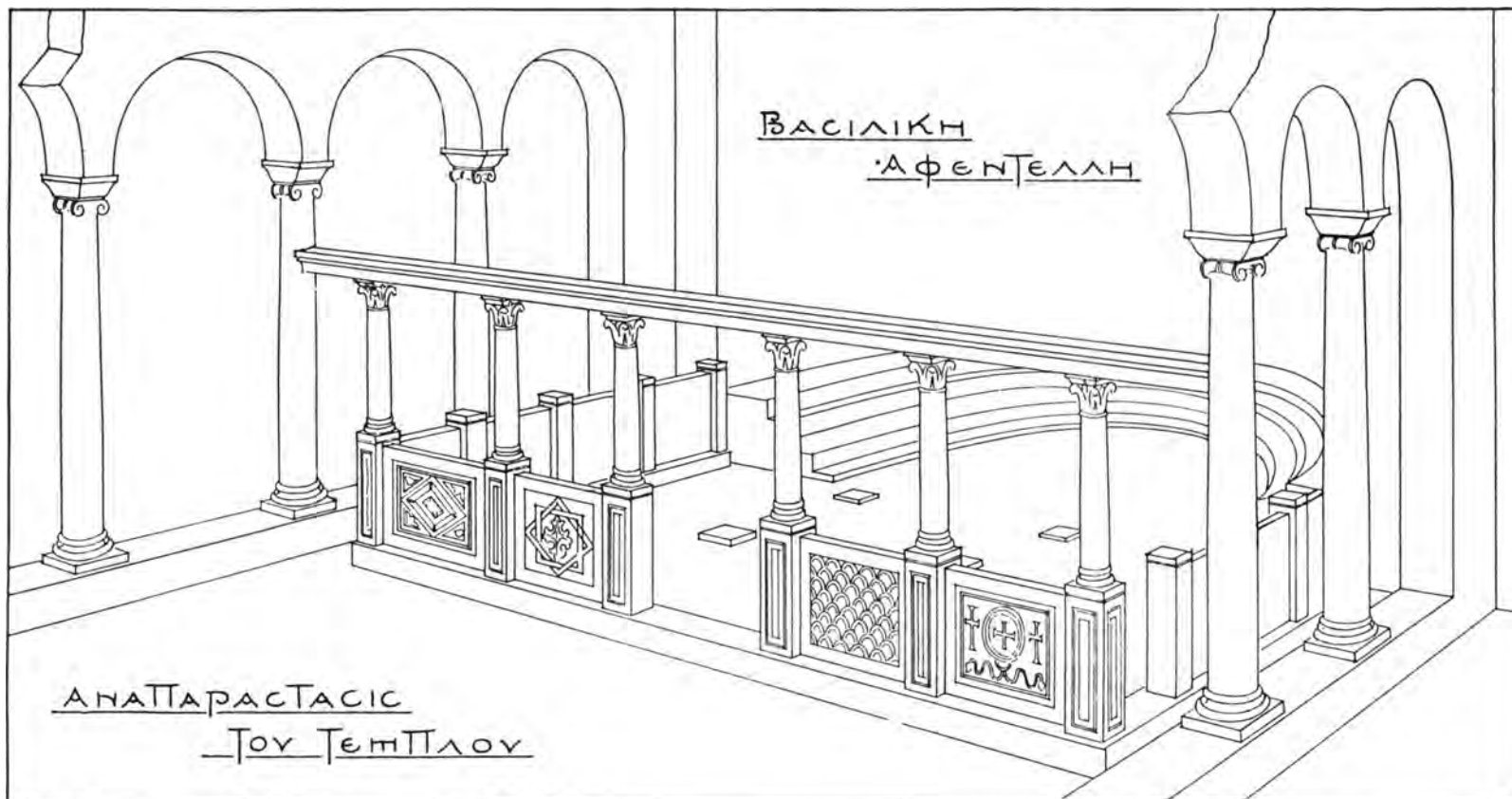
⁵ Brøndsted-Dyggve Recherches à Salone Copenhagen 1928 πίν. IV καὶ εἰκ. 240.

⁶ Ἐνθ' ἄνωτ. εἰκ. 62.

⁷ Ὁρλάνδος Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν τόμ. 5 σελ. 267.

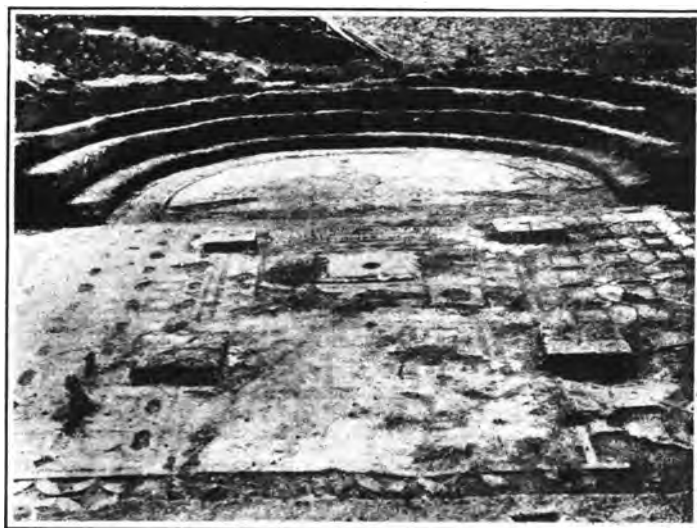
⁸ Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν Β τῆς Νικοπόλεως, ἔνθα αἱ πλάγια πλευραὶ τοῦ τέμπλου συναντῶσι τὰ χαμηλὰ βάθρα τῶν θρόνων τῶν ἱερέων.

⁹ Πβλ. τὸ τέμπλον τῆς ἐν Torcello βασιλικῆς παρὰ Holtzinger Altchristliche und byzantinische Architektur εἰκ. 107.

Εἰκ. 60. Ἀναπαράστασις τοῦ τέμπλου τῆς βασιλικῆς Ἀφεντέλλης.

σπουδαία ένδειξις υπέρ παραδοχῆς τῆς δευτέρας ἐκδοχῆς. Εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Νικοπόλεως ἡ πρόσοψις τοῦ τέμπλου ἀντικρῦζει τὸν πεσσὸν τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους· εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὁλύμπου ὁμοίως ἡ γραμμὴ τοῦ τέμπλου προεκτεινομένη συναντᾷ τὸν δεύτερον ἀπ' ἀνατολῶν κίονα τῆς κιονοστοιχίας. Εἰς τὴν ἐνταῦθα ἐξεταζομένην βασιλικὴν ὁ ἄξων τοῦ στυλοβάτου τῆς προσόψεως τοῦ τέμπλου εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 5.25 ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ ἡμικυκλίου· ἀλλ' εἰς ἀπόστασιν 5.30, κατὰ τὸν ἐκτεθέντα ἀνωτέρω ὑπολογισμόν, ἔπρεπε νὰ εὐρί-

Εἰκ. 61. Ἀποψις τῶν βάσεων τοῦ κιβωρίου τῆς Ἀγ. Τραπεζῆς.

σκετο καὶ ὁ ἄξων τοῦ δευτέρου ἀπ' ἀνατολῶν κίονος τοῦ κλίτους, ὅστις κατὰ ταῦτα ἀντίκρυζε τὸ τέμπλον. Ἐπειδὴ δὲ βεβαίως δὲν εἶναι τυχαία ἡ σύμπτωσις τῆς ἐμπροσθίας γραμμῆς τοῦ τέμπλου μετὰ τινος κίονος (ἢ πεσσού) τῆς κιονοστοιχίας τοῦ κλίτους εἰς ὅλα τὰ γνωστὰ παραδείγματα τέμπλων μετὰ κιονίσκων, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ τῆς βασιλικῆς Ἀφεντέλλης καὶ τῆς βασιλικῆς Β τῆς Νικοπόλεως τὸ

τέμπλον εἶχε κίονας μόνον κατὰ τὴν πρόσοψιν μὲ ἐπιστύλια προεκτεινόμενα |μέχρι τοῦ ἀντιστοιχοῦ στηρίγματος τῆς κιονοστοιχίας τοῦ ναοῦ. Κατὰ ταῦτα ἡ μορφή τοῦ ἐξεταζομένου τέμπλου παρουσίαζε πιθανώτατα τὴν ὄψιν, ἣν προοπτικῶς ἀποδίδει ἡ ὀπισθεν εἰκὼν 60.

Ἐντὸς τοῦ ὑπὸ τοῦ τέμπλου περικλειομένου χώρου ἦτοι τοῦ πρεσβυτερίου ἢ ἱερατείου καὶ εὐθὺς πρὸ τοῦ ἡμικυκλίου τῆς ἀψίδος διεσώθησαν, διατεταγμέναι εἰς σχῆμα τετράγωνον, (εἰκ. 46 καὶ 61) τέσσαρες ἐκ πώρου λίθου τετράγωνοι βάσεις (πλευρᾶς 0.39 - 0.48) ἐξέχουσαι τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου κατὰ 0.05 - 0.08. Ἡ ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα ἀπόστασις τῶν βάσεων τούτων εἶναι 2.40 μ. Τόρμοι γομφώσεως ἐπὶ τῆς ἄνω αὐτῶν ἐπιφανείας ὑποδηλοῦσιν, ὅτι ἐπὶ τῶν βάσεων ἔβαινον οἱ σχηματίζοντες τὸ κιβώριον τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς κίονες. Δυστυχῶς καὶ τοῦ κιβωρίου τούτου δὲν διεσώθησαν μέλη ἄλλα πλὴν θραύσματος ἀρραβδώτου κορμοῦ ἐκ χρωματιστοῦ μαρμάρου διαμέτρου 0.29. Τὸ κιβώριον ἐστέγαζε βεβαίως τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν, ἥς ὁμως δὲν διεσώθησαν τὰ ἴχνη ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Τεμάχιον τεθραυσμένου στρογγύλου κιονίσκου διαμέτρου 0.08 μετὰ συμ-

φυοῦς κιονοκράνου (εἰκ. 62) δὲν εἶναι ἀπίθανον ν' ἀπετέλει τὸ ἐν τῶν στηριγμάτων τετράποδος πιθανώτατα Ἀγ. Τραπεζῆς¹. Τμήμα δὲ τῆς καλυπτηρίου πλακὸς τῆς Ἀγ. Τραπεζῆς ἀπετέλει βεβαίως καὶ τὸ ἕτερον τῶν ἐπὶ τῆς εἰκόνης 63 εἰκονιζομένων ἐκ λευκοῦ λεπτοκόκκου μαρμάρου τεμαχίων, ὧν τὸ μὲν εἶναι εὐθύ, τὸ δὲ κυκλικόν, ἀλλ' ἅτινα φέρουσιν ἀμφοτέρωθεν τὴν χαρακτηριστικὴν γλυφὴν καὶ τὰ ἀνυψωμένα χεῖλη τῶν παλαιοχριστιανικῶν τραπεζῶν. Ἐὰν δὲ ἡ τομὴ των δὲν διέφερε κατά τι (εἰκ. 64) θὰ ἡδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι τὸ σχῆμα τῆς πλακὸς τῆς τραπέζης ἦτο, ὡς οὐχὶ σπανίως (*mensae martyrum*), ἐν ἀντεστραμμένον ὑψίλον. Λόγῳ ὅμως κυρίως τῆς διαφορᾶς τοῦ πάχους των (0.04 καὶ 0.06) παραδεχόμεθα κατ' ἀνάγκην ὅτι τὰ εὑρεθέντα τεμάχια ἀνήκουσιν εἰς δύο διαφόρους τραπέζας.

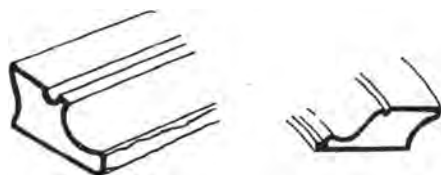

Εἰκ. 62.
Κιονίσκος
Ἀγ. Τραπεζῆς.

Ἐντὸς δὲ τοῦ ὑπὸ τῶν βάσεων τοῦ κιθωρίου σχηματιζομένου τετραγώνου καὶ μᾶλλον πρὸς τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ ἡμῖς ἀπεκαλύφθη πλᾶξ μαρμαρίνη σχήματος ὀρθογωνίου (0.45×0.625) πάχους 0.11, ὀλίγον μόνον ἐξέχουσα

Εἰκ. 63.
Τεμάχια εὐθείας καὶ κυκλικῆς τραπέζης.

Εἰκ. 64. Τομὴ καλυμμάτων τραπεζῶν.

τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου πρὸς τὸ ὅποιον ἦτο συνηρμοσμένη κατὰ τὰς παρυφὰς διὰ κονιάματος (εἰκ. 61). Ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ἡ πλᾶξ αὕτη φέρει ἐπιμελῶς λαξευμένην ἡμισφαιρικὴν κοιλότητα διαμέτρου 0.135, ἣν φαίνεται, ὅτι ἐκάλυπτε ποτὲ στρογγύλον πλακίδιον διαμέτρου 0.17, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἐγκοπῆς, ἣν φέρει περιμετρικῶς τὸ χεῖλος τῆς κοιλότητος (εἰκ. 65). Εἰς τί εἶναι δυνατόν νὰ ἐχρησίμευεν ἡ ἐν λόγῳ κοιλότης, ὁμοίαν τῆς ὁποίας φέρει καὶ πλᾶξ βάσεως Ἀγίας Τραπεζῆς, ἀποκειμένη σήμερον ἐν τῷ ἀρχιεπισκοπικῷ μεγάρῳ τῆς Ραβέννης², θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

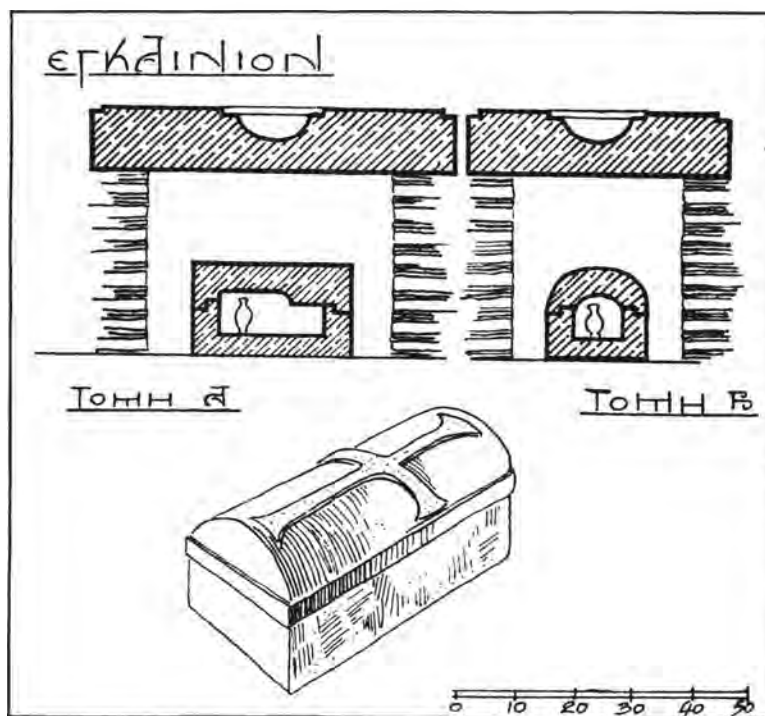
Ἡ παρουσία κονιάματος κατὰ τὰς παρυφὰς τῆς πλακὸς ἐμαρτύρει ὅτι αὕτη ἦτο κινητή. Πράγματι δὲ ἀρθεῖσα ἐφανερώθη ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς κάλυμμα ὀρθογωνίου πλινθοκτίστου θήκης (εἰκ. 65) διαστάσεων 0.28×0.42 καὶ βάρους 0.31,

¹ Βλέπε τὰ ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ *J. Braun* *Der christliche Altar*, München 1924 τόμ. 1 σελ. 125 κ. ἐ. ἐξεταζόμενα σχήματα Ἀγίων Τραπεζῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ναῶν τῆς Δύσεως.

² *Braun* ἔ. ἀ. τόμ. 1 πίν. 16.

ἐχούσης τὰς παρειὰς κεκονιαμένας. Εἰς τὸν πυθμένα τῆς ὑπογείου ταύτης θήκης ἀπέκειτο μαρμάρινον ὀρθογώνιον κιβωτιδίου, διαστάσεων 0.17×0.275 , καλυπτόμενον δι' ἡμικυλινδρικοῦ καλύμματος, ἐφ' οὗ ἦτο λαξευμένος λατινικὸς σταυρὸς (εἰκ. 65). Ἀρθέντος δὲ τοῦ καλύμματος εὐρέθη ἐντὸς τοῦ κιβωτιδίου ἀμφορίσκος χαλκοῦς, ὕψους 0.06, τοποθετημένος ἐπὶ στρώματος κιτρίνης κόνεως, πάχους 0.015, καλυπτούσης ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πυθμένου.

Ἡ τε θέσις ἐν ᾗ ἡ θήκη ἀνευρέθη καὶ τὸ σχῆμα τοῦ κιβωτιδίου, ὅπερ ἀπομιμεῖται σαρκοφάγον, καὶ τέλος ὁ διὰ τὸ μῦρον βεβαίως προωρισμένος ἀμφορί-

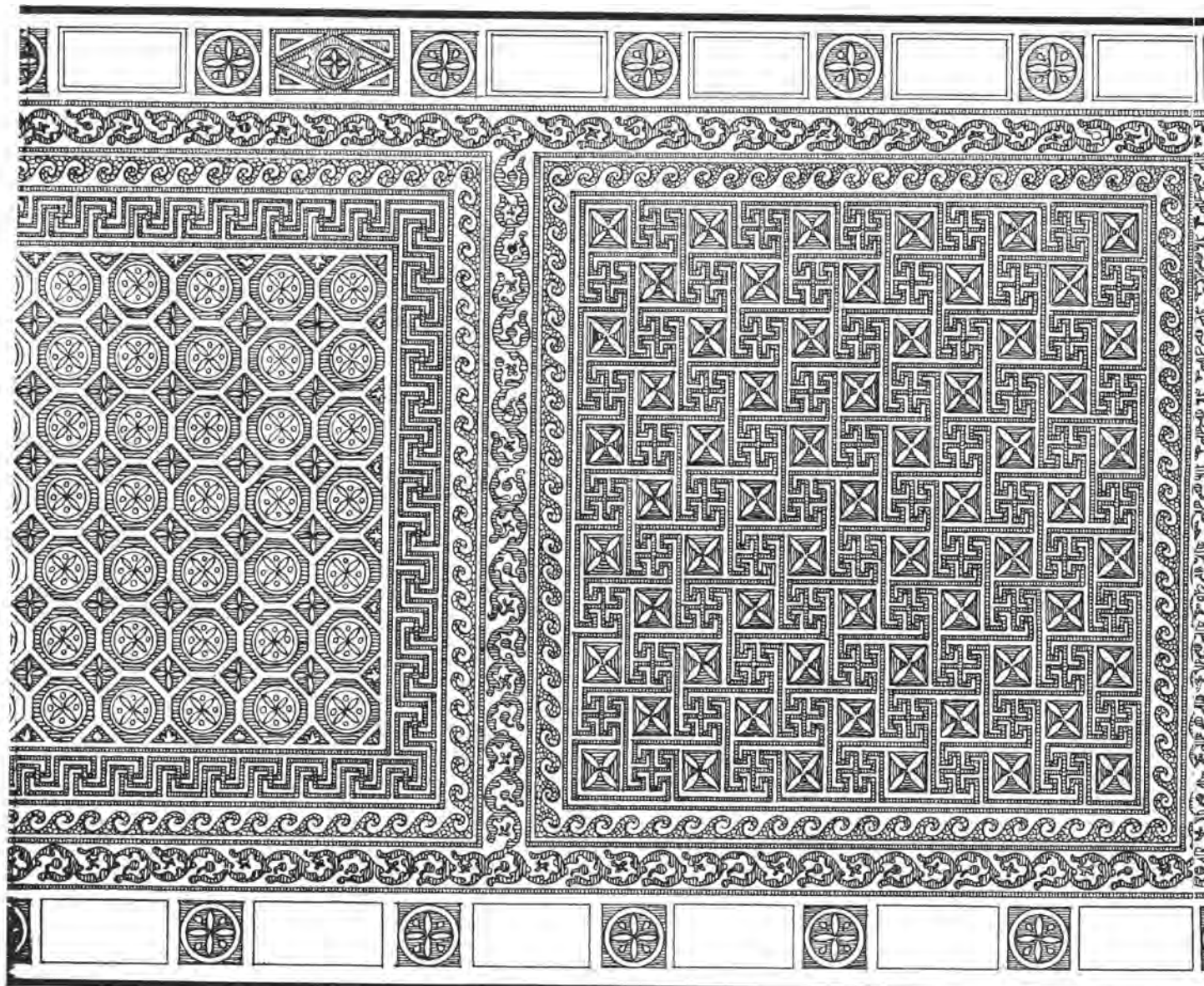

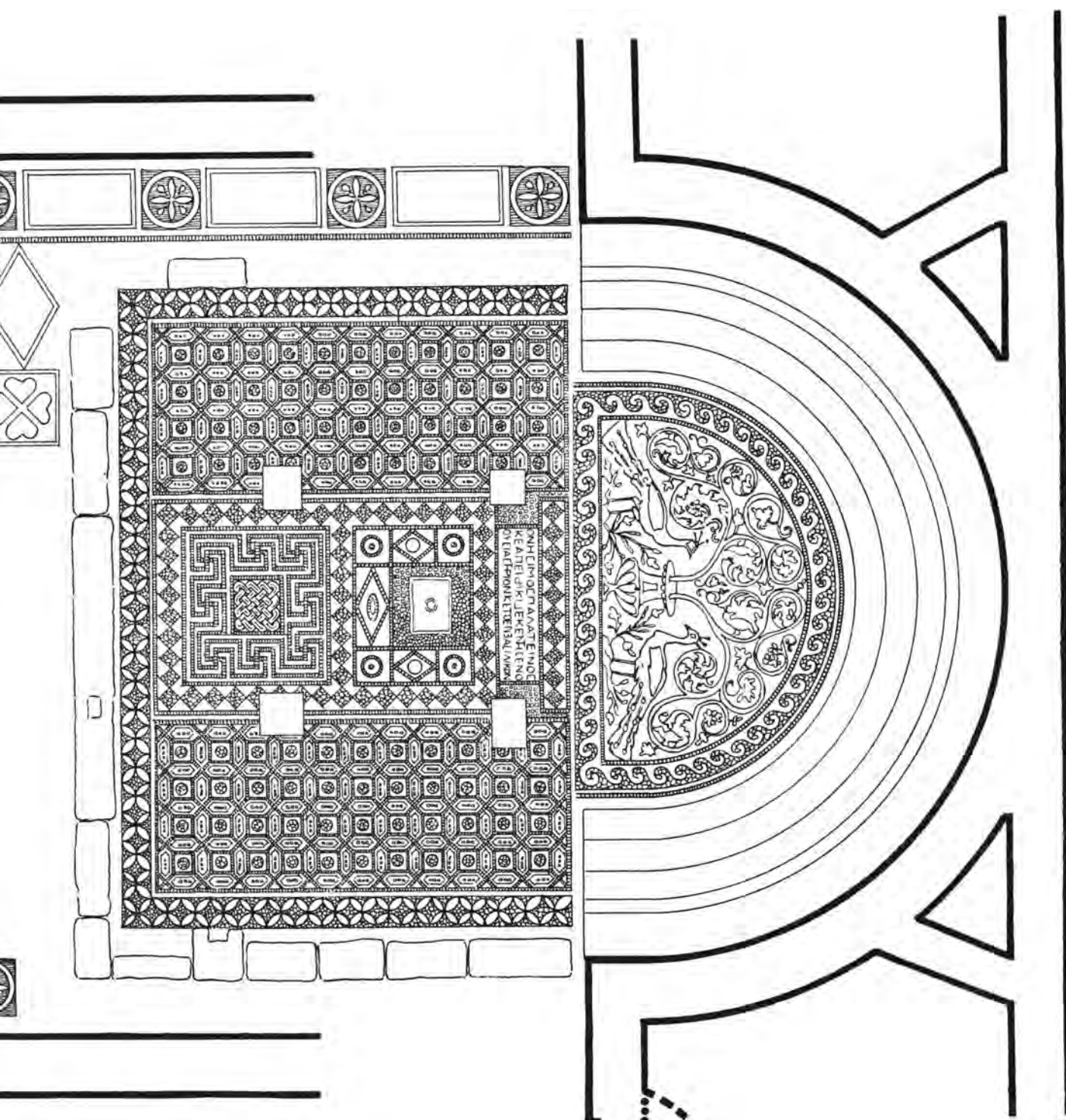
Εἰκ. 65. Τὸ ὑπὸ τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν «ἐγκαίνιον» τῆς βασιλικῆς.

σκος καὶ ἡ κιτρίνη κόνις, ἣτις εἶναι προφανῶς ἀγίων λειψάνων κόνις, ἐμαρτύρουν σαφῶς, ὅτι εἴχομεν πρὸ ἡμῶν τὸ *ἐγκαίνιον* τοῦ ναοῦ.

Ἀπὸ τοῦ 4^{ου} μ. Χ. αἰῶνος ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ τίθενται κατὰ τὴν καθιέρωσιν τῶν ναῶν (ἐγκαίνια) λείψανα μαρτύρων ἢ ὁσίων ἀγίων ὑπὸ τὴν Ἁγ. Τράπεζαν τοῦ ἐγκαινιαιομένου ναοῦ. Τεμάχια ἐκ τῶν ὁσίων ἢ τῶν ἐνδυμάτων ἢ ἄλλα τῶν μαρτύρων λείψανα λαμβανόμενα ἐκ μαρτυρίων (τάφων μαρτύρων μετὰ ναοῦ) ἐκομίζοντο ἐν πομπῇ ἐντὸς λαρνακιδίου σαρκοφαγοσχήμου¹ εἰς τὸν νέον

¹ Ὁμοίον σχῆμα μαρμαρίνου λαρνακιδίου (ἢ κιβωρίου, ὡς ἐλέγετο ἐνίοτε: Συμεὼν Θεσσαλονίκης *Migne* Patrologia graeca 155 κεφ. ΡΑΓ') ἀλλὰ μὲ δικλινὲς κάλυμμα πεποικιλμένον διὰ φύλλων ἀκάνθου (6^{ου} αἰῶνος) εὐρίσκεται εἰς τὸ Kaiser Friedrich Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου *Wulff*: *Altchristliche und mittelalterl. Bildwerke* Nr 1627. Ἐπίσης τὴν αὐτὴν μορφήν παρουσιάζει καὶ τὸ κιβωτιδίου, ὅπερ εἰκονίζεται κρα-

ναόν, ἔνθα καὶ ἐθάπτοντο ἐντὸς θήκης κτιστῆς κατασκευαζομένης κάτωθεν τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς (θυσιαστήριον). Ἡ θέσις ἐν ἣ κατεσκευάζετο ἡ θήκη — ὑπὸ τὸ θυσιαστήριον — δὲν ἦτο ἄσχετος πρὸς τὴν σημασίαν, ἣν εἶχε τοῦτο, ὡς μνημα τοῦ Χριστοῦ. Ἴδου τι λέγει σχετικῶς εἰς τὸ «περὶ τοῦ Ἀγίου Ναοῦ καὶ τῆς τούτου καθιερώσεως» ἔργον του¹ ὁ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἀκμάσας μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Συμεὼν «Οὐδὲ γὰρ θέμις δίχα λειψάνων μαρτυρικῶν ἢ ὁσίων ἁγίων καθιέρωσιν ἐνεργεῖν· οὐ θεμέλιοι τῆς ἐκκλησίας εἰσὶν οἱ μάρτυρες ἐπὶ τῷ θεμέλιῳ τοῦ Σωτῆρος ἐποικοδομηθέντες. Καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δέον τούτους ὑπὸ τὸ θυσιαστήριον εἶναι ἐπεὶ καὶ τοῦτο ἡ ἐκκλησία, ἐπεὶ καὶ θρόνος Θεοῦ ἐστὶ καὶ μνημα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ».

Προσδιορίζει δὲ μάλιστα ὁ Συμεὼν κατωτέρω (κεφ. ΡΚΖ') καὶ τὴν ἀκριβῆ θέσιν, ἐν ἣ κατετίθεντο τὰ ἅγια λείψανα ὑπὸ τὸ θυσιαστήριον: «Τίθεται δὲ (τὰ ἅγια λείψανα) ὑποκάτωθεν τῆς τραπέζης, τοῦ κιβωρίου ἐντὸς, μέσον τῶν δύο κιόνων τῶν πρὸς ἀνατολὰς ἰσταμένων». Εἰς ταύτην δ' ἀκριβῶς τὴν θέσιν ἐτοποθετήθη, ὡς ἀνωτέρω ἐγράψαμεν, τὸ ἐγκαίνιον τῆς βασιλικῆς, ἣν ἐξετάζομεν. Τοῦτο μόνον δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἀπολύτως, ἂν δηλ. τὸ ἐγκαίνιον μας ἐτέθη ἀρχικῶς ἢ βραδύτερον, ὅταν δηλαδὴ ἐπεβλήθη διὰ διατάξεως τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἢ δι' ἁγίων λειψάνων καθιέρωσις πάντων τῶν ναῶν, νέων τε καὶ παλαιοτέρων². Πιθανώτερον ἐν τούτοις μοι φαίνεται, ὅτι τὸ ἐγκαίνιον ἐτέθη ἐνταῦθα ἐξ ἀρχῆς· διότι εἶναι τοποθετημένον οὕτως, ὥστε οὐδόλως νὰ παραβλάπτῃ τὸ σχέδιον τοῦ περὶ αὐτὸ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ὡς θέλομεν ἶδει κατωτέρω.

Ἐξακριβωθείσης τῆς χρήσεως τῆς ὑπὸ τὴν Ἀγ. Τράπεζαν πλακὸς ὡς καλύμματος τῆς θήκης τοῦ ἐγκαινίου ὑπολείπεται μόνον ἡ ἐρμηνεία τῆς ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς ἡμισφαιρικῆς κοιλότητος. Τὴν πιθανωτάτην ἐρμηνείαν αὐτῆς νομίζω ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων, κατὰ συνέχειαν τῆς ἀρχαίας λατρείας τῶν ἡρώων καὶ τῶν νεκρῶν ἐν γένει, τελουμένων δίκην θυσίας ἢ σπονδῆς πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ δείπνων, καθ' ἃ ἐπὶ τοῦ τάφου οὐ μόνον τροφαί, ὡς μερὶς τοῦ μάρτυρος, ἀπετίθεντο ἀλλὰ καὶ οἶνος³. Συχνάκις δὲ μάλιστα ἀπετυποῦντο ἐπὶ τῶν καλυπτηρίων τῶν τάφων πλακῶν ἐν ἐλαφρῷ ἀναγλύφῳ αὐτὰ ταῦτα τὰ χάριν τῶν τροφῶν τοῦ νεκροῦ πινάκια καὶ τὸ διὰ τὸν οἶνον

τῶν ὁ Πατριάρχης Κων/πόλεως μεταβαίνων νὰ ἐγκαινιάσῃ τὸν ἐν Συκαῖς ναὸν τῆς Ἀγίας Εἰρήνης ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ ἐκ Trier ὀστεῖνου πλακιδίου, ὅπερ ἡρμήνευσεν ὁ *Strzygowski* *Orient oder Rom* σελ. 85. Ὅρα εἰκόνα ἐτέρου παλαιοχριστιανικοῦ μαρμαρίνου «κιβωρίου» παρὰ *J. Braun*, ἐνθ. ἀνωτ. 1, σελ. 638. Περὶ δὲ τῶν πάσης φύσεως δοχείων ἱερῶν λειψάνων ὄρα *Haupt* *Zeitschr. für christliche Kunst* 1915, 26 ἐ.

¹ *Migne* *Patrologia graeca* Τόμ. 155 κεφ. ΡΙΖ'.

² Βλέπε τὰς σχετικὰς παραπομπὰς παρὰ *Wieland* *Altar und Altargrab* σελ. 39 ἐ. Πβλ. καὶ *Σωτηρίου* Ἀρχ. Ἐφημ. 1929, 126.

³ Βλ. τὰ σχετικὰ χωρία τῶν συγγραφέων παρὰ *E. Lucius* *Die Anfänge des Heiligenkultus*, Tübingen 1904, 294.

δοχείον, ὑπὸ μορφὴν κοιλότητος, καθὼς βλέπομεν π. χ. ἐν Τύνιδι¹, Ἀλγερίῳ² καὶ Salona³. Κατ' ἀναλογίαν λοιπὸν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἡ ἐπὶ τῆς καλυπτηρίου πλακὸς τοῦ ἐγκαινίου, παριστῶντος, ὡς εἶδομεν, τάφον μαρτυρικόν, ἡμισφαιρικὴ κοιλότης ἀντιπροσώπευε δοχεῖον εἴτε χάριν τῆς νενομισμένης τιμητικῆς τροφῆς, εἴτε χάριν οἴνου.

Προσθέτομεν ἐν τέλει ὅτι **ἄμβωνος** οὐδὲν ἔχνος εὐρέθη ἐπὶ τοῦ δαπέδου οὔτε καὶ τεμάχιον αὐτοῦ, ὡς ἄλλως τε καὶ εἰς τὰς δύο ἄλλας βασιλικάς. Συμπεραίνομεν διὰ τοῦτο, ὅτι θὰ εἶχε κατασκευασθῇ ἐκ ξύλου.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν **φωτισμὸν** τῆς βασιλικῆς εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ παντελὴς ἔλλειψις κιονίσκων διαχωριστικῶν τῶν παραθύρων ὀφειλομένη πιθανώτατα

Εἰκ. 66. Κεραμίδες τῆς στέγης.

εἰς τὴν μεγάλην σύλησιν, ἣν ὑπέστη ἡ ἐξεταζομένη βασιλική. Βέβαιον δὲ εἶναι μόνον τοῦτο· ὅτι τὰ παράθυρα ἐφράσσοντο δι' ὑαλοστασίων μετὰ πρασινωπῶν πινάκων, ὧν πλεῖστα τεμάχια, πάχους 0.005, εὐρέθησαν ἐξωτερικῶς τοῦ τε νοτίου παστοφορίου καὶ τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ. Τὰ εὑρεθέντα τεμάχια εἶναι ἀρκούντως μεγάλων διαστάσεων καὶ φαίνεται ὅτι εἶχον προσαρμοσθῇ πρὸς ξύλινα ὑαλοστάσια· διότι οὐδὲν θραῦσμα λιθίνου ὑαλοστασίου εὐρέθη μετ' αὐτῶν.

Χρῆσις τῆς ὑάλου ὡς φράγματος τῶν παραθύρων ἐγένετο ἤδη ἀπὸ τῶν πρὸ Χριστοῦ Ρωμαϊκῶν χρόνων⁴, ἐσυνεχίσθη δὲ καὶ κατὰ τοὺς παλαιο-

χριστιανικοὺς καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ναοὺς, ὡς ἀναφέρουσι οἱ σύγχρονοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς τε Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως⁵. Ἐν τῇ ἐκφράσει τῆς Ἀγίας Σοφίας Κ/πόλεως τοῦ Παύλου Σιλεντιαρίου⁶ ἀναφέρεται, ὅτι τὰ παράθυρα τοῦ ἱεροῦ βήματος ἐκλείοντο διὰ λεπτῶν ὑαλοπινάκων, δι' ὧν εἰσήρχετο τὸ φῶς τοῦ ἡλίου.

Ἡ δὲ **στέγασις** τοῦ ναοῦ ἐγένετο δι' ὀπτῶν πηλίνων κεραμίδων τοῦ ἀρχαίου

¹ Mélanges de l'École de Rome 1912, 87.

² Ἐνθ' ἀνωτ. 1890, 441.

³ Brøndsted - Dyggve Recherches à Salone εἰκ. 135.

⁴ Πβλ Labarte Histoire des arts industriels² II σελ. 312, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς χρήσεως τόσοῦν τῆς ἀχρώμον ὅσον καὶ τῆς χρωματιστῆς ὑάλου.

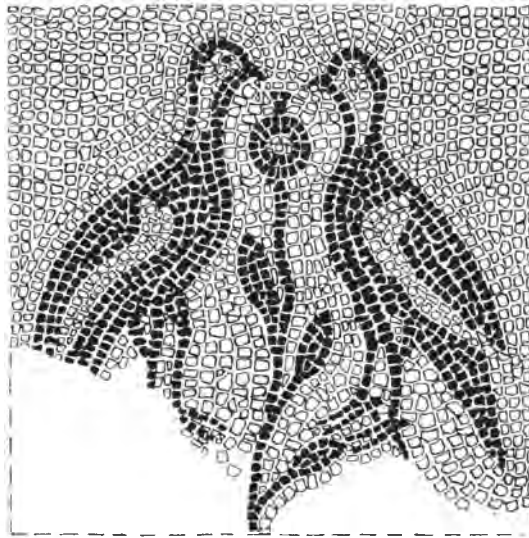
⁵ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος *Migne* Patr. τόμ. 49 καὶ 61, Αὐγουστίνος *Migne* τόμ. 34, Σιδώνιος Ἀπολλινάρις (Ἐπιστ. II, X, σελ. 506 ἔκδ. Sirmond). Προυδέντιος Περὶ στεφ. Ὑμν. XII στίχ. 53, κλπ.

⁶ Π. Σιλεντιαρίου ἔκφρ. Ἀγ. Σοφίας στίχ. 410 ἔκδ. Βόννης σελ. 21. Πβλ. καὶ Προκόπιον Περὶ κτισμάτων ἔκδ. Βόννης σελ. 175.

τύπου (στρωτήρων δηλαδή καὶ καλυπτήρων). Τοιούτων κεραμίδων εὐρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἱκανὰ τεμάχια (εἰκ. 66). Ὅτι δὲ οἱ παλαιοὶ τύποι κεράμων παρέμενον ἐν χρήσει καὶ κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους ἀποδεικνύουσι ἀνάγλυφα καὶ ψηφιδωτά, ἐφ' ὧν παρίστανται βασιλικαὶ ἐστεγασμένοι κατὰ τὸν κλασσικὸν τρόπον¹. Ἐπὶ πολλῶν δὲ κεραμίδων τῆς ἡμετέρας βασιλικῆς ὑπάρχει, χαραχθὲν πρὸ τῆς ὀπτήσεως, ἐν μέγα Ε (εἰκ. 66), ἴσως τὸ ἀρχικὸν τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐργοστασίου ἢ καὶ τῆς Ἑρεσοῦ, ἐν ἧ θὰ ἔκειτο ἴσως τὸ ἐργοστάσιον τῶν κεράμων.

ΤΑ ΨΗΦΙΔΩΤΑ (Πίναξ III καὶ εἰκ. 46)

Ἐκ τῶν τριῶν κλιτῶν τῆς βασιλικῆς Ἀφεντέλλη τὸ μέσον ἔχει τὸ δάπεδον αὐτοῦ ἐστρωμένον ἐξ ὀλοκλήρου διὰ ψηφιδωτῶν ὁμοίως διὰ ψηφιδωτοῦ καλύπτεται καὶ τὸ δάπεδον τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ. Ἡ διάταξις τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ μέσου κλίτους ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῆς βασιλικῆς τῆς Ἑρεσοῦ διότι καὶ ἐδῶ ἐφηρμόσθη, ὡς ἐκεῖ, ἡ εἰς τετραγώνους τάπητας κατὰ μῆκος διαίρεσις, ὧν ἕκαστος φέρει καὶ ἴδιον, γεωμετρικὸν πάντοτε, κόσμημα. Τὴν ἐνότητα τοῦ συνόλου τῶν τετραγώνων ἀπεργάζεται καὶ ἐδῶ εὐρὺ (0.65) πλαίσιον περιτρέχον τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῦ μέσου κλίτους καὶ ἀποτελούμενον ἐξ ἐναλλασσομένων ὀρθογωνίων καὶ τετραγώνων φερόντων ἐσωτερικῶς ἀντιστοιχῶς κύκλους μετὰ τετραφύλλων καὶ ρομβοειδῇ κοσμήματα (πίν. III). Ἐκα-

Εἰκ. 67.

¹ *Αντωπὰ πτηνὰ τοῦ ψηφιδ. τοῦ πρώτου διαχώρου.*

στος δὲ τάπης ἢ διάχωρον ἔφερε καὶ δύο ἰδιαίτερα πλαίσια, ὧν τὸ μὲν ἐξωτερικὸν (πλ. 0.40) ἀποτελεῖται ἐκ κληματίδος ἐκφυομένης ἀπὸ κανθάρων τοποθετημένων κατὰ τὰς γωνίας, τὸ δὲ ἐσωτερικὸν (πλ. 0.30) ἐκ τοῦ γνωστοῦ σπειρομειάνδρου. Εἰς πόσα δ' ἀκριβῶς τετράγωνα διηγεῖτο ἢ ἐντὸς τοῦ πλαισίου ἐπιφάνεια δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, ἐπεὶ τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ δυτικοῦ τμήματος εἶναι δυστυχῶς πολὺ κατεστραμμένον. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ μὲν εὐθὺς μετὰ τὴν βασιλείον πύλην διάχωρον ἦτο, ὡς ἐν Ἑρεσῶ, ὀρθογώνιον τοποθετημένον οὕτως, ὥστε τὸ μῆκος του νὰ ἀποτελῇ τὸ πλάτος τοῦ μεταξὺ τῶν πλαισίων κενοῦ, πέραν δ' αὐτοῦ πρὸς ἀνατολὰς ὑπῆρχον τέσσαρα

¹ Πλακίδιον Trier *Wulff* *Altchrist. und byz. Kunst* I εἰκ. 196. Ψηφιδωτὸν Ραβέννης ἔ. ἀ. I εἰκ. 293.

άλλα τετράγωνα διάχωρα, ὧν τὸ τελευταῖον εὐρίσκεται ὁλόκληρον ἐντὸς τοῦ περιζώματος τοῦ τέμπλου (πίν. ΙΙΙ), χωριζόμενον ἀπὸ τῶν λοιπῶν δι' ἰδιαίτερας πλατείας ταινίας φερούσης τετράφυλλα καὶ ρομβοειδῆ κοσμήματα (πίν. ΙΙΙ).

Εἰκ. 68. Ἀνθέμιον ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ δευτέρου διαχώρου.

Τοῦ πρώτου, ὀρθογωνίου, διαχώρου διεσώθη ἓν καὶ μόνον θέμα, τοποθετημένον περίπου κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ. Εἰκονίζει δὲ τοῦτο ἐντὸς πλαισίου δύο ἀντωπὰ πτηνὰ ἐκατέρωθεν ἀνθοφόρου μίσχου (εἰκ. 67). Τὸ σχέδιον τῶν διὰ βαθυπρασίνων καὶ λευκῶν ψηφίδων ἐκτελε-

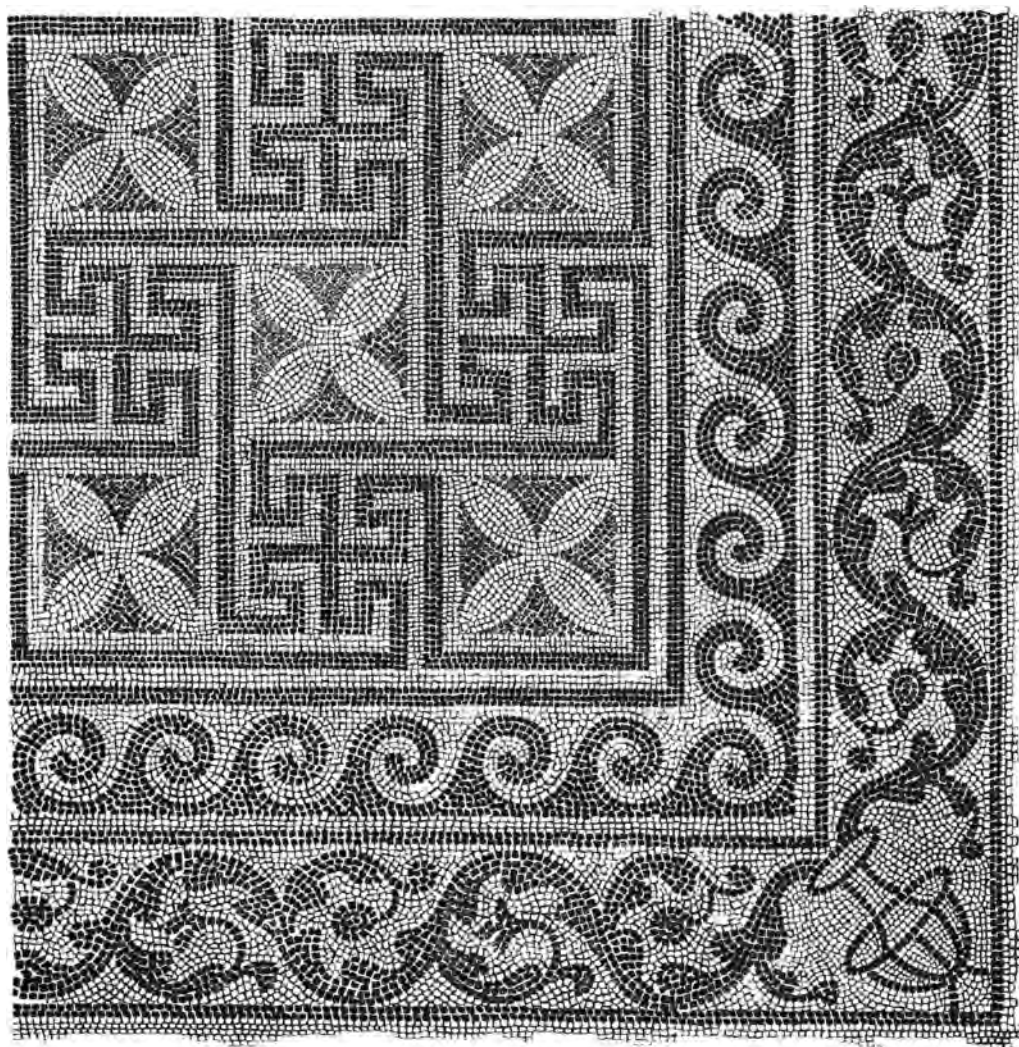
σθέντων πτηνῶν εἶναι ἀρκούντως ἐπιτυχές. Οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν πτηνῶν καὶ τὸ μεταξὺ αὐτῶν ἄνθος ἐξετελέσθησαν διὰ ζωηρῶν ἐρυθρῶν ψηφίδων.

Ἐκ τοῦ δευτέρου διαχώρου περιεσώθησαν δύο μόνον τμήματα κύκλων, οἵτινες ἀνῆκον πιθανώτατα εἰς τὸ γνωστὸν σύμπλεγμα τῶν τεσσάρων κύκλων, ὅπερ ἀπαντῶν ἤδη ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων εἰς μικρὰν κλίμακα, ἐφηρμόσθη συνηθέστατα εἰς μεγάλην κλίμακα εἰς μαρμαροθετημένα δάπεδα ναῶν κυρίως τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν. Ἐκαστος τῶν δύο διατηρηθέντων κύκλων φέρει κατὰ μὲν τὴν περιφέ-

Εἰκ. 69. Ψηφιδωτὴ διακόσμησης τοῦ τρίτου διαχώρου.

ρειαν ἄλυσσοειδὲς πλέγμα τῆς λοιπῆς αὐτοῦ ἐπιφανείας πληρουμένης διὰ μεγάλου ροδακοειδοῦς κοσμήματος (εἰκ. 46). Κατὰ τὴν μίαν τῶν γωνιῶν τοῦ αὐτοῦ διαχώρου περιεσώθη καὶ τὸ ἐν εἰκόνι 68 παριστάμενον κόσμημα — μέγα ἐκπεφυλισμένον ἀνθέμιον ἐξ ἐκείνων, ἅτινα συχνάκις ἀπαντῶσιν εἰς ρωμαϊκὰ δάπεδα.

Εἰκ. 70. Κόσμημα τοῦ τετάρτου διαχώρου μετὰ τμήματος τῶν πλαισίων.

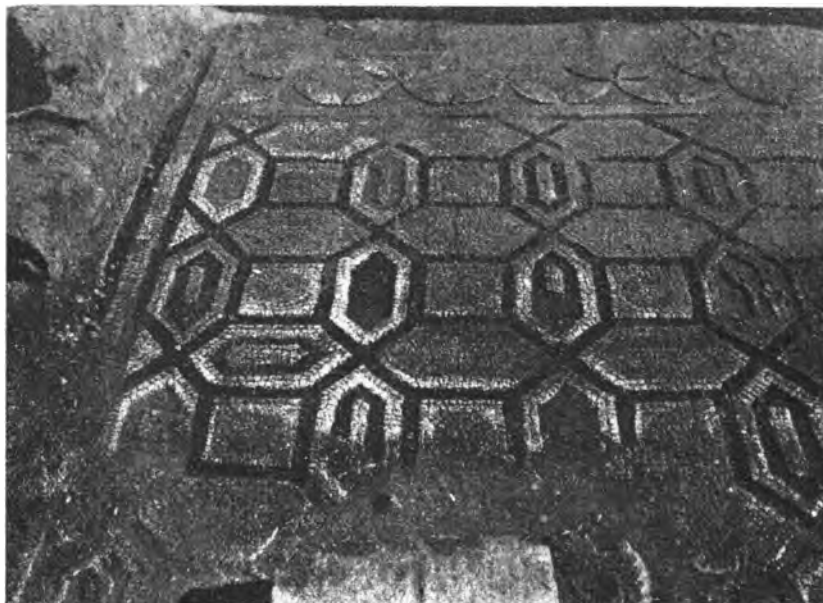
Ἐν τῷ ἀμέσως πρὸς ἀνατολὰς τρίτῳ διαχώρῳ ἐσχεδιάσθησαν ἐντὸς πλαισίου ἐκ μαιάνδρων ὀκτάγωνα φέροντα ἐντὸς αὐτῶν κύκλους μετὰ τετραφύλλων καὶ μεταξύ των μικρότερα τετράγωνα μετὰ τετραφύλλων, ὡς ἡ εἰκὼν 69 δεικνύει.

Ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ διαχώρῳ ἡ διακόσμησις ἀπετελέσθη ἐκ συμπλέγματος τετραγώνων φερόντων τετράφυλλα καὶ γαμματοειδῶν μαιάνδρων (swastika) (εἰκ. 70).

Ὅμοιον περίπτου κόσμημα εὐρέθη καὶ ἐν τῷ ψηφιδωτῷ δαπέδῳ τῆς παρὰ τὸ Τηγάνι τῆς Σάμου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς¹.

Διαφόρως τῶν λοιπῶν διαχώρων κατεσκευάσθη τὸ ἐντὸς τοῦ τέμπλου περιλαμβανόμενον (πίν. III), λόγῳ βεβαίως τῆς ἐν αὐτῷ τοποθετήσεως τῶν βάσεων τοῦ κιβωρίου, πρὸς ἃς ὄφειλε νὰ προσαρμοσθῇ τὸ διακοσμητικὸν θέμα.

Ὡς βλέπει τις ἐν τῷ πίνακι III τὸ τελευταῖον τοῦτο διάχωρον ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον, περιβάλλεται δὲ κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευρὰς ὑπὸ διαφόρου τῶν

Εἰκ. 71. Τμῆμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ τέμπλου.

λοιπῶν πλαισίου σχηματιζομένου διὰ διατεμνομένων κύκλων. Ἡ δ' ἐντὸς τοῦ πλαισίου τούτου ἐπιφάνεια δὲν καλύπτεται, ὥς εἰς τὰ ἄλλα διάχωρα ὑπὸ ἐνιαίου διακοσμητικοῦ θέματος, ἀλλ' εἶναι κατατετμημένη εἰς τρεῖς κατὰ τὸ μῆκος τοῦ ναοῦ βαινούσας λωρίδας, ὧν αἱ μὲν δύο ἄκραι κοσμοῦνται διὰ διατεμνομένων ὀκταγώνων καὶ τῶν μεταξὺ αὐτῶν δημιουργουμένων τετραγώνων (εἰκ. 71) — κοσμήματος ὅπερ ἀπαντᾷ ἐν τῇ αὐτῇ περίπτῳ θέσει ἐν τῇ βασιλικῇ τῶν Δαφνουσίων τῆς Λοκρίδος² καὶ ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ βασιλικῇ τοῦ Parenzo³ — ἡ δὲ μέση χωρίζεται πάλιν κατὰ τὸ μῆκος τῆς εἰς τρία ἄλλα μικρότερα πεδία, ἐξ ὧν τὰ μὲν δύο δυτικὰ εἶναι τετράγωνα, τὸ δὲ πρὸς ἀνατολὰς ἐπίμηκες ὀρθογώνιον. Καὶ τὸ

¹ *Alfons M. Schneider* Ath. Mitt. 1929, Beilage XLIV.

² *Orlandos* Byzantion Τόμ. V σελ. 223, εἰκ. 10.

³ *Gerber* Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens σελ. 38 εἰκ. 41.

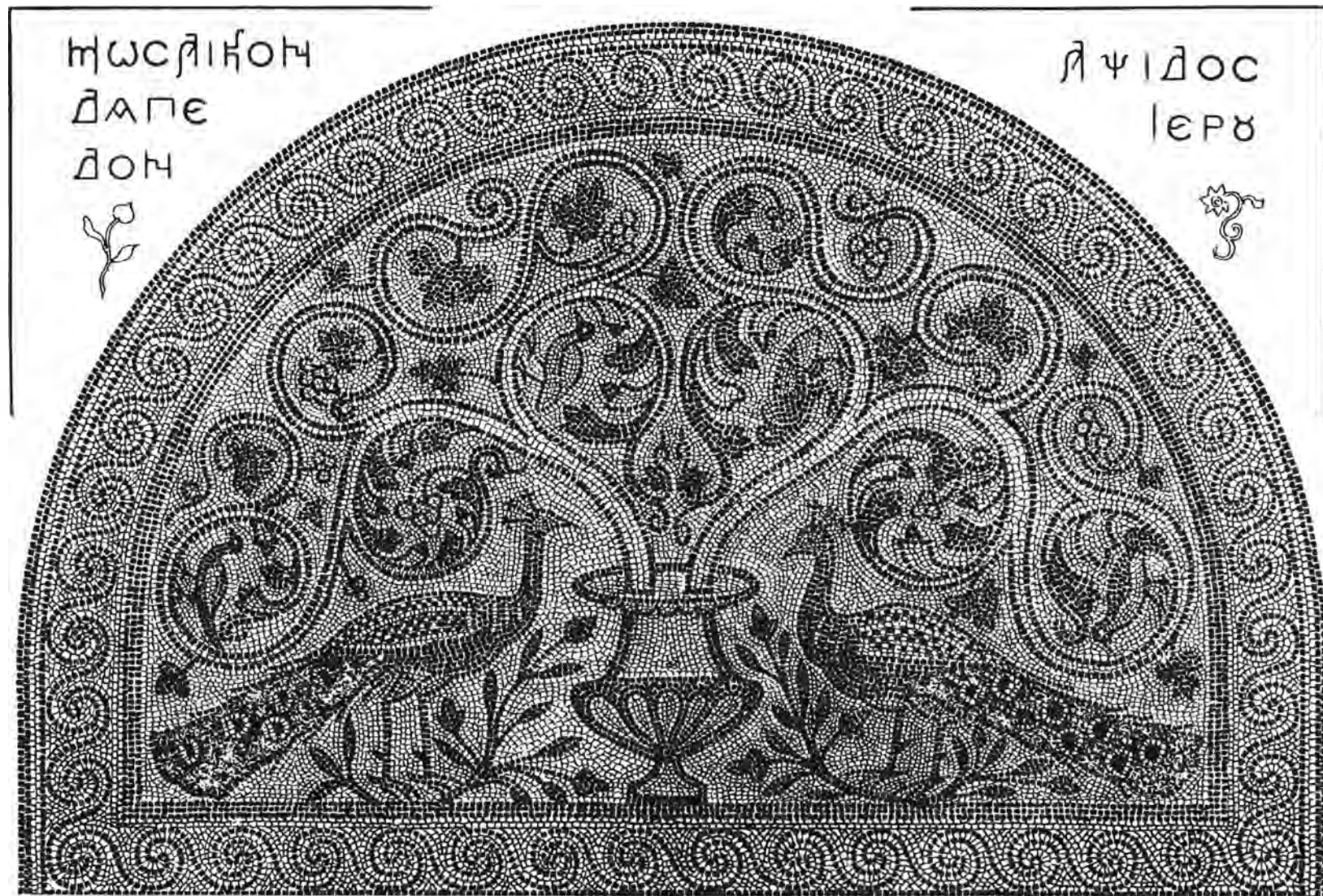
μὲν ἄκρον δυτικὸν πεδίων κοσμεῖται διὰ συνθέτου μαιάνδρου περιβάλλοντος δίκην πλαισίου χιαστὸν πλέγμα (εἰκ. 72), τὸ δὲ μέσον, περιβάλλον τὴν καλύπτουσιν τὸ ἐγκαίνιον πλάκα (πίν. III) σχηματίζει περὶ αὐτὴν πλαίσιον ἐκ ῥόμβων ἐναλλάξ καὶ τετραγώνων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐσχεδιάσθησαν κύκλοι. Τέλος τὸ μικρότερον ἐπίμηκες πεδίων φέρει ἀντὶ κοσμήματος τὴν κατωτέρω δημοσιευομένην κτητορικὴν ἐπιγραφὴν. Ὡς δὲ παρατηρεῖ τις ἐπὶ τοῦ σχεδίου (πίν. III) ἡ διακόσμησις τοῦ ἐντὸς τοῦ τέμπλου διαχώρου εἶναι οὕτω πως διατεταγμένη, ὥστε νὰ προϋποθέτῃ τὴν

Εἰκ. 72. Τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ τέμπλου.

ὑπαρξιν τοῦ ἐγκαίνιου, ὅπερ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι δὲν ἐτέθη ἀργότερον ἀλλὰ πρὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

Τὴν καθαρῶς γεωμετρικὴν διακόσμησιν τῶν διαχώρων τοῦ κλίτους ἀντικαθιστᾷ ἐν τῷ ἡμικυκλίῳ τῆς ἀψίδος ὥραία σύνθεσις περικλειομένη ἐντὸς σπειρομαιανδρικοῦ πλαισίου (εἰκ. 73). Τὸ κέντρον τῆς παραστάσεως ἀποτελεῖ ἐνταῦθα ἀγγεῖον μέγα (κρατὴρ ἢ ἄωτος κάνθαρος) ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐκφύονται συμμετρικῶς ἐσχηματισμένοι καὶ πολλαπλῶς πρὸς τὰ ἄνω διακλαδούμενοι πλόκαμοι κλήματος πληροῦντες ἀρμονικώτατα τὸ ὅλον ἡμικύκλιον καὶ καταλήγοντες εἰς τὴν περιφέρειαν, ἄλλοι μὲν εἰς φύλλα ἀμπέλου, ἄλλοι δὲ εἰς βότρυς (εἰκ. 73). Τὰ μεταξὺ τῶν στροφῶν τῶν πλοκάμων δημιουργούμενα κενὰ καλύπτονται ποῦ μὲν διὰ φύλλων ἐκφυομένων ἀπὸ τῶν καυλῶν τοῦ κλήματος, ποῦ δὲ διὰ πτηναρίων (εἰκ. 74) ἐπικαθημένων ἐπὶ τῶν κληματίδων. Ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἡ ἐξαι-

Εἰκ. 73. Ψηφιδωτὴ παράστασις ἐν τῷ ἡμικυκλίῳ τοῦ ἱεροῦ τῆς βασιλικῆς Ἀφεντέλλη.

ρετικῶς ζωηρὰ παράστασις τῶν πτηνῶν τούτων, ὧν ἕκαστον ἔχει διάφορον σχῆμα καὶ στάσιν (εἰκ. 74 καὶ 75).

Ἐκατέρωθεν δὲ τοῦ ἀγγείου εἰκονίζονται εἰς μείζονα κλίμακα, κατὰ παλαιὰ συριακὰ πρότυπα¹, ἀνὰ ἓν παγώνιον (εἰκ. 73) βλέπον πρὸς τὸ ἀγγεῖον καὶ πατοῦν ἐπὶ κλαδίσκων μετὰ φύλλων καὶ καρπῶν, τεθέντων βεβαίως πρὸς πλήρωσιν τοῦ μεταξὺ τῶν παγώνιων καὶ τοῦ ἀγγείου κενοῦ καὶ χάριν διακοσμήσεως.

Ἡ συμβολικὴ σημασία τῆς περιγραφείσης παραστάσεως εἶναι πρόδηλος. Ἡ ἀπὸ τοῦ ἀγγείου ἐκφυομένη ἄμπελος, ἀπαντῶσα συχνάκις ἐν τῇ αὐτῇ θέσει καὶ εἰς ἄλλας βασιλικάς², συμβολίζει ἀναμφιβόλως τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς μαθητάς Του κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Εὐαγγελίου «Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ἄμπελος καὶ ὑμεῖς τὰ κλήματα». Τὰ δ' ἐπὶ τῶν πλοκάμων ἐπικαθήμενα πτηνὰ εἶναι βεβαίως οἱ ἐκλεκτοὶ εὐδαίμονες ἐν τῷ παραδείσῳ. Τέλος τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ ἀγγείου παγώνια συμβολίζουν, ὡς εἵπομεν ἄνωτέρω (σελ. 35) τὴν ἐν τῷ παραδείσῳ ἀφθαρσίαν³ καὶ τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας⁴.

Ἡ περιγραφεῖσα σύνθεσις τοῦ ἡμικυκλίου παρὰ τὴν προφανῆ σχηματοποίησίν της ἔχει κίνησιν καὶ χάριν. Τίποτε τὸ αὐστηρῶς σχηματικὸν καὶ ἄκαμπτον ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ μεταγενέστερα ψηφιδωτὰ δὲν βλέπομεν οὔτε εἰς τοὺς λιγυροὺς πλοκάμους τῆς ἀμπέλου οὔτε εἰς τὰ πτηνὰ τὰ ὅποια κάθηνται ἐπ' αὐτῶν (εἰκ. 74) οὔτε εἰς τὰ μεγαλοπρεπῆ παγώνια ποὺ καμαρώνουν ἑκατέρωθεν τοῦ μυστικοῦ κανθάρου. Ὡραία δ' ὅσον καὶ λεπτὴ εἶναι καὶ ἡ χρωματικὴ τῆς εἰκόνης ἁρμονία

Εἰκ. 74. Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ ψηφιδ. τοῦ ἡμικυκλίου.

¹ Ὅρα περὶ τῆς συριακῆς καταγωγῆς καὶ διαδόσεως τοῦ θέματος *Cumont* Fouilles de Doura - Europos Paris 1926, 230 ἔ.

² Ἀγ. Κυριακὸς Ἀγκῶνος *Holtzinger* Altchristliche Architektur Stuttgart 1889 εἰκ. 119.

³ *Dütschke* Ravennatische Studien 82.

⁴ Πβλ. *Kaufmann* Handbuch der christl. Archäologie⁵ Paderborn 1922 σελ. 286.

έπιτυγχανομένη δια τριών μόνον χρωματισμών — ιώδους, πρασίνου, έρυθροῦ — ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους. Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ εἰς τὰ διάχωρα τοῦ κλίτους κυριαρχοῦσι τὰ συμπληρωματικά κυρίως χρώματα, τὸ πράσινον καὶ τὸ ἐρυθρόν.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολογίαν τῆς κατασκευῆς τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων, ταύτην δὲν δυνάμεθα δυστυχῶς νὰ συναγάγωμεν ἐκ στυλιστικῶν μόνον κριτηρίων. Πράγματι πάντα σχεδὸν τὰ διακοσμητικὰ θέματα — μαϊάνδροι σπειροει-

Εἰκ. 75. Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ ἡμικυκλίου.

δεῖς καὶ γαμματοειδεῖς, κύκλοι διατεμνόμενοι, ὀκτάγωνα συμπλεκόμενα, κάνθαροι κλπ. — εἶναι ἀρχαία ἐλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ κληρονομία χρησιμοποιηθεῖσα ἀνὰ τὰς ἐπαρχίας τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὑπὸ τῶν ψηφιδωτῶν τῶν δαπέδων, οἵτινες ἦσαν συνήθως κατωτέρας ποιότητος τεχνίται μὴ δυνάμενοι νὰ συνθέσωσι δημιουργικῶς ἀλλ' ἀντλοῦντες τὰ θέματά των ἐκ τοῦ ἀρχαίου δειγματολογίου. Καὶ αὕτη δ' ἡ ἐν τῷ ἡμικυκλίῳ παράστασις εἶναι κατὰ βάσιν σύνθεσις ἐλληνιστικῆς συριακῆς¹, τροποποιηθεῖσα ὑπὸ τῶν χριστιανῶν μόνον κατὰ τὰς λεπτομερείας. Λόγῳ ἐν τούτοις τῆς ἀρίστης αὐτῆς ἐκτελέσεως καὶ ἀρμονίας πρέπει νὰ θεωρηθῇ προγενεστέρα πάντως τῆς τοῦ Ὑψηλομετώπου ἥτοι τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου} ἢ τὸ πολὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} μ. Χ. αἰῶνος. Πρὸς τὴν χρονολογίαν δὲ ταύτην συμφωνεῖ καὶ ὁ χαρακτήρ τῶν γραμμάτων τῆς εὐθύς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἐγκαινίου ψηφιδωτῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ὁποίας ἤδη μεταβαίνομεν.

¹ Cumont Fouilles de Doura - Europos 230 έ.

Η ΕΠΙΓΡΑΦΗ

Ἡ μόνη ἐν τῇ βασιλικῇ Ἀφεντέλλῃ εὐρεθεῖσα ψηφιδωτὴ ἐπιγραφή¹ εἶναι συντεθειμένη διὰ βαθυπρασίνων ψηφίδων (πλευρᾶς 0.015) τεθειμένων ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους. Περικλείεται δ' ἐντὸς πρασίνου ὀρθογωνίου πλαισίου διαστάσεων 1.61

Εἰκ. 76. Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή.

× 0.415 (εἰκ. 76). Τὸ ὕψος τῶν κεφαλαίων γραμμάτων, ἅτινα ἀπαρτίζουν τοὺς τρεῖς στοίχους, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ ἐπιγραφή, εἶναι 0.08 μ. Μεταγραφομένη εἰς μικρογράμματον γραφὴν ἔχει οὕτω:

Ὀνήσιμος παλατεῖνος
κὲ ἀπ' ἐγδίκων ἐκέντησεν τὸ
θυσιαστήριον κὲ τὸ ἐν βασιλικόν.

Ἐνδιαφέρουσαι παλαιο-
γραφικῶς εἶναι ἀφ' ἐνὸς μὲν

αἱ σύνθετοι βραχυγραφίαι ΝΗ ΤΗ ΝΕ ἀφ' ἑτέρου δ' ἡ ὡς λατινικοῦ d ἢ μᾶλλον ὡς ἀντεστραμμένου Ρ βλέποντος ἀντιθέτως γραφὴ τοῦ Δ, ἥτις ἀπαντᾷ καὶ εἰς χειρόγραφα ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου} μ. Χ. αἰῶνος². Τὸ δ' ἐν σχήματι ἀγκύλης

Εἰκ. 77. Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή.

¹ Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς Ἀφεντέλλῃ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν Byzantion IV, σελ. 715.

² V. Gardthausen Griechische Paläographie Leipzig 1913 πίν. 4 ἀριθ. 6 καὶ 7. Πβλ. ὁμοίαν γραφὴν τοῦ Δ καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρῳ (σελ. 27) δημοσιεύθεισῃ ἐπιγραφῇ τῆς βασιλικῆς Ὑψηλομετώπου.

σίγμα (Σ) συνεχίζει τὴν μορφήν, ὅφ' ἦν ἀπαντᾷ εἰς ἐπιγραφὰς τῶν ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων.

Γλωσσικῶς ἀξία προσοχῆς εἶναι καὶ ἡ ἄλλως ἀπὸ τοῦ 300 π. Χ. ἀπαντῶσα¹ τροπὴ τοῦ κ τῆς προθέσεως ἐκ εἰς γ πρὸ τοῦ ὀδοντοφώνου δ (ἐγδίκων). Ἀπὸ ὀρθογραφικῆς δ' ἀπόψεως ἡ ἐπιγραφὴ χωλαίνει μόνον ὡς πρὸς τὴν γραφὴν τοῦ καὶ δι' ε ψιλῶ, τοῦθ' ὅπερ ὁμως συνηθέστατα συμβαίνει εἰς παλαιοχριστιανικὰς ἐπιγραφάς.

Τὸ ὄνομα τοῦ κτήτορος, **Ὀνήσιμος**, καίπερ ἐν χρήσει ἤδη ἀπὸ τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος², ὁμως ἦτο λίαν σύνηθες παρὰ τοῖς χριστιανοῖς καὶ μάλιστα ὡς ὄνομα πρεσβυτέρου, πιθανῶς εἰς μνήμην τοῦ Ἀποστόλου Ὀνησίμου. Τὸ ἐπανευρίσκομεν πράγματι ἐν ἐπιγραφῇ τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν τοῦ 5^{ου} πιθανῶς μ. Χ. αἰῶνος³ καὶ ἀλλαχοῦ.

Ὡς δὲ μᾶς πληροφορεῖ ἡ ἐξεταζομένη ἐπιγραφὴ ὁ Ὀνήσιμος ἦτο **παλατῖνος**. Κατὰ τὸν Du Cange⁴ «*παλατῖνοι κοινῇ ὀνόματι πάντες ἐκαλοῦντο οἱ ἐν τοῖς κατὰ τὸ παλάτιον θησαυροῖς ὑπηρετοῦντες ταξεῖται*». Παλατῖνοι δ' ὡσαύτως ἐκαλοῦντο καὶ οἱ πρὸς τινὰ ὑπηρεσίαν τοῦ παλατίου στελλόμενοι εἰς τὰς ἐπαρχίας⁵. Ἀργότερον (κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα) παλατῖνος εἰδικῶς ὠνομάζετο ὁ μεταφέρων τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Πατριάρχου εἰς τὸ παλάτιον καὶ τὰνάπαλιν⁶.

Πρὶν δ' ἡ χρηματίσῃ παλατῖνος διετέλεσεν ὁ Ὀνήσιμος καὶ **ἐκδικος**, ὡς συνάγομεν ἐκ τῆς φράσεως «**ἀπ' ἐγδίκων**» σημαίνουσης τὸν τέως ἐκδικον⁷. Τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐκδίκου ἀντεστοίχει πρὸς τὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ *defensoris*⁸. Ὑπῆρχον δὲ δύο εἰδῶν ἐκδικοί: οἱ λαϊκοὶ καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοί, οἵτινες ἐκαλοῦντο καὶ ἐκκλησιέκδικοι. Ἔργον δὲ τῶν δευτέρων ἦτο νὰ δικάζωσι, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ πρωτεκδίκου, εἰς τὰ προπύλαια τοῦ ναοῦ⁹ μικρὰς ὑποθέσεις τῆς ἐκκλησίας. Κατὰ τὸν Ἀλλατιανὸν κατάλογον¹⁰ «*ὁ πρωτέκδικος κριτὴς μετὰ δώδεκα ἐκδίκων, μικρὰς ὑποθέσεις καὶ εἰσερχομένας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐρευνᾷ καὶ ταύτας ἀναφέρει τῷ ἀρχιερεῖ*». Κατ' ἄλλον δὲ πάλιν βασιλικὸν κατάλογον «*ὁ πρωτέκδικος ἔχει τὴν οἰκονομίαν τῶν ἐκδίκων καὶ τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ζητούντων τὴν ἐκκλησιαστικὴν βοήθειαν χάριν ἐλευθερίας καὶ τῶν λοιπῶν προσφύγων, εἴτε ἀντιποιεῖσθαι καὶ ἐκδικεῖν ἀπὸ τῶν ἐπηρεαζόντων αὐτούς*». Ἐν ᾧ δὲ κατ' ἀρχὰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐκδίκου ἦτο «*ἐν τοῖς ὑπο-*

¹ *Meisterhans* Grammatik der attischen Inschriften² σελ. 48 καὶ 83.

² *Θουκυδ.* Δ 119.

³ Ἀρχ. Ἐφημ. 1929 σελ. 126.

⁴ *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis* I, 1082.

⁵ *E. A. Sophocles* Greek Lexicon σελ. 832.

⁶ *Νικήτ. Χωνιάτης* ἔκδ. Βόννης 312.

⁷ Πβλ. καὶ τὰ γνωστὰ ἐκ μολυβδοβούλλων καθ' ὅμοιον τύπον ἐσχηματισμένα: *ἀπὸ προέδρων* (=τέως πρόεδρος), *ἀπὸ ἐπάρχων*, *ἀπὸ ἐπάτων* κλπ.

⁸ *Δέοντος* Τακτ. (*Migne* 107 στ. 744) «*Διαφένσορας, οἷς ἡμεῖς καλοῦμεν ἐκδικούς*». Ἀτόπως ὁ Φιλαδελφεὺς θεωρεῖ τὸν ἐκδικον τῆς ἐκ Νικοπόλεως ἐπιγραφῆς ὡς ἐπίσκοπον (*Ἀλ. Φιλαδελφείως*, Νικόπολις 1928 σ. 12).

⁹ *Νικήτ. Χωνιάτ.* (Βόννης) 310 «*Εἰς τὸ προσκήριον τοῦ νεῶ .. ὁ καὶ πρωτεκδικεῖον κικλήσκειται*».

¹⁰ *Du Cange* ἔ. ἀ. 361.

βεβηκόσιν, ὕστερον ἐν τοῖς ὑπερέχουσιν συνετάγῃ παρὰ τοῦ μακαρίας λήξεως Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γεωργίου τοῦ Ξιφιλίνου»¹.

Ὁ πρῶτον λοιπὸν ἐκδικος καὶ νῦν παλατιανὸς Ὀνήσιμος *ἐκέντησεν*, ὡς λέγει περαιτέρω ἡ ἐπιγραφή, *τὸ θυσιαστήριον καὶ τὸ ἐν βασιλικόν*.

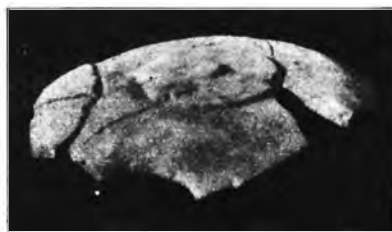
Τὸ ρῆμα *κεντῶ* ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ κοσμεῖν διὰ ψηφιδωτοῦ δὲν εἶναι ἄγνωστον. Τὸ ἐπανευρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλην ψηφιδωτὴν ἐπιγραφὴν, τῆς βασιλικῆς τοῦ Γκιουλ - Μπακτσέ, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Weber². *Θυσιαστήριον* δ' εἶναι, ὡς γνωστόν, τὸ ἱερόν. Πρωτότυπος δ' εἶναι ὁ ὅρος τὸ *βασιλικόν*, ὅστις ἀναμφιβόλως σημαίνει τὸ κλῖτος καὶ δὴ ἐνταῦθα τὸ μεσαῖον. Ὁ Εὐσέβιος ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς βασιλικῆς τοῦ Παναγίου Τάφου ὀνομάζει τὸ μεσαῖον κλῖτος *βασιλεῖον οἶκον*³.

ΚΙΝΗΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ νοτίως τοῦ ἡμικυκλίου διαμερίσματος τοῦ ἱεροῦ εὐρέθησαν τὰ κάτωθι λειτουργικῆς χρήσεως σκεύη: 1^{ον} Βάσις περιρραντηρίου μαρμαρίνη, ραβδωτή, ὕψους 0.50 (εἰκ. 78) εἰλημένη βεβαίως ἐξ ἀρχαίου κτηρίου.

2^{ον} Μεγάλη καὶ βαθεῖα (0.18) λεκάνη μαρμαρίνη, ἁγιασμοῦ πιθανώτατα, διαμέτρου 0.60 (εἰκ. 78). Λόγῳ τῆς εὐρέσεως αὐτῆς παρὰ τὴν περιγραφεῖσαν βάσιν πιθανὴ κα-

Εἰκ. 78. Βάσις περιρραντηρίου καὶ λεκάνη.

Εἰκ. 79. Λεκάνη μετ' ὀμφαλωτῆς βάσεως.

θίσταται ἡ ὑπόθεσις, ὅτι θὰ ἦτο ποτὲ ἐπ' αὐτῆς ἰδρυμένη. 3^{ον} Ἀβαθῆς λεκάνη, τεθραυσμένη εἰς τρία, διαμέτρου 0.38, φέρουσα ἐξωτερικῶς ταπεινὴν κυκλικὴν βάσιν μετ' ὀμφαλοῦ (εἰκ. 79) καὶ 4^{ον} Πολλὰ τεμάχια πηλίνων πίθων τεθειμένων ποτὲ ἐπὶ τοῦ 0.45 ὑψηλοῦ πεζουλλίου, ὅπερ περιέθεε τὰς πλευρὰς τοῦ διαμερίσματος. Λόγῳ δὲ τῆς ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ εὐρέσεως πάντων τῶν ἄνω καταλεχθέντων σκευῶν, δύναται τις νὰ συμπεράνῃ, ὅτι τὸ διαμέρισμα τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς σκευοφυλάκιον τοῦ ναοῦ.

¹ Ἀγωνόμου De offic. M. Eccl. C polit. παρὰ Du Cange gloss. 362.

² Byzantinische Zeitschrift 1901, 571. Πβλ. καὶ Grégoire Recueil des inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure. N° 93.

³ Ἐκκλῆσ. Ἱστορία (Migne Patrol. τόμ. 20 σελ. 865).

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο Ν

ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ

Αἱ τρεῖς ἐξετασθεῖσαι βασιλικαὶ ἀπεδείχθησαν ὡς πρὸς τὸν ἀρχιτεκτονικὸν αὐτῶν τύπον «ἐλληνιστικάι». Τόσον τὸ ἐπίμηκες ὀρθογώνιον σχῆμα τοῦ διὰ δύο κιονοστοιχιῶν εἰς τρία κλίτη διαιρουμένου κυρίως ναοῦ των, ὅσον καὶ ἡ ὑπαρξίς γυναικωνίτου καὶ ἡ ἐκατέρωθεν τοῦ ναοῦ ἐξοχή τοῦ νάρθηκος εἶναι στοιχεῖα ἀπαντῶντα καὶ εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου γενικώτερον. Ἡ μόνη δ' ἀπ' ἐκείνων ἀπόκλισις ἔγκειται εἰς τὴν ἐντὸς τοῦ ἐξωτερικοῦ ὀρθογωνίου ἐγγραφὴν τοῦ ἡμικυκλίου τοῦ ἱεροῦ καὶ τὴν λόγῳ ταύτης δημιουργίαν ἐκατέρωθεν τοῦ ἡμικυκλίου δύο διαμερισμάτων — παστοφορείων ἢ σκευοφυλακίων. — Ἡ τοιαύτη διάταξις τοῦ ἱεροῦ ὀφείλεται ἀναμφιβόλως εἰς συριακὴν ἐπίδρασιν. Εἰς ὁμοίαν δ' ἐπίδρασιν ὀφείλεται πιθανῶς καὶ ἡ ἄφθονος χρῆσις τοῦ θέματος τῶν ἀντιμετώπων παγωνίων εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν δαπέδων — τὰ λοιπὰ θέματα τῆς ὁποίας εἶναι σχεδὸν πάντα εἰλημμένα ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ δειγματολογίου — ὡς καὶ ἡ κατὰ συνεχόμενους τάπητας διάταξις.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν κατασκευῆς ἀρχαιοτέρα ἔρχεται ἡ ἐξ ἐπιγραφῆς ἀσφαλῶς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 5^{ου} αἰῶνος χρονολογούμενη βασιλικὴ τῆς Ἐρεσοῦ, δευτέρα ἡ τοῦ Ἀφεντέλλη, ἣτις λόγῳ μὲν τοῦ χαρακτηῖρος τῶν γραμμάτων τῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς δύναται νὰ τεθῇ εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, λόγῳ ὅμως τοῦ σχήματος τοῦ συνθρόνου ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 6^{ου}, τελευταία δὲ ἡ τοῦ Ὑψηλομετώπου, ἣτις ἀφ' ἐνὸς μὲν λόγῳ τοῦ χαρακτηῖρος τῶν γραμμάτων τῆς σχετικῆς ἐπιγραφῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τῶν σχετικῶς κακοτέχων ψηφιδωτῶν της, φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 6^{ου} μ. Χ. αἰῶνος.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

Π α ρ ο ρ ά μ α τ α

Ἐν σελ. 1 στ. 10 ἀντὶ κοινοτήτων γραπτέον *χριστιανικῶν κοινοτήτων*.

Ἐν σελ. 25 στ. 13 ἀντὶ συμβαλλούσας εἰς γραπτέον *περιβαλλούσας*.

Ἐν σελ. 56 στ. 3 ἀντὶ *Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου* γραπτέον *Ὀλυμπίας*.

Ἐν σελ. 56 στ. 4 ἀντὶ *δεύτερον* γραπτέον *πρῶτον*.

ΥΠΟ ΤΑ ΠΡΟΠΥΛΑΙΑ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Α. ΥΠΟ ΤΟΝ ΠΥΡΓΟΝ ΤΗΣ ΝΙΚΗΣ

1. ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΒΛΑΥΤΗ, ΓΗ ΚΟΥΡΟΤΡΟΦΟΣ, ΔΗΜΗΤΗΡ ΧΛΟΗ

Ὁ Πausanias 1, 22, 1¹ λέγει, ὅτι μετὰ τὸ Ἀσκληπίειον εὐρίσκει ὁ πορευόμενος πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν *ναὸν τῆς Θέμιδος* καὶ πρὸ αὐτοῦ «κεχωσμένον» *μνημα τοῦ Ἰππολύτου*. Τὸ μνημα τοῦτο, ἀφ' οὗ δηλοῦται ὡς κεχωσμένον, εἶνε δυνατόν νὰ εἶνε ὁ μικρὸς μυκηναϊκὸς τύμβος, ὃν ἀνέσκαψεν ὁ Σκιαῶς (*Ἐφ. Ἀρχ.* 1902, 123 ἐξ.) πρὸς Δ τῆς μεγάλης μεσαιωνικῆς δεξαμενῆς ἔξω τοῦ Ἀσκληπείου. Πλησίον δὲ τοῦ τύμβου τούτου πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν καὶ τὸν ναὸν τῆς *Ἀφροδίτης τῆς ἐφ' Ἰππολύτῳ* (*Εὐριπ.* Ἰππολ. 29 ἐξ. σχ. Διόδ. 4, 62) «κατόψιον γῆς τῆσδε» (δηλ. τῆς Τροϊζηνίας) ἢ κατὰ τὸν Διόδωρον «ὅθεν ἦν καθορᾶν ἐς τὴν Τροϊζῆνα». Ἡ Ἀφροδίτη αὕτη, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἦτοι τὸ ἱερὸν αὐτῆς, πρέπει νὰ διακριθῇ ἀπὸ τῆς παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τὰ προπύλαια Πανδήμου Ἀφροδίτης, διότι ἐκεῖθεν δὲν καθορᾶται ἡ Τροϊζηνία, παρεμβαλλομένου τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου, καὶ ἀπὸ τῆς ὑπὸ Πaus. 1, 27, 3 μνημονευομένης.

Δὲν εἶνε δὲ παράδοξον, ὅτι ἔχομεν δύο ἱερὰ τῆς Ἀφροδίτης πλησίον ἀλλήλων. Ἀνάλογόν τι συμβαίνει καὶ περὶ τῆς Δήμητρος. Διότι πλὴν τοῦ ἐν Ἀγραις Ἐλευσινίου καὶ τοῦ Ἐλευσινίου τοῦ ἐν Ἀστει, ὅπερ, μέγα καὶ εὐρὺ καὶ παρέχον χῶρον πρὸς σύνοδον τῆς βουλῆς καὶ τοῦ ἀκροατηρίου αὐτῆς, ἔκειτο πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἀμυνείου κατὰ τὴν κλιτὺν τὴν κενὴν ἐρειπίων, παραθεόμενον ὑπὸ τῆς πομπικῆς ὁδοῦ (Φιλοστρ. *βίοι σοφιστ.* II, 5), ὑπῆρχεν ἐτέρωθι τῆς ὁδοῦ ἐκείνης ὑπὸ τὰ Προπύλαια τὸ ὑπὸ τοῦ Pausanίου μνημονευόμενον ἱερὸν τῆς Δήμητρος Χλόης, εἰς ἣν προσθέτουσι καὶ τὴν Κόρην² τρεῖς ἐπιγραφαί, ὧν ἡ μὲν τοῦ δ' αἰῶνος, αἱ δ' ἕτεραι δύο ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ἐπίσης πλὴν τοῦ πρὸ τῶν Προπυλαίων

¹ Paus. I, 22, 1 «Μετὰ δὲ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ταύτη πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν ἰούσι Θέμιδος ναὸς ἐστί. Κέχωσται δὲ πρὸ αὐτοῦ μνημα Ἰππολύτῳ... Ἀφροδίτην δὲ τὴν Πάνδημον, ἐπεὶ τε Ἀθηναίους Θησεὺς ἐς μίαν ἤγαγεν ἀπὸ τῶν δήμων πόλιν, αὐτὴν τε σέβεσθαι καὶ Πειθῶ κατέστησε. Τὰ μὲν δὴ παλαιὰ ἀγάλματα οὐκ ἦν ἐπ' ἐμοῦ, τὰ δὲ ἐπ' ἐμοῦ τεχνιτῶν ἦν οὐ τῶν ἀφανισταίων. Ἔστι δὲ καὶ Γῆς Κουροτρόφου καὶ Δήμητρος ἱερὸν Χλόης... Ἐς δὲ τὴν Ἀκρόπολιν ἐστὶν εἴσοδος μία».

² Δελτ. Ἀρχ. 1889, 129, 130 *Athen. Mitt.* 1893, 192 ἐξ. ... «Δήμητρι καὶ Κόρῃ [ἀνέθη]καν». — «Δήμητρι Χλόῃ καὶ Κόρῃ τὴν Κουροτρόφον Εἰσιδοτος ἀνέθηκεν κατ' ὄνειρον». — «Δήμητρος Χλοῖης Κούρης τε μακαίρας». Πρβλ. καὶ τὰς ἐπιγραφὰς *Ἀθήναιον* VI 147 ἐξ. *Athen. Mitt.* 1877, 177, ἐντεῦθεν κατακυλισθεῖσας πιθανῶς.

ιεροῦ τῆς Κουροτρόφου Γῆς ὑπῆρχεν λατρεία αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς μαρτυρεῖ τοῦλάχιστον ἡ ἐσχάρα ἢ βάσις ἀγάλματος «Γῆς καρποφόρου κατὰ μαντεῖαν». Ἡ ἐσχάρα αὕτη ἦτο ἰδιωτικὸν ἀφίδρυμα ὡς καὶ ἡ ἐφ' Ἱππολύτῳ Ἀφροδίτῃ, ἐν ᾧ τὰ πρὸ τῶν Προπυλαίων ἱερὰ ἦσαν δημόσια, ἀφ' οὗ ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς ἱερείας τῆς Πανδήμου χρονολογεῖται τὸ ψήφισμα τοῦ 287/6¹, μεριμνᾷ δ' ἡ πολιτεία περὶ τε τοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸ τελετῶν ἢ πομπῶν.

Ἡ θέσις τοῦ ἱεροῦ τῆς Πανδήμου Ἀφροδίτης πρὸ τῶν Προπυλαίων καθορίζεται διὰ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων ἀμέσως μὲν ὑπ' αὐτὰ παρὰ τὴν πύλην Beulé εὐρέθησαν ἐπιγραφαὶ σχετικαὶ πρὸς τὸ εἰρημένον ἱερόν, κατὰ δὲ τὴν δυτικὴν κλιτὴν πλαγγόνες εἰκονίζουσιν τὴν Ἀφροδίτην (Dörpfeld *Ath. Mitt.* 1896, 511). Αἱ πλαγγόνες αὗται μόνον εἰς τὸ ἱερόν τῆς Ἀφροδίτης ἔδει νὰ ἀνήκωσιν. δὲν θὰ κατεκυλίοντο δὲ πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀκροπόλεως, ἂν ἡ θέσις τοῦ ἱεροῦ δὲν ἔβλεπε πρὸς δυσμὰς. Ἐπομένως πρὸς τὴν κατάστασιν ταύτην πρέπει νὰ προσαρμοσθῇ ἡ καὶ ἄλλως μὴ ἀντιτιθεμένη τοπογραφικὴ μαρτυρία τοῦ Πausanίου καθὼς καὶ ἡ τοῦ Ἀπολλοδώρου παρ' Ἀρποκρατίωνι ἐν λ. Πάνδημος Ἀφροδίτη: «... Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ περὶ θεῶν *Πάνδημόν* φησιν Ἀθήνησι κληθῆναι τὴν ἀφιδρυθεῖσαν περὶ τὴν *ἀρχαίαν* ἀγοράν», ἐὰν τὸ ὄνομα *Πάνδημος* ἔχῃ ὅλην τὴν λαογραφικὴν δύναμιν νὰ δηλοῖ τοῦτο ἀκριβῶς τὸ οὕτω καλούμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἱερόν, ἡ δὲ λέξις *ἀρχαίαν* ἐμφαίνει τὴν ἀγορὰν τοῦ 5' αἰῶνος, ἣτις ὑπόκειται περὶ τὴν Ἑννεάκρουνον².

Κατὰ ταῦτα τὸ ἱερόν τῆς Πανδήμου Ἀφροδίτης πρέπει νὰ ἔκειτο κατὰ τὸν ᾠκὸν, ὃν κατέχει νῦν ἡ πύλη Beulé τὸν πρὸς νότον καὶ τὸν ἔνδον αὐτῆς, μέχρι τοῦ ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς κατερχομένου ἀρχαϊκοῦ τοίχου³, πέραν τοῦ ὁποίου

¹ Dittenberger *Sylloge* 375 «Ἐπὶ ἱερείας Ἡγησιπύλης. Ἐπ' Εὐθείου ἀρχοντος κλ. ὅπως ἂν οἱ ἀστυνόμοι οἱ αἰεὶ λαγχάνοντες ἐπιμέλειαν ποιῶνται τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης τῆς Πανδήμου κατὰ τὰ πάτρια... προσαγαγεῖν τὸν οἰκεῖον τῆς ἱερείας καὶ χρηματίσαι... τοὺς ἀστυνόμους... ὅταν ἡ πομπὴ τῇ Ἀφροδίτῃ Πανδήμῳ παρασκευάζειν εἰς κάθαρσιν τοῦ ἱεροῦ περιστερὰν καὶ περιλαβεῖν τοὺς βωμοὺς καὶ πιττωσαι τὰς [ὀροφάς] καὶ λουσαι τὰ ἔδη, παρασκευάσαι δὲ καὶ πορφύραν...». Ὅρα δὲ καὶ Pfuhl, *de Atheniens. pompis sacris* σελ. 97.

² Ὁ Λόλλιγκ ἐν *Ἀθηνᾶ* III, 596 ἀνάγει τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἀπολλοδώρου εἰς τὸ πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἀγοραίου Κολωνοῦ εὐρεθὲν ἱερόν τῆς ἡγεμόνης τοῦ δήμου Ἀφροδίτης καὶ αὐτοῦ τοῦ Δήμου καὶ τῶν Χαρίτων. Τὸ ἱερόν τοῦτο ὁ Πausanίας καλεῖ τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης (I, 14, 6), ἐν ᾧ τὸ ἐκ τῶν εὐρεθεισῶν ἐκεῖ ἐπιγραφῶν ὄνομα τῆς θεᾶς *Ἡγεμόνη τοῦ Δήμου* εἶνε οἷονεὶ μετάφρασις τοῦ ὀνόματος Πάνδημος. Εὐρηται δὲ τὸ ἱερόν ἐκεῖνο «περὶ τὴν ἀρχαίαν ἀγοράν» τοῦ 5' αἰῶνος π. Χρ.

³ Εἶνε παράδοξον, ὅτι, ὅσον γνωρίζω, οὐδεὶς μέχρι τοῦδε παρετήρησεν, ὅτι ὁ τοίχος οὗτος ἔχει συνέχειαν ἔξω τῆς πύλης Beulé μέχρι τῆς δυτικώτερον αὐτῆς χαμηλὰ κειμένης πλατείας, ἐνθα ἴστανται αἱ ἄμαξαι τῶν ἐπισκεπτῶν τῆς Ἀκροπόλεως νῦν. Ἡ συνέχεια αὕτη εἶνε πρῶτον μὲν ὁ βράχος, ὅστις κεῖται ὀλίγον κατωτέρω ἔξω τῆς πύλης Beulé τετμημένος πρὸς βορρᾶν καὶ σχηματίζων οὕτω πρόσωπον εἰς τὴν γραμμὴν καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ τοίχου ἔχεινον· ἀπώτερον δὲ τμῆμα συνεχείας τοῦ αὐτοῦ τοίχου εἶνε ὁ ἀρχαϊκὸς τοίχος, ὃν λείψανον σφύζεται δυτικώτερον καὶ ταπεινότερον τοῦ βράχου καὶ κατὰ τὸ βόρειον κράσπεδον τῆς λιθίνης

εὔρηται ἀποκεκαλυμμένος καὶ παλαιὸς βωμός, ὅστις μέχρι τοῦδε δὲν ὠρίσθη τίνος θεοῦ εἶνε. Τὸ πρὸς νότον τῆς πύλης Beulé μέρος ἔξω τοῦ σημερινοῦ κιγκλιδώματος τοῦ συνδέοντος τὸν νότιον πύργον τῆς πύλης ἐκείνης μετὰ τοῦ πύργου τῆς Νίκης εἶνε βραχῶδες καὶ ἀνώμαλον, ὥστε μόνον ἱερός τις χαρακτήρ τοῦ τόπου νὰ δικαιολογῇ τὴν ἐπὶ αἰῶνας μέχρι σήμερον διατήρησιν τῆς μορφῆς ταύτης αὐτοῦ (πρὸβλ. τὴν πέτραν τῆς Σιβύλλης ἐν Δελφοῖς), ἔχοντας πιθανῶς ἄλλοτε ὄγκον μεῖζονα καὶ χρώματα πλείονα καὶ ἐπομένως ὕψος μεῖζον, ὥστε μηδεμία ὁδὸς νὰ εἶνε δυνατὴ δι' αὐτοῦ· τὸ δὲ πρὸς νότον τοῦ Πύργου τῆς Νίκης, τὸ μὲν ἀμέσως ὑποκάτω εἶνε λαξευτὴ ἢ λιθόστρωτος ἀνάβασις ἡρέμα ἀνάντης, ἔπεται νοτιώτερον ἀνώμαλος βραχώδης ταινία καὶ ὑπ' αὐτὴν ὁ ἐλιγμὸς τῆς αὐτῆς ἀνάντους ἀναβάσεως.

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες εὐρέθησαν ἐνεκτισμέναι εἰς τὸ πρὸς Ν τῆς πύλης Beulé τουρκικὸν προτεῖχισμα¹ τὸ συνδέον ποτὲ τὸν νότιον πύργον τῆς πύλης ταύτης μετὰ τοῦ πύργου τῆς Ἀπτέρου Νίκης ἢ ἐν τοῖς χώμασιν τεθαμμέναι, μία², ἥς ἡ χρονολογία κεῖται ἐγγὺς τοῦ 500 π. Χ., καλεῖ τὴν Ἀφροδίτην «*πότνια*» τῶν ἀγαθῶν, ὧν δίδωσιν «ἀφθονίαν». Ὡστε ἡ θεά, μακρὰν τῆς περὶ Πανδήμου Ἀφροδίτης κοινῆς νῦν ἀλλὰ καὶ πάλαι γνώμης, εἶνε συγγενῆς πρὸς τὴν Δήμητρα καὶ τὴν παλαιότεραν Μητέρα Γῆν. Ἐτέρα δὲ ἐπιγραφὴ³ καλεῖ τὴν θεὰν «μεγάλην, *σεμνήν*, πάνδημον Ἀφροδίτην», αἱ δ' ἐπικλήσεις αὗται, ἂν δὲν ἐνισχύωσιν, ἀλλ' οὐδ' ἐξασθενούσι τὸ ἀνωτέρω πόρισμα.

Ἄλλ' ἤδη πρὸ πολλοῦ ὑπεστηρίχθη (J. Harrison *Primitive Athens* 1906 σελ. 109), ὅτι τὸ ὄνομα *Βλαύτη* εἶνε ἐπίθετον τῆς Ἀφροδίτης, καταγόμενον ἐκ τοῦ σημιτικοῦ Βαλαὰτ (= Βάαλις, κυρία, δέσποινα, πότνια εἴτε τῶν οὐρανῶν, οὐρανία, Ἱερεμίας 7, 18. 44, 18-20, εἴτε τοῦ δήμου, ἡγεμόνη τοῦ δήμου, πάνδη-

κλίμακος, ἣν ἀναβαίνουνσι νῦν πρῶτην οἱ ἐπισκέπται ἐξελθόντες τῶν ἀμαξῶν ἐν τῇ πλατείᾳ. Συνέχειαν τοῦ τοίχου τούτου δυτικώτερον δὲν εὔρον σκάψας μικρόν. Ἡ συνδέουσα τὰ τμήματα ταῦτα νοητὴ γραμμὴ δὲν εἶνε ἐντελῶς εὐθεῖα καὶ τοῦτο εἶνε σημεῖον ἀρχαϊκότητος. Καὶ τὸ πελασγικὸν τοῖχος τῆς Ἀκροπόλεως δὲν συνέχεται εἰς γεωμετρικὴν εὐθύτητα. Ὁ τοῖχος μόνον εἰς τὸ Ἐννεάπυλον ἡδύνατο νὰ ἀνήκῃ, νομίζω, ἀφ' οὗ κατευθύνεται πρὸς τὸν Ἄρειον πάγον, ὅθεν προσέβαλον τὸ Ἐννεάπυλον οἱ Πέρσαι ἐπιτυχῶς. Πρὸς τὸν τοῖχον τοῦτον φαίνεται ἔχον σχέσιν ἕτερον ἀρχαῖκόν λείψανον καθέτως πρὸς αὐτὸν διακείμενον εἰς τὴν ἀνατολικὴν παρυφὴν τῆς πλατείας τῶν ἀμαξῶν νοτιώτερον. Θὰ ἐπανέλθω εἰς τὰ λείψανα ταῦτα.

¹ Ὁρα Leake, *Topographie Athens* μτφρ. Sauppe, πίν. 3. Burnouf, *La ville et l'Acropole d'Athènes* πίν. III, VI, IX. Omont, *Athènes au XVIIe siècle* πίν. 29-32, 36, 37, 45. Bohn, *Die Propyläen* σελ. 12.

² Δελτ. Ἀρχ. 1889 σελ. 127 . . . ὁδορός μ' ἀνέθεκ' Ἀφροδίτῃ δόρον ἀπαρχέν· Πότνια τῶν ἀγαθῶν, τῷ σὺ δὲς ἀφθονίαν. ἧοί τε λέγοσι λόγος ἀδίκ[ος], φσεύδας κα. . . ».

³ Ἔ. ἄ. 128 ἐξ. «Τόνδε σοι, ὦ μεγάλη σεμνὴ Πάνδημη Ἀφρ[οδίτη], | [κοσ]μοῦμεν δώροις εἰκόσιν ἡμετέροις. Ἀρχῖνος Ἀλυπτήτου Σκαμβωνίδης, Μενεκράτεια Δεξικράτους Ἰκαριέως θυγάτηρ, ἰέρεια τῆς Ἀφροδίτης . . . Δ[εξικράτους] Ἰκαριέως θυγάτηρ, Ἀρχίνου δὲ μήτηρ»· πρὸβλ. Weilbach - Kawerau *Athen. Mitt.* 1905, 295 ἐξ.

μος Bérard, *Origine des cultes arcadiens* σελ. 142)¹. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδὸς (*Περὶ μνηῶν* 1, 21) λέγει «καὶ βλάττα δέ, ἐξ ἧς τὰ βλαττία λέγομεν, ὄνομα Ἀφροδίτης ἐστὶ κατὰ τοὺς Φοίνικας, ὡς ὁ Φλέγων ἐν τῷ περὶ ἑορτῶν φησι», λέγει ἡ Harrison, ὅτι τὰ ἐπίθετα βλάττα καὶ βλαύτη εἶνε προσπάθειαι πρὸς φθογγικὴν ἀπόδοσιν ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ φοινικικοῦ ὀνόματος Βαλαάτ. Καθ' ἣν πεῖραν εἶχεν ὁ Τραλλιανὸς Φλέγων, ἡ ξένη αὕτη λέξις εἶχε μεταποιηθῆ εἰς Βλάτταν, ἐν ᾧ οἱ Ἀθηναῖοι μετερρῦθμισαν αὐτὴν εἰς Βλαύτην. Προφανῶς τὸ ὄνομα Βλαύτη ἐγένετο ἐν χρόνοις παλαιοῖς, ὅτε τὸ υ εἶχε φωνήεντος δύναμιν. Πόσον παλαιοὶ εἶνε οἱ χρόνοι, εἶνε δύσκολον νὰ ὁρισθῇ, διότι ἔχομεν μὲν τεκμήρια ἐπισήμου εἰσαγωγῆς λατρειῶν ξενικῶν ἐν Ἀθήναις ἢ Πειραιεῖ (τῆς Θρακικῆς Βενδίδος, τοῦ Λιβυκοῦ Ἀμμωνος, τῆς Αἰγυπτιακῆς Ἰσιδος, τῆς Ἀφροδίτης τῶν Κιτιέων) ἀλλὰ τὴν Ἀφροδίτην γινώσκει ὡς Κυθήρειαν καὶ ὁ Ὅμηρος, ἡ δὲ μεθ' Ὅμηρον παράδοσις (Ἡρόδ. 1, 105. Πaus. 3, 33, 1. 1, 14, 7) μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀνατολικῆς φοινικικῆς καταγωγῆς τῆς λατρείας ταύτης².

Τεθέντος, ὅτι ἡ Ἀφροδίτη τῆς δυτικῆς κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως ἦτο θεὰ συγγενῆς τὴν ὑπόστασιν πρὸς τὴν Κουροτρόφον Γῆν καὶ ὅτι ἐκαλεῖτο Βλαύτη, προσλαμβάνει ἐξαιρετον σημασίαν ἐπιγραφὴ τις ῥωμαϊκῶν χρόνων (Ig III, 411) εὑρεθεῖσα ἐν τῷ μνημονευθέντι μεταξὺ τοῦ πύργου τῆς Νίκης καὶ τῆς πύλης Beulé προτεινέσθαι καὶ λέγουσα: «*εἴσοδος πρὸς σηκὸν Βλαύτης καὶ Κουροτρόφου ἀνειμένη τῷ δήμῳ*». Κατ' αὐτὴν ὁ περιβόλος τῶν δύο θεοτήτων ἦτο κοινὸς καὶ εἶχεν εἴσοδον κοινήν, réservée au peuple, ἐν ᾧ ἄλλη τις θὰ ἦτο ἀνειμένη τοῖς ἱερεῦσιν ἢ ταῖς ἱερεαῖς.

Ὑπάρχει ὁμως, νομίζω, τεκμήριον, ὅτι καὶ ἡ Χλόη Δημήτηρ ἐλατρεύετο ἐν τῷ σηκῷ καὶ ὅτι θεοκρασία τις ἐγένετο ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ λαοῦ γνωστὴ ἤδη καὶ τῷ Εὐριπίδῃ (Βάκχ. 275 «Δημήτηρ θεά· Γῆ δ' ἐστίν, ὄνομα δ' ὁπότερον βούλει κάλει»). Εἰς τὸν αὐτὸν χώρον δηλ., ἔνθα εὐρέθη ἡ προηγουμένη ἐπιγραφὴ, εὐρέθη καὶ ἡ ἐξῆς, μνημονευθεῖσα ἤδη ἀνωτέρω (*Ἀρχ. Δελτ.* 1889, 130): «Δήμητρι Χλόη καὶ Κόρη τὴν Κουροτρόφον Εἰσίδοτος ἀνέθηκεν κατ' ὄνειρον». Ἡ ἐπιγραφὴ εἶνε ἐπὶ κιονίσκου, ὅστις ἔφερεν ἐπάνω τὸ ἀγαλμάτιον τῆς Κουροτρόφου· σφύζονται τὰ λείψανα τῆς στερεώσεως τούτου ἐπάνω. Λοιπὸν δὲν δύναμαι νὰ δεχθῶ, ὅτι ἡ Κουροτρόφος καὶ ἡ Δημήτηρ ἐλατρεύοντο εἰς χωριστοὺς σηκοὺς. Συμφωνεῖ δὲ καὶ ὁ Πausanias (1, 12, 3) ὡς παρετήρησεν ἤδη καὶ ὁ Kern³. Τὸ ἀγαλμάτιον τῆς Κου-

¹ Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι ὁ Hammarström ἐν *Glotta* XI, 1921, σελ. 261 ἐτυμολογῶν τὸ ὄνομα Ἀφροδίτη ἐκ προελληνικῶν στοιχείων εὐρίσκει αὐτὸ θηλυκὸν τοῦ πρύτανις καὶ ἴσον πρὸς τὰ Herrin, Vorsteherin, Fürstin, πότνια, κυρία, ἡγεμόνη.

² Περὶ τοῦ Βλαύτη καὶ Βλάττα ὄρα καὶ Sophocles, *Greck Lex.* καὶ Herwerden, *Lex. gr. supplet.* λ. Βλάττα· καὶ Pauly - Wissowa *RE* Blatta, Blaute. Gruppe *Griech. Mythol.* 1349, 13.

³ *Athen. Mitt.* 1893, 195.

ροτρόφου δὲν ἡδύνατο νὰ στηθῇ εἰς ξένον ἱερόν, ἂν ἡ θεὰ αὕτη εἶχεν ἐν συναφείᾳ ἴδιον ἱερόν. Τὸ ὄνειρον ἐπέβαλε τοιαύτην ἀνάθεσιν, διότι ἀκριβῶς κοινὸς ἦτο ὁ σηκὸς τῶν θεῶν καὶ ἐπετυγχάνετο οὕτω ἡ θεραπεία καὶ τῆς Γῆς καὶ τοῦ Ἑλευσινιακοῦ ζεύγους. Βλέπων τις τὸ ἀγαλμάτιον τῆς Γῆς, εὗρισκεν εὐλογον τὴν ἐν τῷ σηκῷ αὐτῆς παρουσίαν αὐτοῦ, καὶ ἴσως θὰ ἐξενίζετο μόνον διατὶ τυπικῶς ἀνετέθη τῇ Δήμητρει καὶ τῇ Κόρῃ, οὐχὶ δ' αὐτῇ ταύτῃ τῇ Γῇ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ξένισις αὕτη ἐμετριάζετο διὰ τε τὴν συγγένειαν τῶν θεῶν καὶ τὴν κοινότητα τοῦ τεμένου.

Τοιουτοτρόπως αἱ ἄνω δύο ἐπιγραφαὶ συνέθεσαν ἐν ἐνὶ θεῷ ἡ μὲν πρώτη τὴν Ἀφροδίτην - Βλαύτην καὶ τὴν Γῆν, ἡ δὲ δευτέρα τὴν Γῆν καὶ τὴν Δήμητρα². Αἱ τρεῖς ἄρα θεότητες εἶχον κοινὸν σηκόν, ἀπετέλουν δὲ κλίμακα θεογονικῆς ἀναλύσεως ἀπὸ τῆς Γῆς εἰς τὴν Δήμητρα καὶ ἔπειτα τὴν Ἀφροδίτην, ἥς ἡ φύσις ὑπέστη ἐπίσης βαθμιαίαν ἐξέλιξιν. Εἰς τὴν παλαιότεραν θρησκευτικὴν περίοδον, ἣν ἀντιπροσωπεύει ἡ Γῇ ἀνάγεται καὶ ὁ Βουζύγιος ἄροτος, ὅστις ἐγγὺς πού ἐδῶ ἔκειτο κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὸν τῆς Ἀκροπόλεως (πρβλ. Kern ἔ. ἄ.).

Ἐπειδὴ δὲ ὁ χώρος εἶνε πρᾶνῆς, εἶνε πιθανόν, ὅτι δι' ἀναλημμάτων ἐσχηματίζετο ὁ κοινὸς σηκὸς εἰς διάφορα ἄνθη καὶ ἴσως ταῦτα διεκρίνοντο οὕτω ὡς ἴδια ἐκάστη θεᾷ. Τὸ ὅλον τέμενος περιελάμβανε τοὺς πρὸς Ν καὶ ΝΔ τοῦ πύργου τῆς Νίκης καὶ τῆς ὑποκειμένης ὁδοῦ βράχους, τὸ μέρος τοῦ Ν πύργου τῆς ἔπειτα πύλης Beulé, πρὸς Β τὸν χώρον πιθανώτατα μέχρι τοῦ ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῶν Μνησικλείων προπυλαίων κατερχομένου ἀρχαϊκοῦ τοίχου, καὶ πρὸς ἀνατολὰς τὸν χώρον μέχρι τῆς παλαιᾶς ὁδοῦ, ἣτις ἐλισσομένη περὶ τὸν πύργον τῆς Νίκης ἀνῆρχετο εἰς τὰ Προπύλαια. Ἀπετέλει δὲ τὸ τέμενος κορυφὴν τοῦ Πελαργικοῦ ὑπὸ τὰ Προπύλαια καὶ ἔκειτο ἐντὸς τοῦ Ἑνεαπύλου, νομίζω. Ὑπῆρξε δὲ πιθανῶς αἰτία τῆς μὴ κατασκευῆς τῆς κλίμακος τῶν Προπυλαίων ἐπὶ Περικλέους, ὅστις ἔκτισε μὲν τὸν πώρινον ἐπικλινῆ τοῖχον πρὸς Β τοῦ ἀνωρύμου ἀρχαϊκοῦ βωμοῦ, ἀλλὰ τὴν παράλληλον αὐτοῦ πρὸς νότον τομὴν τοῦ βράχου μεταξὺ πύργου Νίκης καὶ νοτίου πύργου Beulé μόνον οἱ ὕστεροι, φαίνεται, ῥωμαῖκοὶ χρόνοι ἐγνώρισαν.

Περὶ **Ναῶν** ἐνταῦθα δὲν ἔχομεν πιθανόν τι τεκμήριον. Ἡ ἐπιγραφή Ἀρχ. Δελτ. ἔ. ἄ. σελ. 128 δὲν ἀνῆκεν εἰς ναόν, ἀφ' οὗ ἐβάσταζεν ἐπάνω τοὺς ἀνδριάντας τοῦ Ἀρχίνου, τῆς μητρὸς του καὶ τῆς θείας του, ἱερείας τῆς Ἀφροδίτης. Αἱ δὲ **ὄροφαὶ** τῆς ἐπιγραφῆς ἄνω σελ. 74 σημ. 1 βέβαιαι, νομίζω, καίπερ ἐκ συμπληρώσεως προερχόμεναι, δὲν μαρτυροῦσιν ναοὺς ἀλλὰ μᾶλλον ναῖσκους ἀνοικτούς. Ἡ πίσσωσις τῶν ὀροφῶν καὶ τοῦ Ἑλευσινίου τοῦ ἐν Ἄστει (Ig. II¹ add. 834⁶ στήλ. II 34 καὶ V 43, 44) καὶ τοῦ τῆς Πανδήμου Ἀφροδίτης καὶ οἰουδήποτε ἄλλου

² Πρβλ. Σχολ. Θουκ. 2, 15 «τῆς Γῆς» τῆς Δήμητρος» Ἀριστοφ. Θεσμοφ. 300. Beulé. *L'Acropole I*, σελ. 271.

ναοῦ δὲν ἐγίνετο, νομίζω, εἰς κλειστὸν χώρον, ἀλλ' εἰς τὰ ἐξέχοντα ἔξω μέρη τῶν στεγῶν τῶν οἰκοδομημάτων καὶ τὰς ἀνοικτὰς ὀροφὰς τῶν ναῖσκαων, ἵνα προφυλάξῃ τὰ ξύλα ἀπὸ τῆς ὑγρασίας. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἀκριβῶς τὸ ἐν Ἀστεὶ Ἐλευσίνιον πρέπει νὰ δεχώμεθα ὥς ἀπλοῦν ξυλοστεγῇ ἀρχαῖκὸν ναόν, ἀφ' οὗ μάλιστα καὶ οὐδὲν λείψανον κατέλειπε. Ὡστε ἐν τῷ τρισυποστάτῳ ἐκείνῳ σηκῷ ὑπῆρχον ναῖσκοι, βωμοί, ἀγάλματα ἀναθηματικά καὶ ἀνδριάντες καὶ μία τοῦλάχιστον, ἀνήκουσα τῇ Χλόῃ (Ig. IV, 673), τράπεζα, ἐφ' ἧς ἐτίθεντο τὰ ἱερώσυνα τῆς ἱερείας· εἶχε δὲ καὶ ἡ Ἀφροδίτῃ ἱερεῖαν, βεβαίως δὲ καὶ ἡ Γῆ.

Τὴν ἐνότητα τοῦ σηκοῦ τῶν τριῶν θεαινῶν ἴσως αἰνίττεται καὶ ὁ Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 831: «Λυσιστρ. Ἄνδρα, ἄνδρ' ὁρῶ προσιόντα παραπεπληγμένον, τοῖς τῆς Ἀφροδίτης ὀργίοις εἰλημμένον. Μυρ. ὦ πότνια, Κύπρου καὶ Κυθήρων καὶ Πάφου μεδέουσα, ἴθι ὀρθήν, ἥνπερ ἔρχει τὴν ὁδόν. Α'. Ποῦ δ' ἐστὶν ὅστις ἐστί; Λυσ. παρὰ τὸ τῆς Χλόης». Βεβαίως τὸ χωρίον τοῦτο ῥητῶς λέγει μόνον τὸ τῆς Χλόης ἱερόν, ἀλλ' ὁ λόγος συμμειγνύται μετὰ πολλῆς Ἀφροδίτης, ὥστε, ἂν ἀληθῶς ἀπὸ τοῦ κέντρου ποθὲν τῶν Μνησικλείων Προπυλαίων (πρβλ. καὶ Bohn *Die Propyläen* σελ. 38) ἔβλεπον αἱ γυναῖκες τὸν Κινησίαν ἀναβαίνοντα, τὸ ἱερόν τῆς Χλόης καὶ τὸ τῆς Ἀφροδίτης, ἦν τόσον θερμῶς ἐπικαλεῖται ἡ Μυρρίνη, ἔδει νὰ καθορῶνται ἀπὸ τῶν Προπυλαίων, ἔκειντο ἐπομένως ἀμέσως πρὸς δυσμὰς. Λέγουσα δὲ ἡ Λυσιστράτη μόνον τὸ τῆς Χλόης ἱερόν ἢ ἐδήλου διὰ τοῦ ἐνὸς τὰ τρία ἢ κατὰ λέξιν ἐνέφαινε τὸ ὑψηλότερον ἄνδρην ἢ τὸν ὑψηλότερον χώρον τοῦ κοινοῦ σηκοῦ, ἵνα φανερώσῃ, ὅτι ὁ Κινησίας ὁσονοῦπω καταφθάνει εἰς τὰς βαθμίδας τῶν Προπυλαίων. Καὶ ἡ πρότασις δὲ ἔπειτα τοῦ Κινησίου πρὸς τὴν Μυρρίνην, νὰ κατευθυνθῶσι πρὸς τὸ σπήλαιον τοῦ Πανὸς καὶ τὴν Κλεψύδραν, δεικνύει, ὅτι ἐγγὺς τῶν μερῶν τούτων ἦσαν οἱ λαλοῦντες καὶ τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν Κλεψύδραν θὰ ἤκολούθουν.

Ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐκδοχὴν τῶν λόγων τοῦ Ἀριστοφάνους πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Ἡσυχίου: «Βλαύτη· τόπος Ἀθήνησι»· τίς ἄλλος τόπος ἡδύνατο νὰ εἶνε οὗτος ἢ ὁ ἐν ᾧ ἐλατρεύετο ἡ Βλαύτη; Καὶ σήμερον λέγομεν: «μεταβαίνω εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον», «εἰς τὴν Παναγίαν», ἐννοοῦντες οὐχὶ τὰ πρόσωπα, ἀλλὰ τοὺς ναοὺς ἢ τὰ ἱερὰ αὐτῶν¹.

¹ Εἶχον γραφῇ τῶν καὶ εἶχον ἀνακοινωθῇ, ἐν συνεδρίᾳ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τῇ 15 Νοεμβρίου 1928 (πρβλ. *Πρακτ. τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν* Γ' 1928 σελ. 647 — διὰ τὰ ἐπόμενα ὄρα αὐτ. σελ. 701 καὶ τόμ. Δ' 1929 σελ. 37, 175, 202), ὅτε ἔλαβον γνῶσιν τῆς πραγματείας τοῦ Doro Levi *Annuario* 1923-4, ἐνθα σελ. 13 ἐξ. ὁ συγγραφεὺς δέχεται ταύτισιν τοῦ Βουζύγου πρὸς τὸν Ἐπιμενίδην (πρβλ. Törpfer, *Att. Geneal.* 140) καὶ τῆς μητρὸς τούτου Βλάστης πρὸς τὴν Βλαύτην καὶ τὴν Χλόην (πρβλ. Törpfer ἔ. ἀ. 144 Πλουτ. Σόλ. 12), τοποθετεῖ δὲ τὸ κοινὸν ἱερόν τῆς Γῆς καὶ τῆς Δήμητρος βορειότερον ἢτοι κατὰ τὴν ΒΔ ἀντὶ τῆς ΝΔ κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως. Καὶ αἱ μὲν ταυτίσεις τῶν διαφορῶν θεῶν ὑποστάσεων εἶνε πιθαναὶ παραλλήλως πρὸς ὅσα εἰπον ἄνωτέρω, ἀλλ' ἡ βορειότερα μετατόπισις τῶν ἱερῶν μοι φαίνεται ἀδύνατος μετὰ τὰ εἰρημένα μοι ἄνωτέρω,

2. Η ΒΛΑΥΤΗ ΚΑΙ Ο ΗΡΩΣ ΕΠΙ ΒΛΑΥΤΗ.

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὸ ὄνομα Βλαύτη ὡς καὶ τὸ ὄνομα Βλάττα ἦσαν ἐπίθετα τῆς Ἀφροδίτης, προελθόντα ἐκ τοῦ Βααλάτ (Βάαλις), ὃ προσέλαβε τὴν κατάληξιν α, ἵνα ἐλληνοποιηθῇ, καὶ ὑπέστη ἀκουστικὰς τινὰς μεταβολὰς. Αἱ μεταβολαὶ αὗται παρὰ μὲν τοῖς ἀνθρώποις τοῦ Λυδοῦ προσήγγισαν τὸ ὄνομα ἀρχικῶς ἢ ὕστερον πρὸς τὰ βλαττία, τὰ πορφυρᾶ μεταξωτὰ ἱμάτια, καὶ ἡμπέδωσαν τὴν μεταμόρφωσιν ταύτην ἐκεῖ, παρὰ δὲ τοῖς Ἀθηναίοις προσήγγισαν τὸ ὄνομα πρὸς τὴν βλαύτην, ἣτις ἦτο εἶδος σανδαλίου, καὶ ἐπήνεγκον τὸ αὐτὸ ἀποτελέσμα ἐδώ. Πρὸς ταύτην ἔχει σχέσιν ὁ ἥρωας ἐπὶ Βλαύτη.

Ὁ Πολυδεύκης Z, 87 λέγει: «ἡ δὲ βλαύτη σανδαλίου τι εἶδος· *καὶ ἥρως Ἀθήνησιν ὁ ἐπὶ Βλαύτη*· ἀνέθηκε γάρ τις σκυτοτόμος *βλαύτης λίθινον τύπον*». Τὸ χωρίον τοῦτο ἐχρησιμοποίησαν πολλοί, μόνον ὅμως ὁ Τσουντας προσήγγισε πρὸς τὴν ἀληθῆ ἀποδεικτικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Ἐπραξε δὲ τοῦτο, ὅτε ἐδημοσίευσεν τὴν πρὸς νότον τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου εὑρεθεῖσαν ὑψηλὴν στενὴν στήλην τοῦ Σίλωνος, φέρουσαν ἀνάγλυπτον ἀνέρποντα ὄφιν, ἐπὶ τῆς εὐρυτέρας δὲ ἄνω ἄκρας προσηλωμένον μαρμάρινον τύπον σανδαλίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶνε ἀνάγλυπτος ἀνὴρ ἱκέτης, μεταξὺ δὲ τοῦ σανδαλίου καὶ τοῦ ὄφεως τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ δ' αἰῶνος «*Σίλων ἀνέθηκε*» (πρβλ. *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1906, 243 ἐξ. Stais, *Marbres et bronzes*, σελ. 231, ἀριθ. 2565). Παραβαλὼν λοιπὸν ὁ Τσουντας τὸ χωρίον τοῦ Πολυδεύκους πρὸς τὴν ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν ῥωμαϊκὴν ἐπιγραφὴν «εἴσοδος πρὸς σηκὸν Βλαύτης καὶ Κουροτρόφου ἀνειμένη τῷ δήμῳ», καὶ πρὸς τὸν Ἡσύχιον λ. «Βλαύτη· τόπος Ἀθήνησιν», ἐδέχθη τὰ ἐξῆς (ΑΕ ἔ. ἄ. 247 - 8): «ὅτι ἐν Ἀθήναις ἐλατρεύετο ἥρως τις, ἀνώνυμος πιθανῶς, καλούμενος δὲ ἀπλῶς «ἐπὶ Βλαύτη», καὶ ὅτι ὑπῆρχε παράδοσις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκλήθη οὕτω ἕνεκα λιθίνου τύπου σανδαλίου, τὸν ὁποῖον ἀνέθηκε σκυτοτόμος τις. Αὐτὸς ὁ Πολυδεύκης ἐπίστευεν πιθανῶς, ὅτι ἐν τῷ προσδιορισμῷ «ἐπὶ Βλαύτη» ἡ δευτέρα λέξις σημαίνει πραγματικῶς σανδάλιον· ὅτι ὅμως εἶνε κύριον ὄνομα καὶ ὅτι πρέπει τὸ ἀρχικὸν γράμμα αὐτῆς νὰ γράφηται κεφαλαῖον, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀμφίβολον. Ὅμοια ἐντελῶς εἶνε τὰ Ἀφροδίτη «ἐπὶ Ἰπολύτῳ» καὶ δικαστήριον «ἐπὶ Παλλαδίῳ», «ἐπὶ Δελφινίῳ» κ. ἄ. Πρόκειται ἄρα πάλιν περὶ τοῦ τόπου ἢ τῆς θεᾶς (ἢ ἡρωΐνης, λέγει προηγουμένως σελ. 247) Βλαύτης καὶ ὁ ἥρως «ἐπὶ Βλαύτη» ἐλατρεύετο πλησίον τοῦ ἱεροῦ τῆς Κουροτρόφου. Ἡ αἰτιολογία δὲ τοῦ ὀνόματος, τὴν ὁποίαν

ἕνεκα μάλιστα τοῦ ἀρχαικοῦ τοίχου, ὅστις ἔρχεται πρὸς Δ ἐκ τῶν προπυλαίων καὶ ἡτό ποτε ὑψηλότερος. Σημειωτέον, ὅτι ὁ ἀρχαϊκὸς ὄρος «Κουροτρόφου», ὃν εἶδεν ὁ Köhler (*Athen. Mitt.* II, 1877, σελ. 177), ἀπέκειτο μὲν ὑπὸ τὰ Προπύλαια, ἀλλ' οὐχὶ in situ· ὥστε διὰ τῆς ἀρχαϊκότητος αὐτοῦ βεβαίῳ μόνον τὴν παλαιότητα τῆς ἐδώ που λατρεῖας τῆς Γῆς.

αναγράφει ὁ Πολυδεύκης, δὲν ἔχει βεβαίως ἀξίαν μεγαλυτέραν τῆς τῶν ἄλλων ὁμοίων *λόγων*, δι' ὧν ἐξήτουν νὰ ἐρμηνεύσωσι παράδοξα ὀνόματα καὶ ἔθιμα· καὶ ἡ ὀνομασία τοῦ ἥρωος «ἐπὶ Βλαύτη» δὲν ἦτο ἀληθῶς ὀλίγον παράδοξος. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ εὑρεθῇ ἐξηγήσις τις, ἣν δὲ ἀνάθημα παριστάνον λίθινον τύπον βλαύτης παρέσχεν αὐτήν· ὑπέθεσαν, ὅτι ὁ ἥρωος ἐκλήθη ἐκ τούτου καὶ περαιτέρω — πολὺ εὐλογοφανῶς — ὅτι ὁ προσενεγκὼν τὸ δῶρον ἦτο σκυτοτόμος. Ἀλλ' ἡμεῖς ἐξ ὅλης τῆς ἱστορίας μόνον τὰ περὶ τῆς μορφῆς τοῦ ἀναθήματος ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀληθῆ καὶ πραγματικά. Ὁ ἀναθέτης δυνατὸν νὰ ἦτο σκυτοτόμος· ὁ τύπος τῆς βλαύτης ὅμως δὲν εἶχε σχέσιν πρὸς τὸ ἔργον, ὅπερ αὐτὸς ἤσκει, ἀλλ' ἦτο *σύμβολον λαλοῦν* τοῦ ἥρωος «ἐπὶ Βλαύτη», καὶ ἔνεκα τούτου ἐθεωρεῖτο ἀνάθημα ἀρμόζον εἰς αὐτόν. Ἴσως εἶνε περιττὸν νὰ δηλώσω νῦν ῥητῶς, ὅτι θεωρῶ βέβαιον, ὅτι ἡ στήλη τοῦ Σίλωνος εἰς τὸν ἥρωα τοῦτον ἦτο ἀνατεθειμένη. Ὁ τόπος τῆς εὐρέσεως, ὁ ὅφρις — τὸ κοινὸν σύμβολον τῶν ἡρώων — καὶ τὸ σανδάλιον συμφωνοῦσιν ἄριστα. Ἡδύνατό τις μάλιστα, προβαίνων περαιτέρω, νὰ εἰκάσῃ, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκου ἀναφερόμενον ἀνάθημα τοῦ σκυτοτόμου εἶνε αὐτὸ τὸ τοῦ Σίλωνος· ἀλλ' ἀναγκαία δὲν εἶνε ἡ ὑπόθεσις αὕτη, διότι πιθανῶς ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Βλαύτης δὲν ὑπῆρχεν ἓν μόνον μνημεῖον φέρον τύπον σανδαλίου».

Εἰς τοὺς στερεοὺς τούτους τοῦ Τσουντα συλλογισμοὺς ἔχω τὸ μὲν νὰ προσθέσω, τὸ δὲ νὰ ἀντεῖπω τι πρὸς προαγωγὴν, ὡς νομίζω, τοῦ ζητήματος.

Ὁ ἥρωος «ἐπὶ Βλαύτη» εἶνε βεβαίως ἀνώνυμός τις ἥρωος, ἐξ ἐκείνων, οἵτινες εἶνε κατάσπαρτοι ἐν τῇ χώρᾳ καὶ τῇ μυθολογίᾳ τῆς Ἑλλάδος (Παυσ. 10, 4, 10. Wilamowitz Arist. u. Ath. II, 150). Ἡ λατρεία αὐτοῦ περὶ τινὰ ἴσως προϊστορικὸν τάφον, πρέπει νὰ ἦτο παλαιά, χρονολογουμένη τοῦλάχιστον ἀπὸ τῆς κτίσεως τοῦ κυκλωπείου πυρῆνος τοῦ πύργου τῆς Νίκης, ὥστε νὰ ἀπολεσθῇ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Μοὶ φαίνεται ὅμως, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη περιέργεια δὲν ἤρκειτο νὰ λατρεύῃ οὕτω ἀνώνυμον καὶ ἄγνωστον ἥρωα. Καὶ μόνον τὸ παράδειγμα τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Σωσιπόλιδος (Παυσ. 6, 20, 2 ἐξ.) ἥρωος τῶν Ἡλείων, ὅστις, πρὶν λάβῃ τὸ ὄνομα τοῦτο — ἂν εἶνε καὶ τοῦτο ἀκόμη αὐτὸ τοῦτο ὄνομα καὶ ὄχι *δῆθεν* ὄνομα —, ἦτο βεβαίως ἀνώνυμος, δεικνύει τὴν ῥοπὴν τῶν ἀνθρώπων. Νομίζω δέ, ὅτι ἔχομεν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ῥοπῆς ταύτης προκειμένου περὶ τοῦ «ἐπὶ Βλαύτη» ἥρωος.

Ὅτε ὁ Παυσανίας (I, 22, 5) ἐπεσκέφθη τὸν ναὸν τῆς Ἀπτέρου λεγομένης Νίκης, εἶδεν ἐκεῖθεν τὴν ὡραίαν θεάν καὶ γράφει: «ἐντεῦθεν ἡ θάλασσά ἐστι σύνοπτος καὶ ταύτῃ ῥίψας Αἰγεὺς ἑαυτόν, ὡς λέγουσιν, ἐτελεύτησεν . . . ἐνταῦθα Αἰγεὺς ὡς εἶδεν ἰστίοις μέλασι τὴν ναῦν κομιζομένην, οἷα τὸν παῖδα τεθνάναι δοκῶν, ἀφείς αὐτὸν διαφθείρεται καὶ οἱ παρὰ Ἀθηναίοις ἐστὶ καλούμενον ἡρῶν Αἰγέως». Εἶνε προφανές, ὅτι ταῦτα παρεμβάλλει ὁ Παυσανίας, διότι εἶχε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ αὐτὸ τὸ ἡρῶν, τὸ Αἰγεῖον (Ἀρποκρ. Σουῖδ. Βεκκέρ. Ἀνέκδ.

1, 354, 8), κείμενον βεβαίως ὑπὸ τὸν πύργον τῆς Νίκης, ἔνθα κατέπεσεν, «ὡς λέγουσιν», ὁ μυθικὸς βασιλεύς.

Ἀλλὰ διὰ τὰ ὀνομασθῆναι ἐκ τῆς αὐτοκτονίας ταύτης τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὡς ἐπιστεύετο εὐρέως, ἔπρεπεν ἡ πτῶσις νὰ εἴχῃ συμβῇ ἀπὸ τινος παραλίου βράχου τῆς Ἀττικῆς, ὡς παρατηρήθη καὶ πάλαι καὶ νῦν (πρβλ. Pauly-Wissowa λ. *Aigeus* σελ. 954). Μόνον οὕτω ἦτο δυνατόν νὰ ἔχῃ βάσιν τοιαύτη πίστις. Διὰ τοῦτο δέχομαι, ὅτι ὁ ἄγνωστος ἥρωας «ἐπὶ Βλαύτῃ» ἐταυτίσθη ὕστερόν ποτε πρὸς τὸν Αἰγέα καὶ μετετοπίσθη τὸ γεγονὸς τῆς αὐτοκτονίας εἰς τὸν πύργον τῆς Νίκης. Ἐπειδὴ ἡ θέσις τοῦ πύργου, ἀφ' ἧς κυρίως εἶνε σύνοπτος ἡ θάλασσα, εἶνε ἡ μεσημβρινὴ μέχρι τῆς ΝΔ γωνίας, τὸ ὑποκείμενον ἡρῶον τοῦ Αἰγέως ἦτοι τὸ τοῦ ἥρωος «ἐπὶ Βλαύτῃ» πρέπει νὰ ἐξετείνεται ἐπὶ τῶν ἀμέσως ὑποκειμένων βράχων, ἔνθα σφύζεται τετράγωνον λάξευμα¹, τοῦτο δὲ ὀρθῶς, νομίζω ἐταυτίσθη πρὸς τὴν βάσιν τοῦ ἡφύου τοῦ Αἰγέως.

Ἐχομεν λοιπὸν σύμπτωσιν τοῦ Αἰγέως καὶ τοῦ ἥρωος «ἐπὶ Βλαύτῃ» καὶ ταύτισιν τοῦ Αἰγείου καὶ τοῦ ἱεροῦ, ναῖσκου πιθανῶς, τοῦ ἥρωος τούτου, ὅστις, ἅτε λατρεύμενος ἐν ἀμέσῃ γειτονίᾳ πρὸς τὸ τῆς Βλαύτης - Ἀφροδίτης ἱερόν, ὠνομάσθη «ἥρωας ἐπὶ Βλαύτῃ». Ἀλλὰ πλὴν τῆς γειτονίας ταύτης οὐδὲν ἄλλο κοινὸν ἔχει μετὰ τῆς θεᾶς.

Ἐρχομαι εἰς τὴν στήλην τοῦ Σίλωνος. Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτῆς λέγει: «Σίλων ἀνέθηκε». Ἀλλὰ τίνι ἀνέθηκε, δὲν λέγει· μαρτυρεῖ ὅμως ὁ ἐπὶ κορυφῆς τῆς στήλης τύπος τῆς βλαύτης, ὅστις εἶνε λαλοῦν σύμβολον, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Τσουντας. Γεννᾶται ὅμως τὸ ζήτημα, τίνος σύμβολον λαλοῦν εἶνε ἡ βλαύτη. Ὁ Τσουντας ἐδέχθη, ὅτι εἶνε τοῦ ἥρωος «ἐπὶ Βλαύτῃ», ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ Πολυδεύκης. Ἀλλ' ἐγὼ νομίζω, ὅτι ὁ ἥρωας οὗτος ἐλατρεύετο μὲν «ἐπὶ Βλαύτῃ», ἀλλὰ δὲν ἦτο αὐτὸς ἡ Βλαύτη, κατ' ἀκολουθίαν δὲ δὲν ἦτο δυνατόν τὸ σανδάλιον, ἡ βλαύτη, νὰ συμβολίζῃ αὐτόν. Ὁ Πολυδεύκης ἔζη ἐν ῥωμαϊκοῖς χρόνοις, καθ' οὓς καὶ ὁ Πausanias, ἦτοι ὅτε τὸ ἡρῶον ἐλέγετο τοῦ Αἰγέως, ἐν ᾧ ὁ σηκὸς ἦτο γνωστὸς ὡς τῆς Βλαύτης. Ἀλλ' εἴτε αὐτὸς ἐγίνωσκε καὶ τὸν «ἐπὶ Βλαύτῃ» ἥρωα καὶ εἶδε τὸ φέρον τὸν τύπον βλαύτης ἀνάθημα, εἴτε παρ' ἄλλου παρέλαβε τὴν εἶδησιν, ἦτο δυνατόν νὰ γεννηθῇ πλάνη ὡς πρὸς τὸν θεὸν ἢ ἥρωα, εἰς ὃν ἀνῆκε τοῦτο· διότι ὁ σηκός, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐλατρεύοντο ἡ Βλαύτη καὶ τὸ ἡρῶον τοῦ Αἰγέως, τοῦ «ἐπὶ Βλαύτῃ» ἥρωος, ἦσαν ἐγγύτατα ἀλλήλων. Ἴσως μάλιστα ὁ «Πολυδεύκης» ἐγνώρισε τὸν φραγμὸν τοῦ σηκοῦ τῆς Βλαύτης βεβλαμμένον, ὥστε δὲν διέγνωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν δύο τούτων γειτονικῶν ἱερῶν. Ἦτο λοιπὸν εὐκόλῳ νὰ πλανηθῇ τις καὶ νὰ νομίσῃ, ὅτι τὸ ἀνάθημα ἀνῆκεν οὐχὶ τῇ θεᾷ ἀλλὰ τῷ ἥρωι. Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ ἂν δεχθῶ-

¹ Τὸ λάξευμα τοῦτο, κατακαλυφθὲν ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ, ἀπεκάλυψα πάλιν κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1928.

μεν τὴν τελευταίαν σκέψιν τοῦ Τσοῦντα, ὅτι «πιθανῶς ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς **Βλαύτης** δὲν ὑπῆρχεν ἓν μόνον μνημεῖον φέρον τύπον σανδαλίου». Οἱ λόγοι μάλιστα οὗτοι δεικνύουσιν — ἐκτὸς ἂν παρασύρωμαι καὶ ὑποβάλλω εἰς αὐτοὺς τὴν ἐμὴν γνώμην — ὅτι καὶ ἡ σκέψις τοῦ Τσοῦντα ἄκοντος φέρεται πρὸς τὴν Βλαύτην μᾶλλον ἢ τὸν ἥρωα «ἐπὶ Βλαύτη». Εἶνε δ' ὁ ὅφρις σύμβολον πρόσφορον καὶ τῇ Βλαύτῃ, ἣτις ἦτο, ὡς εἶδομεν, συγγενὴς τῇ Γῇ, πότνια τῶν ἀγαθῶν, ὧν δίδωσιν ἀφθονίαν.

Ὁ ἥρωας ὠνομάσθη «ἐπὶ Βλαύτῃ», ὅτε ἦτο ἀνώνυμος. Ἄν ἡ Κουροτρόφος ἢ ἄλλη τις γειτονικὴ θεὰ ἦτο ἀνώνυμος, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὀνομασθῇ καὶ αὕτη «ἐπὶ Βλαύτῃ», ἀφ' οὗ καὶ αὕτη ἐλατρεύετο παρὰ τὴν Βλαύτην. Ἄλλ' ἡ βλαύτη ὡς σύμβολον θὰ ἀνῆκε τῇ θεᾷ Βλαύτῃ καὶ οὐχὶ τοῖς ἐξ αὐτῆς τοπογραφουμένοις θεοῖς ἢ ἥρωσι.

3. Η ΒΛΑΥΤΗ ΕΝ ΤΗ ΤΕΧΝῃ

Ἐτέθη διὰ τῶν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ στήλη τοῦ Σίλωνος ἦτο ἀνάθημα τῇ Βλαύτῃ καὶ ὅτι ταύτης σύμβολον ἦτο ἡ βλαύτη. Ἀληθῶς, ἂν ἠγρύσκομεν ἀνάθημά τι φέρον ἀνάγλυπτον ῥόπαλον τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἐπιγραφὴν «ὁ δεῖνα ἀνέθηκεν» ἄνευ δηλώσεως τοῦ τίνι ἀνέθηκεν ὁ δεῖνα, θὰ ἐδεχόμεθα, ὅτι τὸ ἀνάθημα ἐδωρήθη τῷ Ἡρακλεῖ, ἔστω καὶ ἂν ἐν τῷ τεμένει αὐτοῦ ἢ ἐγγύτατα ἐλατρεύοντο καὶ ἄλλοι θεοὶ ἢ ἥρωες, ὡς συνέβαινε κατὰ κανόνα. Ἀναλόγως θὰ ἐσκεπτόμεθα, ἂν τὸ ἀνάθημα ἐδείκνυε γλαῦκα ἢ κηρύκειον ἢ τι ἄλλο οὕτω σαφὲς σύμβολον.

Τί θὰ ἐλέγομεν ὅμως, ἂν ἠγρύσκομεν ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης κρατοῦν ἐν τῇ χειρὶ βλαύτην; Νομίζω, ὅτι θὰ ἐδικαιούμεθα πιστεύοντες, ὅτι αὕτη εἶνε ἡ Ἀφροδίτη - Βλαύτη καὶ ὅτι κρατεῖ τὸ λαλοῦν σύμβολον τοῦ ὀνόματος αὐτῆς. Τῷ ὄντι δὲ ὁ Reinach ἐν *Repert. de la stat.* II σελ. 364 δημοσιεύει τὰς εἰκόνας ἑπτὰ τοιούτων χαλκῶν ἀγαλμάτων, ὧν ἐν προέρχεται ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἐν ἐκ τῆς κάτω Αἰγύπτου, ἐν ἐκ Κύπρου, ἐν ἐκ Συρίας καὶ ἐν ἐκ Δαμασκοῦ, ἦτοι ἐκ χωρῶν, ἐν αἷς ἐκράτει ἡ λατρεία τῆς Βαλαὰτ ἢ ἐγγὺς αὐτῶν. Ἄν ἡ γνώμη τῆς Harrison περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς Βλαύτης ἐκ τῆς Βαλαὰτ εἶνε ἀληθής, δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ θεὰ ἐν τῇ παλαιᾷ κοιτίδι τῆς λατρείας αὐτῆς εἰκονίζετο ὡς δεικνύουσι τὰ ἀγάλματα ταῦτα, ἀλλ' ὅτι ἡ λατρεία τῆς θεᾶς μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων μεταμόρφωσιν αὐτῆς εἰς Βλαύτην — ἂν ὑπ' αὐτῶν πρώτων ἐγένετο ἡ μεταμόρφωσις αὕτη — διεδόθη καὶ ἔξω τῶν Ἀθηνῶν, ἐπανῆλθε δὲ παλιρροϊκῶς καὶ εἰς τὴν Συρίαν ἐν τῇ νέᾳ μορφῇ. Τοῦτο δὲ δεικνύει, ὅτι ἡ Ἀθηναϊκὴ μεταμόρφωσις ἦτο ἰσχυροτέρα τῆς ὑπὸ τοῦ Λυδοῦ μαρτυρουμένης· θὰ ἤμην μάλιστα διατεθειμένος νὰ ἀμφισβητήσω ταύτην, ἂν ὁ Λυδὸς δὲν ἐνίσχυεν αὐτὴν διὰ τῆς πρὸς τὰ βλαττία παραβολῆς. Γνωστὸν δὲ εἶνε καὶ τὸ πῆλινον σύμπλεγμα Ἀφροδίτης καὶ

ἔρωτος τῆς συλλογῆς τοῦ Μισθοῦ ἐκ Μυρίνης (νῦν ἐν τῷ Ἐθν. Μουσείῳ Ἀθηνῶν), καθ' ὃ ἡ Ἀφροδίτη δέρει τὸν Ἔρωτα τῷ σανδαλίῳ (*Rev. Arch.* 1903, I, 205 ἐξ.) ἦτοι τῇ βλαύτῃ, ὥστε νὰ φαίνεται, ὅτι τὸ καλλιτεχνικὸν θέμα τοῦ συμπλέγματος ἔχει βάσιν τὴν Ἀθηναϊκὴν μεταμόρφωσιν τῆς θεᾶς, καίπερ ἐν Μυρίνῃ, πλησίον δηλ. τῆς πατρίδος τοῦ Λυδοῦ καὶ τοῦ Φλέγοντος ποιηθέν.

Πλὴν τῶν ἄνω παραστάσεων ἔχομεν νῦν καὶ τὸ ἐκ Δήλου ὠραῖον μαρμάρινον σύμπλεγμα Ἀφροδίτης, Πανὸς καὶ Ἔρωτος (*BCH* 1901, πίν. 13-16 νῦν ἐν τῷ Ἐθν. Μουσείῳ Ἀθηνῶν), ἔνθα ἡ Ἀφροδίτη παίζει τῇ βλαύτῃ τὸν αὐθάδη Πᾶνα. Τὸ ἔργον τοῦτο εὗρέθη ἐν τῇ λέσχῃ τῶν ἐκ Βηρυτοῦ Ποσειδωνιαστῶν ἐμπόρων, ἦτοι ἀνθρώπων καταγομένων ἐκ τοῦ τόπου τῆς λατρείας τῆς Βαλαάτ, ἔνθα ἦτο γνωστὸν λοιπόν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ Βλαύτη ἦτο ἡ θεὰ αὐτῶν ἢ ἐπιχώριος.

Ἀλλὰ καὶ ἐξ Ἀθηνῶν ἔχομεν χαλκοῦν ἀγαλμάτιον τῆς Ἀφροδίτης κρατούσης τὴν βλαύτην (ᾶρα Μαρινάτου ἐν *Ἀρχ. Δελτ.* 1923 σελ. 175 ἐξ. νῦν ἀπόκειται ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Ἐθν. Μουσείῳ)· εὗρέθη δὲ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν κλιτὸν τῆς Ἀκροπόλεως· ἀλλ' ἐπειδὴ κατὰ τὸν τόπον ἐκεῖνον οὐδὲν ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης ὑπῆρχε ποτε, αὐτὸ δὲ τὸ ἀγαλμάτιον εἶνε μικρὸν καὶ εὐμετακόμιστον, φέρει δ' ἐν τῇ δεξιᾷ τὴν βλαύτην, ὡς θάναεμένομεν νὰ εἰκονίζεται ἡ ὑπὸ τὰ Προπύλαια λατρευομένη Βλαύτη, πιστεύω ἐγὼ σφόδρα, ὅτι τὸ ἀγαλμάτιον ἀνῆκε ποτε εἰς τὸ τέμενος αὐτῆς καὶ παρέχει ἡμῖν τὸν τύπον τῶν ἀγαλμάτων αὐτῆς ἢ τοῦλάχιστον βεβαιοῖ, ὅτι ἡ βλαύτη ὡς σύμβολον ἀνῆκε τῇ θεᾷ οὐχὶ δὲ τῷ παρὰ τὸ τέμενος αὐτῆς λατρευομένῳ ἥρωϊ. Τοιοῦτον δὲ πόρισμα ἐνισχύει καὶ τὰ ῥηθέντα ἀνωτέρω, ὅτι τὸ ἀνάθημα τοῦ Σίλωνος ἀνετέθη οὐχὶ τῷ ἥρωϊ «ἐπὶ Βλαύτῃ» ἀλλ' αὐτῇ ταύτῃ τῇ Βλαύτῃ.

Τὸ ἀγαλμάτιον τοῦτο πιθανῶς ἀνῆκεν εἰς σύμπλεγμα ὁμοιον πρὸς τὸ τῆς Δήλου κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Μαρινάτου· ἀλλὰ καὶ οὕτω πάλιν δηλοῖ τὴν αὐτὴν θεάν, ἥς σύμβολον τὸ σανδάλιον, κατὰ τὴν μαρτυρίαν καὶ τῆς στήλης τοῦ Σίλωνος.

Αἱ σκέψεις αὗται ἄγουσι καὶ πρὸς ἄλλο τι: ὅτι δηλ. *κατ' ἀρχὴν* δὲν δύναται τις νὰ ἰσχυρίζεται, ὅτι πάντα τὰ ἀγάλματα τῆς Ἀφροδίτης τὰ φέροντα τὴν βλαύτην ἐν τῇ χειρὶ ἀνῆκον εἰς συμπλέγματα, οὔτε ὅτι ἡ θεὰ μετὰ τοῦ σανδαλίου ἐν τῇ χειρὶ μόνον βραδύτερον καὶ δὴ ἀποσπασθεῖσα τοῦ συμπλέγματος εἰκονίσθη οὕτω, οὔτε ὅτι μόνον ἡ ῥωπογραφία ἐχρησιμοποίησε τοιοῦτον θέμα, οὔτε ὅτι τοιαύτης συνθέτου φύσεως θεότης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κρύψῃ ἢ νὰ συμβολίσῃ διὰ τοῦ συμβόλου αὐτῆς ἰδιότητά τινα, ὑφ' ἣν νὰ ἐλάτρευον καὶ ὑφ' ἣν νὰ ἐπεκαλοῦντο αὐτὴν οἱ ἄνθρωποι πρὸς βοήθειαν.

Ἀναμφιβόλως εἰς τὸ σύμπλεγμα τῆς Δήλου καὶ τὸ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον τῶν Ἀθηνῶν ἡ θεὰ ἀμύνεται ὑπὲρ ἑαυτῆς. Εἰς τὸ πῆλινον σύμπλεγμα τῆς Μυρίνης

τιμωρεῖ τὸν Ἑρώτα· ἀλλ' εἰς τὰ ἀγαλμάτια τῆς σελ. 364 τοῦ Reinach *Repert. de la stat.* τόμ. II οὔτε ὑπὲρ ἑαυτῆς ἀμύνεται οὔτε πρὸς ἄμεσον ἐχθρὸν ἀποβλέπει οὔτε ἐκ συμπλέγματος φαίνεται καταγομένη, ὅσον ἐπιτρέπεται νὰ κρίνω.

Εἶνε πιθανόν, ὅτι πάντα τὰ ἀγαλμάτια ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ἑλληνιστικούς ἢ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους — δὲν ἐξήτασα αὐτὰ πρὸς τοῦτο — ὅτε τὰ παιγνιώδη ῥωπογραφήματα καὶ ἐν τῇ γλυπτικῇ ἦσαν συνήθη. Ἡ ἐμφάνις ὅμως τῆς θεᾶς δὲν ἐμβάλλει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι οἱ τεχνῖται ἔπαιζον εἰκονίζοντες *ἀρχικῶς* αὐτὴν οὕτω. Ἡ παράστασις τῆς θεᾶς εἶνε σοβαρά· ἴσταιται μόνη κρατοῦσα τὴν βλαύτην ἀπειλητικῶς ὑψωμένην, ὡς θὰ ἴστατο ὁ Ζεὺς κρατῶν τὸν κεραυνὸν καὶ ἀπειλῶν. Ἡ δ' ἐμφάνις τῆς βλαύτης ὡς συμβόλου τῆς θεᾶς ἐπὶ τῆς στήλης τοῦ Σίλωνος ἤδη τὸν δ' αἰῶνα π. Χ., ἄγει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι τὰ πρότυπα τῶν ἀγαλμάτων τούτων θὰ ἠδύναντο νὰ ἀνέλθωσι τοῦλάχιστον εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτον, χωρὶς νὰ ἀποκλείηται καὶ παλαιότερα ἐμφάνις τῆς βλαύτης ὡς συμβόλου τῆς θεᾶς Ἀφροδίτης. Ἐπίστευον δ' οἱ παλαιοὶ βεβαίως εἰς τὴν θεϊὰν δύναμιν τῆς βλαύτης τῆς θεᾶς.

4. Η ΒΛΑΥΤΗ ΕΝ Τῇ ΘΡΗΣΚΕΙΑΙ

Τίς ὅμως ἡ σημασία τῆς θεᾶς τοιοῦτον σύμβολον ἐχούσης; τί ἐπίστευον οἱ ἄνθρωποι περὶ τῆς Ἀφροδίτης ταύτης;

Ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι ἦτο αὕτη συγγενὴς πρὸς τε τὴν Γῆν τὴν Κουροτρόφον καὶ πρὸς τὴν Δήμητρα. Τὸ πόρισμα δὲ τοῦτο συνήχθη ἐκ τῶν ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν τῶν εὐρεθεισῶν ὑπὸ τὸν πύργον τῆς Νίκης καὶ σχετιζομένων πρὸς τὴν Ἀφροδίτην. Ἄν ὅμως προσέξωμεν περισσύτερον, δυνάμεθα, νομίζω, νὰ ἀρυσθῶμεν ἐκ τῶν αὐτῶν ἐπιγραφῶν πλείονα διδάγματα.

Ἡ παλαιότης τῶν ἐπιγραφῶν (ἄνω σελ. 75₂) ἡ συνοδεύουσα τὴν ἀπαρχὴν τοῦ . . . δώρου ἐκ τῶν δώρων, ἅτινα ἡ θεὰ ἔδωκεν αὐτῷ, ὡς κυρία αὐτῶν, πότνια, ἐπικαλεῖται εἰτα αὐτήν, ἵνα καὶ ἐν τῷ μέλλοντι δώσῃ αὐτῷ ἀφθονίαν. Ἐπειτα δὲ ἐπακολουθοῦσι λόγοι ὅλως ἀλλότριοι πρὸς πᾶσαν διὰ τῶν προηγουμένων δηλουμένην ιδιότητα τῆς θεᾶς: «χοί τε λέγ[ο]σι λόγος ἀδίκ[ο]ς, φσεύδας κα[ί](:) . . .»¹. Διὰ τούτων φέρεται ὁ λόγος εἰς κοινωνικά ζητήματα, εἰς ιδιωτικὰς σχέσεις, εἰς τὸν οἰκογενειακὸν βίον. Προφανῶς ἐπικαλεῖται ὁ . . . δωρὸς τὴν θεὰν κατὰ τῶν ἀδίκων διαδόσεων, τῶν διαβολῶν καὶ τῶν ψευδῶν ἥτοι συκοφαντιῶν, αἵτινες ταράττουσι τὰς κοινωνικάς, τὰς οἰκογενειακάς καὶ τὰς συζυγικάς σχέσεις. Τούτους παραδίδει εἰς τὴν τιμωρίαν τῆς θεᾶς, εἰς τούτους ἡ θεὰ δὲν θὰ δίδῃ ἀφθονίαν

¹ Μεταγραπτέον: «λόγους ἀδίκους, ψεύδας κα[ί] . . .». Τὸ *ψεύδας* ὑπολαμβάνω ὡς αἰτιατικὴν πληθυντικὴν τοῦ δυνατοῦ οὐσιαστικοῦ «ἡ ψεύδῃ» = τὸ ψεῦδος· πρβλ. ἡ πάθη - τὸ πάθος, ἡ βλάβη - τὸ βλάβος, ἡ σύλη - τὸ σύλον, ἡ λήθη - τὸ λάθος, ἡ πλήθη - τὸ πλῆθος, ἡ λάχη - τὸ λάχος κλ. Ἄλλ' ὅρα καὶ Herwerden *Lex. suppl.* λ. ψευδάς.

ἀγαθῶν. Διὰ τὰ νὰ ἔχη ὅμως σύμβολον τῶν τιμωριῶν ἡ θεὰ τὴν βλαύτην, εἶνε πιθανόν, ὅτι ἡ δικαιοδοσία αὐτῆς δὲν ἐξετείνεται εὐρέως ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀλλὰ περιορίζετο ἐντὸς τοῦ οἴκου, ἔνθα εἶνε πρόχειρον τὸ γυναικεῖον τοῦτο ὄπλον. Τὸ ἐπίθετον δὲ Βλαύτη εὐρέθῃ πρόσφορον καὶ ἐκρατήθη ὡς ἐπικλήσις τῆς θεᾶς, μόνον διότι ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὴν τοιαύτην ἀρμοδιότητα αὐτῆς. Ὅχι λοιπὸν τόσον τὰς κοινωνικὰς, ὅσον τὰς οἰκογενειακὰς σχέσεις ἐπροστάτευεν ἡ θεὰ, καὶ ἐκ τούτων πάλιν κυρίως τὰς συζυγικάς. Διὰ τὰ προσαρμόσωμεν δὲ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ συζυγικὸς βίος τοῦ ... δώρου εἶχε ταραχθῇ ἔνεκα διαβολῶν εἴτε κατὰ τῆς συζύγου του, εἴτε κατ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου· τῶν διαβολῶν δὲ τὸ ἀσύστατον διέγνωσε καὶ καταρᾶται τοὺς διαβολεῖς καὶ συκοφάντας. Ἐχομεν λοιπὸν οὕτω **παράδειγμα ἀνδρὸς** ἐπικαλουμένου τὴν θεὰν ὑπὲρ τῆς συζυγικῆς αὐτοῦ ἡσυχίας.

Ἡ ἄλλη ἐπιγραφὴ (ἄνω σελ. 75₃) δεικνύει **παράδειγμα γυναικὸς** ἐπικαλουμένης τὴν ἐπέμβασιν τῆς θεᾶς ὑπὲρ τῆς συζυγικῆς ἀρμονίας ἢ πρὸς τιμωρίαν τοῦ ἀνατροπέως αὐτῆς. Τρεῖς εἶνε κυρίως οἱ δωρούμενοι εἰς τὴν «μεγάλῃν σεμνήν» θεὰν τὰς εἰκόνας αὐτῶν. Εἶνε ὁ Ἀρχίνος ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλυπῆτου, ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, ἱέρεια οὖσα τῆς [Ἀφροδίτης]. Ἀλλὰ διατί δὲν ἐμφανίζεται καὶ ὁ πατὴρ τοῦ Ἀρχίνου Ἀλύπητος, διατί δὲν ἀναθέτει καὶ αὐτὸς εἰκόνα αὐτοῦ; πρὸ παντὸς διατί ἡ μήτηρ τοῦ Ἀρχίνου, ἀφ' οὗ ἐδήλωσε τίνος ἦτο θυγάτηρ, δὲν ἐδήλωσε τίνος ἦτο σύζυγος, ἀλλὰ ἀποφεύγουσα νὰ παραθέσῃ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς παρὰ τὸ ἴδιον ἑαυτῆς, ἐδήλωσεν ὅπως ἀήθως, ὅτι ἦτο μήτηρ τοῦ Ἀρχίνου; Ὑποπτεύω, ὅτι ἡ συνοίκισις τοῦ Ἀλυπῆτου καὶ τῆς συζύγου του εἶχε παύσει, τῆς γυναικὸς ἢ ἀπολιπούσης τὸν ἄνδρα ἢ ἀποπεμφθείσης ὑπ' αὐτοῦ. Ὁ υἱὸς παρέμεινε μετὰ τῆς μητρὸς ἄλλως τε καὶ πλουσίας, ὡς φαίνεται, οὔσης. Μήτηρ δὲ καὶ υἱὸς μετὰ τῆς Μενεκρατείας, δι' ἧς, ἱερείας οὔσης, εἶχον ἐξαίρετον σύνδεσμον μετὰ τῆς Πανδήμου Ἀφροδίτης, ποιοῦνται τὸ εἰρημένον ἀνάθημα ὅπως τύχῃσι τῆς προστασίας αὐτῆς ἢ ὅπως αὕτη τιμωρήσῃ τὸν καταλύσαντα τὸν νόμιμον γάμον, ὅτε ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἦτο ἤδη ἐνήλιξ, ὥστε ὡς κύριος νὰ ἐμφανίζεται πρὸ τῆς μητρὸς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ.

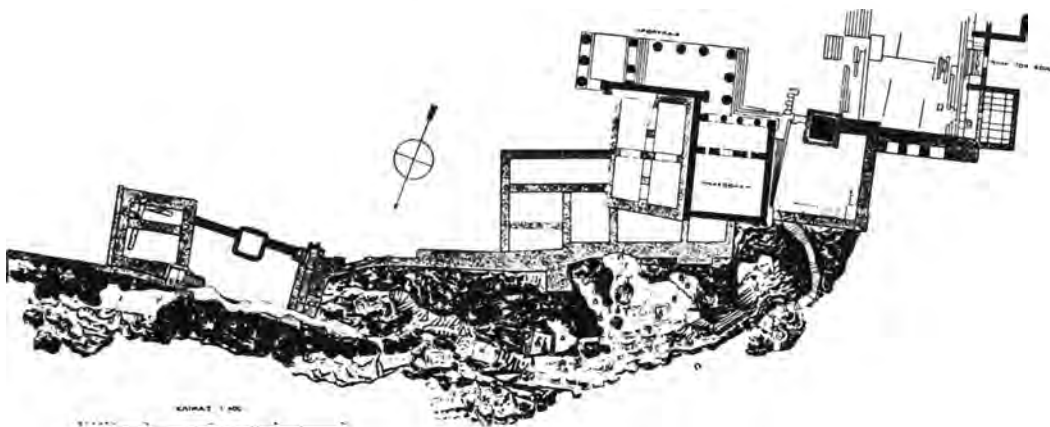
Δὲν πρόκειται λοιπὸν περὶ ῥωπογραφιῶν, τὰ ἀγαλμάτια τῆς θεᾶς μετὰ τῆς βλαύτης δὲν εἶνε ἔργα *genre*, ἀλλὰ καθαφαὶ λατρευτικαὶ παραστάσεις. Μόνον δὲ διότι ἐν τῷ βίῳ τὸ βλαυτοῦν δὲν ἦτο ἄγνωστον ὡς οὐδ' ἡ βλαυτοκρατία καὶ ἡ γυναικοκρατία, εἶνε δυνατὸς μὲν καὶ νῦν καὶ πάλαι ἄλλ' ἥκιστα, νομίζω νῦν, πιστευτὸς ὁ λόγος περὶ ἀστείας ἐμφανίσεως τῆς θεᾶς σανδαλοκρατούσης (πρὸβλ. Wolters ἐν *Athen. Mitt.* Κεραμόπουλλον ἐν *Ἡμερολ. τῆς μεγ. Ἑλλ.* 1924 σελ. 71 ἑξ.) ἐν τόσῳ μάλιστα πλήθει γλυπτικῶν ἔργων. Ὡς σύνολον ταῦτα ἐρμηνεύουσιν ἡμῖν ἓνα νέον τύπον τῆς θεᾶς.

Συμπέρασμα ἐκ τῶν ἀνωτέρω περὶ Βλαύτης καὶ περὶ ἡρώος «ἐπὶ Βλαύτη» εἶνε, ὅτι ὁ ἀνώνυμος «ἡρως ἐπὶ Βλαύτη» ὁ λατρευόμενος ὑπὸ τὸν ναὸν τῆς Ἀπτερου Νίκης ἐταυτίσθη ἔπειτα πρὸς τὸν *Αἰγέα*, ἐξ οὗ, αὐτοκτονήσαντος, ὠνομάσθη δῆθεν τὸ *Αἰγαῖον*. Ἡ πρώτη ὀνομασία ἐδόθη αὐτῷ ἐκ τῆς γειτονίας τοῦ ἡρώου πρὸς τὸ ἱερὸν τῆς Πανδήμου Ἀφροδίτης, τῆς ἐπιλεγομένης Βλαύτης, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο ἀφιερωμένον καὶ τὸ ἀνάθημα τοῦ Σίλωνος. Ταύτης σύμβολον ἦτο τὸ σανδάλιον (ἦτοι ἡ βλαύτη), ἐπομένως δὲ τὰ ἀγάλματα Ἀφροδίτης τὰ εἰκονίζοντα αὐτὴν κρατοῦσαν σανδάλιον ἢ ἀπειλοῦσαν ἢ δέρουσαν διὰ σανδαλίου δηλοῦσιν αὐτὴν ὡς Βλαύτην. Ἐν τῇ θρησκείᾳ ἡ Ἀφροδίτη αὕτη ἐμφανίζεται καὶ ὡς προστάτις τῆς συζυγικῆς ἢ οἰκογενειακῆς ἁρμονίας. Ἔχομεν ἓν παράδειγμα ἀνδρὸς καὶ ἓν γυναικὸς ἀπευθυνομένων πρὸς αὐτὴν ὡς τοιαύτην.

Β. ΥΠΟ ΜΑΚΡΑΙΣ

1. ΤΟ ΟΛΥΜΠΙΕΙΟΝ ΚΑΙ Η ΕΣΧΑΡΑ ΤΟΥ ΑΣΤΡΑΠΑΙΟΥ ΔΙΟΣ

Ὁ Καββαδίας ἀνασκάψας ὑπὸ τοὺς πρὸς Β τῶν Προπυλαίων ἔξω τοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως βράχους, οἵτινες ἐκαλοῦντο Μακραὶ ἢ Ἀχραι (δηλ. πέτραι)

Εἰκ. 1. Ὑπὸ τὰ Προπύλαια πρὸς Β. τὰ ὑπὸ Μακραῖς πέτραις σπήλαια Α, Β, Γ, Δ.

καθώρισε τέσσαρα σπήλαια (Ἀρχ. Ἐφημ. 1897 σελ. 1 ἐξ. πίν. 1-4), ὧν τὸ ἐν (Α ἐν τῷ πίν. 1=εἰκ. 1 ἐνθάδε) ἀνοιγόμενον εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ βράχου ἦτοι ἐστραμμένον πρὸς δυσμὰς καὶ ἀβαθές, τὸ δὲ ἕτερον τρία Β, Γ, Δ, ἐν σειρᾷ πρὸς ἀνατολὰς ἀναπτυσσόμενα, βλέπουσι πρὸς βορρᾶν. Ἐκ τούτων μόνον τὸ Δ τὸ συνθετώτερον καὶ σηραγγῶδες ἦτο ἄγνωστον εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν, ἅτε κεκαλυμμένον ὑπὸ χωμάτων. Περὶ τοῦ σπηλαίου Α οὐδένα συγκεκριμένον λόγον ποιεῖται, ἴσως διότι οὐδεμίαν λατρευτικὴν χρῆσιν αὐτοῦ ἀναγνωρίζει. Τοῦτο δὲ πιστεύω

καὶ ἐγώ, διότι αἱ ὑποκείμεναι τοῦ σπηλαίου «βαθμίδες» (Καββαδίας σελ. 26· «Steps leading to this cave» D'Ooge, *The Acropolis of Athens* σελ. 6 - 7), ἐκτεινόμεναι καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς προσόψεως αὐτοῦ, δὲν εἶνε κατὰ τὴν γνώμην μου βαθμίδες ἀλλὰ λείψανον λατομίας μαρτυρούσης ὅλως ἀντιθέτως, ὅτι ἀληθῶς τὸ σπήλαιον οὐδεμίαν σημασίαν καὶ χοῆσιν λατρευτικὴν εἶχεν.

Τὸ ἕτερον (Β ἐν τῷ πίν. 1 τοῦ Καββαδίου καὶ εἰκόνι 1), τὸ δυτικώτατον τῆς βορείας πλευρᾶς, ἐβεβαιώθη, ὅτι εἶνε τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ ὑπὸ Μακραις ἢ Ὑπακραιῶν ἐπειδὴ εὐρέθησαν ἔμπροσθεν πολλαὶ πλάκες μαρμάριναι ἀνατεθειμέναι ὑπὸ τῶν εὐόρκως ἀρξάντων ἐν τοῖς ἐννέα ἄρχουσι. Τῶν παλαιῶν πλακῶν τούτων αἱ κοῖται σφίζονται λαξευταὶ εἰς τὴν ὄψιν τοῦ σπηλαίου.

Τὸ τρίτον σπήλαιον ἦτοί τὸ ἀμέσως ἐπόμενον πρὸς ἀνατολὰς (Γ ἐν τῇ εἰκόνι 1) κρίνει ὁ Καββαδίας (σελ. 7) ὡς «οὐδὲν παρέχον τὸ ἀξιομνημόνευτον». Ἀλλ' ἐν σελ. 19 ἀποφαίνεται, ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁρμηθεῖσα ἐκ τοῦ ἀνατολικωτάτου τῶν τεσσάρων σπηλαίων, τοῦ σφραγγώδους (ΔΔ'Δ'' ἐν τῇ εἰκόνι) «ἐξετάθη καθ' ἅπαντα τὸν χώρον τῶν Μακρῶν, δηλ. καὶ κατὰ τὰ σπήλαια Β καὶ Γ καὶ τὸν πρὸ τούτων χώρον, ὅστις οὕτω μετεβλήθη εἰς ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος» (οὕτω καὶ παρὰ Jahn - Michaelis, *Arx Athen.* πίν. XVII). Ἐπειδὴ δὲ ἀμέσως κατωτέρω ὁρθῶς ἀποφαίνεται, ὅτι τὸ σπήλαιον ΔΔ'Δ' παρεχωρήθη μετὰ τὰ Περσικὰ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Πανός, θὰ ἀνέμεινε τις, ὅτι τὸ σπήλαιον Γ παρέμεινε εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος. Καὶ ὅμως αἱ ἀναθηματικαὶ πλάκες περιορίζονται μόνον εἰς τὸ γειτονικὸν πρὸς δυσμὰς σπήλαιον Β, ἐπιμελῶς δ' ἀποφεύγεται ἡ ἐξάπλωσις αὐτῶν εἰς τὸ Γ, ἀκόμη καὶ ὁσάκις δὲν εἶχον διαθέσιμον ἐπιφάνειαν ἐν τῷ Β· ἔχομεν τοῦλάχιστον κοίτην ἀναθήματος, οὗ «καταπεσόντος ἢ ἐκβληθέντος» (Καββ. σελ. 14), ἐχαράχθη ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ ἄρχοντος Ἑρεννίου Δεξιππου ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βράχου. Εἶνε περιττὸν νὰ ἐξάρω, ὅτι ἄνδρες ὡς ὁ Δέξιππος καὶ οἷοσδήποτε ἄλλος τῶν κατὰ καιροὺς ἐννέα ἀρχόντων δὲν ἦσαν τόσον πτωχοί, ὥστε νὰ φειδωλεύωνται κατὰ τὴν ἀνάθεσιν τῶν καὶ ἄλλως οὐχὶ δαπανηρῶν ἀλλὰ πάντως δοξομανῶν τούτων ἀναθηματικῶν πλακῶν ἢ ἐπιγραφῶν. Ὁ σεβασμὸς οὗτος τῶν ἐπιφανειῶν τοῦ σπηλαίου Γ, ὅπερ γείτον ὢν τοῦ Β καὶ εὐκόλως δυνάμενον νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἀνῆκεν ἀρχῇθεν εἰς αὐτόν, ἀλλ' ὅμως δὲν περιῆλθεν, ἔχει ἀνάγκην ἐρμηνείας καὶ δικαιολογίας.

Πρὸ τοῦ σπηλαίου Β, τοῦ καθιερωμένου εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, εὑρεν ὁ Καββαδίας τετράγωνον λάξευμα μήκ. 2.45, πλάτ. 2.00 καὶ βάθ. 0.10 - 0.05. Παραλαμβάνω τοὺς ἀριθμοὺς τούτους παρὰ τοῦ Καββαδίου, ἐπειδὴ ἀνασκάψας κατὰ τὸν παρελθόντα Ἰούνιον (1928) τὸ λάξευμα εὑρον τὸν σαθρὸν βράχον βεβλαμμένον. Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς μου ἠθέλον νὰ βεβαιωθῶ, ἂν ἀκριβῶς ἐχάραξεν ὁ σχεδιαστὴς τοῦ πίν. 1 τοῦ Καββαδίου τὸ λάξευμα ὡς σχηματίζον περὶ τὸ βαθύτερον μικρότε-

ρον τετράγωνον ἀβαθεστέραν κανονικὴν ὤαν. Ὁ Καββαδίας δέχεται τὸ λάξευμα ὡς κοίτην τῶν, πελεκητῶν βεβαίως, λίθων βωμοῦ· τοῦτο δὲ πιστεύω καὶ ἐγώ.

Ἄλλ' ἐν ᾧ δέχομαι, ὅτι τὸ λάξευμα εἶνε κοίτη βωμοῦ, ἀποκρούω ὅμως τὴν γνώμην τοῦ Καββαδίου, ὅτι ὁ βωμὸς ἀνήκει εἰς τὸν Πᾶνα. Ὁ Καββαδίας ὠρμήθη ἐκ τῶν λόγων τοῦ Εὐριπίδου ἐν Ἰωνί 936 «Κρ. ἄκουε τοίνυν· οἶσθα Κεκροπίας πέτρας πρόσθορον ἄντρον, ἃς Μακρὰς κεκλήσκομεν; Πρ. Οἶδ', ἐνθα Πανὸς ἄδυτα καὶ βωμοὶ πέλας». Κατὰ τὴν γνώμην μου ὅμως οἱ λόγοι οὗτοι εἶνε ξένοι πρὸς τὸ εἰρημένον λάξευμα· πρῶτον διότι τοῦτο εὗρηται πρὸ τοῦ ἄντρου τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ δεύτερον διότι πιθανῶς ὁ βωμὸς τοῦ Πανὸς δὲν θὰ ἦτο ἔντεχνον κατασκευάσμα, ἀλλ' αὐτοσχέδιόν τι, οἷοι οἱ ὑπὸ ποιμένων «χερμάσι τετυγμένοι» καὶ οἱ εἰκονιζόμενοι εἰς αἰτικά ἢ κατὰ πρότυπα αἰτικά ποιηθέντα ἀνάγλυφα τῶν Νυμφῶν ὄρχουμένων πρὸ τοῦ σπηλαίου τοῦ Πανός (πρβλ. Jahn - Michaelis ἔ. ἄ. σελ. 82). Ἐν τῷ στίχῳ 938 τοῦ Εὐριπίδου οἱ **βωμοὶ βωμὸς** δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ νοηθῶσιν ὅλοι ὡς ἀνήκοντες εἰς τὸν Πᾶνα, νομίζω. Ὁ κρινόμενος βωμὸς λοιπὸν ἀνῆκε, πιστεύω, εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, θὰ ἐπανέλθω δὲ κατωτέρω εἰς τὸν περὶ τούτου λόγον.

Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ σπηλαίου Γ ὀλίγῳ ὑψηλότερον τῆς εἰσόδου τοῦ Δ εὔρεν ὁ Καββαδίας (σελ. 15) «ἀκανόνιστον περιφερικὸν ἐν τῷ βράχῳ ὄρυγμα ἢ χάσμα (εἰκ. 1 γ) διαμέτρου 2.00 καὶ βάθους 1.90 - 2.65 περίπου, οὗ τομὴν ἶδε ἐν πίνακι 1, γ' - γ')». Ἐκ τῆς ἐκθέσεως τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Καββαδίου δὲν μανθάνομεν σαφῶς, ἂν τὸ χάσμα εἶνε τεχνητὸν ἢ φυσικὸν καὶ ἂν τὰ πληροῦντα αὐτὸ χῶματα ἦσαν κοσμογονικὰ ἢ ἄλλα, τεθέντα ὑπ' ἀνθρώπων, καὶ κατὰ τίνα χρόνον. Ἀλλ' ἀνασκάψας τὸ χάσμα ἐπέισθην, ὅτι ἡ περιφέρεια αὐτοῦ δὲν εἶνε φυσικὴ ἀλλὰ τεχνητή, ὥστε τὰ ἐν αὐτῷ χῶματα μόνον κοσμογονικὰ δὲν ἦσαν.

Τὸ ὄρυγμα δὲν ἀνήκει οὔτε εἰς τὸ ἄντρον τοῦ Πανός, ἀφ' οὗ πρὸς οὐδεμίαν εἰσοδὸν αὐτοῦ ἔχει ἄμεσον σχέσιν, κείμενον ὑψηλότερον, οὔτε εἰς τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀφ' οὗτινος χωρίζεται καὶ δι' ὅθης βράχου. Ἀνήκει εἰς τὸ ἄντρον Γ.

Τούτου ὅμως οὕτως ἔχοντος, γίνεται δῆλον, ὅτι τὸ σπήλαιον Γ, πρὸ τοῦ ὁποίου κατεσκευάσθη τὸ τεχνητὸν τοῦτο ὄρυγμα, δὲν στερεῖται σημασίας καὶ δὴ καὶ λατρευτικῆς ἱερότητος, ἀσκέτου πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, οὗ τὰ ἀναθήματα, ὡς εἴπομεν ἐπιμελῶς ἀποφεύγουσι νὰ ἐκταθῶσιν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν τοιχωμάτων τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος σπηλαίου Γ. Ἦτο δὲ τὸ σπήλαιον τοῦτο ἄλλοτε πετρηρεφέρεστον ἢ νῦν, διότι τὸ τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως φθάνει μέχρι τοῦ χείλους τῆς ὀροφῆς τοῦ σπηλαίου, ὅπερ δὲν θὰ συνέβαινεν, ὅχι μόνον διότι δὲν ᾤθει πρὸς τοῦτο οὐδεμία βία, ἢ διότι θὰ ἦτο φανερὰ ἡ ἐπισφαλὴς αὕτη θεμελίωσις, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ κτίσται δυσχερῶς θὰ εἰργάζοντο, ἂν δὲν εἶχον ποῦ νὰ πατῶσι. Ἐρωτᾶται νῦν τίς εἶνε ἡ σημασία, ἡ ἱερότης, ὁ προορισμὸς καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ἄντρου Γ καὶ ἐπομένως καὶ τοῦ στρογγύλου ὀρύγματος γ.

Ὁ Στράβων, 9,404 λέγει· «τοῦ Ἄρματος τοῦ κατὰ τὴν Ἀττικὴν, ὃ ἐστὶ περὶ Φυλὴν... ἐντεῦθεν δὲ ἡ παροιμία... «ὁπόταν δι' Ἄρματος ἀστράψῃ» ἀστραπὴν τινα σημειουμένων τῶν καλουμένων πυθαϊστῶν, βλεπόντων ὡς ἐπὶ τὸ Ἄρμα καὶ τότε πεμπόντων τὴν θυσίαν εἰς Δελφοὺς... ἐτήρουν δ' ἐπὶ τρεῖς μῆνας, καθ' ἕκαστον μῆνα ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας καὶ νύκτας, ἀπὸ τῆς ἐσχάρας τοῦ Ἀστραπαίου Διός· ἐστὶ δ' αὕτη ἐν τῷ τείχει μεταξὺ τοῦ Πυθίου καὶ τοῦ Ὀλυμπίου».

Τὸ περιφερικὸν λοιπὸν κατάγειον ὄρυγμα, τεχνητὸν ὃν οἶον εἶνε, οὐδαμῶς ἄλλως δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἢ ὡς ἡ ἐσχάρα. Ἄν τῷ Διὶ προσῆκε βωμὸς μᾶλλον ἢ ἐσχάρα, δὲν θὰ συζητηθῇ ἐνταῦθα, ἀφ' οὗ ὁ Στράβων λέγει ἐσχάραν (πρβλ. Pauly-Wissowa RE ἄρθρ. *Altar* σελ. 1664 ἐξ. 1667). Θὰ εἴπω μόνον, ὅτι, ὅταν λέγωμεν ἐσχάρα, δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν αὐτὴν πρὸς τὸν βόθρον, διότι ἡ λέξις ἐσχάρα ζῆ καὶ σήμερον καὶ δηλοῖ τὸ μαγειρικὸν σκεῦος τὸ τιθέμενον ἐπὶ τῆς πυρᾶς, ἵνα ἐπ' αὐτοῦ ὀπηθῶσι κατὰ τὸν πρωτόγονον τρόπον κρέατα. Λέγεται δὲ ἐσχάρα καὶ τὸ σκεῦος, ἐφ' οὗ ἀνάπτει τις πυράν. Δὲν ἦτο δὲ δύσκολον νὰ τοποθετηθῇ τοιαύτη ἐσχάρα ἐπὶ τοῦ ὄρυγματος, ὅπερ εἶνε βόθρος. Ἀλλὰ τότε τὸ σπήλαιον Γ εἶνε ἱερὸν τῷ Διὶ, εἶνε τὸ Ὀλυμπίον, ὃ δὲ Στράβων τοποθετῶν τὴν ἐσχάραν, περὶ ἧς ζητεῖ νὰ ἀκριβολογήσῃ, μεταξὺ τοῦ Πυθίου καὶ τοῦ Ὀλυμπίου, δὲν ἀπομακρύνεται τῆς τοπογραφικῆς ἀληθείας, εἰ καὶ ἐμνημόνευσε, νομίζω, τοῦ Πυθίου ὡς γνωστοτέρου, ἵνα φωτίσῃ κάλλιον τὸν ἀναγνώστην, ἀφ' οὗ μάλιστα πρόκειται περὶ πυθαϊστῶν.

Τοιαύτη ἐκδοχὴ εὗρίσκει στήριγμα παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ II, 15: «τὰ γὰρ ἱερὰ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀκροπόλει καὶ ἄλλων θεῶν ἐστὶ, καὶ τὰ ἔξω πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως μᾶλλον ἰδρυταί, τό τε τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου καὶ τὸ Πύθιον καὶ τὸ τῆς Γῆς καὶ τὸ ἐν Λίμναις Διονύσου...». Ὁ Dörpfeld (*Athen. Mitt.* 1895 κ. ἀ.) ἀπέδειξεν, ὅτι τὰ ἱερὰ ταῦτα πρέπει νὰ ζητηθῶσιν ἐγγὺς τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ἐταύτισε τὸ Πύθιον πρὸς τὸ ἱερὸν ἄντρον τοῦ Ὑπακράϊου Ἀπόλλωνος. Τὴν ἀκριβῆ θέσιν τοῦ Ὀλυμπείου πλησίον τοῦ Πυθίου δὲν ἠδυνήθη νὰ καθορίσῃ. Ἄλλ' ἂν τὸ σπήλαιον Α δὲν εἶχεν ὄντως ἱερότητά τινα, ἢ δ' ἐρμηνεία τοῦ Θουκυδίδου ὑπὸ τοῦ Dörpfeld εἶνε ὀρθή, ὡς δέχομαι, καὶ τὸ κῦρος τοῦ Θουκυδίδου εἶνε ἰσχυρόν, ὥστε νὰ νικᾷ τὸν μικρὸν ἐνδοιασμόν, ὃν γεννᾷ ἐκεῖνο τὸ «ὡς ἐπὶ τὸ Ἄρμα» τοῦ Στράβωνος, ἂν τὸ σπήλαιον Β εἶνε τὸ Πύθιον, τότε τὸ Ὀλυμπίον οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εἶνε ἢ τὸ σπήλαιον Γ, τὸ δὲ πρὸ αὐτοῦ ὄρυγμα εἶνε ἡ ἐσχάρα τοῦ Ἀστραπαίου Διός. Τὸ σπήλαιον Γ ἦτο ἐπὶ Στράβωνος γνωστὸν ὡς ἱερὸν τοῦ Πανός, ὥστε τὸ Ὀλυμπίον δὲν ἦτο ἀνατολικώτερον αὐτοῦ, διότι ἡ ἐσχάρα τότε θὰ ὠρίζετο ὡς μεταξὺ τοῦ Πανείου καὶ τοῦ Ὀλυμπείου κειμένη.

Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὸν τοπογραφικὸν ὁρισμὸν τοῦ Στράβωνος «ἐν τῷ τείχει», ἐφ' ὅσον τεῖχος νοεῖται τὸ Πελαργικόν. Τοῦτο ἐσφύζετο ἐν κακῇ καταστάσει ἐπὶ Θουκυδίδου καὶ φαίνεται, ὅτι τῷ 423/2, ὡς δηλοῖ τὸ ψήφισμα

τοῦ Λάμπωνος (Dittenberger, Sylloge³, 83), ἀπήγοντο λίθοι ἐξ αὐτοῦ, σφζομένου πρὸς Ν ἐν διαλύσει καὶ ἐρειπιώδει καταστάσει καὶ ἐπὶ Λουκιανοῦ (Ἀλιεύς 47). Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κρατῖνος (ἀπ. 22) χαιρετίζει τὸν Πᾶνα ὡς κατοικοῦντα ἐντὸς τοῦ Πελαργικοῦ («πελαργικὸν ἀργὸν ἐμβατεύων»), τοῦτον δ' ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Λουκιανὸς λέγων (Δίς καταγ. 9), ὅτι «τὸ ὑπὸ τῇ Ἀκροπόλει σπήλαιον τοῦτο (τὸ Δ'ΔΔ') ἀπολαβόμενος (ὁ Πᾶν) οἰκεῖ *μικρὸν ὑπὲρ τοῦ Πελαργικοῦ* εἰς τὸ μετοίκιον ξυντελῶν», συνάγομεν, ὅτι, ἀφ' οὗ τὸ Πάνειον ἔκειτο ἐντὸς τοῦ τείχους τοῦ Πελαργικοῦ, σφζομένου ὅπωςδὴποτε ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Λουκιανοῦ, πολλῶ μᾶλλον συνέβαινε τοῦτο περὶ τοῦ Ὀλυμπίου. Οὕτω δ' ἔχοντας τοῦ ζητήματος, σχεδὸν περιτεύει ἡ φιλότιμος προσπάθεια τοῦ Köster (*Das Pelargikon* 1909 σελ. 16 ἐξ.), τοῦλάχιστον χάριν ἡμῶν, νὰ καθορίσῃ ἀκριβῶς τὸ σημεῖον τῆς ἐπαφῆς τοῦ Πελαργικοῦ καὶ τοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως ὑπεράνω καὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἄντρου τοῦ Πανός. Ἐγὼ μάλιστα τείνω νὰ πιστεύσω, ὅτι τὸ Πελαργικὸν ἐτερματίζετο πρὸς τὴν ὄφρυν τοῦ βράχου, ὅστις ἀποτελεῖ οἶονεὶ τὸ δάπεδον πάντων τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος σπηλαίων, καὶ ὅτι πρὸς ἀνατολὰς τῶν σπηλαίων ὁ βράχος ἔχων ποτὲ διάφορον ὄψιν, ἀπετέλει αὐτοφυᾶ συνέχειαν τοῦ Πελαργικοῦ μέχρι τοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως. Τοιοῦτοτρόπως ἀποδεικνύεται ἀκριβολογῶν ὁ Λουκιανός, ὅτε λέγει «μικρὸν ὑπὲρ τοῦ Πελαργικοῦ», ὃ δὲν συμβαίνει, ἂν τὸ Πελαργικὸν ἐξηκολούθει κτιστὸν καὶ πρὸς ἀνατολὰς καὶ ὑπεράνω τοῦ Πανείου¹.

Ἡ ἀνωτέρω γενομένη ἀπόδοσις τῶν σπηλαίων δικαιώνει ὁλοσχερῶς τὸν Θουκυδίδην, ὅστις, παραλείπων τὸν Πᾶνα ὡς νέηλυν ὑπὸ Μακραις, ἐπιμελῶς παρατάσσει κατὰ τοπογραφικὴν σειρὰν τὰ μνημονευόμενα ὑπ' αὐτοῦ παλαιὰ ἱερά, ἀρχόμενος ἀπ' ἀνατολῶν καὶ λέγων πρῶτον τὸ Ὀλυμπίον, δεύτερον τὸ Πύθιον, τρίτον τὸ ἔτι δυτικώτερον κείμενον πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς Ἀκροπόλεως ἱερὸν τῆς Γῆς, τελευτῶν εἰς τὸ δυτικώτατον καὶ ἀπώτατον ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως ἱερὸν τοῦ Διονύσου τοῦ ἐν Λίμναις.

Ὁ ἀστραπαῖος Ζεὺς, ὁ αὐτὸς τὸ Διὶ στορπάφ τῆς Τεγέας (Ἀρχ. Ἐφ. 1906, 63 ἐξ. Ἀθηνᾶ 1908, 400), εἶνε πιθανῶς ὁ κεραύνιος Ζεὺς, ὁ καταιβάτης (πρβλ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1909, 115 ἐξ. Harrison *Primitiv Athens* 59 ἀλλὰ καὶ *Themis* 175). Ἡ ἐπιγραφὴ ὁμως «Διὸς καταιβάτου» ἢ εὐρεθεῖσα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως (Ἀρχ. Δελτ. 1890, 143 ἐξ. Jadeich, *Topogr.* 255) δὲν ἀνήκει, νομίζω, εἰς τοῦτο τὸ ὑπὸ Μακραις ἱερὸν τοῦ Διός. Ὁ ὑψηλὸς λόφος τῆς Ἀκροπόλεως θὰ εἶχε δεχθῇ

¹ Τὸ διὰ πωρίνων πλίνθων κτίσμα τὸ ὑπὸ τὴν Κλεψύδραν, ὅπερ ὁ Dörpfled (*Athen. Mitt.* 1897, 479) ἐρμηνεύει ὡς μέρος τοῦ Πελαργικοῦ, ὑπολαμβάνω ὡς δεξαμενὴν παλαιῶν χρόνων (πρβλ. τὰς ὀπισθεν τῆς βορείας πλευρᾶς τῶν Προπυλαίων ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως), δεχομένην τὰ ὕδατα τῆς Κλεψύδρας, ἅτινα ἦσαν πάλαι πλείονα, ὅσῳ πλείονα ἦσαν καὶ τὰ χῶματα τῆς Ἀκροπόλεως. Ὁ Maass (*Athen. Mitt.* 1910 337 ἐξ.) θέλει αὐτὸ ἐν μορφῇ Νυμφαίου καὶ ταυτίζει πρὸς τὸ Ἀγλαῦρειον.

κατὰ καιροὺς πολλοὺς κεραυνούς, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἠδύναντο μεθ' ἑκάστον τοιούτον μετεωρολογικὸν φαινόμενον νὰ ἰδρῶσι καὶ ἀνὰ ἓν μικρὸν ἄβατον ἐν τῷ σημείῳ τῆς πτώσεως τοῦ κεραυνοῦ. Ὑποθέτω λοιπόν, ὅτι καὶ τὸ τέχνη ὄρυχθὲν ὄρυγμα τοῦ Ἀστραπαίου Διός, ὁ βόθρος τῆς ἐσχάρας, ἀποστενούμενος κάτω καὶ καταλήγων εἰς ὀξείας ἀνωμαλίας ἢ ἐσοχὰς (τὸ σχέδιον εἶνε ἀδρομερὲς ἐν τούτῳ παρὰ Καθβαδία), τοιαύτην ἔχει τὴν ἀρχήν, συμβολίζει τὰς ἀκτῖνας τοῦ πεσόντος κεραυνοῦ καὶ εἶνε ἐνηλύσιόν τι παλαιόν, οὗ ἕνεκα ἐνετοπίσθη καὶ ἐτηρήθη πρὸ τοῦ σπηλαίου καὶ ἐν τῷ σπηλαίῳ ἢ λατρεία τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ἐπειδὴ δ' ὁ Ζεὺς οὗτος, καταβὰς εἰς τὴν γῆν, ᾤκει ἐν αὐτῇ, ἦτο ἄρα χθόνιος, ἐδέχετο θυσίας διὰ βόθρου καὶ ἐσχάρας.

Ἄλλη τις λεπτομέρεια, πρὸς ἣν ὠφελεῖ νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχήν, εἶνε, ὅτι, ὡς λέγει ὁ Στράβων, τὰς ἐκ τοῦ Ἀρματος τοῦ Πάρνηθος ἀστραπὰς ἐτήρουν οἱ πυθαῖσται ἀπὸ τῆς ἐσχάρας τοῦ ἀστραπαίου Διός. Ἡ ἐπίκλησις αὕτη τοῦ Διὸς εἶνε βεβαίως ἱκανὴ δικαιολογία τοῦ ὅτι ἐντεῦθεν ἐτήρουν τὰς ἀστραπὰς. Ἀλλὰ πρόκειται περὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς Πυθαϊδος πομπῆς εἰς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα τῶν Δελφῶν, καὶ παρὰ τὴν ἐσχάραν εἶνε τὸ ἀθηναϊκὸν ἱερὸν τοῦ αὐτοῦ θεοῦ. Θὰ ἐτήρουν ἄρα γε τὰς ἀστραπὰς ἐκ τῆς ἐσχάρας, ἂν ὁ Ἀπόλλων δὲν ἐλατρεύετο εἰς τὸ ἐγγύτατα, ἐν ἀμέσῳ συναφείᾳ κείμενον ἄντρον; Ἡ ἐσχάρα χωρίζεται ἀπὸ τῆς αὐλῆς τοῦ ἄντρου τούτου, τοῦ Πυθίου, δι' ὄχθης βράχου ὕψους μείζονος ἢ κατὰ ἐδώλιον ἐν τῷ νοτίῳ μέρει. Ἄν οἱ τηροῦντες τὰς ἀστραπὰς ἐκάθηντο ἐπὶ τῆς ὄχθης τοῦ βράχου (ὁ Στράβων δὲν λέγει ἀφετηρίαν τῆς κατοπτεύσεως τὸ ἄντρον τοῦ Διός, καὶ δὲν ὑπάρχει καλύτερος τόπος μακρᾶς ἀναμονῆς πλησίον τῆς ἐσχάρας) καὶ ἔβλεπον πρὸς τὸν Πάρνηθα, εἶχον ὀπισθεν αὐτῶν τὴν ἐσχάραν καὶ ἔμπροσθεν ἐγγὺς τὸν βωμὸν τοῦ Πυθίου. Ἀκριβολογεῖ λοιπὸν ὁ Στράβων λέγων, ὅτι ἐτήρουν ἀπὸ τῆς ἐσχάρας τοῦ Ἀστραπαίου; Ὁ Εὐρυπίδης ἐν τῷ Ἰωνι 283 λέγει:

Ἰων. Μακραί δὲ χῶρος ἔστ' ἔκει κεκλημένος;

Κρ. Τί δ' ἱστορεῖς τοῦτο; ὡς μ' ἀνέμνησάς τινος.

Ἰων. Τιμᾷ σφε Πύθιος ἀστραπαὶ τε πύθιοι;

Κρ. Τιμᾷ γ' ἄτιμ' ὡς μήποτ' ὠφελόν σφ' ἰδεῖν.

Ἰων. Τί δέ; στυγεῖς σὺ τοῦ θεοῦ τὰ φίλτατα;

Ἐνταῦθα βλέπομεν τὸν Ἰωνα γινώσκοντα γενικῶς τὰς Μακρὰς ὡς ἱερὸν τόπον τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, εἰς ὃν ἀποδίδει καὶ τὰς ἀστραπὰς, αἷς καλεῖ πυθίας, ἐν ᾧ ἢ Κρέουσα, χωρὶς νὰ ἀποκρούῃ τὴν ἀντίληψιν ταύτην τοῦ Ἰωνος, ἐντοπίζει εἰδικῶς τὴν μνήμην αὐτῆς εἰς τὸ ἄντρον τοῦ Πανὸς καὶ εἰς τὴν ἐν αὐτῷ περιπέτειαν αὐτῆς. Δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ πάντων τούτων συγκεκριμένην τινὰ εἰδησιν περὶ τῆς ἀκριβοῦς πίστεως τῶν πάλαι ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὰς ἀστραπὰς καὶ περὶ τοῦ ἀκριβοῦς τόπου τῆς τηρήσεως αὐτῶν; Τὸ ζήτημα διασαφίζεται,

ἂν παρατηρήσωμεν, ὅτι τὸ τετράγωνον λάξευμα τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος δὲν ἔχει προσανατολισμὸν πρὸς τὸ Πύθιον ἄντρον, δεικνύον γωνίαν πρὸς αὐτὸ ὡς καὶ πρὸς τὸ τοῦ Διός. Εἶνε πιθανόν, ὅτι ἡ δυσαρμοστία αὕτη ἡμβλύνετο ἢ ἠφανίζετο, ὅτε αἱ ὀροφαὶ τῶν ἄντρων ἦσαν ἀκέραιαι, ἀλλ' εἶνε ἐπίσης δυνατόν, ὅτι ὁ βωμὸς οὗτος ἐπίτηδες κατεσκευάσθη οὕτως, ὥστε ἀποκλειομένης τῆς ἀποκλειστικῆς προσαρμόσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ Ἀπολλώνειον ἄντρον, νὰ ἐπιτρέπη τὴν ἀπόδοσιν αὐτοῦ τόσον εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ὅσον καὶ εἰς τὸν Δία. Ὁ βωμὸς παραλληλίζεται πρὸς τὸ σύνολον τῶν σπηλαίων ΒΓΔ. Ὁ Ζεὺς εἶνε πατὴρ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁμοβώμιοι θεοὶ εἶνε γνωστοὶ πολλοί, ἐνίοτε δὲ μὴ συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλους. Νομίζω λοιπόν, ὅτι οὐδὲν κωλύει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ μακροῦ χρόνου ἀπὸ τῆς λιθικῆς ἐποχῆς, εἰς ἣν δύνανται νὰ ἀνέρχωνται αἱ σπηλαιώδεις αὗται λατρεῖαι, καὶ ἐν τῇ στενῇ λωρίδι τῶν βράχων καὶ τοῦ πρὸ αὐτῶν χώρου ἐπῆλθε συμφυρμός τις τῶν λατρειῶν, ἀφ' οὗ μάλιστα πρόκειται ἐνταῦθα περὶ θεῶν πατρὸς καὶ υἱοῦ. Πιστεύω προσέτι, ὅτι παλαιολιθικὴ εἶνε ἐνταῦθα ἡ λατρεία τοῦ Διός, προσετέθη δὲ ὕστερον ἡ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅτε οὗτος γεννήσας τὸν Ἰῶνα ἐγένετο γενάρχης τῶν Ἀθηναίων καὶ Ἰώνων (Ἀρποκρ. λ. Ἀπόλλων πατρῷος «τὸν δὲ Ἀπόλλωνα κοινῶς πατρῷον τιμῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ Ἰωνος»). Κατωτέρω θὰ ἴδωμεν τὸ ζεῦγος τοῦτο τῶν θεῶν ἠνωμένον πιθανῶς δις ἐν θρησκευτικῇ τελετῇ ὅρκου ἀρχόντων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

2. ΑΠΟΛΛΩΝ Ο ΠΑΤΡΩΟΣ ΚΑΙ Ο ΔΙΠΛΟΥΣ ΟΡΚΟΣ ΤΩΝ 9 ΑΡΧΟΝΤΩΝ

Ὁ Καββαδίας ἀνασκάψας ὑπὸ τὰς Μακρὰς πέτρας, εἶπεν ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1897 πράγματά τινα σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων, ὁρθότατα κατὰ τὴν γνώμην μου, ἀλλὰ μὴ τυχόντα τῆς δεούσης προσοχῆς ὑπὸ τῶν μελετώντων τὰς πολιτικὰς ἀρχαιότητας.

Ὁ Καββαδίας εὗρὼν τοὺς μαρμαρίνους πίνακας τοὺς ἀνατεθέντας εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπὸ τῶν διατελεσάντων ἐν τοῖς ἐννέα ἄρχουσι, παραβάλλει (σελ. 21 ἐξ.) τὸ χωρίον τοῦ Ἀριστοτ. Ἀθην. πολ. 55, 5 «δοκιμασθέντες δὲ τοῦτον τὸν τρόπον, βαδίζουσι πρὸς τὸν λίθον, ἐφ' οὗ τὰ τόμι' ἐστὶν... ἀναβάντες δ' ἐπὶ τοῦτον ὁμνύουσι δικαίως ἄρξιν... ἐντεῦθεν (δηλ. ἐκ τοῦ ἐν τῇ ἀγορᾷ λίθου, ἐφ' οὗ τὰ τόμια ἐστὶ) δ' ὁμόσαντες, εἰς Ἀκρόπολιν βαδίζουσι καὶ πάλιν ἐκεῖ ταῦτά ὁμνύουσι καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἀρχὴν εἰσέρχονται» (πρβλ. Πολυδ. 8, 86). Ἀλλὰ τί σημαίνει ἐδὼ ἢ Ἀκρόπολις; Ἄνευ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Καββαδίου καὶ τῆς ἐρμηνείας αὐτῶν ὑπ' αὐτοῦ θὰ ἐπίστευέ τις, ὅτι οἱ κληρωθέντες 9 ἄρχοντες καὶ ὁ γραμματεὺς αὐτῶν ἔδιδον τὸν δεύτερον ὅρκον *ἐπάνω* εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἐν ᾧ κατ' ἀλήθειαν τοῦτο ἐγένετο μὲν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν (καὶ αἱ

Μακραὶ εἶνε μέρος τῆς Ἀκροπόλεως)¹ ἀλλ' ἔξω τοῦ τείχους αὐτῆς. Τὴν διασάφησιν ταύτην δέχονται πάντες, ὅσον γινώσκω, οἱ ἐρμηνευταὶ τῶν ἐρειπίων τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' ἀγνοοῦσιν οἱ τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ἐν οἷς καὶ [ὁ] Sandys εἰς τὴν 6' ἔκδοσιν, τὴν τοῦ 1912.

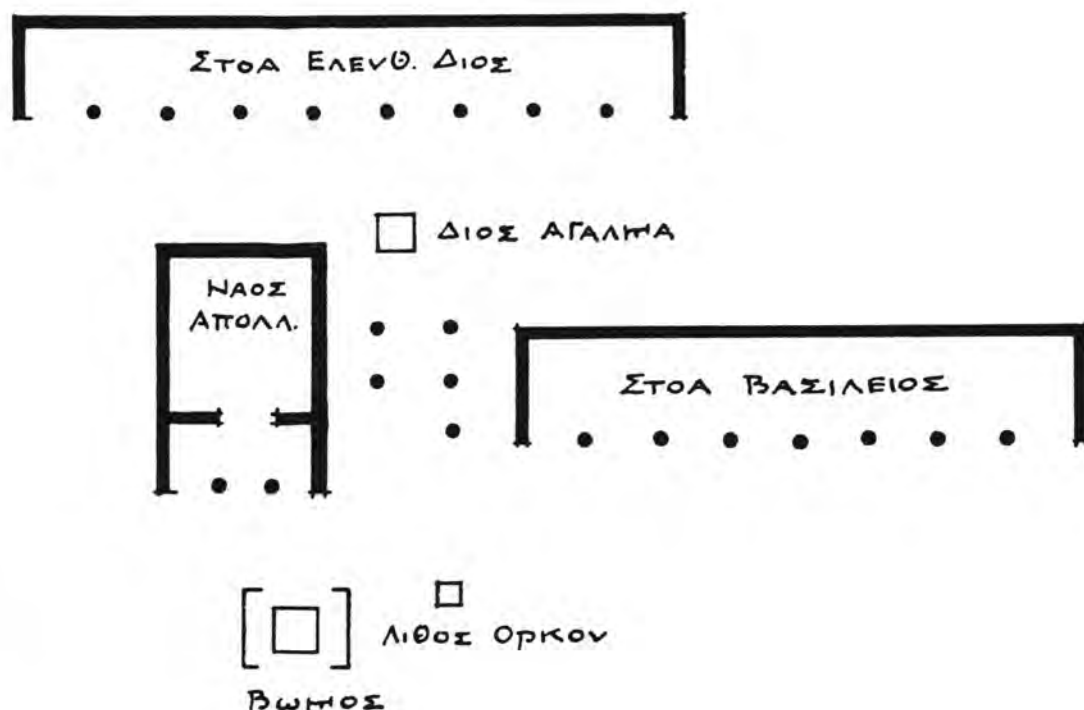
Παραπέμπων χάριν τῶν λεπτομερειῶν εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Καββαδίου, ἐπιθυμῶ νὰ προσθέσω τὰ ἐξῆς περὶ τοῦ πρώτου ὄρκου τῶν 9 ἀρχόντων: Ὁ Πολυδεύκης 8, 86 (κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην Ἀθ. π. ἔ. ἄ.) λέγει περὶ τοῦ πρώτου ὄρκου «ὥμνυον δ' οὗτοι **πρὸς τῇ βασιλείῳ στοᾷ** ἐπὶ τοῦ λίθου» κλ. Ἀλλ' ἡ βασιλῆος στοὰ εὗρηται ἐν στενῇ ἐγγύτητι πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Πατρῴου Ἀπόλλωνος τὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ τοῦ Κεραμεικοῦ. Ἀληθῶς ὁ Πausanίας 1, 3, 1 ἐξ. εἰσελθὼν εἰς τὸν ἔσω Κεραμεικὸν περιγράφει «**πρώτην . . . ἐν δεξιᾷ** καλουμένην στοὰν βασιλῆιον» καὶ «πλησίον» ἀνδριάντας τοῦ Κόνωνος, τοῦ Τιμοθέου καὶ τοῦ Εὐαγόρου «**ἐνταῦθα** ἔστηκε Ζεὺς ὀνομαζόμενος Ἐλευθέριος καὶ βασιλεὺς Ἀδριανός. . . .» «Στοὰ δὲ **ὀπισθεν** ὠκοδόμηται γραφὰς ἔχουσα. . . .» «Ταύτας τὰς γραφὰς Εὐφράνωρ ἔγραψεν Ἀθηναίσις, καὶ **πλησίον** ἐποίησεν **ἐν τῷ ναῷ** τὸν Ἀπόλλωνα Πατρῶν ἐπικλησιν. **Πρὸ δὲ τοῦ νεῶ** τὸν μὲν Λεωχάρης, ὃν δὲ καλοῦσιν Ἀλεξίκακον, Κάλαιμις ἐποίησε».

Οἱ τοπογραφοῦντες κατὰ τοὺς λόγους τούτους τοῦ Πausanίου δέχονται συνήθως, ὅτι μετὰ τὴν βασιλῆιον στοὰν ἠκολούθει ἐν τῇ αὐτῇ γραμμῇ πρῶτον ἡ ἐξωγραφημένη στοὰ (τοῦ Ἐλευθερίου Διὸς) καὶ ἔπειτα ὁ ναὸς τοῦ Πατρῴου Ἀπόλλωνος· τοὺς δ' ἀνδριάντας καὶ τὰγάλματα, ἅτινα ὀρίζει ὁ Πausanίας ὡς «πλησίον», «ἐνταῦθα», κείμενα, τοποθετοῦσι πλησίον μὲν ἀλλ' **ἐμπρὸς** τῶν εἰρημένων οἰκοδομημάτων ἐν γραμμῇ συνεχεῖ. Τοιοῦτοτρόπως μεταξὺ τῆς Βασιλῆιου στοᾶς καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Πατρῴου Ἀπόλλωνος παρεμβάλλεται ἡ στοὰ τοῦ Ἐλευθερίου Διὸς ἀπομακρύνουσα αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων. Κατὰ τὴν ἐρμηνεῖαν ταύτην εἰς τὸ «ὀπισθεν» δὲν ἀπεδόθη ἀξιόλογός τις διακριτικὴ σημασία. Ἐδέχθησαν, ὅτι εἶνε πολὺ καλὴ τοπογραφικὴ περιγραφὴ νὰ λέγῃ τις, ὅτι ὀπισθεν δύο ἀγάλματων (τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ) ἦτοι (πρβλ. Judeich 297, 299) δύο μικρῶν σχετικῶς μνημείων κεῖται μία στοὰ ἦτοι μέγα τι οἰκοδόμημα εὐδιάκριτον καθ' αὐτὸ καὶ κατ' ἀκολουθίαν εὐλόγως πρῶτος ἀλλ' ἀτόπως δεύτερος ὅρος τοπογραφικῆς συγκρίσεως.

Εἰ καὶ εἶνε ἄκαιρον νὰ ῥιψοκινδυνῇ τις τοπογραφικὰς γνώμας περὶ τοῦ μέρους τούτου, ὅτε ἐπικεῖται ἡ ἀνασκαφὴ αὐτοῦ, ἀλλ' ὁμως προτείνω ἄλλην τινὰ κατάταξιν: ὅταν ὁ Πausanίας λέγῃ, ὅτι **πλησίον τῆς βασιλῆιου στοᾶς** ἦσαν οἱ ἀνδριάντες καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Διὸς, δὲν ἐννοεῖ ἀναγκαίως **ἐμπροσθεν** τῆς στοᾶς·

¹ Πρβλ. Ἀνθολ. Πλαν. IV, 259 «Πέτρης ἐκ Παρίσις με πόλιν κατὰ Παλλάδος ἄκρην» στήσαν Ἀθηναῖοι Πᾶνα τροπαιοφόρον», ἔνθα νοεῖται τὸ ὑπὸ Μακραις Πάνειον.

τὸ *πλησίον* δὲν δηλοῖ τοπικὴν σχέσιν μόνον καὶ πάντοτε πρὸς ἔμπροσθεν· δυνάμεθα λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ταῦτα ἔκειντο πλησίον ἀλλὰ *παραπλεύρως* τῆς στοᾶς ἐν γραμμῇ τινι παλαιᾷ ὁδοῦ καταλυθείσης τὸν εἴ αἰῶνα καὶ ὅτι ἡ ἄλλη στοὰ ἢ τοῦ Ἐλευθερίου Διός, κειμένη *ὄπισθεν*, ἦτο ἀληθῶς οὐ μόνον ὄπισθεν τοῦ ἀγάλματος ἢ καὶ τῶν ἀνδριάντων, ἀλλ' ἐν τινι βαθμῇ ἢ ἐν τινι ἐννοίᾳ ὄπισθεν καὶ *παραλλήλως* (πρβλ. Ἀρποκρ. λ. Βασίλειος στοὰ) καὶ τῆς βασιλείου στοᾶς, κτισθεῖσα δὲ διέκοψε ἢ παρέτρειπε τὴν παλαιὰν ἐκείνην πρὸς δυσμὰς ὁδόν. Οὕτω

Εἰκὼν 2.

μετὰ τὴν τάξιν τῶν πλαστικῶν τούτων ἔργων, ἅτινα καὶ εἰς ἀπλὴν γραμμὴν θὰ ἠδύναντο νὰ διαταχθῶσιν, ἔκειτο *πλησίον* ὁ ναὸς τοῦ Πατρῴου Ἀπόλλωνος, ὥστε νὰ ἔχῳμεν τὴν σχηματικὴν διάταξιν ὡς ἐν εἰκ. 2, ἐν ἣ τὸ ἄγαλμα τοῦ Διὸς ἠδύνατο βεβαίως νὰ εὐρίσκειται ἐν ἄλλῃ σχέσει πρὸς τε τὰ οἰκοδομήματα καὶ τοὺς ἀνδριάντας καὶ τὸν ὄρκιον λίθον¹, ἀλλὰ καὶ ὁ προσανατολισμὸς τῶν οἰκοδομημάτων οὐχὶ ἐντελῶς παράλληλος, ἀφ' οὗ ἡ κλιτὺς τοῦ ἀγοραίου Κολωνοῦ, παρ' ἣν ἀναπτύσσονται, δὲν εἶνε ἐν εὐθείᾳ γραμμῇ.

Περὶ τοῦ ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Πατρῴου ἦτο πλησίον τῆς βασιλείου στοᾶς ἔχομεν

¹ Πολυδ. 8, 86 «ὧμνον δ' οὗτοι (οἱ 9 ἄρχοντες) πρὸς τῇ βασιλείῳ στοᾷ, ἐπὶ τοῦ λίθου, ὑφ' ᾧ τὰ ταμεία (Ἀριστοτ. Ἀθ. πολ. 55, 5 «ἐφ' οὗ τὰ τόμι' ἐστίν») πρβλ. καὶ Ἀθ. πολ. 7, 5, 3, 3. Πλουτ. Σόλ. 25. Πλάτ. Φαίδρ. 255 Δ. Ὅρα καὶ Sandys ἐν Ἀρ. Ἀθ. πολ. 7, 5.

ἐνδειξιν καὶ ἐκ τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἀπόλλωνος (δρα Ἀρχ. Δελτ. 1916 παράρτ. σελ. 80 εἰκ. 4. Κουρουνιώτη, Ἀνασκαφαὶ τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν εἰκ. 9. Σ. Παπασπυρίδη *Guide du Musée national* σελ. 82 ἀριθ. 3573. Πρβλ. Lippold, *Korierien* σελ. 278). Τοῦτο εὐρέθη τῷ 1907 παρὰ τὰ ἐρείπια, ἅτινα ὁ Dörpfeld ἀπέδωκεν εἰς τὴν βασιλείον στοὰν (*Judeich* σελ. 296 εἰκ. 37) καὶ εἰκονίζει τὸν Ἀπόλλωνα ὡς Κιθαροφδὸν ἥτοι πατρῶον, πιθανῶς τὸν τοῦ Εὐφράνορος¹. Ἐγὼ δὲν πιστεύω, ὅτι ἡ βασιλείος στοὰ εὐρέθη, ἴσως ἦτο βορειότερον, ὅτε τὸ ἀνασκαφὲν ναόσχημον κτήριον ἐνδέχεται νὰ εἶνε ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἄλλ' ὅτι ἂν δῆποτε δεχθῇ τις, εὐλογώτερον εἶνε, ὅτι τὸ βαρὺ τοῦτο γλυπτικὸν ἔργον ἦλθεν εἰς τὴν θέσιν εὐρέθη, ἐγγύθεν ποθὲν μᾶλλον ἢ μακρόθεν. Θὰ ἤρχετο δὲ μακρόθεν, ἂν αἱ στοαὶ παρετάσσοντο ἐν μιᾷ γραμμῇ.

Ἄν νῦν μεταξὺ τῆς βασιλείου στοᾶς καὶ τοῦ ναοῦ θέσωμεν τὸν λίθον, ἐφ' οὗ ὥμνουν οἱ 9 ἄρχοντες, τότε ὁ λίθος οὗτος θὰ κεῖται μὲν «πρὸς τῇ βασιλείῳ στοᾷ» (ὅχι λοιπὸν *vor* de Halle, ὡς ἐρμηνεύει ὁ *Judeich* *Topogr. v. Athen.* σελ. 298), ἀλλὰ θὰ κεῖται ὡσαύτως πρὸς τῷ ναῷ τοῦ Πατρῶου Ἀπόλλωνος, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται παράδοξον, πῶς ἐπὶ τοῦ λίθου τούτου ὥμνουν νὰ ἀναθέσῃ τῷ Ἀπόλλωνι ἰσομέτρητον ἀνδριάντα χρυσοῦν, ἂν δὲν ἄρξῃ καλῶς. Ὁ λίθος οὗτος δύναται νὰ εἶνε βωμὸς τοῦ Πατρῶου Ἀπόλλωνος κείμενος οὐχὶ πρὸ τοῦ ναοῦ ἀλλ' ἐν λοξῇ πρὸς αὐτὸν σχέσει, ὥστε νὰ ἐπιτρέπηται εἰς τὸν Πολυδεύκην νὰ ἀγνοῇ τὴν σχέσιν λίθου καὶ ναοῦ καὶ νὰ ὀρίζῃ, ὅτι «ὥμνουν... πρὸς τῇ βασιλείῳ στοᾷ ἐπὶ τοῦ λίθου» κλ. Ἄν ὁ βωμὸς ἔκειτο ἐν κανονικῇ σχέσει πρὸς τὸν ναόν, οὐδ' ὁ Πλούταρχος Σόλ. 25 θὰ ἔλεγεν ἀπλῶς, ὅτι ὁ λίθος ἦτο «ἐν τῇ ἀγορᾷ». Ὅτι δὲ ἀληθῶς ἡδύνατο ὁ λίθος νὰ εἶνε βωμός, συνάγεται ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἀριστοτέλους Ἀθ. πολ. 45, 5^α «βαδίζουσι πρὸς τὸν λίθον ἐφ' οὗ τὸ τόμι' ἐστὶν... ἀναβάντες δ' ἐπὶ τοῦτον ὀμνύουσιν». Δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἀμόρφου τινὸς λίθου ἢ περὶ τινος κοινοῦ κύβου, ἐφ' οὗ² καὶ τὰ τόμια ἦσαν καὶ οἱ ἄρχοντες ἀνέβαινον ἀναζητοῦντες τόπον, ἵνα πατήσωσι τοὺς πόδας αὐτῶν παραμερίζοντες τὰ τόμια ἢ πατοῦντε κυριολεκτικῶς ἐπ' αὐτῶν (πρβλ. *Δημοσθ.* 23,

¹ Τὸ μαρμαρίνον τοῦτο ἔργον εἶνε ὑπερφυσικοῦ μεγέθους καί, παρὰ τὰς βλάβας καὶ κολοβώσεις, ὡς ὑπέστη, εἶνε σπουδαιότατον καὶ καθαρωτάτης ἐργασίας. Τὸν πρὸς αὐτὸ θαυμασμόν μου ἐξέφρασα ἐν διαλέξει μου τῷ 1910 ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ ἐταιρείᾳ ταυτίσας αὐτὸ πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα τοῦ Εὐφράνορος, ἀνέγνωσα δὲ μὲ τόσην εὐχαρίστησιν τοὺς βραχεῖς περὶ αὐτοῦ λόγους τοῦ Κουρουνιώτου (ἑ. ἄ.), μὲ ὅσην ἐκπληξιν εἶδον ἄλλους ἄλλων λόγους παραπέμποντας τὸ ἔργον εἰς τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Ἡ τόλμη ἐσχάτως περὶ τὴν ἔξαρσιν τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων ἐν τῇ τέχνῃ εἶνε τόσον μεγάλη, ὥστε πρέπει τοῦ λοιποῦ ἀκούοντες περὶ ἔργων ῥωμαϊκῶν νὰ ὑποπτεύωμεν, μήπως πρόκειται περὶ καλλίστων κλασσικῶν ἔργων, ἴσως δὲ καὶ ἀντιθέτως.

² Ὁ Wilamowitz *Arist. u. Ath.* 46 ἐξ. προτιμᾷ ὅφ' ὃ καὶ δέχεται τὰ τόμια ἐφ' ἧς ἀπᾶς ἀλλὰ πρὸς διηγετικῇ καθιέρωσιν τεθέντα ὑπὸ τὸν λίθον ὡς τὰ ἱερὰ τὰ τιθέμενα νῦν εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν τῶν ὁρθοδόξων ἐλληνικῶν ἐκκλησιῶν.

68). Ὁ λίθος κατὰ τὴν γνώμην μου ἦτο μὲν μονόλιθος, ἀφ' οὗ ἐνικῶς παραδίδεται ἀλλ' ὥς οἱ βωμοὶ πάντες, βωμὸς ὦν καὶ αὐτός, ἀπετελεῖτο ἐκ δύο κυρίως μερῶν, ὧν τὸ μὲν ἦτο ὡς συνήθως ἡ προθύσις, ἐφ' ἣν ἀνέβαινον οἱ ἱερεῖς ἢ ἴσως καὶ οἱ ὀμνύοντες, τὸ δὲ ἡ ἐσχάρα, ἔνθα ἦτο τὸ πῦρ ἢ ἔκειντο τὰ τόμια. Οἱ ὀμνύοντες λοιπὸν ἀνέβαινον εἰς τὸν ἀναβαθμὸν τῆς προθύσεως [ἢ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄλου λίθου].

Ὁ λίθος δὲ οὗτος ἠδύνατο νὰ εἶνε κοινὸς βωμὸς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ πατρὸς τούτου, τοῦ Διός, μεθ' οὗ ὁ Ἀπόλλων ἀπετέλει, ὡς παρετήρησεν ὁ Dörpfeld (*Athen. Mitt.* XX 1895), ζευγὸς λατρευτικὸν ἐν Ἀθήναις εἰς τρεῖς τόπους α') ὑπὸ Μακραις, β') ἐν τῇ ἀγορᾷ τοῦ Κεραμικοῦ, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνταῦθα καὶ γ') παρὰ τὸν Ἰλισσόν. Εἶδομεν δὲ καὶ ὑπὸ Μακραις τὸν βωμὸν τοῦ Πυθίου κείμενον πρὸ αὐτοῦ λοξῶς, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἀνήκη εἰς τε τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν πατέρα Δία. Καὶ ὁ ἐν τῇ ἀγορᾷ δὲ λίθος ἦτο κατὰ τὴν ἐμὴν ἐκδοχὴν ἐν τοπικῇ σχέσει καὶ πρὸς τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἐλευθερίου Διός.

Οἱ ὀμνύοντες λοιπὸν εἰς τὸν βωμὸν τοῦτον ὥμνουν τὸν Πατρῶν τῶν Ἰώνων θεὸν Ἀπόλλωνα, οὗ ἡ λατρεία εἶχε μετατεθῆ εἰς τὸν Κεραμικὸν κατὰ τὸν ε' αἰῶνα πιθανῶς, χωρὶς ὅμως νὰ σβεσθῇ καὶ ὑπὸ Μακραις. Διὰ τοῦτο ὁ ὄρκος ἐπανελαμβάνετο καὶ ἐκεῖ ἐν τῷ παλαιοτάτῳ ὑπὸ τοὺς σπηλαιώδεις, τοὺς πετρηρεφεῖς βράχους, ἱερῶ, κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἀριστοτ. *Ἀθ. πολ.* 55, 5 «ἐντεῦθεν δὲ (δηλ. ἐκ τῆς ἀγορᾶς ἢ τοῦ ὀρκίου λίθου) ὁμόσαντες, εἰς Ἀκρόπολιν βαδίζουσιν καὶ πάλιν ἐκεῖ ταῦτα ὀμνύουσι».

Ἐπειδὴ τὴν δικαστικὴν ἢ ἄλλην ἐξουσίαν τῶν παλαιῶν ἀρχόντων εἶχον μοιρασθῇ οἱ ἡλιασταὶ καὶ ἄλλοι ἄρχοντες, εἶνε πιθανόν, ὅτι ὄχι μόνον οἱ διαιτηταὶ ἀλλὰ καὶ οὗτοι ὠρκίζοντο ἐπὶ τοῦ ὀρκίου λίθου εἰς τὸν Πατρῶν Ἀπόλλωνα, ἀφ' οὗ καὶ πρὸ πάσης δίκης (πρβλ. Πολυδ. 8, 122) ὥμνουν εἰς αὐτόν, καὶ πᾶς δὲ Ἀθηναῖος δι' ὄρκου εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἐβεβαίον τὰ λεγόμενα (Ἀριστοφ. Ἀχ. 59. νεφ. 272). Περὶ τῶν διαιτητῶν ὡς καὶ περὶ τῶν μαρτύρων λέγει ὁ Ἀριστοτέλης *ἔ. ἄ.* 55, 5. Περὶ τῶν στρατηγῶν ὁ Wilamowitz (*Aristot. u. Ath.* I, 46₉) φρονεῖ, ὅτι ὥμνουν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως «μεταξὺ τοῦ ἔδους καὶ τῆς Τραπέζης» (Δεῖν. 3, 2)· θὰ ἐνόμιζον, ὅτι εἶνε δυνατόν ὁ τοπογραφικὸς οὗτος ὁρισμὸς νὰ προσαρμωσθῇ πρὸς τὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ τόπον, περὶ οὗ ὁ λόγος, ἀφ' οὗ Ἀκρόπολις μὲν δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Δεινάρχου, τραπέζα τις δὲ δὲν εἶνε ἀδύνατον νὰ ὑπῆρχε παρὰ τὸν ὀρκιον λίθον, ὥστε οὗτος νὰ κεῖται μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διός. Ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ ἰσχυρισθῶ, ὅτι ἐν Ἀθήναις ἠδύνατό τις ἀορίστως νὰ λέγῃ τὸ ἔδος περὶ ἀγάλματος ἄλλου ἢ τῆς Ἀθηνᾶς. Ὅτι δὲ οἱ βουλευταὶ ὥμνουν τὸν κοινὸν βουλευτικὸν ὄρκον πρὸς τῷ λίθῳ, δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ τοῦ Πλουτ. *Σόλ.* 25.

Οὕτως ἐφάνη, ὅτι καὶ ὁ πρῶτος ὄρκος τῶν ἀρχόντων καὶ ὁ δεύτερος ἐδίδοντο πιθανῶς ἐπὶ βωμοῦ κοινοῦ τῷ Διὶ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι. Ὁ λόγος εἶνε εὐνόη-

τος: ἂν δηλ. ὁ Ἀπόλλων, γεννήσας τὸν Ἴωνα τὸν γενάρχη τὸν Ἰώνων καὶ ἐπομένως καὶ τῶν Ἀθηναίων, ἐτιμᾶτο παρ' αὐτοῖς ὡς πατὴρ, ὁ Ζεὺς ὅμως ἦν πατὴρ τοῦ Ἀπόλλωνος. Οἱ φέροντες τὸ ὄνομα τοῦ Ἴωνος ἐτίμων τὸν πατέρα καὶ τὸν πάμπαν αὐτοῦ ὁμοῦ. Εἰδικῶς παρὰ τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς ἀμέσου προστάτου τοῦ γένους τῶν Ἰώνων ἐλάμβανον τὴν ἀρχὴν οἱ 9 ἄρχοντες, εἰς τοῦτον κυρίως ὥμνουν, ὅτι καλῶς καὶ δικαίως θὰ ἄρξωσι καί, ἄρξαντες οὕτω, εἰς τοῦτον ἀνέθετον τὰς στεφανηφόρους μαρμαρίνας πινακίδας ὡς τεκμήριον, ὅτι ἐτήρησαν τὸν ὅρκον. Ἄλλ' ἂν αἱ πινακίδες ἐκεῖναι μνημονεύωσι μόνον τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅμως κατὰ τὴν δοκιμασίαν πᾶς κληρωθεὶς εἰς τοὺς 9 ἄρχοντας ἐπηρεωτᾶτο «εἰ ἔστιν αὐτῷ Ἀπόλλων πατὴρ καὶ Ζεὺς ἐρκεῖος καὶ ποῦ ταῦτα τὰ ἱερὰ ἐστὶν» (Ἀριστοτ. Ἀθ. πολ. 55, 3, πρβλ. Πολυδ. 8, 85. Δημοσθ. 57, 54. 67. Δείναρχ. καὶ Ὑπερείδ. παρ' Ἀρπ. λ. ἐρκεῖος Ζεύς).

Ἐν παλαιοῖς χρόνοις, οἱ ἐννέα ἄρχοντες θὰ ὥμνουν μόνον ὑπὸ Μακράϊς, ἀλλ' ἀφ' οὗτου ἐσηματίσθη ἡ ἀγορὰ τοῦ ε' αἰῶνος καὶ ἐκτίσθη ὁ ἐκεῖ ναὸς τοῦ Πατρῴου Ἀπόλλωνος καὶ ἡ στοὰ τοῦ Ἐλευθερίου Διός, ἐδίδετο ὅρκος καὶ ἐκεῖ, καὶ μάλιστα πρῶτον ἐκεῖ. Διὰ τοῦτο;

Ὑποθέτω, ὅτι ὁ πρῶτος ὅρκος ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν τόπον τῆς κληρώσεως τῶν 9 ἀρχόντων. Ὁ Ἀριστοτέλης Ἀθ. πολ. 62, 1 βεβαιοῖ, ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ αἱ κληρωταὶ ἀρχαὶ διηροῦντο εἰς δύο κατηγορίας, καὶ οἱ μὲν ἀνήκοντες εἰς τὴν ἐτέραν ἐκληροῦντο ἐν τῷ Θησείῳ, οἱ δ' ἀνήκοντες εἰς τὴν ἄλλην καὶ κληρούμενοι συγχρόνως ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μετὰ τῶν 9 ἀρχόντων δὲν λέγεται ποῦ τῶν Ἀθηνῶν ἐκληροῦντο. Ὁ Αἰσχίνης 3, 13 λέγων περὶ τῶν ἀρχῶν «ἅς οἱ θεσμοθέται (= οἱ 9 ἄρχοντες) ἀποκληροῦσιν ἐν Θησείῳ, κάκεινας ἅς ὁ δῆμος εἶωθε χειροτονεῖν ἐν ἀρχαιρεσίαις» ἀντιδιαστέλλει τὰς χειροτονητὰς πρὸς τὰς κληρωτὰς ἀρχὰς καὶ ὁρίζει περὶ τῶν δευτέρων ἓνα τόπον κληρώσεως, τὸ Θησεῖον. Ὑπάρχει λοιπὸν περὶ τῶν κληρωτῶν ἀρχῶν διαφωνία μεταξὺ συγχρόνων ἀνδρῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Αἰσχίνου· ὁ δὲ Wilamowitz (Arist. und Athen I 203) πρὸς ἐξήγησιν τῆς διαφωνίας ταύτης δέχεται ἐξ ἀνάγκης πλάνην τοῦ ῥήτορος ἢ ἀμέλειαν αὐτοῦ περὶ τὴν ἀκριβολογίαν, ὃ δὲν δύναται νὰ ῥηθῇ περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἔχομεν λοιπὸν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη δύο τρόπους κληρώσεως ἀρχόντων, δηλ. τὸ Θησεῖον καὶ ἄλλον ἓνα, ἄγνωστον. Ἐν τούτῳ ἐκληροῦντο καὶ οἱ ἐννέα ἄρχοντες.

Νομίζω λοιπόν, ὅτι ἀληθῶς οἱ ἐννέα ἄρχοντες δὲν ἐκληροῦντο ἐν τῷ Θησείῳ, ὡς θὰ συνῆγε τις ἐκ τοῦ Αἰσχίνου. Ὁ λόγος δέ, δι' ὃν ἐδίδετο ὁ πρῶτος ὅρκος πρὸς τῇ βασιλείᾳ στοᾷ, εἶνε κατὰ τὴν γνώμην μου, ὅτι ἡ κλήρωσις ἐγένετο ἐδῶ που κατὰ τὸ βόρειον μέρος τῆς ἀγορᾶς τοῦ Κεραμικοῦ καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ πέλθωσιν ἐκ τῆς γειτονίας τοῦ Πατρῴου Ἀπόλλωνος, χωρὶς νὰ προσέξωσιν αὐτὸν προσηκόντως· ἂν δ' ἀληθῶς, ὡς πιστεύω καὶ ἐγώ, Θησεῖον δὲν εἶνε ὁ σφωδρό-

μενος ναός, τὸ Ἑφαίστειον, ἀλλ' ἄλλο τι εὐρὺ ἱερὸν πρὸς ΒΑ που τοῦ Ἀρείου πάγου, δὲν δύναται νὰ λέγῃ ἀκριβῆς ὁ Αἰσχίνης, μόνον ἐκεῖνο τὸ ἱερὸν παραφέρων ὡς τόπον κληρώσεως ἀρχόντων, ἐπειδὴ ἐκεῖνο ἦτο μακρὰν τοῦ ναοῦ τοῦ Πατρῶου Ἀπόλλωνος καὶ τῆς βασιλείου στοᾶς, ἐγγύτερον δ' ἴσως πρὸς τὰς Μακράς. Ὁ Αἰσχίνης προσέσχε, φαίνεται, τὸν νοῦν εἰς τοὺς ἀρχοντας τοὺς κληρουμένους ἐν τῷ Θησείῳ, οἵτινες ἦσαν πολυπληθέστατοι, καὶ τούτους ἀντιδιαστέλλει πρὸς τοὺς χειροτονητούς· οἱ ἐννέα ἀρχοντες καὶ αἱ μετ' αὐτῶν κληρούμεναι συναρχαί ἦσαν ὀλιγάριθμοι καὶ ἠδιαφόρησε πρὸς αὐτούς.

Ποῦ λοιπὸν ἐγένετο ἡ κλήρωσις τῶν 9 ἀρχόντων; Ὁ μόνος πιθανὸς τόπος, νομίζω, εἶνε ἡ βασιλείος στοά. Ἐκ τοῦ [Δημοσθ.] 25, 23 (πρβλ. Ἀρποκρ. λ. ἀπεσχοινισμένος) γινώσκουμεν, ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς ἀνάγκας τῆς πολιτείας, ἦτοι ὅτι ἐνταῦθα συνήρχετο περισχοινιζομένη ἡ βουλὴ ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου καὶ θὰ ἦτο βεβαίως ἡ βασιλείος στοὰ προσιτὴ καὶ τῷ δήμῳ ἐν πάσῃ ἀνάγκῃ, ἀφ' οὗ ὁ Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 684 ἐξ. σκέπτεται περὶ αὐτῆς ὡς ἐστιατορίου παραλλήλως πρὸς ἄλλας κοινῆς χρήσεως στοάς. Ἡ ἀναγραφὴ δὲ καὶ τήρησις τῶν κύρβεων καὶ ἄλλων νόμων ἐν τῇ στοᾷ ταύτῃ προϋποθέτει τὸ δυνατόν τῆς ἀναγνώσεως αὐτῶν ὑπὸ τοῦ δήμου, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ εἴσοδον αὐτοῦ εἰς τὴν στοάν. Ἦτο λοιπὸν λίαν εὐλογον νὰ γίνηται ἐνταῦθα ἡ κλήρωσις τῶν ἀρχόντων πρὸ τῶν παλαιῶν καταστατικῶν νόμων, οὓς οἱ ἀρχοντες ὤμνουν νὰ τηρῶσι. Τοιαύτη δὲ ὀργάνωσις προϋποθέτει παλαιούς χρόνους, ὅτε δηλ. οἱ 9 ἀρχοντες διεχειρίζον ἀκόμη μεγάλην ἐξουσίαν καὶ ἦσαν ἡ σπουδαιότατη πολιτικὴ συναρχία. Ἀνήκει δ' ἡ βασιλείος στοὰ εἰς παλαιούς χρόνους, ἀφ' οὗ κατὰ τὸν Ἀριστοτ. **Ἀθ. πολ.** 7, 1 ὑπῆρχεν ἤδη ἐπὶ Σόλωνος.

Οὕτω κληρωθέντες οἱ 9 ἀρχοντες ἐν τῇ βασιλείῳ στοᾷ, δὲν ἠδύναντο νὰ ἀπέλθωσι, χωρὶς νὰ προσέξωσι τὸν ἐγγὺς ναὸν τοῦ Πατρῶου Ἀπόλλωνος καὶ τὸν πλησίον ἱστάμενον Δία καὶ ὤμνουν πρὸ αὐτῶν τὴν τήρησιν τῶν παρακειμένων νόμων, πρὶν ἀνέλθωσιν εἰς τὸ πανάρχαιον ἱερὸν ἄντρον τὸ καθιερωμένον εἰς τοὺς αὐτοὺς θεοὺς ὑπὸ Μακράϊς, ἵνα ἐπαναλάβωσι τὸν ὄρκον κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος.

3. Ο ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΕΡΕΧΘΕΩΣ

Τὸ ἀκανονίστως περιφερικὸν βαθὺ ὄρυγμα, ὃ εἶδομεν πρὸ τοῦ σπηλαίου Γ' ὑπὸ Μακράϊς καὶ ἡρμηνεύσαμεν ὡς τὴν ἐσχάραν τοῦ ἀστραπαίου Διός, ὁ Καββαδίας ἐρμηνεύει ἄλλως· στηριζόμενος δηλ. εἰς τὸν Εὐριπ. Ἰων. 281 :

Ἰων. Πατέρα δ' ἀληθῶς χάσμα σὸν κρύπτει χθονός;

Κρ. Πληγαὶ τριαίνης Ποντίου σφ' ἀπώλεσαν.

Ἰων. Μακραι δὲ χῶρός ἐστ' ἐκεῖ κεκλημένος;

Κρ. Τὶ δ' ἱστορεῖς τόδ'; ὥς μ' ἀνέμνησάς τινας.

ἀποφαίνεται ἐν **Ἀρχ. Ἐφημ.** 1897 σελ. 15 καὶ 24, ὅτι τὸ χάσμα τοῦτο δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ὁ τάφος τοῦ Ἑρεχθέως φονευθέντος ὑπὸ Μακράϊς διὰ πληγῶν τῆς τριαίνης τοῦ Ποσειδῶνος. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην τοῦ χάσματος καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ κειμένου τοῦ Εὐριπίδου ἐδέχθησαν πολλοὶ (π. χ. Jahn - Michaelis **Arch** σελ. 3 N° 18 Judeich σελ. 271 κ. ἄ.), ἄλλοι παρασιωπῶσι (π. χ. Petersen, Harrison) καὶ μόνος, ὅσον γινώσκω, ὁ Escher ἐν Pauly - Wissowa R.E. ἄρθρ. Erechtheus σελ. 408 ῥητῶς ἀποκρούει τὴν τοποθέτησιν τοῦ τάφου τοῦ Ἑρεχθέως ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν. Ἀλλὰ καὶ οὗτος δὲν λέγει, διατὶ δὲν δέχεται τὴν γνώμην τοῦ Καββαδίου· δὲν ἐξηγεῖ δηλ., ἂν ἀποκρούει τὴν μαρτυρίαν τοῦ Εὐριπίδου, πιστεύων εἰς ἄλλας ἐγκυροτέρας, ἢ ἂν ἀποκρούει τὴν ὑπὸ τοῦ Καββαδίου διδομένην ἐρμηνείαν τῶν λόγων τοῦ Εὐριπίδου.

Διὰ τοῦτο θὰ εἶπω τὴν γνώμην μου, ἐλπίζων νὰ πείσω, ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει ἀπόδειξις, ὅτι ὁ Ἑρεχθεὺς ἐφονεύθη ἢ ἐτάφη ὑπὸ Μακράϊς. Τὸ ζήτημα ἐξαργτᾶται ἐκ τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας τοῦ Εὐριπίδου.

Κατὰ τὸν Ἴωνα τοῦ Εὐριπίδου ἡ Κρέουσα ἢ θυγάτηρ τοῦ Ἑρεχθέως ἐλθοῦσα ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Δελφοὺς συναντᾶται μετὰ τοῦ Ἴωνος, ὅστις ἐρωτᾷ αὐτὴν ποῖον εἶνε τὸ ὄνομα αὐτῆς, τοῦ πατρὸς καὶ τῆς πατρίδος. Μαθὼν δ' οὗτος ταῦτα καὶ γνωρίζων ἄλλα τινὰ περὶ Ἑρεχθέως, ἀνερρωτᾷ τὴν Κρέουσαν, ἂν ἀληθῶς ὁ πατήρ τοῦ Ἑρεχθέως Ἐριχθόνιος, ὁ πάππος δηλ. τῆς Κρεούσης, εἶχε γεννηθῇ ἐκ τῆς Γῆς καὶ ἀνατραφῇ ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἂν ἀληθῶς αὕτη εἶχε παραδώσει τὸ βρέφος εἰς τὰς θυγατέρας τοῦ Ἑρεχθέως πρὸς φύλαξιν· βεβαιούμενος περὶ τούτων, ἐρωτᾷ προσέτι ὁ Ἴων, ἂν ἀληθῶς αἱ κόραι — ἀδελφαὶ τῆς Κρεούσης — ἤνοιξαν παρὰ τὴν διαταγὴν τῆς Ἀθηνᾶς τὸ κιβώτιον, ἐν ᾧ ἦτο τὸ βρέφος καὶ ἂν ὁ Ἑρεχθεὺς ἐφόνευσεν τὰς τρεῖς θυγατέρας του διὰ τοῦτο καὶ πῶς ἐσώθη ἡ τετάρτη, ἥτις ἦτο αὕτη αὕτη ἡ Κρέουσα. Μαθὼν καὶ ταῦτα ἐρωτᾷ ἐν συνεχείᾳ (στ. 281) ὁ Ἴων:

«Πατέρα δ' ἀληθῶς χάσμα σὸν κρύπτει χθονός;

ἄνευ δὲ ταραχῆς ἰδιαζούσης ἀπαντᾷ ἡ Κρέουσα:

«Πληγαὶ τριαίνης Ποντίου σφ' ἀπώλεσαν».

Μέχρι τοῦδε οὐδεὶς εἰδικὸς τοπογραφικὸς ὁρισμὸς ἐτέθη· ἐκ τῶν προηγουμένων (στ. 261) νοεῖται, ὅτι πάντα τὰνωτέρω συνέβησαν ἐν Ἀθήναις γενικῶς, ἡ λογικὴ δὲ καὶ φυσικὴ ἐρμηνεία ἀπαιτεῖ νὰ τοποθετήσωμεν ἕκαστον τῶν ἀνωτέρω γεγονότων ἐκεῖ, ὅπου τυχὸν ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν γινώσκουμεν, ὅτι συνέβη. Ἐπακολουθοῦν ὅμως παρ' Εὐριπίδῃ λόγοι, οἵτινες σαφῶς ἀποτρέπουσι νὰ σκεφθῶμεν, ὅτι ὁ τάφος τοῦ Ἑρεχθέως ἦτο ὑπὸ τὰς Μακράς. Λέγει δηλ. (στ. 283):

Ἴων. Μακράϊ δὲ χώρος ἐστ' ἐκεῖ κεκλημένος;

Κρ. Τί δ' ἱστορεῖς τοῦτο; ὡς μ' ἀνέμνησάς τινας.

Ἴων. Τιμᾷ σφε Πύθιος ἀστραπαὶ τε πύθιαι;

Κρ. Τιμᾷ γ' αἴτιμ' ὡς μήποτ' ὠφελόν σφ' ἰδεῖν.

Ἴων. Τί δὲ στυγεῖς σὺ τοῦ θεοῦ τὰ φίλτατα;

Διὰ τῶν ἀνωτέρω στίχων ἀλλάσσει τὸ θέμα τοῦ διαλόγου μεταξὺ τῶν δύο προσώπων. Εἰς τὸ νέον θέμα εἰσέρχονται διὰ τῆς ἐρωτήσεως περὶ τοῦ ὁρισμοῦ τόπου τινός, τῶν Μακρῶν. Μόλις ἐτέθη ἡ ἐρώτησις αὕτη τοῦ Ἰωνος, ἡ Κρέουσα ταράσσεται, διότι ἡ ἐρώτησις ἀναμνησκει αὐτὴν λυπηρόν τι γεγονός. Καὶ ἐν ᾧ ὁ θεράπων τοῦ Ἀπόλλωνος ἀνερωτᾷ νὰ μάθῃ πράγματα σχετικὰ πρὸς τὸν θεόν, ᾧ ὑπηρετεῖ, ἡ Κρέουσα ἀπαντᾷ διὰ λόγων (τιμᾷ γ' ἄτιμα) δεικνυόντων, ὅτι ἡ μνήμη αὐτῆς δεσμεύεται ὑπὸ τῶν λυπηρῶν ἐκείνων ἀναμνήσεων.

Ἐρωτῶ λοιπόν: ἂν ὁ τάφος τοῦ Ἐρεχθέως ἦτο ὑπὸ τὰς Μακράς, δὲν ἔπρεπε ἡ Κρέουσα νὰ εἶχεν ἐκπλαγῇ καὶ ταραχθῇ ἤδη πρότερον, ὅτε ἐγένετο ὁ περὶ τοῦ θανάτου καὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἐρεχθέως λόγος; Δὲν ἔπρεπε τότε νὰ εἶχεν ἀναμνησθῇ τὴν περιπέτειαν αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος; Συνάγω λοιπόν, ὅτι ὁ θάνατος καὶ ὁ τάφος τοῦ Ἐρεχθέως μόνον ὑπὸ Μακραῖς δὲν εἶχον θέσιν.

Ποῦ ἐθανατώθη καὶ ποῦ ἐτάφη ὁ Ἐρεχθεύς, δὲν μανθάνομεν παρὰ τοῦ Εὐριπίδου.

Διὰ νὰ εὐρωμεν τὸν τόπον τῶν γεγονότων τούτων, πρέπει νὰ γνωρίζωμεν, ὅτι τὰ δύο πρόσωπα, ὁ Ἐριχθόνιος καὶ ὁ Ἐρεχθεύς, ἅτινα οὕτω χωρίζει ὁ Εὐριπίδης ὥς καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος ἔπειτα (3, 14, 6 - 8), εἶχον συγχυθῇ πρωτίμως ἢ ἦσαν ἀρχικῶς ἐν πρόσωπον, οὗ τὸ ὄνομα ἐν συγκεκομμένῳ τύπῳ ἐγένετο Ἐρεχθεὺς ἀπὸ Ἐριχθονίου.

Ὁ Ἐριχθόνιος λοιπὸν κατὰ τὸν Ἀπολλόδ. ξ. α. εἶχεν ἀποθάνει καὶ ταφῇ «ἐν τῷ τεμένει τῆς Ἀθηνᾶς» ἔνθα καὶ εἶχε τραφῇ καὶ εἶχεν ἰδρύσει «τὸ ἐν Ἀκροπόλει ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς» ἦτοι τὸ διipeτεὺς ξόανον, οὗ χάριν ἐκτίσθη ἔπειτα τὸ Ἐρεχθεῖον (πρβλ. Στράβ. 9, 396). Ἐντὸς δὲ τοῦ Ἐρεχθείου ἐτελεῖτο καὶ ἡ λατρεία τοῦ Ἐρεχθέως (Παυσ. 1, 26, 5). Ἐδὼ λοιπὸν ἐπιστεύετο, ὅτι εἶχεν ἀποθάνει καὶ ταφῇ ὁ Ἐρεχθεὺς ἢ Ἐριχθόνιος.

Καὶ κατὰ μὲν τὸν Εὐριπίδην εἶχεν ἀποθάνει πληγεὶς ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος διὰ τῆς τριαίνης. Πληγὴ ὥς τριαίνης εὐρηται ὑπὸ τὴν βορείαν πρόστασιν τοῦ Ἐρεχθείου καὶ δεικνύεται συνήθως ὥς τὸ Ποσειδώνειον πληγμα, ἐξ οὗ ἀνέβλυσεν ἡ θάλασσα, ἐν ᾧ αὕτη ἐδεικνύετο ὅχι ἔξω ἀλλ' «ἐνδον» τοῦ Ἐρεχθείου (Παυσ. I 26, 5). Τὴν ἔνωσιν ταύτην τῶν δύο «σημείων» εἰς ἓν θαῦμα ἐδέχοντο ἤδη οἱ σύγχρονοι τοῦ Παυσανίου, ὅστις, εἰπὼν ὅτι «ὔδωρ ἐστὶν ἐνδον θαλάσσιον ἐν φρέατι» καὶ εἶτα ὅτι «τριαίνης ἐστὶν ἐν τῇ πέτρᾳ σχῆμα» ἐπάγεται: «ταῦτα δὲ λέγεται Ποσειδῶνι μαρτύρια εἰς τὴν ἀμφισβήτησιν τῆς χώρας φανῆναι».

Ἄλλ' ὑπὲρ τὸ σῆμα τῆς τριαίνης ἡ ὄροφὴ ἔχει ὀπαῖον¹, δι' οὗ συγκοινω-

¹ Ὅρα Μπαλάνον ἐν *Comptes-rendus du Congrès international d'archéol. Athènes 1905* σελ. 186. *The Erechtheum publ. for the Amer. School of class. Stud. Athens 1927* σελ. 86 ἐξ, Harrison ἔ. α. σελ. 58 ἐξ

νεῖ ἀκωλύτως κατ' εὐθείαν μετὰ τοῦ οὐρανοῦ. Τοῦτο ὁμῶς συνέβαινεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι κυρίως εἰς τὰ ἐνηλύσια, ἥτοι τοὺς τόπους, ἐφ' οὓς ἐπέσκηψε κεραυνός¹, ἥτοι κατῆλθεν ὁ Καταιβάτης Ζεὺς. Ταῦτὸν ἴσχυε καὶ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις, ὡς ἐπὶ τοῦ Καπετωλίου (Ovid. *Fasti* II, 667 καὶ Serv. ad Aen. IX 448), ἐνθα ἡ ὄροφῇ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς εἶχεν *exiguum foramen*, ἡ δσάκις ἐν ὑπαίθρῳ ναῶ ἐλατρεύοντο αἱ θεότητες Fulgur, Caelum, Sol καὶ Luna (Vitr. 1, 2, 5. Harrison ἔ. ἄ. σελ. 59). Τὸ ὁπαῖον εἰς τὴν ὄροφὴν δεικνύει, ὅτι εἶχε σημασίαν ἀξιόλογον ἢ ὁδὸς ἢ πρὸς τὸν οὐρανόν, οὐχὶ δ' ἢ πρὸς τὴν θάλασσαν.

Οὕτω λοιπὸν τὸ ὁπαῖον τῆς ὄροφῆς τοῦ Ἑρεχθείου ὑπὲρ τὸ θεῖον σῆμα ἐμφανίζεται ὡς ἐξαίρεσις, ἅτε κείμενον ἐπὶ σημείου ἀσχέτου πρὸς οὐρανίωνα, σχετικῶς δὲ πρὸς τὸν Παντομέδοντα.

Φαίνεται ὁμῶς, ὅτι ἡ πίστις αὕτη εἶνε δευτέρα φάσις, ἐν ᾗ ἡ πρώτη ἐσχέτιζε τὸ τριπλοῦν σῆμα πρὸς τὸν Δία. Οὕτως ὁ Ὑγῖνος (μῦθ. 46) διηγεῖται, ὅτι ὁ Ζεὺς κατὰ παράκλησιν τοῦ Ποσειδῶνος ἔπληξε τὸν Ἑρεχθεά διὰ κεραυνοῦ. Τοιαύτη παράδοσις πρέπει, νομίζω, νὰ μὴ ἦτο ἄγνωστος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς οἰκοδομίας τοῦ Ἑρεχθείου, ὅσον καὶ ἂν ἀντιλέγῃ ὁ Εὐριπίδης ἐν τῷ Ἴωνι. Τὸ σχῆμα τοῦ σήματος ἐν τῷ βράχῳ, τριπλοῦν ὄν, ἦγε τὸν νοῦν εὐθὺς ἐπὶ τὴν τρίαιναν, ἀλλὰ μήπως ὁ κεραυνὸς τοῦ Διὸς ἦτο μονάκτινος; Ἀκριβῶς δὲ κατὰ τὴν βορείαν πρόστασιν τοῦ Ἑρεχθείου πρὸ τῆς εἰσόδου ὑπὸ τὸ ὁπαῖον καὶ παρὰ τὸ χάσμα τοῦ σήματος ἐπὶ τοῦ δαπέδου εἶδεν ὁ Πausanias (1, 26, 4) βωμὸν τοῦ Ὑπάτου Διός, ἢ τοῦ θυηγοῦ, ὡς καλεῖ τὸν βωμὸν κατὰ τὸν ἱερέα ἢ οἰκοδομικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἑρεχθείου². Πάντα ταῦτα δηλοῦσιν, ὅτι τὸ ἐν τῷ βράχῳ σημεῖον εἶνε ἢ ἐπιστεύετο ὅτι εἶνε κεραυνοῦ σημεῖον καὶ ὅτι ἡ ἀπόδοσις αὐτοῦ εἰς τὸν Ποσειδῶνα εἶνε μεταγενεστέρα τῆς πίστεως, ὅτι ἐδῶ ποτε ὁ Ἑρεχθεὺς ἐφρονεύθη ὑπὸ τοῦ Διὸς διὰ κεραυνοῦ, πίστεως, ἣν ἀπεδέχοντο ὅ τε ἀρχιτέκτων τοῦ Ἑρεχθείου καὶ οἱ ἐντολεῖς αὐτοῦ.

Α. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

¹ Πρὸβλ. ὅσα εἶπον ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1909 σελ. 115 ἐξ. *Θηβαϊκά* = Ἀρχ. Δελτ. 1917 ὅρα εὐρετ. λ. ἐνηλύσιον.

² Ὅρα Petersen, *Athen* σελ. 103 ἐξ. Blümner - Hitzig εἰς Paus. ἔ. ἄ.

ΠΡΩΤΟΜΙΝΩΪΚΟΣ ΘΟΛΩΤΟΣ ΤΑΦΟΣ ΠΑΡΑ ΤΟ ΧΩΡΙΟΝ ΚΡΑΣΙ ΠΕΔΙΑΔΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ

Κατὰ τὸ 1926 ὁ Sir A. Evans ἐπιστρέψας ἔκ τινος ἀνὰ τὴν Ἀνατολ. Κρή-
την ἐκδρομῆς του ἐκόμισε καὶ παρέδωκεν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ἓν λίθινον

*Εἰκ. 1. Γενικὴ ἀποψὶς τῶν πρώτων προβούνων τοῦ Λασηθίου, εἰλημμένη ἐκ τῆς πεδιάδος Ἀβδοῦ.
Ἄνω ἀριστερὰ ὀπισθεν τῶν βουνῶν κεῖται τὸ Κράσι. Δεξιὰ ἐπὶ τοῦ αὐχένος, εἰς τὸ λεγόμενον Σελλί,
διακρίνονται οἱ περίφημοι 28 ἀνεμόμυλοι τοῦ Λασηθίου.*

ἀγγεῖον, μετὰ τῆς πληροφορίας ὅτι ἠγόρασε τοῦτο εἰς τὸ χωρίον Κράσι τῆς ἐπαρ-
χίας Πεδιάδος¹. Ἐπ' ἴσης προσέθηκεν εἰς τὸν ἀείμνηστον Ξανθουδίδην, ὅτι τὸ

¹ Τὸ χωρίον τοῦτο φαίνεται νὰ διατηρῇ ἀρχαῖον ὄνομα, δυνάμενον νὰ ἀναχθῇ εἰς τι τυχαίως ἀπαρά-
δοτον *Ἀκράσιον. Πόλιν Ἀκρασον ἢ ἴσως μᾶλλον Ἀκρασὸν (ἢ ἀναλογία νικᾶ), ἣτις ὑπῆρχεν ἐν Λυδίᾳ, γνω-
ρίζομεν ἐκ τοῦ Συνεκδήμου τοῦ Ἱεροκλέους. Τὸ χωρίον Κράσι διοικητικῶς ἀνήκει εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πεδιά-

μέρος, ὅπερ τῷ ὑπεδείχθη ὡς τόπος εὐρέσεως τοῦ ἀγγείου, παρουσιάζει ἔξαγμα τοῦ ἐδάφους καὶ λίθους τινάς, ἐξ ὧν εἰκάζει ὅτι δυνατὸν νὰ εἶναι τάφος. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πληροφορίας ταύτης ἐπεσκέφθη τὸ Κράσι κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1926 καὶ ἠρεύνησα τὸ ἐλαφρὸν ἐκεῖνο ὕψωμα τοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον ἀπεδείχθη ὅτι πράγματι ἦτο τάφος. Τὸ ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον ἐκόμισεν ὁ Sir A. Evans εὐρέθη, ὡς τελείως ἐξηκριβῶσα, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ ὀλίγα μέτρα πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ τάφου¹.

Τὸ μέρος ὅπου εὐρίσκεται ὁ τάφος καλεῖται ἀκριβέστερον Κοπράνι. Κεῖται πέραν τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ χωρίου, περὶ τὰ 300 μέτρα μακρὰν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Ἡ τοποθεσία εἶναι ὑψηλή, ὑψηλότερα τοῦ χωρίου καὶ τῆς πεδιάδος, διότι κεῖται σχεδὸν ἐπὶ τῆς ράχews τοῦ τραχέος καὶ πετρώδους ὑψώματος, ὅπερ δεσπάζει τοῦ χωρίου Κράσι καὶ ἀποτελεῖ τὸ Νότιον ὄριον τοῦ λεκανοπεδίου.

Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς τὸ ὕψωμα διεκρίνετο ἀρκούντως ἀσαφῶς, ἐφαίνοντο δ' ἐπ' αὐτοῦ ὀλίγοι ἀκατέργαστοι εὐμεγέθεις λίθοι, οἵτινες ἀπεδείχθη κατόπιν ὅτι εὐρίσκοντο εἰς τὴν θέσιν των καὶ ἦσαν οἱ τοῦ Ν καὶ ΝΑ μέρους τοῦ τοίχου. Ὀλίγας ὥρας μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς ἠδυνάμεθα ἤδη νὰ διακρίνωμεν τὰς γραμμὰς τῆς ἐσωτερικῆς περιφερείας, διότι εἵχομεν κυρίως νὰ ἀπομακρύνωμεν μόνον χῶμα. Λίθοι πολὺ ὀλίγοι εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τάφου.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐκείνην τοῦ 1926 ἐκαθαρίσθη μόνον τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου. Ἐπειδὴ εἶτα ἐμεσολάβησεν ἡ ἀπουσία μου ἐκ Κρήτης, ἡ ἐξωτερικὴ περιφέρεια ὁμοῦ μετὰ τοῦ πρὸ τῆς θύρας χώρου ἀνεσκάφησαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1929, μετὰ τὴν ἐπάνοδόν μου.

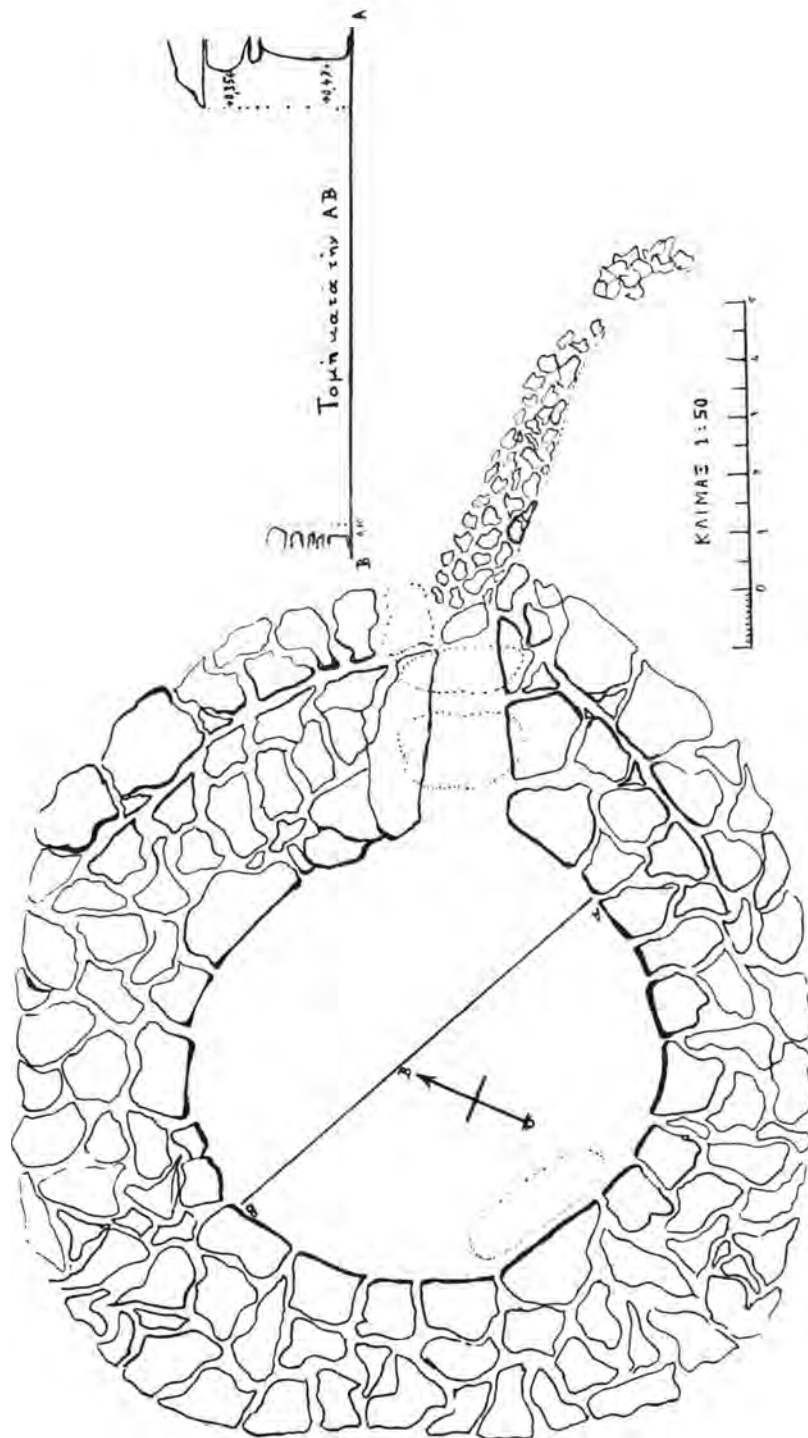
Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΤΑΦΟΥ

Ὁ τάφος τοῦ Κράσι, ὅστις ἀπεδείχθη σπουδαιότατος διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ὁμοίων συναδέλφων του τῆς Μεσαρᾶς, παρουσιάζει τὰ ἀκόλουθα χορακτηριστικὰ (ἴδε κάτοψιν καὶ τομὴν ἐν εἰκ. 2). Ἡ οἰκοδομικὴ του παρουσιάζεται λίαν ἀκανό-

δος τοῦ νομοῦ Ἡρακλείου καὶ εἶναι τὸ ἔσχατον χωρίον τοῦ νομοῦ πρὸς Ἀνατολὰς πέραν τοῦ ὁποίου ἄρχεται τὸ Λασιθί. Γεωγραφικῶς ὅμως ὑπάγεται ἤδη τὸ χωρίον τοῦτο εἰς τὴν περιοχὴν Λασιθίου, διότι ἵνα φθάσῃ τις τοῦτο ἐγκαταλείπει τὴν πεδιάδα, ἣς τὸ κέντρον ἀποτελεῖ τὸ χωρίον Ἀθδοῦ, καὶ ἀνέρχεται μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας ἀπότομον ἀνήφορον ἐπὶ τῶν ἀποτόμως καταπιπτόντων προοδύνων τοῦ Λασιθίου (ἴδε καὶ εἰκ. 1). Οἱ Κρασιανοὶ νέμονται μικρόν, ἀλλ' εὐφορον λεκανοπέδιον, πέραν δὲ τούτου πρὸς τὰ ΝΑ ὀφείλει τις νὰ διανύσῃ 2-3 ὥρων ἀνήφορον, ἵνα φθάσῃ εἰς τὸ κυρίως ὁροπέδιον τοῦ Λασιθίου, τὸ ὁποῖον νέμονται περὶ 18 χωρία.

¹ Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο δὲν μοῦ εἶναι δυστυχῶς δυνατὸν νὰ ἀπεικονίσω ἐν τῇ παρούσῃ δημοσιεύσει διὰ τὸν ἀκόλουθον λόγον. Μετὰ τὸν αἰφνίδιον θάνατον τοῦ Ξανθουδίδου καὶ ἐν ᾧ ἐγὼ ἀπουσίαζον ἔτι εἰς Γερμανίαν, οἱ πεμφθέντες ὡς ἀντικαταστάται ἡμῶν ἐνόμισαν ὅτι ἔπρεπε νὰ μετακινήσωσι καὶ τὰ ἐν ταῖς ἀποθήκαις κατακείμενα ἀρχαῖα. Ὁ μόνος ὅστις ἐκ μνήμης ἐγνώριζε τὴν προέλευσιν ἐκάστου ἀντικειμένου, ὁ ἀρχιτεχνίτης τοῦ Μουσείου κ. Σαλοῦστρος, ἀπουσίαζεν ἐπίσης καὶ ἐκεῖνος. Οὕτω σήμερον εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβώσω ποῖον ἐκ τῶν πολλῶν ἀκαταγράφων ἀγγείων εἶναι τὸ προερχόμενον ἐκ Κράσι.

νιστος και άνευ ούδεμιᾶς συνδετικῆς ὕλης. Οἱ λίθοι εἶναι έντελῶς ἀκατέργαστοι,

Εἰκὼν 2. Σχέδιον τοῦ τάφου.

ὅπως ἐξήγοντο ἐκ τοῦ λατομείου, ἢ πολλῶ μάλλον ὅπως συνελέγοντο ἐκ τῶν πέριξ, διότι ὁ βουνός, ὡς ἤδη ἐλέχθη, βρίθκει τιτανικοῦ πετρώματος σεσαθρωμένου

ὑπὸ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν αἰτίων καὶ εὐκόλως ἀναλυομένου εἰς εὐμεγέθεις λίθους. Ἐκδηλὸς εἶναι ἡ φροντὶς ἣτις κατεβλήθη, ὅπως ἐκλέγωνται μεγάλοι λίθοι, συνήθως δὲ καὶ ἐπιμήκους σχήματος. Οἱ μέγιστοι τῶν λίθων ἀριθμοῦσιν 1,50 μ. μῆκος καὶ 0,60 ὕψος (ἡ δεξιὰ παραστάς τῆς θύρας, ἣτις εἶναι καὶ ὁ μέγιστος τοῦ τάφου

Εἰκ. 3. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου (εἰλημμένον ἐκ Δυσμῶν) διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς.

λίθος), ἡ 1,10 μῆκος καὶ 0,40 ὕψος (τὸ ἐξωτερικὸν ἀνώφλιον, ἐν ᾧ τὸ ἐσωτερικὸν ἔχει μῆκος ἑνὸς μέτρου).

Τὸ κτίσιμον τοῦ τάφου εἶναι τόσον ἀδέξιον (πρβλ. εἰκ. 3-8), ἄλλων λίθων εἰσεχόντων καὶ ἄλλων ἐξεχόντων κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, ὥστε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐδυσκολευόμεθα νὰ διακρίνωμεν τὸν κυρίως τοῖχον ἀπὸ τῶν εἰκῇ ἔσω καταπεσόντων λίθων (εἰκ. 3-5). Ἐξωτερικῶς ἐπίσης οὐδὲν πρόσωπον ἀποτελεῖ ὁ τοῖχος. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι κατὰ τὸ νότιον, δυτικόν, ἴσως δὲ καὶ τὸ βόρειον μέρος, ὁ τοῖχος θὰ ἦτο κεχωσμένος ἐν τῇ ἀρχαιότητι καθ' ὅλον τὸ νῦν σφζόμενον ὕψος του. Ἐπειδὴ ὁ λόφος ἔχει κλίσιν ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν (εἰκ. 4), διὰ τοῦτο ἂν

καὶ ὁ τάφος διατηρεῖται εἰς μεγαλύτερον ὕψος πρὸς Νότον (εἰκ. 4, 5 καὶ ἰδίως 8), ἐν τούτοις πρὸς Βορρᾶν εἶναι ὑψηλότερος ἐξωτερικῶς, ἐν ᾧ πρὸς Νότον μία μόνη σειρὰ λίθων ἐξέχει τοῦ ἐδάφους ἐξωτερικῶς. Τοῦλάχιστον ἄλλην δὲν ἐξηκριβώσαμεν κάτωθεν ταύτης, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον, ὅτι τὸ βραχῶδες ἄλλως ἔδαφος ἀφέθη ἀλάξευτον κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος, ἵνα οἰκονομηθῇ οἰκοδομικὸς κόπος. Διὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 19, ὅπου οἱ ἐξακριβωθέντες λίθοι ἐμελανώθησαν, ἀφέθη

Εἰκ. 4. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἀνεσκαμμένου ἤδη τάφου ἐκ Δυσμῶν. Ὅπισθεν τούτου φαίνονται αἱ οἰκίαι τοῦ Κράσι, εἰς δὲ τὸ βάθος τὰ ΒΑ βουνά, ἅτινα καταπίπτουσιν ὀπισθεν πρὸς τὰ Μάλια.

ὁ τοῖχος κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο ἀμελάνωτος καὶ ἐπληρώθησαν μόνον διὰ παραλλήλων γραμμῶν οἱ ὑποθετικοὶ λίθοι.

Τὸ μέγιστον ὕψος τῶν τοίχων ἐσωτερικῶς διετηρήθη κατὰ τὸ νοτιανατολικὸν μέρος, εὐθὺς ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου, ἣτις κατὰ τὸν κανόνα τῶν τάφων τῆς Μεσαρᾶς εὐρίσκεται πρὸς Ἀνατολάς. Ὁ τοῖχος ἐκεῖ φθάνει τὸ ὕψος 1,65 περίπου. Τέλος τὸ πάχος τῶν τοίχων εἶναι λίαν ἀκανόνιστον, περιστρεφόμενον μεταξύ 1,30 καὶ 2,25, τὸ δ' ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου εἶναι ἀκανονίστως κυκλικόν, τῆς μεγίστης διαμέτρου ἀριθμούσης 4,20 (ἴδε τὸ σχέδιον εἰκ. 2). Ἰδέαν τῆς οἰκοδομικῆς κατασκευῆς τοῦ τάφου δίδει καλύτερον τῶν φωτογραφιῶν τὸ ἰχνογράφημα εἰκ. 6, ὅπερ μηχανικῶς γενόμενον διὰ πρισματικῆς διαθλαστικῆς εἶναι πιστὸν μέχρι καὶ τῶν μικροτέρων λεπτομερειῶν.

Ἡ θύρα τοῦ τάφου διατηρεῖ τὸ ὑπέρθυρόν της καὶ ἓνα ἔτι λίθον ὑπὲρ τοῦτο κατὰ χώραν (εἰκ. 5-8). Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὐρέθη πεφραγμένη ἔξωθεν διὰ πλακὸς μήκους 0,70 καὶ πλάτους 0,55, ἣτις παρεμερίσθη ὑπ' ἐμοῦ ὅπως καθαρισθῇ ἡ εἴσοδος, ἣτις ἦτο πλήρης μέχρι τοῦ ἀνωτάτου μέρους ἐκ χωμάτων καὶ ὀστῶν. Τὸ ὕψος τῆς θύρας ταύτης εἶναι μόλις 0,50, τὸ δὲ πλάτος κατὰ τινα ἑκατοστὰ μεγαλύτερον. Ὡς δεξιὰν παραστάδα ἔχει ἡ θύρα ἓνα καὶ μόνον λίθον, τὸν καὶ μέγιστον τοῦ τάφου, ὡς ἐλέχθη. Ἡ ἀριστερὰ ὁμως παραστὰς ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν λίθων. Ὑπέρθυρα ἔχει δύο ἡ θύρα, ὧν τὸ ἐξωτερικὸν εἶναι τὸ μεγαλύτερον (ἴδε σχέδιον).

Πρὸ τῆς θύρας ταύτης εὐρέθη εἶδος πλακοστρώτου, ὃπερ προχωρεῖ λοξῶς πρὸς Ἀνατολὰς καὶ παρακολουθεῖται μέχρις ἀποστάσεως 3,75 ἀπὸ τῆς θύρας. Τὰ τελευταῖα του ὁμως ἴχνη συγχέονται πρὸς τὸ σάθρον πέτρωμα τοῦ ἐδάφους, ἔνεκα δὲ τῆς ἀμελοῦς κατασκευῆς του δὲν δύναται τις νὰ εἶναι βέβαιος, ἂν τὰ ἴχνη ἐκεῖνα προσέρχονται ἐξ ἀνθρωπίνης χειρὸς καθ' ὅλου. Μόνον τὸ ἀρι-

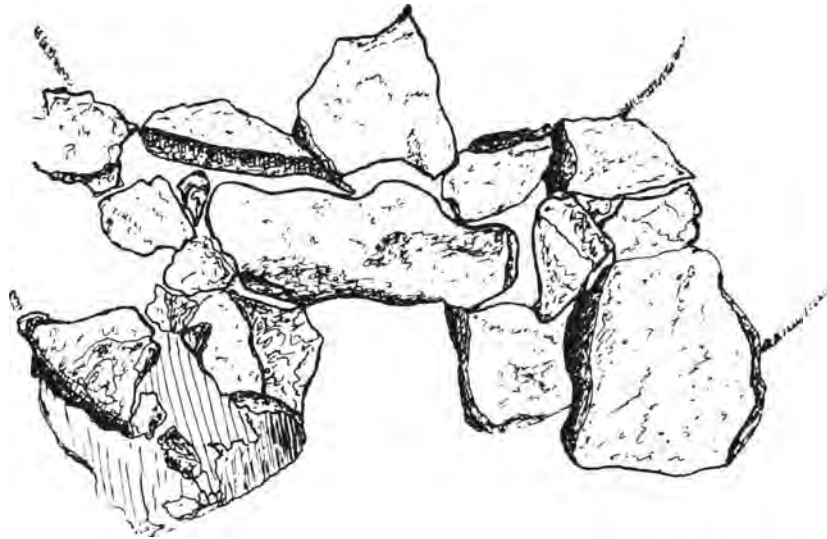

Εἰκ. 5. Ὁ τάφος ἐν ΒΔ. Δεξιὰ τῆς θύρας οἱ πρὸς τὰ ἔσω συγκλίνοντες λίθοι τοῦ τάφου.

στερὸν μέρος τοῦ πλακοστρώτου τούτου διατηρεῖται ὅπως δήποτε καλῶς, ἐν ᾧ τὸ δεξιὸν πλευρὸν ἔνεκα τῆς κατωφερείας τοῦ ἐδάφους εἶναι κατεστραμμένον (ἴδε τὸ σχέδιον καὶ τὴν εἰκ. 8). Δεξιὰ τοῦ πλακοστρώτου τούτου πᾶς ὁ κατωφερὴς χώρος εὐρέθη πλήρης σωρείας λίθων, ἀλλ' ἐντελῶς ἀτάκτως ἐρριμμένων. Παρ' ὅλην τὴν προσοχὴν μου οὐδαμοῦ ἠδυνήθην νὰ ἀνακαλύψω ἴχνη λελογισμένης τοποθετήσεως τῶν λίθων τούτων πρὸς τινα σκοπὸν. Ἐφαίνοντο ὡς εἰ εἶχον ριφθῇ ἐκεῖ τυχαίως ἢ εἶχον ἐγκαταλειφθῇ κατὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ τάφου ὡς περισσευμα οἰκοδομικοῦ ὕλικου. Διὰ ταῦτα, καὶ διότι ὑπὸ τοὺς λίθους τούτους ἐν μέρει ἀνεκαλύφθη-

σαν λείψανα ταφῶν, δὲν περιέλαβα τούτους εἰς τὸ σχέδιον. Ὅφειλω ἐν τούτοις νὰ μὴ παρέλθω ἀπαρατήρητον τὸ γεγονός, ὅτι παρατηρήθη ἐν εἶδος πλακοστρώτου ἐκ σχιστολίθου πρὸ τῶν τάφων Β καὶ Ε Κουμάσας καὶ μεταξὺ τῶν τάφων Α καὶ Β Πλατάνου¹. Ἐνταῦθα ὅμως ἀσφαλῶς δὲν ἐπρόκειτο περὶ πλακοστρώτου, ἀλλὰ μᾶλλον, ὡς ἐρρήθη, περὶ λίθων οἵτινες ἐπερίσσευσαν κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ τάφου.

Ἐν τέλος περίεργον καὶ χαρακτηριστικὸν τῆς προσόψεως τοῦ τάφου πρέπει νὰ μνημονευθῇ: Ἐκατέρωθεν τῆς θύρας ἡ τελευταία ἐξωτερικὴ σειρὰ τῶν λίθων τοῦ τάφου δὲν ἔχει ὀργανικὴν σύνδεσιν πρὸς τὸ ὑπόλοιπον σῶμα τούτου, τὸ πρᾶγμα

Εἰκ. 6. Ἰχνογράφημα τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου. Δεξιὰ ἡ πλάξ, ἣτις ἔφρασσε τὴν θύραν.

ὅμως παρακολουθεῖται μόνον μέχρις ὀρισμένου σημείου καὶ ἴσως εἶναι τυχαῖον. Σπουδαῖον ὅμως εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἐξωτερικὸν ὑπέρθυρον ἐτοποθετήθη ἄνευ ὑπολογισμοῦ τοῦ τοίχου τούτου, διότι εὐρίσκεται ἔσωθεν τούτου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πλάξ ἡ καλύπτουσα τὴν θύραν εὐρέθη κατὰ χώραν, ἐρειδομένη ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου ἔσωθεν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὑπῆρχε καὶ τρίτον ὑπέρθυρον ἐτι ἐξώτερον. Ἀπομένει ἄρα τὸ γεγονός, ὅτι αἱ δύο οἰονεὶ παραστάδες τοῦ ἐξωτάτου τούτου τοίχου ἐσχημάτιζον ἑκατέρωθεν τῆς θύρας εἶδος ὑποτυπώδους δρόμου. Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὅτι τὸ ἰδιόρρυθμον τοῦτο χαρακτηριστικὸν παρατηρεῖται καὶ εἰς τάφους τῶν Κυκλάδων, παρασχὼν μάλιστα εἰς τὸν Kahrstedt τὴν ἀφορμὴν, νὰ θεωρήσῃ τοὺς τάφους ἐκείνους νεωτέρους καὶ μιμουμένους δῆθεν τὰ πρότυπα τῶν μεγάλων θολωτῶν τάφων τῆς Μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος².

¹ Ξανθοδίδου Vaulted Tombs of Messara πίν. 61 - 62 καὶ σελ. 34 καὶ 90.

² AM. 38, 1913, 184.

Εἰκ. 7. Ἡ θύρα τοῦ τάφου κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀνακαλύψεώς της. Δεξιὰ ἡ πλάξ, ἣτις ἐφφρασσε τὸ στόμιον.

Εἰκ. 8. Ἡ θύρα τοῦ τάφου καὶ τὸ πρὸ αὐτῆς πλακόστρωτον.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΤΩΝ ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Ὁ τάφος τοῦ Κράσι παρουσιάσθη γενικῶς λίαν πτωχὸς εἰς εὐρήματα, ἐὰν συγκριθῇ πρὸς τοὺς ὁμοίους τάφους τῆς Μεσαρᾶς. Οἱ νεκροὶ εἶχον ταφῇ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ τάφου, ἰδίως παρὰ τὴν δυτικὴν πλευράν, σποραδικῶς δὲ παρὰ τὴν νοτίαν καὶ ἀνατολικήν. Παρὰ τὴν βορείαν οὐδεμία ταφὴ εὐρέθη.

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου ἔφερε μεγίστην νεκρικὴν ἐπίχωσην, ἥς τὸ μέσον ὕψος ὑπερέβαινε τὰ 50 ἑκατοστά, ἥδη δὲ εἰς ὕψος 0,70, ἥτοι ἐπ' αὐτῆς σχεδὸν τῆς ἐπιφανείας, εὐρέθησαν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν πρώτων λίθων καὶ χωμάτων ὅστ' ἀνθρώπινα μετὰ τριῶν τεμαχίων σφαιροειδοῦς ἀγγείου. Εἶτα σποραδικῶς ἀνευρίσκοντο ὅστ' ὁμοῦ μετὰ λίθων καὶ τεμαχίων μεγαλυτέρων ἀγγείων, τέλος δὲ καὶ ἀφοῦ οἱ λίθοι ἐξέλιπον ὅλως, πάλιν ἀπέμεινε νεκρικὸν στρῶμα καθαρὸν πάχους 0,40 πλήρες ὀστέων καὶ ἀραιοτάτων εὐρημάτων, μάλιστα μικρῶν ἀγγείων, ἐν ᾧ μεγαλυτέρου οὐδὲν ἵχνος πλέον εὐρέθη.

Κατὰ τὸ ΝΔ ἄκρον τοῦ τάφου εἶχε σκαφῇ ἰδιαίτερος λάκκος, ὅπου εἶχε ταφῇ εἰς νεκρὸς. Ὁ λάκκος οὗτος ἦτο λίαν ἀβαθής, μὴ ὑπερβαίνων τὰ 20 ἑκατοστά, τὰ δὲ ὅστ' ἦσαν ἐντελῶς διαλελυμένα. Μόνον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ λάκκος ἦτο κοντὸς δι' ἓνα ἐκτεταμένον ἄνθρωπον, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ νεκρὸς θὰ εἶχεν ὀκλάζουσας στάσιν. Κτέρισμα οὐδὲν ἄλλο εὐρέθη, πλὴν μιᾶς ψήφου στεατίτου καὶ δύο λεπιδίων ὀψιανοῦ.

Τὰ ὅστ' ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ τάφου ἦσαν γενικῶς διαλελυμένα. Κρανίον οὐδὲν διετηρεῖτο ἀκέραιον, ἀλλὰ μόνον τεμάχια εὐρίσκοντο. Εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ἐκομίσθησαν, ἐπιμελῶς περισυλλεγένητα, τὰ τεμάχια τριῶν κρανίων, τὰ ὅποια ἐφαίνοντο νὰ ἦσαν πλήρη. Ἐν τούτοις οὐδενὸς κατωρθώθη ἡ ἀνασυγκρότησις εἰς ἀρκετὸν βαθμὸν ἀξίζοντα ἀπεικονίσεως. Ἐντελῶς εἶχον διαλυθῇ τὰ λαγόνια ὅστ', οἱ σπόνδυλοι καὶ αἱ πλευραί. Μόνον τὰ μακρὰ ὅστ' διετηροῦντο, κάλλιστα δὲ πάντων τὰ κνημιαῖα καὶ μηριαῖα, ὧν εὐρέθησαν πολλαὶ δεκάδες. Καὶ τούτων ὅμως εἶχον διαλυθῇ τὰ σπογγώδη μέρη τῶν κονδύλων, ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς ἀκριβεστεράς ἀνθρωπολογικὰς παρατηρήσεις. (Ὡς γνωστὸν ἐκ τοῦ μήκους τῶν ὀστέων τούτων προσδιορίζεται ὁλόκληρον τὸ μήκος τοῦ σώματος). Ἐνεκα τῆς δυσμενοῦς ταύτης καταστάσεως τῶν ὀστέων ὑπῆρξε δύσκολος ὁ ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν καθορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐντὸς τοῦ τάφου ἀποτεθέντων νεκρῶν. Γενικῶς μόνον δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι δὲν θὰ ὑπερέβαινον κατὰ πολὺ τὸν ἀριθμὸν τῶν πεντήκοντα. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος φαίνεται βεβαίως ἐκ πρώτης ὄψεως λίαν δυσανάλογος πρὸς τὸ μέγα πάχος τῆς νεκρικῆς ἐπιχώσεως, ἐν τούτοις κατὰ τὰ λείψανα τῶν ὀστέων δὲν δύναται νὰ εἶναι μεγαλύτερος, ἐκτὸς

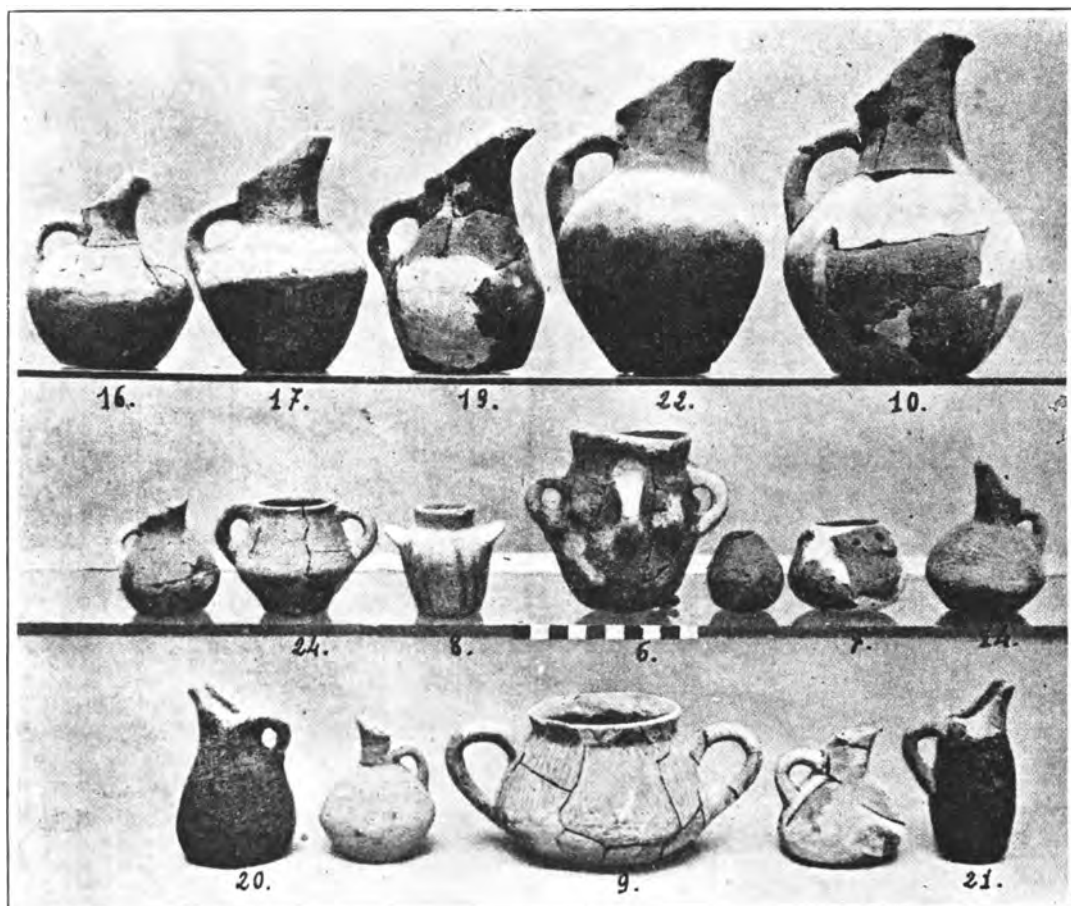
ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ἄλλοι τυχὸν ὑπάρχοντες σκελετοὶ διελύθησαν πλήρως εἰς κόνιν.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ τάφου παρατηρήθη ὅτι οὐδαμοῦ ὑπῆρχεν ἡ κυρίως νεκρική ἐπίχωση, ἡ συνισταμένη ἐκ καθαροῦ, μελανοῦ καὶ λιπαροῦ τὴν ἀφὴν χώματος, ὅπερ προέρχεται ἐκ τῆς σήψεως ὀργανικῶν οὐσιῶν. Καὶ εἰς τὰ κατώτατα ἔτι στρώματα τὸ χῶμα ἦτο κατὰ τὴν κυρίως σύστασίν του ἡ ἐρυθρωπὴ γῆ τῶν πέριξ, ἀναμεμειγμένη μετὰ μικροτάτων λιθαρίων, ἅτινα φυσικῶς συνυπάρχουσιν ἐντὸς τῆς γῆς ἐκείνης. Τὸ φαινόμενον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐξηγεῖ καὶ τὸ μέγα πάχος τῆς ἐντὸς τοῦ τάφου ἐπιχώσεως, παρὰ τὸν μικρὸν ἀριθμὸν τῶν νεκρῶν, ἐρμηνεύεται, νομίζω, ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ τάφου εἶχε ριφθῇ χῶμα, τὸ ὁποῖον παρεμερίζετο δσάκις ἐπρόκειτο νὰ ἀφαιρεθῇ ἡ κεντρικὴ πλάξ τῆς στέγης, ἵνα ταφῇ νέος νεκρὸς (διότι ὡς θὰ ἴδωμεν οἱ νεκροὶ ἀναμφισβητήτως ἐθάπτοντο ἄνωθεν). Οὕτως ἐπιπτεν ἀναγκαίως ἐκάστοτε καὶ ὀλίγον χῶμα ἐντὸς τοῦ τάφου, παρεσύρετο δ' ἔτι περισσότερον διὰ τῶν βροχῶν, διὰ μέσου τῶν μεγάλων κενῶν, ἅτινα ὑπῆρχον μετὰ τῶν λίθων. Διὰ ταῦτα λοιπὸν ἐν τῇ εἰκ. 19 ἀναπαρέστησα ἐπὶ τῆς στέγης λεπτὸν στρώμα χώματος.

Ἀξιοπαρατήρητον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀνθρωπίνων εὑρέθησαν καὶ ὁστὰ διαφόρων ζώων ἐντὸς τοῦ τάφου εἰς τὰ κατώτατα στρώματα. Τὰ ὁστὰ ταῦτα περιγράφονται κατωτέρω, ὁμοῦ μετὰ τῶν εὐρημάτων.

Τὰ εὐρήματα ἐκ τοῦ τάφου Κράσι ἦσαν γενικῶς ἐλάχιστα καὶ πενιχρά, ἐγένοντο ὁμως τοῦλάχιστον μερικαὶ στρωματογραφικαὶ παρατηρήσεις ἐπ' αὐτῶν, διότι τὰ στρώματα ἦσαν εὐτυχῶς ἀδιατάρακτα, ὃ δὲ τάφος οὐδέποτε ἐκαθαρίσθη, ἵνα ἐξοικονομηθῇ χώρος διὰ νέους νεκροὺς (ὡς ἐγίνετο ἐν Μεσαρᾷ). Αἱ παρατηρήσεις αὗται ἐγένοντο κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: Ἀνεσκάφη κατὰ πρῶτον μόνον τὸ ἡμισυ τοῦ τάφου (τὸ ΝΑ) μέχρι τοῦ πυθμένος, εἶτα δ' ἐπεχειρήθη καὶ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος ἡ σκαφή καὶ ἐμετρεῖτο τὸ ὕψος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐσημειοῦτο ἕκαστον εὖρημα. Οὕτω εἰς τὰ ἀνώτατα στρώματα εὑρέθη τὸ κυλινδρικὸν ἐκ ποικιλοχρώμου στικτοῦ λίθου ἀντικείμενον εἰκ. 15, 49. Εἰς ὕψος 0,40 ἀπὸ τοῦ πυθμένος εὑρέθη ἡ πρόχους εἰκ. 9, 10, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑπῆρχε ὀστάριον ταρσοῦ ἢ δακτύλου. Εἰς ὕψος περίπου 0,20 εὑρέθησαν δύο τροχοειδῆ σφονδύλια ἐκ στεατίτου καὶ δύο μικρὰ χαλκᾶ κοπίδια (εἰκ. 15, 48 καὶ 13, 34), ἔτι δὲ λεπίδες τινὲς ὀψιανοῦ. Εἰς ἔτι βαθύτερα στρώματα εὑρέθη τὸ μολύβδινον περίαπτον εἰκ. 14, 38. Εἰς τὰ βαθύτατα στρώματα, ἥτοι ἐπ' αὐτοῦ τοῦ δαπέδου, εὑρέθησαν ἐν χαλκοῦν μαχαιρίδιον, δύο μικρότερα καὶ τρεῖς βελόναι. Ταῦτα ἔκειντο ἀριστερὰ τῆς θύρας, δεξιὰ δὲ ταύτης, εἰς τὰ βαθύτατα ἐπ' ἴσης στρώματα, εὑρέθησαν τέσσαρα διάτρητα ἀργυρᾷ δισκάρια (εἰκ. 14, 42) καὶ χαλκῇ καρφίς, ἔτι δὲ περαιτέρω δύο ψέλια καὶ εἰς δακτύλιος ἐξ ἀργυροῦ σύρματος (εἰκ. 14, 39 - 40). Ἐφαπτόμενον πρὸς ταῦτα

εὑρέθη ἐν ἀγγεῖον ἐκ μέλανος καπνιστοῦ πηλοῦ, ἀτελέστατα ὠπτημένον, εἰς τρόπον ὥστε κατέστη ἀδύνατος ἡ ἐξαγωγή του ἐκ τοῦ πέριξ χώματος, ὅπερ ἦτο πολὺ σκληρότερον ἢ ὁ πηλὸς καὶ εἶχεν ἐκ τῆς πανταχόθεν συσφίξεως τεμαχίσει τὰ τοιχώματα. Ἐκ τοῦ ἐντὸς τοῦ ἀγγείου ἀποκρυσταλλωθέντος χώματος ὑπῆρξε δυνα-

Εἰκ. 9. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου.

τὸν νὰ κερδηθῇ τοῦλάχιστον τὸ σχῆμα καὶ αἱ διαστάσεις. (Σχῆμα φακοειδὲς ἢ μᾶλλον λεβητοειδές, ὕψος 0,04 καὶ μεγίστη διάμ. 0,09). Ἐντὸς αὐτοῦ ἦτο καὶ ἐν ὀστάρειον. Ἐπὶ ἐνδοτέρῳ εὑρέθη ἐν ἐλεφάντινον περιάπτον ἐν σχήματι ἄκρου ποδὸς (εἰκ. 15, 56 καὶ εἰκ. 16) καὶ ἐν πῆλινον σφονδύλιον. Τέλος παρ' αὐτὴν τὴν περιφέρειαν τοῦ τάφου εὑρέθη ἐν ἐγχειρίδιον (εἰκ. 13, 30), ἐν σφονδύλιον ἀτράκτου, πηλίνη κολλυροειδὲς ψῆφος, δύο λεπίδες ὀψιανοῦ, τρία ἐλάχιστα φυλλάρια χρυσᾶ καὶ ἐν ἀργυροῦν παράδοξον διπτέρυγον ἀντικείμενον (εἰκ. 14, 41).

Ταῦτα ἦσαν σχεδὸν καὶ ἐν τῷ συνόλῳ των τὰ εὐρήματα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου. Ὡς βλέπει τις, τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν εὑρέθησαν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ δαπέδου

τοῦ τάφου, ἐν ᾧ τὰ ὑπόλοιπα στρώματα ἦσαν σχεδὸν κενά. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι τέλος, ὅτι πάντα τὰ ἀγγεῖα, ὅσα εὐρέθησαν ἀκέραια, ἔκειντο ἀνεστραμμένα, ὥς εἰ τοῦτο ἐγένετο σκοπίμως.

Οἱ ἐκτὸς τοῦ τάφου ἐνταφιασθέντες νεκροὶ ἔκειντο κυρίως εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τούτου, περιοριζόμενοι εἰς λίαν στενὸν χώρον, ἥτοι εἰς ἓν τετράγωνον πλευρᾶς 2 μ. περίπου, ὅπου εἶχον συσσωρευθῇ ὅλοι οἱ νεκροί. Διὰ τοῦτο παρατηρήθη μεγάλη ἀταξία. Ἀμέσως ἐπὶ τῶν σκελετῶν εὐρίσκοντο πολλάκις ὀγκώδεις λίθοι,

Εἰκ. 10. Γραπτὰ ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου.

ὧν τινες εἶχον συντρίψει τὰ κρανία τῶν νεκρῶν καὶ ἐφήπτοντο τούτων. Προφανῶς οἱ λίθοι οὗτοι ἔπιπτον ἐκ τῶν τοίχων τοῦ τάφου. Ἔνεκα τῶν ἀλλεπαλλήλων ταφῶν τὰ ὅστ' εὐρίσκοντο ἐν μεγάλῃ ἀταξίᾳ καὶ οὐδὲν ἦτο δυνατόν νὰ συναχθῇ περὶ τῆς θέσεως τῶν νεκρῶν, φαίνεται ὅμως ὅτι οὗτοι εἶχον ὀκλάζουσας στάσιν. Τὰ κρανία εὐρίσκοντο τὰς περισσοτέρας φορὰς κατὰ τεμάχια εἰς δύο καὶ τρεῖς θέσεις, ἀπεχούσας ἀλλήλων 15,30 ἢ καὶ 50 ἐκατοστά, ἐνίοτε καὶ περισσότερον. Ἡ διατήρησις τῶν ὀστῶν ἦτο γενικῶς πολὺ κακή, οὐδεμία δὲ θέσις τῶν κτερισμάτων ὥς πρὸς ταῦτα ἦτο δυνατόν νὰ καθορισθῇ. Δις ἢ τρεῖς παρουσιάσθησαν μικραὶ πρόχοι ἐφαπτόμεναι τῶν κρανίων.

Μετροῦντες ὅσον τὸ δυνατόν μετ' ἀκριθείας τὰ παρουσιαζόμενα κρανία, ἐξηκριθώσαμεν ὅτι εἰς τὸν χώρον ἔκεινον εἶχον ταφῇ περὶ τοὺς δέκα νεκροί. Ἔνεκα

οὔ τεμαχισμοῦ τῶν κρανίων ὁ ἀριθμὸς δύναται νὰ κυμανθῇ μεταξὺ δύο ἢ τριῶν μονάδων (ἀλλ' οὐχὶ περισσότερον), ἐπὶ πλέον ἢ ἔλαττον. Ἐκ τῶν σιαγόνων καὶ τῶν ὀδόντων συμπεραίνεται ὅτι οἱ ταφέντες ἦσαν συνήθως μὲν ἄτομα ἀκμαίας ἡλικίας (ὀδοντοστοιχίαι πλήρεις καὶ καλῶς ἀνεπτυγμέναι), ἅπαξ δὲ καὶ παῖς.

Τὰ εὐρήματα συνίσταντο κυρίως ἐξ ἀγγείων, καὶ δὴ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς μικρῶν πρόχων. Περὶ τὰ δέκα ἐξήχθησαν ἀκέραια, τὰ δὲ λοιπὰ εἰς τεμάχια, ἐξ ὧν ὁμῶς κατόπιν ἐλάχιστα ἀγγεῖα κατέστη δυνατόν νὰ συγκροτηθῶσιν ἕνεκα τοῦ εὐθρύπτου τῶν ὀστράκων. Ἐπ' ἴσης εὐρέθησαν καθ' ὅλον τὸν χώρον διεσκορπισμένα τὰ τεμάχια τοῦ λιθίνου ἀγγείου (πίν. 4, 28), ὀλίγαι λεπίδες ὀψιανοῦ, μία κοίλη κυλινδρική ψῆφος ἐξ ὀστοῦ (ἀριθ. 55, εἰκ. 15), τρεῖς ἄλλαι λίθιναι διαφόρων σχημάτων καὶ ἡ μοναδική ἐκ τῆς ὅλης ἀνασκαφῆς λιθίνη σφραγὶς (ἀριθ. 51, εἰκ. 15). Μετάλλινα εὐρήματα ἐσημειώθησαν μόνον τὸ ἥμισυ μικροῦ χαλκοῦ κοπέως καὶ μία ψῆφος περιάπτου, ἣτις μνημονεύεται καὶ ἀπεικονίζεται (εἰκ. 13, 37) μόνον διότι εἶναι σκωρία ἀπλῆ χαλκοῦ καὶ ὑποδεικνύει ὅτι προέρχεται ἐκ μέρους, ὅπου ἐγένετο ἐκκαμίνευσις.

Ἡ συστάς αὕτη τῶν τάφων ἦτο ἡ μόνη ἀξιόλογος. Καθ' ὅλην τὴν ὑπόλοιπον ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τάφου εὐρέθησαν μόνον κατὰ τὸ νότιον μέρος δύο τεμαχισμένοι μικροὶ πίθοι (ὁ εἰς εἰκ. 12) περιέχοντες ὀστᾶ παιδίων. Τέλος κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος πρὸ τῆς εἰσόδου καὶ δεξιὰ τοῦ πλακοστρώτου, ὅπου ὑπῆρχε σωρεία ἀτάκτως ἐρριμμένων λίθων, εὐρέθη μία ταφή παρ' ἣν τεμάχια τινὰ ἀγγείων καὶ μικρὰ πρόχους. Ἐπίσης κατὰ τὸ μέρος τοῦτο εὐρέθησαν δύο μόνον μικρὰ τεμάχια φιαλιδίου ἐκ στεατίτου, συμπληρωθέντα εἰς τὸ ἀγγεῖον (πίν. 4, 29). Τέλος κατὰ τὸ ἀνατολικώτατον ἄκρον τοῦ πλακοστρώτου εὐρέθη ἄλλη ταφή μετ' ἀσημάντων μόνον ὀστράκων.

Ἐν λίαν χαρακτηριστικὸν γεγονός ἐστὶν τὸ ἀκόλουθον, ὅτι καθ' ὅλην τὴν πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου ἔκτασιν εὐρέθησαν ἄφθονα τεμάχια τῶν μαύρων καπνιστῶν ἀγγείων τῆς συλλογῆς Πύργου¹. Τὰ ἀγγεῖα τῆς συλλογῆς ταύτης εὐρέθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ τάφου εἰς τὰ κατώτατα στρώματα, ἐν ᾧ οὐδ' ἓν μόνον ὀστράκον εὐρέθη κατὰ τὰ ὑπόλοιπα μέρη τὰ ὅποια περιεῖχον τὰς μνημονευθείσας ταφάς.

ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ἐκ τῶν εὐρημάτων τοῦ παρόντος τάφου, τὰ ὅποια ἀπεικονίζονται σχεδὸν ἅπαντα ἐνταῦθα, περιγράφονται ἐνταῦθα τὰ σπουδαιότερα. Προκειμένου περὶ τῶν ἀγγείων ἐκρίθη περιττὸν νὰ σημειοῦται ἡ τεχνικὴ κατασκευὴ ἐκάστου, διότι πάντα

¹ Καπνιστὰ καλῶ ταῦτα καθ' ἑξῆς, περὶ τῆς τεχνικῆς ὁμῶς κατασκευῆς αὐτῶν δὲν ἔχομεν ἔτι σαφεῖς ἰδέαν, παρ' ὅλα τὰ γραφέντα.

ἀνεξαιρέτως τὰ ἀγγεῖα τοῦ τάφου Κράσι εἶναι χειροποίητα. Εἰς τὸ τέλος τῆς περιγραφῆς ἐκάστου ἀντικειμένου σημειοῦται ἂν εὗρέθη ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τοῦ τάφου.

Α΄ ΠΗΛΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ

1) Μικρὸν ἀγγεῖον ἐκ μέλανος καθαροῦ πηλοῦ, φέρον σφαιρικὴν πεπιεσμένην κοιλίαν ὑψηλὸν ὀψωσοῦν λαιμὸν καὶ δύο καθέτως τετρημένας ἀποφύσεις κατὰ τὸ ἄνω μέρος τῆς κοιλίας. Οὐδὲν ἵχνος στιλβώσεως. Ὑψ. 0,065. Πίν. 4. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου ἐπὶ τοῦ πυθμένος.

2) Ἄωτον κύπελλον μετὰ βάσεως, ἔχον κωδωνοειδὲς σχῆμα. Πηλὸς καστανομέλας ἀκάθαρος. Ἄγνωστον ἂν ὑπῆρχε στίλβωσις, διότι ἡ ἐπιφάνεια εἶναι λίαν διαβεβρωμένη. Ὑψ. 0,075. Διάμ. 0,085. Πίν. 4 καὶ εἰκ. 18. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

3) Τεμάχια συμπληρωθέντα εἰς σκυφοειδὲς ἀγγεῖον μετὰ δύο καθέτως τετρημένων ἀποφύσεων καὶ σωληνωτῆς προχύσεως. Πηλὸς ὁ αὐτὸς καὶ τοῦ προηγουμένου ἀγγείου. Πίν. 4. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

4) Ἀγγεῖον ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ τὰ δύο προηγούμενα μέλανος πηλοῦ, μετὰ δύο καθέτως τετρημένων ἀποφύσεων. Εἰς μερικὰ μέρη διασφρίζει τὴν στίλβωσιν. Συνεπληρώθη εἰς τὸ ἀγγεῖον πίν. 4. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

5) Ἀγγεῖον ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ τὰ δύο προηγούμενα πηλοῦ μετὰ δύο καθέτως τετρημένων ἀποφύσεων. Ἐνιαχοῦ διατηρεῖ τὴν λαμπρὰν μηχανικὴν στίλβωσιν. Συνεπληρώθη εἰς τὸ ἀγγεῖον πίν. 4. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

6) Χονδροειδὲς ἀγγεῖον μετὰ παχυτάτων τοιχωμάτων. Ἔχει σχῆμα κυλινδροειδὲς καὶ λίαν ἀσταθῆ βάσιν. Φέρει σταυροειδῶς τέσσαρας καθέτους τοξοειδεῖς λαβὰς καὶ μεταξὺ τούτων τέσσαρας μαστοειδεῖς ἐξογκώσεις. Πηλὸς ὠχρὸς κεραμεοῦς λίαν ἀκάθαρος. Ὑψ. 0,10. Εἰκ. 9. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, εἰς ὕψος 0,20 ἀπὸ τοῦ πυθμένος.

7) Μικρὸν ἄωτον ἀγγεῖον, ἔχον περίπου τὸ σχῆμα σύκου, μετὰ εὐρέος ἀρκούντως στομίου. Πέριξ τούτου φέρει ὁπὰς, ὧν τρεῖς μεγαλύτεραι τῶν λοιπῶν, ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς μικρὰς ἐξογκώσεις ἐπεχούσας τὴν θέσιν λαβῶν. Πηλὸς ἀκάθαρος κιτρινερόθρου χρώματος. Ὑψ. 0,05. Εἰκ. 9. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου.

8) Μικρὸν δίωτον ἀγγεῖον ἐξ ὠχροῦ, εὐθύπτου καὶ καθαροῦ πηλοῦ, ὅπερ ἔφερε διὰ μέλανος χρώματος καθέτους γραμμὰς ἐπὶ τῆς κοιλίας. Ὑψ. 0,058. Εἰκ. 9 καὶ 10α. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου.

9) Λεβητοειδὲς ἀγγεῖον μετὰ δύο καθέτων λαβῶν καὶ πρὸς τὰ ἔξω κλινόντων χειλέων. Ἐπὶ τοῦ βαθυκιτρίνου πηλοῦ φέρει δι' ἐρυθροῦ χρώματος προιονοειδῆ γραμμὴν πέριξ τῶν χειλέων καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος καθέτους παραλλήλους γραμμὰς, κατὰ δὲ τὸ μέσον δύο τοιαύτας χιαστὶ τεμνομένας. Πηλὸς λίαν καθαρὸς,

τοιχώματα λεπτά. Ύψ. 0,083. Διάμ. χειλέων 0,08. Είκ. 9 καὶ 10β. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου.

10) Πρόχους μετὰ σφαιροειδοῦς κοιλίας καὶ ἀρχοῦντως ἀνεπτυγμένου λαιμοῦ, ἐφ' οὗ δύο μαστοειδεῖς ἐξογκώσεις. Πηλὸς καθαρὸς κεραμεοῦ σκοτεινοῦ χρώματος. Ύψ. 0,18. Είκ. 9. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου εἰς ὕψος 0,40 ἀπὸ τοῦ πυθμένου.

11) Εὐρὺ φιαλοειδὲς ἄωτον ἀγγεῖον ἐκ μέλανος καθαροῦ πηλοῦ, ὅστις εἶχε στιλβωθῇ διὰ τριβῆς. Συνεπληρώθη. Ύψ. 0,055. Διάμ. ἐξωτ. 0,11. Πίν. 4 καὶ εἰκ. 18. Ἐκτὸς τοῦ τάφου, χῶρος πρὸ τῆς εἰσόδου.

12) Ποτήριον ἀμφικωνικὸν ἐν σχήματι δισκοποτήρου. Πηλὸς ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς μέλας, στιλβωθείς διὰ τριβῆς, ἐν τῷ πυρῇνι του ὅμως κεραμοχρους. Κατὰ τὸ σημεῖον ἐνώσεως τῆς βάσεως πρὸς τὸ δοχεῖον ἀνάγλυφος δακτύλιος. Ἡ βάση φέρει ὀριζοντίας αὐλακώσεις. Συνεπληρώθη καὶ ἐδόθη εἰς αὐτὸ ὕψος 0,165. Πίν. 4. Ἐκτὸς τοῦ τάφου, χῶρος πρὸ τῆς εἰσόδου.

13) Ἡ βάση ὁμοίου, ἀλλὰ διπλασίου τὸ μέγεθος ποτηρίου. Πίν. 4.

14) Προχοῖδιον ἐκ καθαροῦ ξανθοῦ πηλοῦ, ἐφ' οὗ διακόσμησις διὰ μέλανος χρώματος, συνισταμένη ἐκ δύο συγκλινουσῶν σειρῶν ὁμορρόπων γωνιῶν, περιοριζομένων ὑπὸ εὐθειῶν τοιούτων. Συνεπληρώθη ἡ λαβὴ καὶ τὸ ράμφος. Ύψ. 0,08. Είκ. 9 καὶ 10γ. Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου.

15) Προχοῖδιον ὡς τὸ προηγούμενον. Διακόσμησις ἐκ μιᾶς συνεχοῦς μελαίνης γραμμῆς, ἣτις ἀρχομένη ἐκ τοῦ κάτω ἡμίσεος τῆς κοιλίας διαγράφει περὶ αὐτὴν δύο ζώνας, ἀνέρχεται εἰτα ἐπὶ τοῦ ὤμου, ἐφ' οὗ διαγράφει ἐπίσης μίαν ζώνην καὶ τελευτᾷ ἐλισσομένη ἄπαξ περὶ τὸν λαιμόν. Συνεπληρώθη τὸ ράμφος. Ύψ. 0,095. Πίν. 4 καὶ εἰκ. 10δ. Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου.

16) Μικρὰ πρόχους. Πηλὸς ὡς αἱ προηγούμεναι. Ἐφερε μέλαν γάνωμα, νῦν λίαν ἐξίτηλον. Συνεπληρώθη. Ύψ. 0,105. Είκ. 9. Δυτικὴ πλευρὰ τάφου.

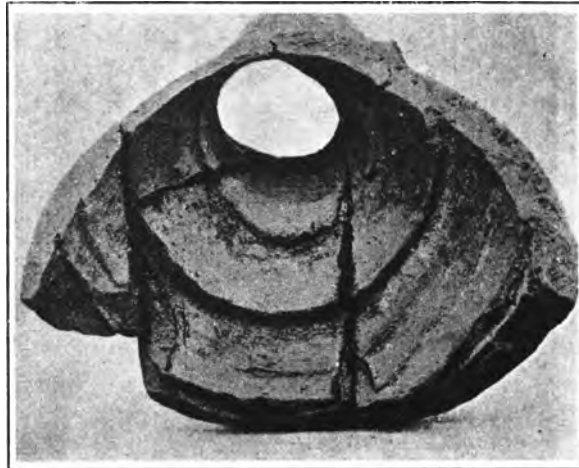
17) Πρόχους ἐκ τοῦ αὐτοῦ καθαροῦ πηλοῦ, ἣτις ἦτο ἐπίσης κεκαλυμμένη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ γανώματος. Ἡ σύνδεσις τῆς κοιλίας πρὸς τοὺς ὤμους μᾶλλον ἀπότομος ἢ εἰς τὰ προηγούμενα παραδείγματα. Συνεπληρώθη ἐλαφρῶς τὸ ράμφος. Ύψ. 0,13. Είκ. 9. Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου.

18) Προχοῖδιον ἐξ ὠχροῦ καθαροῦ πηλοῦ, ἄνευ ἵχνους γανώματος. Ύψ. 0,08. Πίν. 4. Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου.

Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο εἶναι σπουδαῖον διὰ τὴν διδακτικότητά του ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς τῶν πηλίνων μετὰ στενοῦ στομίου σκευῶν. Ἀφ' οὗ δηλ. ὁ τεχνίτης κατεσκεύαζε μέχρι τινὸς τὸ ἀγγεῖον του κατ' εὐθεῖαν ἐκ τεμαχίου πηλοῦ, εἰτα διὰ τὴν κατασκευάσῃ τὸ ἕτερον ἡμισυ, ὅπερ ὡς ἐκ τῆς στενότητός του δὲν ἐχώρει τὴν χεῖρα ἔνδοθεν, εἰργάζετο κατὰ τὸν τρόπον τὸν ἀποκαλούμενον «au

colombin». Ἐπλάττε δηλ. τὸν πηλὸν εἰς ἐπίμηκη ταινίαν, τὴν ὁποίαν περιελίσσων εἶτα ἐφ' ἑαυτὴν ἐδίδεν εἰς τὸ ἀγγεῖον τὸ ποθούμενον σχῆμα. Ἐξωθεν ἠφάνιζε διὰ τῆς χειρός του ἢ ἄλλως τὰ σημεῖα ἐνώσεως τῆς ταινίας, ἔσωθεν δὲ ἐλείαινε, κεφαλαιωδῶς τοῦλάχιστον τὴν ἐπιφάνειαν, διὰ ξυλίνου ραβδοειδοῦς ἐργαλείου. Πολλάκις ὁμως ἡμέλει νὰ πράξῃ τὸ τελευταῖον τοῦτο, ὡς ἀκριβῶς ἐνταῦθα, ὅπου ἡ περιελισσομένη πηλίνη ταινία φαίνεται ἐναργῶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου. Ἡ παρατιθεμένη εἰκ. 11 παριστᾷ εἰς φυσικὸν μέγεθος τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου τούτου. Ἡ αὐτὴ μέθοδος, ἀλλ' ὀλιγώτερον σαφής, ἔχει παρατηρηθῇ καὶ ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκη εἰς ἀγγεῖα τῆς Τυλίσου¹.

19) Πρόχους ἐξ ἐρυθρωποῦ ἀκαθάρτου πηλοῦ, ἥτις δὲν φέρει ἔκδηλον λαιμόν, ἀλλ' ἡ ἀπιοειδὴς κοιλία συνέρχεται ἄνω ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ στόμιον. Κατὰ τὰ πλάγια τῶν χειλέων δύο μαστοειδεῖς ἀποφύσεις. Ὑψος 0,133. Εἰκ. 9. Δυτ. πλευρὰ τοῦ τάφου.

Εἰκὼν 11.

Τὸ ἐσωτερικὸν ἄνω ἡμισυ τῆς ὑπ' ἀρ. 18 πρόχου, δεικνύον τὴν μέθοδον κατασκευῆς διὰ ταινίας ἐκ πηλοῦ.

20) Ὅμοιον καὶ ἐξ ὁμοίου πηλοῦ προχοῖδιον, τὸ σῶμα ὁμως μᾶλλον ἀσκοειδές. Συνεπληρώθη τὸ ράμφος. Ὑψ. 0,09. Εἰκ. 9. Δυτ. πλευρὰ τοῦ τάφου.

21) Προχοῖδον ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀκαθάρτου πηλοῦ. Τοιχώματα παχύτατα. Τὸ σῶμα λίαν λαγαρόν, ἀτρακτοειδές. Ὁ λαιμὸς ἐξαφανίζεται ὅλως. Συνεπληρώθη ἡ λαβὴ καὶ τὸ ράμφος. Ὑψ. 0,097. Εἰκ. 9. Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου.

22) Πρόχους ἐκ ξανθοῦ καθαροῦ πηλοῦ, ἄνευ οὐδενὸς ἵχνους ἐπιχρίσματος. Αὕτη παρουσιάζει δύο ἀσυνήθη φαινόμενα: Πρῶτον ὅτι ὁ πυθμὴν ἐξωτερικῶς ἐπερρώσθη καὶ ἔγινεν εὐσταθέστερος διὰ προσθήκης τεμαχίου πηλοῦ, ὅπερ ἀτελῶς μόνον συνεκολλήθη πρὸς τὰ παλαιὰ τοιχώματα τοῦ ἀγγείου. (Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνας). Δεύτερον ὅτι ἐπὶ τῆς κοιλίας φέρει τὸ ἀγγεῖον τοῦτο μελανιζούσας κηλίδας καὶ πέριξ τούτων ἐρυθρωπὴν ἐπιφάνειαν ἐξ ἰσχυρᾶς ὀπτήσεως. Προφανῶς ἠθέλησεν ὁ τεχνίτης νὰ μιμηθῇ τὸν ρυθμὸν Βασιλικῆς ἀλλ' ἀπέτυχε,

¹ Ἀρχ. Ἐφημ. 1912, σελ. 226-7, περὶ δὲ τῆς τεχνικῆς τῶν ἀγγείων τούτων L. Franchet, *Ceramique primitive* κλπ. 50.

διότι ὁ πηλὸς του οὐδὲν ἔφερεν ἐπίχρῖσμα (engobe)¹. Ὑψ. 0,17. Εἰκ. 9. Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου.

23) Μικρὸν ἀγγεῖον ἐξ ἐρυθροῦ, ἀρκούντως καθαροῦ πηλοῦ, μετὰ δύο ὀριζοντίων τοξοειδῶν λαβῶν κατὰ τὸ μέσον τῆς κοιλίας. Ἐφερεν ἐπίχρῖσμα μέλαν. Ὑψ. 0,07. Πίν. 4. Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου.

24) Μικρὸν εὐρύστομον ἀγγεῖον μετὰ φακοειδοῦς ἐξωγκωμένου τοῦ σώματος, φέρον δύο καθέτους τοξοειδεῖς λαβάς. Καλύπτεται ὑπὸ μέλανος χρώματος, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέσον τῆς κοιλίας ἐξοικονομεῖται ἀκάλυπτος ὀριζοντία ζώνη τοῦ

Εἰκ. 12. Πιθάριον ἐκ τῆς νοτίας ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου.

φαιοῦ πηλοῦ, ἐφ' ἧς λοξαὶ ἐγγάρακτοι γραμμαὶ τεμνόμεναι κατὰ ῥόμβους. Ὑψ. 0,061. Συνεπληρώθη. Εἰκ. 9 καὶ 10ε. Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου.

25) Δίωτον ἀμφοροειδὲς ἀγγεῖον ἐκ ξανθερύθρου πηλοῦ. Συνεπληρώθη. Πίν. 4. Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου.

26) Σκεῦος ἄωτον ἐν σχήματι μικρᾶς σαρκοφάγου, σχήματος ἑλλειψοειδοῦς, μετὰ πώματος. Πηλὸς κιτρινέρυθρος. Φέρει πλαστικὸν διάκοσμον ἐξ ἀναγλύφων σχοινοειδῶν ταινιῶν, ὧν δύο περιθέουσιν ὀριζοντίως τὸ ἀγγεῖον ἄνω καὶ κάτω, ἀνὰ δύο δὲ κάθετοι ὑπάρχουσι κατὰ τὰς στενὰς πλευράς. Τὸ πῶμα φέρει κατὰ τὸ μέσον τῶν μακρῶν πλευρῶν δύο πτερύγια κάθετα

ἀντὶ λαβῶν, φέροντα ἀνὰ δύο λεπτὰς ὀπὰς, αἵτινες ὑπάρχουσιν ἀντιστοίχως καὶ ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ ἀγγείου. Ὑψ. 0,23. Μεγίστη διάμ. 0,205. Πίν. 4. Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου, κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ πλακοστρώτου, δεξιὰ τούτου.

27) Πιθάριον ἐκ κιτρινερύθρου καθαροῦ πηλοῦ, φέρον σχοινοειδῆ ἀνάγλυφον ζώνην ὀλίγον ὑπὲρ τὸ μέσον καὶ τέσσαρας τοξοειδεῖς λαβάς, ὧν αἱ μὲν δύο μεγαλύτεραι ὀριζόντιοι ἐκφύονται ἐκ τῆς ἀνωτέρας ζώνης, αἱ δὲ μικρότεραι κάθετοι εὐρίσκονται ὑπὸ τὰ χεῖλη. Συνεπληρώθη. Ὑψ. 0,305. Εἰκὼν 12. Νοτία πλευρὰ τοῦ τάφου.

¹ Περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν κηλιδωτῶν ἀγγείων τοῦ ρυθμοῦ Βασιλικῆς ἴδε H. Frankfort, *Studies in Early Pottery of Near East* κλπ. II, 90 ἐξ.

Β' ΛΙΘΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ

28) Φιάλη ἐκ βαθυπρασίνου στεατίτου φέρουσα πρόχυσιν καὶ τρία ὀριζοντίως ἐκ τῶν χειλέων φυόμενα ἄτρητα ὦτα. Ἐλλείπουσί τινα τεμάχια ἐξ αὐτῆς. Ὑψ. 0,037. Διάμ. ἔξωτ. 0,10. Πίν. 4. Εὐρέθη ἐν τεμαχίοις, ἅτινα ἔκειντο διεσκορπισμένα καθ' ὅλον τὸν χώρον τῶν ταφῶν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς.

29) Φιαλίδιον ἐκ πρασινομέλανος στεατίτου, οὔτινος δύο μόνον μικρὰ συναπτόμενα τεμάχια εὐρέθησαν, τὸ δ' ὑπόλοιπον συνεπληρώθη διὰ γύψου. Διάμ. 0,074. Πίν. 4. Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου, δεξιὰ τοῦ πλακοστρώτου.

Γ' ΜΕΤΑΛΛΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

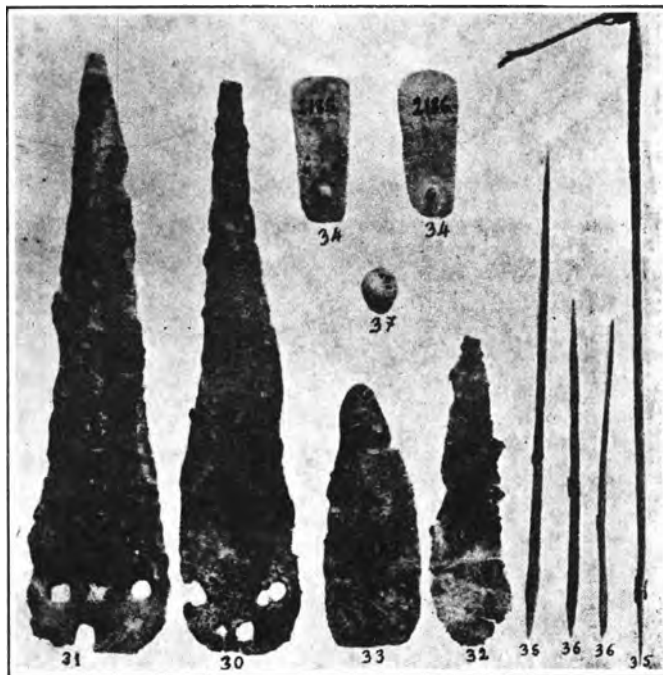
α') Χαλκᾶ.

30) Ἐγχειρίδιον ἀμφίστομον ἐξ ἀρκούντως λεπτοῦ ἐλάσματος, στενούμενον λίαν βαθμιαίως πρὸς τὴν αἰχμήν, ἣτις εἶναι οὕτω ὀξυτάτη (ἐλλείπει τὸ ἄκρον ταύτης). Κατὰ τὸ μέσον σχηματίζεται λίαν ταπεινὴ ράχιν. Ἡ πτέρνα εἶναι ἐστρογγυλευμένη καὶ φέρει τρεῖς ὁπὰς τῶν ἥλων, ἐξ ὧν ἡ μία κατὰ λάθος ἠνοίχθη δὲς Μῆκ. 0,109. Εἰκ. 13, 30. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

31) Ἐγχειρίδιον καθ' ὅλα ὁμοίον πρὸς τὸ προηγούμενον, ἀλλὰ πλατύτερον ἐλαφρῶς κατὰ τὴν πτέρναν. Μῆκ. 0,116. Εἰκ. 13, 31. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

32) Λεπτότατον ἔλασμα χαλκοῦν, ἔχον καθ' ὅλα τὸ σχῆμα τῶν ἀνωτέρω ἐγχειριδίων, ἀλλ' ἄνευ τῶν ὁπῶν καὶ τῆς ράχεως. Προφανῶς ἀναθηματικὸν καὶ μόνον πρὸς νεκρικὴν χρῆσιν πεποιημένον. Μῆκ. 0,059. Εἰκ. 13, 32. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου βαθύτατα στρώματα.

33) Ἐλασμα χαλκοῦν ἐλαφρῶς κοιλόκυρτον, ἔχον τὸ σχῆμα ἀμφιστόμου μαχαιριδίου. Μῆκ. 0,05. Εἰκ. 13, 33. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

Εἰκ. 13. Ἀντικείμενα ἐκ χαλκοῦ.

34) Δύο μικρά κοπίδια, διατηροῦνται καὶ τὸν ἥλον τῆς λαβῆς. Μῆκ. 0,028. Εἰκ. 13, 34. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, εἰς ὕψος 0,25 ἀπὸ τοῦ πυθμένος.

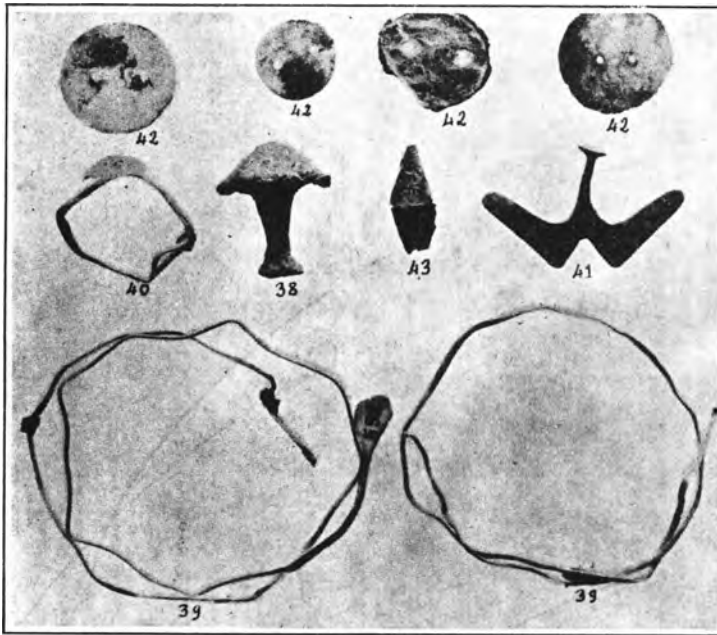
35) Καρφίς κεκαμμένη (ἴσως τυχαίως) κατ' ὀξείαν γωνίαν εἰς τὸ ἄνω μέρος. Ἡ κορυφή ἐσχίσθη εἰς δύο σκέλη, τὰ ὅποια ἐχρησίμευον ὅπως στερεωθῇ ἡ κεφαλὴ τῆς καρφίδος. Συνολικὸν μῆκος 0,155. Εἰκ. 13, 35. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

36) Τρεῖς ὀπεῖς, φέροντες τὴν μίαν αἰχμὴν στρογγύλην, τὴν δ' ἑτέραν τετραγώνου τομῆς. Μῆκος τῆς μεγαλυτέρας 0,092, τῆς μικροτέρας 0,062. Εἰκ. 13, 36. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

37) Ἀκανόνιστον τεμάχιον χαλκοῦ κοῖλον ἐσωτερικῶς, ἐξωτερικῶς δὲ σπογγώδους ὕφης. Ἴσως λείψανον ἐκκαμινεύσεως χρησιμοποιοῦν ἀντὶ ψήφου. Διάμ. 0,009. Εἰκ. 13, 37. Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου.

β') Μολύβδινα.

38) Ἀντικείμενον ἐν εἴδει βαριδίου ἐκ συμπαγοῦς μετάλλου, φέρον κατὰ τὸ λεπτότερον μέρος δύο λοξὰς ὁπὰς συνενουμένας εἰς μίαν κοινὴν τοιαύτην (Ἴδε

Εἰκ. 14. Ἀντικείμενα ἐξ ἀργύρου (τὸ ὑπ' ἀριθ. 38 ἐκ μολύβδου).

τομὴν ἐν εἰκ. 16). Ἡ διάταξις αὕτη τῶν ὀπῶν, κοινὴ ἐπὶ τῶν σφραγίδων, χρησιμεύει ὅπως ἀναρτᾶται καλῶς τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἦτο περιάπτον. Εἶναι ὁμως ἐπ' ἴσης προσφυῆς, ὅπως ὑποδεχθῇ τὸ ἄκρον ἐσχισμένης καρφίδος, ὡς ἡ ἀνωτέρω ἀριθ. 35. Κατ' ἀρχὰς μάλιστα ὑπέθεσα, ὅτι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ἦτο ἡ κεφαλὴ τῆς ἀνωτέρω καρφίδος, ἀλλ' αἱ διαστάσεις δὲν συμφωνοῦσι. Τὸ μέταλλον εἶναι σκληρότερον τοῦ καθαροῦ μολύβδου, ὡς δ' ἐκ

τοῦ χρώματος τῆς ὀξειδώσεως ἐμφαίνεται, θὰ περιέχῃ καὶ ποσότητα ἀργύρου. Μῆκ. 0,027. Εἰκ. 14 καὶ 16. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

γ') Ἀργυρεᾶ.

39) Δύο ψέλια κατεσκευασμένα ἐξ ἀργυρεᾶς ταινίας ἀποκοπείσης ἐξ ἐλάσματος. Ἡ ταινία αὕτη περιελίχθη ἀπλῶς περὶ ἑαυτὴν χωρὶς νὰ συγκολληθῇ, τὸ δ' ἐν

ἄκρον αὐτῆς πλατυνθὲν διὰ σφυρηλατήσεως ἀπετέλεσεν οἶονεὶ κεφαλὴν. Εἰκ. 14. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

40) Δακτύλιος ἀργυροῦς κατεσκευασμένος κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ φέρων ὁμοίως ἐσφυρηλατημένον τὸ ἐν ἄκρον δίκην σφενδόνης. Εἰκ. 14. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, ὁμοῦ μετὰ τῶν ψελίων.

41) Ἀντικείμενον ἀποτελούμενον ἐκ στελέχους ὁμοίου πρὸς τὸ ἄνω μέρος ἧλου, ἐξ οὗ ἐκφύονται δύο περυγιοδεῖς λεπίδες λίαν κοπτεραί. Ἡ κεφαλὴ φέρει δύο καθέτους ὁπὰς πρὸς ἀνάρτησιν. Μῆκος ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῶν περυγίων 0,037. Εἰκ. 14. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

42) Τέσσαρα ἀργυρᾷ δισκάρια ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος, φέροντα ἕκαστον δύο ὁπὰς δίκην κομβίων. Διάμ. τοῦ μεγίστου 0,022. Εἰκ. 14.

43) Ἐφθαρμένον κέλυφος ἀργυρᾶς ψήφου, ἣτις εἶχε σχῆμα ἀμφικωνικὸν καὶ ἀπετελεῖτο ἐξ ἀργυροῦ ἐλάσματος περὶ ἑαυτὸ εἰλιγμένου. Εἰκ. 14. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

δ') Χρυσᾶ.

44) Τρία τεμάχια μικρότατα χρυσοῦ φύλλου, ἴσως ἐκ περικαλύμματος ψήφου ἐξ εὐτελεστερᾶς ὕλης. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

Δ' ΑΝΑΜΕΙΚΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

α') Πήλινα.

45) Δύο σφονδύλια ἀτράκτων ἐκ καστανοφαίου πηλοῦ. Τὸ μείζον (διάμ. 0,04) ἀμφίκυρτον, τὸ μικρότερον (διάμ. 0,034) ἐπιπεδόκυρτον. Εἰκ. 15. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

46) Κολλυροειδὴς ψήφος ἐκ καστανοῦ πηλοῦ. Διάμ. 0,015. Εἰκ. 15. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

β') Λίθινα.

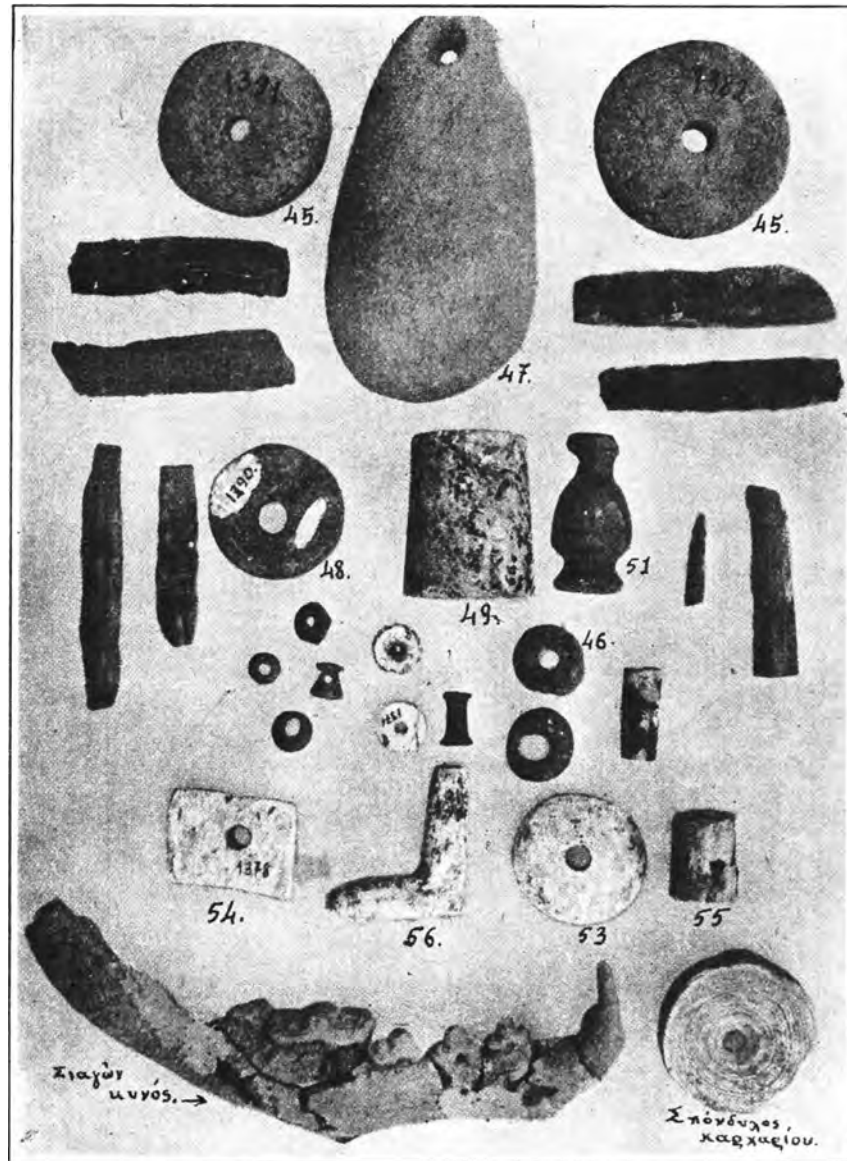
47) Βαρίδιον (ἢ ἴσως ἀκόνη;) συνιστάμενον ἐκ χάλικος φαιοῦ λίθου, ἔχοντος ψεῖδὲς πεπλατυσμένον σχῆμα καὶ φέροντος κατὰ τὸ στενώτερον ἄκρον ὀπὴν ὀλμοειδῆ, ἣτις ἠνοίχθη ἐξ ἀμφοτέρων τῶν ὕψεων. Μῆκ. 0,075. Μέγιστον πλάτ. 0,04. Εἰκ. 15. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου.

48) Σφονδύλιον ἐπιπεδόκυρτον ἐκ στεατίτου. Διάμ. 0,025. Εἰκ. 15. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου.

49) Λίθινον κυλινδροειδὲς ἀντικείμενον ἐν σχήματι πώματος ἐκ φελλοῦ. Ὁ λίθος εἶναι φαιοῦ χρώματος μετὰ μελανῶν στιγμάτων. Αἱ δύο βάσεις τοῦ κυλίν-

δρου φέρουσιν ἀνωμάλους γλυφάς, ὡς εἰ εἶχεν ἐπιχειρηθῇ ἡ κατεργασία τοῦ λίθου εἰς σφραγίδα. Ὑψ. 0,03. Εἰκ. 15. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, ἀνώτατα στρώματα, σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας.

50) Διάφοροι ψῆφοι ἐκ στεατίτου καὶ ἄλλων λίθων, ποικίλων σχημάτων.

Εἰκ. 15. Ἀνάμικτα εὐρήματα.

Πᾶσαι σχεδὸν εὐρέθησαν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου, πλὴν δύο κολλυροειδῶν ἐκ στεατίτου, αἵτινες εὐρέθησαν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τούτου. Μία ἐξ αὐτῶν (ἀριθ. καταλογ. 1373) εὐρέθη παρὰ τὸ κρανίον ἐνὸς νεκροῦ. Εἰκ. 15 καὶ 16.

51) Σφραγὶς ἐξ ἐλαιόχρου στεατίτου ἔχουσα τὸ σχῆμα ὑπέρου ἰγδίου. Φέρει διακόσμησιν ἐξ εὐθειῶν γραμμῶν τεμνομένων κατ' ὀρθὰς περίπου γωνίας. Εἰκ. 15 καὶ 16. Ἐξωτερικὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τάφου.

52) Διάφοροι λεπίδες ὀψιανοῦ, ἐξ ὧν εὐρέθησαν περὶ τὰς εἴκοσιν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ τάφου. Πᾶσαι εἶναι τεθραυσμέναι, τῆς μεγίστης ἀριθμούσης μῆκ. 0,052. Προήρχοντο ἐξ εὐτελῶν μικρῶν πυρήνων τοῦ συνήθους μέλανος ὀψιανοῦ τῆς Μήλου. Εἰκ. 15.

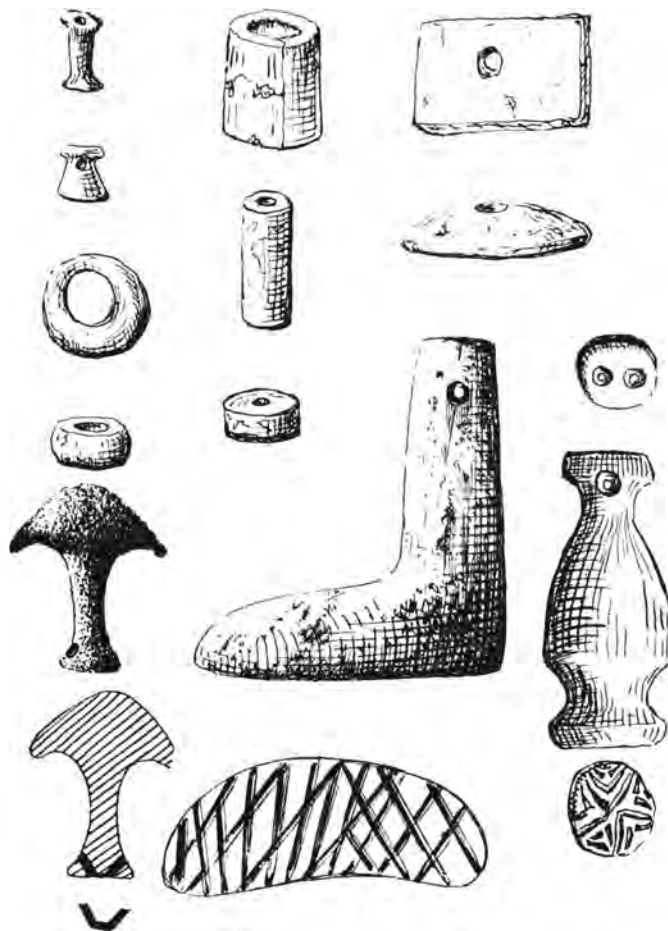
γ) Ἐλεφάντινα.

53) Σφονδύλιον ἐπιπεδόκυρτον ἐξ ἐλεφαντόδοντος. Διάμ. 0,025. Εἰκ. 15 καὶ 16. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου.

54) Ὁρθογώνιον πλακίδιον ἐξ ἐλεφαντόδοντος, διάτρητον κατὰ τὸ μέσον περιπου. Μῆκ. 0,025. Εἰκ. 15 καὶ 16. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου.

55) Κυλινδρική ψῆφος ἐξ ἐλεφαντοστοῦ φέρουσα εὐρείαν ὀπὴν κατὰ τὸν ἄξονα καὶ ἐτέραν μικροτέραν ἐγκαρσίαν. Μῆκ. 0,017. Εἰκ. 15 καὶ 16. Ἐξωτερικὸν τοῦ τάφου, δυτικὴ πλευρά.

56) Ὁμοίωμα ἀνθρωπίνου κάτω ποδὸς ἐξ ἐλεφαντόδοντος. Ὑπὸ τὸ πέλμα γραμμαὶ τεμνόμεναι κατὰ ῥόμβους. Ὑψ. 0,029. Εἰκ. 15 καὶ 16. Ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου, βαθύτατα στρώματα.

Εἰκὼν 16.

Κοσμήματα καὶ ἐξαγρήματα ἐκ μετάλλου, λίθου καὶ ὀστοῦ.

Ε' ΟΣΤΑ ΖΩΩΝ

Τὰ ὀστᾶ ταῦτα εὐρέθησαν κατὰ κανόνα μόνον εἰς τὰ κατώτατα στρώματα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου, περισυλλεγένητα δ' ἐπιμελῶς ὑπεβλήθησαν εἰτα εἰς ἐξέτασιν ὑπὸ τοῦ κ. Max Hilzheimer, διευθυντοῦ τῆς παλαιοντολογικῆς συλλογῆς

τοῦ ἐν Βερολίνῳ Märkisches Museum. Ὁ κ. Hilzheimer, διὰ τὴν προθυμίαν καὶ εὐγένειαν τοῦ ὁποίου ὀφείλω καὶ ἐνταῦθα νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου, μοῦ ἀπέστειλεν ἔκθεσιν ἐν ἣ καθορίζονται ὅλα τὰ λείψανα τῶν εὐρεθέντων ζώων, ἅτινα κατὰ ταῦτα εἶναι:

1) Λαγῶδες (*Lepus creticus* Barrett-Hamilton). Λείψανα δύο τοῦλάχιστον ζώων, ὅστ᾽ ἐξ ὅλου τοῦ σώματος.

2) Πρόδατον ἢ αἰξ. Μόνον ὀδόντες, ἐξ ὧν ἄλλοι ἐφθαρμένοι, ἀνήκοντες εἰς γηραιὸν ζῶον, καὶ ἄλλοι ἄφθαρτοι, ἀνήκοντες εἰς ζῶον νεαρᾶς ἡλικίας.

3) Βοῦς. Μόνον ὀδόντες. Μέγα ζῶον. Ἡ ἐξωτερικὴ τῶν ὀδόντων ἐπιφάνεια εἶναι ἠὺλακωμένη, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι πρόκειται περὶ κατοικιδίου βοός¹.

4) Ὕς. Μόνον εἰς ὁδούς.

5) Χῆρ (κοινότερον ἐχῖνος ἢ ἀκανθόχοιρος), *Erinaceus nesiotus* Bate. Ὅστ᾽ ἐξ ὅλου τοῦ σώματος.

6) Κύων μετρίου μεγέθους. Τὸ ἥμισυ τῆς κάτω σιαγόνος καὶ πολλοὶ ὀδόντες, ἐξ οὗ συνάγεται ἡ ὑπαρξίς δλοκλήρου τοῦ κρανίου (Εἰκ. 15).

7) Ἐν εἶδος καρχαρίου ἢ γαλεοῦ, *Lamna cornubica* Cuv. (Εἰκ. 15). Μόνον εἰς σπόνδυλος, χρησιμοποιηθεὶς πιθανῶς ὡς περὶ αἶπτον, διότι εἶναι τεχνητῶς διατρητός κατὰ τὸ μέσον².

¹ Ἡ πολλάκις ἐπαναληφθεῖσα καὶ διαρκῶς ἐπαναλαμβανομένη δοξασία, ὅτι ἐν Κρήτῃ ὑπῆρξεν ὁ *Bos primigenius* εἶναι ἐσφαλμένη, ὃ δὲ πρῶτος ὅστις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν πλάνην ταύτην εἶναι ὁ Ἑλβετὸς ζωολόγος C. Keller, ἐν Vierteljahrsschrift der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich, 54 Jahrg. 1909 430 ἔξ. Ἐν Βερολίνῳ εὐρισκόμενος μετέβην ἐπανειλημμένως καὶ ἐξήτασα τοὺς ὀστεῖνους πυρῆνας κεράτων καὶ ἄλλα λείψανα ὁστῶν *Bos primigenius*. Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι πάντα τὰ μέχρι σήμερον διασωθέντα ἐν Κρήτῃ ἀνάλογα λείψανα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸ ζῶον τοῦτο, ἀλλ' εἰς κατοικιδίον βοῦν, ὅστις ἐνδεχομένως εἶναι ἢ μετὰ μακρῶν κεράτων ποικιλία τοῦ στεππαιῖου βοός τῆς ΝΑ Εὐρώπης, ὃ πρωτόγονος ὅμως βοῦς ἀσφαλῶς δὲν εἶναι. Ὁ Keller ἐθεώρησε καὶ τὸν ταῦρον ἐπὶ τῆς γνωστῆς τοιχογραφίας τῆς ταυρομαχίας ἐκ Κνωσοῦ ὡς *bovem primigenium*. Ἐν τούτοις καὶ μόνον τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ταῦρος οὗτος εἰκονίζεται κηλιδωτός, ἀποκλείει πᾶσαν ταύτισιν τοῦ παριστανομένου ζώου πρὸς τὸν πρωτόγονον ταῦρον.

² Παραθέτω ἐνταῦθα καὶ τὸ αὐτούσιον κείμενον τοῦ κ. Hilzheimer, ὡς δυνάμενον μετὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ὁρολογίας του νὰ χρησιμεύσῃ πολὺ καλύτερον εἰς τοὺς εἰδήμονας ἐκείνους, οἵτινες τυχόν θὰ ἀσχοληθῶσι περὶ τὰ εὐρήματα ταῦτα:

1. Hase (*Lepus creticus* Barrett-Hamilton).

Reste von mindestens 2 Tieren. Abgesehen von 3 Unterkieferhälften gehören die Reste ausschliesslich der hinteren Körperhälfte an. Es liegen vor: 2 Lendenwirbel, 1 Kreuzbeinwirbel, eine Beckenhälfte, 2 ganze Oberschenkel und 1 Bruchstück eines dritten, 1 Fersenbein (*Calcaneus*), 3 Mittelfusssknochen.

2. Schaf oder Ziege.

8 Zähne, ein oberes Ende einer Elle (*Ulna*), untere abgefallene Epiphyse eines Metatarsus oder Metacarpus. Auch unter den Zähnen sind einige so wenig abgenutzt, dass sie einem jüngerem Tier angehört zu haben scheinen. Andere sind nach der Abnutzung einem älteren Tiere zuzuschreiben. Zu einer genaueren Bestimmung reichen die vorliegenden Reste nicht.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ὁ τάφος τοῦ Κράσι ἂν καὶ οὐδὲν ἐξαιρετικῶς ἀξιόλογον εὔρημα παρέσχε, δυνάμενον νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰ σπουδαιότατα κτερίσματα τῶν τάφων τῆς Μεσαρᾶς, ἐν τούτοις ἀποδεικνύεται μεγίστης σημασίας ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς καὶ καθ' ὅλου ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν λεγομένων θολωτῶν τάφων τῆς πρωτομινωϊκῆς Κρήτης.

Πρώτιστα πάντων αὐτῇ αὕτῃ ἡ θέσις τοῦ τάφου ἀποτελεῖ ἐν ἀξιολογώτατον καὶ ἀπροσδόκητον πονημ. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι οἱ θολωτοὶ τάφοι παρατηρήθησαν μέχρι τοῦδε μόνον ἐν Μεσαρᾷ, ἥτοι ἐν τῇ περιοχῇ τῆς μεγάλης πεδιάδος, ἣτις ἐκτείνεται παραλλήλως πρὸς τὴν νοτιωτάτην πλευρὰν τῆς Κρήτης. Τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ συναχθῶσι συμπεράσματα περὶ τῆς ἐκ Νότου, ἥτοι τῆς ἐκ Λιβύης καταγωγῆς τῶν τάφων τούτων¹. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ τάφου Κράσι εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς νήσου, καὶ δὴ εἰς ὀλίγην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς παραλίας², εἶναι λίαν ἀξιοπαρατήρητον σύμπτωμα, τὸ ὁποῖον ἀποβαίνει αὐτόχρημα θεμελιῶδες ἔνεκα τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ τάφος Κράσι οὐ μόνον παλαιότερος τῶν τάφων Μεσαρᾶς ἀποδεικνύεται, ἀλλὰ καὶ ἀναμφισβητήτους μετὰ τῶν Κυκλάδων ὁμοιότητας παρουσιάζει. Οὐ μόνον δ' ἐπὶ τὰ εὐρήματα ἐκτείνονται αἱ συγγένειαι αὗται, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν οἰκοδομικὴν κατασκευὴν τοῦ τάφου.

Καὶ πρῶτον ὡς πρὸς τὰ εὐρήματα καὶ τὴν παλαιότητα τούτων:

Τὸ χαρακτηριστικώτερον καὶ σπουδαιότερον σύμπτωμα εἶναι ἡ παρουσία

3. Rind.

3 Oberkieferzähne (P_2 , P_3 , $M_{3,1}$) eines grossen Rindes mit stark gefurchter Aussenwand, wohl Hausrind.

4. Schwein.

1 Schneidezahn.

5. Igel (*Erinaceus nesiotus* Bate).

Rechte Unterkieferhälfte, 2 Oberschenkel, 1 Speiche (Radius).

6. Hund.

Eine zerbrochene Unterkieferhälfte eines Haushundes etwa von der Grösse eines Spitzes. Ein weiterer Eckzahn sowie die beiden oberen Eckzähne lassen vermuten, dass der ganze Schädel vorhanden war.

7. Heringshai (*Lamna cornubica* Cuv.).

1 Wirbel, das Loch in der Mitte ist eine künstliche Durchbohrung.

Dr. Max Hilzheimer.

¹ Xanthudidis - Droop, The vaulted Tombs of Mesarà 130 κ. α. Evans, Palace II, 36 ἐξ.

² Παρ' ὅλην τὴν βραχὴν ἀπότομον ἀνωφέρειαν καὶ κατωφέρειαν, δι' ἣς θὰ διέλθῃτις ἀναγκαστικῶς, ἀρκεῖ 2 - 2 1/2 ὥρων πορεία, ὅπως φθάσῃ εἰς τὴν παραλίαν τῶν Μαλίων.

τῶν μελανῶν ἀγγείων τῆς συλλογῆς Πύργου ἐν τῷ τάφῳ Κράσι, ἐν ᾧ ἀφ' ἐτέρου ἐξόχως ἐνδεικτικὴ εἶναι ἢ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ τάφου ἀπουσία παντὸς ἱχνους σφραγίδων καὶ λιθίνων ἀγγείων. Τὰ δύο λίθινα ἀγγεῖα 28-29 (πίν. 4), εἰς ᾧ προστίθεται καὶ τρίτον τὸ ὑπὸ τοῦ Sir A. Evans κομισθέν, εὐρέθησαν ἐκτὸς τοῦ τάφου, ὡς ἐπ' ἴσης ἐκτὸς τούτου εὐρέθη καὶ ἡ μοναδικὴ ἐκ τῆς ὅλης ἀνασκαφῆς σφραγὶς ἀριθ. 51, καὶ μάλιστα ἐν καταφανεῖ ΥΜ 3 - ΜΜ I περιβάλλοντι¹.

Τὰ ἀγγεῖα τῆς συλλογῆς Πύργου εὐρέθησαν ὅλα κολοβά, ὀλίγα μὲν σχετικῶς ἐντὸς τοῦ τάφου, περισσότερα δὲ ἐκτὸς τούτου παρὰ τὴν θύραν, ὅπου ἴσως

Εἰκ. 17. Ὅστρακα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου.

ἐθραύοντο λόγῳ ἐθίμου κατόπιν τῆς χρήσεως. Ἐν τούτοις ὁ ἀριθμὸς των ἦτο μέγας, ἂν καὶ ὀλίγα μόνον ἐν συμπληρώσει ἐδημοσιεύθησαν ἐπὶ τοῦ πίν. 4. Ἡ ἐνταῦθα παρατιθεμένη εἰκὼν 17 παρέχει καὶ ἄλλα δείγματα ἐκ τῆς αὐτῆς συλλογῆς. Αἱ λεῖαι διακοσμητικαὶ γραμμαὶ αἱ παρατηρούμεναι ἐπὶ τῶν ἀγγείων Πύργου ὑπάρχουσι καὶ ἐνταῦθα ὁσάκις τὰ ὅστρακα δια-

τηροῦνται ὅπως δῆποτε καλῶς (εἰκὼν 17 ἄνω κατὰ τὸ μέσον).

Τὰ ἀγγεῖα τῆς συλλογῆς ταύτης, τὰ ὅποια εἶναι μέχρι τοῦδε λίαν περιορισμένα ἐν τῇ νήσῳ², ἀποτελοῦσι τὴν κατ' εὐθείαν συνέχειαν τῆς Νεολιθικῆς παραδόσεως³ καὶ εἶναι ἡ πρώτη συλλογὴ, ἥτις κατὰ τὴν ἰσχύουσαν διαίρεσιν πίπτει ἐντὸς τῆς ΠΜ ἐποχῆς. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἀπαντῶσι διὰ πρώτην φορὰν ἐντὸς κτιστοῦ τάφου, τοῦ ἐν Κράσι, ὃν ἀποδεικνύουσιν οὕτω κτισθέντα κατὰ τὴν παλαιότητα τῆς πρώτης ΠΜ ἐποχῆς, ἐν ᾧ εἰς τοὺς πολυαρίθμους τάφους τῆς

¹ Περὶ τοῦ ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῆς σφραγιδογραφίας ἐν Κρήτῃ εἶναι κυρίως ΠΜ 3 ἴδε H. Frankfort ἐν *Early Pottery of the Near East II*, 1927, 123 σημ. 4.

² Κυρίως ταῦτα εἶναι γνωστὰ μόνον ἐκ τοῦ ταφικοῦ σπηλαίου Πύργου, 13 χιλίῳ. ἀνατολικῶς τοῦ Ἡρακλείου (Στ. Ξανθουδίδης ἐν Ἀρχ. Δελτ. 4, 1918, 136 ἐξ. καὶ *Palace of Minos I*, Πίναξ ἔναντι σελ. 59, καὶ ἐξ ἐνὸς ἢ δύο παραδειγμάτων εὐρεθέντων ἐν τῷ λατρευτικῷ σπηλαίῳ Ἀρχαλοχωρίου (BSA 19, 1912-13) εἰκόνες ἐν σελίσιν 38-40). Ἡδὴ ὁμως ἀρχίζει νὰ σημειοῦται ἡ παρουσία των καὶ ἄλλαχού, διότι πλὴν τοῦ Κράσι εὐρέθησαν πρὸ μηνῶν ἄφθονα ὅστρακα ἐν τῷ σπηλαίῳ τῆς Εἰλειθυίας παρὰ τὸν Ἀμνισόν.

³ *Palace I*, 59. Ὑπὸ τοῦ Frankfort μάλιστα ὀνομάζονται subneolithic, *Studies II* 88.

Μεσαρᾶς οὐδὲν ἴχνος ἐξ αὐτῶν εὐρέθη. Οὕτω λοιπὸν ὁ τάφος Κράσι ἀποδεικνύεται ἀναμφισβητήτως παλαιότερος πάντων τῶν ὁμοίων τοῦ τῆς Μεσαρᾶς¹, σύγχρονος δὲ πρὸς τὸν τοῦ Πύργου (ὅστις ὁμως ἦτο οὐχὶ κτιστός, ἀλλὰ φυσικὸν σπήλαιον). Πρὸς τοῦτον δὲ συμφωνεῖ καὶ ὡς πρὸς τὸ ἄλλο χαρακτηριστικὸν γεγονός, τὴν ἀπουσίαν δηλ. σφραγίδων, λιθίνων ἀγγείων καὶ γενικῶς πλουσίου κόσμου, ἅτινα μεταγενέστερον εἰσαχθέντα ἀφθονοῦσιν εἰς τοὺς τάφους τῆς Μεσαρᾶς².

Τὰ ὑπόλοιπα κτερίσματα τὰ εὐρεθέντα ἐντὸς τοῦ τάφου Κράσι εἶναι ἐπ' ἴσης πάντα ΠΜ, ἐκτὸς τῆς πρόχου 10 (εἰκ. 9) καὶ τοῦ λιθίνου ἀντικειμένου 49 (εἰκ. 15), ἅτινα δύνανται νὰ καταταχθῶσι καὶ εἰς τὴν ΜΜ 1 ἐποχὴν, εὐρέθησαν ὁμως, ὡς ἤδη εἴρηται, εἰς τὰ ἀνώτατα στρώματα τοῦ τάφου, σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας.

Ὅλως τοῦναντίον ἰσχύει διὰ τὰ ἐκτὸς τοῦ τάφου εὐρεθέντα ἀντικείμενα, ἅτινα (ἐξαιρουμένων ἐννοεῖται τῶν πρὸ τῆς εἰσόδου εὐρεθέντων ἀγγείων Πύργου), κατατάσσονται εἰς τὴν μεταβατικὴν ἐποχὴν ἀπὸ τῆς ΠΜ εἰς τὴν ΜΜ. Οὕτω καὶ τὰ δύο μοναδικὰ εὐρεθέντα λίθινα ἀγγεῖα 28 - 29 (πίν. 4) ὡς καὶ ἡ μοναδικὴ σφραγὶς 51 (εἰκ. 15 καὶ 16) κατατάσσονται εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν. Ἰσως κατὰ τι μεταγενέστερον εἶναι τὸ πιθάριον εἰκ. 12, ἐνδιαφέρον δ' εἶναι τὸ ἀγγεῖον 26 (πίν. 4), τὸ ὁποῖον διστάζει τις ἂν πρέπει νὰ ὀνομάσῃ πυξίδα ἢ μᾶλλον νὰ κατατάξῃ εἰς τὴν τάξιν τῶν σαρκοφάγων (αἱ ὁποῖαι σημειοῦνται ἤδη ἐπὶ τῆς ΠΜ 3 ἐποχῆς ἐν Πύργῳ, ἐπὶ δὲ τῆς ΜΜ εἶναι πλέον κοιναί). Πάντως ὡς σαρκοφάγος θὰ ἦτο σχεδὸν ἀδύνατον νὰ περιλάβῃ ἔστω καὶ ἓν ἀρτιγέννητον βρέφος.

Ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρεθέντων ἀγγείων πλὴν τῶν τῆς συλλογῆς Πύργου ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τινὰ ἄλλα. Τὸ ἐν πίν. 4, ἀριθ. 2 ποτήριον, ὅπερ διὰ τὸ

¹ Ὅτι οἱ τάφοι Μεσαρᾶς εἶναι κυριώτατα ΠΜ 2 καὶ ἐξῆς, ἐκθέτει ζωηρῶς ὁ Frankfort, Studies II, 101, ἀδυνατῶν νὰ ἐρμηνεύσῃ (ὡς ὁ Ξανθουδίδης) τὴν ἀπουσίαν ΠΜ 1 περιβάλλοντος διὰ τῆς θεωρίας τῆς συλήσεως.

² Ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου ἐπέστησα ἤδη τὴν προσοχὴν ἐν Mitteil. üb. Höhlen u. Karstforschung, Jahrg. 1928, Heft 4 ἐν σημειώσει ἀριθ. 16. Ὁ Ξανθουδίδης σημειοῖ ἐπ' ἴσης τὸ ξενίζον αὐτὸν γεγονός, ὅτι ἐν τῷ τάφῳ Πύργου οὐδὲν ἴχνος λιθίνων ἀγγείων, σφραγίδων καὶ περιδεραίων παρουσιάσθη (Ἀρχ. Δελτ. 1918, 166 - 7). Τὸ αὐτὸ βλέπομεν νῦν καὶ ἐν τῷ τάφῳ Κράσι. Εἶναι προφανές, ὡς ἄλλως καὶ ὁ Ξανθουδίδης παρατηρεῖ, ὅτι ἡ ἀπουσία αὕτη τῶν ἀνωτέρω κτερισμάτων εἶναι φυσιολογική, δὲν δύναται δηλ. νὰ ἀποδοθῇ εἰς σύλησιν. Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ τάφοι Μεσαρᾶς ἐκ τῆς παλαιοτάτης περιόδου τῶν ἀπέδωκαν ὀλίγα μόνον πηλῖνα ἀγγεῖα, ἐν ᾧ αἱ σφραγίδες καὶ λοιπὸς κόσμος εἶναι κυρίως ΠΜ 3 - ΜΜ 1, δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ διὰ συλήσεως. (Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην εἰσήγαγεν ὁ Ξανθουδίδης καὶ ἐπεδοκίμασεν ὁ Sir A. Evans ἐν τῷ προλόγῳ του ἐν Vaulted Tombs σελ. VI). Προφανῶς τὸ ἔθιμον τοῦ πλουσίου κτερίζειν εἰσέχθη βαθμὴδ ἐν Κρήτῃ, καὶ ἐπειδὴ συναντᾶται κατὰ πρῶτον ἐν Μόχλῳ (ἤδη ΠΜ 1), ὅπου εὐρίσκομεν καὶ τὰ ὠραιότατα τῶν λιθίνων ἀγγείων, ὧν τινὰ ἴσως εἶναι ἀπ' εὐθείας Αἰγυπτιακά, φυσικὸν εἶναι νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο εἰσάγεται ἐξ Αἰγύπτου. Ἐπ' ἴσης λίαν χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο, δυστυχῶς δι' ἡμᾶς τοὺς ἀρχαιολόγους, λησμονεῖται πάλιν καθ' ὅλην τὴν ΜΜ καὶ τὴν πρῶτην ΥΜ ἐποχὴν, ὁπότε τὰ κτερίσματα εἶναι μηδαμινά. (Συνήθως μόνον ἐν - δύο πηλῖνα ἀγγεῖα). Ἡ ἐπανεμφάνισις του κατὰ τὴν ΥΜ 2, ἰδιαίτερα δὲ κατὰ τὴν ΥΜ 3 ἐποχὴν, ὑποδεικνύει ἐπίδρασιν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἴσως μάλιστα καὶ ἀλλοίωσιν ἐν τῇ συνθέσει τοῦ γεγενοῦς πληθυσμοῦ.

βάθος εἰς τὸ ὁποῖον εὐρέθη πρέπει ἀναγκαστικῶς νὰ ἀνήκη εἰς τὴν παλαιότεραν περίοδον τῆς ΠΜ ἐποχῆς, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι μιμεῖται μετάλλινα πρότυπα. Τοῦτο προδίδει τὸ κομψὸν καὶ εὐκαμπτον σχῆμα του. Ἡ νῦν διάβρωτος ἐπιφάνειά του θὰ ἦτο ἄλλοτε ἐπιμελῶς ἐστιλβωμένη, τὸ δὲ χρῶμα τοῦ τεφρομέλανος πηλοῦ ὑποδεικνύει ὅτι τὸ πρωτότυπον θὰ ἦτο ἀργυροῦν. Μετάλλινα ἀγγεῖα πρέπει νὰ ἦσαν κοινὰ ἤδη ἐπὶ τῆς παλαιότητας ἐποχῆς, εὐθὺς μετὰ τὴν νεολιθικὴν, ὡς ἤδη ὁ Frankfort παρατηρεῖ, ἂν καὶ εἰς ἡμᾶς οὐδὲν σχεδὸν παράδειγμα ἔχει ἤδη περιωθῇ¹. Ἀγγεῖα κατατασσόμενα εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ ἡμετέρου πηλίνου, ποτήρια μετὰ ποδὸς (footed calices), διεσώθησαν ἐκ τῶν Κυκλάδων οὐ μόνον μιμήσεις, ἀλλ' εὐτυχῶς καὶ ἐν τοῦλάχιστον ἀργυροῦν πρωτότυπον². Ἐπ' ἴσης τὸ ἀργυροῦν πρωτότυπον δυνάμεθα εὐτυχῶς νὰ ἀποδείξωμεν καὶ δι' ἐν ἄλλο μέλαν ἀγγεῖον, τὴν φιάλην πίν. 4, ἀριθ. 11. Πρόκειται περὶ ἀργυροῦ ἀγγείου ἐκ Κυκλάδων δημοσιευθέντος ὑπὸ Dümmler³. Ἡ εἰκ. 18 δεικνύει τὰ πρωτότυπα ταῦτα καὶ τὰς πηλῖνας ἀπομιμήσεις των.

Ἐκ τῶν ὀλίγων γραπτῶν ἀγγείων ἅτινα εὐρέθησαν ἐν τῷ τάφῳ, καὶ ἅτινα συνελέγησαν ἐπὶ τοῦ ἰχνογραφήματος εἰκ. 10, ἵνα φανῇ καλῶς ἡ διακόσμησις των, τὸ σπουδαιότερον εἶναι τὸ ἀριθ. 9 (εἰκ. 9 καὶ 10β). Τὰ τοιχώματά του εἶναι λίαν λεπτά, ὁ πηλὸς λεῖος καὶ καθαρός, αἱ δὲ λεπταὶ γραμμαὶ ἔχουσιν ἀχθῇ δι' ἀσφαλούς χειρὸς καὶ δι' ὠραίου ἐρυθρωποῦ βερνικίου. Ἡ τεχνοτροπία τῶν ἀγγείων τούτων, ἅτινα δὲν εἶναι πολυάριθμα, ὑπενθυμίζει ζωηρῶς τὸν κατὰ δύο καὶ ἡμίσειαν χιλιετηρίδας μεταγενέστερον πρωτοκορινθιακὸν ρυθμόν. Προφανῶς τὸ παρὸν ἀγγεῖον δὲν ἀνήκει εἰς τὴν ἐγγώριον ἀγγειοπλαστικὴν τοῦ Κράσι, ἀλλ' εἰσῆχθη ἐξ ἄλλης τινὸς περιφερείας. Ἡ διακόσμησις του εἶναι τυπικὴ τῆς τελευταίας φάσεως τῆς ΠΜ 1 ἐποχῆς, τὸ δὲ σχῆμα του, ἐφ' ὅσον βλέπω, ἔχει ἀναλογίας μόνον ἐκ τοῦ τάφου Πύργου⁴. Τῆς ἰδίας ἀκριβῶς τεχνοτροπίας εὐρέθησαν τεμάχια ἑνὸς ἔτι ἀγγείου ἐντὸς τοῦ τάφου, τὸ ὁποῖον ἦτο πρόχους παρομοία πρὸς τὴν γνωστὴν ἐξ Ἀγίου Ὀνουφρίου⁵.

¹ Studies II 66 καὶ σημ. 4.

² AM 11, 1886 σελ. 24 καὶ Beil I, ἀριθ. 4 (ἡμετέρα εἰκ. 18 ἄνω ἀριστερά). Πρβλ. καὶ Frankfort, St. II, 68 περὶ τῆς ἐξ ἀργυρῶν προτύπων καταγωγῆς τῶν φαιῶν καὶ μελανῶν ἀγγείων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν τῆς συλλογῆς Πύργου. Ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα ταῦτα δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀκόμη ἀμφιβολία ἂν τὰ πρωτότυπα ἦσαν ξύλινα, ὡς ὑπετέθη (Pal. I, 59-60), ἢ μετάλλινα ὡς θέλει ὁ Frankfort. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰς στιλβωτὰς γραμμάς τὰς μιμουμένας ἵνας τοῦ ξύλου (Pal. I, πίν. ἔναντι σελ. 59) δὲν κατάρθωσα καὶ ἐγὼ νὰ ἀνεύρω, ὅπως καὶ ὁ Frankfort, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως εἶναι δύσκολον νὰ φαντασθῇ τις, ὅτι ἐπὶ ἀγγείων μιμουμένων μετάλλινα πρότυπα προσετέθησαν αὐθαίρετως αἱ διάτρητοι ἀποφύσεις (Schnurösen). Ἐπ' ἴσης ἐν ἄλλο εἶδος λαθῆς ἐπὶ τῶν ἀγγείων τῆς συλλογῆς Πύργου, ἀπαντῶν καὶ ἐν Κράσι (ἴδε εἰκ. 17 κάτω δεξιὰ γωνία), φαίνεται μᾶλλον ἐκ τῆς ξυλογλυφίας νὰ πηγάζῃ ἢ ἐκ τῆς μεταλλοτεχνίας.

³ AM 11, 1886, σελ. 20, Beil. 1, D 3 (ἐξ Ἀμοργοῦ).

⁴ Ἀρχ. Δελτ. 4, 1918, εἰκ. 6 καὶ 7.

⁵ Pal. I, 62, εἰκ. 25.

Τὴν σπουδαιοτάτην ἀπόδειξιν συγγενείας τοῦ τάφου Κράσι πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῶν Κυκλάδων παρέχει ὁ πλοῦτος τῶν ἀργυρῶν κοσμημάτων. Πᾶν εὐρεθὲν ἀντικείμενον διακόσμου ἐντὸς τοῦ τάφου ἦτο ἐξ ἀργύρου, ἐξαιρουμένων τῶν τριῶν ἀσημάντων τεμαχίων χρυσοῦ φυλλαρίου¹. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀποτελεῖ χαρακτηριστικωτάτην ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς τάφους τῆς Μεσαρᾶς, ὅπου ὁ ἀργυρὸς εἶναι σπανιώτατος (διὰ κοσμήματα μάλιστα σχεδὸν τελείως ἄγνωστος), ἐν ᾧ εἰς τὰς Κυκλάδας τὸ μέταλλον τοῦτο τοῦναντίον εἶναι ἐν μεγίστῃ χρήσει². Ἀλλὰ καὶ εἰδικώτερον τὰ ἀργυρᾶ κοσμήματα παρουσιάζονται ἐν Κράσι ὅμοια πρὸς Κυκλαδικὰ τοιαῦτα. Οὕτω τὰ ἐκ σύρματος δύο ἀργυρᾶ ψέλια εἰκ. 14, 39 εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς δύο Κυκλαδικὰ, τὰ ὅποια ὁ Köhler ἐξ αὐτοψίας περιγράφει, προερχόμενα ἐκ τάφου τῆς Ἀμοργοῦ³. Λίαν χαρακτηριστικῶς τὰ δύο μόνον ἔτι γνωστὰ ἐν Κρήτῃ ὅμοια ψέλια, ἐκ χρυσοῦ ὅμως ἐνταῦθα, προέρχονται ἐκ τοῦ τάφου Πύργου, ἥτοι ἐκ τῆς βορείας παραλίας τῆς νήσου⁴.

Ἐξόχως χαρακτηριστικὴ εἶναι ὁμοίως καὶ ἡ ἀμφικωνικὴ ψῆφος εἰκ. 14, 43, ἥτις οὐ μόνον κατὰ τὸ σχῆμα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴν συμφωνεῖ πρὸς ὅμοια Κυκλαδικὰ παραδείγματα ἐξ Ἀμοργοῦ. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἔχομεν ἐν ἀργυροῦν ἔλασμα σχεδὸν τετράγωνον, τὸ ὁποῖον ἀφ' οὗ ἐρραβδώθη δι' ἐμπιέσεως περιειλίχθη εἴτα εἰς ψῆφον⁵.

Τὰ κομβιόσχημα δισκάρια μετὰ τῶν δύο ὁπῶν ἐν τῷ μέσῳ (εἰκ. 14, 42), ἅτινα ἀφ' ὅσον βλέπω δὲν ὑπάρχουσιν εἰς τὰς Κυκλάδας, ἀνευρίσκονται τοῦναντίον ἐν Κρήτῃ καὶ Τροίᾳ, μετὰ τῆς διαφορᾶς ὅτι ἐνταῦθα εἶναι χρυσᾶ. Πάλιν λίαν

¹ Τὸ φυλλάριον τοῦτο ἀσφαλῶς θὰ προήρχετο ἐκ ψήφου ἐχούσης τὸν πυρῆνα ξύλινον. Αἱ ἐξ ἀργυροῦ ἐλάσματα ὅμως ψῆφοι, τὸσον ἢ ἐν Κράσι εὐρεθεῖσα, ὅσον καὶ αἱ ἐκ τῶν Κυκλάδων γνωσταί, ἔχουσιν ἐντελῶς ἄλλην κατασκευὴν (ἴδε κατωτέρω) καὶ δὲν πρέπει νὰ συγγέωνται πρὸς τὰς πρώτας, ἐξ ὧν δλόκληροι ὅρμοι εὐρέθησαν εἰς τοὺς τάφους τῆς Ἀκροπόλεως Μυκηνῶν. (Παρατηρήθησαν τὸ πρῶτον παρὰ τοῦ καθηγητοῦ G. Kago, AM 40, 1915, 174). Τούτους μετὰ τοῦ Ξενοφῶντος (Οἰκονομικός, X, 3) δυνάμεθα νὰ καλῶμεν ὄρμους ὑποξύλους.

² Ὁ Frankfort, Studies κλπ. II 873, σημ. 7, ὁμιλεῖ περὶ τῆς «astounding» ἀφθονίας τοῦ ἀργύρου ἀνὰ τὰς Κυκλάδας. Ἐπ' ἱσῆς ὁ Sir A. Evans ἐν τῷ προλόγῳ του ἐν Vaulted Tombs σελ. IX, λέγει: «Silver objects were rare - as is usual in the Early Minoan deposits of Crete in contrast with the Cyclades». Τὸ μόνον ἀξιόλογον ἀργυροῦν εὑρημα ἐκ τῶν τάφων Μεσαρᾶς εἶναι τὰ τρία ἀργυρᾶ ἐγχειρίδια ἐκ Κουμάσας, Vaulted Tombs σελ. 47 καὶ πίν. 29, Palace κλπ. I, σελ. 100 καὶ ἀλλαχοῦ ἀναδημοσιευθέντα.

³ AM 9, 1884, 160: «Zwei kunstlose Armbänder aus concentrisch gebogenem Silberdraht». Σπουδαία εἶναι πλὴν τῆς ὁμοιότητος καὶ ἡ συμφωνία ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν δύο, διότι ἀποδεικνύεται ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιοχὰς τὰ ψέλια κατασκευάζοντο ὡς πάρισα.

⁴ Ἀρχ. Δελτ. 4, 1918, 165, εἰκ. 15 ἄνω δεξιὰ. Ὑπάρχουσιν ἔτι ἐκ Τροίας, ὡς φαίνεται, ὅμοια ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ ψέλια: H. Schmidt, Schliemann's Katalog ἀριθ. 9540 - 42 καὶ 6131 - 2.

⁵ Dümmler AM 11, 1886, Beil. I, D I καὶ σελ. 20: «3 Perlen aus Silber, schräg geriefelt. Sie sind nicht gegossen, sondern die Riefen sind in ein ungefähr rechteckiges Blech gepresst, das dann zusammenengerollt wurde». Ἡ ἐκ Κράσι ψῆφος ἔφερεν ἐγκαρσίας λεπτοτάτας ραβδώσεις. Ἐκ τοῦ τάφου ἀνεσύρθη ἀκεραία, ἀλλὰ νῦν εὐρίσκεται ἐν τῷ Μουσείῳ τεθραυσμένη εἰς δύο λίαν ψαθυρὰ τεμάχια.

χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἐν ἔτι μοναδικὸν ἀργυροῦν δισκάριον ἀνεῦρον ἐντὸς τῆς προθήκης Πύργου, ἀκατάγραφον καὶ φθειρόμενον ὑπὸ τῆς ὀξειδώσεως. Ἴσως ὑπῆρχον καὶ ἄλλα μὴ τυχόντα τῆς δεούσης προσοχῆς¹.

Ὅλως μοναδικὸν εἶναι τὸ περιέρχον διπτέρυγον ἀντικείμενον εἰκ. 14, 41. Ὅτι προωρίζετο νὰ ἐξαρτᾶται δίκην περιάπτου, ἀποδεικνύουσιν αἱ δύο λεπταὶ

Εἰκ. 18. Ἄνω ἀργυρᾶ ἀγγεῖα ἐκ Κυκλάδων, κάτω πήλιναι μιμήσεις ἐκ τοῦ τάφου.

ὅπαι κατὰ τὴν κεφαλὴν τῆς λαβῆς. Τὸ ὅλως ἰδιάζον σχῆμα του ὅμως ἀποκλείει τὴν πιθανότητα ὅτι ἦτο ἀπλῶς περιάπτου. Ἐπειδὴ αἱ πτέρυγες εἶναι κοπτερώταται, θεωρῶ ἀσφαλὲς ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ πρὸς πρακτικόν τινα σκοπόν. Ἴσως

¹ Ἐκ Τροίας ὑπάρχει ἐν μόνον παράδειγμα, ὅπερ ἐσημείωσα μεταξὺ τῶν εὗρημάτων τῆς Βερολιναίας συλλογῆς Τρωϊκῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Schliemann, ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ εὗρω εἰς τὸν ὑπὸ H. Schmidt κατάλογον τῆς συλλογῆς ταύτης. Ἐκ Κρήτης ὑπάρχουσιν 21 τοιαῦτα τεμάχια ἐκ τοῦ τάφου Α τοῦ Πλατάνου (Vaulted Tombs 111, πίν. 57,486) σποραδικῶς δὲ καὶ ἀλλαχόθεν. Ἄν ὑποτεθῇ ὅτι τὰ λεπτότατα ταῦτα δισκάρια προσεργάπτοντο ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων, τότε ἀναγκαστικῶς θὰ παραδεχθῶμεν ἄλλου εἴδους φόρεμα εἰς τὰς Κυκλάδας, ὅπου τὰ δισκάρια ταῦτα οὐδεμίαν εἶχον ἐφαρμογὴν.

τὸ μετεχειρίζοντο κατὰ τὴν στίξιν, ἢ καὶ γενικώτερον ἦτο χειρουργικὸν ἐργαλεῖον χρήσιμον πρὸς μικρὰς ἐγχειρήσεις.

Τὸ μολύβδινον ξιφάρισμα εἰκ. 14, 38 καὶ εἰκ. 16 ἔχει τὸ πάρισόν του ἐκ τῆς «θόλου» Ἀγίας Τριάδος (ἀδημοσίευτον, ἀριθ. Καταλ. 228), σπουδαῖον δὲ κατὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι ἀργυροῦν, ἄρα εἰσαχθὲν εἰς Μεσαρὰν ἐκ Βορρᾶ.

Τὰ δύο ἐγχειρίδια εἰκ. 13, 30-31 εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἔχουσιν ἤδη τὸ μακρὸν σχῆμα, ἃν καὶ εὐρέθησαν εἰς τὰ βαθύτατα στρώματα καὶ ἀνήκουσιν ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν ΠΜ 1 ἐποχὴν. Ἐν τούτοις δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ θεωρήσωμεν τὸν κοντὸν τριγωνικὸν τύπον τῆς Μεσαρᾶς ὡς τὸν παλαιότερον, διότι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν δύο ἐντελῶς διαφόρους τύπους μαχαιρίων, οἵτινες δύνανται ἢ νὰ ἀνεπτύχθησαν παραλλήλως ἢ νὰ ἔχωσι διάφορον ἕκαστος καταγωγὴν. Τοῦτο εἶναι τὸ πιθανώτερον, ἀφ' οὗ καὶ ἐν τοῖς τάφοις τῆς Μεσαρᾶς ἔχομεν ἀπὸ τῆς παλαιότητος ἤδη ἐποχῆς καὶ τὸ μακρὸν σχῆμα, παραλλήλως τοῦ κοντοῦ τριγωνικοῦ¹. Ἄλλως τὰ ὅπλα γενικῶς ἀποτελοῦσιν ἥκιστα πρόσφορον πεδῖον πρὸς παρατηρήσεις ἐξελίξεως τῶν τύπων, ὡς ὁ Frankfort τονίζει².

Πάλιν χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι μακρὰ τὸ σχῆμα εἶναι καὶ τὰ ἐκ Πύργου ἐγχειρίδια, ἅτινα ἐν τούτοις σύγκεινται ἐκ καθαροῦ χαλκοῦ, ὡς ἐκ τοῦ αὐτοῦ μετάλλου εἶναι καὶ τὰ ἐκ Κράσι τοιαῦτα³. Τὴν πρωτόγονον τέλος τῶν μαχαιρίων Κράσι κατασκευὴν καθιστᾷ φανεράν ἡ ἀκόλουθος παρατήρησις: Αἱ ὀπαὶ τῆς στειλεώσεως (αἵτινες σημειωτέον ὅτι εἶναι τετράγωνοι μᾶλλον ἢ στρογγύλοι) δεικνύουσι καθαρῶς ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τὰ πρὸς τὰ ἔξω ἐστραμμένα χεῖλη τῆς ὀπῆς, ἰδίως ἐπὶ τοῦ ἀριθ. 31, πρᾶγμα ἀποδεικνύον ὅτι αἱ ὀπαὶ ἐγένοντο οὐχὶ διὰ τρυπάνου, ἀλλὰ διὰ κρούσεως. Φαίνεται μάλιστα ὅτι πρῶτον ἐτέθη ἡ λεπίς ἐντὸς τοῦ στειλεοῦ καὶ εἶτα ἐκαρφώθησαν οἱ ἥλοι. Οὕτως ἐξηγεῖται τὸ γεγονός, ὅτι εἰς μὲν τὸ μαχαίριον ἀριθ. 31 ὁ κατώτατος ἥλος ἔπεσεν ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς περιφερείας τῆς πτέρνας, εἰς δὲ τὸ ἀριθ. 30 ὁ μὲν εἰς τῶν πλαγίων ἥλων ἠλάθη πάλιν λίαν πρὸς τὰ ἔξω, ὁ δ' ἕτερος κατ' ἀντίστροφον λάθος λίαν πρὸς τὰ ἔσω, μετοτοπισθεὶς εἶτα ἐξώτερον καὶ σχηματίσας οὕτω δίδυμον ὀπὴν.

Ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἀντικειμένων τοῦ τάφου ἰδιαιτέρας μνείας χρήζει κυρίως ἡ σφραγὶς 51 (εἰκ. 15 καὶ 16). Τὴν μακροχρόνιον ταύτης χρῆσιν προτοῦ κατατεθῆ εἰς τὸν τάφον ἀποδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸ ἄνω μέρος εἶναι κολοβή. Τὸ

¹ Δύο μαχαίρια τοῦ μακροῦ τύπου εὐρέθησαν ἐν Σαλάμῃ μετὰ ΠΜ 1-2 ὁστράκων: Evans ἐν Vaulted Tombs σελ. IX, πρὸβλ. σελ. 73, ἀριθ. 1489-90. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ ἐκ Κράσι εἶναι κατὰ 2 1/2 περίπου ἑκατοστὰ μακρότερα.

² Studies II 106 καὶ σημ. 9.

³ Τὰ ἐκ Πύργου Ἀρχ. Δελτ. 4, 1918, 165, εἰκ. 15, σημ. 1. Τὰ ἐγχειρίδια τοῦ Κράσι ἀπεδείχθη ὅτι σὺγκεινται ἐκ χαλκοῦ εἰς ἀναλογίαν ἄνω τῶν 98 1/2 ‰. Ἡ ἀνάλυσις ἐγένετο ἐν τῷ χημείῳ Ἡρακλείῳ, ἀλλὰ δὲν ἐπροχώρησε μέχρι τοῦ σημείου νὰ καθορισθῶσι καὶ τὰ ἄλλα περιεχόμενα ἔχνη μετάλλων.

σχῆμα της, ὅπερ ἐντελῶς πανόμοιον εἶναι ἄλλως ἄγνωστον, κατατάσσεται ἐν τούτοις εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Matz «Birne» ὀνομασθεῖσαν κατηγορίαν¹.

Τὸ ἐν σχήματι ἄκρου ποδὸς περιάπτον (56, εἰκ. 15 καὶ 16) εἶναι ἤδη γνωστὸν ἐκ τῶν τάφων Μεσαρᾶς² ἀλλὰ καὶ ἀλλαχόθεν. Ἐν παραδείγμα ἐκ στεατίτου εὑρεθὲν ἐν Παλαικάστρω³ φέρει ὑπὸ τὸ πέλμα φυλλοειδὲς χάραγμα. Εἶναι καὶ ἐξ Ἑλλάδος ἐν παραδείγμα γνωστὸν, εὑρεθὲν εἰς Ζυγουριὲς ἐν Πρωτοελλαδικῷ περιβάλλοντι⁴. Τὰ περιάπτα ταῦτα ἔχουσιν ἤδη ἐπανειλημμένως συγκριθῆ πρὸς Αἰγυπτιακὰ πρότυπα⁵ ὃ δὲ Matz⁶ θέλει νὰ ἀναγνωρίσῃ χεττιτικήν ἐπίδρασιν ἐν τῇ χρησιμοποίησιν τοῦ πέλματος ὡς διακοσμητικοῦ πεδίου. Ἐν Κρήτῃ εὑρέθησαν ἀναθηματικοὶ πόδες οὐ μόνον ἐντὸς τῶν τάφων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ὑπαίθρια ἱερὰ Γιούχτα καὶ Πετσοφᾶ⁷.

Ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων ὀστέων οὐδὲν δυστυχῶς δύναμαι νὰ παρουσιάσω. Τὰ λείψανα τριῶν κρανίων, ἅτινα καλῦτερον τῶν ἄλλων διατηρούμενα ἐκομίσθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον, δὲν θὰ ἐχρησίμευον ὅπως συναγάγῃ τις συμπέρασμα, ὅτι μὴ εἰς εἰδικός. Ἐν τούτοις εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας σημειώσεως, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν νεκρῶν, περὶ τοὺς πεντήκοντα, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἀποκλείει τὴν ἐκδοχὴν ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι ἦσαν ἄλλο τι ἢ οἰκογενειακοί. Ἡ διαρκὴς χρησιμοποίησις των ἐπὶ διάστημα μακρότατον, μιᾶς πού χιλιετηρίδος, θὰ προϋπέθετεν ἄλλως ὑπέρογκον ἀριθμὸν νεκρῶν.

Σπουδαία εἶναι καὶ ἡ παρουσία ὀστέων ζώων ἐντὸς τοῦ τάφου Κράσι, διὰ πρώτην φορὰν παρατηρουμένη ἐντὸς «θολωτοῦ» τάφου⁸. Ἐπ' οὐδενὸς τῶν ὀστέων τούτων παρατηρήθη ἵχνος καύσεως. Ἐπομένως δὲν φαίνονται ταῦτα νὰ ἦσαν λείψανα θυσιαῶν οὔτε νεκρικῶν δειπνῶν ἐπὶ τοῦ τάφου (πρὸς τὶ τότε νὰ ρίπτονται ἐντὸς τοῦ τάφου τὰ ὀστᾶ, πλὴν δὲ τούτου εἶναι ἥκιστα πιθανόν, ὅτι ὁ κύων ἦτο ἐδώδιμος). Μᾶλλον συγκατετίθεντο εἰς τὸν τάφον ὁμοῦ μετὰ τοῦ νεκροῦ. Ἀξιο-

¹ F. Matz, Die Frühkretischen Siegel 16, ἀριθ. 176 ἐξ. Ἰδίως θεωρητέα ὡς περαιτέρω ἐξέλιξις τοῦ ἐν πίν. 13 ἀριθ. 2 σχήματος.

² Vaulted Tombs 31 κ. α.

³ BSA Supplem I. σελ. 149.

⁴ F. Matz, Die Frühkr. Siegel 53. Τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ Blegen σύγγραμμα Zygyries δὲν μοῦ εἶναι δυστυχῶς προσιτόν.

⁵ Vaulted Tombs 31 καὶ 129.

⁶ Frühkr. Siegel ε. α.

⁷ Pal. I, 153 ἐξ. καὶ BSA 9, πίν. 12. Εἰς τὰ ἤδη γνωστὰ παραδείγματα προσθετέον ἐν ἔτι λίθινον εὐμέγεθες σκέλος ἐκ Τυλίσου (προθ. 71, ἀριθ. Καταλ. 213). Ἐνταῦθα ἴσως πρέπει νὰ καταταχῶσι καὶ πήλινοι ἢ λίθινοι ἄκροι πόδες, οἵτινες ἔχουσι παιδικὰς ἢ ἀνδρικὰς διαστάσεις. Εἰς τοιοῦτος ὑπάρχει ἐκ Μόχλου, ἐν ζευγος εὗρον οἱ Γάλλοι ἐν Μαλίσις καὶ ἓνα ἔτι πόδα εὗρον ἐγὼ ἐσχάτως ἐν Σκλαβοκάμπῳ.

⁸ Ἐκ τῶν τάφων τῆς Μεσαρᾶς οὐδεμία τοιαύτη παρατήρησις περιεσώθη, τοῦτο ὁμῶς δὲν ἀποδεικνύει τι, διότι ὁ μακαρίτης Ξανθουδίδης, ὡς ὁ ἴδιος μοῦ εἶχεν εἶπει. δὲν ἐπέστησε τὴν προσοχὴν του ἐπὶ τὴν ὑπαρξιν ὀστέων ζώων.

παρατήρητον εἶναι τὸ γεγονὸς, ὅτι τὰ μὲν μικρὰ ζῶα (ἐχῖνος καὶ λαγῶδς) ἐρρίπτοντο ὁλόκληρα εἰς τὸν τάφον, ἐν ᾧ τῶν μεγάλων ζώων (αἰγός, βοός, χοίρου καὶ κυνός) εὐρέθησαν μόνον ὀδόντες καὶ σιαγόνες, ἐπομένως μόναι αἱ κεφαλαὶ ἐρρίπτοντο ἐντὸς τοῦ τάφου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι λίαν σπουδαῖον, διότι ἀποδεικνύει ὅτι αἱ κεφαλαὶ καὶ μόναι ἀντιπροσώπευον κυρίως τὸ θυσιαζόμενον ζῷον. Νῦν γίνεται περισσότερον καταληπτὸν καὶ πιθανὸν τὸ ὑπὸ τοῦ Nilsson ὑποστηρικθέν, ὅτι ἐπὶ μιᾷ σειρᾷ σφραγιδολίθων εἰκονιζόντων κεφαλὰς ζώων ὑποδηλοῦται ἴσως ἡ θυσία τῶν ζώων τούτων¹.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθορισθέντων ζώων ὁ ἐχῖνος καὶ ὁ καρχαρία εἶναι τὰ μᾶλλον ξενίζοντα. Τοῦ καρχαρίου ὁ μόνος εὐρεθεὶς σπόνδυλος, ὅστις ἦτο κατὰ τὸ μέσον διάτρητος, ἀσφαλῶς ἐχρησίμευε δίκην περιάπτου (εἰκ. 15). Ὡς ἐκ τούτου δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἀπόδειξις προσφορᾶς εἰς τοὺς νεκροὺς τοῦ ἰχθύος τούτου. Ἐν τούτοις πρέπει καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ὅμοιοι σπόνδυλοι, ἀλλὰ μικροτέρων διαστάσεων, ὑπάρχουσι πολλοὶ ἐν τῷ μουσεῖῳ Ἡρακλείου, προερχόμενοι οὐχὶ βεβαίως ἐκ τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ συγγενοῦς εἰδους καρχαρίου. Οἱ σπόνδυλοι δ' οὗτοι ἦσαν ἀσφαλῶς λείψανα τροφῶν, διότι δὲν εἶναι διάτρητοι, ἀπαξ δὲ παρουσιάζονται καὶ μέλανες ἐκ τοῦ πυρός².

Ὁμοιος τῷ ἐκ Κράσι σπόνδυλος καὶ ὁμοίως διάτρητος ὑπάρχει ἐκ Πραισοῦ ἐν τῷ Μουσείῳ (ἀκατάγραφος). Ὡς βλέπει τις, οἱ ὑπάρχοντες ἄλλοι διάτρητοι σπόνδυλοι στεροῦνται περιστατικῶν εὐρέσεως, διὰ τοῦτο ὁ ἐκ Κράσι ἀποβαίνει σπουδαῖος ὡς δεικνύων ὅτι κατὰ τὴν παλαιότητα ΠΜ ἐποχὴν οἱ σπόνδυλοι τοῦ καρχαρίου ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς περιάπτα. Ἀσφαλῶς τοῦτο πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τῆς ναυτικῆς ζωῆς, διότι αἱ μικραὶ λέμβοι τῆς τότε ἐποχῆς ὑπέκειντο εἰς συχνὰ ναυάγια, τὸ δὲ περιάπτον θὰ ἐπιστεύετο ὡς ἔχον δύναμιν ἀποτροπαίου κατὰ τῶν ἀδηφάγων καρχαριῶν. Σπόνδυλοι τοιούτων ζώων εἶναι γνωστοὶ καὶ ἐκ Τροίας,

¹ M. Nilsson, *Minoan - Mycenaean Religion* 197 - 200. Ἐν τῇ ὑπ' ἐμοῦ γενομένη κριτικῇ τοῦ βιβλίου τοῦ F. Matz, *Frühkret. Siegel* ἐν *Deutsch. Literaturzeitung* 1928, 1566 συνεφώνησα μᾶλλον πρὸς τὸν Nilsson ἢ πρὸς τὸν Matz, θέλοντα νὰ ἀναγνωρίσῃ χεττιτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τούτων. Ἐν ἐπιστολῇ τοῦ ὁ τελευταῖος κατόπιν μοῦ ἔγραψεν ὅτι ἐπέμενεν ἐπὶ τῆς θεωρίας του: «An Hunde- und Katzenopfer möchte ich nicht glauben». Ἰδοὺ ἐν τούτοις ὅτι ἐθυσίαζον κύνας καὶ ἐχίνους. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ παρ' ὅλα ταῦτα ἡ εἰκασία τοῦ Nilsson δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλῆς, ἰδίως διὰ τὸν λόγον, ὅτι λέοντες δὲν φαίνεται πολὺ πιθανὸν νὰ εἰσέγοντο ἔξωθεν, ἵνα θυσιασθῶσιν, ἐφ' ὅσον ἐν Κρήτῃ τὸ ζῷον τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ ἔζησε.

² Ἐκ Φαιστοῦ, εὐρισκόμενοι ἀκατάγραφοι ἐντὸς κυτίου ἐν προσθήκῃ 43. Ἄλλοι σπόνδυλοι ὑπάρχουσιν: Ἐκ Κνωσοῦ, ΒΔ γωνία τοῦ ἀνακτόρου, ἀκατάγραφοι, προσθήκη 24. Εἷς ἄλλος εὐρίσκεται ἐντὸς τῆς προσθήκης 96 ὑπ' ἀριθ. 853. Οὗτος εἶναι διάτρητος. Τέλος εἷς εὐμεγέθης σπόνδυλος, προερχόμενος ἴσως καὶ ἐξ ἄλλου εἰδους ἰχθύος, εὐρίσκεται ἐντὸς τῆς προσθήκης Τυλίσου (ἀριθ. 71) ἀκατάγραφος. Πάντες σχεδὸν οὗτοι οἱ σπόνδυλοι φέρουσι κατὰ τὴν περιφέρειάν των ἀνὰ τέσσαρας κοιλότητας χιαστί ἀντικειμένας, ἐν ᾧ ὁ ἐκ Κράσι φέρει πολλὰς κοιλότητας κανονικῶς καὶ ὅλην τὴν περιφέρειαν.

ἐξ Ἰσπανίας καὶ ἐκ τοῦ μουσείου Βαρῆξε τῆς βορείου Ἰταλίας. Ὁ Mosso, ὅστις πρῶτος ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν σπονδύλων τούτων, φρονεῖ ὅτι ἔχομεν καὶ μιμήσεις των ἐξ ἄλλου ὕλικου, καὶ δὴ οἱ αἱ ἐξ ἐλέφαντος κυλινδρικοὶ σφραγιδες εἶναι μιμήσεις τοιούτων σπονδύλων. Μετὰ τὴν εὕρεσιν τοῦ σπονδύλου ἐντὸς τοῦ πρωιμωτάτου τάφου Κράσι, φρονῶ ὅτι ἡ θεωρία του εἶναι ἀξία προσοχῆς ¹.

Τοῦ δὲ ἐχίνου ἡ παρουσία ἐντὸς τοῦ τάφου δὲν συνεπάγεται, νομίζω, καὶ τὸ ἀναγκαῖον συμπέρασμα ὅτι ἦτο ἐδώδιμος (ὅπως ἄλλως καὶ ὁ κύων). Σήμερον γενικῶς θεωρεῖται ὁ ἐχίνος ὡς ἀκάθαρτον ζῷον, ἐν τούτοις τρώγεται παρὰ τινων, θεωρουμένου μάλιστα τοῦ κρέατός του ὡς ἔχοντος ἱαματικὰς ιδιότητας κατὰ τῶν ρευματισμῶν. Τὸ περιεργον τοῦτο ζῷον, εἰς τὸ ὅποιον δὲν μᾶς ἐσυνήθισαν καὶ πολὺ αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνακαλύψεις, εἶχεν ἐν τούτοις ἀρκετὴν σπουδαιότητα καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα, καὶ δὴ καὶ κατὰ τὸν Κρητομυκηναϊκὸν αἰῶνα ². Ὡρισμένα δεδομένα πείθουσιν ὅτι εἶχε θρησκευτικὴν, καὶ δὴ χθονίαν σημασίαν. Ἴσως καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο βλέπομεν τὸν χῆρα προσφερόμενον εἰς τοὺς νεκρούς, ἂν καὶ δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐκδοχή, ὅτι προσεφέρετο ἀπλῶς ὡς κατοικίδιον ζῷον μετὰ τῶν λοιπῶν τοιούτων, τῶν ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρεθέντων ³. Ἐν τούτοις τὸ γεγονός, ὅτι πλὴν τῶν ἀβεβαίων ἐκ Πετσοφᾶ παραδειγμάτων ἔχομεν καὶ σφραγίδας ὑπὸ μορφὴν χηρὸς (Vault. Tombs σελ. 68, πίν. 8), ὡς καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς (ἀναμφι-

¹ A. Mosso, Vertebrî di pesci che servirono come ornamento κλπ. Atti della R. Accadem. delle Scienze di Torino, 1906 - 7 (τόμ. 42).

² Τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα τοῦ ζώου εἶναι χῆρ - χηρὸς (Λατ. ēr - ēris, ὁπόθεν αἱ ὀνομασίαι τῶν Ρωμανικῶν γλωσσῶν). ἐκ τοῦ ὁποίου ἴσως ἀπ' εὐθείας προέρχεται τὸ σημερινὸν λαϊκὸν σκαντζόχηρας. Ἐν Σμύρῃ μάλιστα λέγεται (ἐλέγετο μᾶλλον, φεῦ, μέχρι πρὸ τινος) σκαντζόχηρας, ὡς ὁ συνάδελφος κ. Ι. Σκουτρεῖς μὲ πληροφορεῖ. Ἡ παραγωγή τοῦ ὀνόματος τούτου δὲν θὰ ἡρμηνεύετο ἄλλως εὐκόλως, ἀφ' οὗ πανταχοῦ λέγεται ἐν τῇ λαϊκῇ γλώσσῃ χοῖρος (ἀγριόχοιρος, βρωμόχοιρος κτ.) ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπόκειται εἰς τοὺς εἰδικούς ἡ ἐρευνα πρὸς τὸ γεγονός. Ἡ λογία λέξις ἀκανθόχοιρος, δι' ἧς δηλοῦμεν τὸ ζῷον, ἀπαντᾷ ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ Ἑλληνισμῷ, ἥδη δ' ὁ Ἡσύχιος σχετίζει τὸ ζῷον πρὸς τὸν χοῖρον (ἐν λ. χοιρογρύλλιον, σχῆρος), προφανῶς διὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ ῥύγχους, διότι οὐδὲν ἕτερον ἔχουσι κοινὸν τὰ δύο ζῷα. Ἡ λέξις ἐχίνος ἐδήλου ἀρχαιοθὲν καὶ τὸ ζῷον καὶ τὸν θαλάσσιον ἐχίνον, ἐφ' οὗ καὶ μόνου ἐσώθη ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ (ἀχινός).

Ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐποχῇ ὁ χῆρ εἶχε μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ὕφαντικὴν βιομηχανίαν, διότι διὰ τοῦ ἀκανθωτοῦ δέρματός του ἐξωθοῦντο αἱ τρίχες τῶν μαλλίνων ὑφασμάτων, ἵνα εἴτα κείωνται ὁμαλῶς. Διὰ τοῦτο ἡ θήρα τοῦ ζώου ἦτο ἀπηνής, προκαλέσασα ἐπανειλημμένως τὴν ἐκδοσιν προστατευτικῶν διαταγμάτων ἐκ μέρους τῆς Συγκλήτου καὶ τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων.

³ Ἐν τῇ παλαιᾷ ἐποχῇ ὁ χῆρ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς κατοικίδιον ζῷον κατὰ τῶν μυῶν καὶ ἐρπετῶν (ἴδε Otto Keller, Die Ant. Tierwelt I, 18), χρησιμοποιεῖται δὲ καὶ σήμερον, ὡς μανθάνω, ἐν Κρήτῃ, διότι καταστρέφει ὠρισμένα κανθαροειδῆ (μαμούνες). Ἴσως διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀνευρίσκεται ὁ χῆρ καὶ μεταξὺ τῶν πηλίνων ἀφιερωμάτων τοῦ ἐν Πετσοφᾷ ὑπαιθρίου ἱεροῦ, ἂν καὶ τὰ πῆλινα ἐκεῖνα ἀπομιμήματα εἶναι λίαν ἀτελῆ καὶ δὲν δύναται τις νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι πρόκειται περὶ χηρὸς. Ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Μουσείου περιγράφονται τὰ ζῷα ἐκεῖνα, ἴσως ὀρθότερον, ὡς ἀσπάλακες. Ἐδημοσιεύθησαν ἐν BSA. 9, 377, πίν. 13, 62-3. Τέλος καὶ ἡ παρουσία τῆς μυγαλῆς (*Mustela domestica*) ἐν Πετσοφᾷ δύναται ἐπ' ἴσης κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον νὰ ἐρμηνευθῇ, διότι καὶ αὕτη ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς κατοικίδιον ζῷον πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς γαλῆς, κατὰ τῶν μυῶν.

δόλως ἱερᾶς) περιστερᾶς, πλὴν δὲ τούτου ἀπαντῶσι καὶ ρυτὰ ἐν μορφῇ χηρὸς κατὰ τὴν Μυκηναϊκὴν ἐποχὴν¹, ἐνισχύει τὴν ἐκδοχὴν περὶ θρησκευτικῆς σημασίας τοῦ χηρὸς², ὅτι δὲ αὕτη ἦτο χθονία ἐπικυροῖ ἢ γνωστὴ ἐκ Μυκηνῶν γραπτῇ στήλῃ³, ὅπου ὁ χῆρ συμβολίζει τὸν θάνατον ὡς βραδύτερον καὶ ἐπὶ τοῦ βερολιναίου κρατῆρος μετὰ τῆς Ἀμφιαράου ἐξελασίας. Πιθανώτατα καὶ πρὸς βιομηχανικοὺς σκοποὺς ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ ζῶον, διότι τὰ κράνη τῶν πολεμιστῶν ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ ἐκ Μυκηνῶν ἀγγείου δὲν δύνανται πειστικώτερον νὰ ἐρμηνευθῶσιν, ἢ ὡς περικεκαλυμμένα διὰ δέρματος ἐχίνογ. Πᾶσαι αἱ λοιπαὶ προταθεῖσαι ἐρμηνεῖαι εἶναι ὀλιγώτερον πιθαναὶ (σμήριγγες, μεταλλικὰ πέταλα κλπ.), εἰς μίαν δ' ἐκ τοῦ συστάδην μάχην ἀναμφιδόλως ἐν ἀκανθῶδες κράνος πλὴν τῆς συμβολικῆς σημασίας, ἣν ὑπανήγγελλε διὰ τὸν ἀντίπαλον (περίπου τὸ ὁμηρικὸν «φόνον καὶ κῆρα φέρειν») θὰ εἶχε καὶ πρακτικὴν ἀξίαν, ὁ δὲ Μενέλαος ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ ἠδύνατο τόσον εὐκόλως νὰ συλλάβῃ ἐκ τοῦ κράνους τὸν Ἀλέξανδρον ἵνα στραγγαλίσῃ τοῦτον.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἐντὸς τοῦ τάφου Κράσι διαπιστωθέντων ζώων ὁ κύων προδίδει τὰς κυνηγετικὰς ἀσχολίας, ὧν ἄλλην ἀπόδειξιν παρέχουσιν τὰ εὑρεθέντα ὀστᾶ λαγῶων. Παραστάσεις κυνῶν ἔχομεν ἤδη ἐκ τῆς ΠΜ ἐποχῆς ἐπὶ τοῦ ἐκ Μόχλου καλύμματος πιξίδος⁴, οὗ ἐν παρόμοιον ὑπάρχει ἔτι ἐν τῷ μουσεῖῳ Ἡρακλείου, ἀλλὰ μικρότερον καὶ ἀτεχνότερον⁵. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι καὶ εἰς τὰς Κυκλάδας ἔχομεν πρωιμώτατα τὴν παράστασιν τοῦ κυνὸς οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ ἀργυροῦ διαδήματος, ἀλλὰ καὶ εἰς ὁλόγλυφον παράστασιν⁶.

Λεῖψανα ζώων δὲν εἶναι ἄγνωστα ἐκ τάφων τῆς Μινωικῆς καὶ Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Εἰς τὸ νεκροταφεῖον Μαύρου Σπήλιου ἐν Κνωσῶ ἀνεκαλύφθη ὑπὸ μίαν σαρκοφάγον τὸ κρανίον καὶ τὰ ὀστᾶ τῶν ποδῶν κυνός⁷, ἐν κρανίον δὲ ὁμοίου ζώου εὑρέθη ἐντὸς Μυκηναϊκοῦ τάφου παρά τὰ Δενδρὰ Μιδέας⁸. Ἐπ' ἴσης ἐντὸς

¹ Ἴδε μίαν εἰκόνα παρὰ Collignon - Couve, *Catal. d. vases, Athènes* πίν. 7, 104. Πρβλ. Karo, *Jahrb.* 26, 1911, 264. Ἀγγεῖα ὑπὸ μορφὴν χηρὸς εἶναι γνωστὰ καὶ ἐξ Αἰγύπτου, διατηροῦνται δὲ μέχρι τῆς ἐσχάτης Ἑλληνικῆς ἐποχῆς.

² Καὶ γραπτὸς ἐπὶ ὑστερομυκηναϊκῶν ἀγγείων δὲν εἶναι σπάνιος ὁ χῆρ, λ. χ. Furtwängler - Löschcke. *Myk. Vasen* πίν. 39, 399 β καὶ 40, 414 β. Πιθανώτατα συμβολικὴν ἔννοιαν ἔχει ἐπὶ τῶν δύο περιέργων παραστάσεων, ὅπου εἰκονίζεται μετ' ἄλλων χερσαίων καὶ ὑδροβίων ζώων μεταξὺ τῶν πλοκάμων πολύποδος: Perrot, *Hist. de l'Art* 6, 931, εἰκ. 491 καὶ J. H. St 17, 1897, 76, εἰκ. 13. Πρβλ. Forsdyke ἐν *Brit. Mus. Catal.* I, 1 A 1051 ὅπου οὗτος ἀποκλίνει ὑπὲρ τῆς παλαιᾶς θεωρίας περὶ συμβολικῆς ἐκδοχῆς.

³ Ἀρχ. Ἐφημ. 1896, πίν. 1.

⁴ R. Seager, *Mochlos* 21, εἰκ. 5 καὶ Evans, *Pal. of Minos* I, 94, εἰκ. 62.

⁵ Ἀριθ. Καταλ. 1013 (προθ. 9). Ἠγοράσθη, ὡς προέλευσις δὲ φέρεται μετ' ἀμφιβολίας ἢ Ἀγ. Τριάδα.

⁶ Διάδημα Ἀρχ. Ἐφημ. 1899 πίν. 10, 1. Λίθινον περιάπτον ἐ. ἀ. 1898 πίν. 8, 22 καὶ σ. 188 (Τσουντας).

⁷ BSA 28, 1926 - 7, 264 (τάφος 8).

⁸ M. Nilsson, *Minoan - Mycen. Rel.* 520.

τοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ ἀνεκαλύφθη τὸ ἄκαυτον κρανίον ἱκτιδοειδοῦς ζώου¹, καὶ ὁ Κυπαρίσσης εὗρεν ἐν Κεφαλληνίᾳ ἐντὸς Ὑστερομυκηναϊκῶν τάφων σιαγὸνα προβάτου καὶ πολλὰ ὀστέρια μικρῶν ζώων ἢ πτηνῶν, ὧν ἐδημοσίευσεν καὶ εἰκόνα². Πιθανῶς τὸ ἴδιον ἔθιμον εἶναι, τὸ ὁποῖον ἐπιζῇ παρ' Ὀμήρῳ, ἂν καὶ ἐνταῦθα, φυσικά, ἔχομεν οὐχὶ πλεόν συνταφήν, ἀλλὰ καὺσιν τῶν ζώων. Ὁ Ἀχιλλεὺς πλὴν ἄλλων ἐνέβαλεν εἰς τὴν πυρὰν τοῦ Πατρόκλου καὶ δύο «κύνας τραπεζῆας» ἐκ τῶν ἐννέα οὓς ἔτρεφε (Ψ 173-4). Ἰδιαιτέρως ὁμως ἀξιοσημεῖωτον διὰ τὴν ἡμετέραν περίπτωσιν εἶναι, ὅτι καὶ εἰς τάφους τῶν Κυκλάδων καὶ δὴ τῆς Σύρου, παρατηρήθησαν ἐντὸς τριῶν τάφων ὀστᾶ ζώων, ἅτινα ὁ Τσουντας ἡρμήνευσεν ὡς λείψανα τροφῶν³.

Νῦν ἐρχόμεθα τέλος εἰς τὸ ζήτημα τῆς οἰκοδομικῆς τοῦ τάφου Κράσι καὶ τοῦ τρόπου τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν, πράγματα ἄγοντα ἡμᾶς εἰς σπουδαιότατα συμπεράσματα, διότι παρουσιάζουσιν ἀναμφισβήτητον συνάφειαν πρὸς τοὺς Κυκλαδικοὺς τάφους τῆς Σύρου.

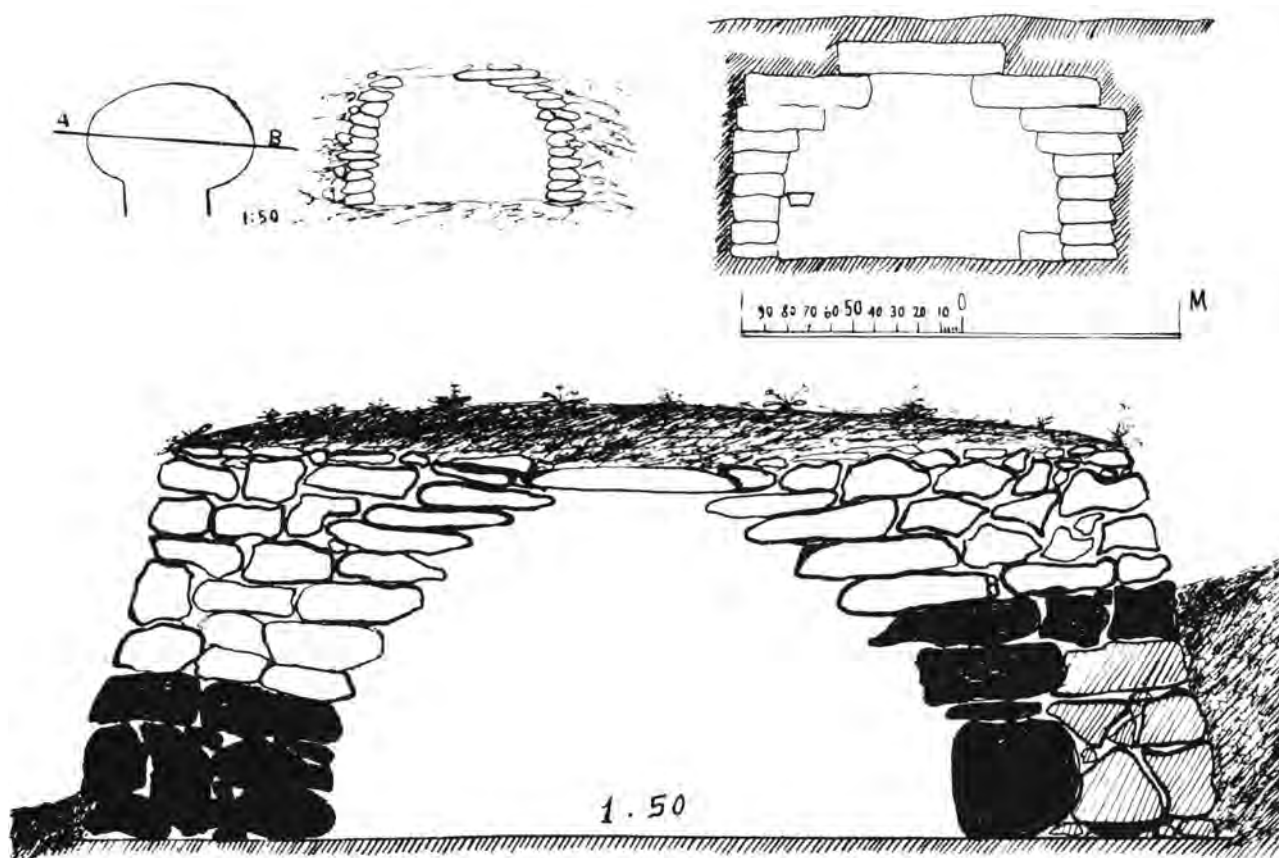
Πρῶτον ὡς πρὸς τὴν οἰκοδομικὴν: Δύναται νὰ θεωρηθῇ σχεδὸν βέβαιον, ὅτι ὁ τάφος Κράσι ἐστεγάζετο κατὰ τὸν τρόπον τῶν θολωτῶν τάφων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ κατὰ πολὺ ἀτελέστερον καὶ ἀτεχνότερον σύστημα. Κατὰ τὴν ΝΑ πλευράν, ὅπου ὁ τάφος διετηρήθη εἰς τὸ μεγαλύτερον ὕψος του, παρατηρεῖται τὸ ἀκόλουθον φαινόμενον: Μέχρις ὕψους 0,75 ἀπὸ τοῦ δαπέδου οἱ λίθοι ἔχουσι μετρίαν ἐσωτερικὴν φορὰν, ἴσως καὶ οὐχὶ σκόπιμον, ὥστε εἰς τὸ ὕψος ἐκεῖνο ὁ τοῖχος ἀποκλίνει τῆς καθέτου μόνον κατὰ 0,10-0,20. Ἐντεῦθεν ὁμως οἱ δύο διασφζόμενοι λίθοι οἱ ἀνήκοντες εἰς δύο διαδοχικοὺς δόμους δεικνύουσιν ἰσχυροτάτην ἐσοχήν, ἥτοι ὁ κατώτερος 0,18 ἀπὸ τῆς ὑποκειμένης σειρᾶς, ὁ δὲ ἐπὶ τούτου ἐπικαθήμενος 0,35 ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου (ἴδε τὸ σχέδιον καὶ τὴν εἰκ. 5). Εἰς δύο λοιπὸν μόνας σειρᾶς λίθων ἔχομεν σχεδὸν ἡμίσεος μέτρον ἐσωτερικὴν φορὰν. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἂν τρεῖς, τὸ πολὺ τέσσαρες ἔτι σειραὶ λίθων ἐξηκολούθουν, ὁ τάφος θὰ ἔκλειε κατὰ τὸ κυψελοειδὲς σύστημα, τὸ δ' ὕψος τοῦ ἐν τῷ κέντρῳ θὰ ἦτο δύο, τὸ πολὺ δύο καὶ ἥμισυ μέτρα (ἴδε τὴν ἀναπαράστασιν τῆς τομῆς ἐν εἰκ.

¹ Ἀρχ. Ἐφημ. 1889, 143 (Τσουντας).

² Ἀρχ. Δελτ. 5, 1919, 99, εἰκ. 15.

³ Ἀρχ. Ἐφημ. 1899, 105. Εἰς ἓνα τάφον εὐρέθη σιαγὼν προβάτου, εἰς ἄλλον σιαγὼν ὁμοίου ζώου καὶ εἰς τρίτον «σπόνδυλος ζώου». Ἐντὸς ἐννέα ἄλλων τάφων παρατήρησεν ὁ καθηγ. Τσουντας ὀστρακαθαλάσσια διαφόρων εἰδῶν. Ταῦτα πάντα ἡρμήνευσεν ὡς λείψανα τροφῶν, ἀλλὰ συμπεραίνει ἐν τέλει: «Ἐπειδὴ ὁμως μία πεταλὶς ἢ ἐν κογχύλιον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ἀληθῶς ὡς δεῖπνον, φαίνεται ὅτι μόνον συμβολικὴν ἔννοιαν εἶχον». Ὅστρεα εὐρίσκονται συχνότατα καὶ ἐντὸς τῶν Κρητικῶν τάφων, μάλιστα τὸ εἶδος *Dolium Triton* εἶναι σχεδὸν ἀναπόσπαστον ἐκάστου τάφου κτέρισμα. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἐκτὸς ἀμφιβολίας εἶχε καὶ θρησκευτικὴν σημασίαν (ἀπαντᾷ ἐπὶ θρησκευτικῶν παραστάσεων καὶ ἔχομεν μιμήσεις του ἐκ λίθου φαγεντιακῆς κλπ.), διὰ τοῦτο φαίνεται ὅτι πολλῶ μᾶλλον ἢ συμβολικὴ ἔννοια ἀληθεύει ὑπὸ τινι ἄλλῃ μορφῇ καὶ οὐχὶ τὴν τῆς παραθέσεως τροφῆς.

19). Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἀσφαλῶς θὰ ἦτο ἐφικτόν, πάντως ὑπὸ τὸν ὅρον χρησιμοποίησεως μεγάλων λίθων, γεγονὸς ὅπερ ὄντως διαπιστοῦται ἐν τῷ τάφῳ τούτῳ. Κατὰ τὸ ἀνώτατον μέρος θὰ προετιμήθησαν μεγάλοι πλακωτοὶ λίθοι¹. Τὸ σύστημα τοῦτο βλέπομεν ἐν συχνῇ χρήσει εἰς τοὺς τάφους τῆς Σύρου, ὧν ἄλλοι ἦσαν τετράπλευροι, ἄλλοι ἐλλειψοειδεῖς καὶ ἄλλοι στρογγύλοι, ἀλλὰ πάντες ἐστε-

Εἰκ. 19. Ἄνω τομαὶ τάφων τῆς Σύρου, κάτω εἰκαζομένη τομὴ τοῦ τάφου Κράσι.

γάζοντο διὰ πλακωτῶν λίθων, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἡ διάμετρος των ἡλαττοῦτο διὰ τοῦ συστήματος τῆς ἐσοχῆς τῶν λίθων. Εἶναι δὲ λίαν χαρακτηριστικόν, ὅτι

¹ Πάντως τὸ σύστημα θὰ ἦτο ἐπισηφές, διότι ὑπῆρχεν ὁ κίνδυνος συμπτώσεως τῶν λίθων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου. Δεδομένου δ' ὅτι ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τούτου δὲν εὑρέθησαν σχεδὸν λίθοι, δὲν ἀποκλείεται κατὰ ταῦτα ἡ πιθανότης, ὅτι τὸν οὕτω κατὰ διάμετρον περιορισθέντα τάφον ἔξευξαν διὰ δοκῶν ξυλίνων, ὡς ἐπιχωματίσαντες ἐμόρφωσαν οὕτω τὴν στέγην. Ἐν πάσῃ ὁμως περιπτώσει, ἔνεκα τῆς μικρᾶς τοῦ τάφου διαμέτρου καὶ τῆς πασιφανῶς σκοπίμου χρησιμοποίησεως μόνον μεγάλων λίθων, ἡ διὰ μόνων τούτων κυψελοειδῆς στέγασις τοῦ τάφου ἦτο ἀσφαλῶς ἐφικτή. Τὸ αὐτὸ ὁμως σύστημα πάντως ἀποκλείεται, κατ' ἐμέ, διὰ τοὺς τάφους τῆς Μεσαρᾶς, ὧν ἡ ἐσωτερικὴ διάμετρος ἔλαβεν ἐν τῷ μεταξύ κολοσσιαίας διαστάσεις (13,10 μ. ὁ τάφος Α Πλατάνου) καὶ οἱ λίθοι ἦσαν ἐντελῶς μικροί. Τὰ δύο ταῦτα γεγονότα ἀποδεικνύουσιν ὀριστικῇν ἐγκατάλειπιν τῆς θολωτῆς στεγᾶσεως.

καὶ ἐνταῦθα δὲν ἀρχίζει ἡ ἐσοχὴ συνήθως ἀπὸ τῶν κατωτάτων δόμων, ἀλλ' ἀπὸ τινος ὕψους¹. Ἡ εἰκ. 19 παρέχει τὴν σύγκρισιν τοῦ τάφου Κράσι πρὸς τοιοῦτους τάφους τῶν Κυκλάδων, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Bosanquet κατὰ τὸ 1895² ὁ δ' ἕτερος ἐξελέγη ἐκ τῶν πολλῶν τοιούτων, οὓς ἐδημοσίευσεν τῷ 1899 ὁ Τσουντας³. Μία οὐσιώδης διαφορὰ πρέπει ἰδιαίτερος νὰ τονισθῇ, ὅτι δηλ. οἱ τάφοι τῆς Σύρου ἔκλειντο ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, ἥς τὸ βάρος ὑπεβοήθει οὕτω τὴν θολωτὴν στέγασιν, ἐν ᾧ ὁ τάφος Κράσι ἦτο ἀσφαλῶς ὑπαιθριος. Τὸ βάρος τῆς γῆς ἀνεπληροῦτο ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ βάρους τῶν τοίχων, ὡς γίνεται καὶ εἰς τὰ σημερινὰ τυροκομεῖα τῆς Νίδας⁴. Διὰ τοῦτο ἐδόθη ἐν τῇ εἰκ. 14 ἀνάλογον σχῆμα εἰς τὸν τάφον.

Οὐχ ἥττον σπουδαῖον χαρακτηριστικόν, τὸ ὁποῖον ἀπομακρύνει τὸν τάφον Κράσι τῶν τῆς Μεσαρᾶς καὶ συνάπτει τοῦτον πρὸς τοὺς τάφους τῶν Κυκλάδων, εἶναι ὁ τρόπος τῆς ταφῆς. Καὶ εἰς τοὺς Κυκλαδικοὺς τάφους, ὅπως καὶ εἰς τὸν τοῦ Κράσι, ὁ νεκρὸς κατετίθετο ἐντὸς τοῦ τάφου ἄνωθεν, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς θύρας. Τοῦτο ἐξηκριβώθη τελείως διὰ τὸν τάφον Κράσι, διότι ἡ *νεκρικὴ ἐπίχωσις ὑπερέβαινε τὸ ὕψος τῆς θύρας*, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀνωφλίου ταύτης ἦσαν ἐπικεκολλημένα ὁμοῦ μετὰ τῶν χωμάτων στερεῶς καὶ ἀνθρώπινα ὀστᾶ. Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοῦ γεγονότος τούτου ἦτο ἐκ τῶν προτέρων ἀπίθανον, ὅτι κατεσκεύασαν πρὸς πραγματικὴν χρῆσιν θύραν μὴ ὑπερβαίνουσαν τὸ ἄνοιγμα 50 ἐκαστῶν. Διὰ νὰ εἰσαχθῇ εἰς νεκρὸς διὰ τῆς θύρας ταύτης ἔπρεπε προηγουμένως εἰς ἡ πλείονες ζῶντες νὰ εἰσέλθωσιν ἔρποντες ἐντὸς τοῦ τάφου, ἵνα οὕτω δυνηθῶσι νὰ σύρῳσι καὶ τὸν νεκρόν. Τὸ τοιοῦτο βεβαίως εἶναι ἐργασία ἥκιστα εὐάρεστος, ἂν μάλιστα παραδεχθῶμεν, ὅτι πρὸ βραχείας διαστήματος⁵ εἶχε κατατεθῇ ἄλλος νεκρός, ὅζων ἤδη καὶ σεσηπὼς ἐντὸς τοῦ τάφου. Οἱ τάφοι τῆς Σύρου, καίτοι πολὺ μικρότεροι τοῦ τάφου Κράσι⁶, ἔχουσιν ἐν τούτοις θύρας ὕψους 0,50 - 0,60 καὶ ἴσου πλάτους, ἥτοι αἱ θύραι αὗται εἶναι τοῦλάχιστον μὲν ἴσαι, συνήθως δὲ μεγαλύτεραι τῆς τοῦ τάφου Κράσι. Ἐν τούτοις καὶ ἐν Σύρῳ οἱ νεκροὶ ἐθάπτοντο ἄνωθεν, ὡς τοῦτο ἐτόνισεν ὁ Τσουντας⁶. Οὕτω λοιπὸν εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἔχομεν θύραν πρακτικῶς ἄχρηστον, κατασκευαζομένην μόνον κατ' ἀνάμνησιν τῆς πραγματικῆς θύρας τῆς οἰκίας, ἥς πανομοιότυπον παρίστανεν ὁ τάφος (αὕτη εἶναι ἡ ἐρμηνεία

¹ Παρατήρησις γενομένη ἤδη ὑπὸ Τσουντα, 'Αρχ. 'Εφημ. 1899, 92.

² BSA 2, 1895 - 6, 143.

³ 'Αρχ. 'Εφημ. 1899, 80.

⁴ Ξανθουδίδου Vaulted Tombs πίν. 60.

⁵ Ἐν τῷ ὁ τάφος Κράσι μετρεῖ 4 μ. διάμετρον, οἱ τῆς Σύρου ἔχουσι διάμετρον τὸ πολὺ 1,50. 'Αρχ. 'Εφημ. 1899, 81.

⁶ 'Ε. ἀ. 83. Πολλάκις τὸ στερεὸν ἔδαφος τῆς εἰσόδου ὑψοῦτο μέχρι τοῦ ὑπερθύρου, ἐπομένως ἦτο ἀδύνατον νὰ εἶχε ταφῇ διὰ τῆς θύρας ὁ νεκρός.

τοῦ Τσοῦντα), ἣ ἔχουσιν καὶ τὸν βαθύτερον σκοπόν, ὅπως πρὸ αὐτῆς τελῶνται ἐναγισμοὶ πρὸς τὸν νεκρὸν (λείψανα τεθραυσμένων ἀγγείων πρὸ τῆς θύρας τοῦ τάφου Κράσι). Ἐπ' ἴσης καὶ πρὸς τὸν τρόπον ἀποφράξεως τῆς θύρας ταύτης παρατηρεῖται πλήρης συμφωνία, διότι ὡς εἰς τὸν τάφον Κράσι μία πλάξ ἐκάλυπτεν ἔξωθεν τὴν θύραν, οὕτω καὶ ἐν Σύρῳ μερικῶν τάφων αἱ εἵσοδοι ἐκαλύπτοντο «διὰ μιᾶς πλακὸς προσκεκλιμένης ἔξωθεν»¹.

Τέλος σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ ἰδιορρυθμία τῆς διὰ τῶν δύο σκελῶν ἡ παραστάδων τοῦ ἔξωτάτου μέρους τοῦ τοίχου διαμόρφωσις ὑποτυπώδους δρόμου πρὸ τῆς θύρας². Τὴν ὅλως χαρακτηριστικὴν ταύτην λεπτομέρειαν ἐπανευρίσκομεν καὶ εἰς τοὺς τάφους τῆς Σύρου³.

Πάντα ταῦτα τὰ θεμελιώδη χαρακτηριστικά, ἅτινα συνδέουσι τοὺς τάφους τῆς Σύρου πρὸς τὸν τάφον τοῦ Κράσι ἐπιβεβαιοῦσι κατὰ τὸν πανηγυρικώτερον τρόπον τὰς σχέσεις τῶν Κυκλάδων πρὸς τὴν βορείαν παραλίαν τῆς Κρήτης, ἃς ὁ Frankfort ὑπεστήριξε⁴ καὶ ἐζήτησε νὰ δείξῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εὐρημάτων Πύργου. Αἱ ἀποδείξεις τοῦ τότε δὲν ἦσαν φυσικὰ τόσο πασιφανεῖς καὶ ἀναμφισβήτητοι ὡς παρουσιάζονται νῦν ἐν Κράσι. Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα ὑποδεικνύουσι μίαν νέαν ὁδὸν πρὸς ἐρμηνείαν τῶν λεγομένων θολωτῶν τάφων τῆς Κρήτης. Συγκεφαλαιοῦμεν ταῦτα:

- 1) Κατασκευὴ τῶν τάφων κατὰ τὸ σύστημα τῆς ψευδοθολώσεως δι' ἐκλογῆς πλακωτῶν μὲν λίθων ἐν Σύρῳ, μεγάλων δὲ λογάδων λίθων ἐν Κράσι.
- 2) Ὑπαρξίς θύρας μικρᾶς, ἣτις πρακτικῶς δὲν χρησιμοποιεῖται.
- 3) Ἀπόφραξις τῆς θύρας ταύτης κατὰ τὸ ἴδιον σύστημα, δηλ. διὰ πλακὸς προσκειμένης ἔξωθεν, καὶ ὑπαρξίς δύο σκελῶν ἐκατέρωθεν τῆς θύρας.
- 4) Εἰσαγωγή τῶν νεκρῶν ἐντὸς τοῦ τάφου ἄνωθεν.
- 5) Χρησιμοποίησις τοῦ ἀργύρου ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιοχαῖς ὡς μετάλλου πολυτελείας καὶ δῆ:
- 6) Ὑπαρξίς ἀργυρῶν ψήφων κατεσκευασμένων κατὰ τὴν αὐτὴν τεχνικὴν μέθοδον.
- 7) Κατασκευὴ ψελίων ἐκ σύρματος ἀργυροῦ.
- 8) Μίμησις διὰ μέλανος πηλοῦ ἀργυρῶν ἀγγείων, ὧν πρωτότυπα ἀνευρίσκονται ἐν ταῖς νήσοις.
- 9) Συνεῦρεσις ὀστῶν ζώων ἐντὸς τῶν τάφων.

¹ Ἐ. ἀν. 82. Σημειώσεως ἄξιον εἶναι, ὅτι εἰς τὰ στρογγύλα οἰκοδομήματα τῆς Λιβύης αἱ εἵσοδοι ἢ ἐλλείπουσιν ἐντελῶς ἢ ἂν ὑπάρχωσι φράσσονται διὰ πλακὸς ἔσωθεν. Evans, Pal. 2, 38, εἰκ. 17.

² Ἴδε ἀνωτ. καὶ τὸ σχέδιον εἰκ. 2.

³ Ἀρχ. Ἐφημ. 1899 πίν. 7. Πρβλ. καὶ τὰς κατόψεις τάφων ἐν σελ. 80.

⁴ Studies II ἐ. ἀ. 114.

10) Τέλος ἔν ἀξιοσημείωτον χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ ἀπουσία ἐκ τοῦ τάφου Κράσι καὶ τῶν κυκλαδικῶν μαρμαρίνων εἰδωλίων, τὰ ὅποια ἀφθόνως ἀνευρίσκονται ἐν Μεσαρᾷ. Τοῦτο πιθανῶς δέον νὰ ἀποδοθῇ καὶ εἰς χρονολογικὰς διαφορὰς, διότι τὰ εἰδώλια ἐν Μεσαρᾷ ἀπαντῶσιν ἐν ΠΜ 3 περιβάλλοντι¹, ἐνῶ ὁ τάφος Κράσι εἶναι παλαιότερος. Ὅπως δὴποτε ὁμως, εἶναι σπουδαῖον ὅτι καὶ ἐν τοῖς τάφοις τῆς Σύρου τὰ εἰδώλια εἶναι σχεδὸν ἄγνωστα. Ἐναντι τῶν 630 τάφων τοὺς ὁποίους ἤνοιξεν ὁ Τσουντας εἰς τὰ νεκροταφεῖα Χαλανδριανῆς καὶ Ἀγ. Λουκᾶ² ἀνευρέθησαν μόνον ἑξ εἰδώλια ἐντὸς πέντε τάφων, δι' ὃ καὶ ὁ ἴδιος σημειοῖ ὅτι «τὰ εἰδώλια εἶναι σπανιώτατα» καὶ ὅτι «ὁ ἀριθμὸς οὗτος [δηλ. τῶν 6 εἰδωλίων] ἀπέναντι τοῦ πλήθους τῶν ἀνοιχθέντων τάφων εἶναι ἐλάχιστος»³.

Τόσα πολλὰ καὶ χαρακτηριστικὰ σημεῖα ὁμοιότητος δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν νὰ εἶναι τυχαῖα. Δεδομένου δ' ὅτι ὁ τάφος Κράσι κεῖται κατὰ τὴν βορείαν παραλίαν τῆς Κρήτης τὸ συμπέρασμα προβαίνει ἤδη ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα τὴν ἀναμφισβήτητον ἐπίδρασιν τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ. Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ ὁμοιότης περιορίζεται εἰς μόνην τὴν Σῦρον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τάφων, διότι ἐκτὸς τῆς νήσου ταύτης δὲν εὑρέθησαν εἰς τὰς ὑπολοίπους Κυκλάδας ψευδοθολωτοὶ τάφοι.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι οὗτος ἔρχεται ἐκ τῶν Κυκλάδων. Ἐκ μόνης τῆς παλαιότητος τῶν εὐρημάτων δὲν θὰ ἡδυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τοῦτο τὸ συμπέρασμα, διότι κατὰ τὰς νῦν κρατούσας χρονολογίας οἱ τάφοι τῆς Σύρου δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι παλαιότεροι τοῦ τάφου Κράσι. Ἐπειδὴ ὁμως ἔχομεν ἐνταῦθα τὴν παρουσίαν ἀργύρου, ὅστις εἶναι κανὼν μὲν διὰ τὰς Κυκλάδας, ἐξαίρεσις δὲ διὰ τὴν Κρήτην, διὰ τοῦτο μία μόνη ὁδὸς εἶναι δυνατή, ἡ ἐκ τῶν Κυκλάδων πρὸς τὴν βορείαν παραλίαν τῆς Κρήτης. Ὁ στενὸς περιορισμὸς τῶν ψευδοθολωτῶν τάφων εἰς μόνην τὴν Σῦρον ἐπιτρέπει τὴν συναγωγὴν τοῦ συμπεράσματος, ὅτι πιθανώτατα μία πρῶιμος ἀποικία ἐκ τῆς ἤδη πυκνῶς συνφικισμένης ταύτης νήσου⁴ διηυθύνθη πρὸς τὴν Κρήτην, ἐγκατασταθεῖσα δ' εἰς τὸ εὐφορον, συγχρόνως δ' ἀρχοῦντως ἀπρόσιτον λεκανοπέδιον τοῦ Κράσι μετεφύτευσεν ἐκεῖ τοὺς ψευδοθολωτοὺς τάφους.

Οἱ τάφοι οὗτοι μεταφέρονται βραδύτερον εἰς τὴν εὐφορωτάτην καὶ εὐρυτάτην πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς. Ἀντιστοίχως πρὸς τοὺς νέους ἐνταῦθα ὄρους εὐρύ-

¹ Evans, Palace κλπ. 1, 116.

² Ἀρχ. Ἐφημ. 1899, στήλη 78 - 79.

³ Ἐ. ἀ. στήλη 100.

⁴ Ἴδε περὶ τοῦ πυκνοτάτου συνοικισμοῦ τῶν Κυκλάδων κατὰ τὴν παλαιότεραν περίοδον τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ Frankfort, Studies II 104 - 5. Βραδύτερον, ἐλαττωθείσης τῆς σημασίας τῶν νήσων τούτων ὡς σταθμοῦ τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου ὁ ὑπερπληθυσμὸς δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ζήσῃ ἐκεῖ καὶ οἱ κάτοικοι ἠραιώθησαν ἀναγκαστικῶς.

νονται καὶ οἱ τάφοι, ἀλλὰ μετὰ τῶν μεγαλυτέρων διαστάσεων αὐξάνονται καὶ αἱ δυσκολίαι τῆς θολωτῆς στεγάσεως. Ἐγκαταλείπεται τότε τὸ σύστημα τοῦτο (ἀποδείξεις τούτου ὅτι γίνεται πλέον χρήσις μικρῶν λίθων), καὶ οἱ τάφοι κτιζόμενοι μέχρις ὕψους τινὸς (μετὰ συγκλινόντων συνήθως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πάντοτε, τοιχωμάτων λόγῳ τῆς παραδόσεως ἀλλὰ καὶ διὰ λόγους σκοπιμότητος, ἵνα ἐλαττωθῇ κατὰ τὸ δυνατόν τὸ ἄνοιγμα τῆς διαμέτρου των), καλύπτονται εἴτα δι' ὀριζοντίας στέγης ἐκ παχειῶν ξυλίνων δοκῶν μετὰ χώματος καὶ λίθων ἄνωθεν. Οὕτως ἐρμηνεύεται τὸ γεγονός, ὅτι οὐδεὶς τῶν τάφων τούτων διετηρήθη ἀκέραιος καὶ εἰς οὐδένα ἐγένετο τοῦλάχιστον μία παρατήρησις πραγματικῶς πείθουσα, ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι ὑπῆρξαν θολωτοί¹.

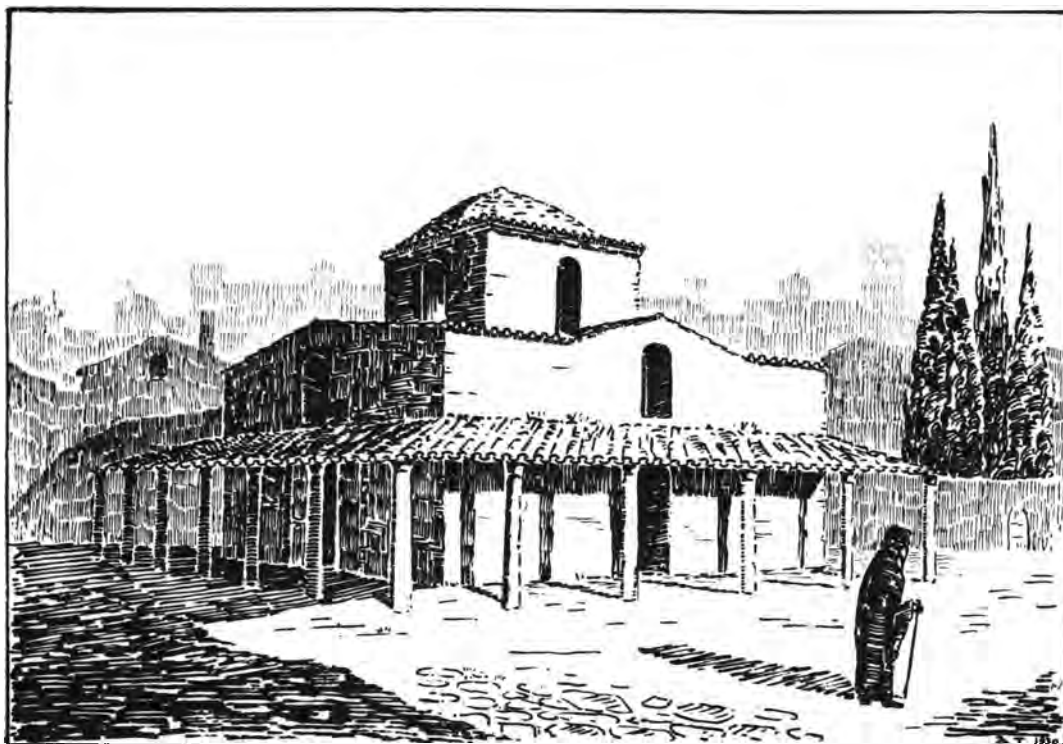
Ἡράκλειον, Μάρτιος 1930.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Σημείωσις. Διαρκούσης τῆς διορθώσεως τῶν δοκιμῶν μου αἱ σπουδαῖαι ἀνασκαφαὶ τοῦ κ. Μυλωνᾶ εἰς Ἅγιον Κοσμᾶν τῆς Ἀττικῆς (τὴν Κωλιάδα ἄκραν τῶν Ἀρχαίων) ἤνεγκον εἰς φῶς ἀξιόλογον πρωτοελλαδικὸν συνοικισμόν ὅστις πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς προκεχωρημένος σταθμὸς τοῦ ἀκμαιοτάτου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου τῶν Κυκλάδων. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀνεσκάφησαν καὶ ψευδοθολωτοὶ τάφοι ὅμοιοι πρὸς τοὺς τῆς Σύρου. Τὸ πρᾶγμα ἐπιβεβαίωσι τὰς ἄνωτέρω ὑποθέσεις μου καὶ ἐπικυρώνει ὀριστικῶς τὴν ἐκ Βορρᾶ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Κρήτην τοῦ εἵδους τούτου τῶν τάφων. Εἰς τὸν κ. Μυλωνᾶ ὀφείλω ζωηρὰν εὐγνωμοσύνην διὰ τὴν πρόθυμον παραχώρησιν φωτογραφίας τοῦ καλυτέρου ἐκ τῶν ἀνακαλυφθέντων τάφων.

Σ. Μ.

¹ Περὶ πάντων τούτων θέλω διαλάβει προσεχῶς ἐκτενέστερον, ἔνεκα τῆς μεγάλης σπουδαιότητος τοῦ ζητήματος, ἀφ' οὗ πρῶτον περατώσω τὴν οἰκοδομικὴν μελέτην τῶν τάφων Μεσαρᾶς, ἣν ἤρχισα ἤδη. Ἀμφιβολίαι περὶ τῆς δυνατότητος στεγάσεως τῶν τάφων τούτων διὰ θόλου ἐξήνεγκον ἤδη ἐν Deutsche Lit. Zeitung 1928, 1569, πρβλ. Rodenwaldt, Gnomon 5, 1929, 179, ἐνισχυόμενας νῦν ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι οἱ λίθοι τῶν τάφων Μεσαρᾶς εἶναι μικροὶ λογάδες, ἀκατάλληλοι πρὸς τοιαύτην ἐργασίαν. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικόν, ὅτι ὁ ἀείμνηστος Ξανθουδίδης παρατήρησεν ἤδη τὴν διαφορὰν ταύτην τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου μεταξὺ τῶν τάφων Μεσαρᾶς καὶ τῶν τυροκομεῖων («μιτάτων») τῆς Ἰδης, ὅπου χρησιμοποιοῦνται μεγάλοι λίθοι, ἀλλ' ἀπέδωκε ταύτην εἰς τοπικὰς συνθήκας (Vault. Tombs Appendix σελ. 136). Διέφυγεν ἔτι τοῦτον ἢ σπουδαία λεπτομέρεια, ὅτι τὰ τυροκομεῖα τῆς Ἰδης οὐδέποτε ὑπερβαίνουν τὰ 5 μ. διαμέτρου, ἐν ἀνάγκῃ δὲ κατασκευάζονται δύο, ἀλλὰ δὲν ἀποτολμᾶται ἡ αὐξίσις τῶν διαστάσεων. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα πάσας τὰς παρατηρήσεις, αἵτινες μὲ ἄγουσιν εἰς τὰ ἄνωτέρω συμπεράσματα, ἀρκούμαι μόνον νὰ προσθέσω τὸ ἐξῆς χαρακτηριστικόν: Ἡ σπουδαιότης τῶν ἀποδείξεων, ἣν προσεκόμισεν ὁ Ξανθουδίδης καὶ ἐπ' ἀνέλαβον εἴτα οἱ ὀπαδοὶ τῆς θολωτῆς στεγάσεως, εἶναι ὅτι ἐν τῷ «θόλῳ» Β τοῦ Πλατάνου ὁλόκληρον δῆθεν τὸ ὕλικόν ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ τάφου! (Vault. Tombs 91: «The building material was almost all of it preserved»). Ὁ Ξανθουδίδης συνέλεξε τὸ ὕλικόν τοῦτο τῶν λίθων καὶ τὸ ἀπεικόνισε μάλιστα (ἐν πίν. 49α), εὗρων τοῦτο διὰ καταμετρήσεως περὶ τὰ 26 κυβικά μέτρα. Τοῦτο ἐπανειλημμένως ἐθεωρήθη σοβαρωτάτη ἀπόδειξις, οὐδεὶς ὅμως ἐσκέφθη, ὅτι συμφώνως πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ θόλου Β (διάμ. 10,23, πάχος δὲ τοίχων περὶ τὰ 2,50 μ.) τὸ ὕλικόν τοῦτο δὲν ἀντιπροσωπεύει (πολλοῦ γε καὶ δεῖ!) οὔτε ἡμίσεος μέτρου ὕψος τῶν τοίχων.

Εἰκ. 1. Ἀποκατάστασις τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ μνημείου ΝΔ. πλευρά.

ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΛΑΤΟΜΟΥ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚῃ ΚΑΙ ΤΟ ΕΝ ΑΥΤῳ ΨΗΦΙΔΩΤΟΝ

Εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως Θεσσαλονίκης, κάτωθεν τῆς Μονῆς Βλατάδων καὶ νοτιοδυτικῶς τοῦ Ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν, εὐρίσκεται μικρὸν οἰκὸ-δόμημα, ἀποκεκλεισμένον ὑπὸ τῶν πέριξ παλαιῶν οἰκιῶν, χρησιμεῦον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ὡς Τζαμίον ὑπὸ τὸ ὄνομα Σουλιτζὲ ἢ Κεραμεντίμ Τζαμί¹.

Ἦτο ὁμως ἀπὸ πολλοῦ γνωστόν, ὅτι τὸ Τζαμίον τοῦτο ἦτο ἄλλοτε βυζαντινὴ ἐκκλησία, εἶχε δὲ μάλιστα δημοσιευθῇ καὶ ἡ κάτοψις αὐτοῦ².

Κατὰ τὸ ἔτος 1921 τὸ μνημεῖον εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ

¹ Τὸ μνημεῖον σημειοῦται μὲ τὸ ὄνομα Souloudja Djami εἰς τὸν τοπογραφικὸν χάρτην, ὃν παραθέτει ἐν τέλει τοῦ βιβλίου του ὁ *O. Tafrali* Topographie de Thessalonique Paris 1913.

² *G. Millet* L'Ecole greque dans l'architecture byzantine Paris 1916 σελ. 70 εἰκ. 33.

ἐπρόκειτο ν' ἀποδοθῇ καὶ πάλιν εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ὁσίου Δαβίδ, ὅφ' ὃ καὶ σήμερον εἶναι γνωστόν. Εὕρισκόμενος τότε ἐν Θεσσαλονίκῃ χάριν ἄλλων ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν ἐπωφελήθην τῆς εὐκαιρίας νὰ μελετήσω αὐτὸ καὶ διαπιστώσω τὴν ἐν τῇ ἀψίδι ὑπαρξίν ψηφιδωτοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ μικρὸν τμήμα ἀπέξεσα τότε ἐκ τοῦ καλύπτοντος αὐτὸ παχυτάτου τουρκικοῦ κονιάματος. Ἐπίσης τότε ἠδυνήθην ν' ἀποκαλύψω καὶ τμήματα τινὰ τοιχογραφιῶν εὕρισκομένων εἰς ἄλλα μέρη τοῦ μνημείου. Τὰ πορίσματα τῶν πρώτων ἐκεῖνων ἐρευνῶν μου ἐδημοσίευσα εὐθὺς ἀμέσως¹. Τὸν πλήρη καθαρισμὸν τοῦ ἐν τῇ ἀψίδι ψηφιδωτοῦ ὡς καὶ τινων τοιχογραφιῶν ἐπεράτωσα ἐν ἔτει 1927, ὁπότε καὶ ἄλλαι ἐργασίαι ἐγένοντο ἐν τῷ μνημείῳ, ἐξ ὧν ἦλθον εἰς φῶς ἄξια λόγου εὐρήματα, ὡς θὰ ἴδωμεν εὐθὺς κατωτέρω. Τέλος ἐν ἔτει 1929 προέβην καὶ εἰς μικρὰν σκαφικὴν ἔρευναν πρὸς διευκρίνισιν τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ ναοῦ, ἀπὸ μακροῦ κατεστραμμένου, καὶ τοῦ ὁποίου θεμέλια μόνον διασώζονται. Δυστυχῶς ὁ χῶρος εἰς ὃν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἀνασκαφὴ εἶναι λίαν περιορισμένος, ὡς ἐκ τῶν γύρω παλαιῶν οἰκιῶν. Ὅπως δὴποτε ἐκ τῆς σκαφικῆς ταύτης ἐρεῦνης ἐξηκριβώθη σχεδὸν ἐντελῶς ἡ κάτοψις τοῦ μνημείου².

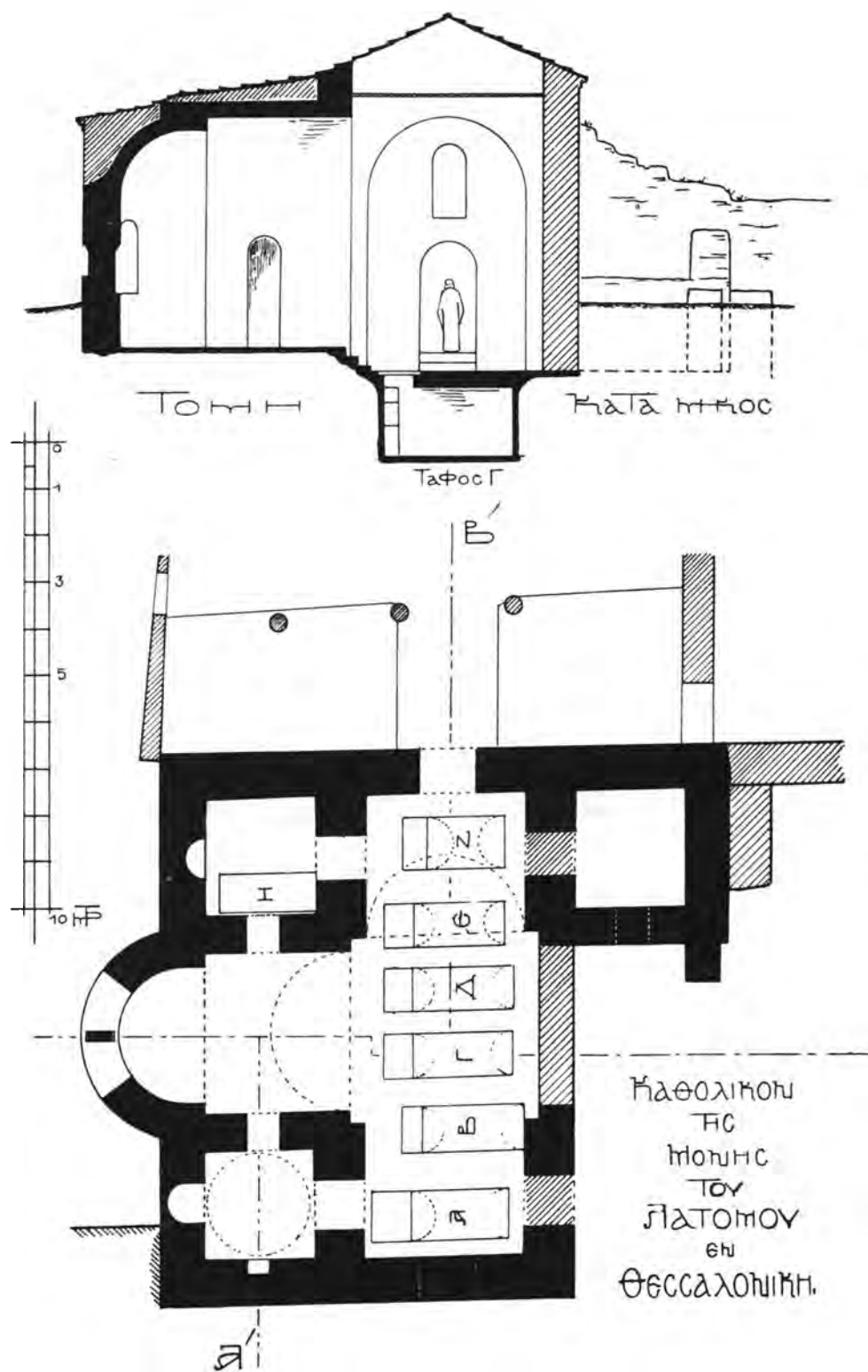
ΤΟ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑ

Ἡ ἐκκλησία ἐν τῇ νῦν αὐτῆς μορφῇ διασώζει τμήμα μόνον τοῦ ἀρχικοῦ οἰκοδομήματος. Σκαφικὴ ἔρευνα γενομένη δυτικῶς τοῦ διασωζομένου μέρους τοῦ ναοῦ καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ἀπομένοντος ἐλευθέρου ἀπὸ τὰς πέριξ οἰκίας ἀπεκάλυψε τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ μνημείου καὶ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ εἴσοδον (*εἰκ. 2-3*). Ὁ ναὸς εἶναι ὅλος ἐκτισμένος διὰ μεγάλων πλίνθων μετὰ παχέος στρώματος κορρασανίου, κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης σύστημα. Ἡ κάτοψις αὐτοῦ, συμπληρουμένη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διασωζομένου μέρους καὶ τῶν ἀνασκαφέντων θεμελίων³ παρουσιάζει ναὸν (*εἰκ. 4*) ἀποτελούμενον ἐκ δύο δια-

¹ Πρβ. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον VI 1920 - 1. Παράρτημα σελ. 190 κ. ἐξ.

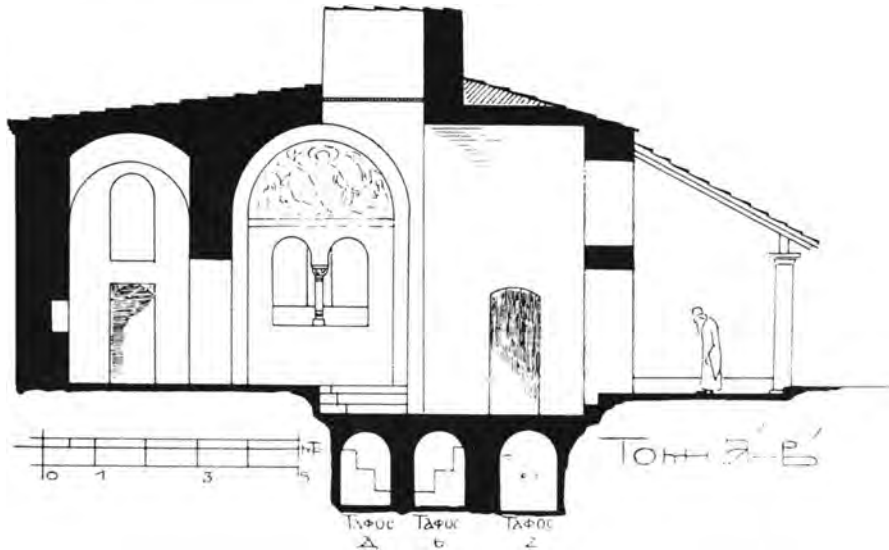
² Εὐθὺς ἄμα τῇ ἀποκαλύψει τοῦ ψηφιδωτοῦ καὶ καθ' ὃν χρόνον παρεσκευάζετο ἡ παροῦσα μελέτη ἐν πλήρει δὲ ἀγνοίᾳ μου ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ἰ. Παπαδόπουλος ἔστειλεν ἐπανελημμένας ἀνακρινώσεις εἰς τὴν Γαλλικὴν Ἀκαδημίαν γενομένας διὰ τοῦ κ. Ch. Diehl (Πρβ. Comptes rendus de l'Academie des Inscriptions et Belles-lettres 1927 σελ. 215 κ. ἐξ.). Ἐπίσης ὁ πατὴρ V. Grumel, πρὸς ὃν ὁ κ. Ἰ. Παπαδόπουλος ἔστειλεν, ὡσαύτως ἐν ἀγνοίᾳ μου, φωτογραφίας, σχέδια καὶ πληροφορίας, ἐδημοσίευσεν ἐκτενὴ περὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ μελέτην ἐν Echos d'Orient 1930 σελ. 157 κ. ἐξ. Τόσον ὁμως αἱ ἀνακοινώσεις τοῦ κ. Ἰ. Παπαδοπούλου ὅσον καὶ ἡ μελέτη τοῦ W Grumel, γενόμεναι ἐν βίᾳ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ πολλῶν στοιχείων, ἅτινα ἐγὼ κατεῖχον, ὡς ἀπὸ μακροῦ ἀσχολούμενος μὲ τὴν ἔρευναν τοῦ μνημείου τούτου, εἶναι, ὡς ἄλλως ἦτο ἐπόμενον, ἀτελεῖς καὶ εἰς πλεῖστα σημεῖα ἐξ ὁλοκλήρου ἐσφαλμέναι οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον δ' ἐπηρέασαν τὴν παροῦσαν μελέτην.

³ Κάτοψιν τοῦ μνημείου πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς ἐδημοσίευσα ἐν Α. Δ. VI 1920 - 1. Παράρτημα σελ. 191 εἰκῶν 2.

Είκ. 2. Κάτοψις καὶ τομή κατὰ μῆκος τοῦ μνημείου ἐν τῇ νῦν αὐτοῦ καταστάσει.

σταυρουμένων καμαρῶν, αἵτινες ἐπὶ τοῦ σημείου τῆς διασταυρώσεως ὑπεβάσταζον τρούλλον μὴ διασφωζόμενον πλέον¹. Τοῦ τρούλλου τούτου τὸ τύμπανον πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ἐξωτερικῶς οὐχί, ὡς συνήθως πολυγωνικόν, ἀλλὰ τετράγωνον καὶ τοῦτο διότι τὰ σφαιρικὰ τρίγωνα εὐρίσκοντο ὅχι εἰς τὴν βάσιν τοῦ τυμπάνου, ὅπου οὐδὲν ἔχνος αὐτῶν ὑπάρχει, ἀλλὰ πολὺ ὑψηλότερον. Ὁ τρούλλος ἄρα

Εἰκ. 3. Τομή κατὰ πλάτος.

εἶχε μορφήν ἀνάλογον πρὸς τὸν στεγάζοντα τὸ λεγόμενον Μουσωλεῖον τῆς Galla Placidia ἐν Ραβέννῃ².

Ὁ οὕτω ὑπὸ τῶν δύο καμαρῶν σχηματιζόμενος σταυρὸς περικλείεται ἐντὸς τετραγώνου, οἱ δὲ κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας ἀπομένοντες μικροὶ τετράγωνοι χώροι στεγάζονται διὰ χαμηλῶν ἡμισφαιρικῶν ὀροφῶν (calottes)³ (Πρβ. εἰκ. 3). Ἐκ τῶν τετραγώνων τούτων χώρων οἱ δύο πρὸς ἀνατολὰς χρησιμεύουσιν ὡς Πρόθεσις καὶ Διακονικόν. Ἡ Ἀψίς, ἡμικυλινδρική καὶ ἐξωτερικῶς (εἰκ. 5), φέρει μέγα δίλοβον παράθυρον χωριζόμενον ὑπὸ κιονίσκου μετὰ προεξέχοντος ἐπιθήματος, τὸ ὁποῖον κοσμεῖται κατὰ τὰς δύο στενὰς αὐτοῦ πλευρὰς ὑπὸ σταυροῦ ἐντὸς κύκλου ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τοῦ ὁποῖου ἐκφύονται δύο βλαστοὶ ἀπολή-

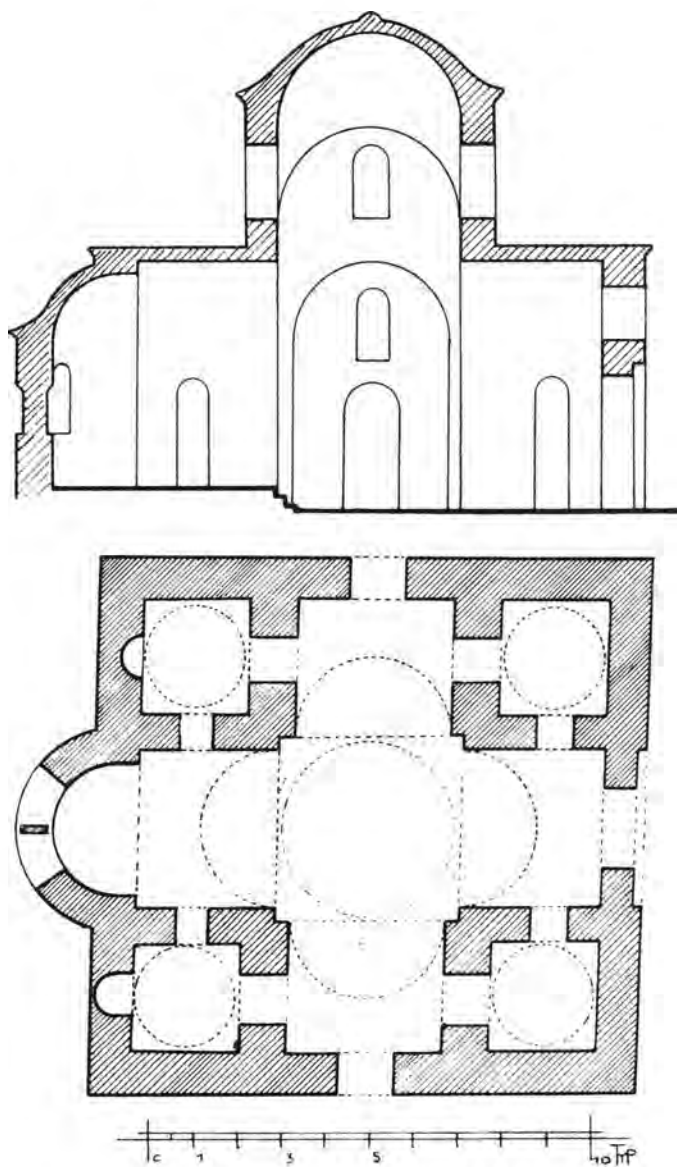
¹ Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ τρούλλου οἱ Τούρκοι ἐκάλυψαν ὁλόκληρον τὸ μνημεῖον διὰ σαρμαρῶν στέγης, τὸ δὲ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν δύο καμαρῶν τετράγωνον ἀνοιγμα, ἐφ' οὗ ὑψοῦτο ὁ τρούλλος, ἔφραξαν δι' ἐπιπέδου ξυλίνης ὀροφῆς (ταβανίου) (Πρβ. τὰς τομὰς ἐν εἰκ. 2-3).

² Βλ. σχέδια τούτου προχείρως παρὰ *H. Holzinger* *Altchristliche und Byzantinische Baukunst* 3η ἔκδ. Leipzig 1909 σελ. 82.

³ Νῦν διακρίνεται μόνον ἡ τῆς Προθέσεως. Ἡ τοῦ Διακονικοῦ κρύπτεται ὑπὸ τουρκικῆς ξυλίνης ἐπιπέδου ὀροφῆς.

γοντες εἰς κισσόφυλλα (*εἰκ. 10*). Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον αὐτῆς εὐρίσκεται τὸ ἀποκαλυφθὲν ψηφιδωτὸν περὶ οὗ κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος.

Τὸ μνημεῖον κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν ἔφερε καὶ νάρθηκα, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ δύο ἐπάλληλα στρώματα κονιαμάτων μετὰ τοιχογραφιῶν τ' ἀποκα-

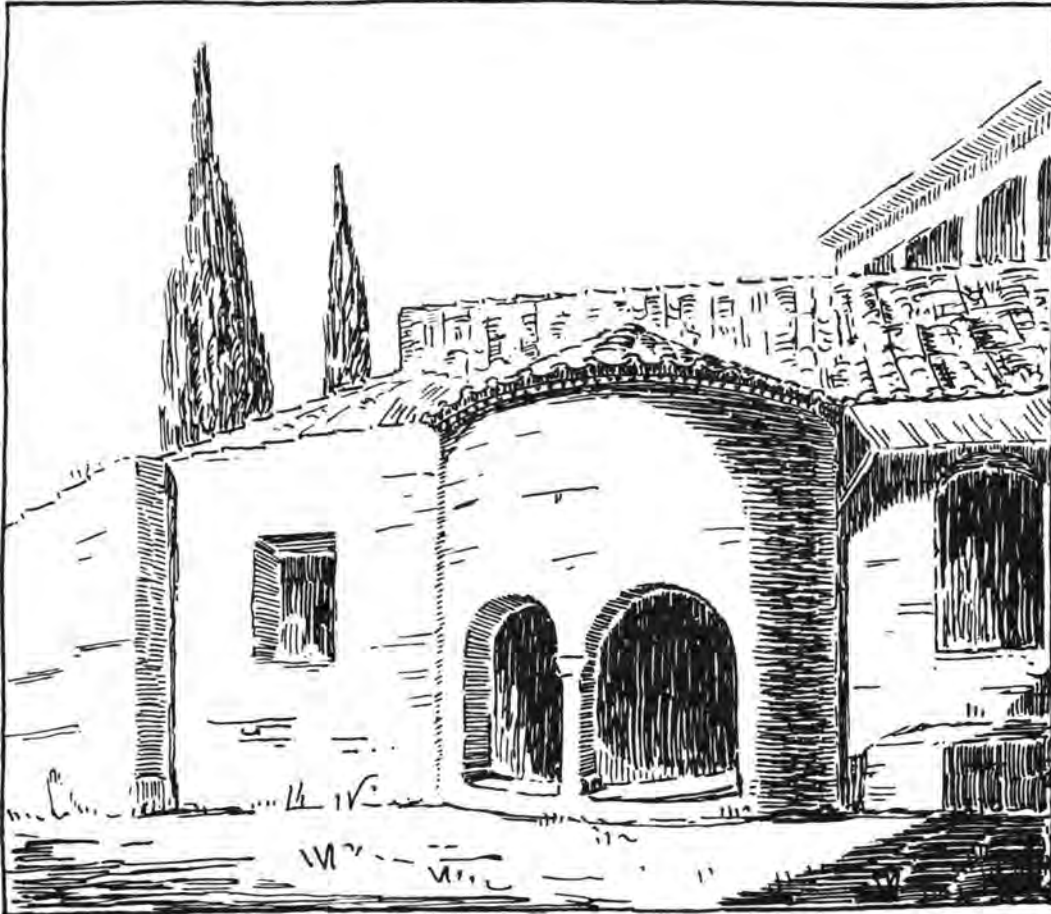
Εἰκ. 4. Κάτοψις καὶ τομὴ συμπεπληρωμέναι.

λυφθέντα κατὰ τὴν γενομένην σκαφικὴν ἔρευναν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Ὁ νάρθηξ ὅμως οὗτος φαίνεται, ὅτι ἦτο ἀνοικτός, ἀπλοῦν δηλαδή ὑπόστεγον στηριζόμενον ἐπὶ κιόνων καὶ περιβάλλον ἴσως τὸ μνημεῖον κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευρὰς βορείαν, δυτικὴν καὶ νοτίαν. Τοῦτο ἄγεται τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι οὐδὲν ἴχνος τοίχου ἀνήκοντος εἰς κτιστὸν νάρθηκα εὐρέθη δυτικῶς τοῦ μνημείου. Τοιοῦτος ἄλλως ἀνοικτὸς νάρθηξ δὲν εἶναι τι ἀσύνηθες διὰ τὴν Θεσσαλονίκην¹. Πάντως τὸ ζήτημα δὲν δύναται νὰ διαφωτισθῇ πλήρως πρὸ τῆς ἐντελοῦς ἀνασκαφῆς τοῦ δυτικῶς τοῦ μνημείου χώρου. Εἶναι τέλος πολὺ πιθανόν, ὅτι τὸ σημερινὸν τουρκικὸν ὑπόστεγον τὸ εὐρισκόμενον πρὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ μνημείου (*εἰκ. 6*) ἐπέχει ἐν μέρει τὴν θέσιν τοῦ παλαιότερου νάρθηκος.

Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος, ὃν παρουσιάζει τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς οἰκοδόμημα δὲν εἶναι βεβαίως μοναδικὸς ἐνταῦθα. Οὗτος ἀποτελεῖ συμπεπληρωμένην μορφήν

¹ Πρβ. *Α. Millet* ἐνθ' ἀν. 131 κ. ἑξ.

ἐκείνου εἰς ὃν ἀνήκει τὸ λεγόμενον Μουσωλεῖον τῆς Galla Placidia ἐν Ραβέννῃ¹. Ἡ διάταξις τῶν διασταυρουμένων καμαρῶν εἶναι ἡ ἰδίᾳ μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως, ὅτι τὰ μεταξὺ τῶν σκελῶν τοῦ σταυροῦ κενὰ εἰς τὸ ἡμέτερον μνημεῖον διαμορφοῦνται εἰς τέσσαρας τετραγώνους χώρους οὕτως ὥστε ἐν κατόψει ὁ ναὸς νὰ

Εἰκ. 5. Ἡ ἀνατολική πλευρὰ μετὰ τῆς Ἀψίδος.

παρουσιάζῃ τὸν τύπον σταυροῦ ἐγγεγραμμένου ἐντὸς τετραγώνου. Ὁ σταυρὸς ὅμως οὗτος εἶναι ὁρατὸς μόνον εἰς τὴν κάτωψιν ὃχι δὲ καὶ εἰς τὴν στέγην, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰς σταυροειδεῖς μετὰ τρούλλου βυζαντινὰς ἐκκλησίας τῶν ἀπὸ τοῦ 10^{ου} καὶ ἐφεξῆς αἰῶνος χρόνων. Τοῦτο δὲ συμβαίνει διότι τῶν τεσσάρων παρὰ τὰ σκέλη τοῦ σταυροῦ τετραγώνων χώρων τὸ ὕψος εἶναι ἐλάχιστα μόνον μικρότερον ἀπὸ τοῦ τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ (πρβ. εἰκ. 3) καλύπτονται δὲ οὗτοι ἐξωτερικῶς

¹ Κάτοψις παρὰ *G. Rivoira* *Le origini della architettura lombarda* 2^a ἐκδ. Milano 1908 σελ. 28 εἰκ. 28. Πρβ. καὶ *Holzinger* ἐνθ' ἀν.

ὑπὸ τῆς ἰδίας στέγης ἣτις καλύπτει καὶ τὰ πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς σκέλη τοῦ σταυροῦ (εἰκ. 7, 8).

Πρὸς τὴν μορφήν, ἣν ἔχει τὸ ἡμέτερον μνημεῖον συγγενὴς εἶναι σειρὰ ὅλη τοιούτων οἰκοδομημάτων ἀναγομένων εἰς διαφορωτάτας ἐποχάς¹. Ἐκ τούτων τρία κυρίως ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς ἐνταῦθα ὡς παρουσιάζοντα τὰς περισσοτέρας ἀναλογίας πρὸς τὸ ἡμέτερον: τὸ μικρὸν οἰκοδόμημα παρὰ τὴν βασιλικὴν τοῦ Aladja - Jaïla ἐν Μ. Ἀσίᾳ² χρησιμεῦον ὡς Βαπτιστήριον, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ

Εἰκ. 6. Νοτία πλευρά.

τῆς μαρμαρίνης κολυμβήθρας τῆς ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ εὐρισκομένης³, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ δύο ἐκκλησίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ Kalender - Djami⁴ καὶ τὸ Atik - Mustapha - Pacha - Djami⁵.

Δυστυχῶς καὶ τῶν τριῶν τούτων μνημείων ἡ χρονολογία δὲν εἶναι ἐπακριβῶς ὠρισμένη. Τὸ κτίσμα τοῦ Aladja - Jaïla ὁ Rott ἀνάγει εἰς τὸν 5^{ον} αἰῶνα εἶναι

¹ Ἀπαρίθμησις τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν παρὰ *Millet* Ecole σελ. 70 κ. ἐξ.

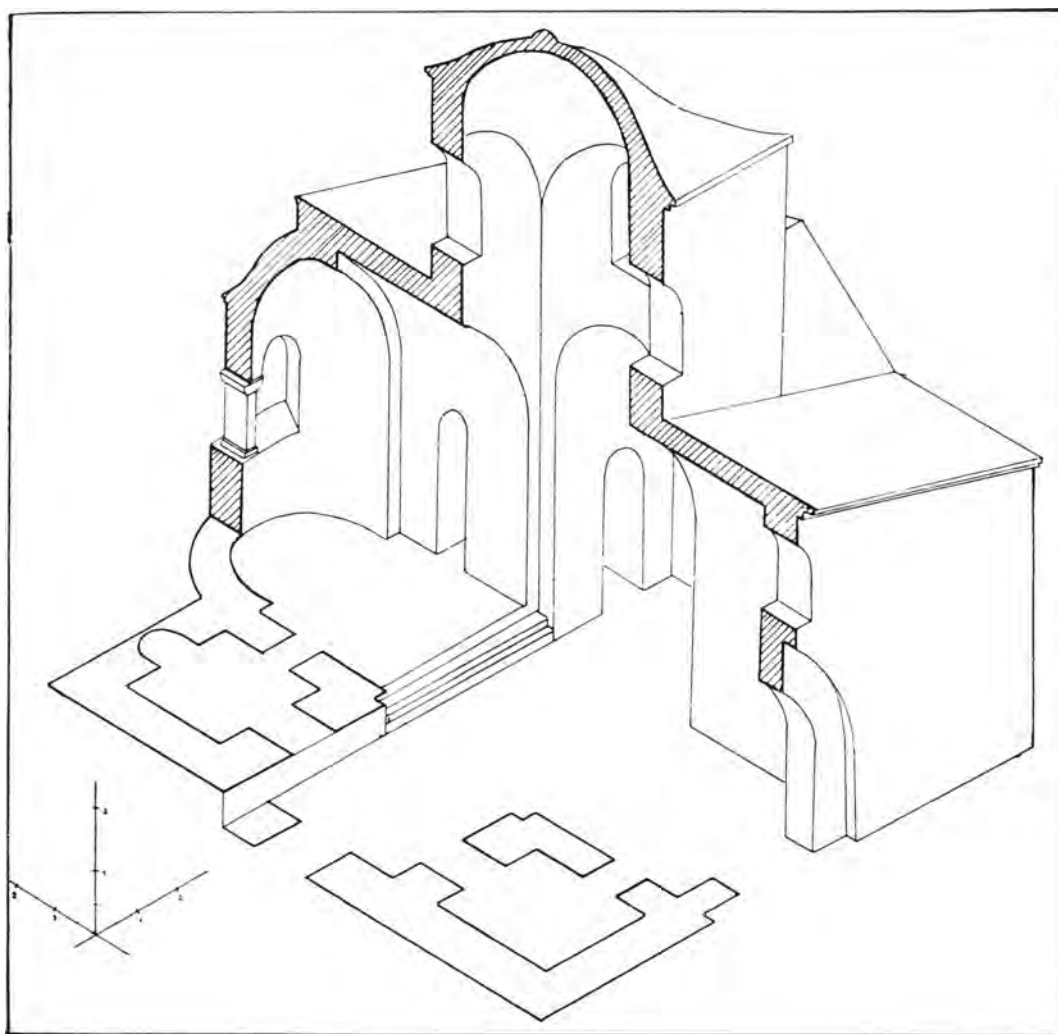
² *H. Rott* Kleinasiatische Denkmäler Leipzig 1908 σελ. 318 εἰκ. 118.

³ *R. von Schneider* παρὰ *E. Petersen - F. von Luschan* Reisen in Lykien, Milyas und Kibyratis (Reisen im südwestlichen Kleinasien II) Wien 1889 σελ. 39. Πρβ. καὶ *J. Strzygowski* Kleinasien Leipzig 1903 σελ. 139.

⁴ *J. Ebersolt - A. Thiers* Les Eglises de Constantinople - Paris 1913 σελ. 93 κ. ἐξ. Πίν. XXII-XXVII. *A. v. Millingen* Byzantine churches in Constantinople London 1912 σελ. 183 κ. ἐξ.

⁵ *Ebersolt - Thiers* ἐνθ' ἀν. σελ. 131 κ. ἐξ. Πίν. XXX - XXXI. *Millingen* ἐνθ' ἀν. 131 κ. ἐξ. Τὰς δύο ταύτας ἐκκλησίας ὁ *N. Brunov* (BZ. XXVII 1927. 65) θεωρεῖ πεντακλίτους.

δὲ πάντως βέβαιον, ὅτι ἀνήκει εἰς παλαιότερους τοῦ 9^{ου} αἰῶνος χρόνους, καθ' ὅσον ἐν τῇ παρ' αὐτῷ μεγάλῃ βασιλικῇ διεσώθη ἐπιγραφὴ ἀναφέρουσα ἀνοικοδόμησιν κατὰ τὸ ἔτος 812¹. Διὰ τὰς δύο ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεγίστη ὑφίσταται διαφορὰ γνώμων. Τὸ Kalender σχετίζουσι συνήθως, ἄνευ ὁμως

Εἰκ. 7. Τομὴ ἰσομετρικὴ τοῦ μνημείου συμπεπληρωμένον.

σοβαρῶν ἀποδείξεων, πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Θεοτόκου «εἰς τὰ Διακονίσσης» ἀνεγερθεῖσαν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου ἐν ἔτει 598² ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ὁ Millingen (ἐνθ' ἀν. σελ. 184 κ. ἑξ. Πρβ. καὶ σελ. 335) θεωρεῖ τοῦτο ὡς κτίσμα τοῦ

¹ v. *Schneider* παρὰ *E. Petersen - F. von Luschan* ἐνθ' ἀν. 39 κ. ἑξ.

² *Ebersolt - Thiers* ἐνθ' ἀν. Πρβ. *O. Wulff* *Altchristliche und Byzantinische Kunst* σελ. 389 κ. ἑξ. καὶ *Zaloziecky* ἐν B.Z. XXVII 1928 σελ. 377.

9^{ου} αιώνος, ό δὲ Diehl τοποθετεῖ τοῦτο τὸ ἀργότερον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 7^{ου} αἰῶ-
νος¹. Ὅχι περισσότερον ἐξηκριβωμένη εἶναι ἡ χρονολογία τοῦ Atik - Djami τὸ
ὁποῖον ταυτίζεται συνήθως, ἂν καὶ αὐθαιρέτως ἴσως, πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῶν
Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Μάρκου. Τὸ μνημεῖον τοῦτο οἱ Ebersolt - Thiers (ἐνθ' ἀν.
136) τοποθετοῦσιν ἀορίστως εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 10^{ου} καὶ ἐφεξῆς αἰῶνος περίοδον,

Εἰκ. 8. Ἀρχικὴ διάταξις τῆς στέγης.

ό δὲ Millingen (ἐνθ' ἀν. 335) ὅπως καὶ ό Diehl (ἐνθ' ἀν. 133) τοποθετοῦσιν αὐτὸ
εἰς τὸν 9^{ον} αἰῶνα.

Ἐν τούτοις τ' ἀνωτέρω μνημονευθέντα μνημεῖα παρουσιάζουσι τὸν τύπον
ἀπληρτισμένον ἤδη καὶ μάλιστα εἰς ἐκκλησίας μεγάλων σχετικῶς διαστάσεων. Τὸ
ἡμέτερον μνημεῖον, ἂν θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἀρχαιότερον τῆς σειρᾶς, θὰ
ἔπρεπε κυρίως νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τὸ παλαιότερον γνωστὸν παράδειγμα ἐφαρ-
μογῆς εἰς ἐκκλησίαν συστήματος ἀρχιτεκτονικοῦ παλαιοτάτου, τὸ ὁποῖον εὐρίσκο-
μεν ἀπαράλλακτον ἤδη κατὰ τὸν 2^{ον} αἰῶνα, ἂν ἡ ὑπὸ τοῦ Rivoira χρονολόγησις
τοῦ ἐν Kusr - en - Neijis τῆς Συρίας κτίσματος εἶναι ἀκριβής².

¹ Ch. Diehl Manuel d'art Byzantin 2^a ἔκδ. Paris 1925 - 6. I σελ. 332.

² Rivoira ἐνθ' ἀν. σελ. 75 εἰκ. 77 πρὸς καὶ σελ. 388.

Μορφὴν λίαν ἀνάλογον πρὸς τὸ ἡμέτερον μνημεῖον, ἀλλὰ μὲ τὸν σταυρὸν ἐγγεγραμμένον ἐντὸς κύκλου, ἴσως λόγῳ τοῦ εἰδικοῦ αὐτοῦ προορισμοῦ, διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὑπόγειον νεκρικὸν οἰκοδόμημα ἀνασκαφέν εἰς τὸ Ἑβδομον (Μακρί-κιοῖ) τῆς Κων/πόλεως καὶ χρονολογούμενον ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 5^{ου} αἰῶ-
νος¹. Τὸ ἡμέτερον οἰκοδόμημα εἶναι μορφὴ περισσότερον ἐξειλιγμένη τοῦ τύπου τούτου ἀπηρτισμένη ἤδη εἰς ἐκκλησίαν.

Κατὰ ταῦτα θὰ ἡδυνάμεθα μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ τοποθετήσωμεν τὴν ἀνέγερσιν αὐτοῦ εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ 5^{ου} αἰῶνος. Εἰς ἐνίσχυσιν τῆς χρονολο-
γήσεως ταύτης ἔρχονται, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν γλυπτῶν καὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ ἐξαγόμενα συμπεράσματα.

Οἱ τάφοι. Κατὰ τὰς ἐν ἔτει 1927 γενομένας ἐν τῷ μνημείῳ ἐργασίας ἀφηρέθη τὸ ὑπερυψωμέ-
νον τουρκικὸν δάπεδον τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀποτελού-
μενον ἐκ σεσηπτότων ξύλων, κάτωθεν δὲ αὐτοῦ ἀνευ-
ρέθη τὸ ἀρχικὸν ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύ-
φθησαν ἑπτὰ τάφοι. (Πρβ. εἰκ. 2-3). Τούτων οἱ ἑξ
εὐρίσκονται εἰς τὸν κυρίως ναὸν κατὰ μῆκος τῆς
ἀπὸ Β πρὸς Ν βαινούσης κεραίας τοῦ σταυροῦ. Οἱ
τάφοι οὗτοι εἶναι ἐκτισμένοι διὰ πλίνθων καὶ στε-
γάζονται ὑπὸ καμάρας, ἥτις κατὰ τὸ ἀνατολικὸν
Εἰκ. 9. Μονόγραμμα ἐπὶ τοῦ τάφου Γ.
αὐτῆς ἄκρον ἀφήνει τετράγωνον ἄνοιγμα φρασσό-
μενον διὰ μαρμαρίνης πλακὸς μετὰ δύο σιδηρῶν κρίκων χρησιμευόντων διὰ τὴν
ἄρσιν αὐτῆς. Εἰς μίαν ἐκ τῶν διασωθεισῶν τοιούτων πλακῶν, τὴν ἐπὶ τοῦ τάφου
Γ τοῦ ἡμετέρου σχεδίου (εἰκ. 1), εἶναι χαραγμένον σταυροεῖδές μονόγραμμα δυνά-
μενον, ὡς νομίζω, ν' ἀναγνωσθῇ: ΕΥΔΩΡΟΥ (*εἰκ. 9*). Εἰς τὴν ἀνατολικὴν τέλος
πλευρὰν ἐκάστου τάφου ὑπάρχει κλίμαξ κτιστή. Ὁ τελευταῖος τάφος, σημειούμενος
ἐν τῷ ἡμετέρῳ σχεδίῳ μὲ τὸ στοιχεῖον Η, εὐρίσκεται εἰς τὸ Διακονικὸν καὶ εἶναι
ὀρθογώνιος καλυπτόμενος ὅχι ὑπὸ καμάρας, ὡς οἱ ἄλλοι, ἀλλὰ διὰ μαρμαρίνων
πλακῶν. Εἰς τὰς παρειὰς αὐτοῦ διακρίνονται δι' ἐρυθροῦ χρώματος γεγραμμένα
λείψανα τινα κοσμημάτων καὶ ἐπιγραφῶν λίαν ὁμῶς ἐξίτηλα, ἐξ ὧν ἀναγινώσκε-
ται μόνον τὸ ὄνομα ΠΑΥΛΟΥ. Ἐντὸς τῶν τάφων οὐδὲν ἄξιον λόγου εὐρέθη πλὴν
μόνον ἐν τῷ τάφῳ Δ τμήματα σιδηρᾶς ζώνης ἐξ ἐκείνων ἃς ἔφερον οἱ «σιδηρού-
μενοι» μοναχοί.

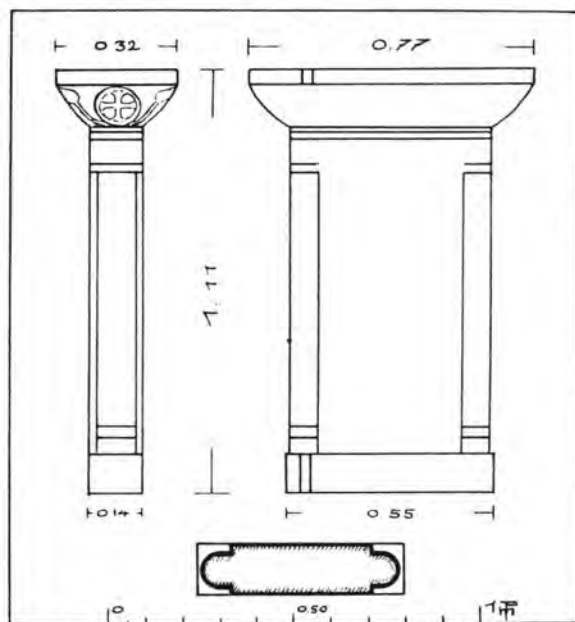

¹ Th. Macridy - J. Ebersolt ἐν B.C.H. XLVI 1922 σελ. 363 κ. ἑξ.

Οἱ ἀνωτέρω περιγραφέντες τάφοι, ὥς δεικνύει ἡ θέσις αὐτῶν, εἶναι μεταγενέστεροι τοῦ μνημείου καὶ δὲν κατεσκευάσθησαν πάντες κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους. Ἀκριβεστέρα ὅμως χρονολόγησις αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ.

Γ Λ Υ Π Τ Α

Ἐκ τοῦ γλυπτικοῦ διακόσμου τοῦ μνημείου ἐλάχιστα μόνον λείψανα περιεσώθησαν, λίαν ὅμως χαρακτηριστικά. Τὸ μόνον κατὰ χώραν εὗρισκόμενον γλυπτόν εἶναι ὁ κιονίσκος ὁ χωρίζων

Εἰκὼν 10.

Κιονίσκος τοῦ διλόβου παραθύρου τῆς Ἀψίδος.

τὸν εἶναι ὁ κιονίσκος ὁ χωρίζων τὸ δίλοβον παράθυρον τῆς ἀψίδος (εἰκ. 10). Τὸ ἐπίθημα αὐτοῦ κοσμεῖται κατ' ἀμφοτέρας τὰς στενὰς πλευρὰς ὑπὸ κύκλου περιβάλλοντος σταυρὸν καὶ ἔχοντος ἑκατέρωθεν δύο βλαστοὺς ἐκφυομένους ἐκ τοῦ κάτω αὐτοῦ μέρους ἀπολήγοντας δὲ εἰς κισσόφυλλα. Τὸ θέμα τοῦτο συνηθέστατον μὲ ποικίλας παραλλαγὰς κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα ἐπὶ θωρακίων¹ καὶ σαρκοφάγων², εἶναι ἀρκούντως σπάνιον ἐπὶ ἐπιθημάτων κιονίσκων, οὕτως ὥστε ὁ ἡμέτερος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης νὰ εἶναι λίαν ἀξιόλογος.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἐδάφους τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν τουρκικῶν ἐπιχώσεων ἤλθον εἰς φῶς γλυπτὰ τινὰ τὰ ἑξῆς:

Θωράκια. 1) Τμῆμα ἐκ μεγάλου θωρακίου φέροντος ἐντὸς ἀπλοῦ πλαισίου ἐλαφρῶς ἔκτυπον δίσκον ἐντὸς τοῦ ὁποίου μονογραμματικὸς ἐξάκτινος ἀστὴρ φέρων ἴσως εἰς τὸ ἀπολεσθὲν ἄνω μέρος τῆς κατακορύφου κεραίας τὸ Ρ (εἰκ. 11). Τὸ ἀπλοῦν τοῦτο μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ συνηθέστατον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χριστιανικῶν χρόνων³ ἐξακολουθεῖ χρησιμοποιούμενον καὶ τὸν 5^{ον} ἀκόμη αἰῶνα⁴.

¹ J. Laurent Delphes chretien ἐν BCH XXIII 1899 σελ. 246 κ. ἐξ. J. Ebersolt Mission archeologique de Constantinople Paris 1921 σελ. 40 κ. ἐ. Πίν. XXXV.

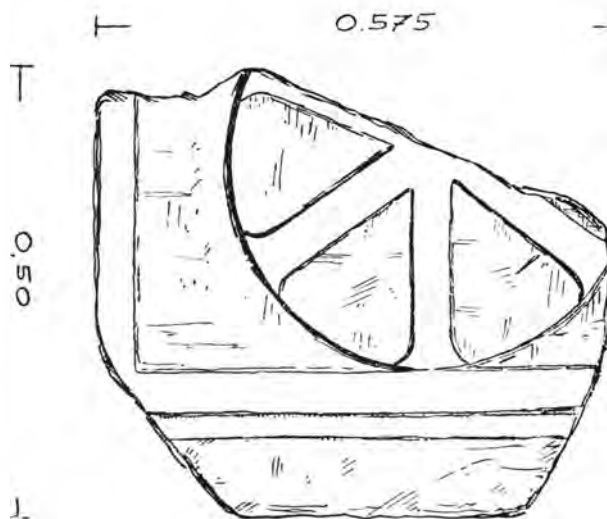
² Ch. Diehl Ravenne Paris 1907 σελ. 85, 92.

³ Πρὸς. προχείρως Kaufmann Handbuch der christlichen Archäologie ἐκδ. 3η Paderborn 1922 σελ. 269 κ. ἐξ.

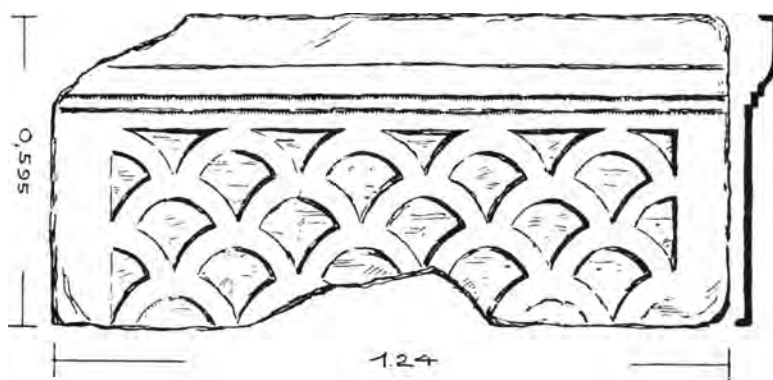
⁴ Laurent ἐνθ' ἀν. σελ. 245.

2) Τμήμα ἐξ ἑτέρου μεγάλου θωρακίου φέροντος ἄνω προεξέχον πλαίσιον καὶ κοσμουμένον ὑπὸ ἐπαλλήλων ἡμικυκλίων, τοῦ γνωστοῦ παλαιοχριστιανικοῦ θέματος τῆς transenna¹ (εἰκ. 12).

3) Σπουδαιότερον εἶναι τμήμα θωρακίου φέρον πλουσίαν διακόσμησιν συνισταμένην ἐκ συμπλεκόμενων κύκλων, ὧν τὰ ἐσωτερικῶς ἀπομένοντα ρομβοειδῇ κενὰ πληροῦνται ὑπὸ τετραφύλλου κοσμήματος² (εἰκ. 13). Τὸ ἐπὶ τοῦ θωρακίου τούτου διακοσμητικὸν θέμα δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν τέχνην. Τοῦτο εὐρίσκεται ὅχι μόνον ἐπὶ ψηφιδωτῶν³ καὶ ἔργων μικροτεχνίας⁴ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ γλυπτῶν ἀναγομένων εἰς τοὺς περὶ τὸν 5^{ον} αἰῶνα χρόνους⁵.

Εἰκ. 11. Τμήμα θωρακίου.

Εἰκ. 12. Τμήμα θωρακίου.

Κιονόκρανα δύο μόνον ἀνευρέθησαν:

1) Μικρὸν κιονόκρανον κορινθιακὸν (ῥψ. 0,30) κοσμούμενον ὑπὸ τεσσάρων φύλλων μαλακῆς ἀκάνθου, ἅτινα πληροῦσι τὰς γωνίας αὐτοῦ καὶ ἐνοῦνται κατὰ τὸ μέσον ἐκάστης πλευρᾶς (εἰκ. 14).

Τὸ κιονόκρανον τοῦτο ὡς ἐκ τοῦ τρόπου τῆς συνθέσεως τῆς ἐπ' αὐτοῦ διακο-

¹ Πρβ. **O. Wulff** Altchristliche und Byzantinische Kunst σελ. 266.

² Ἄλλοτερον θωράκιον ὁμοίαν ἐντελῶς φέρον διακόσμησιν καὶ ὁμοίων διαιστάσεων εὐρίσκεται εἰς τὸ πρόχειρον Μουσεῖον ἐν Ἀγ. Γεωργίῳ Θεσσαλονίκης, ἄγνωστον πόθεν προερχόμενον.

³ Ἀγ. Γεώργιος Θεσσαλονίκης **Ch. Diehl - M. Le Tourneau - Saladin** Les Monuments chretiens de Salonique Paris 1918 σελ. 24 εἰκ. 3.

⁴ Ἀργυροῦς δίσκος ἐκ Κύπρου ἐν τῷ Βρετ. Μουσείῳ **O. Dalton** Byzantine art and archaeologie Oxford 1911 σελ. 687 εἰκ. 436. Κώδιξ τοῦ Διοσκορίδου ἐν Βιέννῃ **Diez** παρὰ **Strzygowski** Byzantinische Denkmäler III Wien 1903. Πίν. II.

⁵ **Laurent** ἐνθ' ἂν. 268 κ. ἐξ. Σουλὴν θύρα Sabina ἐν Ρώμῃ. **A. Colasanti - C. Ricci** L'arte Byzantina in Italia Milano [1923]. Πίν. 71 κάτω δεξιὰ. Πρβ. καὶ **Wulff - Volbach** Die altchristl. byzant. und italien. Bildwerke Ergänzungsband Berlin - Leipzig 1923 σελ. 6 N° 6711 καὶ **Γ. Σωτηρίου** ἐν Α.Δ. VII 1921 - 2 σελ. 172 εἰκ. 46.

σμήσεως καὶ τῆς γλυπτικῆς αὐτῆς ἐκτελέσεως δύναται χρονολογικῶς νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν τελευταίων τῆς σειρᾶς τοῦ τύπου τούτου καὶ νὰ τοποθετηθῇ οὕτως εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος¹.

Εἰκ. 13. Τμήμα θωρακίου.

Ἐπιθήματα δύο ἐπίσης ὑπάρχουσιν (εἰκ. 16) ὧν τὸ ἕτερον ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον ὡς παρουσιάζον μορφὴν πλησιάζουσιν αὐτὸ πρὸς τὸ σύνθετον ἰωνικὸν μετ' ἐπιθήματος κιονόκρανον.

Τ' ἀνωτέρω περιγραφέντα γλυπτὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη δὲν εἶναι βέβαιον ἂν πάντα ἀνήκωσιν εἰς τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς μνημεῖον. Εἶναι λίαν αἰσθητὴ ἡ ἀντίθεσις τῆς λιτότητος τῶν δύο πρώτων θωρακίων (εἰκῶν 11-12) πρὸς πλουσιωτάτην διακόσμησιν τοῦ

Εἰκ. 14. Κιονόκρανον.

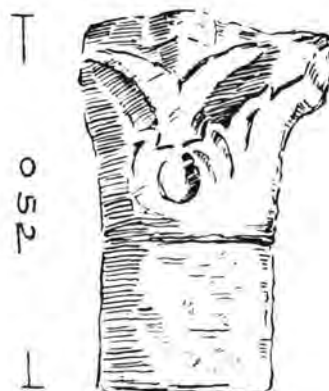
¹ Περὶ τοῦ τύπου τούτου τῶν κιονοκράνων καὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ βλ. Γ. Σωτηρίου ἐν ΑΕ 1929 σελ. 54 κ. ἐξ.

² Νῦν τὸ κιονόκρανον εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν κίωνων, τοῦ ἀριστεροῦ, τῶν ὑποβασταζόντων τὸ τουρκικὸν ὑπόστεγον πρὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ μνημείου (βλ. εἰκ. 6).

τρίτου (εἰκ. 13). Ἐξ ἄλλου ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ τελευταῖον ἐκόσμει τὸ λίθινον τέμπλον τοῦ ναοῦ, καὶ τοῦτο εἶναι πολὺ πιθανόν, δὲν γνωρίζω ποίαν θέσιν θὰ ἠδύναντο νὰ κατέχωσι τὰ δύο ἄλλα ἰδίᾳ δὲ τὸ δεύτερον τοῦ ὁποίου αἱ διαστάσεις εἶναι σχετικῶς μεγάλαι.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ κιονόκρανα δεδομένου, ὅτι οὐδαμοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ ὑπῆρχον κίονες ὡς δεικνύει ἡ κάτοψις, δυνάμεθα μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ταῦτα, καὶ μάλιστα τὸ πρῶτον (εἰκ. 14) προέρχονται ἀπὸ τὸ κιβώριον τῆς Ἀγίας Τραπέζης. Πρὸς τὴν χρῆσιν ἄλλως ταύτην συμφωνοῦν καὶ αἱ μικραὶ αὐτῶν διαστάσεις.

Τὰ δύο ὁμῶς ἐπιθήματα εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸ ἡμέτερον μνημεῖον. Οὐδαμοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ ὑπῆρχον κίονες ὑποβαστάζοντες μεγάλα τόξα, ὧν τὴν

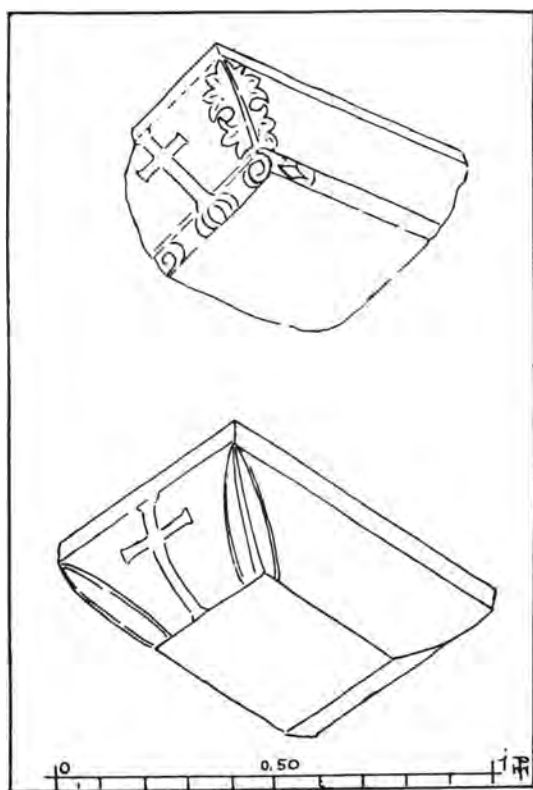

Εἰκ. 15. Κιονόκρανον μετὰ σταυροειδὲς κορυμμῆς τμήματος κορυμμῆς κίονος.

ὑπαρξιν προὑποθέτουσι τὰ ἐπιθήματα ταῦτα. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι ταῦτα ἐκομίσθησαν ἀλλαχόθεν καὶ οὐδόλως κατὰ συνέπειαν σχετίζονται μὲ τὴν ἐξεταζομένην ἐκκλησίαν.

Εἰς χωριστὴν τέλος κατηγορίαν ἀνήκουσι δύο ἄλλα γλυπτὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐν τῷ ναῷ εὑρεθέντα.

1) Μικρὸς τετράγωνος στυλίσκος (ὕψος 0,28, πλάτος ἐκάστης πλευρᾶς 0,13) κοσμούμενος κατὰ τὴν μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ ὑπὸ κυματοειδῶς βαίνοντος διπλοῦ βλαστοῦ, ὅστις φέρει κατὰ διαστήματα κόμβους καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου φύονται φύλλα ἀκάνθης, μορφῆς καθαρῶς βυζαντινῆς, πληροῦντα τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ βλαστοῦ ἀπομένοντα κενὰ (εἰκ. 17). Ἡ διακόσμησις τοῦ στυλίσκου τούτου, ἂν καὶ κατὰ τὴν σύνθεσιν αὐτῆς ἐνθυμίζει τὴν σει-

Εἰκ. 16. Ἐπιθήματα.

ρὰν τῶν ἀναγλύφων τῶν καλουμένων τῆς μεταβατικῆς περιόδου¹, ἐν τούτοις ἡ

¹ Πρβ. J. Strzygowski Altaï - Iran und Völkerwanderung Leipzig 1917 σελ. 74 κ. ἐξ.

τεχνική αὐτῆς ἐκτέλεσις πλησιάζει πολὺ περισσότερον πρὸς τὰ γλυπτὰ τοῦ 12^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 13^{ου} αἰῶνος καὶ μάλιστα πρὸς τὸ ἀπὸ τοῦ 1232 χρονολογούμενον τεμάχιον ἐπιστυλίου τῆς Μονῆς τοῦ Κυνηγοῦ (νῦν ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν)¹.

Εἰκ. 17. Στυλίσκος τέμπλου (;).

2) Τμῆμα ἐπιστυλίου (μῆκ. 0,93, ὕψ. 0,10) κοσμούμενον ὑπὸ σειρᾶς τριφύλλων συνδεομένων πρὸς ἀλλήλα δι' ἡμικυκλίων (εἰκ. 18). Τὸ κόσμημα τοῦτο νομίζω ὅτι θὰ ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς μορφή ἐκφυλισμένη ἐνὸς ἄλλου ἀποτελουμένου ἐκ σειρᾶς τριφύλλων ἐφαπτομένων ἀλλήλων καὶ συνδεομένων κάτω δι' ἡμικυκλίων. Τοῦ κοσμήματος τούτου ἄριστον παράδειγμα παρέχει εἰς ἡμᾶς τμῆμα γλυπτοῦ εὑρεθὲν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ναοῦ τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ². Ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἐπιστυλίου τὰ τριφύλλα ἔχουσιν ἀπομακρυνθῇ ἀλλήλων, ἀπολέσαντα συγχρόνως καὶ τὴν ἀρχικὴν των μορφήν Ἀπέμειναν ὅμως ἀκόμη τὰ συνδέοντα αὐτὰ ἡμικύκλια. Ἄν τὸ ἐπιστύλιον τοῦτο εἶναι σύγχρονον πρὸς τὸν ἀνωτέρω περιγραφέντα στυλίσκον δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ εἴπῃ τις.

Τὰ δύο ταῦτα γλυπτὰ εἶναι βέβαιοι, ὅτι προέρχονται ἀπὸ ἐπισκευὴν τινα τοῦ μνημείου γενομένην εἰς βυζαντινοὺς χρόνους.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑΙ

Ἡ διὰ ψηφιδωτῶν διακόσμησις τοῦ μνημείου, περὶ ἧς θ' ἀσχοληθῶμεν εὐθὺς κατωτέρω, φαίνεται, ὅτι περιωρίζετο, διὰ λόγους ἴσως οἰκονομίας, μόνον εἰς τὴν ἀψίδα. Εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ναοῦ τὰ πολυδάπανα ψηφιδωτὰ ἀντικατέστησαν τοιχογραφίαι, ὧν ἦλθον εἰς φῶς ἀρκετὰ λείψανα, τὸ μεγαλύτερον ὅμως αὐτῶν μέρος κρύπτεται ὑπὸ τὸ τουρκικὸν ἐπίχρισμα μὴ

Εἰκ. 18. Τμῆμα ἐπιστυλίου.

¹ Γ. Σωτηρίου Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν Ἀθῆναι 1924. Πίν. 3 κάτω. Διὰ τὴν χρονολογίαν τοῦ γλυπτοῦ βλ. Ἀ. Ξυγγοπούλου ἐν ΑΕ 1927 - 8 σελ. 3 κ. ἐξ.

² Γ. Σωτηρίου ἐν Α.Δ. VII 1922 σελ. 179 κ. ἐξ. εἰκ. 53.

καθαρισθὲν εἰσέτι. Αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι τοιχογραφίαι ἀνήκουσιν εἰς δύο περιόδους εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν καὶ εἰς τὴν τελευταίαν βυζαντινὴν.

Ἐκ τῆς πρώτης περιόδου, τῆς παλαιοχριστιανικῆς, λείψανα τοιχογραφιῶν ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν πρὸ τῆς ἀψίδος καμάραν, τὴν ἀποτελοῦσαν τὴν πρὸς ἀνατολὰς κεραίαν τοῦ σταυροῦ. Ἡ διακόσμησις τῆς καμάρας ταύτης ἀποτελεῖται ἐκ συνεχομένων ρόμβων ἕκαστος τῶν ὁποίων περικλείει κύκλον πληροῦμενον ὑπὸ κανίστρων μετὰ καρπῶν, ἀνθέων κ.λ.π., ἡ ὅλη δὲ διακόσμησις περιβάλλεται ὑπὸ ταινίας μετὰ σπειρομαϊάνδρου (εἰκ. 19).

Καὶ ἡ μὲν διὰ ρόμβων πληροῦμένων ὑπὸ κανίστρων κ.λ.π. διακόσμησις εἶναι λίαν ἀνάλογος πρὸς τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ τῆς Παναγίας Ἀχειροποιήτου (Ἑσκί-Τζουμᾶ) ἐν Θεσσαλονίκῃ¹, ὁ δὲ σπειρομαϊάνδρος ἀπαντᾷ οὐχὶ σπανίως εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τῆς παλαιοχριστιανικῆς περιόδου².

Εἶναι λοιπὸν φανερόν, ὅτι ἡ τοιχογραφία αὕτη ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχικὴν διακόσμησιν τοῦ ναοῦ καὶ εἶναι σύγχρονος πρὸς αὐτόν. Τοῦτο, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς ἀψίδος.

Ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς τελευταίας βυζαντινῆς περιόδου ἐλάχιστα λείψανα ἤλθον μέχρι τοῦδε εἰς φῶς δυνάμενα ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὸν 14^{ον} περίπου αἰῶνα. Τὸ ἐπὶ τῆς πρὸς δυσμὰς πλευρᾶς τῆς νοτίας κεραίας καθαρισθὲν τμῆμα δεικνύει μέρος ἐκ παραστάσεως τῆς Δεήσεως καὶ ὑπεράνω αὐτῆς λείψανον ἐκ μεγάλης συνθέσεως, ἧς τὸ θέμα δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ καθορισθῇ πρὸ τῆς ἐντελοῦς ἀφαιρέσεως τοῦ τουρκικοῦ ἀσβεστώματος.

Εἰκ. 19. Τοιχογραφία ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς καμάρας.

¹ Diehl - Le Tourneau - Saladin ἐνθ' ἀν. σελ. 24 εἰκ. 3, σελ. 25 εἰκ. 4. Πίν. X 1.

Mar. van Berchem - E. Clouzot Mosaiques chretiennes du IVe au Xe siecle. Genève 1924 σελ. 70 εἰκ. 75.

² v. Berchem - Clouzot ἐνθ' ἀν. σελ. 79 εἰκ. 88, σελ. 93 εἰκ. 105, σελ. 95 εἰκ. 109, σελ. 190 εἰκ. 241.

Πάντως οὐδὲν θετικὸν δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τῶν τοιχογραφιῶν τούτων πρὸ τοῦ ἐντελοῦς καθαρισμοῦ ὁλοκλήρου τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ μνημείου.

Ἡ μελέτη τῶν βυζαντινῶν τούτων τοιχογραφιῶν ἥτις θέλει γίνεαι μετὰ τὴν ἐξ ὁλοκλήρου ἀποκάλυψιν αὐτῶν, θ' ἀποτελέσῃ τὸ θέμα ἰδιαίτερας ἐργασίας καθ' ὅσον ἄλλως αὐταὶ ἐλάχιστα σχετίζονται πρὸς τὴν παροῦσαν δημοσίευσιν.

ΤΟ ΨΗΦΙΔΩΤΟΝ

Τοῦτο εὐρίσκεται, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Παριστᾷ τὸ Ὅραμα τοῦ Προφήτου Ἰεζεκιήλ (Ἰεζεκ. Α) ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ τοῦ Προφήτου Ἀβδακούμ (Ἀβδακ. Β') (Πίν. 8).

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς συνθέσεως εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς (Πίν. 6, καὶ εἰκ. 26) ἀγένειος μὲ κόμην καστανὴν πίπτουσαν ἐπὶ τῶν ὤμων. Φέρει χιτῶνα βαθέως ἐρυθροῦ χρώματος μετὰ στενῶν χειρίδων, ἀποληγουσῶν εἰς ἐπιμάνικα χρυσοποίκιλτα καὶ ἱμάτιον πορφυροκύανον. Ὁ Σωτὴρ παρίσταται καθήμενος ἐπὶ ἡμικυκλίῳ πολυχρώμου, εἰκονίζοντος τὸ οὐράνιον τόξον, καὶ τὴν μὲν δεξιὰν τείνει εἰς χειρονομίαν ὁμιλοῦντος, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ εἰλητάριον ἀνεπτυγμένον ἐφ' οὗ ἀναγινώσκεται ἡ ἐπιγραφή:

Ἰδοὺ ὁ Θε(ε)ς
 ἡμῶν ἐ-
 φ' ᾧ ἐλπίζο-
 μεν κ(αὶ) ἡγαλ-
 5 λιώμεθα
 ἐπὶ τῇ σω-
 τηρίᾳ ἡ-
 μῶν ὅτι ἀ-
 νάπανσιν
 10 δώσει ἐπὶ
 τὸν οἶκον
 τοῦτον¹

Ἡ ὅλη εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ περιβάλλεται ὑπὸ στρογγύλου λευκοφαίου δίσκου γύρω τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται τὰ τέσσαρα συμβολικὰ ζῶα περρωτὰ καὶ κρατοῦντα κεκλεισμένα εὐαγγέλια μετὰ πολυτελοῦς διακεκοσμημένης σταχώσεως. Ἄνω καὶ ἀριστερὰ ὁ Ἄγγελος φέρων ἀργυροῦν φωτοστέφανον καὶ φαιοκιτρίνην κόμην

¹ Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἔχει ληφθῇ ἐκ τοῦ Ἡσαίου ΚΕ' 9 κ. ἐξ. ἀλλὰ εἶναι διεσκευασμένον συμφώνως πρὸς τὴν περίστασιν. Εἰς τὴν μεταγραφὴν τῆς ἐπιγραφῆς, ἣν παρέχει ὁ Ἱγνάτιος ἐν τῇ Διηγῇ αὐτοῦ, περὶ ἧς κατωτέρω, ὑπάρχουσι δύο μικραὶ διαφοραί. Ἐν στ. 3 «ἐφ' ᾧ» ἀπὸ δὲ στ. 8 κ. ἐξ. «αὐτὸς δώσει ἀνάπανσιν τῷ οἴκῳ τούτῳ».

ἐνδεδυμένος δὲ φαιὸν ἱμάτιον, ἀντιστοιχῶς αὐτοῦ ὁ Ἀετός, κάτω ἀριστερὰ ὁ Λέων καὶ ἀντιστοιχῶς ὁ Μόσχος.

Εἰς τὰς δύο κάτω γωνίας τῆς συνθέσεως παρίστανται δύο μορφαί. Ἀριστερὰ (Πίν. 7, καὶ εἰκ. 27) εἰκονίζεται γέρον με φαιὰν κόμην καὶ γένειον φέρων κυανοῦν χιτῶνα καὶ στακτοπράσινον ἱμάτιον. Οὗτος, παριστάνων, ὡς εὐκόλως δύναται τις νὰ ἐννοήσῃ, τὸν Προφήτην Ἰεζεκιήλ, κλίνει ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ φέρει τὰς χεῖρας παρὰ τὸ πρόσωπον. Ὁ Ἰεζεκιήλ εὐρίσκεται ἐντὸς τοπείου μετ' ἀποκρήμνων βράχων, οἵτινες εἰς τὸ κάτω μέρος σχηματίζουν τὰς ὄχθας ποταμοῦ, τοῦ Χοθάρ (Ἰεζεκ. Α 1, 2), καταλαμβάνοντος ὁλόκληρον τὴν κάτω πλευρὰν τῆς συνθέσεως καὶ ἐκπηγάζοντος ἀπὸ πηγὴν, εὐρισκομένην κάτω τῶν ποδῶν τοῦ Ἰησοῦ. Ἐντὸς τῶν ζωηρῶς περιδινουμένων ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ παρίστανται ἰχθύες πολύχρωμοι. Ὅπισθεν τέλος τῶν βράχων τῶν ἀποτελούντων τὸ βάθος ἐφ' οὗ προβάλλει ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰεζεκιήλ, διακρίνονται οἰκοδομήματα πόλεως ἐκτισμένης ἐπὶ τοῦ βουνοῦ.

Ἀντιστοιχῶς πρὸς τὸν Ἰεζεκιήλ καὶ κατὰ τὴν δεξιὰν ἄκρην τῆς συνθέσεως (Πίν. 8, καὶ εἰκ. 28) παρίσταται ἕτερος γέρον με ἀνοιχτόφαιον κόμην καὶ βραχὺ στρογγύλον γένειον ἐνδεδυμένος κυανόφαιον χιτῶνα καὶ λευκόφαιον ἱμάτιον. Οὗτος, ὅστις εἶναι ὁ Προφ. Ἀββακούμ, κάθεται ἐπὶ βραχώδους ἐδάφους καὶ τὴν μὲν δεξιὰν φέρει πρὸς τὸν πώγωνα διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ ἐπὶ τῶν γονάτων βιβλίον ἀνοιχτόν, ἐφ' οὗ ἀναγινώσκονται ἐπὶ τῶν δύο σελίδων τὰ ἑξῆς:

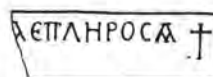
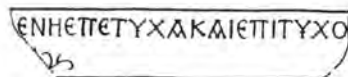
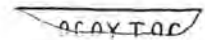
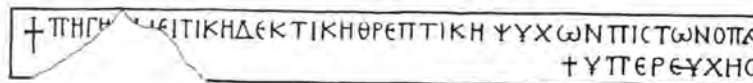
+	Π	Η		Υ	Χ
	Γ	Η	Ζ	Ω	Α
	Τ	Ι	Κ	Η	Δ
	Κ	Τ	.	Ο	Κ
	Π	Ι	Σ	Ν	
					Ε
					Ν
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο
					Σ
					Τ
					Ι
					Μ
					Ο

τέρρα ἐφ' ἧς παρίστανται πολύχρωμοι λίθοι ἐναλλάξ τετράγωνοι καὶ ἑλλειψοειδεῖς συνδεόμενοι πρὸς ἀλλήλους διὰ χρυσῆς ἀλύσεως (εἰκ. 20).

Εἰκ. 20. Ψηφιδωτὸν κόσμημα περιβάλλον τὴν παράστασιν τῆς Ἀψίδος.

Τὴν σύνθεσιν εἰς τὸ κάτω αὐτῆς μέρος πλαισιώνει ἑτέρα ταινία ἐφ' ἧς ἀναγινώσκεται δι' ἀργυρῶν γραμμάτων ἐπὶ ἐρυθροῦ βάθους ἐπιγραφὴ ἀποτελούμενη ἐκ δύο στίχων. Ἐκ ταύτης ἔχουσιν ἐκπέσει μικρά τινα τμήματα, ἅτινα ὁμως εἶναι εὐκόλον ν' ἀποκατασταθῶσι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διασωθέντος κειμένου τοῦ Ἰγνατίου περὶ οὗ κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος. Ἡ ἐπιγραφὴ οὕτω συμπληρουμένη ἔχει ὡς ἑξῆς: (εἰκ. 21).

Εἰκ. 21. Ψηφιδωτὴ ἐπιγραφὴ κάτω τῆς παραστάσεως τῆς Ἀψίδος.

+ ΠΗΓΗ¹ ΕΙΤΙΚΗ ΔΕΚΤΙΚΗ ΘΡΕΠΤΙΚΗ ΨΥΧΩΝ
ΠΙΣΤΩΝ Ο ΠΑ(νέντιμος οἶ)ΚΟΣ ΟΥΤΟΣ (εὐξαμ)ΕΝΗ
ΕΠΕΤΥΧΑ ΚΑΙ ΕΠΙΤΥΧΟ(ΥΣ)Α ΕΠΛΗΡΟΣΑ +
+ ΥΠΕΡ ΕΥΧΗΣ (ἧς οἶδεν ὁ Θεὸς τὸ ὄνομα).

¹ Ἐπὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀββακούμ ὅπως καὶ εἰς τὸ διασωθὲν κείμενον ἡ δευτέρα λέξις τῆς ἐπιγραφῆς ἀναγινώσκεται ΖΩΤΙΚΗ, ἐπισταμένη ὁμως ἐξέτασις τοῦ ψηφιδωτοῦ μὲ ἔπεισεν, ὅτι μετὰ τὸ ἐκπεσὸν πρῶτον γράμμα τῆς λέξεως ἀναγινώσκεται σαφέστατα ΕΙΤΙΚΗ. Πρόκειται ἴσως περὶ λάθους τοῦ ψηφιδογράφου γενομένου κατὰ μεταγενεστέραν τινα πιθανῶς ἐπισκευήν.

Τοιοῦτο τὸ ἀποκαλυφθὲν ψηφιδωτόν. Ἐξετάσωμεν νῦν λεπτομερέστερον τὰ κατ' αὐτό.

Ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις αὐτοῦ παρουσιάζει λεπτομερείας ἀξίας πολλοῦ λόγου. Ἡ μόνη ἐκ τῶν μορφῶν ἡ περισσότερον ἐπιμελεημένη κατὰ τὴν ἐργασίαν εἶναι ἡ τοῦ Χριστοῦ (εἰκ. 22). Αὕτη ἔχει ἐκτελεσθῇ διὰ λεπτοτάτων ψηφίδων, αἱ δὲ μεταβάσεις ἀπὸ τοῦ ἑνὸς τόνου εἰς τὸν ἄλλον γίνονται διὰ πολλῶν διαμέσων τοιούτων, οὕτως ὥστε τὸ σύνολον νὰ μὴ παρουσιάσῃ ἀποτόμους ἐναλλαγὰς φωτὸς καὶ σκιᾶς. Ἡ τοιαύτη ὁμως ἐπιμέλεια παρατηρεῖται μόνον εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ. Ἡ κόμη καὶ τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ ὅπως καὶ τὰ ἄλλα πρόσωπα τῆς συνθέσεως (εἰκ. 23 - 25) ἔχουσιν ἐκτελεσθῇ διὰ μεγαλυτέρων ψηφίδων ἀραιότερον προσκεκολλημένων, οὕτως ὥστε νὰ μένῃ ἀρκετὸν κενὸν μεταξὺ αὐτῶν.

Ἀλλὰ καὶ διαφοραὶ τεχνικῆς, σχεδίου καὶ χρωμάτων λίαν καταφανεῖς παρατηροῦνται μεταξὺ τῶν διαφόρων μορφῶν. Ὁ Ἰησοῦς, ὁ Ἄγγελος καὶ ὁ Ἀβδακούμ (εἰκ. 22, 24, 25) δεικνύουσι τὴν αὐτὴν τεχνικὴν καὶ τὴν ἰδίαν χρωματικὴν κλίμακα, καὶ τὰ αὐτὰ διὰ μελανοφαίων ψηφίδων περιγράμματα τῶν μορφῶν καὶ τῶν γυμνῶν μερῶν. Δὲν συμβαίνει ὁμως τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὴν κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον μορφήν τοῦ Ἰεζεκιήλ (εἰκ. 23). Τὸ πρόσωπον καὶ τὰ γυμνὰ μέρη ἔχουσι χρώματα περισσότερον ἔντονα τὰ δὲ περιγράμματα ζωηρῶς ἐρυθρά. Τὸ σχέδιον, ἰδίως τῆς παρὰ τὸ πρόσωπον ἀριστερᾶς χειρὸς τοῦ Προφήτου εἶναι λίαν ἐλλειπὲς καὶ ὄχι ἀντάξιον τοῦ τεχνίτου τοῦ κατασκευάσαντος τὰ ἄλλα πρόσωπα τῆς συνθέσεως. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ παρὰστασις τοῦ Ἰεζεκιήλ εἶναι ἔργον ἄλλου τεχνίτου. Δέον δηλαδὴ νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι περισσότεροι τοῦ ἑνὸς ψηφιδογράφοι εἰργάσθησαν εἰς τὴν σύνθεσιν ταύτην. Ὅτι οὗτοι ἦσαν σύγχρονοι καὶ ὅτι αἱ παρατηρούμεναι τεχνικαὶ διαφοραὶ δὲν δεικνύουσι καὶ διαφορετικὰς ἐποχὰς εἶναι, νομίζω, ἀναμφισβήτητον.

Τέλος ὅσον ἀφορᾷ τὰ χρώματα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι κυριαρχοῦν τοιοῦτον εἶναι τὸν φαιὸν εἰς διαφόρους ἀποχρώσεις εἰς δὲ τὰ κάτω μέρη τὸ πράσινον μὲ ποικιλίαν τόνων. Ὁ χρυσὸς ἐλάχιστα ἐμφανίζεται χρησιμοποιούμενος μόνον εἰς τοὺς φωτοστεφάνους καὶ εἰς μερικὰ σημεῖα τοῦ ἐνδύματος τοῦ Χριστοῦ, ὁ δὲ ἄργυρος μόνον εἰς τὸν φωτοστέφανον τοῦ Ἀγγέλου.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν μιᾶς ἐκάστης τῶν ἀποτελουσῶν τὴν σύνθεσιν μορφῶν.

Ὁ **Χριστὸς** (εἰκ. 22, 26 καὶ Πίν. 6) μὲ τὸ ἐπίμηκες φωτεινὸν πρόσωπον, ἐλαφρῶς μόνον σκιαζόμενον κατὰ τὰ ἄκρα καὶ κάτω τῶν ὀφθαλμῶν, οἱ ὅποιοι ἀνοίγονται μεγάλοι, δίδοντες διὰ τῶν μελανῶν αὐτῶν κορῶν τὸν ἰχυρότερον τόνον εἰς τὴν ὅλην μορφήν, παραβαλλόμενος πρὸς ἀναλόγους παλαιοχριστιανικὰς παραστάσεις δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀσφαλῆ ὅπωςδῆποτε χρονολογικὰ συμπερά-

σματα. Ἡ περίφημος ψηφιδωτὴ εἰκὼν τοῦ Καλοῦ Ποιμένου εἰς τὸ λεγόμενον Μαυσωλεῖον τῆς Galla Placidia ἐν Ραβέννῃ (περὶ τὸ 450 μ. Χ.) εἶναι τὸ πρῶτον μνημεῖον, πρὸς τὸ ὁποῖον θὰ ἡδύνατο νὰ παραβληθῇ ἡ ἡμετέρα παράστασις. Ἡ σύγκρισις αὕτη δεικνύει ἀμέσως τόσον τὰς πολλὰς ὁμοιότητας ὅσον καὶ

Εἰκ. 22. Λεπτομέρεια τῆς παραστάσεως τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Ἀψίδος.

τὰς ὑφισταμένας μικρὰς διαφορὰς¹. Ὁ καθαρῶς ἐλληνιστικὸς τρόπος τῆς πλαστικότητος, ἥτις εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ραβέννης ἐπιτυγχάνεται ἀποκλειστικῶς καὶ

¹ Εἰκὼν προχείρως παρὰ *O. Wulff* *Altchristliche und Byzantinische Kunst*. Πίν. XX 2. Περὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ βλ. καὶ *van Berchem - Clouzot* ἐνθ' ἀν. σελ. 91 κ. ἐξ. εἰκ. 105. Ἡ φωτογραφία τῆς κεφαλῆς, ἣν παρέχει ὁ *Diehl* *Ravenne* σελ. 32 εἶναι λίαν ἀσαφὴς καὶ εἰς οὐδὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ.

μόνον διὰ τῆς βαθμιαίας ἐναλλαγῆς τῶν τόνων, εἶναι ὁ ἴδιος καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν παράστασιν, ἀλλὰ εἰς αὐτὴν ἀρχίζουσιν ν' ἀναφαίνωνται καὶ τὰ γραμμικὰ περιγράμματα, ἰδίως εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ προσώπου, ἀποδιδόμενα δι' ἐλαφροτάτου φαιοπρασίνου χρώματος. Τὰ περιγράμματα ταῦτα, σημεῖα τῆς ἀρχομένης σχηματοποιήσεως καὶ τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὴν καθαρὰν ἑλληνιστικὴν παράδοσιν, γίνονται σὺν τῷ χρόνῳ ἰσχυρότερα, ὅπως δεικνύουσιν αἱ ἀνάλογοι παραστάσεις τοῦ ἀγενείου Ἰησοῦ εἰς τὰ ἐν Ρεβέννῃ ψηφιδωτὰ τοῦ S. Apollinare Nuovo τὰ εἰκονίζοντα τὸν βίον τοῦ Σωτῆρος¹, καὶ ἀργότερον εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ S. Michele in Africisco τῆς Ραβέννης (νῦν ἐν τῷ K. Friedrich Museum τοῦ Βερολίνου)² καὶ τοῦ S. Vitale ἐν τῇ ἰδίᾳ πόλει³, πάντα ἀναγόμενα εἰς τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 6^{ου} αἰῶνος. Ἡ τοιαύτη λοιπὸν σύγκρισις μᾶς φέρει εἰς χρόνους πλησιέστερον εὐρισκομένους πρὸς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Galla Placidia πρὸς τοὺς ὁποίους μᾶς ἀναγκάζουν νὰ πλησιάσωμεν καὶ ἄλλαι, ὡς θὰ ἴδωμεν, λεπτομερεῖαι.

Ὁ Ἰησοῦς φέρει κόμην μακρὰν χωριζομένην εἰς τὸ μέσον τοῦ μετώπου καὶ πίπτουσιν ὀπισθεν τῶν ὤμων οὕτως ὥστε νὰ σχηματίζεσθαι σκοτεινὸν πλαίσιον γύρω τοῦ προσώπου, τοῦ ὁποίου ἡ φωτεινότης καθίσταται τοιουτοτρόπως ἐντονωτέρα. Ὁμοίαν ἐντελῶς κόμην φέρει ὁ Καλὸς Ποιμὴν τῆς Galla Placidia. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ὁμοῦς τοῦ 6^{ου} αἰῶνος ἐπέρχονται μεταβολαὶ τινες. Ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ S. Apollinare Nuovo φέρει τὴν ἰδίαν μακρὰν κόμην, ἀλλ' αὕτη, ἀντὶ νὰ χωρίζεται εἰς μέσον τοῦ μετώπου, σχηματίζει γραμμὴν ὀριζοντίαν παράλληλον πρὸς τὴν γραμμὴν τῶν ὀφρυῶν, ἄλλοτε δὲ ἐλαφρῶς καμπυλουμένην πρὸς τὰ κάτω. Εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ S. Vitale καὶ τοῦ S. Michele in Africisco ἡ κόμη τοῦ Ἰησοῦ γίνεται βραχεῖα, ἐπανερχομένων οὕτω τῶν τεχνιτῶν εἰς τὸν παλαιὸν τύπον τὸν ἐπικρατοῦντα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς τοιχογραφίας τῶν Κατακομβῶν⁴.

Ὁ Χριστὸς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ψηφιδωτοῦ ἐκτείνει τὴν δεξιὰν μὲ τὴν παλάμην τεταμένην. Ἡ χειρονομία αὕτη εἶναι ἀνθρώπου ὁμιλοῦντος. Τὴν εὐρίσκομεν εἰς ρωμαϊκὰ ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα, ὅπου αὐτοκράτορες, στρατηγοὶ ἢ ἄλλα πρό-

¹ *van Berchem - Clouzot* ἐνθ' ἀν. 125 κ. ἐξ. Ὡς γνωστὸν εἰς τὰ ψηφιδωτὰ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς εἰκονίζεται ἀγενεῖος μόνον εἰς τὰς μέχρι τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου σκηνάς.

² *O. Wulff* ἐν Jahrb. der königl. Preuss. Kunstsammlungen XXV 1904 374 κ. ἐξ. ὅπου καὶ ἐγχρωμος ἀπεικόνισις. Βλ. καὶ *O. Wulff* Beschreibung der Bildwerke der christl. Epochen Zweiter Nachtrag σελ. 13 κ. ἐξ. N° 2282 *van Berchem - Clouzot* ἐνθ' ἀν. 169 κ. ἐξ. Τὸ ψηφιδωτὸν ἔχει ὑποστῇ πολλὰς ἐπισκευάς. Ὅπως φαίνεται ὁμοῦς ἀπὸ παλαιὰ διασωθέντα σχεδιάσματα αὐτοῦ, τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ ἔχει μείνη ἀθικτον. Πρβ. *O. Wulff* ἐν Jahrbuch ἐνθ' ἀν. σελ. 393.

³ *van Berchem - Clouzot* ἐνθ' ἀν. σελ. 145 κ. ἐξ. εἰκ. 184.

⁴ *J. Wilpert* Die Malereien der Katakomben Roms. Freiburg im Breisgau 1903. Πίν. 45₁, 46₂, 61₁, 69₁, 76₁, 120₁, 135₁, 148₂, 155₂, 234₁ κ. ἄ. Πρβ. καὶ *Γ. Σωτηρίου* Ὁ Χριστὸς ἐν τῇ τέχνῃ Ἀθῆναι 1914 σελ. 83 κ. ἐξ.

σωπα εικονίζονται δημηγορούντα¹. Εἰς τὴν παλαιὰν χριστιανικὴν τέχνην ὁ Ἰησοῦς κάμνει τὴν χειρονομίαν αὐτὴν ὅταν ἀποτείνει τὸν λόγον². Εἰς τὸ ἡμέτερον ψηφιδωτὸν ἡ χειρονομία αὕτη τοῦ Ἰησοῦ σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Προφήτου (Ἰεζεκ. Β 1 κ. ἐξ.) διότι εἰκονίζεται ἐν αὐτῇ ὁ Σωτὴρ ὁμιλῶν πρὸς Ἰεζεκιήλ. Ἡδη ὅμως ἀπὸ τοῦ 6^{ου} αἰῶνος καὶ ἡ χειρονομία αὕτη μεταβάλλεται.

Εἰκ. 23. Λεπτομέρεια τῆς παραστάσεως τοῦ Ἰεζεκιήλ ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Ἀψίδος.

Ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ S. Vitale, κατὰ τὰ ἄλλα ἐντελῶς σχεδὸν ὅμοιος πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ψηφιδωτοῦ, διὰ τῆς τεταμένης δεξιᾶς κρατεῖ στέμμα.

Ὁ Ἰεζεκιήλ (εἰκ. 23, 27 καὶ Πίν. 7) πλήρης φόβου καὶ καταπλήξεως κλίνων πρὸς τὰ ἐμπρὸς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος καὶ φέρων τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ προσώπου, παρουσιάζει μορφὴν, ἥς αἱ βίαιαι κινήσεις εὐρίσκονται ἐν πλήρει ἀντιθέσει πρὸς τὸν μεγαλοπρεπῆ Ἰησοῦν καὶ προπάντων πρὸς τὸν πλήρη ἡρεμίας καὶ συγκεντρώσεως Ἀβδακούμ. Ὁ Προφήτης δὲν ἀτενίζει τὸν Ἰησοῦν κατὰ πρόσωπον, φοβούμενος μήπως θαμβωθῇ ἀπὸ τὴν λάμψιν αὐτοῦ, ἀλλὰ διευθύνει τὰ βλέμματάτου χαμηλότερον, πρὸς τοὺς πόδας τοῦ Σωτήρος, τοῦ ὁποίου μετὰ προσοχῆς ἀκούει τοὺς λόγους (Ἰεζεκ. Β 2). Ἡ θέσις τῶν χειρῶν τοῦ Ἰεζεκιήλ ἐκ πρώτης

ὄψεως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς χειρονομία φόβου καὶ καταπλήξεως. Ἐν τούτοις δὲν θὰ ἦτο ἴσως ἀπίθανον νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι οὗτος εἰκονίζεται φέρων τὰς χεῖρας παρὰ τὰ ὦτα, ἵνα ἀκούσῃ καλλίτερον τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὴν εἰκονογραφίαν τοῦ Ἰεζεκιήλ οὐδὲν τὸ ἐξαιρετικὸν παρατηρεῖται, ὅπως θὰ ἴδωμεν διὰ

¹ S. Reinach Repertoire de la statuaire I 152, 168, 171, 187, 452, 855, 547, 561, 565, 567, 576, 582, 587. S. Reinach Repertoire de reliefs I 243, 260, 263, 298_{1,7}, 335_{1,4}, 351₈₃, 375₁ κ. ἄ.

² Παραδείγματα παρὰ L. v. Sybel Der Herr der Seligkeit Marburg 1913. Προμετωπίς, εἰκ. 6, 9, 11. Πρὸβ. καὶ O. Wulff Altchristliche und Byzantinische Kunst σελ. 179 εἰκ. 176, 311 εἰκ. 289, 328 εἰκ. 298, 417 εἰκ. 362. Πίν. XIX₂. Περὶ τῆς χειρονομίας βλ. καὶ Wilpert ἐνθ' ἄν. σελ. 118 § 7.

τὸν Ἀββακούμ. Ὁ Προφήτης διετήρησε τὸν αὐτὸν γεροντικὸν τύπον καὶ κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους¹, καὶ κατὰ τοὺς ὑστέρους², ὅπως καὶ εἰς τὴν μετὰ τὴν ἄλωσιν τέχνην³.

Ὁ Ἀββακούμ (εἰκ. 24, 28 καὶ Πίν. 8) εἰς τὰς γενικὰς αὐτοῦ γραμμὰς σχετίζεται ἀμέσως πρὸς ἀπεικονίσεις τινὰς καθημένων εὐαγγελιστῶν, ὧν τὰ πρό-
τυπα ὁ Friend ἀνευρίσκει εἰς ἀρ-
χαίας παραστάσεις φιλοσόφων⁴. Ὁ
ἐκτελέσας τὴν εἰκόνα τοῦ Προφή-
του εἰς τὸ ἡμέτερον ψηφιδωτὸν ἀπέ-
δωκε πιστότατα τὰς δύο πρώτας
παραγράφους τοῦ Β' κεφαλαίου τοῦ
βιβλίου τοῦ Ἀββακούμ: «Ἐπὶ τῆς
φυλακῆς μου στήσομαι καὶ ἐπιθή-
σομαι ἐπὶ πέτραν . . . Καὶ ἀπεκρίθη
πρὸς με κύριος, καὶ εἶπε. Γράψον
ὄρασιν καὶ σαφῶς εἰς πυξίον κ.λ.π.». Οὕτω δὲ ἐξηγεῖται ἡ συγκέντρωσις
καὶ ἡ ἡρεμία τῆς μορφῆς ταύτης
εὐρισκόμεναι εἰς πλήρη ἀντίθεσιν
πρὸς τὸν φόβον καὶ τὴν ταραχὴν τοῦ
ἀπέναντι αὐτοῦ Ἰεζεκιήλ. Ἡ εἰκο-
νογραφία τοῦ Ἀββακούμ, ὥς οὗτος
παρίσταται ἐπὶ τοῦ ὑπὸ μελέτην ψη-
φιδωτοῦ παρουσιάζει διαφορὰς ἀξίας
λόγου ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα μνη-
μεῖα. Ὁ Προφήτης δηλαδὴ εἰκονί-
ζεται ἄλλοτε μὲν φέρων μύστικα καὶ
γένειον, ὅπως εἰς τὸ ἡμέτερον ψηφιδωτόν, ἄλλοτε δὲ ἀμύσταξ καὶ ἀγένειος. Καὶ
εἰς μὲν τὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα κατὰ κανόνα σχεδὸν ἐπικρατεῖ ὁ γενειοφό-

Εἰκ. 24. Λεπτομέρεια τῆς παραστάσεως τοῦ Ἀββακούμ
ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Ἀψίδος.

¹ Πρβ. τὴν μικρογραφίαν τοῦ Parisinus 510 παρὰ *H. Omont* Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliotheque Nationale 2^a ἔκδ. Paris 1929 Πίν. LVIII. Εἰς μίαν τοιχογραφίαν τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἀγ. Εὐσταθίου ἐν Καππαδοκίᾳ ὁ Ἰεζεκιήλ παραδόξως εἰκονίζεται μὲ μέλαιναν κόμην καὶ γένειον *Jerphanion* Les Eglises rupestres de Cappadoce Πίν. 37₃.

² Ψηφιδωτὸν Παρηγορητίσεως ἐν Ἀρτῇ *A. Ὁρλάνδος* ἐν ΑΔ 1919 σελ. 63 εἰκ. 41.

³ *G. Millet* Monuments de l'Athos I Les Peintures Paris 1927 Πίν. 119₂, 187₄. Πρβ. καὶ *Διονυσίου* Ἑρμηνεῖα τῆς ζωγραφικῆς τέχνης ἔκδ. Παπαδοπούλου Κεραμέως Πετρούπολις 1909 σελ. 78, 262.

⁴ *A. Friend* The portraits of the Evangelists in greek and latin manuscripts ἐν Art Studies 1927 σελ. 142 κ. ἑξ. Πρβ. καὶ τὴν λίαν ἀνάλογον παράστασιν τοῦ Ματθαίου μεταξὺ τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ S. Vitale ἐν Ραβέννῃ. *P. Muratoff* La Peinture byzantine Paris 1928 Πίν. XXXIX.

ρος τύπος¹, ἃν καὶ ὁ ἐν Φλωρεντία συριακὸς κώδιξ τοῦ Rabula μᾶς παρουσιάζει τὸν Ἀββακούμ ἀγένειον. Ὁ ἀγένειος οὗτος τύπος ἐπικρατεῖ περισσότερον κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους², χωρὶς ὅμως νὰ ἐκλείπη ἐντελῶς καὶ ὁ γενειοφόρος³.

Ὁ Ἅγγελος (εἰκ. 25) τέλος, ὁ χρησιμεύων ἐν τῷ ἡμετέρῳ ψηφιδωτῷ ὡς σύμβολον τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου, συγκρινόμενος πρὸς ἀνολόγους παλαιοχριστιανικὰς παραστάσεις ὁδηγεῖ ἡμᾶς

Εἰκ. 25. Ὁ Ἅγγελος τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Ἀψίδος.

εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα εἰς ἃ καὶ ἡ μορφή τοῦ Χριστοῦ. Λίαν διδακτικὴ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι ἡ σύγκρισις αὐτοῦ πρὸς ἓνα τῶν ἀγγέλων τῶν δορυφορούντων τὴν βρεφοκρατοῦσαν Θεοτόκον μετὰ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς βορείας μικρᾶς κιονοστοιχίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης τῶν καταστραφέντων κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 1917⁴. Ὁ τρόπος ἐκτελέσεως τούτου καὶ ἡ φωτοσκίασις εἶναι λίαν ἀνάλογα πρὸς τὸν ἡμέτερον. Ἐν τούτοις ἡ σχηματοποιήσις καὶ ἡ χρῆσις τῶν περιγραμμάτων, ἣν παρατηρήσαμεν καὶ εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ, εἶναι καταφανής. Οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ ἀγγέλου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἶναι ὑπερμέτρως ἴσως μεγάλοι, ὅπως καὶ αἱ

κόραι λίαν ἐντόνου μελανοῦ χρώματος. Ἡ εὐρύτης τῆς ἐκτελέσεως καὶ ἡ πλαστικότητα τοῦ ἀγγέλου ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ψηφιδωτοῦ δὲν παρατηροῦνται πλέον τόσον

¹ Εὐαγγέλιον τῆς Σινώπης *Omout* ἐνθ' ἄν. Πίν. B 2 Parisinus syriac. 341 *H. Omout* ἐν *Monuments Piot* XVII 1909 σελ. 96 N° 17 Πίν. VIII 17. Κοσμάς τοῦ Βατικανοῦ *C. Stornajolo* *Le miniature della Topografia di Cosma Indicopleuste* Milano 1908 (*Codices e Vaticanis selecti*) σελ. 39 II Πίν. 33.

² Προφῆται τοῦ Τουρίνου *Ch. Diehl* *Manuel d'art Byzantin* σελ. 620 εἰκ. 296 δεξιὰ, Κώδ. Parisin. 550 *Omout* Fac-similes Πίν. CVIII₁ Parisin. Coisl. 239. *Omout* ἐνθ' ἄν. Πίν. CXVII₂, Parisin. 543. *Omout* ἐνθ' ἄν. CXIX₂, Σερβικὸν Ψαλτήριον τοῦ Μονάχου. *J. Strzygowski* *Die Miniaturen des serbischen Psalters...* in München Wien 1906 Πίν. XLVIII 113. *Millet* *Monuments de l'Athos* Πίν. 143₂, 182₁, 195₁₋₂, 250₁.

³ Κώδ. Ἀθηναϊκὸς 7. *P. Buberl* *Die Miniaturhandschriften der Nationalbibliothek in Athen* Wien 1917 (*Denkschr. der Akademie der Wissensch. in Wien*) Πίν. XVIII 44. Κώδης B 26 τῆς Μ. Λαύρας ἐν Ἀγ. Ὁρει. *G. Millet - S. Der Nersessian* ἐν *Revue des Etudes armeniennes* IX 1929 σελ. 178 Πίν. XV₁.

⁴ Εἰκὼν παρὰ *Diehl - Le Tourneau - Saladin* ἐνθ' ἄν. σελ. 97 εἰκ. 45.

καταφανῶς εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Ἀγ. Δημητρίου καὶ σχεδὸν ἐκλείπουσιν εἰς τοὺς ἀγγέλους τῆς ψηφιδωτῆς διακοσμήσεως τῆς Παναγίας Ἀγγελοκτίστου ἐν Κύπρῳ¹. Πλὴν τῶν κυρίων μορφῶν τοῦ ὑπὸ μελέτην ψηφιδωτοῦ ἄξιοι παρατηρήσεως

Εἰκ. 26. Ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Ἀψίδος.

εἶναι καὶ δευτερεύουσαι τινες λεπτομέρειαι αἱ ὁποῖαι ἐν τούτοις μεγάλως συμβάλλουσι εἰς τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν.

Διὰ τὸν μέγαν φωτεινὸν κύκλον τὸν περιβάλλοντα τὸν Ἰησοῦν ὁ τεχνίτης

¹ Δελτίον τοῦ ἐν Κων/πόλει Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογ. Ἰνστιτούτου XV 1911 Πίν. IV, VIII.

ήκολούθησε κατὰ γράμμα τὸ κείμενον τοῦ Ἰεζεκιήλ (Α' 27 κ. ἐξ.). Διὰ τὴν δόση δὲ τὴν ἐντύπωσιν τῆς φωτεινότητος καὶ τῆς διαφανείας τοῦ κύκλου τούτου ἔσχε-
 διάσε διὰ βαθυτέρου φαιοῦ χρώματος τὰ ὀπισθεν αὐτοῦ εὗρισκόμενα μέρη τῶν
 πτερύγων τῶν τεσσάρων συμβολικῶν ζώων. Πράγματι δὲ ὁ θεατὴς ἔχει τὴν ἐντύ-

Εἰκ. 27. Ὁ Ἰεζεκιήλ ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Ἀψίδος.

πωσιν, ὅτι ταῦτα εὗρισκονται ὀπισθεν διαφανοῦς τινος σώματος. Εἰς τοῦτο ἄλλως ὁ τεχνίτης τοῦ ψηφιδωτοῦ ἐφήρμοσε μεθόδους ἐν χρήσει ἤδη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὡς δεικνύουσι τοιχογραφίαι τινὲς τῆς Πομπηίας, εἰς τὰς ὁποίας εἰκονίζονται ὑάλινα δοχεῖα¹. Ἀργότερον εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην ἢ καθαρῶς ἑλληνιστικὴ αὐτὴ ἐπι-

¹ Βλ. προχείρως *E. Pfuhl* *Malerei und Zeichnung der Griechen* München 1923 III Πίν. 313 εἰκ. 709. Πρβ. καὶ *H. Beyen* ἐν *Jahrbuch. des Deutsch. Archäol. Inst.* XLII 1927 89 κ. ἐξ.

δίωξις τῆς ὀφθαλμαπάτης καὶ τῆς φυσικότητος ἐκλείπει ἐντελῶς ὥς μὴ συμφωνοῦσα καθ' ὁλοκληρίαν πρὸς τὰς τεχνικὰς μεθόδους καὶ τὸ πνεῦμα τῆς τέχνης τῶν Βυζαντινῶν. Τὸ τοπεῖον καὶ ὁ τρόπος τῆς παραστάσεως τῶν βράχων δέον ν' ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἐπὶ μικρόν. Οἱ βράχοι δὲν ἀποδίδονται κατὰ τὸν ἴδιον τρό-

Εἰκ. 28. Ὁ Ἀββακὸν ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Ἀψίδος.

πον καὶ εἰς τὰ δύο ἄκρα τοῦ ψηφιδωτοῦ. Εἰς τοὺς περιβάλλοντας τὸν Ἀββακὸν ὁ τεχνίτης ἔδωκε μορφήν περισσότερον ἀπότομον καὶ ἐσχηματοποιημένην, ἵνα εὑρίσκειται ἴσως πλησιέστερον πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Προφήτου. Εἰς τὸ γενικὸν φαιοκίτρινον αὐτῶν χρώμα τὰ διάφορα ἐπίπεδα ἀποδίδονται διὰ τριῶν τόνων πρασίνου καὶ διὰ σκοτεινῶν γραμμῶν αἱ ὁποῖαι τονίζουσι τὰ περισσότερον σχιζόμενα σημεία.

Ἀπεναντίας τὸ τοπεῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται ὁ Ἰεζεκιήλ εἶναι περισσότερον ὁμαλὸν καὶ σχηματίζεται διὰ κλιμακοειδῶς κεκομμένων ἐπιπέδων, ὧν ἡ ἄνω ἐπιφάνεια φωτίζεται ἰσχυρῶς. Εἶναι ὁ ἐλληνιστικὸς τρόπος ἀπεικονίσεως τοῦ τοπεῖου τὸν ὁποῖον εὐρίσκομεν εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς Πομπηΐας¹ καὶ εἰς παλαιοχριστιανικὰς ἐλληνιστικὰς παραστάσεις². Ὁ τρόπος οὗτος ἐπικρατεῖ καὶ ἀργότερον εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, ὅπου ὁμως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον σχηματοποιεῖται³ διὰ νὰ ἐπανέλθῃ καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν καθαρὰν ἀρχικὴν του μορφὴν εἰς τὰς ἐλληνιστικὰς τεχνοτροπίας διακοσμήσεις τοῦ 14^{ου} αἰῶνος⁴.

Τέλος ἡ διὰ νεφῶν πλήρωσις τῶν γύρω τῶν παραστάσεων ἀπομενόντων ὀλίγων κενῶν, ἃν καὶ προκειμένου περὶ τοῦ ἡμετέρου ψηφιδωτοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ταῦτα σχετίζονται πρὸς τὸ κείμενον τοῦ προφήτου (Ἰεζεκ. Α' 4, 20), ἐν τούτοις ἡ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον παρὰστασις τοῦ οὐρανοῦ δὲν εἶναι τι ἀσύνηθες κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδον⁵. Εἰς τὸ ἡμέτερον ὁμως ψηφιδωτὸν τὰ νέφη ταῦτα ἔχουσι διακοσμητικὸν μᾶλλον χαρακτῆρα καὶ μορφὴν ἐσχηματοποιημένην, ἣν ἀνευρίσκομεν πολὺ ἀνάλογον εἰς τὸ ἐν Ἀγ. Δημητρίῳ Θεσσαλονίκης ἀνακαλυφθὲν μετὰ τὴν πυρκαϊὰν ψηφιδωτόν⁶.

Τὸ κόσμημα τὸ περιβάλλον τὸ ἡμικυκλικὸν μέρος τῆς συνθέσεως (εἰκ. 20) διατηρεῖ καθαρώτατον τὸν ἀρχαϊκὸν καὶ ἐλληνιστικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα. Οἱ χρυσοὶ κύκνοι οἱ ἰστάμενοι ἀντιμέτωποι ἐκατέρωθεν τοῦ δοχείου, ἔχουσι τοὺς ἀναλόγους αὐτῶν εἰς τὰς ζωοφόρους τῶν οἰκοδομημάτων, ἅτινα πληροῦσι τὸ βάθος τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἐν Θεσσαλονίκῃ μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐκεῖ εἶναι ἀντιμέτωποι ἀλλήλων χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ τὸ μεταξὺ αὐτῶν δοχεῖον⁷. Τὸ φύλλον ἀκάνθης τὸ εὐρισκόμενον εἰς τὰ κάτω ἄκρα τῆς ταινίας διατηρεῖ ἀκόμη τὴν φυσικὴν του διάπλασιν χωρὶς νὰ ἔχῃ ὑποστῇ καμμίαν σχηματοποίησιν, ὅπως τοῦτο συμβαίνει εἰς τὸ φοινικουειδὲς φυτὸν τὸ ἐναλλασσόμενον μὲ τὰ ζεύγη τῶν κύκνων.

Ἡ στενὴ τέλος ταινία, ἡ διαχωρίζουσα τὸ κόσμημα ἀπὸ τῆς κυρίως παραστάσεως πληροῦται ὑπὸ ἀλύσεως, ἥτις κατ' ἴσα διαστήματα διακόπτεται ὑπὸ πολυ-

¹ *Pfuhl* ἐνθ' ἄν. Πίν. 263, 285, 290, 305, 306, 308 εἰκ. 696, 309 εἰκ. 697, 315, 337 εἰκ. 727.

² *W. Hartel - F. Wickhoff* Die Wiener Genesis Wien 1895 Πίν. VII, X, XIII, XVIII, XXVI, XXXVIII, XLV. Βλ. καὶ *van Berchem - Clouzot* ἐνθ' ἄν. σελ. XXXII.

³ Πρβ. *G. Millet* Lart Byzantin I παρὰ *A. Michel* Histoire de l'art Τόμ. I σελ. 283.

⁴ Ψηφιδωτὰ τῆς Μονῆς τῆς Χώρας ἐν Κων/πόλει *Th. Schmitt* Kahrie - Djami ἐν Δελτ. τοῦ ἐν Κων/πόλει Ρωσικοῦ Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου XI 1906 Λεύκωμα Πίν. XL, XLII.

⁵ *van Berchem - Clouzot* ἐνθ' ἄν. σελ. XXX κ. ἐξ. *Millet* ἐνθ' ἄν.

⁶ *Γ. Σωτηρίου* ἐν ΑΔ. 1918 Συμπλήρωμα Παραρτήματος σελ. 27 Πίν. 15 εἰκ. 35.

⁷ *Diehl - Le Tournieu - Saladin* ἐνθ' ἄν. Πίν. II, καὶ *van Berchem - Clouzot* ἐνθ' ἄν. σελ. 69 εἰκ. 72, σελ. 72 εἰκ. 78.

χρῶμων λίθων ἐναλλάξ τετραγώνων καὶ ἑλλειψοειδῶν. Τὸ κόσμημα τοῦτο εἶναι συνηθέστατον, μὲ διαφόρους μικρὰς παραλλαγὰς, εἰς τὰ παλαιοχριστιανικὰ καὶ τὰ παλαιοβυζαντινὰ μνημεῖα¹. Εἰς τὸ ἡμέτερον ὁμῶς ψηφιδωτὸν ἔχει τοῦτο διατηρήσῃ τὴν φυσικὴν οὕτως εἰπεῖν μορφήν αὐτοῦ, διότι ἐν ᾧ συνήθως οἱ τετράγωνοι καὶ ἑλλειψοειδεῖς λίθοι συνεννοῦνται δι' ἀπλῆς χρυσῆς γραμμῆς, ἐνταῦθα ἔχουσι σαφῶς δηλωθῇ οἱ κρικοὶ τῆς ἀλύσεως, οὕτω δὲ ὁ τεχνίτης εὐρίσκεται πλησιέστατα πρὸς τὸ πραγματικὸν πρότυπον, τὸ ὁποῖον ἀπεμιμήθη διὰ ψηφιδῶν.

Τοιοῦτον τὸ ἀνευρεθὲν ψηφιδωτόν. Ἐκ τῆς προηγηθείσης ἀναλύσεως μιᾶς ἐκάστης τῶν ἀπαρτιζουσῶν αὐτὸ μορφῶν καὶ τοῦ πλαισιοῦντος αὐτὰς τοπείου κατεδείχθη ὁ ἐντελὴς ἑλληνιστικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ, ὅστις καταφαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς διατάξεως τῶν μορφῶν καὶ τῆς πληρώσεως τοῦ χώρου.

Ὁ Ἰησοῦς, ἂν καὶ διὰ τοῦ μεγέθους του κυριαρχεῖ τῆς παραστάσεως (πβλ. *πίν.* 5) καὶ εἶναι ἡ μόνη μορφή ἢ προσπίπτουσα ἀμέσως εἰς ὄμματα τοῦ θεατοῦ, ἐν τούτοις δὲν καταθλίβει διὰ τοῦ ὄγκου αὐτοῦ τὰ δύο ἄλλα πρόσωπα τῆς παραστάσεως, τοὺς κατὰ τὰς γωνίας δηλαδὴ Προφήτας, οἱ ὅποιοι εὐρίσκονται καὶ ἐν μειονεκτικῇ θέσει λόγῳ τῆς καμπυλότητος τῆς ἐπιφανείας, ἐφ' ἧς τὸ ψηφιδωτόν. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἐπετεύχθη διὰ καθαρῶς ζωγραφικῶν μέσων διὰ τοῦ χρώματος δηλαδὴ καὶ τῆς διαφορᾶς τῶν τόνων. Αἱ ζωγραφαὶ ἀντιθέσεις φωτὸς καὶ σκιᾶς εἰς τοὺς βράχους καὶ τὰ φωτεινὰ ἐνδύματα τῶν Προφητῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ σκοτεινοὶ τόνοι τῶν ἐνδυμάτων τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὸ οὐδέτερον φαιὸν χρῶμα τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν κύκλου εἶναι τὰ μέσα δι' ὧν ὁ τεχνίτης ἐπέτυχεν νὰ ἰσοφαρίσῃ τὰς δύο γωνιαίας πρὸς τὴν κεντρικὴν μορφήν. Ἡ συνένωσις τῶν τριῶν αὐτῶν μεγάλων μαζῶν πρὸς ἀλλήλας γίνεται διὰ τῶν δύο κάτω ζώων τοῦ λέοντος καὶ τοῦ βοός, τῶν ὁποίων τὸ λευκοκίτρινον χρῶμα ἀποτελεῖ τόνον διάμεσον μεταξὺ τῶν φωτεινῶν γωνιῶν καὶ τοῦ σκοτεινοῦ κέντρου. Τὰς δύο τέλους γωνιαίας παραστάσεις συνενώνει ὁ εἰς τὸ κάτω μέρος εἰκονιζόμενος ποταμός, ὅστις χρησιμεύει καὶ ὡς βάσις τῆς ὅλης παραστάσεως. Τὴν ἰδίαν ἑλληνιστικὴν ἀντίληψιν τῆς συνθέσεως καὶ τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἐντυπώσεως τῆς τρίτης διαστάσεως, τοῦ βάθους, διὰ τῶν ἰδίων ζωγραφικῶν μέσων εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Καλοῦ Ποιμένου ἐν τῷ Μανσωλείῳ τῆς Galla Placidia ἐν Ραβέννῃ², περὶ οὗ πολλάκις ἤδη ἐγένετο λόγος ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ.

Συνήθως ὡς κυριώτερος ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀντιπρόσωπος τῆς ἑλληνιστικῆς τέχνης τῶν χριστιανικῶν χρόνων θεωροῦνται τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ

¹ Βλ. προχείρως *van Berchem - Clouzot* ἐνθ' ἀν. εἰκ. 58, 89, 194, 197, 207, 229 κ. ἄ.

² Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ψηφιδωτοῦ τούτου παρὰ *Tibor Kóvcs* *La formation de l'ancien art chrétien*, Paris 1927 σελ. 50 κ. ἑξ.

Ναοῦ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Εἰς ταῦτα τὸ κυριώτερον ἑλληνιστικὸν στοιχεῖον εἶναι τὰ οἰκοδομήματα τὰ κοσμοῦντα τὸ βάθος αὐτῶν. Ἡ διακοσμητικὴ ὁμως ἀντίληψις ἢ κυριαρχοῦσα εἰς τὰ ψηφιδωτὰ ταῦτα εἶναι φανερά, ἢ δὲ ἐντύπωσις τοῦ βάθους ἐπιτυγχάνεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον διὰ τῆς προοπτικῆς τῶν οἰκοδομημάτων ἐπὶ τῶν ὁποίων αἱ μορφαὶ τοῦ πρώτου ἐπιπέδου, ἐλλείπει ἐπαρκoῦς πλαστικότητος, φαίνονται ὡς προσκεκολλημέναι.

Νομίζω, ὅτι περισσότερον ἀντιπροσωπευτικὸν τῆς ἑλληνιστικῆς ἀντιλήψεως τῆς τέχνης εἶναι τὸ ἐνταῦθα περιγραφόμενον ψηφιδωτόν, εἰς τὸ ὁποῖον ἢ ἐντύπωσις τοῦ βάθους ἐπιτυγχάνεται, ὅπως καὶ εἰς τὸν Καλὸν Ποιμένα τῆς Galla Placidia, διὰ μέσων καθαρῶς ζωγραφικῶν, διὰ τῆς πλαστικότητος καὶ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν τόνων, στοιχείων δηλαδὴ ἰδιαζόντων εἰς τὴν καθαρὰν ἑλληνιστικὴν παράδοσιν.

Οὕτω ἢ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἐξέτασις καὶ ἀνάλυσις τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς ψηφιδωτοῦ, μᾶς φέρει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τοῦτο εἶναι ἔργον ἑλληνιστικῆς ὁλως ἀντιλήψεως κατασκευασθὲν κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα καὶ μάλιστα εἰς τὰς τελευταίας αὐτοῦ δεκαετηρίδας. Τὰ συμπεράσματα ταῦτα ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν συμφωνοῦσιν οὕτω μὲ τὰ ἐξαγόμενα ἐκ τῆς ἀνωτέρω γενομένης μελέτης τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τῶν γλυπτῶν.

Η ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΙΓΝΑΤΙΟΥ

Τοῦ ἀποκαλυφθέντος ψηφιδωτοῦ κατὰ σπανίαν ὁλως καὶ μοναδικὴν τύχην διεσώθη περιγραφή γενομένη ὑπὸ βυζαντινοῦ συγγραφέως καὶ γνωστὴ πολὺ πρὸ τῆς ἀποκαλύψεως αὐτοῦ.

Πράγματι ὁ Α. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν εἶχεν ἀνακαλύψει εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 34 κώδικα τῆς Μονῆς Κοσσυφοίνισσης κείμενον ἐπιγραφόμενον «*Διήγησις ἐπωφελὴς περὶ τῆς θεανδρικῆς εἰκόνης τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς φανερωθείσης ἐν τῇ κατὰ Θεσσαλονίκην μονῇ τοῦ Ἀκαπνίου*»¹. Τὸ σπουδαιότατον τοῦτο κείμενον ἔχει ἐν περιλήψει ὡς ἑξῆς:

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν Θεσσαλονίκη παραμονῆς τοῦ βασιλέως Μαξιμιανοῦ, μετὰ τῆς οἰκογενείας του, παρασκευαζομένου πρὸς πόλεμον κατὰ τῶν Σαυρομα-

¹ Ἀποσπάσματα τοῦ κειμένου τούτου ἐκ τοῦ Κώδικος τῆς Μ. Κοσσυφοίνισσης ἐδημοσίευσεν ὁ Παπαδόπουλος Κεραμεὺς εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦ ἐν Κων/πόλει Φιλολογικοῦ Συλλόγου Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ Παράρτημα 17^{ον} τόμου (1886) σελ. 51 κ. ἑξ. Τὸ κείμενον δλόκληρον ἐν παραβολῇ καὶ πρὸς τὸν Κώδικα 159/CLX τῆς Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας ἐδημοσιεύθη κατόπιν ἐν Α. *Papadopoulos Kerameus* *Varia graeca sacra* Πετρούπολις 1909 σελ. 102 κ. ἑξ. (Εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην γίνονται ἐφεξῆς αἱ παραπομπαί). Συντόμους ἀναλύσεις τῆς «Διηγέσεως» ἐδημοσίευσαν ὁ *O. Tafrali* *Topographie de Thessalonique* σελ. 196 κ. ἑξ. καὶ ὁ *Χρ. Γουγούσης* ἐν *Ν. Σφενδόνη* Μακεδονικῇ ἡμερολογίῳ Θεσσαλονίκη 1925 σελ. 17 κ. ἑξ.

τῶν, ἡ μονογενὴς αὐτοῦ θυγάτηρ Θεοδώρα μνεῖται κρυφίως εἰς τὸν χριστιανισμὸν ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ἀλεξάνδρου ὅφ' οὗ καὶ βαπτίζεται. Μὴ δυναμένη ὁμῶς νὰ ἐκτελῇ τὰ κατὰ τὴν νέαν αὐτῆς θρησκείαν ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν γονέων «νόσον σκηψαμένην σωματικὴν αἰτεῖται τὸν πατέρα δομηθῆναι αὐτῇ περὶ τὰ βορειότερά που καὶ ἀνωφερέστερα μέρη τῆς πόλεως, ἃ δὴ Λατομία ἐγχωρίως ὀνομάζονται, διὰ τὸ τοὺς λίθους ἐκεῖθεν (οἶμαι) λατομεῖσθαι τοὺς χρησίμους εἰς οἰκοδομὰς, οἶκον τε καὶ βαλανεῖον» (*Papad. Ceram.* 106 2 κ. ἐξ.). Ὁ Μαξιμιανὸς ἐπιτρέπει τοῦτο καὶ τὸ βαλανεῖον μετὰ τοῦ οἴκου κτίζονται, ἐκεῖ δὲ ἀποσύρεται ἡ Θεοδώρα ὅπου καὶ καθ' ἐκάστην κατηχεῖται ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ἀλεξάνδρου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μαξιμιανὸς ἀναχωρεῖ ἐκ Θεσσαλονίκης ἐπερχόμενος κατὰ τῶν Σαυροματῶν. Τότε ἡ Θεοδώρα, ἐπωφελουμένη τῆς εὐκαιρίας ταύτης, μεταβάλλει τὸ οἰκοδομηθὲν ἀνάκτορον καὶ βαλανεῖον εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, ἣν καὶ ἐγκαινιάζει ὁ Ἐπίσκοπος Ἀλεξάνδρος. Κατόπιν μετακαλεῖ ζωγράφον εἰς ὃν ἀναθέτει «ἐν τῇ πρὸς ἀνατολὰς ἀψίδι γραφῆναι τὴν ἀγνὴν Θεομήτορα, τὴν τοῦ γένους ἡμῶν δηλονότι μεσῖτιν καὶ σώτειραν» (*Papad. Ceram.* 107). Ὁ ζωγράφος πράγματι ἤρχισε τὴν ἐργασίαν του, ὅτε ὁμῶς εὐρίσκετο κατὰ τὸ πέρας αὐτῆς «ὁρᾷ γραφὴν ἐτέραν καὶ οὐ τὴν αὐτήν, πολὺ τὸ διάφορον ἔχουσαν καὶ παρηλλαγμένον ἀπὸ τῆς ὁμοιότητος, ἐν εἵδει ἀνδρικῷ τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐπὶ νεφέλης φωτεινῆς καὶ ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων ὀχούμενον καὶ περιπατοῦντα, ὡς ὁ θεὸς ψάλλει Δαυὶδ. Καὶ γὰρ καὶ ἐπὶ τῶν τεσσάρων ἄκρων ταυτησὶ τῆς νεφέλης τέσσαρες μορφαὶ ξέναι τῆς καθ' ἡμᾶς παντάπασιν ἀνεφάνησαν φύσεως, πτέρυγας περικείμεναι καὶ βιβλία ταῖς χερσὶν ἐπιφερόμεναι, ἀνωθεν μὲν ὡς ἐν εἵδει ἀνθρώπου καὶ ἀετοῦ, κάτωθεν δὲ λέοντός τε καὶ βοός. Ἀλλὰ καὶ γράμματα πρὸ τῶν ποδῶν τῆς ἱερᾶς ταύτης μορφῆς, ἔτι γέ μὴν κἂν τῷ βιβλίῳ, ὃ τῇ λαῖᾳ χειρὶ ἐπιφέρετο (τὴν γὰρ δεξιὰν ἀναιεταμένην εἶχεν ὡς εἰς τὸν οὐρανόν), εὐρέθησαν ἔχοντα ἐπὶ λέξεως οὕτως ὅτι μὲν πρὸ τῶν ποδῶν «Πηγὴ ζωτικὴ, δεκτικὴ, θρησκευτικὴ ψυχῶν πιστῶν ὁ πανέντιμος οἶκος οὗτος. Εὐξαμένη ἐπέτυχον, ἐπιτυχοῦσα ἐπλήρωσα. Ὑπὲρ εὐχῆς, ἥς οἶδεν ὁ θεὸς τὸ ὄνομα». Τὰ δὲ τοῦ βιβλίου «Ἰδοὺ ὁ θεὸς ἡμῶν, ἐφ' ὃν ἐλπίζομεν καὶ ἡγαλλιώμεθα ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ ἡμῶν αὐτὸς δώσει ἀνάπανσιν τῷ οἴκῳ τούτῳ». Προσεπιτούτοις καὶ δύο τῶν προφητῶν, Ἰεζεκιὴλ αὐτοῖς καὶ Ἀββακούμ τὰ ὀνόματα, ὡς ὑπὸ τῆς ἐκπλήξεως τῶν ὁρομένων θαμβούμενοι, ἔξω τῆς νεφέλης ἐξ ἐκατέρου μέρους εἰσπήκεσαν» (*Papad. Ceram.* 107 3 κ. ἐξ.). Ὁ ζωγράφος πλήρης ἐκπλήξεως εἰδοποιεῖ τὴν Θεοδώραν, ἥτις σπεύσασα δρομαίως διατάσσει νὰ μὴ τεθῇ πλέον χεῖρ ἐπὶ τῆς εἰκόνης. Εἰς ὁμῶς τῶν ὑπηρετῶν τῆς Θεοδώρας ἀναφέρει τὰ γενόμενα εἰς τὴν μητέρα αὐτῆς, ἥτις μετακαλεῖ τὴν Θεοδώραν καὶ τὴν ἐξετάζει περὶ τοῦ πράγματος. Αὕτη διαψεύδει τὰ καταγγελθέντα καὶ «σκῶτιν . . . βοεῖαν καὶ ἴτανον μετὰ πλινθίας ὀπιτῆς διὰ τῶν ὑπηρετουμένων αὐτῇ κομισαμένη τὴν θεανδρικὴν ἐκείνην μορφήν καλύπτει καὶ ἀσφαλίζεται, ὡς μηδεμίαν οὐ μόνον ἐκ τούτου

ταύτη βλάβην ἐγγίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ὑπόνοιαν ἐκφεύγειν καὶ πρόληψιν (Papad. Ceram. ἐνθ' ἀν. 108 20 κ. ἐξ.). Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἡ Θεοδώρα κληθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς τῆς νὰ θύσῃ εἰς τοὺς θεοὺς διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ πατρὸς ἀρνεῖται καὶ ὑβρίζει τὰ εἰδωλα. Ἡ βασίλισσα διαμηνύει ταῦτα εἰς τὸν Μαξιμιανόν, ὅστις μαθὼν τὸν ἐκχριστιανισμόν τῆς Θεοδώρας διατάσσει τὴν φυλάκισιν αὐτῆς «τὸν δέ γε οἶκον σου τῷ βαλανείῳ παραδοθῆναι πυρί. Ὅπερ καὶ γέγονε μηδὲν δυνηθέντος τοῦ πυρὸς λυμῆρασθαι κατὰ τι τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο τοῦ σωτῆρος ἐκτύπωμα, ὡς ἀπηλέγχθη ἐσώστερον» (Papad. Ceram. ἐνθ' ἀν. 108 20 κ. ἐξ.). Ἀργότερα ἡ Θεοδώρα φονεύεται ἐν τῇ φυλακῇ.

Μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ «Ἄρτι τότε τῆς ἐλληνικῆς ἀγλῦος διασκεδασθείσης καὶ βασιλεῦσι χριστιανοῖς τὰ ρωμαίων σκῆπτρα τοῦ πάντων δεσπότης καὶ βασιλέως χαρισμένον . . .» (Papad. Ceram. ἐνθ' ἀν. 110 § 10), τὰ οἰκοδομήματα τῆς Θεοδώρας μετεποιήθησαν εἰς μονὴν ἢ δὲ ἐκκλησία μετωνομάσθη εἰς ὄνομα τοῦ Προφήτου Ζαχαρίου.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου (813 - 820) εἰς τὴν Νιτρίαν τῆς Αἰγύπτου ἐμόναζεν ὁ ἐρημίτης Σενούφιος, ὅστις ἔσχε θεῖαν ἀποκάλυψιν, διαταχθεὶς νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ Μονὴν τῶν Λατόμων, ὅπου μέλλει νὰ ἴδῃ τὸν Θεόν. Πράγματι οὗτος μεταβαίνει εἰς Θεσσαλονίκην καὶ παραμένει ἐπὶ ἕξ μῆνας εἰς τὴν Μονὴν τῶν Λατόμων χωρὶς νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ θεία ὑπόσχεσις, δι' ἣν καὶ ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὴν Νιτρίαν. Ἀλλὰ νέα ἀποκάλυψις καὶ νέα προσταγὴ τοῦ Θεοῦ τὸν ἀναγκάζει νὰ ταξιδεύσῃ καὶ ἐκ δευτέρου εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου καὶ παραμένει καὶ πάλιν εἰς τὴν Μονὴν τῶν Λατόμων φοιτῶν τακτικῶς καὶ ἀνελλιπῶς εἰς τὰς ἐν τῷ ναῷ συνάξεις τῶν μοναχῶν. «Ἐν μιᾷ τῶν συνάξεων, μόνου ἀπολειφθέντος τοῦ γέροντος κατὰ τινα χρεῖαν ἐν τῷ ναῷ γίνεται αἰφνηδὸν λαῖλαψ τε καὶ σεισμός, καὶ προσιούτοις βροντῇ οἷα ρῆγες, ὡς ἐκ τούτων καὶ τὰ θεμέλια δονεῖσθαι τοῦ ναοῦ δοκεῖν. Καὶ εὐθὺς τὰ μὲν ἐκ τῆς τιτάνου καὶ τῆς ὀπιτῆς πλινθεύσεως ἐπικείμενα μετὰ τῆς βοείας ἐκείνης βύρσης τῷ ἱερῷ τοῦ κυρίου ἐκτυπώματι, ὡς ἄνωθεν εἴρηται, περιαιρεθέντα πρὸς γῆν κατεβάλλοντο· ὁ δὲ ἱερὸς ἐκεῖνος τοῦ Χριστοῦ χαρακτὴρ δίκην ἡλίου σελαγίζοντος μέσον τῆς νεφέλης ἀνεφάνη πυρσوفανῶν . . .» (Papad. Ceram. ἐνθ' ἀν. 111 24 κ. ἐξ.). Ὁ γέρον «μέσον ἐστὼς τοῦ ναοῦ» ἐκ τοῦ φόβου τοῦ ἀποθνήσκει ἐκεῖ, οἱ δὲ μοναχοὶ θάπτουσιν αὐτὸν «ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ καὶ τῆς μακαρίας ἡξιώθη θέας καὶ τελειώσεως . . .» (Papad. Ceram. ἐνθ' ἀν. 112 7 κ. ἐξ.). Κατὰ τὴν κηδεῖαν αὐτοῦ πλεῖσται τελοῦνται θαυματουργοὶ ἰάσεις.

Τοιοῦτον τὸ διασωθὲν πολύτιμον κείμενον. Ἐξ αὐτοῦ πείθεται τις κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφιβολίαν, ὅτι ἡ νῦν ἐκκλησία τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ εἶναι τὸ Καθολικὸν τῆς παλαιστάτης Μονῆς τοῦ Λατόμου, τὸ δὲ ἀνευρεθὲν ψηφιδωτὸν

εἶναι τὸ ἐν τῇ Διηγῇσει ταύτῃ περιγραφόμενον μετὰ τοσαύτης ἀκριβείας καὶ λεπτομερείας ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ καὶ ἡ συμπλήρωσις, ἣν ἀνωτέρω παρεθέσαμεν, τῶν κατεστραμμένων νῦν τμημάτων τῆς κάτωθεν αὐτοῦ ἀφιερωτικῆς ἐπιγραφῆς.

Διὰ τὴν ἱστορίαν ὁμως τοῦ μνημείου καὶ διὰ τὰς μετὰ ταῦτα τύχας αὐτοῦ θὰ ἦτο λίαν χρήσιμον νὰ συνοψίσωμεν τὰ ἐν τῷ κειμένῳ τούτῳ ἀναφερόμενα γεγονότα καὶ νὰ προσπαθήσωμεν κατόπιν ν' ἀνεύρωμεν τὴν ἐν αὐτοῖς κρυπτομένην ἱστορικὴν ἀλήθειαν.

Ἐν τῇ Διηγῇσει περιλαμβάνονται τὰ ἑξῆς:

1) Ἡ Ἱδρυσις τῆς Ἐκκλησίας (καὶ οὐχὶ μοναστηρίου) ὡς καὶ τὸ ὄνομα τῆς Ἱδρυσάσης αὐτῆς.

2) Ἡ Ἱδρυσις τοῦ μοναστηρίου, καὶ

3) Αἱ δύο ὑπερφυσικαὶ ἀποκαλύψεις τοῦ ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ ναοῦ ψηφιδωτοῦ.

Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ ἀναφερόμενα γεγονότα. Ἐξετάσωμεν νῦν τὴν αὐθεντικότητά αὐτῶν.

Τὸ ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἰδρύθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μαξιμιανοῦ δηλαδὴ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 3^{ου} αἰῶνος οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι εἶναι καθαρὸς μῦθος. Θὰ ἦτο ἐντελῶς ἄσκοπον νὰ συζητήσῃ τις καὶ αὐτό. Ἡ μόνη ἴσως ἱστορικὴ ἀλήθεια ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι πιθανὸν οἱ χριστιανοὶ κατὰ τὴν Ἱδρυσιν τῆς Μονῆς τοῦ Ἀγ. Ζαχαρίου, περὶ ἧς εὐθὺς κατωτέρω, ἐχρησιμοποίησαν τὰ λείψανα ρωμαϊκοῦ τινος κτίσματος, ἴσως βαλανείου, οὗ τὴν κτίσιν ἀπέδωκαν ἀργότερον εἰς τὴν θυγατέρα τοῦ Μαξιμιανοῦ Θεοδώραν. Κάτω ἐπίσης ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς Θεοδώρας νομίζω, ὅτι δύναται τις ν' ἀνεύρῃ πραγματικόν τι γεγονός. Τὸ ψηφιδωτὸν ἴσως δὲ καὶ τὸ οἰκοδόμημα, ἂν μὴ καὶ αὐτὴ ἡ Μονή, ἐγένετο δαπάναις γυναικὸς τινος. Τοῦτο ἀναφέρεται ρητῶς εἰς τὴν κάτωθεν τοῦ ψηφιδωτοῦ ἐπιγραφὴν (... *εὐξαμένη ἐπέτυχα καὶ ἐπιτυχούσα ἐπλήρωσα. Ὑπὲρ εὐχῆς, ἧς οἶδεν ὁ Θεὸς τὸ ὄνομα*). Νομίζω, ὅτι θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ἡ ἀνωνύμως ἐν τῇ ἐπιγραφῇ φερομένη ἐκαλεῖτο Θεοδώρα, τὸ ὄνομα αὐτῆς ἦτο γνωστὸν ἐκ παραδόσεως ἢ ἐξ ἄλλης μὴ διασωθείσης ἐπιγραφῆς. Ἀργότερον οἱ μοναχοί, θέλοντες νὰ προσδώσωσι περισσοτέραν ἀρχαιότητα εἰς τὴν Μονὴν αὐτῶν, ὡς τοῦτο εἶναι ἄλλως σύνηθες εἰς τὰ μοναστήρια μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἀκόμη, ἐταύτισαν αὐτὴν πρὸς τὴν ἄλλοθεν ἄγνωστον ἴσως δὲ καὶ ἀνύπαρκτον θυγατέρα τοῦ Μαξιμιανοῦ.

Πότε ἀκριβῶς ἐκτίσθη ἡ Μονὴ τοῦ Ἀγ. Ζαχαρίου ἀναφέρει ρητῶς ἡ Διήγησις «*Ἄρτι τότε τῆς ἐλληνικῆς ἀχλύος διασκεδασθείσης καὶ βασιλεῦσι χριστιανοῖς τὰ ρωμαίων σκῆπτρα τοῦ πάντων δεσπότης καὶ βασιλέως χαρισάμενον, ἥνικα καὶ τοῦτο δὴ τὸ πολυθρόνητον ἱερὸν τὸ εἰς τύπον δῆθεν βαλανείου οἰκοδομηθὲν εἰς ὄνομα τοῦ προφήτου Ζαχαρίου μειωνομάσθη καὶ εἰς μοναστήριον ἀποκατέστη . . .*» (*Pagad. Ceram.* ἐνθ' ἀν. 110 § 10).

Πρόκειται δηλαδή περί τῶν χρόνων τοῦ θριάμβου τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὴν φράσιν ὁμως «*τῆς ἑλληνικῆς ἀχλὺς διασκεδασθείσης*» οἱ μέχρι τοῦδε ἐξετάσαντες τὸ κείμενον καὶ ἰδιαίτερος ὁ W. Grumel, δεινῶς παρηγόησαν ὑποθέσαντες, ὅτι πρόκειται περί τοῦ τέλους τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων¹. Ἐκ τῆς ὅλης διηγήσεως περί τῆς δευτέρας ἀποκαλύψεως τοῦ ψηφιδωτοῦ, περί ἧς εὐθὺς κατωτέρω, γίνεται φανερόν, ὅτι μὲ τὰς λέξεις «*ἑλληνικὴ ἀχλὺς*» ὁ συγγραφεὺς τοῦ κειμένου ἐννοεῖ τὴν εἰδωλολατρείαν. Ἄν τοῦτο κατεννοεῖτο ἀπ' ἀρχῆς δὲν θὰ ἦτο ἀνάγκη τῆς κοπιώδους ἐρεῦνης εἰς ἣν ὑπεβλήθησαν πρῶτον ὁ κ. Diehl καὶ κατόπιν ὁ W. Grumel πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς παλαιότερας ἐν ταῖς πηγαῖς μνείας τῆς Μονῆς τοῦ Λατόμου, καταλήξαντος τοῦ δευτέρου εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αὕτη ὑπῆρχεν ἤδη πρὸ τοῦ ἔτους 860 (*Echos d'Orient* ἐνθ' ἀν. 167 κ. ἐξ.). Ἡ Μονὴ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου} αἰῶνος οὐδέποτε ἔπαυσεν ὑφισταμένη.

Ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὰς δύο ὑπερφυσικάς ἀποκαλύψεις τοῦ ψηφιδωτοῦ. Ἡ πρώτη, ἡ γενομένη κατὰ τὴν Διήγησιν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς θυγατρὸς τοῦ Μαξιμιανοῦ Θεοδώρας (*Papad. Ceram.* 107 κ. ἐξ.) δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπολύτως φανταστική, δημιουργηθεῖσα πιθανῶς διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κάλυψιν τοῦ ψηφιδωτοῦ καὶ τὴν ἐκ νέου ἐμφάνισιν αὐτοῦ ἀργότερον. Ὁ συγγραφεὺς τῆς Διηγήσεως Ἰγνάτιος, ὡς ἤδη παρατήρησεν καὶ ὁ κ. *Tafrafi* (*Topographie de Thessalonique* 198), ἐλησμόνησεν ὅτι ἐν ἀρχῇ εἶχεν ὁμιλήσῃ περὶ νέων κτισμάτων ἀνεγειρομένων ὑπὸ τῆς Θεοδώρας, ὅπου φυσικὰ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχωσι παλαιότερα ψηφιδωτά. Ἀπομένει λοιπὸν ἡ δευτέρα ἡ καὶ πράγματι μοναδικὴ ἀποκάλυψις τοῦ ψηφιδωτοῦ. Πότε ἐγένετο αὕτη; Ὁ W. Grumel (ἐνθ' ἀν. 171) ἐκ παρανοήσεως πάλιν τοῦ κειμένου καὶ μετὰ πολυπλόκους ὑπολογισμοὺς κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ γεγονὸς τοῦτο δεόν νὰ τοποθετηθῇ περὶ τὸ ἔτος 1000 μ. Χ. Ἐκ τῆς Διηγήσεως ὁμως ἐξάγεται σαφέστατα ὁ χρόνος καθ' ὃν συνέβη ἡ ἀποκάλυψις. Αὕτη ἐγένετο ἐπὶ τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου (813 - 820) «*... χρόνους δὲ πολλοῖς ὕστερον... ἐπὶ τῆς βασιλείας Λέοντος ἐκείνου τοῦ ἐξ Ἀρμενίων τὸ γένος ἑλκοντος... εὐδόκησεν (ὁ κύριος) ἀνακαλυφθῆναι τε καὶ φανερωθῆναι τὸ ἱερὸν τοῦτο ἐκτύπωμα*» (*Papad. Ceram.* 109 § 9). Πρὸς τοὺς χρόνους τούτους, τὸ πρῶτον δηλαδὴ τρίτον τοῦ 9^{ου} αἰῶνος, συμφωνεῖ καὶ ἡ μαρτυρία ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἀγ. Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου, ἣν προσάγει καὶ ὁ W. Grumel (ἐνθ' ἀν. 167). Πότε ὁμως εἶχε καλυφθῇ διὰ βοείου δέρματος καὶ κορρασανίου τὸ ἐπὶ τῶν χρόνων Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου ἐλθὼν καὶ πάλιν εἰς φῶς ψηφιδωτόν; Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι τοῦτο συνέβη κατὰ τοὺς εἰκονομαχικοὺς ἀγῶνας ἓνα δηλαδὴ περίπου αἰῶνα πρὸ τῆς ἀποκαλύψεως αὐτοῦ. Εἶναι πολὺ φυσικόν, ὅτι κατὰ τὸ ἑκατονταε-

¹ *Echos d'Orient* 1930 σελ. 163.

τὲς περιπτου χρονικὸν τοῦτο διάστημα κατὰ τὸ ὅποιον τὸ ψηφιδωτὸν ἔμεινε κεκρυμμένον ὑπὸ τὸ βόειον δέρμα νὰ ἐλησμονήθῃ τοῦτο, οὕτως ὥστε ἡ ἀποκάλυψις αὐτοῦ νὰ ἐθεωρήθῃ ὡς θαῦμα. Ἐκ τοῦ κειμένου ἐξηγεῖται, ὅτι ἡ πτώσις τοῦ βοείου δέρματος καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ψηφιδωτοῦ ὀφείλονται εἰς ἰσχυρὸν σεισμὸν καὶ σφοδρὰν λαίλαπα (*Papad. Ceram.* 111), συνεπεία τῶν ὁποίων τὸ ἀποσθρωθὲν, ὡς ἐκ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου δέρμα κατέπεσε μετὰ πατάγου. Τόσος ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἦτο ὁ φόβος τοῦ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην μόνου εὐρισκομένου ἐν τῷ ναῷ μοναχοῦ Σενουφίου ὥστε οὗτος πίπτει νεκρὸς καὶ θάπτεται ὑπὸ τῶν μοναχῶν ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ.

Ὁ W. Grumel (ἐνθ' ἀν. 174) ἐπειράθη ν' ἀνεύρῃ καὶ τὸν τάφον ἐν ᾧ ἐτέθη ὁ Σενούφιος, ὡς τοιοῦτον δὲ ὤρισε τὸν τέταρτον ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον τὸν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ δηλαδὴ κατόψει σημειούμενον διὰ τοῦ γράμματος Δ. (Πρβ. εἰκ. 2). Ἐντὸς τοῦ τάφου τούτου μετὰ τῶν ὁστῶν ἀνευρέθησαν ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν καὶ τμήματα σιδηρᾶς ζώνης ἀνηκούσης εἰς «σιδηρούμενον» μοναχόν. Τὸ πρᾶγμα, ἂν ἡ ὑπόθεσις ἡδύνατο ν' ἀποδειχθῇ, θὰ ἦτο ἀληθῶς λίαν ἐνδιαφέρον. Δυστυχῶς ὁμως ὑπάρχουσι πολλαὶ δυσκολίαι πρὸς παραδοχὴν τούτου. Τὸ πρόχειρον διάγραμμα, τὸ ὅποιον παραθέτει ὁ W. Grumel δὲν ἀποδίδει ἀκριβῶς τὴν θέσιν τῶν τάφων. Ὁ ὑποτιθέμενος τάφος τοῦ Σενουφίου καὶ ὁ ἀριστερὰ αὐτοῦ, ἀνήκων εἰς τὸν Εὐδωρον, ἂν ἡ ἡμετέρα ἀνάγνωσις τοῦ ἐπ' αὐτοῦ μοναχ. γράμματός εἶναι ὀρθή (τάφοι Γ καὶ Δ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ κατόψει εἰκ. 2), εὐρίσκονται ἀμφοτέρω εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς τοῦ ναοῦ ἀντικρύζοντες καθ' ὅμοιον τρόπον τὴν ἀψίδα. Τεχνικῶς ἐπίσης ἐξεταζόμενοι οἱ ἐντὸς τοῦ ναοῦ εὐρεθέντες τάφοι, ἐν οἷς καὶ ὁ ὑποτιθέμενος τοῦ Σενουφίου (τάφος Δ), εἶναι βεβαίως μεταγενέστεροι τοῦ μνημείου, ἀλλ' ἡ κατασκευὴ αὐτῶν δὲν δύναται νὰ κατέλθῃ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 9ου αἰῶνος ὁπότε ἀπέθανεν ὁ Σενούφιος. Οἱ τάφοι ἄλλως οὗτοι, ὅπως δεικνύουν καὶ αἱ διαφορετικαὶ αὐτῶν διαστάσεις, κατασκευάσθησαν εἰς διαφόρους ἐποχάς. Εἰδικῶς δὲ ὁ ὑποτιθέμενος τάφος τοῦ Σενουφίου κατασκευάσθη συγχρόνως, ὡς φαίνεται, μὲ τὸν ὑποτιθέμενον τοῦ Εὐδῶρου (τάφος Γ) καθ' ὅσον οἱ δύο οὗτοι τάφοι ἔχουσι τὰς αὐτὰς διαστάσεις καὶ τὴν αὐτὴν θέσιν. Τὰ περὶ ταυτισμοῦ λοιπὸν τοῦ τάφου Δ πρὸς τὸν τοῦ Σενουφίου εἶναι ὑπόθεσις μὴ δυναμένη ν' ἀποδειχθῇ, ἡ δὲ ἐν αὐτῷ εὐρεθεῖσα σιδηρᾶ ζώνη θὰ ἡδύνατο ν' ἀνήκῃ καὶ εἰς ἄλλον μοναχὸν τῆς Μονῆς τοῦ Λατόμου. Ἄλλως καὶ αὐτὸ τὸ πρόσωπον τοῦ Σενουφίου δὲν γνωρίζομεν κατὰ πόσον εἶναι πραγματικὸν ἢ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ, ὡς πλάσμα τοῦ συγγραφέως τῆς Διηγέσεως Ἰγνατίου ἔχοντος ἀνάγκην διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ ἔργου τοῦ ἐνὸς ἁγίου ἀσκητοῦ πρὸς ὃν νὰ γίνῃ ἡ θεία ἀποκάλυψις.

Τέλος δύο λέξεις περὶ τῆς εἰς ὄνομα τοῦ Ἀγ. Ζαχαρίου ἀφιερώσεως τῆς Μονῆς καὶ τῆς μετονομασίας αὐτῆς εἰς τὸ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ. Ὁ W. Grumel

(ἐνθ' ἀν. 170) τὴν ὀνομασίαν τοῦ Ἀγ. Ζαχαρίου ἀπορρίπτει ὡς ἐντελῶς ἀπίθανον. Ἐν τούτοις συμφώνως πρὸς τὴν ὑφ' ἡμῶν γενομένην ἀνωτέρω ἀποκατάστασιν τῶν ἐν τῇ Διηγῇσι ἀναφερομένων ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι φανερόν ὅτι ἡ Μονὴ ἅμα τῇ κτίσει αὐτῆς ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ Προφ. Ζαχαρίου (*Papad. Ceram.* 110 § 10). Τὸ ὄνομα τοῦτο διετηρήθη μέχρι τῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 9^{ου} αἰῶνος γενομένης ἀποκαλύψεως τοῦ ψηφιδωτοῦ. Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν φαίνεται ταύτην οἱ μοναχοὶ καταπλαγέντες «ἐκ τοῦ γεγεννημένου θαύματος» (*Grumel* ἐνθ' ἀν. 167) μετωνόμασαν τὴν Μονὴν εἰς τιμὴν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ.

Ὡς πρὸς τὴν ἐπίκλησιν τῆς Μονῆς τοῦ Λατόμου ἢ τῶν Λατόμων οὐδὲν θετικὸν δύναται νὰ λεχθῇ. Πλὴν τοῦ Ἰγνατίου, ὅστις ἐν τῇ Διηγῇσι μεταχειρίζεται τὸν τύπον Λατόμων, εἰς πάντα τὰ ἄλλα κείμενα ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ τῆς Μονῆς, αὕτη καλεῖται τοῦ Λατόμου. Τὸν τύπον τοῦτον παρεδέχθημεν καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ, ὡς τὸν ἐπικρατέστερον. Ὁ Ἰγνάτιος σχετίζει, ὡς εἶδομεν, τὸ ὄνομα πρὸς τὰ Λατομία ἐν τῇ θέσει τῶν ὁποίων ἡ Θεοδώρα ἔκτισε τὸ βαλανεῖον. Εἶναι ὁμως φανερόν, ὅτι ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἐδόθη ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἐξ ἄλλου ὁ βιογράφος τοῦ Ἀγ. Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου τὴν ἐπίκλησιν τοῦ Λατόμου συνδέει πρὸς τὸ «γεγεννημένον θαῦμα» εἰς τοῦτο δὲ στηριζόμενος ὁ W. Grumel (ἐνθ' ἀν. 169) ταυτίζει τὸν Σενούφιον πρὸς τὸν Λατόμον. Ἡ εἰκασία ὁμως αὕτη, ὅσον-δήποτε ἀληθοφανὴς καὶ ἂν εἶναι, δὲν δύναται νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ἐκ μόνων τῶν πηγῶν, αἷς διαθέτομεν. Ἐξ ἄλλου θὰ ἦτο πολὺ φυσικὸν ν' ἀναμένωμεν ὅπως ὁ Ἰγνάτιος, ὁ μόνος ἀναφέρων τὸν Σενούφιον ἐν τῇ Διηγῇσι του, ὁμιλεῖ περὶ τῆς σχέσεως ταύτης. Ἀλλ' οὗτος τουναντίον ἐφευρίσκει ἄλλην ὅλως ἐρμηνείαν διὰ τὸ ὄνομα τῶν Λατόμων, τὸ ὁποῖον ἀποδίδει εἰς τὴν Μονὴν ἤδη ἀπὸ τῆς κτίσεως αὐτῆς. Ἐξ ἄλλου ἐπὶ μόνῃς τῆς μαρτυρίας τοῦ βιογράφου τοῦ Ἀγ. Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου βασιζόμενοι θὰ ἠδυνάμεθα πράγματι νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὴν ἐπίκλησιν τοῦ Λατόμου ἔλαβεν ἡ Μονὴ ἀπὸ τοῦ 9^{ου} αἰῶνος. Ἀλλὰ μόνῃ ἡ μαρτυρία αὕτη δὲν εἶναι ἐπαρκής, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν παραδεχθῶμεν ἀσυζητητί, ὅπως διὰ τὸν ἴδιον λόγον δὲν δυνάμεθα ν' ἀπορρίψωμεν τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου. Οὕτω τὸ ζήτημα μέχρις ὅτου ἔλθωσιν εἰς φῶς ἄλλαι μαρτυρίαι θὰ παραμένῃ ἄλυτον.

Τὸ πρόβλημα τέλος τοῦ χρόνου καθ' ὃν ὁ Ἰγνάτιος ἔγραψε τὴν Διήγησιν αὐτοῦ δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐνταῦθα. Ἡ τοιαύτη ἔρευνα ἐξέρχεται τῶν ὁρίων καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς παρούσης μελέτης καὶ οὕτω δὲν συνδέεται αὕτη ἀμέσως μετὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐξέτασιν τοῦ μνημείου, ἣτις κυρίως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα¹.

¹ Διὰ τὸ ζήτημα τοῦτο ἠσχολήθη ὁ W. Grumel εἰς τὴν ἀνωτέρω μελέτην του (ἐνθ' ἀν. 165 κ. ἐξ.) καὶ εἰς ἀνακοίνωσίν του ἐν τῷ Γ' Διεθνείᾳ Βυζαντιολογικῷ Συνεδρίῳ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ

Ἡ ἀνωτέρω γενομένη λεπτομερὴς ἀνάλυσις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μνημείου, τοῦ γλυπτικοῦ αὐτοῦ διακόσμου, τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τοῦ ἐν τῇ ἀψίδι ψηφιδωτοῦ ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ναὸς ἰδρύθη καὶ διεκοσμήθη τελευτῶντος τοῦ 5^{ου} αἰῶνος. Ὁ κ. Diehl, θεωρῶν ὡς ἀσυμβίβαστον τὸ σταυροειδὲς σχῆμα τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν 5^{ον} αἰῶνα, εἰς ὃν τοποθετεῖ τὸ ψηφιδωτόν, ἀνάγων δὲ εἰς τὸν 9^{ον} αἰῶνα τὰ περὶ ἐπανιδρύσεως τῆς Μονῆς ἀναφερόμενα ἐν τῇ Διηγῇ τοῦ Ἰγνατίου, παραδέχεται ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἐκτίσθη κατὰ τὸν 9^{ον} αἰῶνα, ἀλλ' ὅτι ἐν αὐτῷ περιελήφθη ἢ ἐκ τοῦ παλαιότερου οἰκοδομήματος τοῦ 5^{ου} αἰῶνος περισθεῖσα ἀψίς, ἐφ' ἧς τὸ ψηφιδωτόν¹. Ὑπάρχουσιν ὅμως πολλὰ ἐνδείξεις μὴ ἐπιτρέπουσαι τὴν παραδοχὴν τῆς γνώμης ταύτης. Ἄν ἀκολουθήσωμεν τὴν γνώμην τοῦ κ. Diehl δεόν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐκ τοῦ παλαιοῦ μνημείου τοῦ 5^{ου} αἰῶνος διεσώζετο ὃχι μόνον ἡ ἀψίς, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ἡ πρὸ αὐτῆς καμάρα ἢ πρὸς ἀνατολὰς δηλαδὴ κεραία τοῦ σταυροῦ. Ὅτι ἡ καμάρα αὕτη εἶναι σύγχρονος πρὸς τὴν ἀψίδα δεικνύει σαφέστατα καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας ἢ ἀνευρεθεῖσα γραπτὴ διακόσμησις αὐτῆς, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος καὶ ἣτις εἶναι ἐπίσης ἀναμφισβήτητος, ὡς εἶδομεν, ὅτι ἐγένετο κατὰ τοὺς ἰδίους καθ' οὓς καὶ τὸ ψηφιδωτὸν τῆς ἀψίδος χρόνους. Ἡ καμάρα ὅμως αὕτη, καθὼς καὶ οἱ ὑποβαστάζοντες αὐτὴν ἐκατέρωθεν τοῖχοι δεικνύουσι τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς τοιχοδομίαν πρὸς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ οἰκοδομήματος. Αὕτη δὲ ἡ καμάρα ἔχει τὰς αὐτὰς ἀκριβῶς διαστάσεις πρὸς τὰς ἄλλας τρεῖς κεραίας τοῦ σταυροῦ, ὡς δεικνύει ἡ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα κάτοψις τοῦ ναοῦ (εἰκ. 2). Κατὰ συνέπειαν ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα καὶ τὸ ψηφιδωτὸν τῆς ἀψίδος ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, τὰ τέλη δηλαδὴ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος. Ὁ κ. Diehl κατέληξεν εἰς τὸ ἐσφαλμένον τοῦτο συμπέρασμα διότι ἐθεώρει ἀπαράδεκτον τὴν ἰδέαν ὑπάρξεως σταυροειδοῦς ἐκκλησίας κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα. Τ' ἀνωτέρω ὅμως παρατεθέντα παραδείγματα ἀπέδειξαν ἐπαρκῶς, ὡς νομίζω, ὅτι τὸ ἀρχιτεκτονικὸν τοῦτο σχῆμα εἶναι πολὺ παλαιόν, δυνάμενον ν' ἀνέλθῃ μέχρι καὶ τοῦ 2^{ου} ἴσως αἰῶνος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Πάντα τὰ ἐκ τῆς ἀνωτέρω μακρᾶς ἐρεῦνης προκύψαντα πορίσματα περὶ τῆς χρονολογίας καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ μνημείου θὰ ἠδύναντο νὰ συνοψισθῶσιν ὡς ἑξῆς:

Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ρωμαϊκοῦ βαλανείου, τὸ ὁποῖον ἢ παράδοσις ἀργότερον ἐθεώρησε ὡς κτισθὲν ὑπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ Μαξιμιανοῦ Θεοδώρας, ἀνηγέρθη

¹ Ch. Diehl ἐν Comptes - rendus de l'Academie ἐνθ' ἀν. σελ. 260.

τελευτῶντος τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἡ Μονὴ τοῦ Ἀγ. Ζαχαρίου. Συγχρόνως ἐκτίσθη καὶ τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς ταύτης τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ μέχρις ἡμῶν περισωθεὶς ναός, ὁπότε καὶ ἐκοσμήθη ἡ μὲν ἀψὶς αὐτοῦ διὰ ψηφιδωτοῦ τὸ δὲ ὑπόλοιπον διὰ τοιχογραφιῶν. Τὸ ψηφιδωτὸν τῆς ἀψίδος, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφῆς, ἴσως δὲ καὶ ἡ ἐκκλησία, ἂν μὴ καὶ ἡ Μονὴ ὁλόκληρος, ἐγένετο δαπάναις γυναικός τινος, ἀνωνύμως φερομένης ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ἣτις πιθανῶς ἐκαλεῖτο Θεοδώρα. Ταύτην ἡ παράδοσις ἀργότερον ἐταύτισε πρὸς τὴν θυγατέρα τοῦ Μαξιμιανοῦ. Ἄμα τῇ ἐνάρξει τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων τὸ ψηφιδωτὸν τῆς ἀψίδος ἐκαλύφθη διὰ δέρματος βοῶς ἐπιχρισθέντος δι' ἀσβέστου καὶ ἔμεινεν οὕτω κεκρυμμένον μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 9^{ου} αἰῶνος ὁπότε ἐπὶ τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου, καταπεσόντος τοῦ βοείου δέρματος συνεπεία σειсмоῦ, ἦλθε καὶ πάλιν εἰς φῶς. Ἄμα τῇ ἀποκαλύψει τοῦ ψηφιδωτοῦ, ἣτις ἐθεωρήθη ὡς θαῦμα τῆς ἐκ' αὐτοῦ εἰκόνος τοῦ Ἰησοῦ, ἡ Μονὴ τοῦ Ἀγ. Ζαχαρίου μετονομάζεται τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τότε δὲ πιθανῶς, ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον, λαμβάνει τὴν ἐπίκλησιν τοῦ Λατόμου. Περὶ τὸν 12^{ον} αἰῶνα ὁ ναὸς ἐπισκευάζεται, κατὰ δὲ τὸν 14^{ον} αἰῶνα τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ, πλὴν τοῦ ἱεροῦ, καλύπτεται ἐκ νέου διὰ τοιχογραφιῶν.

Αὕτη εἶναι ἐν περιλήψει ἡ ἱστορία τῆς παλαιότητας Μονῆς τοῦ Λατόμου, τῆς ὁποίας ἡ ἐκκλησία χάρις εἰς τὸ ἐν αὐτῇ περισωθὲν πολύτιμον ψηφιδωτὸν εἶναι ἐν τῶν σπουδαιοτέρων παλαιοχριστιανικῶν μνημείων ὅχι μόνον τῆς Θεσσαλονίκης ἀλλ' ἴσως καὶ τῆς Ἀνατολῆς ὁλοκληροῦ.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΚΑΘΑΡΣΙΣ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΕΥΡΗΜΑ ΤΟΥ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Σπάνια είναι τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν, τὰ ὅποια ἐκτὸς τῆς ἰδιαιτέρας τῶν σημασίας νὰ περιβάλλωνται μὲ τὴν αἴγλην τῆς ἀρχαίας γραπτῆς παραδόσεως. Μεταξὺ τούτων ἐπιφανὲς εἶναι τὸ εὐρημα τοῦ ἀειμνήστου Δ. Σταυροπούλου τοῦ 1898 ἐπὶ τῆς νήσου Ῥηνείας. Ὁ εὐτυχὴς ἐρευνητὴς εὗρε τότε εἰς περιορισμένον μικρὸν χώρον τὸ περιεχόμενον τῶν ταφῶν, τῶν ἀναιρεθεισῶν κατὰ τὴν μεγάλην κάθαρσιν τῆς Δήλου τοῦ 425 π. Χ. Ἡ εὐνοια τῆς τύχης ἦτο καταπληκτικὴ. Ὑπῆρχαν ἐκεῖ συντρίμματα ἀγγείων ὑπεράφθονα, ἀνήκοντα εἰς ὑπερχιλίας ταφὰς 4 τοῦλάχιστον αἰῶνων καὶ προερχόμενα ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν δημιουργικῶν ἐποχῶν τῆς ἑλληνικῆς ἀγγειογραφίας. Τὸ εὐρημα ἐχρονολογεῖτο σταθερῶς ὡς πρὸς τὸ κατώτατον ὄριον διὰ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος τῆς ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου περιγραφείσης καθάρσεως καὶ ἐπὶ πλεόν περιεβάλλετο μὲ τὸ ἀμείωτον θέλημα, ὅτι τὰ ἴδια αὐτὰ πράγματα ἐχρησίμευσαν ἐπίσης εἰς τὴν ἐρευναν τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ.

Παρὰ τὴν σπουδαιότητα τοῦ εὐρήματος ἡ ἱστορικὴ ἀνακάλυψις δὲν κατέλαβε τὴν πρέπουσαν θέσιν εἰς τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν. Μετὰ τὴν πρώτην συγκίνησιν τὸ πρᾶγμα σχεδὸν παρεσιωπήθη καὶ μόνον οἱ ἀραιοὶ ἐπισκέπται τοῦ πρὸς τοῦτο ἰδρυθέντος Μουσείου τῆς Μυκόνου ἀπεκόμιζον ἐκεῖθεν ἰσχυρὰν μὲν ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ ἀόριστον ἐντύπωσιν. Συγχρόνως ἠκούοντο καὶ ἐγράφοντο παράπονα, ὅτι ὁ εὐρέτης ὑπὲρ τὸ δέον ἀνέβαλλε τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἀνακαλυφθέντος θησαυροῦ. Ἀλλ' ἡ μομφή, καθ' οἷονδῆποτε τρόπον καὶ ἂν ἐξεφέρετο, ὑπῆρξε γενικῶς ἀστήρικτος διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι τὸ σύνολον τοῦ εὐρήματος, ὅπερ ἀπῆτει μακροχρόνιον ἐργασίαν, δὲν κατηρτίσθη ἀκέραιον παρὰ μόνον ἐσχάτως, ἱκανὰ ἔτη δηλαδὴ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ εὐρέτου.

Βεβαίως ἐδῶ δὲν σκοπεύω νὰ ἐμφανισθῶ ἀπολογητὴς τοῦ Σταυροπούλου, οὔτε χρειάζεται. Ἡ ἀγαθὴ τούτου μνήμη διατηρεῖται σταθερὰ εἰς ὅσους ἐγγύτερον ἐγνώρισαν τὸ ἔργον του. Οὔτε τὸ ἄλλως πάντοτε ἔγκυρον ῥητόν: *de mortuis nihil nisi bene* δύναται νὰ ἔχη ἐνταῦθα οἰανδῆποτε ἐφαρμογὴν. Τούναντίον ὀφείλω ἀποβλέπων εἰς τὴν καλυτέρευσιν τῶν ἀνασκαφικῶν τρόπων καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς μεθόδου ἐρεῦνης νὰ μὴ παραλείψω οὐδεμίαν ἐκ τῶν γνωστῶν μου πλημμελειῶν τῆς ἐργασίας του. Σχετικῶς πρὸς αὐτὰς θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω κατὰ τὰς παρεχομένας εὐκαιρίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦδε ἔχομεν ἐν πρώτοις νὰ παρα-

τηρήσωμεν, ὅτι ὁ εὐρέτης θὰ ὤφειλε νὰ δώσῃ ἀμέσως ἀφθόνους εἰδήσεις καὶ λεπτομερεῖς περιγραφὰς περὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὀνομασθέντος βόθρου τῆς καθάρσεως καὶ τῶν ἐντὸς αὐτοῦ τάφων. Ἀντὶ τούτων περιορίσθῃ νὰ δημοσιεύσῃ δύο ἐκθέσεις ἀληθῶς περιεκτικὰς, ἀλλ' ὑπερβολικὰ συντόμους καὶ ἀνεπαρκεῖς ἀπέναντι τοῦ πλήθους τῶν ζητημάτων. Ἐπειτα θὰ ἦτο ἐνδεδειγμένον νὰ ἐξετάσῃ ὁ ἴδιος μερικὰ ἐκ τῶν κεφαλαιωδῶν θεμάτων, ὡς εἶναι τὸ περὶ τῶν Καρικῶν τάφων τοῦ Θουκυδίδου, καὶ νὰ μὴ ἀφήσῃ εἰς ἄλλους, οἵτινες θὰ διέθετον πάντως ὀλιγώτερα μέσα, νὰ ἐπιχειρήσουν τὰς ἀναγκαίας προεργασίας. Ἀλλὰ τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ δημοσιεύσῃ τὸ σύνολον τῶν ἀγγείων, προτοῦ ταῦτα ἐξαχθοῦν ἐκ τῆς συντριμματώδους ἀφανείας καὶ διακριθοῦν τὰ διάφορα κεραμικὰ ἐργοστάσια, πιστεύω ὡς ἐντελῶς ἀσύστατον. Μία πρόωρος δημοσίευσίς θὰ ἔδιδεν ὠρισμένως τροφήν εἰς ἐπιστημονικὰς ἐργασίας, ἀλλὰ θὰ ἐπέτεινε τὴν πολυγνώμian καὶ θὰ ὠδήγει εἰς πλάνας, ἀπὸ τῶν ὁποίων δυσκόλως θὰ ἀπηλλασσόμεθα.

Ἴσως ἐνθυμηθῇ τις τὸ παράδειγμα τοῦ Furtwängler καὶ Löschcke ὡς πρὸς τὰ μυκηναϊκὰ καὶ Dragendorf καὶ Pfuhl σχετικῶς μὲ τὰ ἀφθονα εὐρήματα τῆς Θήρας καὶ ἀντιπαρατηρήσῃ, πῶς ὅλοι οὗτοι ἠδυνήθησαν εἰς βραχύτατον χρόνον νὰ φέρουν εἰς φῶς τὰς γνωστὰς λαμπρὰς δημοσιεύσεις των. Χωρὶς νὰ παραβλέψωμεν τὰς πολλὰς καὶ εὐνοήτους διαφορὰς ὡς πρὸς τὰ πράγματα καὶ πρόσωπα, σποτιμώτερον εἶναι νὰ ἐπιστήσωμεν δι' ὀλίγων τὴν προσοχήν μας εἰς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ὅλως ἀτομικὴν ἄποψιν τοῦ Σταυροπούλου διὰ νὰ κρίνωμεν δικαιότερον ὅχι μόνον τὴν κοινολογουμένην βραδύτητα τῆς δημοσιεύσεως, ἀλλὰ καὶ ἐννοήσωμεν κατὰ τίνα τρόπον καὶ μὲ ποίαν κατευθυντήριον ιδέαν κατηρτίσθῃ ἡ συλλογὴ τῶν ἀγγείων τῆς Μυκόνου. Φανατικὴ καὶ μέχρι ὑπερβολῶν πρωτότυπος εὐσυνειδησία ἐκυριάρχει καὶ ἐβασάνιζε διαρκῶς τὸ πνεῦμα του. Κάθε χρήσιμον κομμάτι ἀγγείου ἔπρεπε ἀντὶ πάσης θυσίας, κόπων καὶ σπατάλης χρόνου, νὰ εὔρῃ τὴν θέσιν του τὴν ἀρχικὴν. Οὐδεμία ἦτο ἀνεκτὴ προσωρινὴ ἢ συμβιβαστικὴ λύσις. Ἀφ' ἑτέρου ὅσα κομμάτια κατὰ τὴν προκαταβολικὴν κρίσιν του ἀνῆκον εἰς «κοινὰ» ἀγγεῖα ἢ ἦσαν ἐφθαρμένα ἔπρεπε νὰ ἐξαφανισθοῦν καὶ τὸ πρακτικώτερον, νὰ ῥιφθοῦν εἰς τὴν θάλασσαν, ὥστε νὰ μὴ περιπλέξουν τὸ δύσκολον ἔργον τῆς συγκροτήσεως ὁλοκλήρων ἀγγείων. Βεβαίως τὸ τελευταῖον μέτρον ἦτο ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀξιόμεμπτον. Διότι πῶς εἶναι δυνατόν ἄνευ ἐποπτείας τοῦ συνόλου καὶ χωρὶς τὴν διερεύνησιν ὅλων τῶν σχετικῶν ζητημάτων νὰ ἀποφανθῇ κανεὶς, ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ σύντριμμα εἶναι ἄχρηστον. Ἀλλὰ τὸ πρῶτον καὶ θετικὸν μέρος τῆς κατευθύνσεως τοῦ Σταυροπούλου, ἡ μεγάλη δηλ. ἀνησυχία καὶ ἀγρυπνος ἐπιμέλεια περὶ τὴν διάκρισιν τῶν οἰκείων εἰς ἕκαστον ἀγγεῖον συντριμμάτων, εἴτε ταῦτα συνηρομόζοντο εἴτε μὴ, διετηρήθη ὅχι μόνον κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν τῆς ἐνεργοῦ ἐποπτείας του ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν δευτέραν τῆς μακρᾶς

ἀσθενείας του καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του μέχρις ἐσχάτων ὑπῆρξεν ἡ θεμελιώδης βάσις τῆς συγκροτήσεως τῆς συλλογῆς.

Ἡ μέθοδος αὕτη τῆς φανατικῆς ἀκριβείας ὑπῆρξε καὶ ἔνεκα τούτου μάλιστα γόνιμος εἰς ἀποτελέσματα, ἐπειδὴ ὁ Σταυρόπουλος κατώρθωσε καὶ ἡτύχησε νὰ ἔχῃ ἐξαιρέτους βοηθοὺς καὶ συνεργάτας, τὸν κ. Δημ. Πίπαν, ἐπιμελητὴν τότε καὶ κατόπιν διάδοχόν του εἰς τὴν Ἐφορείαν τῶν Κυκλάδων, καὶ τὸν τεχνίτην κ. Γ. Πολυκαντριώτην. Ὁ πρῶτος συνεδύαζεν ὀξύνοιαν μὲ ἄοκνον προθυμίαν καὶ πρακτικότητα. Ὁ δεύτερος προικισμένος μὲ δεξιότητα ἀληθινὰ καλλιτεχνικὴν ἀνεπτύχθη σὺν τῷ χρόνῳ εἰς ἄριστον γνώστην τῆς ἀρχαίας κεραμικῆς καὶ ἐνθουσιώδη θαυμαστὴν τοῦ ἀρχαίου σχεδίου. Εἶχε μελετήσει τόσον καλῶς ὅχι μόνον τὸ καθαρῶς τεχνικὸν μέρος — πηλός, ἐπεξεργασία του, ἐπίχρισμα, ὀπτησις — ἀλλὰ καὶ τὰ διάφορα σχήματα καὶ διαστάσεις τῶν ἀγγείων καὶ τὴν διακόσμησιν, ὥστε μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἀπλουστέρων μηχανικῶν μέσων τῆς ἰδιαίτερας του εὐρέσεως ἠδυνήθη νὰ ἀποδώσῃ εἰς ἕκαστον ἀγγεῖον τὰ συνανήκοντα συντριμματα καὶ εἰς τὰς ἀναπαραστάσεις νὰ τοποθετήσῃ μὲ πᾶσαν δυνατὴν ἀσφάλειαν ἕκαστον σύντριμμα εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν, ἔστω καὶ ἂν τοῦτο δὲν συνηρμόζετο ὕλκως πρὸς τὰ γειτονικά. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ εἶδους τῶν ἀναπαρασταθέντων ἀγγείων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω ἀναλυτικώτερον. Ἐπὶ τοῦ παρόντος σημειώνομεν, ὅτι αἱ ἀναπαραστάσεις ἐπεξετάθησαν σύμφωνα πρὸς τὸ αὐτὸ ἐπίμονον πνεῦμα τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς συλλογῆς καὶ ἐπὶ ἀγγείων μὲ ἐλάχιστα τεμάχια. Τὸ ἐπιχείρημα ἀπεδείχθη εὐεργετικώτατον. Διότι διαφορετικὰ διδάσκεται καὶ αὐτὸς ὁ εἰδικὸς μελετητὴς ἐκ τῶν ἀκεραίων σχημάτων, ἔστω καὶ ἂν ταῦτα εἶναι κατὰ μέγα μέρος γύψινα, παρὰ ἐκ τῶν μικρῶν σωρῶν τῶν ἀφανῶν συντριμμάτων¹.

Μία ἄλλη μομφή, ψιθυριζομένη μεταξὺ τῶν εἰδικῶν καὶ ἰδίως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σταυροπούλου ἐφαίνετο σοβαρωτέρα. Ἐξεφράζετο δηλ. ὁ φόβος, ὅτι μὲ τὰς ἀνεπαρκεῖς ἐκθέσεις τῶν Πρακτικῶν δὲν ἦτο καθόλου δυνατόν νὰ διακριθῶσιν ἐπακριβῶς τὰ εὐρήματα τοῦ βόθρου τῆς καθάρσεως ἀπὸ τὰ διάφορα ἄλλα εὐρήματα τάφων τῆς Ῥηνείας, τοὺς ὁποίους ἐπίσης ἀνέσκαψεν ὁ Σταυρόπουλος καὶ ἐπομένως ὁ *terminus ante quem* τοῦ 425 π. Χ. μὲ τὴν σύγχυσιν τῶν εὐρημάτων θὰ ἐμηδενίζετο. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἐδείχθη ἀσύστατος ὁ φόβος οὗτος. Ἡ ἐρίτιμος χήρα κυρία Εἰρήνη Σταυροπούλου παρακινουμένη ἀπὸ στοργὴν ἀκοίμητον ὑπὲρ τοῦ ἔργου καὶ τῆς μνήμης τοῦ ἐκλιπόντος συζύγου περισυνέλεξεν ἐπιμελῶς πάντα

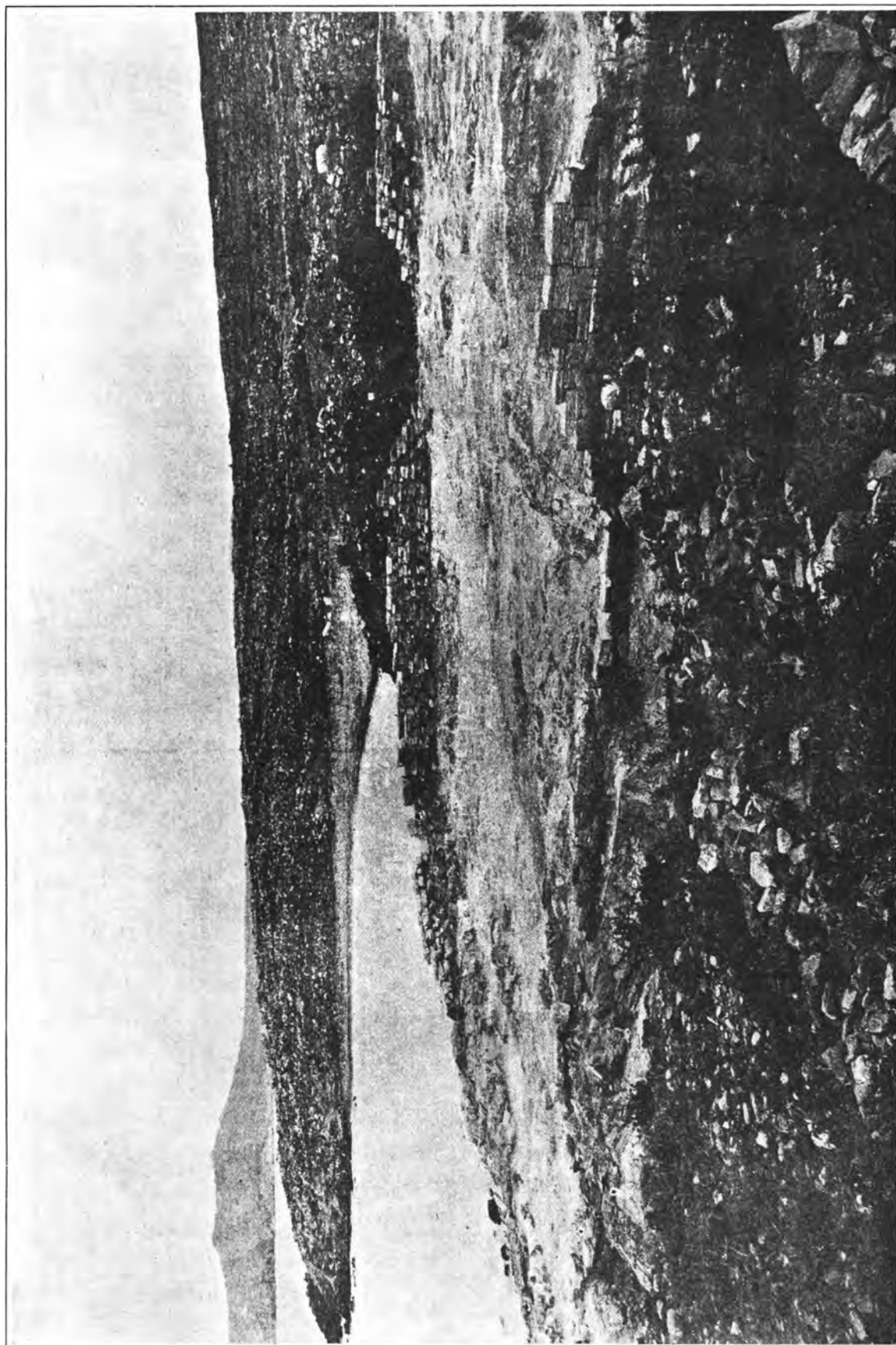
¹ Εἰς τοὺς ἀγνοοῦντας τὴν ἀφανὴ ταύτην προσωπικότητα ἔστωσαν ὡς-δείγματα τῆς καλλιτεχνικῆς του ιδιοφυΐας τὰ λαμπρὰ χρωματιστὰ σχεδιάσματα τῶν ἀγγείων τοῦ Ἡραίου, τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσεν εἰς τὸν 10ον τόμον τῆς *Exploration de Delos* ὁ Καθηγητὴς κ. Ch. Dugas. Αὐτοδίδακτος ὁ Πολυκαντριώτης ἐντελῶς ἐξετέλεσε τότε, πρὸ τοῦ 1910, σχέδια μὴ ὑπολειπόμενα κατ' οὐδὲν τῶν ἔργων ἄλλων καθ' ὑπερβολὴν διαφημισθέντων τεχνιτῶν.

τὰ κατάλοιπα χειρόγραφα καὶ προθύμως παρεχώρησε ταῦτα εἰς τὸ Μουσεῖον, ὥστε, ὅταν τὸ 1920 ἀπεστάλῃν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου εἰς Μύκονον διὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς συλλογῆς καὶ τὴν προετοιμασίαν τῆς δημοσιεύσεως, ἠδυνήθην μὲ μεγάλην ἀνακούφισιν καὶ ἐνθουσιασμόν νὰ πεισθῶ, ὅτι μὲ τὰς νέας χειρογράφους σημειώσεις τὸ ἱστορικὸν εὑρημα ἐξησφαλιζέτο εἰς τὸ ἀκέραιον. Ὑπῆρχον ἐκεῖ ὄχι μόνον λεπτομερέστεραι περιγραφαὶ τῶν λαρνάκων, τῶν ἰδιαζόντων ὀχετοειδῶν τάφων καὶ μνεῖα ὅλων τῶν ἀκεραίων διασωθέντων ἀγγείων τῆς καθάρσεως ἀλλ' ἐσημειοῦντο ἐπακριβῶς ὅλα τὰ εὐρήματα τῶν ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τάφων, πρᾶγμα, ὅπερ διεσαφηνίζε πλήρως τὴν κατάστασιν. Ἦτο δυσκολώτατον ὅμως νὰ ἀναγνωσθοῦν τὰ χειρόγραφα ἔνεκα μάλιστα τῶν πολλῶν καὶ ἰδιορρυθμῶν συντομογραφιῶν των, ἀλλ' ἡ γνωστὴ ἀγχίνωια καὶ ἐπιμονὴ τοῦ κ. Πίπα ἐνίκησε κάθε ἐμπόδιον. Αἱ οὕτω μεταγραφεῖσαι μικραὶ ἐκθέσεις καὶ σημειώσεις ἐτέθησαν πλήρως εἰς τὴν διάθεσίν μου καὶ συνετέλεσαν σημαντικώτατα εἰς τὴν διαφώτισιν τῶν ζητημάτων. Ἀπομένει προτοῦ εἰσελθῶ εἰς τὸ κύριον θέμα νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἐνταῦθα ζωηρῶς καὶ τὴν κυρίαν Σταυροπούλου καὶ τὸν κ. Πίπαν διὰ τὴν πολύτιμον ἀρωγὴν των εἰς τὸ ἔργον μου.

Ἦδη κατὰ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου τοῦ 1898 ὁ Σταυρόπουλος, ἐνεργῶν ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου πρῶτος αὐτὸς μετὰ μακροχρόνιον ληλασίαν τῶν τυμβωρύχων δημοσίας ἀνασκαφὰς ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς Ῥηνεῖας, φερούσης κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα τὸ χαρακτηριστὸν ὄνομα τῆς *Χαρωνείας*¹ διὰ τὴν ἐκτεταμένην νεκρόπολιν, ἐτέθη ἐπὶ τὸ ἔγνη τῆς μεγάλης ἀνακαλύψεως. Μεταξὺ τοῦ ἐκκλησιδίου τῆς Ἀγ. Κυριακῆς καὶ τοῦ πρὸς Ν ὁρμίσκου (εἰκ. 1) ἐπέτυχεν εἰς χῶρον, εὐτυχῶς ἄθικτον παραμείναντα ἐκ μέρους τῶν τυμβορύχων, πλῆθος τεμαχίων πωρίνων λαρνάκων καὶ συντριμμάτων ἐρυθρομόρφων ἀγγείων. Μετὰ βραχὺν δισταγμὸν ἐβεβαιώθη περὶ τῆς σημασίας τοῦ εὐρήματος καὶ πλήρης ἔμφρονος χαρᾶς ἀνῆγγειλε τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν δαπανῶσαν Ἀρχ. Ἐταιρείαν μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν του λιτότητα. Συντόνως ἐργασθεὶς μετὰ ταῦτα ἐπεράτωσε τὴν εὐτυχῇ ἀνασκαφὴν τοῦ ἔτους τὴν 19 Ὀκτωβρίου. Τὸν Δεκέμβριον ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἐταιρείαν τὴν πρώτην σύντομον — ὁπωσδήποτε ὑπὲρ τὸ δέον — ἀλλὰ καὶ περιεκτικὴν ἐκθεσίον του τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰ Πρακτικὰ τοῦ 1898, σελ. 100-104.

Κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, ἐπειδὴ κατεῖδεν, ὅτι τὰ εὐρισκόμενα συντρίμματα δὲν ἀναβαίνουν πέραν τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς, οἱ δὲ Καρικοὶ τάφοι τοῦ Θουκυδίδου ἔδει νὰ εἶναι ἀρχαιότεροι, ἐπεχείρησεν εἰς ἄλλα διάφορα σημεία τῆς ἀκτῆς δοκιμαστικὰς σκαφὰς πρὸς ἀναζήτησιν τῆς προσδοκωμένης ἀποθέσεως τῶν παλαι-

¹ BCH, XIV, 425 ἡ γῆ ἡ ἐν *Χαρωνεία*, ἐκ λόγου τῶν ἱεροποιῶν τοῦ 279 π. Χ. Roussel, Delos, col. Ath. 145, 3.

Είκ. 1. Ο τόπος του βόθρου της καθάρσεως. Η εμπροσθεν πλευρά του ἀναλήμματος είναι ἡ βορέα.

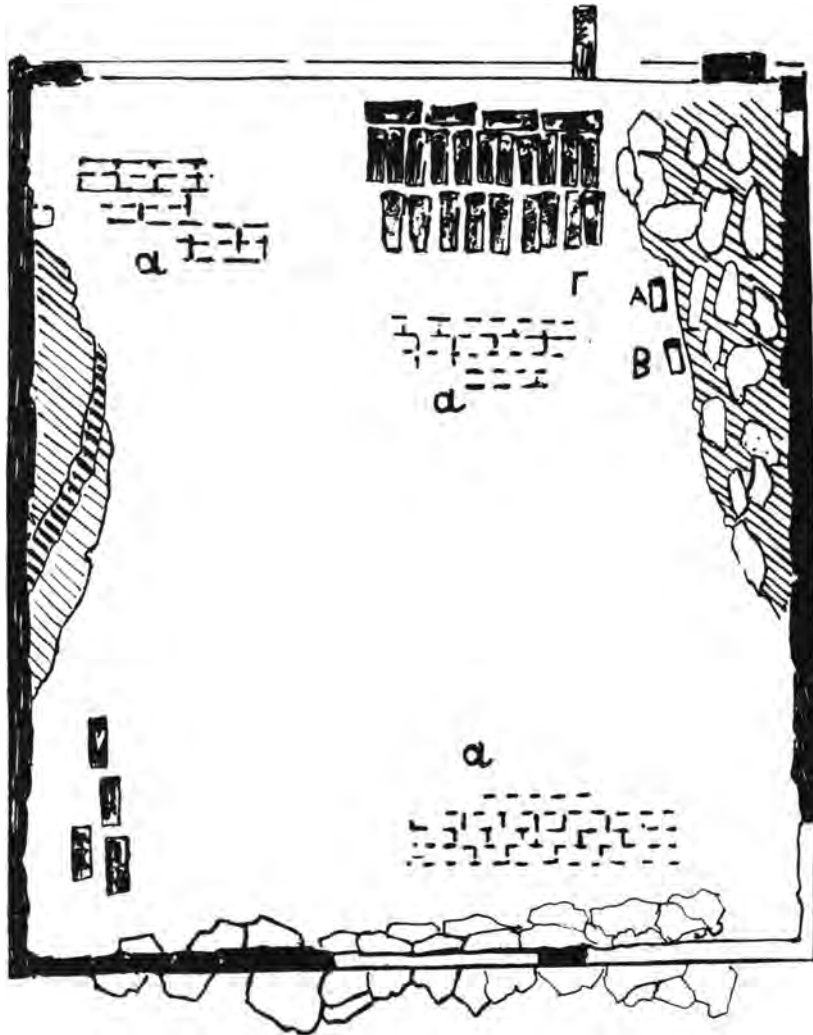
οτέρων ταφῶν, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἐκτὸς τούτου ἐξεκαθαρίσθη πληρέστερον ὁ ἐντὸς τῶν ἀναλημμάτων χώρος καὶ ἀρκούντως εὐρεία ζώνη πέριξ. Πρακτικὰ 1899, 66 - 69. Κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 1900, τὸ τελευταῖον τῆς ἐν Ῥηνεῖα ἀνασκαφικῆς δράσεως τοῦ Σταυροπούλου, ἡσχολήθη εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Ἡρακλείου τῶν Ῥηναέων κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς νήσου καὶ εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τάφων κατὰ τὸ γειτονικὸν Παρακάστρι. Περὶ τῶν εὐρημάτων τῆς καθάρσεως, γίνεται μόνον βραχὺς λόγος ὡς πρὸς τὴν ἐν Μυκόνῳ ἐπεξεργασίαν των εἰς τὸ τέλος τῆς σχετικῆς ἐκθέσεως τοῦ ἔτους: Πρακτ. σελ. 67 - 73.

Αἱ μνημονευθεῖσαι ἐκθέσεις εἶναι βεβαίως μόναι των ἀνεπαρκεῖς, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὡς περιεκτικαὶ εἰς τὴν γενικότητά των καὶ ἀκριβολόγοι, εἶναι ἐπιδεκτικαὶ ἀναπτύξεως καὶ συμπληρώσεως. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται τὸ μὲν διὰ τῶν μνημονευθεισῶν ἀνεκδότων περιγραφῶν τοῦ Σταυροπούλου, ἐξ ὧν θὰ παραθέσωμεν κατωτέρω τὰ οὐσιωδέστερα μέρη, τὸ δὲ διὰ τῆς ἐξετάσεως τοῦ περικλειστού χώρου, ὅστις παρέμεινεν εὐτυχῶς σχεδὸν ἄθικτος μέχρι ἐσχάτων, οἷος ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ ἐρευνητοῦ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1899. Μάλιστα διὰ τῶν δύο τούτων μέσων κατωρθώθη νὰ καταρτισθῇ σχέδιον τοῦ βόθρου μετὰ τῶν τοίχων τοῦ ἀναλήμματος, τοῦ βραχέως ἐδάφους καὶ τῆς μὲ μεγάλην προσέγγισιν εὐρεθείσης θέσεως τῶν ἐπὶ τοῦ ἰσοπεδωμένου χώρου τάφων καὶ λαρνάκων (εἰκ. 2).

Καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως πείθεται ὁ ἀποθιβαζόμενος εἰς τὸν ὀρμίσκον τῆς Ἀγ. Κυριακῆς (εἰκ. 1), ὅτι τὸ κατασκεῦασμα, τὸ προοριζόμενον διὰ τὴν νέαν ὁμαδικὴν ἐνταφίαν τῶν νεκρῶν, ἦτο ἔργον ἀτελὲς καὶ πρόχειρον. Ἐκθράχυνσις ἀτελὴς κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἀνηφορικοῦ χώρου καὶ πέριξ κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς τοῖχοι ἀναλημματικοί, μὲ μέτωπον μόνον πρὸς τὰ ἔξω, μήκους 21.80 μ. τῆς ἀνατολικῆς, 21.60 μ. τῆς νοτίας καὶ 23 μ. τῆς βορείας, ἀνεγερθέντες προφανῶς πρὸς συγκράτησιν τοῦ ἐπισωρευομένου χώματος τῶν τάφων. Ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας ἀποσπῶμεν ἐκ τοῦ φύλλου 2 τῶν ἀνεκδότων περιγραφῶν τὰ ἀκόλουθα.

«Ἐντὸς τοῦ ἀναλήμματος τὸ πετρῶδες ἔδαφος ἦν, πλὴν ζώνης τινὸς καταλειφθείσης πέριξ, ἐσκαμμένον ὀλίγον βαθύτερον καὶ ἰσοπεδωμένον ὅπως δὴ ποτε καὶ ἐνιαχοῦ ἠὺλακωμένον πρὸς ὑποδοχὴν τῶν καθέτων ἐξ Ἀνδρου ἢ Τήνου πλακῶν, αἵτινες ἐν μέρει (κατὰ ΒΑ γωνίαν καὶ τῆς Δ πλευρᾶς τὸ Ν μέρος καὶ πρὸ τῶν κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν λαρνάκων πρὸς Ν καὶ Α) διήρουν τὸν χώρον εἰς ὀχετοειδεῖς ἀπὸ Β πρὸς Ν ἐπιμήκεις θήκας, ἢ διαμερίσματα, ὑποδιαιρουμένας δι' ὁμοίων ἐγκαρσίων πλακιδίων, ἐνῶ ἄλλαι ὅμοιαι πλάκες ἐκάλυπτον ἄνωθεν τὸ στρώμα καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν. Ἐνιαχοῦ εἴχομεν καὶ ὀριζοντίας ὑποδιαίρέσεις διὰ πλακῶν ὁμοίων. Τὸ δὲ λοιπὸν τοῦ βόθρου κατεῖχeto ὑπὸ στρώματος ἀδιαιρέτου κεκαλυμμένου πλαξί. Ἀνωθεν τοῦ στρώματος τῶν ὀστῶν ἐν τοῖς χώμασι πλῆθος ὀστρά-

κων εὐρέθη, πολλὰ δὲ καὶ ὑπὸ τὰς πλάκας μετὰ τῶν ὀστέων. Σπανίως ἐπλήρου ἐν ὀρθογώνιον διαμέρισμα τὸ περιεχόμενον ἐνὸς τάφου. Τὰ δὲ ὀστᾶ, ὧν τὰ πολλὰ πεπηγότα, μάλιστα ἐν τῷ ἀδιαιρέτῳ στρώματι, ἐνιαχοῦ ἦσαν μετὰ χώματος ἢ

Εἰκ. 2. Σχεδιάσμα κοινοταφίου Ῥηνείας. α α α, ὀχετοειδεῖς τάφοι.

ἄμμου ἢ τέφρας μεμιγμένα, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ὅλα εἰς κόνιν τετριμμένα. Πολλαχοῦ δὲ καὶ καύσεως ἵχνη διατηρήθησαν».

Εἰς ταῦτα χάριν τῆς σαφηνείας καλὸν εἶναι νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι δύο πράγματα ἀνωτέρω περιγράφονται, πρῶτον οἱ ἰδιόρρυθμοι ὀχετοειδεῖς τάφοι καὶ ἔπειτα τὸ λοιπὸν στρώμα τῶν ὀστέων τῶν «πεπηγόντων» ἐκ τῆς πίεσεως τῶν ἄνωθι πλακῶν. Τὸ στρώμα τοῦτο δὲν εἶχε μεγαλύτερον πάχος τῶν 16 ἑκατοστῶν, ὡς ἀλλαχοῦ σημειώνει ὁ Σταυρόπουλος. Αἱ ὀχετοειδεῖς θῆκαι, αἱ διαιρούμεναι εἰς

μικρὰ ὀρθογώνια διαμερίσματα, ἦσαν ἐνιαχοῦ ἐπάλληλοι καὶ ἀπετέλουν οὕτω πλειότερα τοῦ ἐνὸς στρώματα ¹.

Περὶ τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων μεταφέρομεν τὰ ἐξῆς ἐκ τοῦ αὐτοῦ φύλλου 2.

«Ὁ τοίχος (πάχους 0,20-0,60) ἱδρύται ἐπὶ τοῦ πετρώδους ἐδάφους, τοῦ ἀπὸ Α πρὸς Δ ἡρέμα ὑψουμένου λίθοις ἐπιχωρίοις πλακοειδέσι, κατὰ ἀκανονίστως ἰσοδομικὸν τρόπον. Ἐσωθεν πάνυ ἀνώμαλος. Ἐνιαχοῦ μάρμαρα καὶ πῶροι ἐνφυκοδομημένοι. Ἐνιαχοῦ ἐκρήμνιστο ὅλως, κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν καὶ καθ' ὅλην τὴν Δ πλευρὰν ἧς οὐδὲν ἔχνος διεσώθη. Ἐνιαχοῦ ἔχομεν μίαν μόνον πλάκα, κατὰ τὸ Δ ἄκρον τῆς Μ πλευρᾶς καὶ ἐνιαχοῦ ἐν τῇ Β, τὸ δὲ μέγιστον τότε σφζόμενον ὕψος ἦν 1 μέτρον περίπου. Ἐκτοτε κατεστράφησαν καὶ ἄλλα μέρη».

Κατὰ λάθος παρεστάθησαν ἐπὶ τοῦ σχεδίου (εἰκ. 2) οἱ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν δύο λάκκοι τάφων κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, δι' οὓς παρεστάθησαν οἱ τοίχοι. Πραγματικῶς οὐδὲν ἔχνος τοίχου διετηρήθη κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ τὸ πιθανώτερον εἶναι, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἀνηφορικὸν βραχῶδες ἔδαφος καὶ τὸν ἀναλημματικὸν χαρακτήρα τῶν διατηρηθέντων τοίχων, τὸν δικαιολογημένον κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, ὅτι οὐδὲ ἀρχικῶς ἐκτίσθη κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοιοῦτος τοίχος. Περὶ τῶν ἐντὸς τοῦ περιβόλου εὐρεθεισῶν λαρνάκων πληροφοροῦμεθα ἐκ τοῦ φύλλου 1 τὰ ἀκόλουθα.

«Αἱ πώρινοι λάρνακες πᾶσαι τοῦ αὐτοῦ σχήματος, τοῦ αὐτοῦ λευκοῦ πωρολίθου, ἔσωθεν πᾶσαι φέρουσαι ὁμοίαν *ἐρυθρὰν βαφήν*, τοῦ αὐτοῦ σχεδὸν πᾶσαι μεγέθους, εὐρέθησαν 25 ὁμοῦ κατὰ τὴν ΒΛ γωνίαν τοῦ βόθρου καὶ 4 κατὰ τὴν ΝΑ, κατατεθειμέναι παρ' ἀλλήλας ἐπὶ τοῦ ἰσοπεδωθέντος πετρώδους ἐδάφους οὐχὶ πολὺ ἐπιμελῶς, ἀλλ' ἀλλαχοῦ μὲν αἱ πλευραὶ αὐτῶν ἐφήπτοντο ἀλλήλων, ἀλλαχοῦ δὲ μικρὸν διεστήκεσαν ἀκανονίστως. Τὰ καλύμματα τῶν κατὰ τὴν μεταφορὰν ὡς φαίνεται διαρραγέντα ἔφερον ἄνω ζώνας μολυβδίνου ἐλάσματος καλυπτούσας τὸ ῥῆγμα ὡς ἐν τῷ σχήματι δεδήλωται ². Εὐρέθησαν δὲ πᾶσαι σχεδὸν διερωγυῖαι, περιέχουσαι μόνον ὀλίγην ἐντὸς ἄμμον ἢ λεπτὸν χῶμα ἐκείναι, εἰς ἃς δὲν εἶχεν εἰσέλθει ἔνεκα μεγάλης φθορᾶς τοῦ καλύμματος ἄνωθεν χῶμα· οἱ σκελετοὶ πάντες ἦσαν μεταβεβλημένοι εἰς κόνιν. Ἐν μὲν ταῖς ὑπ' ἀριθ. 26-29 οὐδὲν κτερίσμα εὐρέθη, ὡς καὶ ἐκ τῆς μεγάλης ομάδος ἐν ταῖς ὑπ' ἀριθ. 22-24,

¹ Εἰς ἔκθεσιν τοῦ αὐτοῦ ἀπὸ 15 Αὐγούστου 1898, φυλασσομένην εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας ἀναγινώσκομεν: «... ἐνιαχοῦ δὲ ὀριζοντίως τεθειμέναι πλάκες ὑποδιαίρουσι τὰ τεμάχια ταῦτα εἰς πλείω στρώματα». Ἐκ τῆς ἐκθέσεως παρέλαβεν, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ ἀναγγεῖλας τὸ εὔρημα ἐν Ath. Mitt. XXI, 361 (durch horizontale Platten in verschiedenen Schichten geteilt).

² Ὁ Σταυρόπουλος παραθέτει ἀπλοῦν σχεδιάσμα λάρνακος μὲ σκέπασμα ἀμφικλινές (πρβλ. εἰκ. 2). Μὲ γραμμὴν πλατεῖαν μαύρην δηλώνεται τὸ μολυβδίνον ἔλασμα, ἐνῶν τὸ σκέπασμα μὲ τὴν πλευρὰν τῆς λάρνακος.

πάσαις ταύταις κατεστραμμέναις, αἱ δὲ ἄλλαι περιεῖχεν ἐκάστη¹ στάμνον τρίωτον μελαμβαφῇ ἀπλοῦν ἢ ἐρυθρόγραφον διαφόρου μεγέθους (μία ἀμφορίσκον ἐρυθρόμορφον ἀντ' αὐτοῦ) καὶ μικρὸν δίωτον σκύφον μελαμβαφῇ, τινὲς καὶ εἰδώλια καὶ ἄλλα τινὰ πράγματα, Ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσεν ἡ λάρναξ 25. Αὕτη εὑρέθη ἐκτὸς τοῦ βόθρου. Ὅμοίων λαρνάκων πάμπολλα τεμάχια εὑρέθησαν κατὰ τὴν ΜΑ γωνίαν τοῦ ἀναλήμματος, πολλὰ ἐν τοῖς χώμασιν ἀνωθεν τῶν ὀστέων καὶ τινὰ ἐλάχιστα καὶ ἐν αὐτοῖς ἀναμεμιγμένα».

«Φθορὰν ἐν μτγν. χρόνοις ὑπέστη οὐ μόνον τὸ ἀνάλημα ἀλλὰ καὶ τῶν λαρνάκων τινές, καὶ τοῦ στρώματος τῶν ὀστέων μέρη τινά, ἰδίως κατὰ τὸ ΒΑ ἄκρον, ὅπου οἱ ὀχετοὶ εὑρέθησαν διακεκομμένοι».

«Φαίνεται ὅτι μετηνέχθησαν ἐν ταῖς λάρναξιν οἱ ἀρτίως τεθαμμένοι νεκροὶ διὰ τὸ ἀδιάλυτον. Τὰ δὲ τεμάχια φαίνονται ὄντα τῶν κατὰ τὴν ἀποβίβασιν καὶ μεταφορὰν καταστραφεισῶν λαρνάκων. Τῶν δὲ παλαιῶν ταφῶν μετηνέχθησαν μόνον τὰ περιεχόμενα κατὰ τάφον ἢ πολλῶν τάφων ὁμοῦ. Τῶν σωρηδὸν μετενεχθεισῶν ταφῶν τὰ κτερίσματα ἀπερρίφθησαν ἐν τοῖς χώμασιν τοῖς καλύψασι τὸν χώρον, τινὰ δὲ καὶ κατελείφθησαν μετὰ τῶν ὀστέων ἀναμεμιγμένα».

Ἡ θέσις τῶν 29 τούτων λαρνάκων ὠρίσθη ἐπὶ τοῦ σχεδίου (εἰκ. 2) συμφῶνως πρὸς τὴν ἀνωτέρω περιγραφὴν καὶ πρὸς τὸ συναπτόμενον εἰς τὰ χειρόγραφα σχεδιάσμα, συνοδευόμενον μὲ ἀρίθμῃσιν τῶν λαρνάκων καὶ τὰς σχετικὰς ἀποστάσεις τῶν διαφόρων τάφων. Ἡ ἰδιάζουσα θέσις τῆς λάρνακος 25, τοποθετημένης ἐκτὸς τῆς σειρᾶς τῶν ἄλλων καὶ ἐπὶ γραμμῆς, ἐφ' ἧς ἔχουν ἀνοιχθῇ τάφοι εἰς ἀναμφισβητήτως νεωτέρους χρόνους, ἐρμηνεύεται πιθανῶς ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἀτετέθη ἐκεῖ εἰς χρόνον, πάντως ἐγγύτατον, μετὰ τὸ 425. Εἰς τοῦτο ὡς θὰ ἴδωμεν, δὲν ἀντιτίθεται τὸ καλῶς γνωστὸν περιεχόμενόν της. Ἐκ τῶν λαρνάκων, αἵτινες ὅλοι εἶχον ἐσωτερικῶς τὴν οἰκείαν εἰς τοὺς χθονίους καὶ δι' ἱκανῶν παραδειγμάτων ἐπὶ τάφων μαρτυρημένην ἐρυθρὰν βαφὴν², διὰ τὴν ἐτοιμόρροπον κατάστασίν των καὶ τὰς δυσκολίας τῶν τότε χρόνων οὐδεμίαν διετήρησεν ὁ Σταυρόπουλος καὶ ἀπέρριψεν, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν ἀγαπητὴν του συνήθειαν τῶν ῥιζικῶν λύσεων, τὰ συντρίμματά των εἰς τὴν θάλασσαν. Ἀντὶ τούτων εἰς ἀντικατάστασιν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡ λάρναξ τῆς εἰκ. 3, ἥτις εὑρεθεῖσα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1924 τοῦ κ. Πίπα εἰς ὀλίγων μέτρων ἀπόστασιν νοτίως τῆς ΝΑ γωνίας τοῦ περιβόλου συνεκροτήθη ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Μυκόνου. Μήκους 1.86 μ., χωρὶς ἐσωτερικὴν ἐρυθρὰν βαφὴν, ἀνήκει εἰς ταφὴν γενομένην εἰς τοὺς εὐθύς μετὰ τὸ

¹ Ἡ περιγραφὴ εἶναι ἀνακριδής, ἐπειδὴ ἀντὶ τῶν ἀναμενομένων 42 ἀγγείων (21×2) κατεγράφησαν καὶ διατηροῦνται μόνον 31 ἀκέραια.

² Diels, Sibyl. Blätter, 69 κέ. Von Duhn, Archiv Rel. W. 1906, 1 κέ.

425 χρόνους. Ἡ γνώμη, ὅτι ἐντὸς τῶν λαρνάκων μετηνέχθησαν οἱ πρόσφατοι νεκροὶ διὰ τὸ ἀδιάλυτον δὲν στηρίζεται δεόντως. Ἄν ἡλήθευε τοῦτο θὰ εἶχομεν ἐντὸς τῶν λαρνάκων ἀγγεῖα, τὰ ὅποια εἰς σημαντικὸν ἀριθμὸν τοῦλάχιστον θὰ ἦσαν ἐκ τῶν νεωτάτων, ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο, ὥς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, δὲν συμβαίνει, τὸ ἀσφαλέστερον εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ λάρνακες αὗται μετεφέρθησαν ἀκέραιαι, διότι κατὰ τὴν ἐκταφὴν των ἐν Δήλῳ διετηροῦντο ὅπωςδῆποτε, ἐπειδὴ δὲν εἶχον παραμεῖναι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπὸ τὴν γῆν. Τὰ μολύβδινα ἐλάσματα εἶναι φροντίδες τῶν συγγενῶν, οἵτινες βεβαίως δὲν ἀφῆκαν μόνους τοὺς Ἀθη-

Εἰκ. 3. Λάρναξ πωρὶνὴ τάφου μικρὸν νεωτέρου τοῦ 425 π. Χ.

ναίους εἰς τὴν σκληράν των αὐτὴν ἐπιχείρησιν ἀλλ' ἐνήργησαν πᾶν τὸ δυνατόν, ὥστε νὰ διαταραχθῇ ὀλιγώτερον ἢ ἡσυχία τῶν οἰκείων νεκρῶν. Τοιαύτας ἐνδείξεις τῆς παρουσίας τῶν συγγενῶν ἔχομεν καὶ ἄλλας πολλὰς. Ἐκ τοῦ φύλλου 3 παραλαμβάνομεν:

«Πρὸς Α τῶν λαρνάκων ἐν μικρᾷ ἀπ' αὐτῶν ἀποστάσει εὐρέθη ἐν τῷ στρώματι τῶν ὀστέων ἀμφορεὺς ἐρυθρόμορφος εὐμεγέθης περιέχων ὅσῃ ἐν πρισματώδει κενῷ ἀπηρτισμένῳ ἐκ τριῶν πλακῶν, ὁμοίων ταῖς τὰ ὅσῃ περιεχούσας, καθέτως τεθειμένων καὶ τετάρτης ἐπικειμένης αὐτῶν. Ἡ μία τῶν τριῶν καθέτων πλακῶν, κεκλιμένη μικρὸν καὶ πιέζουσα τοῦ ἀμφορέως τὴν κοιλίαν ἐπήνεγκεν αὐτῷ ὅπῃ εὐμεγέθη».

Διὰ τοῦ Γ τῆς εἰκ. 2 σημειοῦται ὁ τόπος τοῦ τάφου, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ὁ ἀναφε-

ρόμενος ἀμφορεὺς ἢ πελίκη, ὅπως συνήθως λέγεται τὸ τοιοῦτον σχῆμα (εἰκ. 4). Εἶναι πλήρης ὁστῶν λευκαζόντων νεκροῦ καέντος. Ἐπὶ τῆς κυρίας ὀψεως εἰκονίζονται δύο ἔφηβοι, ὁ πρῶτος ἀνέχων οἶνηρὸν ἀμφορέα καὶ ὑψῶν προχόην, διευθύνεται χάριν τῆς σπονδῆς πρὸς τὸν δεξιὰ βωμόν, ὁ δεύτερος αὐλεῖ. Ὅπισθεν δύο ἀθλίως εἰργασμένοι μανδυοφόροι ἔφηβοι. Ἄν κρίνωμεν ἐκ τῆς καλυτέρας εἰκόνας, τὸ ἀγγεῖον θὰ ἔγινε κατὰ τὴν δεκαετίαν 450-440, τὸ ὁποῖον φυσικὰ δὲν ἀποκλείει τὸ νὰ ἐχρησιμοποιήθῃ εἰς τὴν ταφὴν καὶ μικρὸν πρὸ τοῦ 425. Ἄλλ' ὅπερ ἡμᾶς ἐνταῦθα κυρίως ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ μεγάλη κυκλικὴ ὀπή, ἣτις κατὰ τὸν Σταυρόπουλον προῆλθεν ἐκ τῆς πίεσεως τῆς μιᾶς ἐκ τῶν τριῶν πλακῶν τοῦ τάφου. Τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον. Ἡ ὀπή εἶναι ἀκριβῶς κυκλικὴ μὲ διάμετρον 0,074 μ. καὶ ἔχει γίνει δι' ὀξέος ἐργαλείου μετὰ τὴν ὀπτησιν, διευθυνομένου λοξῶς πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Ἡ τεχνικὴ τρυπὰ ἐνθυμίζει ἄρα τὸ γνωστὸν ἔθιμον τῆς νεκρολατρείας, τὸ ὁποῖον ἐπραγματεύθη ἐπαρκῶς ὁ κ. Γ. Οἰκονόμος εἰς τὴν ἐγκριτον διατριβὴν του: *De profusionum receptaculis sepulcralibus*. Πολλάκις ἐπεδίωκον οἱ παλαιοὶ τὴν δι' ἀσφαλῶν μέσων ἀκώλυτον εἰσροὴν τῶν ἀπαραιτήτων χοῶν εἰς τὸν διψῶντα αὐτὰς νεκρόν. Κατὰ τὴν πρώτην ἐνταφίαν ἐν Δήλῳ δὲν θὰ ἔλειπεν ὁ πήλινος ἢ ξύλινος σωλήν, δι' οὗ θὰ μεταβιβάζοντο τὰ προσφερόμενα μέχρι τῶν κάτω λειψάνων, ἀλλὰ κατὰ τὴν εἰς Ῥήνειαν μεταφορὰν καὶ νέαν ἐνταφίαν ἡ ὅλη ἐξάρτησις δὲν διετηρήθη λεπτομερῶς. Οἱ προσήκοντες ἐφρόντισαν νὰ μεταφέρωσι τοὺς ἀρχικοὺς λίθους τοῦ τάφου, διότι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σταυροπούλου αἱ τρεῖς καθέτως τοποθετηθεῖσαι πλάκες τοῦ τριγωνικοῦ κενοῦ ἦσαν ὁμοίαι πρὸς τὰς περιεχούσας ὁστᾶ πλάκας, τῶν ὀχετοειδῶν δηλαδὴ ταφῶν, αἵτινες δὲν ἦσαν κοινοὶ τοῦ τόπου λίθοι ἀλλ' ἀρχικῶς προήρχοντο ἐξ Ἀνδρου ἢ Τήνου καὶ εἶχον χρησιμοποιηθῇ ἄρα κατὰ τὴν πρώτην ἐνταφίαν. Τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον παρέλειψαν, ἦτο ἡ συσκευὴ τῆς ἐγχύσεως τῶν χοῶν, πρᾶγμα, ὅπερ ἴσως καὶ εἰς τὸν ἀρχικὸν τάφον τῆς Δήλου εἶχε μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου παραμεληθῇ. Παρομοίας ἰδιαιτέρας φροντίδας

Εἰκ. 4. Πελίκη τοῦ τάφου Γ τῆς καθάρσεως.

τῶν συγγενῶν βλέπομεν προκειμένου καὶ περὶ ἄλλων τάφων ἐντὸς τοῦ περικλείστοι χώρου ἐκ νέου ἰδρυθέντων. Εἰς τὸ αὐτὸ φύλλον 3 ἀναγινώσκομεν:

«Ἰδίᾳ μνημονευτέος ὁ παιδικὸς τάφος Α (μήκους ἐσωτερικῶς 1,08, πλ. 0,50, ὕψ. 0,44) οὔτινος αἰ 4 πλευραὶ καὶ ὁ πυθμὴν ἦσαν ἐκ μιᾶς πλακὸς γρανίτου, τὸ δὲ κάλυμμα ἐκ πλειόνων. Τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ κατεσκευάστο ἦν μικρὸν ὑψηλότερον τοῦ τῶν λαρνάκων. Περιεῖχε χῶμα ὀλίγιστον λευκόν, τὸν σκελετὸν ἠφανισμένον, ἦλους δὲ σιδηροῦς εὐμεγέθεις ἀναλόγους¹, λείψανα τῆς ξυλίνης λάρνακος, ἐν ᾗ δυνατὸν νὰ μετηνέχθῃ ὁ νεκρὸς ἐκ Δήλου. Περιεῖχε πολλὰ σχετικῶς κτερίσματα».

«Ὡσαύτως τῆς αὐτῆς ἐποχῆς καὶ δι' ὁμοίων πλακῶν κατεσκευασμένος, ἀλλὰ πτωχός, ἦν ὁ τάφος Β. Τὰς πλάκας τούτου εὗρον ἐστηριγμένας ἔξωθεν τεμαχίους πωρίων λαρνάκων. Καὶ ἄλλοι τάφοι τῶν αὐτῶν χρόνων πτωχοὶ εὐρέθησαν κατὰ τὸν τόπον τοῦτον τοῦ περιβόλου».

Ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ τάφος Β ὑπεστηρίχθη ἐξωτερικῶς διὰ τεμαχίων λαρνάκων, ἀποβαίνει πρόδηλον, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ταφῆς γενομένης μετὰ τὸ 425 κατὰ τὸν τύπον τοῦτον, ἀλλὰ περὶ ἐργασίας συγχρόνου πρὸς τὴν κάθαρσιν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὸν Α τάφον, τοῦ ὁποίου ὅχι μόνον ἡ ξυλίνη λάρναξ ἀλλὰ καὶ αἱ ἐκ γρανίτου πλάκες ἦσαν συστατικὰ τοῦ ἐν Δήλῳ ἀρχικοῦ τάφου καὶ μετεφέρθησαν τότε εἰς Ῥήνειαν ὅχι βέβαια ἄνευ τῆς φροντίδος τῶν συγγενῶν. Πολὺν δύσκολον εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οἱ κατὰ τὸ μέρος τοῦτο τὸ περιβόλου (ιδεῖ εἰκ. 2) τάφοι ἰδρύθησαν εἰς χρόνους νεωτέρους τοῦ 425. Αἱ νεώτεραι ταφαὶ διακρίνονται σαφῶς ἐκ τοῦ τύπου καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὠρύχθησαν. Ὡς εἶδομεν, ἡ λάρναξ 25 ἔχει ἰδιαίτουσαν θέσιν καὶ κατὰ τὸ δυτικὸν τοῦτο πέρας τοῦ βόθρου ἔχουν σκαφῇ εἰς βάθος καὶ ἐπ' εὐθείας γραμμῆς καθέτου πρὸς τὰς ἐκατέρωθεν πλευρὰς τοῦ περιβόλου ἄλλοι τάφοι, οἵτινες βεβαίως εἶναι ὕστεροι τῶν χρόνων τοῦ κοινοῦ ἐνταφιασμοῦ. Ἐπειδὴ ὁ χῶρος ἐνταῦθα ἦτο ἐλεύθερος καθαρμάτων ἦτο ἀνάγκη οἱ νέοι τάφοι νὰ ἀνορυχθῶσιν εἰς βάθος, δύο δὲ σχετικὰ ἐπιμήκη βαθύσματα διατηροῦνται εἰσέτι ἐπὶ τόπου. Ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι καὶ οἱ τάφοι Α, Β, Γ ἰδρύθησαν μετὰ τὸ 425 (πρᾶγμα κατ' ἀρχὴν ἄτοπον, ἐπειδὴ καθόλου δὲν θὰ ἦτο ἐπιτετραμμένη νέα διαταραχὴ τοῦ κοινοταφίου) φυσικώτερον ἦτο νὰ περιμένωμεν οἱ νέοι νεκροὶ νὰ τοποθετηθῶσιν εἰς διάφορον βάθος. Εἶναι ἄρα ἀναμφισβήτητον, ὅτι οὐδεμία νεωτέρα ταφὴ ἐπηκολούθησε μετὰ τὸ κλείσιμον τοῦ βόθρου τῆς καθάρσεως. Ὁ ἀκριβῶς καθωρισμένος χῶρος ἦτο πολὺ γνωστὸς εἰς τοὺς Δηλίους

¹ Τοιοῦτοι ἦλοι συνελέχθησαν ἐνόλῳ 16 καὶ βεβαιότατα ἀνήκουν εἰς τὴν ξυλίνην λάρνακα, διότι μερικοὶ ἐκ τούτων διατηροῦν συνδεδεμένα ἐκ τῆς σκωρίας καὶ φανερὰ τεμάχια ξύλου. Ἴσως εἰδικὸς τις θὰ ἠδύνατο νὰ βεβαιώσῃ ἂν τὸ ξύλον ἦτο κυπαρίσσινον, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Θουκυδ. ἐν Β, 34, 3 περὶ τῶν ἐν Ἀθῆναις λαρνάκων καὶ ὁ Σχολ. δικαιολογεῖ «διὰ τὸ ἄσηπτον εἶναι». Πρβλ. Θεόφρ. φυτ. ἱστ. Ε, 4, 2 καὶ Plin. HN, XVI. 212.

ὡς δημόσιος ἐπιφανὴς τάφος καὶ παρέμεινε καθ' ὅλην τὴν Ἀρχαιότητα ἀδι-
τάρακτος.

Τὸ σημαντικὸν τοῦτο γεγονός βεβαιώνεται ἐπιπλέον καὶ κατ' ἄλλον τρόπον. Ἐνῶ ἐντὸς τοῦ περιβόλου οὐδεμία ἰσχυρὰ ἐνδειξις νεωτέρας ταφῆς ὑπάρχει, πολυάριθμοι εἶναι αἱ ταφαὶ αἱ γενόμεναι ἐγγύτατα ἢ μικρὸν ἀπωτέρω τῶν ἐξωτε-
ρικῶν πλευρῶν τοῦ βόθρου καὶ προσερχόμεναι ἐξ ὅλων τῶν μετὰ τὸ 425 χρόνων. Ἀρκετοὺς τοιούτους τάφους «τῶν αὐτῶν καὶ νεωτέρων χρόνων καὶ τινος τῶν
ῥωμαϊκῶν» περιγράφει λεπτομερῶς ὁ Σταυροπούλος ὡς εὗρεθέντας ἐγγύτατα ἢ
μικρὸν πρὸς τὰ ἔξω τοῦ δυτικοῦ πέρατος. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1924 εὗρέθη,
ὡς εἶδομεν, κατὰ τὴν Ν πλευρὰν ἡ λάρναξ τῆς εἰκ. 3 χρησιμοποιηθεῖσα δις ὡς
τάφος. Ἡ παλαιότερα ταφὴ ἐγίνε εὐθὺς μετὰ τὸ 425 (τὰ εὗρεθέντα ἀγγεῖα, μικρὰ
ἀγάνωτος ὕδρῖα καὶ κύλιξ μὲ ἐγ-
χάρακτα ῥοπαλωτὰ κοσμήματα
εἰς τὸ ἐσωτερικόν, εἰκ. 5, δύναν-
ται νὰ προέρχωνται καὶ ἐκ πα-
λαιότερων χρόνων) ἐνῶ ἡ ὑστε-
ρωτέρα ἠκολούθησεν εἰς ἀγνώ-
στους μεταγενεστέρους χρόνους
χρησιμοποιηθέντος πρὸς τοῦτο

Εἰκ. 5.

τοῦ ἄνω μέρους τῆς λάρνακος¹. Κατὰ τὴν αὐτὴν πλευρὰν ἐσημειώθησαν τότε 6
ἄλλαι ταφαί, ἐξ ὧν μία διὰ τὸ μέτριον γάνωμα τῶν μικρῶν ἀγγείων μόλις δύνα-
ται νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν 4^{ον} αἰῶνα, ἄλλη δὲ ἀποτελεσθεῖσα ἐκ τοίχων ἐσωτερικῶς
κονιαθέντων ἀνήκει ὠρισμένως εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἢ καὶ ῥωμαϊκὴν ἐποχὴν.

Πλήθος ἐπίσης τάφων ἀνοιχθέντων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπὸ τυμβωρύχων καὶ ἐν
μέρει ὑπὸ τοῦ Σταυροπούλου φαίνεται καὶ κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν, τὸ δὲ σπου-
δαιότερον, πολλοὶ εἶναι καὶ οἱ τοῖχοι, μάλιστα κατὰ τὴν Ν καὶ Α πλευρὰν, οἵτινες
ἀνήκουν εἴτε εἰς περιβόλους οἰκογενειακῶν νεκροταφείων εἴτε καὶ εἰς οἰκήματα
καὶ μαρτυροῦν περὶ τῆς ζωηρᾶς καὶ συνεχοῦς δράσεως εἰς κατασκευὰς τῶν Δηλίων
περὶ τὸ πάντοτε ἄθικτον παραμεῖναν κοινοτάφιον.

Ἡ ἀδιάλειπτος αὕτη εὐσέβεια τῶν Δηλίων πρὸς τοὺς παλαιοὺς ἰδιαιτέρως
δεινοπαθήσαντας νεκροὺς ἔσχε δι' ἡμᾶς ἐξαιρετικὰ εὐτυχῆ ἀποτελέσματα. Ὅχι
μόνον ἐξησφαλίσθη ἡ σχετικὴ ἀκεραιότης καὶ πρὸ πάντων ἡ γνησιότης τοῦ συνό-
λου, ἀλλ' ἔχομεν ἀκόμη καὶ ἀρκούντως σαφεῖς εἰκόνα τοῦ τρόπου τῆς ἀναιρέσεως
τῶν θηκῶν καὶ ἰδίως τοῦ νέου ἐνταφιασμοῦ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Ῥηνείας.

¹ Εἰς τὸ αὐτὸ μικρὸν βάθος τῆς νεωτέρας ταφῆς εὗρέθη τετράδραχμον Ἀθηναϊκὸν μὲ ὄνομα ἄρχον-
τος, Κόϊντος Χαρμόστιρατος = Svoronos, Les monnaies d'Athènes pl. 73, 9 - 10.

Ὡς γνωστόν, ὁ κλασσικὸς τόπος περὶ τῆς καθάρσεως εἶναι τὸ παρὰ Θουκ. Γ, 104: *Τοῦ δ' αὐτοῦ χειμῶνος (δηλ. 426/5) καὶ Δήλον ἐκάθησαν Ἀθηναῖοι κατὰ χρησμόν δὴ τινα. ἐκάθηρε μὲν γὰρ καὶ Πεισίστρατος ὁ τύραννος πρότερον αὐτήν, (Ἡροδ. Α, 64) οὐχ ἅπασαν ἀλλ' ὅσον ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐφεωρᾶτο τῆς νήσου· τότε δὲ πᾶσα ἐκαθάρθη τοιῷδε τρόπῳ. θῆκαι ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώτων ἐν Δήλῳ, πάσας ἀνείλον, καὶ τὸ λοιπὸν προεῖπον μῆτε ἐναποθνήσκειν ἐν Δήλῳ μῆτε ἐντίκειν, ἀλλ' εἰς τὴν Ῥήνειαν διακομίζεσθαι. Τὴν ἀληθῆ αἰτίαν καὶ τὸν κύριον σκοπὸν τοῦ σημαντικοῦ γεγονότος τῆς καθάρσεως δὲν κατενόησαν πάντοτε ὀρθῶς, ὁ δὲ λόγος τῆς παρερμηνείας εἶναι ἡ ἀοριστία τῆς ἐκφράσεως: κατὰ δὴ τινα χρησμόν¹. Ὡς ἐὰν εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ κρίνωμεν τὸ γεγονὸς τῆς καθάρσεως ἀσχέτως πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν ἱστορίαν καὶ ὡς ἐὰν ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀνέφερε τίποτε εἰς τὸ ἐξῆς. Ἀλλ' ἐκ τοῦ Ε, 1 μανθάνομεν, ὅτι «καὶ ἐν τῇ ἐκχειρίᾳ (422 π. Χ.) Δηλίους Ἀθηναῖοι ἀνέστησαν ἐκ τῆς Δήλου, ἡγησάμενοι κατὰ παλαιάν τινα αἰτίαν οὐ καθαρὸν ὄντας ἱερῶσθαι . . .». Ὑπῆρχε λοιπὸν κάποια παλαιὰ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν οἱ Δήλιοι δὲν ἐθεωροῦντο εἰς τὰς Ἀθήνας καθαροὶ καὶ ἄξιοι ἐπομένως νὰ ἔχουν τὴν ἱερωσύνην τοῦ μεγάλου κοινοῦ θεοῦ τῶν Ἰώνων καὶ Ἀθηναίων, ἡ παλαιὰ δὲ αὕτη αἰτία ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ συμφωνῇ πρὸς τὸν μνημονευθέντα χρησμόν, ὅστις δὲν καθορίζεται ἀκριβέστερον καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθῇ παλαιὸς καὶ ἐποχῆς ἀδήλου. Βεβαίως ὁ φερόμενος χρησμὸς καὶ ἡ θρυλουμένη παλαιὰ αἰτία εἶναι δύσκολον νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἐπίμονον καὶ ἀμείλικτον ἐπιχείρησιν τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' ἡ ἱστορία τοῦ μεγάλου λοιμοῦ, ὡς τὴν ἐκθέτει ὁ Θουκυδίδης, διαφωτίζει πλήρως τὰ πράγματα. Δὲν εἶχε παρέλθει εἰσέτι ἡ φοβερὰ ἐπιδημία ἐντελῶς, ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ χειμῶνος τοῦ 426/5 ἐπεχείρησαν τὴν κάθαρσιν, διότι ἀπὸ τοῦ προηγηθέντος ἔτους εἶναι γνωστόν (Γ, 87), ὅτι ἡ νόσος μετὰ τινα ὕφεσιν «τὸ δεύτερον ἐπέπεσε τοῖς Ἀθηναίοις» καὶ διήρκεσε «οὐκ ἔλασσον ἐνιαυτοῦ». Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ὑποτεθῇ, ὅτι εἶχεν ἤδη παρέλθει τὸ κακόν, εἶναι ἐν τούτοις βέβαιον, ὅτι ὁ λαὸς τῶν Ἀθηναίων διετέλει ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ φοβεροῦ θανατικοῦ, πῶς δὲ ἡρμήνευε τὴν ἐπιδημίαν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς ἐκ τῶν μακρῶν περιγραφῶν τοῦ ἱστορικοῦ (Β, 54). Κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς νόσου ἐνεθυμήθησαν εἰς τὰς Ἀθήνας παλαιὸν χρησμόν προλέγοντα τὴν σύγχρονον ἐμφάνισιν τοῦ λοιμοῦ καὶ τοῦ πολέμου, καὶ εἰς χρηστήριον πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ὁ αὐτὸς θεὸς τῶν Δελφῶν ὑπεσχέθη εἰς αὐτοὺς τὴν νίκην καὶ τὴν βοήθειάν του. Ἡ βοήθεια συνίστατο εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὴν μῆνιν ὁ θεὸς ἔστρεψε κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀφοῦ ἡ νόσος ἐξερ-*

¹ Παλαιότεροι φιλόλογοι ἀπέδιδον εἰρωνικὴν σημασίαν εἰς τὸ δὴ, πρβλ. Thuk. Classen - Steup ἔκδ. 1892 καὶ ὁ Nilsson ἐν Griech. Feste, 149, χαρακτηρίζει τὴν πρᾶξιν ταύτην τῶν Ἀθηναίων ἀπέναντι τῶν Δηλίων ὡς ὁμοίαν κατὰ τὴν σκληρότητα πρὸς τὰς γινόμενας διὰ τῆς θρησκείας, ὅταν αὕτη ὑπηρετεῖ τὴν πολιτικὴν.

ράγη κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐλάχιστα δὲ ἢ ἀναξίως λόγου ἐπείραξε τὴν Πελοπόννησον. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ μὴ συνῆπτεν ἡ λαϊκὴ κοινὴ γνώμη εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν παλαιὸν χρησμὸν περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς καθάρσεως τῆς Δήλου πρὸς τὴν τόσον ἐμφανῶς ἐπιδειχθεῖσαν δυσμένειαν τοῦ θεοῦ; Βέβαια ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀναφέρει ρητῶς τὴν γενομένην συσχέτισιν, ἀλλ' εἶναι προφανές, ὅτι τὴν θεωρεῖ αὐτονόητον. Διὰ τοῦτο ἐκθέτει εὐθύς μετὰ τὸν περὶ καθάρσεως λόγον, πῶς οἱ Ἀθηναῖοι ἀνενέωσαν τὴν παλαιὰν πανήγυριν τῶν Ἰώνων ἐγκαταστήσαντες τότε πρῶτον τὴν πεντετηρίδα καὶ πλουτίσαντες τὴν ἑορτὴν μὲ ἵπποδρομίας καὶ πᾶσαν λαμπρότητα. Πάντα ταῦτα ἦσαν μέσα θεραπείας καὶ ἐξιλεώσεως τοῦ ἐξωργισμένου θεοῦ καὶ θὰ ἦσαν ἀκατανόητα, ἂν συνέβαινον μόνον σύμφωνα μὲ κάποιον μεμονωμένον παλαιὸν χρησμὸν. Ἄλλως ὁ Διόδωρος ἀναφέρει ρητῶς ὅτι ὁ Θουκ. ὡς εὐνόητον ἀποσιωπᾷ, XII, 58 : ... οἱ δ' Ἀθηναῖοι διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς νόσου τὰς αἰτίας τῆς συμφορᾶς ἐπὶ τὸ θεῖον ἀνέπεμπον, διὸ καὶ κατὰ τινα χρησμὸν ἐκάθαρσαν τὴν νῆσον Δήλον Ἀπόλλωνι μὲν οὖσαν ἱεράν, δοκοῦσαν δὲ μεμιάνθαι διὰ τὸ τοὺς τελευτηκότας ἐν αὐτῇ τεθάφθαι ἀνασκάψαντες οὖν κ.τ.λ. Ἐκτὸς τούτων γνωρίζομεν καλῶς, ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπεκράτει τότε ἡ πολιτικὴ μερὶς τοῦ κατὰ Θουκ. τῷ θειασμῷ προσκειμένου Νικίου, ὅστις φυσικὸν εἶναι νὰ ὑπεστήριζεν ἐντόνως τὴν λαϊκὴν γνώμην καὶ ἡγήθη, ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς ἀλλὰ πάντως μετ' ὀλίγον, τῆς λαμπρᾶς θεωρίας, ἣν ἔστειλαν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν ἐν Δήλῳ θεὸν ὡς ἐπίλογον μεγαλειώδη τῆς σπουδαίας προσπαθείας τῆς ἐξευμενίσεως ¹.

Εἶναι ἄρα φανερόν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι προέβησαν εἰς τὸ ῥιζικὸν μέτρον τῆς μεγάλης καθάρσεως διὰ λόγους θρησκευτικούς σπουδαιοτάτους καὶ οὐδέποτε χάριν πολιτικῆς ἐπικρατήσεως, τὴν ὁποίαν ἄλλως εἶχον ἐπὶ τοῦ ἐπιφανοῦς ἱεροῦ τῶν νησιωτῶν ². Ἐπειτα δὲν πρέπει νὰ ἀγνοήσωμεν τὴν παράδοσιν. Ἐκτὸς τοῦ ἐπὶ Πεισιστράτου γενομένου μερικοῦ καθαρμοῦ ἔχομεν τὸν παλαιότατον, «τὸν μέγαν καθαρμόν», τὸν γενόμενον ὑπὸ τοῦ ἡμιμυθικοῦ Ἐπιμενίδου ³. Μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 425 καὶ 422 μανθάνομεν παρὰ τοῦ ῥήτορος Αἰσχίνου ⁴ περὶ νόσου ἐν Δήλῳ προξηνηθείσης ἐκ κρυφίας ταφῆς. Ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλην τὴν Ἀρχαιότητα ⁵ διετηρήθη εἰς τὸ ἐξῆς, καὶ ὅταν ἀκόμη οἱ Ἀθηναῖοι ἔχασαν τὴν κυριότητα ἐπὶ τῆς νήσου, ἀπαράβατος ὁ σκληρὸς διὰ τοὺς Δηλίους νόμος νὰ γεννῶνται καὶ ἀποθνήσκουν μόνον εἰς τὴν ἀπέναντι νῆσον. Κανονικῶς, γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν,

¹ Πλουτ. Νικ. 3.

² Ἦδη ἐπὶ τοῦ ἔτους 434/3, IG, I, 283, γνωρίζομεν τοὺς Ἀθηναίους ἐπιμελουμένους τὰ χεῖματα τοῦ ἱεροῦ. Πρβλ. Busolt, Griech. Geschichte, III*, 1080.

³ Πλουτ. Ἐπὶ σοφ. συμπ., 158. Rohde, Psyche, II, 97, 3.

⁴ Αἰσχ. II, 144.

⁵ Πρβλ. Roussel, Delos, col. Ath. 207.

ὅτι τὸ ἱερὸν ἔπρεπε νὰ καθαίρεται καθ' ἐκάστην νομηνίαν. Ἐκ τοῦ Στράβωνος (X, 486) ἀκόμη εἶναι γνωστόν, ὅτι ἐκτὸς τῶν ἄλλων ὡς ἀνωτέρω ἀπαγορεύσεων δὲν ἐπετρέπετο νὰ τρέφουν εἰς τὴν Δῆλον κύνας. Τοῦ ζῴου συνήθης ἦτο ἡ χρῆσις ὡς καθάρματος¹ καὶ τούτου ἔνεκα μετεβιβάσθη ἡ ιδιότης τοῦ ἐναγοῦς καὶ εἰς τὸ ὄλον εἶδος. Οὔτε εἶναι παράδοξον, ὅτι εἰς τὴν ἱερὰν νῆσον τοῦ Ἀπόλλωνος ἐλαμβάνοντο τόσαι προφυλάξεις, ὅπως δὲν εἶναι ἀνεξήγητον, ὅτι ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου ἀπηγορεύετο ἐπίσης ἡ ταφή καὶ ὁ τοκετός. Διότι ὁ συνήθως ὀνομαζόμενος κατὰ πηγὰς μεταγενεστέρως φωτοβόλος θεὸς ἀρχικῶς καὶ οὐσιωδῶς ἦτο ὁ φοβερός θεὸς τοῦ λοιμοῦ, ἔστελλε τὸν θάνατον *οἷς ἀγανοῖς βελέεσαι* καὶ ἐξευμενιζόμενος ἦτο ἀποτρόπαιος, ἀλεξίκακος καὶ ἰατρός, ἀκριβῶς ὅπως ὁ συνδεθεὶς μετ' αὐτοῦ διὰ τὸν παρόμοιον χαρακτήρα Ἀσκληπιὸς ἀρχικῶς ἦτο θεὸς τοῦ θανάτου καὶ ἀπὸ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς ὁ κατ' ἐξοχὴν θεραπευτής. Ὅταν καθολικὴ καὶ ἐδραία ἦτο ἡ πίστις, ὅτι ἔνεκα τῶν μiasμάτων ἐξοργίζεται ὁ μέγας Πύθιος καὶ στέλλει τὸν λοιμόν, οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀπορία διὰ τὰ ἔκτακτα ριζικὰ μέτρα, εἰς ἃ προέβησαν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν χειμῶνα τοῦ 426/5 π. Χ.

Ἄλλως εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν ἱστορίαν δὲν εἶναι μοναδικὸν τὸ γεγονὸς τῆς ἐξορύξεως ταφῶν καὶ μεταφορᾶς αὐτῶν εἰς ἄλλον τόπον. Εἶναι γνωσταὶ αἱ ἀγῆλασται κατὰ τοῦ γένους τῶν Ἀλκμεωνιδῶν, ἡ παλαιότερα, καθ' ἣν ἐκάθηρε τὴν πόλιν ὁ Ἐπιμενίδης (Ἀριστ. Ἀθην. πολ. 1) καὶ ἡ νεωτέρα ἡ ὑποκινήθεισα ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Κλεομένους (Θουκ. Α, 126, 12). Κατὰ ταύτας, ἐπειδὴ ὁ πολιτικὸς ἀνταγωνισμὸς τῶν φατριῶν ἀπετέλει τὴν κυρίαν αἰτίαν τῆς ἐνεργείας, πιθανώτατον εἶναι, ὅτι ἡ εὐλάβεια πρὸς τοὺς νεκροὺς δὲν ἦτο καὶ τόσον μεγάλη, ἂν καὶ περὶ τούτου δὲν ἔχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν². Τοῦλάχιστον ἡ φρασεολογία προκειμένου περὶ τῆς καθάρσεως τῆς Δήλου εἶναι ἱκανῶς διαφοροετικὴ. Καὶ εἰς τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον καὶ εἰς τὸ προοίμιον ὁ Θουκυδίδης ῥητῶς ἀναφέρει, ὅτι ἀνῆρέθησαν αἱ θῆκαι πᾶσαι τῶν νεκρῶν, πρᾶγμα ποῦ σημαίνει, ὅτι δὲν ἐδόθη μόνον προσοχὴ εἰς τὰ ὅστις τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς λιθίνας ἢ ξυλῖνας κατασκευάς, τὰς περιεχούσας αὐτοὺς καὶ τὰ κτερίσματά των. Πάντα ταῦτα ἦσαν πράγματα μισὰ καὶ ἔπρεπε διὰ τὸν σκοπὸν τῆς καθάρσεως νὰ ἐκβληθῶσιν ἐκ τῆς νήσου. ἄλλ' εἶναι συγχρόνως ἀπαρᾶγνῳριστον, ὅτι τοῦτο ἐσήμαινε καὶ κάποιαν εὐλάβειαν πρὸς τοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς ἐπιζῶντας συγγενεῖς των. Οἱ τελευταῖοι, ὡς εἶδομεν, δὲν ἔμειναν ἀνάλγητοι καὶ τὰ μολύβδινα ἐλάσματα, δι' ὧν ἐστερεώθησαν αἱ ἀποσαθρωμέναι πώριναι λάρνακες, ἡ μεταφορὰ τῆς ξυλίνης θήκης καὶ τοποθέτησις ἐντὸς τῶν αὐτῶν πλακῶν ἐκ γρανίτου τοῦ τάφου Β ὡς καὶ πολυειδῆς ἄλλη

¹ Πλουτ. Ζητ. Ῥωμ. 68. Ἡ εἰδικὴ δικαιολογία παρὰ Gruppe, Religionsg. 269. ὅ φαίνεται περιττή.

² Πρὸς Πλουτ. Ἡθικ. 549 Α, . . . τὰς Ἀθήνησι τῶν ἐναγῶν σωμάτων ῥίψεις καὶ νεκρῶν ἐξορισμοὺς κ.τ.λ. καὶ Θουκ. Α, 126, 12 . . . τοὺς τε ζῶντας ἐλαύνοντες καὶ τὰ τῶν τελευτώντων ὅσα ἀνελόντες ἐξεβαλον.

συνεργασία μετὰ τῆς Ἀθηναϊκῆς ἀστυνομίας σημαίνουν τὴν μέριμναν αὐτῶν ὑπὲρ τῶν οἰκείων νεκρῶν. Εἰς τὴν αὐτὴν συνεργασίαν ὀφείλεται καὶ ἡ κατασκευὴ ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ κοινοταφίου ἐκ πλακῶν Τήνου ἢ Ἀνδρου τῶν μακρῶν ὀχαιοειδῶν τάφων, οἵτινες διηροῦντο εἰς μικρὰ ὀρθογώνια διαμερίσματα καὶ ἦσαν ἐνίοτε ἐπάλληλοι. Φαίνεται, ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι δὲν ἦσαν πρόχειρα μόνον κατασκευάσματα, χρήσιμα διὰ τὴν ἀπόθεσιν τοῦ περιεχομένου πολλῶν ταφῶν, ἀλλ' ὅτι ἐγένοντο κατὰ μίμησιν τῶν ἀρχικῶν τάφων τῆς Δήλου. Διότι, ὡς μοῦ ἀνέπτυξεν ὁ κ. Πίπας, κατὰ τὸ ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον τῆς Ῥηνείας ὁ Σταυρόπουλος ἀνέσκαψε καὶ τάφους τοιοῦτους στενοὺς καὶ μακροὺς ὀριζομένους μόνον διὰ κοινῶν πλακῶν καθέτων καὶ περιέχοντας τὰ ὁστὰ πλειόνων νεκρῶν καέντων. Ἐν τούτοις πάντιοτε αἱ φροντίδες τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῶν τάφων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦσαν ἀποτελεσματικά. Ἐὰν αἱ πώριναι λάρνακες εἶχον καταθρυμματισθῇ, μετέφερον τότε κατὰ σωροὺς τὰ τεμάχια τῶν ἢ ἐὰν ὡς ξύλιναι εἶχον ἐξαφανισθῇ ἢ δὲν ὑπῆρχον ἐξ ἀρχῆς, ἡ συλλογὴ περιορίζετο εἰς τὰ ὁστὰ, τὰ κτερίσματα καὶ τὰ περίξ χώματα, τὰ ὅποια ἦτο δυνατόν νὰ περιέχουν συντρίμματα. Πρὸς τὰς ἀναγκαίας δὲ ταύτας προϋποθέσεις συμφωνοῦν ἐντελῶς αἱ παρατηρήσεις τοῦ Σταυροπούλου, διότι εὑρέθησαν ἐκτὸς τῶν ἀκεραίων καὶ πολυάριθμα συντρίμματα λαρνάκων, ὀλίγιστα ἀκέραια ἀγγεῖα καὶ πλῆθος μέγα ὀστράκων ἀνάμεικτον μετὰ ὁστῶν ἐντὸς τῶν χωμάτων. Ἄξιον προσοχῆς εἶναι πρὸς τούτοις τὸ κατώτατον ἀδιατάρακτον στρώμα, ὅπερ ἐκάλυπτε πανταχοῦ τὸν χώρον ἐκτὸς τῶν τάφων καὶ ἐσκεπάζετο διὰ πλακῶν. Αἱ καλύπτουσαι πλάκες εἶναι δυνατόν νὰ ἐπανελαμβάνοντο καὶ ὑπεράνω τοῦ ἀνωτέρου στρώματος, νὰ ἐξηφανίσθησαν δὲ κατόπιν τῆς μνημονευθείσης φθορᾶς τῆς ἐπιφανείας. Ἄλλ' ὅμως ἡ σύστασις τοῦ κατωτάτου στρώματος ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιαιτέρον, ὅτι ἦτο βάθους μεγίστου 16 ἐκατ. μόνον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ὑπεράνω ἡμίσεος περίπου μέτρου στρώμα καὶ ἐκτὸς ἐλαχίστου χώματος καὶ ἄμμου περιεῖχε κατ' ἐξοχὴν πολλὰ ὁστὰ, σύμπηκτα, ὥστε νὰ ἀπομακρύνωνται κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εἰς σχήματα μεγάλων πλακούντων¹ καὶ ἀρκετὸν πλῆθος ὀστράκων. Μήπως τὸ στρώμα τοῦτο περιεῖχε τὰ πράγματα τῆς ἐπὶ Πεισιστράτου καθάρσεως; Ἡ μερικὴ αὕτη κάθαρσις ἐγένε μετὰ τὸ 543, ἔτος τῆς τελευταίας ἐπανόδου εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ τυράννου καὶ πρὸ τοῦ 527 ἔτους τοῦ θανάτου αὐτοῦ, εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ ἡγνόουν τὸν τόπον τῆς ἀποθέσεως τῶν καθαυμάτων κατὰ τὸ 425, ὅτε μεγίστη ἦτο ἡ ἀνησυχία διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς νήσου οἰουδήποτε γειτονικοῦ πρὸς τὸ ἱερὸν ἢ μακρυνοῦ μιάσματος. Κατὰ πᾶσαν ἄρα πιθανότητα μετεφέρθησαν εἰς τὸν αὐτὸν χώρον καὶ τὰ πεισιστράτεια, ἀφοῦ μάλιστα ἡ ἐπίμονος ἔρευνα τοῦ

¹ Παρὰ τοῦ κ. Πολυκαντριώτη ἔμαθον, ὅτι μίαν τοιαύτην μεγάλην «πῆτταν ἀπὸ κόκκαλα» συσκευάσας ὁ Σταυρόπουλος εἶχεν ἀποστείλει πρὸς τὸν Κλῶνα Στέφανον πρὸς ἐξέτασιν.

Σταυροπούλου καθ' ἅπασαν τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν τῆς Ῥηνείας οὐδένα ἄλλον τόπον ἀποθέσεως ἐπέτυχε (Πρακτικά 1899, 67). Ἡ διαφορετικὴ σύστασις τοῦ κατωτάτου στρώματος ὑποδεικνύει τὸ πρᾶγμα. Καὶ τὸ συμπέρασμα θὰ ἦτο ἐντελῶς βέβαιον, ἂν κατὰ τὴν περισυλλογὴν τῶν ὀστράκων ἐχωρίζοντο τὰ ὑπὸ τὴν πλακόστρωσιν εὑρεθέντα καὶ δὲν παρετηροῦντο μεταξὺ αὐτῶν ἐρυθρόμορφα.

Κατὰ ταῦτα αἱ εἰδήσεις αἱ παρεχόμεναι γενικῶς ἐκ τοῦ μεγάλου εὐρήματος ὅχι μόνον ἀνταποκρίνονται ἀκριβῶς εἰς τὰς περιγραφὰς τῶν ἀρχαίων ἀλλὰ καὶ συμπληρώνουν αὐτάς σημαντικῶς. Δὲν ἔγινε μόνον καθολικὴ ἀναίρεσις τῶν θηκῶν καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον καὶ προσεκτικὴ συλλογὴ παντὸς συνανήκοντος λίθου, θραύσματος, τέφρας ἢ χώματος, ἀλλ' ἐδόθη καὶ κάθε προσοχὴ εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἀναπαράστασιν τῶν κατ' ἰδίαν τάφων εἰς τὸν νέον κοινὸν βόθρον. Ταῦτα πάντα ἔχουν καλῶς μὲ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ὄντως τὸ κοινοτάφιον τῆς Ῥηνείας εἶναι ἔργον τοῦ 425 π. Χ. Ἡ ὑπόθεσις βεβαιώνεται εὐκόλως ἐκ λόγων ἰσχυρῶν καὶ προφανῶν, δι' οὓς ἀμέσως τότε, τὸ φθινόπωρον τοῦ 1898, ἐπείσθη ὁ Σταυρόπουλος. Ἀλλὰ χάριν τῆς ἀκριβείας καὶ τῆς εἰδικωτέρας ἐκτιμήσεως τοῦ εὐρήματος πρέπει ἔστω μὲ συντομίαν νὰ ἐξετασθῶσιν ἐδῶ πρῶτον μὲν τὸ ἰδιαίτερον περιεχόμενον, καθόσον διὰ τῶν σημειώσεων τοῦ Σταυροπούλου εἶναι γνωστόν, τῶν λαρνάκων καὶ τοῦ τάφου Α ἐπεὶ δὲ τὰ νεώτατα ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ ἀναμείκτου στρώματος εὑρεθέντων ἀγγείων.

Ἐκ τῶν ἰδιαίτερων ταφῶν γνωστὸν ἀκριβῶς εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς ἔξω τῆς σειρᾶς λάρνακος 25 καὶ τὸ τοῦ παιδικοῦ τάφου Α. Τὸ σημαντικώτερον καὶ νεώτερον ὅλων κτερίσμα τῆς λάρνακος εἶναι μετρία τὸ μέγεθος ὕδρια μὲ παρᾶστασιν νεανίου γλαυδοφόρου καταδιώκοντος κοράσιον, ὁμοία κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν τέχνην πρὸς τὰς ὕδριας τῶν εἰκ. 10 καὶ 11 καὶ ἀνήκουσα εἰς τοὺς περὶ τὸ 440 π. Χ. χρόνους, ἐνῶ τὰ ἀρχαιότατα πρᾶγματα εἶναι τρεῖς μικραὶ προτομαὶ θεᾶς τῆς αὐτῆς μήτρας, κατὰ τὴν τέχνην ἀνήκουσαι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος. Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ χρῆσις τῶν μητρῶν παρετείνετο, καθὼς εἶναι εὐλογον, καὶ πέραν τῆς ἐποχῆς τῶν, καὶ πάλιν ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ τοῦ νεωτάτου τῶν κτερισμάτων δὲν θὰ εἶναι μικρότερα τῶν 20-30 ἐτῶν. Ἀλλὰ τότε θὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ἡ ὕδρια εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι παλαιότερα τῆς ταφῆς καὶ ὅτι τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ κατέλθωμεν μέχρι τοῦ 425 ἢ καὶ ὀλίγιστα ἔτη μετ' αὐτό, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑποδεικνύει ἡ ὅλως ἐξαιρετικὴ τοποθέτησις τῆς λάρνακος ἔξω τῆς σειρᾶς τῶν λοιπῶν (εἰκ. 2). Ὅτι ἀφίστανται ἀλλήλων χρονικῶς τὰ διάφορα εὐρήματα ἐκάστης ταφῆς ἀποδεικνύεται μάλιστα μὲ τὴν ἐξέτασιν τοῦ πλουσίου περιεχομένου τοῦ παιδικοῦ τάφου Α. Εἰς τὰς εἰκ. 6 καὶ 7 ἔχομεν μερικὰ ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς χρονικῆς διαφορᾶς ἀντικειμένων. Ἡ μεγάλη προ-

Εἰκὼν 6.

Ἐκ τοῦ τάφου Α, πλὴν τῆς πρώτης ἀριστερὰ κόρης, προερχομένης ἐκ τοῦ βόθρου τῆς καθάρσεως.

τομὴ τῆς πεπλοφόρου μητρὸς θεᾶς, γνωστὴ πολλαχόθεν¹, δυσκόλως καταβαίνει

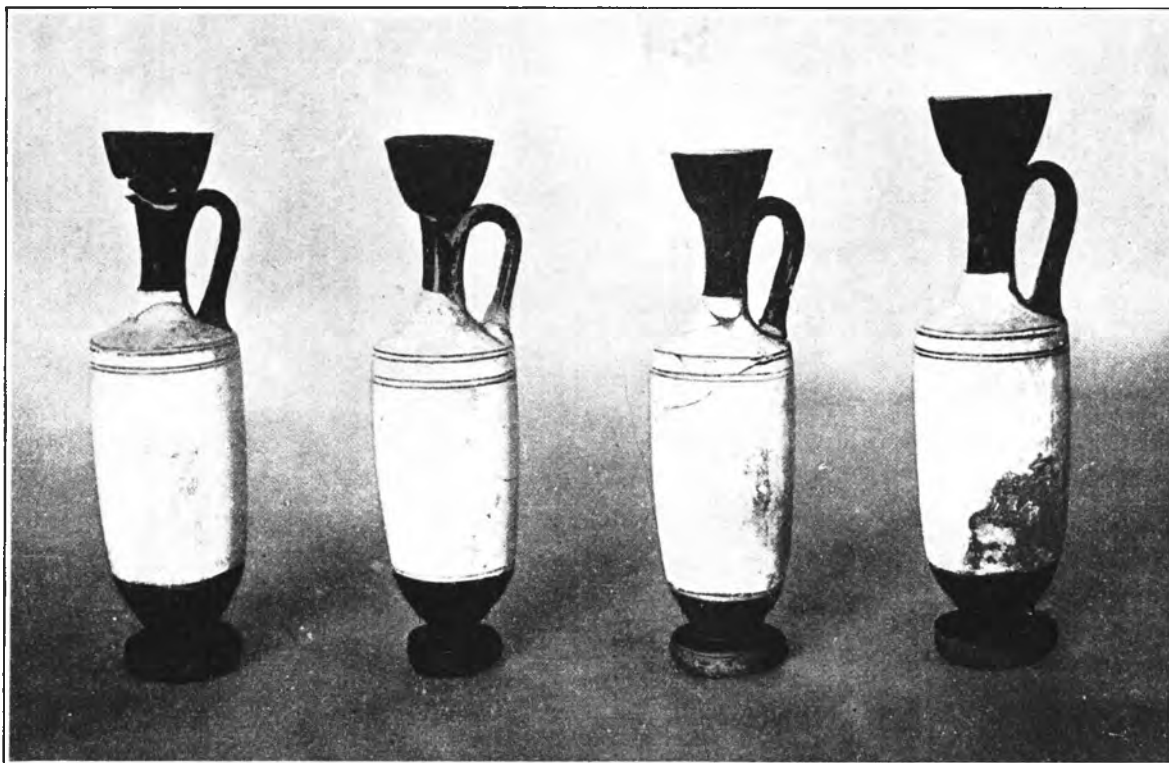

Εἰκ. 7. Ἐκ τοῦ παιδικοῦ τάφου Α.

μικρὸν μετὰ τὸ 480, ἐνῶ ἡ παραπλεύρως λευκὴ ἄνευ γραφῶν λήκυθος εἶναι ἐγγύτατα πρὸς τὸ 425, διότι ὁμοιάζει ἐντελῶς κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς 4 ἄλλας ληκύ-

¹ Pottier, Diphilos.

θους (εἰκ. 8), εὐρεθείσας κατὰ σημείωσιν τοῦ Σταυροπούλου παρὰ τὴν μεγάλην σειρὰν τῶν λαρνάκων ἐπὶ τοῦ καιωτάτου στρώματος, ἐξ ὧν ἡ μόνη διατηροῦσα γραφὰς ὀρθῶς ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ Buschor¹ εἰς χρόνον ἐγγύτατον πρὸς τὴν κάθαρσιν. Ἡ παρὰ τὴν μεγάλην προτομὴν ἀκεραία κόρη μὲ κεφαλὴν κατὰ τι νεωτέραν καὶ κορμὸν ἐξελιγμένον, γνωστοῦ ἐκ τοῦ 6^{ου} αἰῶνος τύπου², δύναται νὰ ἀποδοθῇ

Εἰκ. 8. Ἡ πρώτη ἐξ ἀριστερῶν μόνη διατηρεῖ γραφὰς.

εἰς τὴν δεκαετίαν 470 - 60 περίπου. Τὸ πλησίον σύντριμμα, προερχόμενον ἐκ τοῦ ἀναμείκτου στρώματος, παρουσιάζει τὸν αὐτὸν κορμὸν μὲ διάφορον κεφαλὴν, ὁμοία πρὸς τὴν ὁποίαν εὐρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ τάφου πιθανώτατα ἀνήκει εἰς τὸ κάτωθεν αὐτῆς ἀπεικονιζόμενον μέρος κορμοῦ (εἰκ. 7). Διὰ τὸ ἀρκετὰ προέχον ἄνετον δεξιὸν σκέλος τῆς κόρης θὰ καταβῶμεν μέχρι τοῦ 435 - 430, ἐνῶ διὰ τὰς λοιπὰς προτομὰς τῆς εἰκόνος εἶναι δυνατόν νὰ σταματήσωμεν μέχρι τοῦ 440 π. Χ. Κατὰ ταῦτα τὸ περιεχόμενον τοῦ τάφου κινεῖται χρονολογικῶς ἐντὸς περιόδου ὅχι μικροτέρας τῶν 50 ἐτῶν καὶ τὸ κατώτατον ὄριον πλησιάζει μὲν πρὸς τὸ 425, ἀλλ'

¹ Münchener jahrb. der bild. Kunst τόμ. 2 τῆς νέας σειρᾶς, τευχ. 3 - 4, 33 εἰκ. 12.

² Πρὸς τὴν μαρμαρίνην κόρην τῆς Ἀκροπόλεως, Schrader, Archaische Marmorsulpturen, 40 εἰκ. 35 καὶ Ἀρχ. Δελτ. 1922, 71, 73, Pottier, Diphtilos, Pl. VII, 183.

εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀρισθῇ πόσον ἀκριβῶς. Πολὺ δὲ ὀλιγώτερον δυνατόν εἶναι νὰ ὀρισθῇ δι' ἀριθμῶν τὸ ἔτος τῆς ταφῆς, ὡς ἐπεχείρησε νὰ εὔρη τοῦτο ὁ Σταυροπούλος μὲ τὴν εὐφυᾶ ὑπόθεσιν, ὅτι ἐντὸς τῶν λαρνάκων μετεφέρθησαν οἱ ἐνὸς ἢ δύο ἐτῶν ἀδιάλυτοι νεκροί.

Τὸ περιεχόμενον ἐκάστης ἐκ τῶν λοιπῶν λαρνάκων δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν, μόνον κατεγράφησαν 31 ἀκέραια ἀγγεῖα ὡς προερχόμενα θετικῶς ἐκ τούτων, ἐξ ὧν 15 εἶναι μικρὰ ἀγγεῖα, σκύφοι ἢ κύλικες, 15 ὕδρῃαι καὶ εἰς ἀμφορεῦς. Θὰ περιγράψωμεν συντόμως μερικὰ ἐξ αὐτῶν ἀποβλέποντες κυρίως εἰς τὸ χρονολογικὸν ζήτημα¹. Ὁ ὥραϊος μέτριος τὸ μέγεθος, ὕψ. 0,225, ἀμφορεὺς (εἰκ. 9) ἀνήκει διὰ τὸν «φειδιακὸν» τύπον τῆς κεφαλῆς τοῦ ἐφήβου — μῦτη μακρά, σιαγὼν βραχυτέρα — καὶ τὴν πλήρη ἐλευθερίαν τῶν πάντοτε λογικῶν καὶ ψυχολογημένων κινήσεων εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Παρθενῶνος. Ὅχι διαφόρου ἐποχῆς, ὥς εἴπωμεν περὶ τὸ 440, εἶναι αἱ δύο ὕδρῃαι τῆς εἰκ. 10 (ὕψ. 0,227), παρουσιάζουσαι καὶ τοῦτο τὸ τεχνι-

Εἰκ. 9. Ἀμφορεὺς ἐκ λάρνακος.

Εἰκ. 10. Ὑδρῃαι ἐκ τῶν λαρνάκων.

κῶς ἐνδιαφέρον, ὅτι ἐκτὸς μικρῶν διαφορῶν ὡς πρὸς τὴν παράστασιν εἶναι κατὰ

¹ Ἄς σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ἡ δημοσιεύσις τῶν ἀγγείων τῆς καθάρσεως ὡς καὶ πάντων τῶν ἐν τῇ Μουσεῖῳ τῆς Δήλου ἀγγείων, πλην τῶν τοῦ Ἡραίου, συμφώνως πρὸς ὑπουργικὴν ἀπόφασιν τοῦ 1924 μέλλει

τὰ λοιπὰ ὁμοιοῦται πρὸς ἀλλήλας¹. Δὲν ἀφίσταται τῶν αὐτῶν χρόνων ἢ εὐμεγέ-
θους, ὕψ. 0,334, ὡραία ὑδρία τῆς εἰκ. 11. Ἡ καθημένη καὶ δεχομένη τὰ δῶρα ἢ
τὰς ὑπηρεσίας τῶν περὶ αὐτὴν νύμφη παρὰ τὴν μεγαλυτέραν αὐστηρότητα τῶν
πτυχῶν χιτῶνος καὶ ἱματίου δὲν ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τῆς Ἀρτέμιδος τῆς

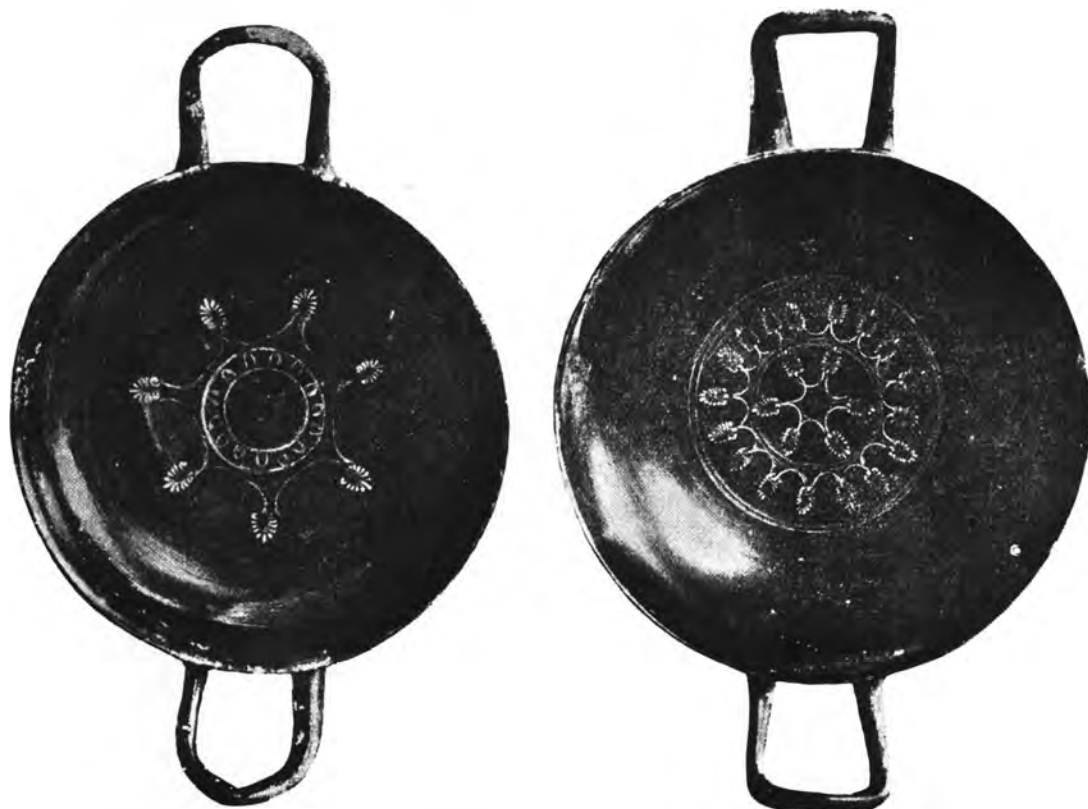
Εἰκ. 11. Ὑδρία ἐκ λάρνακος.

ζωοφόρου. Τῶν δύο κυλίκων τῆς εἰκ. 12, μέγ. μῆκος 0,185 καὶ 0,195, τὸ ἐσω-
τερικὸν μόνον κοσμεῖται δι' ἐμπιέστων ἀνθεμίων καὶ ἐγχαράκτων ἄλλων κοσμη-
μάτων. Τοῦ τρόπου τούτου τῆς κοσμήσεως ἔχομεν καὶ πολλὰ ὄστρακα ἐκ τοῦ ἀνα-
μείκτου στρώματος, ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ λεπτομερέστερον ὁ χρό-

νὰ γίνῃ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων καὶ μελῶν τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς εἰς τὴν σειρὰν τῆς Exploration de Delos.

¹ Ὅτι οἱ παλαιοὶ ἀγγειοπλάσται καὶ ἀγγειογράφοι δὲν ἀπέστεργον παρὰ τὴν ἐκτεταμένην πρωτοτυ-
πίαν καὶ τὸν βιομηχανικὸν τρόπον τῶν ἐπαναλήψεων πρὸς. Hauser ἐν Furtwängler - Reichhold, Griechh,
Vasenmalerei, III, 446 καὶ καλύτερα καὶ περικτικώτερα Pottier, Monuments Piot, XXIX, 189, 1.

νος. Οὐτε ἔχει εὐρεθῇ εἰσέτι, πότε εἰσάγεται ἡ τοιαύτη διακόσμησις. Πάντως αἱ κύλικες καὶ μάλιστα ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ δὲν εἶναι ἐκ τῶν πρώτων τοιούτου εἴδους ἀγγείων¹. Καὶ ὡς πρὸς τὸν σκύφον τῆς εἰκ. 13 μὲ τὸ ἐλαφρῶς τοξοειδὲς περίγραμμα μένομεν εἰς τὴν αὐτὴν ἀβεβαιότητα. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι σκυφίσκοι ἐκ τῶν λαρνάκων παρουσιάζοντες πρὸς τούτοις καὶ ἰσχυροτέραν κατὰ τὴν βάσιν στέ-

Εἰκ. 12. Κύλικες ἐκ τῶν λαρνάκων.

νωσιν καμπυλωτήν. Τοιοῦτοι σκύφοι ὑπάρχουν καὶ μεταξὺ τῶν εὐρημάτων τοῦ πολυανδρίου τῶν Θεσπιέων, τοῦ χρονολογουμένου ὡς γνωστὸν μὲ τὸ 424 τῆς ἐν Δηλίῳ μάχης².

Τὸ πόρισμα τῆς γενομένης ἐπὶ τῶν ἰδιαιτέρων ταφῶν ἐρεῦνης συνοψίζεται εἰς τὸ ἀναντίλεκτον γεγονός, ὅτι ἐκάστη τούτων ἰδρύθη τὸ πρῶτον ἐν Δήλῳ κατὰ

¹ Περὶ τοῦ ζητήματος ἰδὲ Κεραμόπουλον, Ἀποτυμpanισμός. Ὅτι ὁ Ζαῆν ἀναφέρεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τοιαῦτα ἀγγεῖα μὲ συμπιεστα κοσμήματα εὐρέθησαν μαζὶ μὲ μελανόμορφα ἀγγεῖα εἰς τάφον παρὰ τὴν Bologna δὲν ἀποδεικνύει ἐπαρκῶς τὴν μεγάλην τῶν ἀρχαιότητα, διότι προβληματικὸς εἶναι ὁ χρόνος τῶν μελανόμορφων τούτων.

² Κατ' ἐπίσκεψίν μου τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν παρατήρησα τοιούτους σκύφους μὲ ἐλαφρῶς καμπυλωτὸν περίγραμμα. Ὡς πρὸς τὴν μεγάλην κάτω στένωσιν τοῦ σκύφου τοῦ Φαλήρου συμφωνῶ μετὰ τοῦ Κεραμοπούλου, Ἀποτυμ., ἐ. ἀ. ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν Δ' αἰῶνα καὶ ὄχι τὸν Ε', ὡς ἐνόμισεν ὁ Πελεκίδης.

τὸ χρονικὸν διάστημα 450 - 425. Ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν πρὸ πάντων, διατὶ ἔγινε δυνατὴ ἡ ἀνασυγκρότησις τῶν τάφων εἰς τὸν νέον χώρον καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν ὀπωσδήποτε ἀκεραίων διατηρηθεισῶν λαρνάκων. Ἄλλ' ὑπολείπεται νὰ στερεώσω-

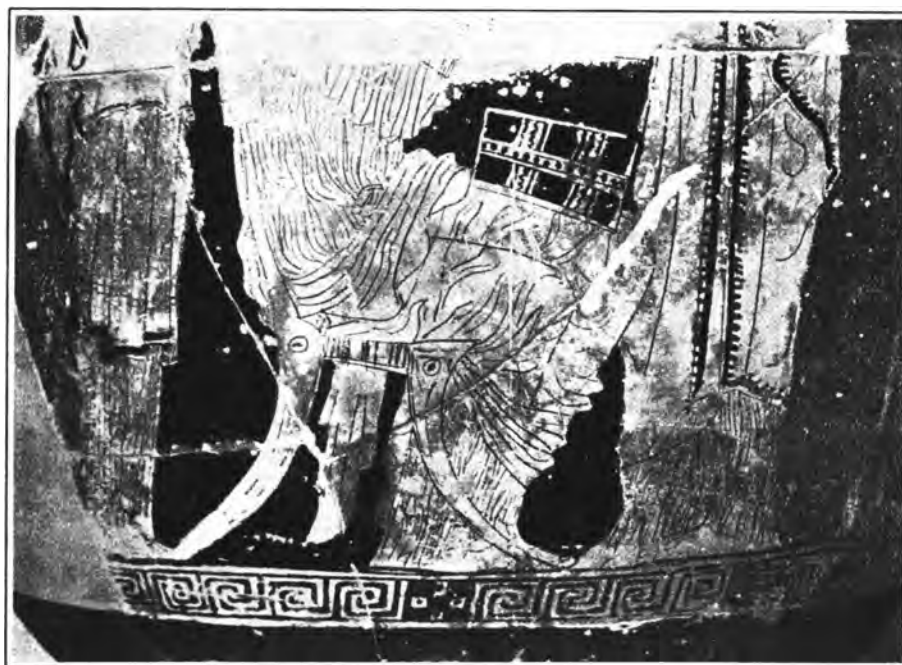

Εἰκ. 13. Σκύφος ἐκ λάρνακος.

μεν ἀκόμη τὸν σπουδαιότατον terminum ante quem καὶ δι' ἄλλων ἐνδείξεων, αἵτινες χρονολογικῶς εἶναι ἤδη ἄλλοθεν ἱκανῶς ἐστηριγμένοι.

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι ὁ Buschor ἐτοποθέτησε τὴν γραπτὴν λήκυθον εἰς χρόνον πλησιέστατον πρὸς τὸ 425. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐστήριξε τὴν γνώμην του εἰς τὸν σημαντικὸν λόγον, ὅτι τὸ χρονικὸν τοῦτο

ὄριον ἐθεώρησε δεδομένον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς ἡμεῖς ἐνταῦθα θέλομεν νὰ ἀποδείξωμεν. Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου ὁ ἐπιφανὴς ἀγγειολόγος ἐβεβαίωσε τὴν αὐτὴν ἐπο-

Εἰκ. 14. Ἐκ γαμικοῦ λέβητος τοῦ βόθρου τῆς καθάρσεως.

χὴν ὀρμηθεὶς ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν γραφῶν τῆς ληκύθου πρὸς ἔργα χρονολογούμενα περὶ τὸ 430 καὶ μικρὸν μετ' αὐτὸ ἄλλων ληκυθογραφῶν, ὅπως εἶναι ὁ ὀνομασθεὶς τεχνίτης τῶν καλάμων¹. Ἄλλ' ἡ γραπτὴ λήκυθος δὲν εἶναι μοναδική. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 14 ἔχομεν ἀπόσπασμα ἐκ τῶν παραστάσεων μεγάλου γαμικοῦ λέβη-

¹ Ἀρχ. Δελτίον 1923, 117 - 146.

τος συγκροτηθέντος κατὰ μέγα μέρος ἐκ πολλῶν τεμαχίων. Μεταξὺ δύο γυναικῶν κάθεται μικρὸν πρὸς τὰ ἔμπρὸς κλίνουσα τὸ ἀνώτερον σῶμα ἢ νύμφη, ἀνέχουσα ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ κίστην. Πλουσία καὶ θαυμαστή εἰς ἔκφρασιν εἶναι ἡ πτυχολογία καὶ τοῦ χιτῶνος καὶ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ ἱματίου. Κάθε πτυχή καὶ τὸ σύνολον ἐκφράζει τὸν αὐτὸν χαρακτήρα τῶν καλυπτομένων θαυμασίων μελῶν καὶ ἡ ὅλη ἐντύπωσις ἐνθυμίζει ζωηρῶς τὰς λεγομένας τρεῖς Μοῖρας. Ἄν καὶ γενικῶς εὐλογον εἶναι νὰ δεχθῶμεν κάποιαν προτεραιότητα τῆς γραφικῆς ὑπὲρ τὴν πλαστικὴν, τόσον ὅμως λαμπρὸν σχέδιον εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθῇ ἀσχέτως πρὸς τοὺς ὑπάτους θριάμβους τῆς αἰτικῆς τέχνης, οἳ οὐκ ὑπῆρξαν καὶ τὰ δύο αἰετώματα τοῦ Παρθενῶνος. Κατερχόμεθα οὕτω πρὸς τὸ 430. Εἰς τὴν αὐτὴν μεταπαρθενῶνειον ἐποχὴν θὰ ἀποδώσωμεν καὶ τὴν ὠραίαν κύλικα τῶν πινάκων 9 καὶ 10.

Ἡ κύλιξ ἀπαρτισθεῖσα ἐκ πολλῶν τεμαχίων σχεδὸν ἀκεραία ἔχει μέγ. μῆκος 0,29 καὶ ὕψος 0,075. Ἐξωτερικῶς καὶ ἐπὶ ἐκατέρᾳ πλευρᾷ ἐπαναλαμβάνεται ἡ αὐτὴ σκηνὴ μὲ τὰ αὐτὰ τέσσαρα πρόσωπα, εἰς μουσικοδιδασκάλου, ὡς θὰ ἔλεγον οἱ παλαιοί. Ὁ ὀπισθεν τοῦ μουσικοῦ ἱστάμενος προσφέρει στέφανον ἢ ταινίαν, ὡς δηλώνεται τοῦτο διὰ κυκλικῆς γραμμῆς διατηρουμένης ἐπὶ τοῦ ἐνός. Αἱ διαφοραὶ ἄλλως εἶναι ἐλάχισται, ἀλλ' ὅμως ἐπιφέρουν αὐταὶ ἐπὶ τῶν μουσικῶν σημαντικὰ ψυχολογικὰ ἀποτελέσματα. Ὁ μετὰ ἰούλων συγχορδίζει τὴν λύραν μὲ μεγαλυτέραν ἡρεμίαν καὶ αὐτοπεποίθησιν. Ἀνέχει τὴν κεφαλὴν ὀρθιωτέραν ὡς καὶ τὴν λύραν. Ὁ ἄλλος εὗρισκόμενος πρὸ μεγαλυτέρας δυσκολίας κλίνει τὴν κεφαλὴν περισσότερον καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τὸν συντονισμόν μέ τινα φανεράν ἀνησυχίαν. Σύμφωνος πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ μεγαλυτέρα κλίσις τῆς λύρας καὶ ὁ ἀντίστοιχος σχηματισμὸς τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου. Ἡ σιαγὼν γίνεται στρογγυλωτέρα καὶ τὸ κάτω χεῖλος κρέμαται χαρακτηριστικῶς. Λεπτὴ καὶ ψυχολογημένη ἐπίσης εἶναι ἡ ἔκφρασις τῶν συμποσιαζόντων νέων τῆς κυκλικῆς εἰκόνης τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ὁ πρὸς ἀριστερὰ κρατεῖ φιάλην ὡς φαίνεται ὀμφαλωτήν, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ὑγρόν, ἀφοῦ ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ ἔλαβε πιθανῶς ἐκεῖθεν καρπόν. Λυπηρὸν εἶναι τὸ λάθος τὸ γενόμενον εἰς τὸ κάτω χεῖλος τοῦ τελευταίου. Παρὰ τοῦτο ἐκ τῆς στάσεως τῆς κεφαλῆς, τοῦ ἰδιάζοντος σχηματισμοῦ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τῆς ὑψουμένης δεξιᾶς φαίνεται, ὅτι εἶναι ὁ ὁμιλῶν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἄλλον, ὅστις προσφέρει σιωπῶν καὶ ἀκούων. Πολὺ συντελεῖ εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου τὸ στρογγυλούμενον κάτω χεῖλος καὶ ἡ καταβαίνουσα γραμμὴ τοῦ στόματος, ὅπως καὶ ἐπὶ τῶν μουσικῶν.

Ἄλλοι ἂς ὀνομάσουν τὸν σχεδιαστὴν τῶν γραφῶν τῆς κύλικος καὶ ἂς ἀποδώσουν εἰς αὐτὸν τὰ εἰς ἄλλας συλλογὰς διεσπαρμένα ἔργα του. Δι' ἡμᾶς ἐδῶ σημαντικὸν εἶναι, ὅτι ὁ ἀγγειογράφος γνωρίζει νὰ ἐπιτυχῇ ψυχικὰς καταστά-

σεις ¹ με μεγάλην άνεσιν καὶ ἐλευθερίαν, θὰ ἐξωγράφισεν ἄρα τὴν κύλικα εἰς ἐποχὴν ὅχι πολὺ κάτω τοῦ 430 κατερχομένην. Δὲν φαίνεται οὐδαμοῦ μαρασμὸς ἢ ἀδιαφορία οὔτε διακρίνομεν τίποτε παρόμοιον πρὸς τὴν καλλιγραφικὴν ἐπιτήδευσιν τοῦ Ἀριστοφάνους ἢ ἀπὸ τὰς ἀπομονωμένας λεπτεπιλέπτους καλλονὰς τοῦ

Εἰκ. 15.

Ληκύθιον εὐρεθὲν ἔξω τοῦ βόθρου.

Μειδίου. Τὴν ἀνάπτυξιν τῶν τοιούτων τρόπων καὶ ῥυθμῶν ἔχομεν κυρίως μετὰ τὸ 420 μέχρι τέλους τοῦ αἰῶνος ², ὥστε καὶ ἡ κύλιξ καὶ ὁ γαμικὸς λέβης νὰ προσαρμόζονται ἄριστα πρὸς τὸν ὑποτιθέμενον *terminum* καὶ νὰ ἐπικυρώνουν αὐτόν.

Τὸ ἴδιον βεβαιώνεται κατ' ἄλλον τρόπον, ἀρνητικόν. Ὅσα συνέλεξεν ὁ Σταυρόπουλος ἀγγεῖα ἢ ὄστρακα, σύμφωνα ὅπωςδὴποτε πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ τελευταίου πέμπτου τοῦ αἰῶνος, προέρχονται πάντα ἐκ τάφων, κατὰ γραπτὰς μαρτυρίας τοῦ εὐρέτου, ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τῆς καθάρσεως κειμένων. Οὕτω π. χ. τὸ ἐπὶ τῆς εἰκ. 15 καὶ 16 ληκύθιον, ὅπερ ἐξήτασεν ἤδη ὁ Furtwängler ³ εὐρέθη ἔξω καὶ ΒΔ τοῦ ἀναλήμματος.

Ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ γυνὴ πατεῖ μὲ τὸν ἀριστε-

ρὸν πόδα ἐπὶ βραχῶδους ἐξογκώματος καὶ κρατεῖ ἔμπροσθεν ῥάβδον ὀζώδη. Πρὸ αὐτῆς ἔλαφος καὶ ἐρωτιδεὺς λευκὸς συνομιλῶν μὲ καθήμενον νέον. Ὅπισθεν χωροῦν δύο γυναικεῖαι μορφαί. Κρίσις ἄρα Πάριδος; Ἡ κεφαλὴ τῆς τρίτης γυναικὸς (εἰκ. 16) παρουσιάζει τεχνικὸν τρόπον παραστάσεως τῆς κόμης συνήθη εἰς τὸν Ἀριστοφάνη καὶ τοὺς συγχρόνους του σπανιώτατον δὲ εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν, καθ' ὃν πρόπαρασκευάζεται τὸ ἔδαφος τῶν βοστρύχων μὲ ἀραιὸν γάνωμα. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη ὡς καὶ ἡ ὅλη μορφή τοῦ ληκυθίου, συνήθης εἰς τὸν μειδικὸν κύκλον, πείθει περὶ τῆς ὑστερωτέρας ἐποχῆς τοῦ ἀγγείου. Νεώτερον ἀκόμη

Εἰκ. 16. Τοῦ ληκυθίου εἰκ. 15.

¹ Περὶ τοῦ ψυχικοῦ καὶ μουσικοῦ πνεύματος τῶν ἀγγειογραφικῶν τῆς φειδιακῆς ἐποχῆς πρὸς Buschor, Griech. Vasenmalerei, 195 κέ.

² Περὶ τῆς ἐποχῆς τούτων ἰδὲ Furtwängler παρὰ Furtw. - Reichhold, II, 98. 196, Hauser III, 46, Buschor III, 146 κέ.

³ Furtwängler εἰς Furtw. - Reichh. II, 98.

εἶναι τὸ ληκύθιον τῆς εἰκ. 17 μὲ τὴν μεγάλην κεφαλὴν, προερχόμενον ἐκ τοῦ διὰ Β σημειουμένου τάφου ἐκτὸς τοῦ βόθρου. Ἐπίσης τὸ τεμάχιον ὕδριος, εἰκ. 18,

Εἰκ. 17.

Εἰκ. 18.

προέρχεται ἐκ τάφου ΝΑ τοῦ ἀναλήμματος (Πρακτικά 1898, 102). Διόνυσος μὲ θύρσον καὶ φιάλην καθήμενος πρὸ Μαινάδος ὄντοφόρου. Τὸ λιπωδέστερον γυμνὸν τοῦ θεοῦ — πρβλ. τοὺς ἀπλουστέρους κατὰ πολὺν συμπότας τῆς κύλικος — ἀνάγεται εἰς νεωτέρους χρόνους καὶ αἱ λεπταὶ καὶ πολλαὶ γραμμαὶ αἱ περιγράφουσαι τὰ σκέλη ἐνθυμίζει τοὺς τρόπους τοῦ Μειδίου. Καὶ ἄλλα ἄγγεῖα σύγχρονα εἶναι δυνατόν νὰ μνημονεύσωμεν τῆς αὐτῆς προελεύσεως. Ἄλλ' εἶναι περιττόν. Οὕτε ἐξασθενίζεται ἡ ἀποδεικτικὴ δύναμις τῶν παραδειγμάτων ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐκτὸς τοῦ βόθρου εὐρέθησαν καὶ ἀρχαιότερα ἄγγεῖα. Τίποτε δὲν ἐπιβάλλει νὰ ἀποκλείσωμεν παλαιότεραν ταφὴν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀκτῆς τῆς Ῥηνείας.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω καὶ τὴν ὀριστικὴν βεβαίωσιν τοῦ χρησιμωτάτου χρονικοῦ ὀρίου, ἀρχαιότερα τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ εἶναι πάντα τὰ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Μυκόνου ἀκριβῶς χωρισμένα εὐρήματα τῆς καθάρσεως, μεταξὺ τῶν ὁποίων καταλέγεται καὶ τὸ μετὰ ῥαβδώσεων ληκύθιον (εἰκ. 19), καλὸν εἶναι τώρα νὰ ὀρίσωμεν τὴν χρονολογίαν τῶν ἀρχαιοτάτων ἀναιρεθέντων τάφων.

Εἰκ. 19.

Τὸ παλαιότατον ἀγγεῖον ἐκ τῆς καθάρσεως εἶναι μικρὸς τρίωτος ἀμφορεὺς μυκηναϊκὸς τῶν ἐσχάτων χρόνων τοῦ ῥυθμοῦ. Πιστεύεται περὶ τῶν μυκηναϊκῶν, ὅτι κάτω τῶν 1000 π. Χ. δὲν καταβαίνουν. Ὅπως καὶ ἂν ἔξη, ἡ σημασία τοῦ ἀγγείου δὲν εἶναι μεγάλη, διότι οὐδὲν ἄλλο μυκηναϊκὸν σύντριμμα συνελέχθη. Μετὰ τοῦτο ἀκολουθεῖ σημαντικώτατος ἀριθμὸς γεωμετρικῶν ἀγγείων διαφόρων σχημάτων καὶ ἐργοστασίων, ἐξ ὧν τὰ παλαιότατα δὲν ὑπερβαίνουν κατὰ τὴν γνώμην μου τὰς ἀρχὰς τοῦ 8^{ου} αἰῶνος. Εἶναι ἀληθές, ὅτι θὰ ἡδύνατό τις νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν κατάταξιν μερικῶν ὑδριῶν καὶ ἀμφορέων διὰ τὴν πρωτογεωμετρικὴν των ἀπλὴν διακόσμησιν — συγκεντρικὰ ἡμικύκλια ἐπὶ τοῦ ὤμου — εἰς τὸ τέλος τῆς 6^{ης} χιλιετηρίδος, ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ἀγγεῖα ταῦτα συνάπτονται στενῶς μὲ ἄλλα τῆς αὐτῆς σειρᾶς φανερώς νεώτερα, εἶναι τὸ πιθανώτερον νὰ μὴ ὑπερβαίνουν τοῦλάχιστον σημαντικῶς τὸ ἔτος 800 π. Χ. Ἀγγεῖα μὲ πρωτογεωμετρικὴν διακόσμησιν εὑρέθησαν μαζὶ μὲ ὑστερώτερα γεωμετρικὰ εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Ἐλευσίνης καὶ ῥόδια γεωμετρικὰ μὲ παρόμοια κοσμήματα εὑρέθησαν εἰς τὸν αὐτὸν τάφον μετὰ κορινθιακῶν¹. Ἐξ ἄλλου τὸ πλῆθος τῶν συλλεχθέντων σκύφων, οἰνοχοῶν καὶ κανθάρων δὲν εἶναι ἀρχαιότερα τῶν ἀντιστοιχῶν εὐρημάτων τῆς Θήρας, τῶν ὁποίων ἡ χρονολογία εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναβιβασθῇ εἰς τὸν 9^{ον} αἰῶνα². Πῶς συμβιβάζεται τὴν τῶρα τὸ πόρισμα τοῦτο πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Θουκυδίδου περὶ τῶν Κερικῶν τάφων θὰ ἐξετάσωμεν βραδύτερον. Προηγουμένως θὰ ἐκθέσωμεν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγγείων τῆς καθάρσεως τῶν περιλαμβανομένων ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 8^{ου} αἰῶνος μέχρι τοῦ 425 π. Χ., τῆς κατανομῆς αὐτῶν εἰς εἶδη καὶ ἐποχὰς καὶ εὐθὺς ἀμέσως περὶ τοῦ τρόπου τῆς συγκροτήσεως τῆς συλλογῆς λεπτομερέστερον.

Ὁ ἐπισκέπτης τοῦ Μουσείου τῆς Μυκόνου, εἰδικὸς ἢ μὴ, θαυμάζει μὲν τὸν πλοῦτον τῆς συλλογῆς καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἀγγείων, ἀλλ' ὅμως ἐκ τῆς θέας τῶν γυνθίνων μερῶν δὲν μένει βέβαια ἐνθουσιασμένος. Πραγματικῶς παρὰ τὴν μακροχρόνιον καὶ ἐπιμελεστάτην ἐργασίαν, ἣτις ἀπέδωκε εἰς κάθε ὄστρακον τὴν θέσιν του, αἱ ἐλλείψεις εἶναι μεγάλαι καὶ σπανιώτατα εἶναι τὰ μεγάλα ἀγγεῖα³ τὰ ἀνακτήσαντα ὅλα σχεδὸν τὰ συντρίμματά των. Αἰτίαι τοῦ φαινομένου εἶναι πολλάι. Πρῶτον ἡ γνωστὴ συνήθεια τῶν παλαιῶν νὰ συντρίβουν τὰ προσφερόμενα εἰς τοὺς νεκρούς, ὥστε νὰ εὐρίσκωνται ἐνίοτε ἐντὸς τῶν τάφων μέρος μόνον τῶν συντριμμάτων. Ἐπειτα τὸ ἐνδεχόμενον γεγονός, ὅτι μερικὰ διέφυγον τὴν προσοχὴν ἢ

¹ Πρὸς. BCH, 1912, 496, 1 (Dugas).

² Περὶ τῆς χρονολογίας τῶν Θηραϊκῶν γεωμετρικῶν πρὸς. Pfuhl, AM, 1903, 285 κέ., Malerei κ.τ.λ. III, 60 καὶ Dugas, Ceramiques des Cyclades, 177 κέ.

³ Μερικὰ τοῦλάχιστον ἐκ τῶν ἀγγείων πρώτου μεγέθους ἦτο δυνατόν νὰ ἦσαν ἐπίσημα τῶν τάφων, νὰ συνετρίβησαν ἄρα ἐνωρὶς καὶ τούτου ἕνεκα νὰ διέσωσαν ἐλάχιστα ἐκ τῶν θραυσμάτων. Οὕτω ἐξ ὀλίγων τεμαχίων συνεκροτήθη ἰσομεγέθης καὶ παρόμοιος τὴν διακόσμησιν ἀμφορεὺς ὡς ὁ δημοσιευθεὶς ὑπὸ τοῦ Μυλωνᾶ. Τέσσαρα ἄλλα κομμάτια ἀνήκουν εἰς 4 διαφόρους ἄλλους μεγάλους ἀμφορεῖς. Ἡ γνώμη τοῦ Poulsen (Mon. Piot, 1908, 8) ὅτι μόνον μικρὰ ἀγγεῖα μετεφέρθησαν μένει κατὰ ταῦτα ἀστήρικτος.

ὅπως οἱ ἅπαντες ἐχάθησαν κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς ἀναιρέσεως, μεταφορᾶς καὶ καταθέσεως εἰς τὸν κοινὸν βόθρον. Τρίτη αἰτία, πολὺ σημαντική, εἶναι ἡ μνημονευθεῖσα φθορὰ τοῦ στρώματος ἐξ αἰτίας τῶν βροχῶν ἐπὶ τόσους αἰῶνας. Ἐν μικρὸν μέρος διέφυγε τοὺς περισυλλέγοντας ἐργάτας, ὅσον καὶ ἂν ἐξητάζοντο ἐπιμελῶς καὶ ἐκοσκινίζοντο τὰ χώματα. Τέλος σημαντικὸς ἀριθμὸς κομματιῶν προερχομένων ἐκ «κοινῶν» ἀγγείων ἢ μικρῶν καὶ εὐτελῶν ἢ ἐκ πηλίνων εἰδωλίων καὶ ἄλλων πραγμάτων ἀπερρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν κατὰ τὴν προγραμματικὴν συνήθειαν τοῦ Σταυροπούλου, ὡς τοῦτο ῥητῶς ἀναφέρεται εἰς τὰς σημειώσεις του¹ καὶ ἄλλοθεν εἶναι γνωστόν. Ἐν τούτοις, ὅσον καὶ ἂν τὸ τελευταῖον μέτρον εἶναι ἀξιόμειστον, θαυμαστὸν εἶναι τὸ συγκροτηθὲν σύνολον, ὅπως τοῦτο θὰ δειχθῇ ἐνταῦθα μὲ τὴν σχετικὴν ἀξίαν τῶν ἀριθμῶν. Εἰς 2,067 ἀνέρχονται τὰ συλλεχθέντα πήλινα ἀγγεῖα. Ἐκ τούτων 97 εἶναι ἐντελῶς ἄθικτα (31 ἐκ τῶν λαρνάκων, 30 μικρὰ κορινθιακὰ καὶ πρωτοκορινθιακὰ, 30 μικρὰ ἄττικα καὶ 6 φοινικικὰ ἀμφορεῖδια καὶ ἀλάβαστρα), 1152 ἔχουν συμπληρωθῇ διὰ γύψου ὁλόκληρα, 188 ἀποκατεστάθησαν μόνον ἐν μέρει καὶ 630 ἀγγεῖα ἐχωρίσθησαν εἰς ἰδιαίτερα σωρίδια τεμαχίων. Κατὰ εἶδη, ἄλλα πολὺ γενικῶς, ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς κατανέμεται ὡς ἑξῆς: γεωμετρικὰ ἐκ τῶν νήσων 511 (σκύφοι καὶ κἀνθαροὶ γυψωμένοι 106, εἰς σωροὺς 105, ὑδρεῖαι, ἀμφορεῖς οἰνοχόαι γυψωμένα ὁλόκληρα 117, ἐν μέρει 23, εἰς σωροὺς 106, τῆς τάξεως τῶν «ἀργειοκυκλαδικῶν» 32, εἰς σωροὺς 22), Κρητικὰ 37 (14 συμπληρωμένα 23 εἰς σωρίδια), Ῥόδια καὶ συγγενῇ 49 (41 γυψωμένα, 8 εἰς σωρούς). Ἀνατολίζοντα: «Μήλια» 295 (164 γυψωμένα, 66 ἐν μέρει καὶ 65 εἰς σωρούς). «Ἀργειοκ.» 82, Ῥόδια 97, Σάμια 18, Bucchero 11, Ναυκρατικὰ 11, Κορινθιακὰ καὶ πρωτοκορινθιακὰ 230, τὸ ὅλον ἀνατολίζοντα 744. Μελανόμορφα διάφορα 379 καὶ ἐρυθρόμορφα ἢ σύγχρονα 347. Ἐὰν τώρα ἐπιχειρήσωμεν τὴν κατάταξιν τῶν ἀγγείων κατὰ ἐποχάς, καταλήγομεν ἐννοεῖται μὲ τὴν σχετικὴν προσέγγισιν εἰς τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

800 — 700 π. X.	ἀγγεῖα	450
700 — 550 π. X.	»	891
550 — 425 π. X.	»	726
		<u>2067</u>

Ὁ πίναξ κατηρτίσθη μὲ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι τὰ $\frac{3}{4}$ τῶν γεωμετρικῶν ἀνή-

¹ Οὕτω σημειώνεται μεταξὺ ἄλλων ὅτι ἀπερρίφθησαν τεμάχια μεγάλου πίθου μεγίστης διαμ. 1.15-1.35 μὲ ζώνας διακοσμήσεως ἐγχράκτου τριγλύφων καὶ μετοπῶν, παρομοίαν πρὸς τὰς τοῦ μεγάλου πίθου ἐκ Βοιωτίας τῆς Α αἰθούσης τῶν ἀγγείων τοῦ Ἑθν. Μουσείου. Ὅτι ἀπερρίφθησαν ὡς «κοινὰ» πολλὰ κομμάτια ἐκ μεγάλων ἐρυθρομόρφων κρατῆρων διδάσκει ἐκτὸς τῶν αὐτοπτῶν ἐπιζώντων μαρτύρων καὶ ὠραῖον ὁστράκον μὲ κεφαλὴν πωγωνοφόρου ἀνδρὸς ἐκ μεγάλου κρατήρος ῥυθμοῦ αὐστηροῦ, διαφυγὸν μόνον τὴν ἐξαφάνισιν. Ὁ κ. Πολυκαντριώτης παρετήρησε καὶ κομμάτια «φρέσκα κομμένα», τὰ ὅποια ἔγινε ἀδύνατον νὰ εὗρουν συνέχειαν. Τὸ φαινόμενον σημαίνει τὰς ζημίας κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν καὶ περισυλλογὴν.

κουν εἰς τὸν 8^{ον} αἰῶνα, τὸ δὲ ὑπόλοιπον εἰς τὴν ἐπομένην περίοδον, ἣτις περιλαμβάνουσα ταῦτα, ὅλα τὰ ἀνατολίζοντα εἶδη τῶν Κυκλάδων μέχρι τέλους ὡς καὶ τὰ Ῥόδια, Σάμια καὶ πάντα τὰ Κορινθιακὰ καταλήγει εἰς τὸ μέσον τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, ἐποχὴν τῆς ἀθρόας εἰσαγωγῆς τῶν ἀττικῶν μελανομόρφων ὡς καὶ ἄλλων ἀγγείων ἐκ συγχρόνων ἰωνικῶν κεραμείων. Περὶ τῶν ἀττικῶν ἀγγείων ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐδῶ ὅτι παρετήρησεν ὁ κ. Dugas εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν ἀγγείων ἐκ τοῦ Ἡραίου τῆς Δήλου¹, ὅπου ἡ μικρὸν μετὰ τὸ μέσον τοῦ αἰῶνος ἐπικράτησις τῆς Ἀθηναϊκῆς κεραμικῆς σχηματίζεται εὐλόγως καὶ μὲ τὴν ἐπέκτασιν ἐπὶ τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς ἱερᾶς νήσου τῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς τῶν Ἀθηναίων, τὴν σημειομένην μάλιστα διὰ τῆς ἐπὶ Πεισιστράτου καθάρσεως μικρὸν μετὰ τὸ 543. Κατὰ ταῦτα ἐκτὸς ἐλαχίστου ἴσως μέρους τῶν μελανομόρφων ἢ ἡμετέρα γ' περίοδος περιέχει τὰ πράγματα τῶν τάφων, οἵτινες ἐξάπαντος πρώτην φορὰν ἀνῆρέθησαν τὸ 425. Ἀντιστοιχοῦν δὲ οἱ ὡς ἀνωτέρω ἐξαχθέντες ἀριθμοὶ ἀρκετὰ καλῶς εἰς τὸ μῆκος τῶν ὑποτεθεισῶν περιόδων μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι ἡ β' φαίνεται πληθωρικὴ καὶ ἄλλως ἔνεκα κυρίως τῶν πολυαριθμῶν (230) Κορινθιακῶν καὶ πρωτοκορινθιακῶν, ἐξ ὧν πολλὰ εἶναι μικρότατα. Ἀκόμη ἡ τελευταία περίοδος θὰ ἔπρεπε νὰ αὐξηθῇ κατὰ 100 ἴσως ἀγγεῖα, ἐπειδὴ ἐκτὸς τοῦ ἀορίστου ἀριθμοῦ τῶν ἀπορριφθέντων «κοινῶν» εἰς ταύτην ἀνήκουν καὶ 24 διατηρηθέντα ἀξιόλογα ἀγγεῖα ἀλαβάστρινα (πυξίδες, φιάλαι, λήκυθος, αὐτὰ 2 μὲ γραπτὸν μαϊάνδρον κ.τ.λ.). Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν τροποποιηθοῦν οἱ ἀριθμοὶ ἐπὶ τὸ ἀκριβέστερον, ἡ γενικὴ ἐντύπωσις εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀλλοιωθῇ, ὅτι εἰς τὸ εὖρημα τῆς Ῥηνείας ἔχομεν τὸ περιεχόμενον πάντων τῶν τάφων τῆς Δήλου, ἀπὸ τοῦ 800 περίπου ἕως τὸ 425. Πρὸς τοῦτοις ἐκ τῆς αὐτῆς στατιστικῆς ἔχομεν καὶ ἄλλην ἔνδειξιν ὑπὲρ τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης γνώμης, ὅτι εἰς τὸν αὐτὸν κοινὸν βόθρον μετεφέρθησαν καὶ τὰ πεισιστράτεια καθάρματα. Διότι εἰς ἐναντίαν περίπτωσιν θὰ ὤφειλεν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγγείων τῆς β' περιόδου νὰ εἶναι σημαντικῶς ἡλαττωμένος.

Καὶ τὰ λοιπὰ εὐρήματα, τῶν ὁποίων ἀριθμὸς εἶναι παραδόξως μικρὸς συμφωνοῦν πλήρως πρὸς τὸν ἐκτεθέντα χρονολογικὸν καθορισμόν. Χρυσᾶ πράγματα εἶναι, μικρὸς διπλοῦς πέλεκυς, κομβίον, ῥόδαξ ἐξ ἐλάσματος καὶ μικρὰ ταινία. Περὶ τὰς 30 πηλίνας κόρας, ἐξ ὧν αἱ ἀρχαιόταται ἀναβαίνουν μόλις εἰς μέσον τοῦ 6^{ου} αἰῶνος. Χάλκινον ἀγαλμάτιον ἀρχαῖκόν ἰωνικῆς τέχνης, χρησιμεῦσαν ὡς λαβὴ κατόπτρου, 7 φιαλῶν χαλκῶν ἐγγαράκτων μέρη καὶ 7 ἄλλων ἐκτύπων, ἐξ ὧν μία μὲ ζώνην ταύρων, λείψανα, 4 χαλκαὶ λαβαὶ κυλίκων καὶ οἰνοχόης. Σιδηρᾶ εἶναι μόνον 3 - 4 ἀντικείμενα, ἐξ ὧν δύο ἀνήκουν εἰς ξιφίδια, καὶ ἓν εἰς μέρος τριαινῆς²

¹ Exploration de Delos, X, Vases d'Heraion, 4 κέ.

² Τριαινὰ μὲ 4 ὀδόντας, Ἀρχ. Ἐφ. 1898, 200, 1=Ant. Denkmäler, I, πίν. 7, 2=JHS, XIII, 17 εἰκ. 21.

μέ 4 ὀδόντας. Τέλος τὸ σπουδαιότερον ὄλων τούτων, 75 συντρίμματα μικρῶν σιδηρῶν δρεπάνων ἀνηκόντων εἰς 50 τοῦλάχιστον παραδείγματα, περὶ ὧν κατωτέρω θὰ γίνῃ ἰδιαίτερος λόγος. Ἀλλ' εἶναι καιρὸς νὰ ἐξετάσωμεν τὸ σημαντικώτατον ἐκ τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἐκίνησεν ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Σταυροπούλου. Πῶς συμβιβάζεται ἡ χρονολογία τῶν εὐρημάτων τοῦ βόθρου τῆς Ῥηνείας πρὸς τὸ γνωστὸν περίφημον χωρίον τοῦ Προοιμίου, καθ' ὃ ὑπὲρ τὸ ἡμισυ τῶν ἀναιρεθεισῶν ταφῶν ἀνῆκεν εἰς Κᾶρας ταφέντας ἐν τῇ νήσῳ πρὸ τοῦ θαλασσοκρατήσαντος Μίνως;

Πρῶτος ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα ὁ Wilamovitz¹. Ὁ εὐρυμαθὴς φιλόλογος ἐπισκεφθεὶς τὴν Μύκονον κατὰ τὸ Ἀρχαιολ. Συνέδριον τοῦ 1905 καὶ ἀντιληφθεὶς, ὅτι τὰ εὐρήματα δὲν ἦσαν ἀρχαιότερα τῶν Θηραϊκῶν ἐδέχθη ὡς προφανές, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔθαψαν ἐκ νέου τοὺς βαρβαρικοὺς νεκρούς. Ἀλλὰ τὶ τοὺς ἔκαμαν καὶ τὸ σπουδαιότερον, πῶς ἦτο δυνατόν εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ χωρίσουν ἀνεκδοιάντως τοὺς βαρβαρικοὺς ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν δὲν ἐσκέφθη διόλου. Μετ' αὐτὸν ὁ Poulsen² δύο ἔτη κατόπιν ἀπέφυγε τὴν βιαίαν λύσιν τῆς ὑποθετικῆς ἀπορρίψεως τῶν Καρικῶν τάφων καὶ παρεδέχθη, ὅτι ὁ Θουκιδίδης ἦ οἱ παρασχόντες εἰς αὐτὸν τὰς περὶ καθάρσεως εἰδήσεις ἐπλανήθησαν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀρχαιότητος καὶ σημασίας τῶν ταφῶν. Βραδύτερον πολὺ (1927) ὑπεστήριξα καὶ ἐγὼ³ ἂν καὶ κατ' ἄλλον τρόπον τὴν αὐτὴν γνώμην, ἐνῶ συγχρόνως ὁ Plassart⁴ ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν, ὅτι οἱ προελληνικοὶ τάφοι χωριστὰ μετεφέρθησαν εἰς ἄλλον τάφον, ὅστις ἄποτε θὰ εὐρεθῇ.

Ὡς γνωστὸν διὰ δύο λόγους ἀπέδωκεν ὁ Θουκιδίδης εἰς τοὺς Κᾶρας πλέον ἐκ τοῦ ἡμίσεος τῶν τάφων, πρῶτον διὰ τὸ εἶδος τῶν ὄπλων τῶν συντεθαμμένων καὶ δεύτερον διὰ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἀκόμη καὶ τότε οὔτοι ἔθαπτον. Περὶ τοῦ τρόπου τῶν ταφῶν, ἀφοῦ αὐταὶ κατεστράφησαν διαπαντὸς τὸ 425, εἶναι ἴσως μάταιον νὰ ἐρευνήσωμεν, αἱ δὲ ἐρμηνεῖαι ἔχουν μικρὰν ὑποθετικὴν ἀξίαν⁵. Ἐν τούτοις ἀξιίζει τοῦλάχιστον νὰ σημειωθῇ ἡ ὁμοιότης, ἂν καὶ εἶναι ἐξωτερικὴ, ἱκανῶν τάφων τῆς Ῥηνείας τόσον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν ὅσον καὶ κατὰ τὸ Παρακάστρι, τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς νήσου, οὓς ἀνέσκαψεν ὁ Σταυρόπουλος καὶ ἀποκαλεῖ εἰς τὰς σημειώσεις του τύμβους ἢ τυμβίσκους καὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ τύμβου τοῦ ἀποκαλυφθέντος παρὰ τὴν στοὰν τοῦ Ἀντιγόνου ἐν Δήλῳ⁶ πρὸς παρο-

¹ Sitzungsberichte der Preus. Akad. d. Wiss. 1906, 76.

² Monuments Piot, 1908, 8 - 15.

³ Περιοδικόν, Ἑλληνικά, Α' τόμ. σελ. 71 - 77.

⁴ Exploration de Delos, XI, Les sanctuaires et les cultes du Mont Cynthe par André Plassart, 47 κέ.

⁵ Poulsen, ἐ. ἀ. 11. Ἐλέχθη πρὸς τούτοις, ὅτι οἱ Καρικοὶ τάφοι ἦσαν Hockergräber, οἵτινες φθάνουν μέχρι καὶ τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς, Ἀρχ. Ἑφημ. 1889, 171, 1898, 96 - 7.

⁶ Exploration de Delos. Le portique d'Antigone par F. Courby, 65 κέ. Σπουδαῖον εἶναι, ὅτι αἱ παραστάδες τῆς θύρας τοῦ τύμβου ὑπερεῖχον κατὰ 0.60 μ. ὑπὲρ τὸ ἔδαφος κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα (ἐ. ἀ. σελ. 72).

μοίους τύμβους εύρεθέντας εἰς Ἀσσαρλίκ¹ καὶ εἰς τὰς γειτονικὰς νήσους, τὴν Σύμην καὶ Ῥόδον². Καὶ εἰς τὴν Δῆλον ἢ Ῥήνειαν καὶ εἰς τὴν Καρικὴν περιοχὴν οἱ κυρίως τάφοι δὲν ὀρύσσονται εἰς βάθος οὔτε ἀνοίγονται κατὰ τινὰ κλιτὺν λόφου ἀλλὰ κτίζονται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ καλύπτονται ἄνω διὰ χώματος, ὥστε νὰ παρέχουν τὴν ὄψιν μικρῶν ἢ μεγάλων τύμβων. Εἶναι ἄρα πιθανόν, ὅτι οἱ τάφοι τῆς Δήλου κατὰ τὸ 425 διέσφζον ὁπωσδήποτε τὸ τυμβοειδὲς ἐξόγκωμα καὶ τοῦτο ὑπηγόρευεν εἰς τοὺς ἀρχαιολογοῦντας τὴν ἰδέαν τῆς ὁμοιότητος πρὸς τοὺς γνωστοὺς ἐκ Καρίας ἢ τῆς ἄλλης Ἀνατολῆς τύμβους. Ἀλλὰ ποῦ εἶναι τὰ ὄπλα; Εἶχα σκεφθῇ ἄλλοτε, ὅτι ὁ εύρέτης ἦτο δυνατόν νὰ ἀπέρριψε μέρη ὀπλων, ξιφῶν, μαχαिरῶν ἢ αἰχμῶν δοράτων, ἐπειδὴ ἐκ τῆς σκωρίας εἶχον φθαρεῖ, ἀλλ' ἡ ὑποψία ἐλέγχεται ἀστήρικτος. Οὔτε εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ Σταυροπούλου φαίνεται τοιοῦτον τι οὔτε παρ' αὐτοπτῶν τῆς ἀνασκαφῆς ἔμαθον τίποτε σχετικόν. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι, ἂν ἀπερρίφθησαν σιδηρᾶ πράγματα, ταῦτα θὰ ἦσαν πολὺ ὀλίγα, ἀφοῦ 3 - 4 τεμάχια ὅχι καλῶς βέβαια διατηρούμενα συνελέχθησαν καὶ μὲ φανεράν ἐπιμέλειαν ἠθροίσθησαν τὰ 75 μικρὰ κομμάτια τῶν δρεπάνων. Τὴν δυσκολίαν τῆς ἀφανείας τῶν ὀπλων ἐζήτησε νὰ ἄρῃ ὁ Poulsen³ μὲ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἠρπάγησαν ταῦτα, ὅπως καὶ τὰ χρυσᾶ, ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς καθάρσεως. Ἀλλ' εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὄπλα σιδηρᾶ ὑποστάντα τὴν ὑγρασίαν τοῦ ἐδάφους ἐπὶ 2 - 3 αἰῶνας τοῦλάχιστον ἦσαν χρήσιμα ἀκόμη. Εὐτυχέστερα κατὰ πολὺ ἦτο ἡ ἐρμηνεία τοῦ αὐτοῦ λογίου περὶ τῶν δρεπάνων, καθ' ἣν τὰ παράδοξα ταῦτα κτερίσματα ἐθεωρήθησαν, καλῶς ἢ κακῶς ἀδιάφορον, ὡς ὄπλα τῶν Καρῶν. Διότι καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ χωρίου τοῦ Θουκυδίδου προκύπτει, ὅτι ἡ συντεθαμμένη σκευὴ τῶν ὀπλων δὲν ἦτο ἡ κοινῶς γνωστὴ ἀλλ' εἰδικὴ τῶν αὐτῶν βαρβάρων. Ποῖα δὲ εἶναι τὰ ἤδη περίφημα ταῦτα δρέπανα;

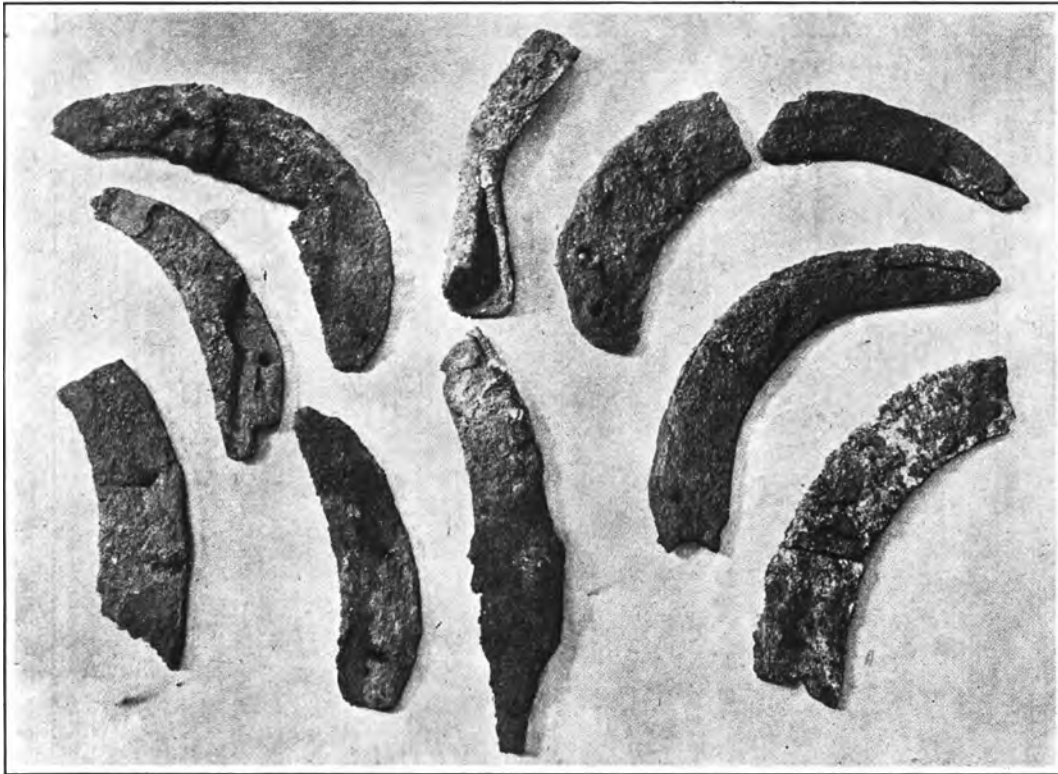
Ἐπὶ τῆς εἰκ. 20 ἔχομεν τὰ καλύτερον διατηρούμενα δρέπανα καὶ ἐπὶ τῆς 21 τὰ λοιπὰ ἐκ τῶν ἀκεραιότερων συντριμμάτων, διατεταγμένα πάντα κατὰ σειρὰς καὶ θέσεις, διευκολυνούσας τὴν ἀναπαράστασιν. Ἐπὶ πάντων ἡ ξυλίνη λαβὴ — τοῦ ξύλου τὴν ὑφὴν διετήρησεν ἡ κατίωσις ἐπὶ τεσσάρων ἢ πέντε — ἀπετέλει συνέχειαν τῆς βάσεως τοῦ δρεπάνου, ὅπως εἰς τὰ σημερινὰ κλαδευτήρια, καὶ ἐστερεώνετο ἐνσφηνουμένη εἰς τὸν αὐλὸν ἢ ἐμπηγνυομένου ἐπ' αὐτῆς τοῦ ὀξέος ἄκρου καὶ συνηθέστατα διὰ καθηλώσεως, ὅτε τὸ ξύλον ἐκάλυπτε καὶ τὰς δύο πλευρὰς τοῦ δρεπάνου. Ἐσχηματίζετο οὕτω ὄπλον ἢ ὄργανον παρόμοιον πρὸς τὴν ἄρπην τοῦ Περσέως, διάφορον πρὸς τὰ σύγχρονα δρεπάνια, ἐφ' ὧν ἡ λαβὴ τοποθετεῖται πλα-

¹ Dragendorf, Thera II, 100, 101 κέ.

² Annuario, IV - V, εἰκ. 62 = τύμβος τῆς Σύμης, εἰκ. 63 = ὁ τύμβος ὁ λεγόμενος τοῦ Κλεοβούλου παρὰ τὴν Λίνδον.

³ Mon. Piot, 1908, 11.

γίως. Τὸ μέγεθος ποικίλλει καὶ ἡ χορδὴ τοῦ τόξου κυμαίνεται μεταξύ 10 καὶ 17 ἑκατοστῶν. Καὶ ἡ καμπύλωσις εἶναι διαφορετικὴ, ἐπίσης τὸ σχῆμα. Συνήθως τὸ ἐξωτερικὸν περίγραμμα εἶναι παχύτερον, ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ παραδείγματα μὲ ἴσου πάχους πλατὺ ἔλασμα. Ὡς περιέργον ἀκόμη ἀναφέρομεν, ὅτι ἐκτὸς τῆς ὑφῆς τοῦ ξύλου διετηρήθη ἐπὶ τῆς μιᾶς ἢ καὶ ἐπὶ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς τῶν δρεπάνων καὶ ὁ

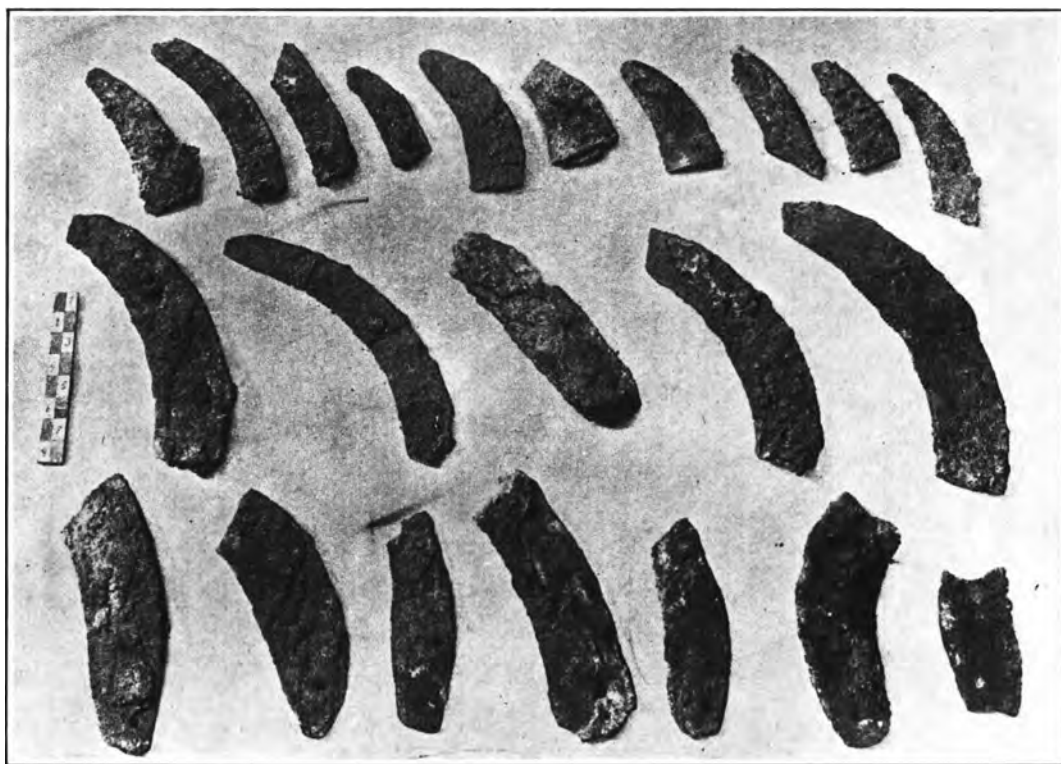
Εἰκ. 20. Δρέπανα ἐκ τοῦ βόθρου τῆς καθάρσεως.

τύπος μετρίως λεπτοῦ ὑφάσματος. Τὸ πρᾶγμα φανερώνει τὴν ἐνδυμασίαν τοῦ νεκροῦ ἢ τὸ σάβανον καὶ πιθανώτερον εἰδικὸν περιτύλιγμα τοῦ δρεπάνου.

Ἐπὶ τῆς εἰκ. 22 εἶναι 5 δρέπανα συνηνωμένα, προερχόμενα εἴτε ἐξ ἐργασιῶν χωρικῶν κατὰ τὸ Παρακάστρι τῆς Ῥηνείας εἴτε ἐξ ἀνασκαφῶν τοῦ Σταυροπούλου. Τὸ μικρότατον ὅλων, μήκους 9 ἑκατ. μετ' ἄλλου μήκους 13 ἑκατ. εὑρέθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν ἴδιον τάφον, ὀνομαζόμενον β' κατὰ τὴν χειρόγραφον ἔκθεσιν. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τάφου εὑρέθη καὶ λαβὴ ξίφους, αἰχμὴ δόρατος καὶ στυράκιον, σιδηρᾶ, ἀλλ' ἡ ἐποχὴ δὲν ἐγνώσθη, ἐπειδὴ τὰ ἀγγεῖα (δύο πρόχοι) δὲν ἐταυτίσθησαν ὑπὸ τοῦ Πίπα. Ἐντὸς τοῦ τάφου α' εὑρέθη τὸ πλακοειδὲς δρέπανον μετ' ἀγγείων μὴ ταυτισθέντων καὶ πιθανώτατα ἀπορριφθέντων, ἐξ ὧν ὁμῶς ἐν ῥητῶς

αναφέρεται, ὅτι εἶναι ἀμφορεὺς «ἔχων ζῶα μέλανα». Ὁ διὰ τοῦ ο σημειούμενος τάφος, ὅστις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περιεῖχε γεωμετρικὰ ἀγγεῖα, ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ χωρικοῦ Φαμέλη καὶ ἀπέδωκε τὸ καλύτερον διατηρούμενον δρεπάνον τῆς εἰκόνης. Τέλος τὸ 5^{ον} εὑρεν ὁ Σταυρόπουλος εἰς ἄλλον ἀγνώστων χρόνων τάφον.

Ἐπίσης ἐξηκριβωμένη εἶναι ἡ προέλευσις τῶν δύο δρεπάνων τῆς εἰκ. 23. Καὶ τὰ δύο εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τάφου, διαστάσεων $1.77 \times .50$, μαζί με

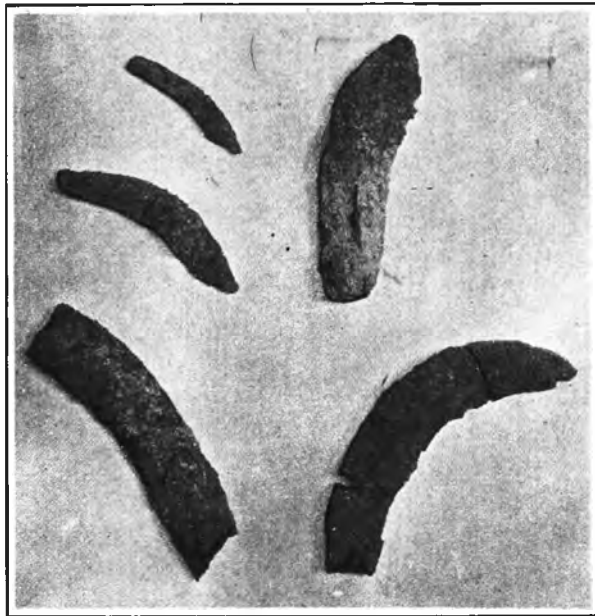
Εἰκ. 21. Δρεπάνα ἐκ τοῦ βόθρου τῆς καθάρσεως.

τὴν κύλικα, εἰκ. 24, ὑπὸ τοῦ ἐφόρου Πίπα, ἀνασκάψαντος κατὰ τὸ αὐτὸ Παρακάστρι τὸ θέρος τοῦ 1924¹. Καὶ τῶν δύο, ὕψ. .192 καὶ .145, τὸ κάτω μέρος κατέληγεν εἰς αὐλόν, ἡ δὲ θέσις ἐντὸς τοῦ τάφου, ἀποκλείει τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ λαβὴ τῶν ἦτο μακρά. Ἡ κύλις διὰ τὴν ἐγχάρακτον ἐκτεταμένην διακόσμησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονος πρὸς τὰ νεώτατα παρόμοια ἀγγεῖα τῆς καθάρσεως ἢ πιθανώτερον νεωτέρα. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν θὰ ἀποδοθοῦν ἡ πηλὴν προτομὴ εἰκ. 25, καὶ τὰ δύο ἀγγεῖα εἰκ. 26, τὰ ὅποια πάλιν εὑρέθησαν μαζί με συντρίμματα δρεπάνου καὶ ἄλλου σιδηροῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ εἰς γειτονικὴν ταφὴν. Κατὰ

¹ BCH, 1924, Chronique des fouilles 484 κέ.

ταῦτα βεβαιοῦται, ὅτι ἐν Ῥηνεῖα καὶ ἐπομένως ἐν Δήλῳ, ἐτοποθετοῦντο ἐνίστε δρέπανα ἐντὸς τάφων ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 5^{ου} αἰῶνος καὶ ὅτι εἰς δύο περιπτώσεις τὰ περιέργα κτερίσματα ἦσαν διπλά. Παραμένει ἄγνωστον, ἂν προσεφέροντο καὶ εἰς τάφους γυναικῶν, ἀλλὰ δύο ἐκ τῶν τάφων (β Σταυρ. καὶ πιθανῶς ὁ ἕτερος ἐκ τῶν τοῦ Πίπα) ἀνῆκον εἰς ἄνδρας διὰ τὰ συνευρεθέντα ὄπλα.

Μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τοῦ εὐρήματος τοῦ Πίπα ὁ τελευταῖον πραγματευθεὶς τὸ ζήτημα τῶν Καρικῶν τάφων Plassart¹ ἐπίστευσεν ὡς ἀναμφισβήτητον, ὅτι οἱ μνημονευόμενοι παλαιοὶ τάφοι τῶν βαρβάρων δὲν μετεφέρθησαν εἰς τὸ γνωστὸν κοινοτάφιον. Διότι, λέγει, εἶναι ἀκατανόητον, πῶς οἱ αὐτόπται τῆς καθάρσεως ἢ ὁ Θουκυδίδης, ἐνῶ ἐγνώριζον τὸ σύγχρονον ἔθιμον τῶν Δηλίων τοῦ νὰ καταθέτουν εἰς τοὺς τάφους μικρὰ δρέπανα, ἦτο δυνατόν νὰ δεχθοῦν, ὅτι ταῦτα ἀνῆκον εἰς τὴν πολεμικὴν σκευὴν τῶν παλαιῶν Καρῶν. Τὸ ἐπιχείρημα ἔχει μόνον φαινομενικὴν ἰσχύν. Πάντες οἱ ἀσχοληθέντες ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν εἰς λαογραφικὰς ἐρεῦνας γνωρίζουν καλῶς, μὲ ποίας δυσκολίας

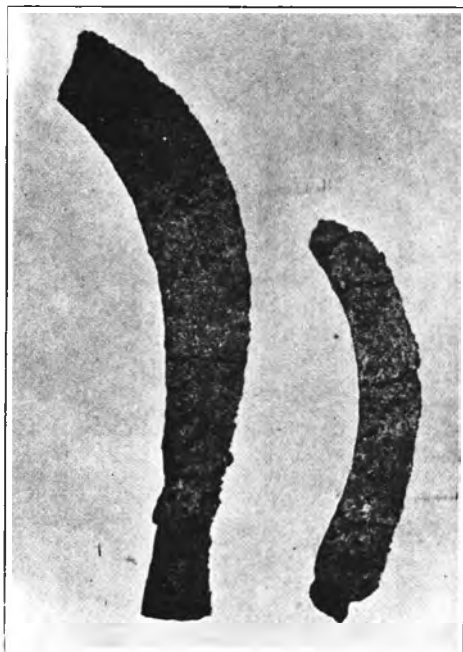

Εἰκ. 22. Δρέπανα ἐκ τῶν τάφων τῆς Ῥηνεῖας.

ἐπιτυγχάνεται ἢ ἐξακριβῶσις ἐθίμων ξένων τόπων, τὸ δὲ πρᾶγμα ἀποβαίνει σχεδὸν ἀδύνατον, ἂν ὁ ἐρευνητὴς ἐπὶ ὠρισμένου ζητήματος ἔχει ἤδη ἐσχηματισμένην γνώμην. Τοῦτο ἀκριβῶς συνέβη εἰς τὸν Θουκυδίδην. Διότι ἐκ τοῦ Προοιμίου (Α, 2) φαίνεται σαφῶς, ὅτι ὁ ἱστορικὸς δὲν ὠδηγήθη ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἀνασκαφῶν, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ἵνα ἀποδώσῃ εἰς τὸν παλαιότατον θαλασσοκράτορα Μίνω τὴν ἐκ τῶν Κυκλάδων ἀπομάκρυσιν τοῦ πειρατικοῦ λαοῦ τῶν Καρῶν. Ἐμπειρὸς πολιτικός, ρεαλιστὴς ὅπως ἦτο δὲν ἐνόμιζε δυνατὴν τὴν σύμπραξιν τοῦ μεγάλου κυριάρχου τῆς θαλάσσης μὲ τοὺς βαρβάρους μικροπειρατάς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐξένιζε τὸν Ἡρόδοτον, ὅπως ὡς αἰτίαν τοῦ νὰ ἀκολουθήσουν τόσοι βασιλεῖς τὸν Ἀγαμέμνονα κατὰ τῆς Τροίας δὲν ἐδέχθη τοὺς ὄρκους

¹ Plassart, ἐ. ἀ. 49, 8.

τῶν μνηστήρων τῆς Ἑλένης ἀλλὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ δυνάστου τῶν Μυκηνῶν. Ὅταν λοιπὸν ὁ Θουκυδίδης εἶχεν ἤδη ἐσχηματισμένην γνώμην περὶ τῆς εἰς παλαιούς χρόνους ἐξελάσεως τῶν Καρῶν καὶ κατὰ τὴν κάθαρσιν τοῦ 425 ἀπεκαλύπτοντο πολλοὶ παλαιοὶ τάφοι μὲ τὸ παράδοξον περιεχόμενον τῶν δρεπάνων, τὰ ὅποια ὄχι μόνον ὁ Ἀλικαρνασσεὺς ἱστορικὸς ἀλλὰ πιθανώτατα καὶ ἄλλοι Ἀθηναῖοι ἐγνώριζον ὡς ὅπλα βαρβάρων τῆς Ἀνατολῆς, δὲν εἶναι καθόλου θαυμαστόν, ὅτι ἔσπευσεν ἄνευ ἄλλης ζητήσεως καὶ δισταγμοῦ νὰ δεχθῇ τὰς ἐκ τῶν τάφων ἐνδείξεις ὡς

Εἰκ. 23. Δρέπανα ἐκ τοῦ τάφου τῆς Ῥηνείας.

εὐπρόσδεκτον ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς θεωρίας του. Μεγαλυτέρας ἐξ ἄλλου δυσκολίας θὰ ἔχωμεν μὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Plassart, ὅτι θὰ εὗρεθῶσι κάπου εἰς τὴν Ῥήνειαν, χωριστὰ τοποθετημένοι, οἱ προϊστορικοὶ τάφοι καὶ ὅταν ἀνασκαφῇ εἰς τὸ μέλλον οὐγγυχρονος Καρική νεκρόπολις θὰ γίνῃ δυνατὴ ἡ σύγκρισις. Ὁ ἴδιος ἐν τούτοις παραδέχεται ὡς ἐρευνητῆς καὶ γνώστης τοῦ ἐπὶ τοῦ Κύνθου πενιχροῦ συνοικισμοῦ καὶ ἐν γένει τῆς ἀραιότητος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Δήλου κατὰ τὴν Γ' καὶ Β' χιλιετηρίδα, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν τάφων τούτων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι μεγαλύτερος, ὅπως ὑπελόγισεν ὁ Θουκυδίδης. Ἐπειτα δυσκολώτατον θὰ εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ἐπειδὴ γνωστὴ εἶναι ἡ στενότης τοῦ ἐπὶ τῆς νήσου κατοικησίου χώρου, ὅτι τὰ νεκροταφεῖα ἦσαν χωριστὰ κατὰ τὰς διαφό-

ρους ἐποχὰς καὶ ὅτι εἰς τὰς παλαιότερας ταφὰς θὰ ὑπῆρχον ὅπλα κατατεθειμένα. Βεβαίως δὲν εἶναι συζητήσιμον τὶ θὰ εὗρεθῇ εἰς τὸ μέλλον, ἀλλ' ὅπως ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔχουν τὰ πράγματα τὸ εὖρημα τοῦ Σταυροπούλου μόνον του παρέχει ἀρκούντως σαφεῇ ἀπάντησιν εἰς ὅλα τὰ σχετικὰ ζητήματα. Τὸ ἔκτακτον γεγονὸς τῆς ἀποκαλύψεως πλήθους τάφων μὲ κτερίσματα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀσυνήθη, ὅπως ἦσαν τοῦλάχιστον τὰ περισσότερα τῶν ἀγγείων, τὰ γεωμετρικὰ καὶ ἀνατολίζοντα, καὶ ἄφ' ἑτέρου ἡ πολὺ διαδεδομένη ἰδέα περὶ τῶν παλαιῶν βαρβάρων κατοίκων τῶν νήσων, τῶν Λελέγων, Καρῶν ἢ Φοινίκων¹, ἦτο φυσικὸν νὰ κινήσῃ τοὺς ἐνεργοῦντας τὴν ἀναίρεσιν τῶν θηκῶν Ἀθηναίους εἰς προχείρους ἀρχαιολογικὰς

¹ Πρβλ. Ἡροδ. Α, 171. Ἰσοκρ. VIII, 16 (ὅτι ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐξεδιώχθησαν οἱ Κᾶρες). Διοδ. V, 53, 2 (θαλασσοκρατία Καρῶν μετὰ τὰ Τρωϊκά). Στράβ. 661, 27. Sallust. Fragm. I, 78.

ἐρμηνείας, καθ' ἃς καὶ τὰ δρέπανα ἐπῆραν τὴν σειράν των. Τὸ νὰ ἀσχοληθοῦν εἰς ἰδιαιτέραν περὶ τούτων ἔρευναν, ὅπως θὰ ἐπιχειρήσωμεν ἡμεῖς ἐδῶ, δὲν ὑπῆρχε τότε λόγος, οὔτε εἰς τὸν Θουκυδίδην ἦτο τὸ πρᾶγμα ἀναγκαῖον.

Μὲ ἱκανὴν εὐρύτητα ἐξήτασε τὸ ζήτημα τῶν δρεπάνων ὁ Poulsen¹ εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν διατριβὴν του. Διὰ τὴν μικρότητα ἀπέρριψε τὴν ἐρμηνείαν των ὡς ὅπλων καὶ διὰ τὸ σχετικὸν πλῆθος ἡρνήθη νὰ δεχθῇ, ὅτι εἶναι ἄλλα ἀγῶνων, ὡς τὰ

Εἰκὼν 24.

δρέπανα τοῦ παιδικοῦ ἀγῶνος τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος. Ἐπειδὴ εἶχε μάθει παρὰ τοῦ Σταυροπούλου, ὅτι εἰς γεωμετρικὸν τάφον τῆς Ῥηνείας εἶχεν εὑρεθῇ ἓν

Εἰκὼν 25.

τοιούτον δρέπανον, ἐπίστευσεν ὡς πιθανόν, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαίαν ταύτην ἐποχὴν καὶ πρὸ τῆς εὐρέσεως τῶν νομισμάτων τὰ μικρὰ σιδηρᾶ ὄργανα χρησιμοποιούμενα ὡς μέσα ἀνταλλαγῆς ἦτο δυνατόν νὰ κατετίθεντο εἰς τοὺς τάφους τῶν Δηλίων, ὅπως μετὰ τὴν ἐφεύρεσιν τῶν νομισμάτων ἡ λεγομένη δανάκη τοῦ Χάρωνος. Ἡ γνώμη αὕτη, καὶ καθ' ἑαυτὴν μόλις στηριζομένη, ὀφείλει τώρα μετὰ τοὺς βεβαιωθέντας νεωτέρους χρόνους τῶν δρεπάνων νὰ μὴ συζητῇται εἰς τὸ ἐξῆς. Τούναντίον ἀξίζει νὰ προσέξωμεν περισσότερον, μήπως πράγματι τὰ δρέπανα ἡρμηνεύθησαν ὑπὸ τῶν παλαιῶν ὡς μικρὰ ἀγχέμαχα ὅπλα. Τὴν ἐκδοχὴν στηρίζει τὸ χωρίον

τοῦ Ἡροδ. Ε, 92 περὶ τῶν Λυκίων τοῦ στρατοῦ τοῦ Ξέρξου: *εἶχον δὲ καὶ δρέπανα καὶ ἐγχειρίδια* καὶ περὶ τῶν Καρῶν 93: . . . *τὰ μὲν ἄλλα κατάπερ Ἕλληνες ἐσταλμένοι, εἶχον δὲ καὶ δρέπανα καὶ ἐγχειρίδια*. Ἡ παράθεσις

¹ Mon. Piot, 1908, 11 κέ.

τῶν ἐγχειριδίων σημαίνει, ὅτι καὶ τὰ δρέπανα δὲν ἦσαν μεγάλα. Ἐπειτα τὴν ιδέαν τῶν ὅπλων ἐνισχύει τὸ γεγονός, ὅτι, ὥς ἀνωτέρω εἶδομεν, εἰς δύο τάφους τῆς Ῥηνείας τὰ δρέπανα εὐρέθησαν μαζὶ μὲ ἄλλα σιδηρᾶ ὅπλα καὶ εἰς δύο περιπτώσεις, ταῦτα ἦσαν διπλᾶ, διαφόρου μεγέθους, εἶναι δὲ εὐλογον ὁ αὐτὸς πολεμιστὴς νὰ διέθετε πλείονα τοῦ ενός. Ἄλλ' εἶναι δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ παλαιὰ αὕτη σκευὴ τῶν βαρβάρων διετηρήθη μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου εἰς τὰς Κυκλάδας; Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι καθόλου παράδοξον

Εἰκὼν 26.

καὶ ἡ διατήρησις ἐθίμων σχετιζομένων μὲ τὴν λατρείαν εἶναι κοινοτάτη. Εἰς τὸ Ἀσσαρλικὸν πρὸς τούτοις ἐκ τάφων γεωμετρικῶν χρόνων προῆλθεν ἓν δρέπανον¹ καὶ ἄλλα τινὰ συνδέοντα τοὺς Κᾶρας πρὸς τὴν Δῆλον ἢ τοὺς ἄλλους νησιώτας θὰ ἡδύνατό τις νὰ μνημονεύσῃ². Ἄλλ' ὅμως πάντα ταῦτα δὲν εἶναι ἀρκούντως ἀποδεικτικά, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἶναι ἀδύνατον νὰ παραβλέψωμεν ἐδῶ τὰ κατὰ πολλὰ ὅμοια δρέπανα τῆς Σπάρτης καὶ νὰ ἀγνοήσωμεν τὴν λατρευτικὴν σημασίαν τοῦ κυρίου τούτου ὀργάνου τοῦ θερισμοῦ καὶ τῆς δενδροκομίας.

Καὶ πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὁρθίας Ἀρτέμιδος, εἶχον μελετηθῇ ὅκτὼ ἐνεπίγραφοι στήλαι ἐκ Σπάρτης, ἐφ' ὧν οἱ νικηταὶ παῖδες εἶχον ἐπικολλήσει τὰ

¹ JHS, 1887, 70. Καὶ εἰς τὴν Λῆμον τελευταίως κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν Ἰταλῶν εὐρέθησαν 4-5 μικρὰ δρέπανα εἰς τάφους τοῦ 1100-1000 π. Χ.

² Τὸ ἔθιμον π. χ. τῆς ἀφιερώσεως τῆς κόμης τῶν παίδων εἰς τὸ σῆμα τῆς Ὑπερόχης καὶ Λαοδίκης εἰς μεγάλην χρῆσιν — ἄλλως πανταχοῦ γνωστὸν — εἰς τὰ Πανάμερα τῆς Καρίας (BCH, 1888, 479 κέ.) καὶ τὴν Λάγιναν (BCH, 1920, 95, Νῦ 33). Ἡ ἐν Καρίᾳ Κινδύη, Στράβ. 658, = Κύνθος. Ὁ Λύκιος Ὡλὴν συνέθεσεν ὕμνους εἰς τιμὴν τῆς Ἀργῆς καὶ Ὡπιοῦ. Πρβλ. Picard, Ephesos et Claros, 472, 9.

ιδιόρρυθμα ἔπαθλά των, τὰ μικρὰ σιδηρᾶ δρέπανα. Μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς ὁ ἀριθμὸς τῶν παρομοίων στηλῶν, ἀκεραίων ἢ συντριμμάτων, ἀνῆλθε περίπου εἰς 100, ὅπως βλέπει κανεὶς τώρα μὲ πᾶσαν σαφήνειαν καὶ ἀκριβείαν ἐκτεθειμένα τὰ πράγματα ὑπὸ τοῦ Woodward εἰς τὸ σχετικὸν κεφάλαιον τοῦ νεωτάτου βιβλίου περὶ τοῦ ἱεροῦ¹. Ἡ ἀρχαιοτέρα ἐκ τῶν στηλῶν εἶναι ἡ ὑπ' ἀριθ. 1 ἀνερχομένη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος μὲ 5 δρέπανα, ἀκολουθεῖ ἡ 2 τοῦ Β' π. Χ. καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν μ. Χ. Α' καὶ Β' αἰώνων. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ ἀγωνίσματα, μῶα, κελοῖα καὶ καθηρατόριον, ὅπερ παλαιότερον ὠνομάζετο *κυνναγέτας*², ἀναφέρονται εἰς δεκαετεῖς παῖδας, τοὺς μικκιχιδομένους, τοὺς συντασσομένους εἰς τὰς βούας καὶ ἀκριδέστερον *βου'όας*³ (= βουσόας) μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν βουαγόν. Ἐκτὸς τούτων, ἂν καὶ σπανιώτερον, φαίνεται ὅτι καὶ ὁ ἀγὼν τῆς καρτερίας, δηλ. τῆς περιφήμου διαμαστιγώσεως τῶν ἐφήβων, ὁ παλαιότερον καλούμενος *εὐβάλκης*, ὅπως καὶ ἄλλα ἀδιάγνωστα ἀγωνίσματα ἐτιμῶντο διὰ τοῦ ἐπάθλου τῆς δρεπάνης. Εἰς τρεῖς περιπτώσεις (ἀριθ. 4, 8, 9) ἀναφέρεται ῥητῶς τὸ ὄνομα τοῦ ἐπάθλου καὶ εἰς μίαν ὁ ἐπιγραμματοποιὸς ἐρμηνεύει τὸ δρέπανον ὡς *εὐστομον εὐτροχάλου γλώσσης ἄεθλον*⁴.

Ἡ ἔρευνα περὶ τῆς σημασίας τῶν δρεπάνων τῆς Ὀρθίας καὶ ἡ νεωτάτη ἀκόμη δὲν ἐπροχώρησε πέραν γενικοτήτων· ὅτι τὸ θεριστικὸν ἢ κλαδευτικὸν ὄργανον ἔχει θρησκευτικὴν σημασίαν, ὅτι τὸ ἔθιμον πρέπει νὰ εἶναι παλαιὸν καὶ ὅτι προσαρμόζεται εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἀρτέμιδος, θεᾶς προαγούσης ἐκτὸς ἄλλων καὶ τὴν εὐφορίαν⁵. Ὡς ταυτόσημος προσφορὰ ἐπροτάθη τελευταίως καὶ τὸ φάρος τοῦ γνωστοῦ παρθενίου τοῦ Ἀλκμᾶνος μὲ τὴν σημασίαν τοῦ ἀρότρου συμφώνως πρὸς τινὰ ἐρμηνείαν τῶν παλαιῶν ἐπιδοκιμαζομένην καὶ ὑπὸ τοῦ Ἡρωδιανοῦ⁶. Ἀλλ' εἶναι εὐνόητον, ὅτι τὸ δρέπανον ἀπέβη ἱερὸν, ὅχι ὡς ὄργανον τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν ἢ τῆς δεινδροκομίας, ὅσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι εἰς ταῦτα χρήσιμον, ἀλλ' ὡς ἀνήκον εἰς τελετήν, προκαλοῦσαν τὴν εὐετηρίαν. Βεβαίως ἡ Ἀρτεμις σχετίζεται στενῶς καὶ πολλαχῶς πρὸς τὴν Δήμητρα, τὴν κυρίως γεωργικὴν θεότητα, ἀλλ' εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἡ *πότνια θηρῶν*, ἡ θηροκτόνος καὶ μάλιστα ἡ *κουροτρόφος*. Σημαντικωτάτη εἶναι δι' ἡμᾶς ἐδῶ ἡ τελευταία τῆς ιδιότητος. Ὡς Ἀρτεμις Κορυθαλία ἐν Σπάρτῃ καὶ ἀλλαχοῦ προάγει τὴν ζωὴν τῶν νέων καὶ νεανίδων,

¹ Dawkins, Sanctuary of Artemis Orthia, 285, 9.

² Τὸ ὄνομα τοῦ ἀγῶνος μετὰ πρότασιν τοῦ Kolbe ἐβεβαιώθη ὑπὸ τοῦ Woodward, ὅπως καὶ τὸ τοῦ εὐβάλκους (ἐ. ἀ. 288). Εἰς Μ. Ἀσίαν πρὸς τὰ ταυροκαθάψια συνάπτονται ἐνίοτε αἱ κυνηγεσίαι, ἄλλα, φυσικὰ ὡς διάφορον ἀγώνισμα (Picard, Ephesos et Claros, 343, 9).

³ Laum, Das Eisengeld der Spartaner, 10.

⁴ IG, V 1, 264.

⁵ Nilsson, Griech. Feste, 380. AM, 1897, 339.

⁶ Dawkins, Sanctuary.

ἀφοῦ ὁ κοπτόμενος καὶ ἀφιερούμενος εἰς τὴν θεὰν κλάδος κατὰ τὰ ἐφήβια ἢ πρὸ τοῦ γάμου (rite de passage), ἢ κορυθάλῃ, εἶναι αὐτὸ τοῦτο ἰσοδύναμος πρὸς τὸν ἀφιερώνοντα. Ἐν Πάτραις κατὰ τὴν νυκτερινὴν ἑορτὴν τῆς Ἀρτέμιδος Τρικλαρίας καὶ τοῦ Διονύσου Αἰσυμνήτου (Παυσ. Ζ, 20, 1) οἱ συνοδεύοντες τὴν ἐκφορὰν τῆς λάρνακος ἐπιχώριοι παῖδες εἶναι στεφανωμένοι διὰ σταγύων, ἀλλὰ τοὺς στεφάνους καταθέτουν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς καὶ ἀφοῦ λουσθοῦν εἰς τὸν Μείλιχον καὶ παρέλθῃ οὕτω τὸ πένθιμον μέρος τῆς ἑορτῆς, στεφανοῦνται ἔπειτα διὰ τοῦ κισσοῦ τοῦ Διονύσου. Εἶναι φανερόν ἐκ τῆς ὅλης διηγήσεως, ὅτι οἱ θερισμένοι στάχυες σημαίνουν τυπικὴν τελετουργικὴν ἀνθρωποθυσίαν. Ὅταν ἐν Δήλῳ κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (Δ, 34) οἱ παῖδες ἀφιερώνουν τὰς κόμας των ἐπὶ τὸ σῆμα τῆς Ὑπερόχης καὶ Λαοδίκης *εἰλίξαντες περὶ τινα χλόην*, εἶναι διαφανὴς ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ χλόη αὕτη εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὴν κόμην. Ἀκόμη εἰς Δήλον στέλλονται τὰ ἱερὰ τῶν Ὑπερβορείων ἐντὸς καλάμης πυρῶν¹, μαρτυρεῖ δὲ ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς (Δ, 33) ὅτι αἱ Θρηϊκίαι γυναῖκες καὶ αἱ Παιονίδες, ὅταν θύουν εἰς τὴν Ἀρτέμιδα τὴν Βασιλειαν, οὐδέποτε τελοῦν τὰ ἱερὰ ἄνευ καλάμης πυρῶν. Καὶ εἰς τὸν μῦθον τοῦ Μελεάγρου, καθ' ὃν ὁ ἥρως ἀποθνήσκει, ὅταν κατακαίεται ὁ μοιραῖος δαυλός², εὐκόλως ἀναγνωρίζομεν, ὅτι ἀρχικῶς ὁ ἥρως ἐταυτίζετο πρὸς κλάδον ἐλαίας, ἀποκοπέντα καὶ προσφερθέντα εἰς τὴν Ἀρτέμιδα. Τὸν πρωτόγονον μῦθον ἀνασυγκροτοῦμεν συνδυάζοντες μεταγενεστέρως εἰδήσεις³ πρὸς τὴν πυρολατρείαν τῆς Λαφρίας, τῆς ὁποίας τὸ ὀνομαστὸν ἱερεῖν ἦτο παρὰ τὴν πατρίδα τοῦ ἥρωος, τὴν Καλυδῶνα, ἰδρυμένον. Ἡ αὕτη Λαφρία ἀπέχει πλὴν ἄλλων καὶ μεγάλη χλωρὰ ξύλα περὶ τὴν ὑψουμένην πυρὰν (Παυσ. Ζ, 18, 11). Ἀλλ' ἵνα ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν Σπάρτην καὶ τὸ σχετικὸν πρὸς τὰ δρέπανα ἱερὸν τῆς Ὀρθίας, ἐνθυμούμεθα, ὅτι ἡ αὕτη θεὰ ἐκαλεῖτο καὶ Λυγοδέσμα, προφανῶς ἐκ τῶν ἑκπαλαι προσφερομένων εἰς αὐτὴν κλάδων λύγου. Τὸ αὐτὸ πρᾶγμα δηλοῖ καὶ ἡ Ἀρτεμις Φακελίτις τῆς Κάτω Ἰταλίας ὡς περιβαλλομένη διὰ δέσμης ξύλων. Πάντα ταῦτα ἄρα, κορυθάλῃ, στάχυες, χλόη, πυρῶν καλάμη, δαυλὸς Μελεάγρου, δέσμη λύγων καὶ ἄλλων ξύλων χλωρῶν ἢ ξηρῶν σημαίνουν κλάδους ἀποκοπέντας λατρευτικῶς χάριν τῆς ἐκ τῆς θεότητος μεγαλυτέρας ἀνταποδόσεως. Ἀλλὰ τὸ δρέπανον ὡς ὄργανον ἀποκοπῆς τῶν σημαντικῶν κλάδων οὐδαμοῦ ἀναφέρεται εἰς τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν Ἀρτέμιδα τελετὰς καὶ μύθους. Ἐν τούτοις δὲν θὰ ἦτο καθόλου ὑπερβολικὸν νὰ συμπληρώσωμεν τὸ κενὸν τῆς παραδόσεως μεταφέροντες τὸ αὐτὸ ὄργανον ἐξ ἄλλων τελετῶν καὶ διηγήσεων ἐγγύτατα πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Ἀρτέμιδος κειμένων.

¹ Παυσ. Α, 31, 2 ... Ἀθηναίους δὲ εἶναι τοὺς εἰς Δήλον ἄγοντας τὰς δὲ ἀπαρχὰς κεκρύφθαι μὲν ἐν καλάμῃ πυρῶν, γινώσκεισθαι δὲ ὑπ' οὐδένων.

² Περὶ τοῦ μύθου πρβλ. τὸ νεώτατον βιβλίον τοῦ Ἰ. Κακριδῆ, Ἀραί.

³ Τζέτζης εἰς Λυκ. 493 καὶ Μαλάας, VI, 209, ἐνθα ἡ Ἀλθαία γεννᾷ μετὰ τοῦ Μελεάγρου θαλλὸν ἐλαίας.

Κατὰ τὰ Χθόνια π. χ., τὴν ἑορτὴν τῆς Δήμητρος ἐν Ἐρμιόνη, αἱ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἐνθρονιζόμεναι τέσσαρες γρᾶες ἐφόνευον ἱεροπρεπῶς διὰ δρεπάνων τὰς ἀλληλοδιαδόχως εἰσαγομένους τέσσαρας ἱερὰς βοῦς¹. Τοῦτο σημαίνει ἀναντιρρήτως ὑπὸ μορφὴν μεγάλην καὶ σπουδαίαν ἱερουργίαν παρὰλληλον πρὸς τὸν τελεστικὸν θερισμόν, καθ' ὃν τὸ τελευταῖον χειρόβολον τῶν σταχύων πρέπει ἰδιαζόντως νὰ θερισθῇ, ὡς περικλεῖον τὸν δαίμονα τῆς μελλούσης εὐφορίας. Περιγραφικὸς τοῦ ἐθίμου εἶναι ὁ μῦθος τοῦ Λιτυέρσου (πρόκλησις εἰς ἄμιλλαν θερισμοῦ, ἀποκοπὴ κεφαλῆς ξένου μετὰ σταχύων κ.τ.λ.². Ἔπειτα ἐκ τοιούτων λατρευτικῶν ἐθίμων προῆλθε τὸ τελειότατον ἐποπτικὸν μυστήριον τῶν Ἐλευσινίων, ὁ *ἐν σιωπῇ τεθερισμένος στάχυς*³. Ἄλλως τὸν ταυροφυῆ Διόνυσον κατὰ τὸν Νόννον Διον. 6, 205, οἱ Τιτᾶνες *ἐμιστύλλοντο μαχαίρῃ*, ἀλλ' οἱ αὐτοὶ διδάσκονται παρὰ τῆς Δήμητρος νὰ θερίζουν διὰ τοῦ παρὰ τοῦ Ἡφαίστου κατεσκευασμένου δρεπάνου⁴. Διὰ τοῦ αὐτοῦ ὄργανου ἀποκόπτει τὰ μήδεα τοῦ Οὐρανοῦ ὁ Τιτὰν Κρόνος καὶ ἐπὶ ἀγγειογραφίας⁵ Μαινὰς ἐτοιμάζεται νὰ ἀποκόψῃ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ὀρφέως δι' ὀδοντωτοῦ δρεπάνου. Τέλος ὁ Περσεὺς ἐκτελεῖ τὸν φοβερόν του ἄθλον πάντοτε μὲ τὴν παρομοίαν πρὸς τὰ ἡμέτερα δρέπανα ἄρπην, ἥ δὲ ἀποκεφάλισις τῆς Γοργόνης δὲν σημαίνει ἀπλῶς φονικὴν πράξιν, ἀφοῦ ἐκ τοῦ αἱμάσσοντος λαιμοῦ ἐκπηδῶσιν ὁ Πήγασος καὶ ὁ Χρυσάωρ, οἱ δὲ σταλαγμοὶ τοῦ αἵματος εἶναι διττοὶ κατὰ τὸν Εὐριπίδην καὶ ὁ μὲν εἶναι θανάσιμος, ὁ δὲ *νόσους ἀπείργει καὶ τροφὰς ἔχει βίου* (Ἴων 1013).

Εἶναι φανερόν, ὅτι τὰ ἀνωτέρω ἔθιμα καὶ οἱ μῦθοι προῆλθον ἐκ τῶν παλαιωτάτων λατρευτικῶν συνηθειῶν τοῦ θερισμοῦ, καθ' ἃς τὸ δρέπανον ἦτο ἀπαραίτητον, συναφθέντα πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος, τοῦ Διονύσου καὶ ἄλλων. Οὕτως ὁ τελεστικὸς θερισμὸς δὲν εἶχεν ἀποκλειστικὸν σκοπὸν τὴν ἐπιτυχίαν τῆς εὐφορίας τῶν ἀγρῶν, ἀλλ' ἐνωρίτατα ἀνεπτύχθη εἰς ἀπλᾶς τελετὰς μυστικῆς σημασίας, καθ' ἃς οἱ ἀποκοπτόμενοι στάχυες ἢ ἄλλα θύματα ἐσήμαινον τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀκολουθοῦσαν σωτηρίαν ἢ ἀναγέννησιν. Ἀλλὰ τότε φθάνομεν εἰς τὴν καθ'αυτὸ περιοχὴν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ἐννοοῦμεν καλῶς τοὺς στεφάνους τῶν σταχύων τῆς Τρικλαρίας καὶ τὴν καλάμην τῶν πυρῶν τῆς λατρείας ἐν Δήλῳ. Ἡ δένδρολατρεία ἀφ' ἑτέρου, εἴτε ὑπὸ τὴν μορφὴν ὀλοκλήρων δένδρων εἴτε κλάδων ἀποκοπέντων, εἶναι κύριον στοιχεῖον τῆς Μινωϊκῆς καὶ Μυκηναϊκῆς θρησκείας

¹ Πaus. B, 35, 5. Nilsson, Griech. Feste 330.

² Mannhardt, Wald- und Feldkulte, I, 212-213. 396. MF, 64. Πρὸς δὲ ὅσα σημαντικὰ συνέλεξεν ὁ Δ. Εὐαγγελίδης *συνήθεια τοῦ θέρου καὶ τῆς σπορᾶς* ἐξ Ἐπιδάφου ἐν Λαογραφίᾳ Γ, 675 (τελευταῖο χερσόβουλο = γένεια τοῦ ἀφεντικοῦ) καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ καλὰς παρατηρήσεις τοῦ Πολίτου.

³ Harrison, Prolegomena, 548. Revue de l'His. des Religions, τόμ. 95, 1 κέ. 26 (Picard).

⁴ Ὁ Σχολ. εἰς Ἀπολ. Ροδ. 4, 984 συμφώνως πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη περὶ τῆς Κερκυραίων πολιτείας.

⁵ Gerhard, Auserl. Vasenbilder III, 156.

καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν συγκεντρώνεται πρὸ πάντων περὶ τὴν Ἀρτέμιδα¹, τῆς ὁποίας καὶ μόνον αἱ σχετικαὶ ἐπικλήσεις, Καρυάτις, Λυγοδέσμα, Φακελίτις, Κορυθαλία, Ὑακινθοτρόφος ἀρκοῦν εἰς χαρακτηρισμόν. Διὰ τὸ τότε νὰ μὴ δεχθῶμεν ὡς ἄριστα δικαιολογημένην τὴν ἐμφάνισιν τῶν δρεπάνων εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ὀρθίας, ὅπου ἡ λατρεία τοῦ ἱεροῦ κλάδου εἶναι φανερά ὅχι μόνον ἐκ τοῦ ἐπιθέτου τῆς Λυγοδέσμας ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ σπουδαίου παλαιοῦ ἐθίμου τῆς διαμαστιγώσεως;

Ἄν οὕτω ἐξηγοῦντο τὰ δρέπανα τῆς Ὀρθίας, δὲν θὰ μείνουν παράδοξα καὶ σκοτεινὰ ἐπιπλέον τὰ δρέπανα τῆς Δήλου καὶ Ῥηνείας. Τὴν αὐτὴν λατρείαν τῆς Ἀρτέμιδος ἔχομεν βεβαίαν καὶ εἰς τοὺς δύο τόπους. Ἡ ἀνατολικὴ Ῥήνεια εἶχε τὸ πολλάκις ἀναφερόμενον εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ παλαιότατα ἐκαλεῖτο Ὀρτυγία, εἰς νεωτέρους χρόνους Ἀρτεμίτα καὶ ἱερὰ νῆσος τῆς Ἀρτέμιδος². Εἰς τὴν κυρίως Δῆλον γνωστοτάτη καὶ παλαιὰ εἶναι ἡ λατρεία τῆς αὐτῆς θεᾶς ὅχι μόνον ἐκ τοῦ Ἀρτεμισίου ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς λατρείας τῶν Ὑπερβορείων παρθένων, αἵτινες εἶναι φανεραὶ ὑποστάσεις τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ἐτιμῶντο ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτῶν δῆθεν τάφων, οἱ ὅποιοι πραγματικῶς εἶναι παλαιοὶ μυκηναϊκοὶ τάφοι, βεβαιωθέντες διὰ τῶν ἀνασκαφῶν συμφώνως πρὸς τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ἡροδότου. Δὲν ἐμποδίζει λοιπὸν τίποτε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ εἰς τὴν Δῆλον καὶ Ῥήνειαν τὸ δρέπανον εἶχε τὴν αὐτὴν λατρευτικὴν σημασίαν, ὅπως εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ὀρθίας, ἀφοῦ μάλιστα ἔχομεν ὑποβλητικὰ τῆς αὐτῆς γνώμης πράγματα, ὅπως εἶναι ἡ μνημονευθεῖσα γλῶσση τῆς κόμης καὶ ἡ καλάμη τῶν πυρῶν ὡς ἀπαραίτητον περιβλήμα τῶν ἀπαρχῶν. Ἀκόμη αἱ μνημονευόμεναι πληγαὶ (Καλλ., εἰς Δῆλον, 320) τῶν χορευόντων περὶ τὸν *Δῆλον κακὸν βωμόν* ἐνθυμίζουσιν τὴν παρομοίαν διαμασίγιωσιν τῶν λῆφθῶν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ὀρθίας. Ἡ μόνη διαφορὰ μεταξὺ τῶν δρεπάνων τῶν δύο τόπων ἔγκειται εἰς τὴν χρῆσιν. Κατ' ἀρχὴν τὸ νὰ παραλαμβάνουν εἰς τὸν τάφον οἱ νικηταὶ τὰ ἔπαθλα αὐτῶν δὲν εἶναι ἀδύνατον οὔτε ἀμάρτυρον — συντρίμματα τριῶν παναθηναϊκῶν ἀμφορέων μετ' ἐπιγραφῶν ὑπάρχουν ἐκ τοῦ βόθρου τῆς καθάρσεως — ἀλλὰ τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι τὰ δρέπανα τῶν τάφων τῆς Δήλου καὶ Ῥηνείας εἶχον τὴν σημασίαν συμβόλων μυστικῶν, δι' ὧν εἰκονίζετο ἡ ἀποκοπὴ τῆς ζωῆς χάριν τῆς ἐλπιζομένης ἀναγεννήσεως ἢ

¹ Nilsson, *Minoan - Mycenaean Religion*, 225 κέ., περὶ τῆς Ἀρτέμιδος ὡς κληρονόμου τῆς δένδρο-λατρείας, 433 κέ., περὶ τοῦ σημαντικωτάτου ἐπιθιώματος τῆς Μινωϊκῆς λατρείας, περὶ τὸν Ὑακινθον καὶ τὴν Ἀρτέμιδα Ὑακινθοτρόφον, 585 κέ. Πρβλ. καὶ τὸ νεώτατον βιβλίον τοῦ Ch. Picard, *Les Origines du Polytheisme Hellenique*, 110 κέ., 129 κέ.

² Ἡ παλαιότερα γνώμη, ὅτι ὁ μικρότατος βραχῶδης Ῥεματιάρις εἶναι ἡ νῆσος ἡ ἱερὰ τῆς Ἀρτέμιδος, ἐχούσης ἐκεῖ ναόν, οἶκους, θησαυρὸν κ.τ.λ., πρέπει ὀριστικῶς νὰ ἐγκαταλειφθῇ. Ὁ Roussel ἐν *Delos, colonie Athenienne*, 435, 334, 4 ὑπέδειξε πρῶτος τὴν ἀνάγκην νὰ τοποθετηθῇ τὸ σημαντικὸν ἱερὸν ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τῆς Ῥηνείας.

καλυτέρας τύχης. Ὁ ἐν σιωπῇ τεθερισμένος χλοερὸς στάχυς τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων δὲν ἦτο διάφορος, ἀλλὰ προσέλαβε σπουδαιότητα καὶ ἀπέβη τὸ τελειότατον ἐποπτικὸν μυστήριον ἕνεκα τῶν πολυαρίθμων ἄλλων τελετῶν, εἰς οὓς ὑπεβάλλοντο οἱ μύσται. Τοιαῦται στοιχειώδεις μυστικαὶ τελεταί, ὥς ἡ ὑποτιθεμένη περὶ τῶν δρεπάνων, εἶναι πολλαὶ καὶ δὲν εἶναι ξέναι πρὸς τὴν κοινὴν λαϊκὴν θρησκείαν, διότι σημαίνουν πράξεις τῆς πρωταρχικῆς συμπαθητικῆς λεγομένης μαγείας¹. Ἄν εἰς τὴν Δήλον καὶ Ῥήνειαν διετηρήθη ἐπὶ μακρὸν ἐν χρήσει τὸ λαϊκὸν μυστήριον τῶν δρεπάνων τοῦτο πρέπει νὰ ἀποδοθῇ πιθανῶς εἰς τὴν ἀκμαίαν τῶν τόπων λατρείαν τῆς Ἀρτέμιδος, ἀλλ' εἶναι ζήτημα, ἂν μέχρι τέλους ὑπῆρχε συνειδητὸς ὁ λόγος τοῦ ἐθίμου.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἤχθημεν εἰς συμπεράσματα περὶ τῶν δρεπάνων ὅλως διαφορετικὰ πρὸς τὰ τοῦ Θουκυδίδου. Ἀλλ' ἂν τὴν γνώμην τοῦ ἱστορικοῦ ἀπερρίψαμεν ὥς ἐντελῶς ἀστήρικτον, τοῦτο δὲν σημαίνει καθόλου ἀδυναμίαν τῆς ἡμετέρας ἐρεύνης. Δὲν ὑπερτεροῦν πάντοτε οἱ ἀρχαῖοι κατὰ τὰ ἀποδεικτικὰ μέσα, τὸ δὲ σπουδαιότερον, εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν περὶ τῶν ἀρχαίων τάφων τῆς Δήλου δὲν εἶχεν ὁ Θουκυδίδης τὰ αὐτὰ μὲ ἡμᾶς προβλήματα νὰ ἐπιλύσῃ. Μὲ ἤδη κατηρτισμένην γνώμην περὶ τῶν Καρῶν ἔγραψεν ὅλως προχειρῶς περὶ τῆς εὐρεθείσης εἰς τὰς παλαιὰς θήκας τῶν Δηλίων πολεμικῆς σκευῆς, τὸ νὰ θελήσωμεν δὲ ἡμεῖς νὰ ἀκολουθήσωμεν τὸν ἀρχαῖον ἱστορικὸν πιστῶς εἰς τὸ θέμα τοῦτο εἶναι τὸ αὐτό, ὥς ἐὰν ἐζητοῦμεν νὰ διδαχθῶμεν παρὰ τοῦ ἰδίου περὶ τῆς χρονολογίας καὶ προελεύσεως τῶν σχετικῶν ἀγγείων.

Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ

¹ Ὅτι ἐλαμβάνοντο μέτρα πρὸς ἀναβίωσιν ἐπὶ τῶν τάφων, ὥς τοῦτο σημαίνει ἡ προσφορὰ καρπῶν, ῥόας, αὐγῶν καὶ ἡ συνήθεια νὰ σπείρουν σῖτον ἐπὶ τῶν τάφων ἰδὲ Dieterich, Mutter Erde, 103 κέ. καὶ τελευταίως Wolters ἐν Antike, 1930, 284 κέ. Πρὸβλ. καὶ Picard ἐν Revue de l'Hist. des Religions, 1927, 26, ὅπου γίνεται λόγος καὶ περὶ τῶν ἡμετέρων δρεπάνων.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Ἐνῷ ἐτυπώνετο τὸ ἀνωτέρω ἄρθρον, ἀνέγνωσα εἰς τὴν *Albania*, τὸ λαμπρὸν τοῦτο ἀλλ' ἀτυχῶς προώρως ἐκλιπὸν περιοδικὸν (τόμ. 2, 1927, σελ. 28 κέ. εἰκ. 8, 12), ὅτι εἰς τὸ Ζεΐτενλικ, πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης, ἀνεσκάφησαν κατὰ τὸ 1917 δύο τάφοι, χρόνων περίπου τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἕκαστος ἐκ τῶν ὁποίων περιεῖχε δρέπανον παρόμοιον πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐξετασθέντα. Οἱ τάφοι οὗτοι ἀνήκουν εἰς πολεμιστάς, ὅπως φαίνεται ἐκ τοῦ συντεθαμμένου χαλκοῦ κράνους καὶ τοῦ σιδηροῦ ξίφους, εὐρεθέντος συμφώνως πρὸς τὰ λεπτομερῆ σχέδια (εἰκ. 8) μαζὶ μὲ τὴν κυρτὴν λεπίδα τοῦ δρεπάνου ἐκατέρωθεν τοῦ ἰσχίου. Ὁ ἐκδόδης L. Rey ὀνομάζει coutelas ἢ fer recourbée, ἀλλ' ἡ ὁμοιότης πρὸς τὰ δρέπανα τῆς Ῥηνείας εἶναι ἀναμφισβήτητος. Βέβαιον ἄρα εἶναι, ὅτι οἱ προφανῶς Ἑλληνες οὗτοι πολεμισταὶ τοῦ τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος παρὰ τὴν Θέρμην δὲν ἀπηξίουσαν φέρουν τὸ ἄλλως βαρβαρικὸν τοῦτο ὄπλον. Φαίνεται οὕτω ἐνισχυομένη ἡ καὶ ἀνωτέρω ἀναπτυχθεῖσα ὑπόθεσις, ὅτι ἴσως καὶ τὰ ἐκ Δήλου καὶ Ῥηνείας δρέπανα ἦσαν ἀπλῶς ὅπλα. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἐρμηνεία αὕτη δὲν ἀποβαίνει καὶ ὑποχρεωτική. Εἶναι δυνατὸν ἐν Δήλῳ, νὰ ἀνεπτύχθῃ ἐκ παραλλήλου καὶ ἡ λατρευτικὴ σημασία, πληρέστερα δὲ καὶ σαφέστερα θὰ διδάξῃ τὸ μέλλον.

Κ. Α. Ρ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

	Ἀντὶ	γράφει
Σελ. 186	ἀτελές	εὐτελές
• 209	ἄλλα	ἄλλα
• 210	σχηματίζεται	σχετίζεται
• •	τῶν ὁποίων ἀριθμὸς	τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς
• •	εἰς μέσον	εἰς τὸ μέσον
• 212	.. χρήσιμα.	χρήσιμα ἀκόμη ;

ΔΙΦΙΛΟΣ;

(ΠΙΝΑΞ 11)

Τὸν Γ' π. Χ. αἰῶνα δὲν εἶχε μείνει εἰς τοὺς Ἀθηναίους τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ φιλοσοφοῦν καὶ νὰ στήνουν ἀνδριάντας εἰς τοὺς διασήμους ἄνδρας τῆς ἱστορίας των. Οἱ σπουδαιότεροι καλλιτέχναι ἡσχολήθησαν τότε μὲ τὴν τέχνην τοῦ πορτραίτου καί, ἂν ἤμποροῦσε σήμερον νὰ γραφῇ ἡ ἐξέλιξις τῆς πορτραίτικῆς κατὰ τὸν Γ' π. Χ. αἰῶνα, θὰ εἶχομεν τὴν ἱστορίαν ἑνὸς μεγάλου μέρους τῆς Ἀττικῆς τέχνης κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν.

Ἐν ἀπὸ τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα πορτραῖτα, ποὺ ἤμποροῦν νὰ τοποθετηθῶν γύρω ἀπὸ τὸν Δημοσθένη (εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος) εἶναι ἡ ἐκ Catajo κεφαλὴ εἰς τὸ Kunsthistorisches Museum τῆς Βιέννης ποὺ ὁ Hekler εἰς τὰ Jahreshefte 1909, πίν. VII, ἔκαμε πλατύτερα γνωστήν (πίν. 11).

Ἄλλο ἀντίγραφον τοῦ ἰδίου πρωτοτύπου εἶδε ὁ Arndt εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Μουσείου τῶν Θερμῶν (Jahresh. 1909, σελ. 204, εἰκ. 98-99), κατωτέραν τῆς κεφαλῆς Βιέννης καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ὡς πρὸς τὴν κατανόησιν τοῦ πρωτοτύπου.

Μὲ τὸ αὐτὸ πρωτότυπον ἔχει ἤδη σχετίσει ὁ Lippold (Portraitstatuen, σελ. 67)¹ καὶ τρίτον ἀντίγραφον, μὴ ὑπάρχον πλέον σήμερον, σχεδίασμα τοῦ ὁποίου ἐσώθη εἰς τὸ γνωστὸν εἰκονογραφικὸν βιβλίον τοῦ Achilles Statius (Estato) «*Illustrium virorum ut exstant in urbe expressi vultus. Romae 1569*», πίν. 38 = Εἰκ. 1.

Εἰκὼν 1.

¹ Τὴν σχέσιν τοῦ σχεδίου τοῦ Statius μὲ τὴν κεφαλὴν τοῦ Μουσείου τῆς Βιέννης εἶχα ἀντιληφθῇ ἀνεξαρτήτως τοῦ Lippold, εἰς τὸν ὁποῖον μὲ παρέμπεψεν ὁ καθηγητὴς κ. Arndt, ποὺ ἤκουσε μὲ τόσον ἐνδιαφέρον τὴν ὑπόθεσίν μου. Εὐχαριστίας χρεωστῶ καὶ εἰς τὸν κ. Βαγκο, ὅστις ἐφρόντισε νὰ μοῦ σταλοῦν νέαι φωτογραφίαι τῆς κεφαλῆς.

Ἡ κεφαλὴ αὕτη εὐρίσκετο, ὅπως λέγει ἡ ἐπιγραφή τοῦ σχεδιαστοῦ «apud Card. Carpensen», εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ καρδινάλιου Carpi (1500 - 1564), τοῦ γνωστοῦ οὐμανιστοῦ τῆς Ἀναγεννήσεως, ποὺ εἶχεν εἰς τὴν Ρώμην δύο περιφήμους συλλογὰς ἀρχαιοτήτων, τὴν μίαν εἰς τὸ Palazzo του καὶ τὴν ἄλλην εἰς τὴν θαυμασίαν Vigna του ἐπὶ τοῦ Κηρυναλίου λόφου (Hülsen, Röm. Antikengärten, 43).

Πιθανὸν φαίνεται ὅτι ἡ κεφαλὴ ποὺ ἐσχεδίασεν ὁ Statius ἀπετέλει μέρος τῆς συλλογῆς τοῦ Palazzo καὶ ὄχι τῆς Vigna, διότι κάτω ἀπὸ τὰ σχέδια τῶν ἀρχαίων τῆς Vigna γράφεται συνήθως «in hortis Carpensibus» ἢ «in horto Carpensi» (Hülsen, Antikengärten εἰκ. 35, 37, 38, 41), κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν «Horti Carpenses», ἣτις ἦτο χαραγμένη ἐπάνω εἰς μίαν πύλην τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ κήπου¹. Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν καὶ εἰς τὰ σχέδια τοῦ Statius τὸ ἴδιον νὰ ἐπεριμέναν, ἀντὶ τοῦ «apud Card. Carpensen», ποὺ σημαίνει, φαίνεται, μᾶλλον τὸ παλάτι τοῦ καρδινάλιου. Ἐκεῖ, ἄλλωστε, εἶχε συγκεντρώσει σχεδὸν ὅλα τὰ σχετικῶς μικρότερα ἀντικείμενα τῆς συλλογῆς, ἐνῶ τὰ μεγαλύτερα ἀγάλματα εὐρίσκοντο εἰς τὴν Vigna.

Τὶ ἀπέγινε ἡ κεφαλὴ αὕτη μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς συλλογῆς μὲ τὸν ἐπελθόντα θάνατον τοῦ Καρδινάλιου (Hübner, le Statue di Roma, σελ. 85 - 86), δὲν εἶναι γνωστόν, βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ κεφαλὴ τῆς εἰκ. 1 δὲν ἤμπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μὲ τῆς Βιέννης, διότι ἡ τελευταία ἦτο ἀνέκαθεν συμφυῆς μὲ τὸ στήθος, ὅπου ἔχει ριφθῇ καὶ τὸ ἱμάτιον, ἐνῶ τὸ πορτραῖτο τῆς συλλογῆς Carpi, συμφώνως μὲ τὸ σχέδιον τοῦ Statius, (Εἰκ. 1) φαίνεται ὅτι ἴστατο ἐπὶ ἐρμαϊκῆς βάσεως. Πολὺ ὀλιγώτερον πρέπει νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸ ἀντίγραφον τοῦ Μουσείου τῶν Θεσμῶν (Jahresh. 1909, σελ. 204), ὅπου ἡ ἐργασία εἶναι πολὺ κατωτέρα καὶ ὅλα ἔχουν ἀποδοθῇ χωρὶς ἀκρίβειαν περὶ τὰς λεπτομερείας, ἐνῶ ἡ κεφαλὴ Carpi φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ ὀλιγώτερον τόσον καλὸν ἀντίγραφον, ὅσον καὶ ἡ τῆς Βιέννης.

Αἱ μικραὶ διαφοραὶ τῆς κεφαλῆς Carpi (ἄπλωμα τῆς κόμης καὶ ἐπὶ τοῦ τραχήλου, σκέπασμα τοῦ αὐτιοῦ ἀπὸ τὸν βόστρυχον) εἶναι πιθανώτερον ὅτι ὀφείλονται εἰς συμπληρώσεις γενομένας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ὄχι εἰς παρεκκλίσεις τοῦ ἀντιγραφέως. Ἀντιθέτως, αἱ ὁμοιότητες εἶναι τόσον πολλαί, ὥστε δὲν δύναται νὰ γεννηθῇ ἀμφιβολία ὅτι καὶ εἰς τὰς δύο κεφαλὰς (Carpi καὶ Βιέννης = εἰκ. 1, 7 καὶ πίναξ) παρίσταται ἡ ἰδία προσωπικότης. Ἡ κόμμωσις εἶναι ἐντελῶς ὁμοία, ὁ χωρισμὸς τῶν βοστρυγῶν δὲν διαφέρει καθόλου, αἱ γραμμαὶ τοῦ μετώπου, ὁ μύσταξ, τὸ γένειον εἶναι κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον διατεταγμένα εἰς

¹ Ἡ μὴ σωζομένη σήμερον πύλη αὕτη εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸ σχέδιον τοῦ Vignola (Architettura, tav. XXXXV, 1635).

τὴν προτομὴν τῆς Βιέννης καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν Carpi. Τὸ κάπως διαφορετικὸν πνευματικὸν περιεχόμενον ποὺ ὑπάρχει εἰς τὴν τελευταίαν, ἂν δὲν πρέπη νὰ τὸ καταλογίσωμεν εἰς τὸν σχεδιαστήν, θὰ ὀφείλεται εἰς τὴν κακὴν τοποθέτησιν τῆς κεφαλῆς ἐπὶ τῆς βάσεως. Πῶς ἀντελήφθη καὶ πῶς παρέστησε ὁ καλλιτέχνης τὴν προσωπικότητα βλέπομεν μόνον εἰς τὸ ἀντίγραφον τῆς Βιέννης. Ὅτι τὸ πρωτότυπον θὰ ἦτο χάλκινον βεβαιώνεται ἀπὸ τὴν μεταλλικὴν σκληρότητα τῶν βοστρύχων καὶ ἀπὸ τὸ ἄδρὸν περίγραμμα τῶν χειλέων.

Τοῦ πρωτοτύπου αὐτοῦ λοιπὸν συνάγεται ὅτι ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ὑπῆρχον **τρία** (τοῦλάχιστον) ἀντίγραφα (Βιέννης, Carpi καὶ Μουσείου Θερμῶν).

Χάρις εἰς τὴν ἰδίαν στάσιν καὶ ἔκφρασιν ἐτοποθέτησεν ὁ Hekler τὴν προτομὴν ἀπὸ τὸ Catajo εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος π. Χ. αἰῶνος, πλησίον τοῦ Δημοσθένους τοῦ Πολυεύκτου καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐκεῖ εἶναι ἡ θέσις του. Εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν διὰ πρώτην φορὰν ἔχομεν τὴν ἀπομόνωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον, τὸ χαρακτηριστικὸν βλέμμα ποὺ δὲν συνδέει τὸ ἄτομον μὲ τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον — ἀφοῦ, ἂν καὶ διευθύνεται πρὸς τὰ ἔξω εἶναι σὰν νὰ ἐπιστρέφῃ πάλιν εἰς τὸν βλέποντα —, τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν τῆς ψυχικῆς διαθέσεως.

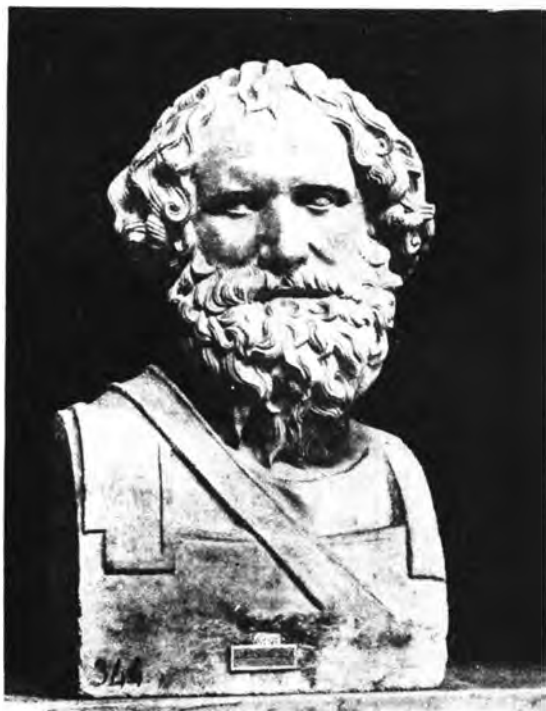
Ἐν ἀπὸ τὰ πρῶτα πορτραῖτα μὲ ἰσχυρὰν ψυχικὴν ἔκφρασιν, ὁ Εὐριπίδης Rieti - Κοπεγχάγης (περὶ τὸ 330 π. Χ. Hekler, Bildniskunst, πίν. 89) δεικνύει πόσον διαφορετικὸν ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὸ ψυχικὸν περιεχόμενον, παρὰ ὅ,τι εἰς τὴν ὑστερωτέραν ἐξέλιξιν τοῦ πορτραίτου. Ἐνῶ εἰς τὸν Εὐριπίδη, παρὰ τὴν δυνατὴν θέσιν ποὺ ἔχει καταλάβει ἡ ψυχὴ, ὑπάρχει ἀκόμη κάποια ἰσορροπία μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ πνεύματος, καθὲν ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα ἔχει τὴν θέσιν του, εἰς τὰ ἔργα ποὺ κατατάσσονται περὶ τὸν Δημοσθένη, τὸ πνεῦμα ἔχει τόσον ὑποταχθῇ εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς, ὥστε δὲν ξεχωρίζεται ἀπὸ αὐτήν¹.

Μαζὺ μὲ τὸν Εὐριπίδη κατατάσσονται καὶ ἄλλα ἔργα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ὅπως ὁ Ἀρχίδαμος (Εἰκ. 2 = Arndt - Bruckmann 765 - 6. Pfuhl, Anfänge der Griech. Bildniskunst III, 4. Delbrück, Portraits, taf. 18), χρονολογηθεὶς ἀπὸ τὸν Wolters εἰς τὸ 340 - 330. Τὴν ἰδίαν τάσιν μὲ τὸν Ἀρχίδαμον ἐκφράζουν δύο ἀκόμη πορτραῖτα, ὁ Λυσίππειος Σωκράτης (βλ. τελευταῖον Weickert εἰς Festshrift Loeb, σελ. 106) καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως (Εἰκ. 3 = A - B. 649), διότι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰς φανεράς τεχνοτροπικὰς ὁμοιότητας, ἔχουν καὶ τὰ τρία τὴν ἰδίαν κλίσιν τῆς κεφαλῆς καὶ ὁμοίαν διεύθυνσιν τοῦ βλέμματος, ἂν καὶ αὐτὸ εἶναι διαφορετικοῦ περιεχομένου.

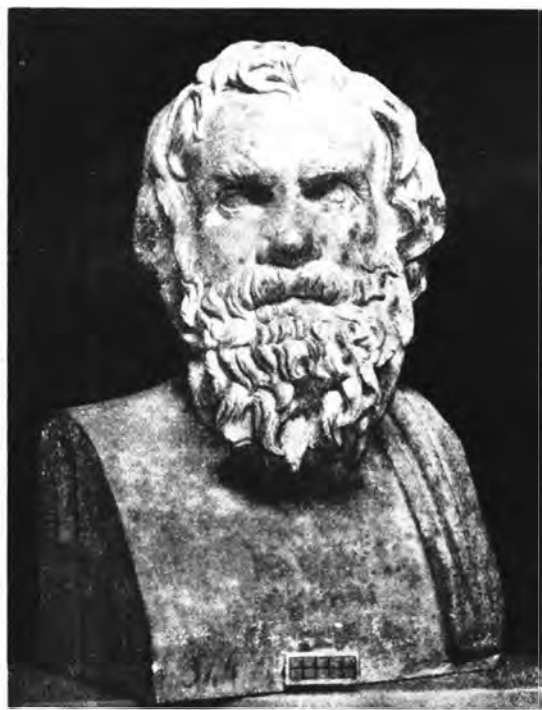
¹ Ἡ ἀποκλειστικὴ καὶ συχνὰ μονομερὴς ἀπασχόλησίς μας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μὲ τὰ μορφικὰ προβλήματα ἔγινεν ἀφορμὴ ὥστε νὰ παραβλέπωμεν ὅτι καὶ ἡ ψυχολογικὴ ἔκφρασις εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ ἰδανικὰ κάθε ἐποχῆς καὶ οὐσιωδέστατον στοιχεῖον τοῦ στίλ.

Εἶναι φανερόν ὅτι τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἔργα, πού, σχετικῶς μὲ τὸν ἐπιθετικὸν Εὐριπίδη ἔχουν ἀποτραβηχθῇ κάπως ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἀποτελοῦν τὴν προβαθμίδα πρὸς τὴν ὑστερωτέραν ἐξέλιξιν τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ' αἰῶνος.

Γύρω ἀπὸ τὸ πλεόν ἀντιπροσωπευτικὸν ἔργον τῆς νέας τάσεως μὲ τὴν «συγκεντρωμένην μορφήν»¹, τὸ ἄγαλμα τοῦ Δημοσθένους, ἡμποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν ἐκτὸς τῆς κεφαλῆς Catajo, καὶ ἀρκετὰ ἄλλα πορτραῖτα, ὅπως τὸ πρωτότυπον τοῦ

Εἰκὼν 2.

Εἰκὼν 3.

Μουσείου Baracco (Hekler 49^a), τὸ χάλκινον τῆς Νεαπόλεως (Hekler 94^b, A. B. 157-158), ὁ Ἑρμαρχος (Hekler 14), ὁ Ἀναξίμανδρος τοῦ Μουσείου τῶν Θεσμῶν (Sieveking εἰς Christ, Litteraturgesch. ἀριθ. 29), τὸ χάλκινον τῆς Ν. Ὑόρκης (Richter, Bronzes σελ. 70, 73. Delbrück, πίν. 26), ἡ ἐρμαϊκὴ προτομὴ τοῦ Λατεράνου (Hekler, 46), ἡ «Ἀμαστρίς» (Delbrück, πίν. 24) καὶ ἴσως καὶ ὁ Βίας τοῦ Βατικανοῦ (Hekler, πίν. 77)².

¹ Krahmer εἰς Röm. Mitt. 1923-4, σελ. 154. Πρβ. καὶ Archeologiai Ertesito, XLI, 1927, σελ. 261.

² Εἰς τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ κ. Sieveking, πού θεωρεῖ τελευταίως (Gnomon 1928, σελ. 30) τὸν Βίαν κλασσιτικὸν ἔργον ἡμποροῦν νὰ ὑπάρξουν μερικαὶ ἀντιρρήσεις :

Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ κλασσικὰ πορτραῖτα τῶν διαφόρων ἐποχῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἥτοι ὁ Ποσειδώνιος (Hekler 126), ὁ Πυθαγόρας (Hekler 9, 6=Pfuhl, Bildniskunst VII, 3-4), ὁ Πυθόδωρος (A. B. 155-6), ὁ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς (B. C. H. 1920, σελ. 170, Ἀρχ. Δελτ. 1919, σελ. 39. Bernoulli II, 208), ὅλα

Ἐκτὸς τῆς συγγενείας μὲ τὸν Δημοσθένη, ὑπάρχει καὶ ἄλλος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ κεφαλὴ τῆς Βιέννης πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' καὶ ὄχι εἰς τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος: ἡ σχετικὴ ἀραιότης τῆς κόμης. Ἐὰν δοθῇ προσοχὴ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον αὐτὸ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πορτραῖτου, θὰ γίνῃ φανερόν ὅτι κατὰ τὰ μέσα τοῦ Δ' αἰῶνος ἡ κόμη ὄχι μόνον φθάνει πολὺ χαμηλὰ εἰς τὸν τράχηλον, ἀλλὰ πλησιάζει καὶ πρὸς τὸ αὐτί, συναντῶσα τὸ γένειον (βλ. πορτραῖτον Μουσώλου Hekler, πίν. 38).

Τὸ ἴδιο ἐξακολουθεῖ καὶ εἰς τὸ πορτραῖτο τοῦ Ἀριστοτέλους (A. B. 366 = Εἰκ. 4), ὅπου κόμη καὶ γένειον ἐνώνονται καὶ σκεπάζεται ἐν μέρει τὸ αὐτί, ὀλιγώτερον δὲ εἰς τὴν κάπως νεωτέραν κεφαλὴν τοῦ Θεοφράστου (A. B. 232 = Εἰκ. 5). Εἰς τὸν Δημοσθένη ὁμως, εἰς τὸν Ἐπίκουρον καὶ πολὺ περισσότερον εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Νεαπόλεως ἀπὸ τὴν ἑπαυλιν τῶν Πισόνων (A. B. = Εἰκ. 6), ἡ κόμη ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ αὐτί καὶ πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὸ γέ-

Εἰκὼν 4.

νειον, οὕτως ὥστε μικρὸν μέρος κάτω ἀπὸ τὸ αὐτί μένει γυμνόν, οἱ βόστρυχοι εἶναι ἀραιότεροι καὶ ὁ τράχηλος πολὺ περισσότερον ἐλεύθερος. Ἄν παραβληθῇ ἡ κεφαλὴ τῆς Βιέννης (Εἰκ. 7) μὲ ἄλλην τινα τοῦ Δ' αἰῶνος, μὲ ἐντελῶς ὁμοίαν κόμμωσιν, τὸν

ἔργα ψυχρὰ καὶ ἀδιάφορα, δείχνουν ὡς ποῦ ἤμποροῦσε νὰ φθάσῃ ἡ στερουμένη τελείως δημιουργικῆς πνοῆς κλασικιστικὴ τέχνη. Πολὺ περισσότερον συμβατικὴ παρὰ τοῦ Βία φαίνεται ἡ κεφαλὴ τοῦ Αἰσχίνους τοῦ Βατικανοῦ (Arndt - Br. 641. Hekler, 55a), ποῦ εὐρέθῃ μαζὺ μὲ τὸν Βίαν καὶ ὁμως ἀπὸ τὸ γνωστὸν ἀγαλμα τῆς Νεαπόλεως γνωρίζομεν ὅτι εἶναι ἀντίγραφον πρωτοτύπου τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος.

Ὅτι δὲ καὶ αἱ πνευματικαὶ τάσεις τῆς ἐποχῆς δὲν ἦσαν ἀντίθετοι πρὸς τὴν ιδέαν τοῦ νὰ στηθῇ ἀνδριάς εἰς ἓνα τόσο παλαιὸν φιλόσοφον ὅπως ὁ Βίας, φαίνεται καθαρὰ ἐκτὸς ἄλλων καὶ ἀπὸ ἀνάλογα λογοτεχνικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς. Ἀκριβῶς τότε, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος, ἐμφανίζεται τὸ ἔργον τοῦ φιλολογικοῦ κριτικοῦ Χαμαιλέοντος, μὲ τὰς βιογραφικὰς του μελέτας διὰ τὸν Ὅμηρον, Στησίχορον, τὴν Σαπφώ, τὸν Ἀνακρέοντα, τὸν Πίνδαρον, Αἰσχύλον, θὰ ἦτο δὲ περιέργον ἂν δὲν εἴχωμεν καὶ εἰς τὴν πλαστικὴν ἀναλόγους ἐμφανίσεις.

Πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ Βίας τοῦ Βατικανοῦ, ἔργον ἄλλωστε πολὺ ἐπιδιορθωθὲν εἰς νεωτέρους χρόνους, ἀντιγράφει δημιούργημα τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἄδρὸν περιγγραμμὰ τῶν βλεφάρων καὶ χειλέων, τὸ πρωτότυπον ἦτο χάλκινον, εἶναι ἐπομένως καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον πιθανώτερον ὅτι ἀντεγράφη Ἑλληνικὸν πρωτότυπον παρὰ Ρωμαϊκὸν κλασικίζον ἔργον.

Ἄλεξανδρον Azarra (Hekler 62⁶. A - B 181) εἶναι φανερά ἡ ἀπλοποίησις εἰς τὸ ἔργον τοῦ Γ' αἰῶνος. Ὅχι μόνον τὸ αὐτὶ εἶναι ἐντελῶς ἐλεύθερον εἰς τὴν πρώτην κεφαλὴν, ἀλλὰ καὶ κάτω ἡ κόμη δὲν ἐνώνεται μὲ τὸ γένειον, ἔχομεν τὸ ἴδιο κενόν, ὅπως εἰς τὸν Δημοσθένη καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τὴν ἑπαυλιν τῶν Πισόνων, τὸ χαρακτηριστικώτερον δὲ εἶναι ὅτι ὁ τραχήλος δὲν σκεπάζεται ὅπως εἰς τὸν Ἄλεξανδρον Azarra, ἀλλὰ μένει γυμνός, ἔτσι ὥστε τὸ περίγραμμα κεφαλῆς καὶ τραχή-

λου εἰς τὸ σημεῖον τῆς μεταβάσεώς του πρὸς τὸν ὦμον μένει καθαρὸν καὶ ἀδιατάρακτον. Τὸ ἴδιον ἰδανικὸν συνεχίζεται καὶ ἀργότερον εἰς τὸ πορτραῖτον τοῦ Χρυσίππου τοῦ τέλους τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος (Hekler 116).

Εἰκὼν 5.

Ἡ ἀπλοποίησις αὕτη εἰς τὴν κόμμωσιν συμφωνεῖ μὲ τὴν ὅλην ἐμφάνισιν πού ἔδωσαν εἰς τὸν ἄνθρωπον οἱ καλλιτέχναι τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ' π. Χρ. αἰῶνος. Ἡ συγκεντρωμένη ἔκφρασις τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ταύτης, πού σὰν βυθισμένοι εἰς τὰς πλέον τυραννικὰς ἀμφιβολίας διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ὑπάρξεως, ἔχουν ἀποτραβηχθῇ ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον, δὲν θὰ συνεβιβάζετο καθόλου μὲ μίαν ἐπιδεικτικὴν στάσιν ὅπως τοῦ Σοφοκλέους τοῦ Λατερανοῦ, ἀλλ' ἐπρεπε νὰ συμπληρώνεται ἀπὸ ἀνάλογον θέσιν

εἰς τὸν χῶρον. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Δημοσθένη τοῦ Βατικανοῦ καὶ τὸ χάλκινον ἀγάλματιον τοῦ Δημοσθένους (B. C. H. 1924, σελ. 505) — πού εἶναι περισσότερον κοντὰ εἰς τὸ πρωτότυπον — ὑπάρχουν καὶ ἀγάλματα καθημένων τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὅπως ὁ Μητρόδωρος τοῦ Poulsen (Ikonomographische Miscellen, πίν. 33, 35), Εὐδοξὸς τῆς Βουδαπέστης (Κατάλ. Βουδαπέστης Hekler πίν. 49), πού ἔχουν τὸ ἴδιον κλειστὸν περίγραμμα, τὴν ἰδίαν ἀπομόνωσιν ἀπὸ τὸ περιβάλλον.

Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁλόκληρος ὁ ἀνδριάς ἀπὸ τὸν ὅποιον ἐπήγασεν ἡ κεφαλὴ τῆς Βιέννης θὰ εἶχεν ἐμφάνισιν παρομοίαν πρὸς τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἔργα: θὰ παρίστατο καθήμενος, μὲ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν γονάτων, τὴν κεφαλὴν ἐλαφρῶς κύπτουσαν. Αὐτὸς ἦτο ὁ ἰδανικὸς τύπος πού ἐμόρφωσαν οἱ Ἀθηναῖοι καλλιτέχναι τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ' αἰῶνος καὶ τὸν ἐξέφρασαν μὲ τὴν «συγκεντρωμένην μορφήν», ἣτις ἐκυριόρχησε κατὰ τὴν τόσον ἐνδιαφέρουσαν ταύτην ἐποχὴν.

Τὸ ζήτημα *ποία προσωπικότης* παρίσταται εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Βιέννης, μὲ τὴν τόσο αἰσθαντικὴν φυσιογνωμίαν εἶναι τόσο δελεαστικόν, ὥστε δὲν ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ προσπεράσει, ἔστω καὶ ἂν ἡξεύρη ἐκ τῶν προτέρων ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀρκεσθῇ εἰς μίαν ὑπόθεσιν.

Εἰς τὸν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῆς προσωπικότητος ἡμποροῦν νὰ βοηθήσουν δύο πράγματα: ἡ ὅλη ἐμφάνισις, ποὺ ἀποκλείει ὅτι πρόκειται περὶ φιλοσόφου — τόσο ἐκλεπτυσμένος δὲν ὑπῆρξε ποτὲ κανεὶς φιλόσοφος καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ παρουσιάσῃ κανεὶς οὔτε ἐν ἀνάλογον παράδειγμα — καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ κόμμωσις, καθὼς καὶ τὰ ἀραιὰ γένεια, ποὺ δὲν ἀπαντοῦν εἰς πορτραῖτα Ἑλλήνων. Δὲν ὑπάρχει ἄλλο ἔργον, ποὺ νὰ ἐνθυμίζῃ τόσον τὸν Ἀσιάτη Μαύσωλον (Hekler πίν. 38) ὥς πρὸς τὴν κόμμωσιν, τὸν ἀραιὸν μύστακα καὶ γένειον. Ἡ ὀλιγωτέρα πυκνότης τῆς κόμης εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Βιέννης (Εἰκ. 7), ἂν συγκριθῇ μὲ τὸν Μαύσωλον εἶναι ἀξία προσοχῆς καὶ ἐνισχύει ὅσα εἵπομεν ἀνωτέρω διὰ τὴν ἀπλότητα εἰς τὰ πορτραῖτα τοῦ Γ' αἰῶνος.

Ἀνάλογον κόμμωσιν ἔχουν καὶ οἱ πιθανώτατα Ἀσιάται (Bienkowski, Gallier, εἰκ. 32-33 καὶ 84), παρόμοιον δὲ ἀραιὸν γένειον οἱ βασιλεῖς τῆς Καππαδοκίας (Κατάλ. νομισμ. Βρετταν. Μουσείου· Galatia, Kappadokia and Syria pl. VII, 9-12) καὶ τοῦ Πόντου (Κατάλ. Πόντου pl. VIII, 2-3· πρβλ. καὶ Imhof, Porträtköpfe Hell. Völker, pl. V, 1).

Δὲν εἶναι ὀλιγώτερον σημαντικὸν διὰ τὴν ἐθνολογικὴν κατὰταξιν τῆς κεφαλῆς τὸ πάχος τοῦ ἐπάνω χείλους ἐνῶ εἰς τοὺς Ἑλληνας τὸ ἐπάνω χεῖλος εἶναι σχεδὸν ἀόρατον καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν σκεπάζεται ἀπὸ τὸν μύστακα (βλ. π. χ. Μένανδρον, Hekler, 105-107 καὶ κεφαλᾶς Hekler 77, 92, 94), ὅταν πρόκειται περὶ Ἀσιατῶν τονίζεται περισσότερο, προβάλλει καὶ κάτω ἀπὸ τὸν μύστακα. Ἰδιαίτερος τονισμὸν εἶναι τὸ ἐπάνω χεῖλος εἰς τὸν Μαύσωλον (Hekler 38), εἰς τὴν χαλκίνην κεφαλὴν τοῦ Βρετταν. Μουσείου (A. B. 41. Hekler 36), εἰς τὰ νομίσματα τοῦ Μιθραδάτη (Imhof, Porträtköpfe IV, 23) καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τοὺς Δελφούς, ἥτις παριστάνει ὠρισμένως Ἀσιάτην (Hekler 80).

Εἰκὼν 6.

Ἔχομεν λοιπὸν ἓνα Ἀνατολίτην, ποὺ ἔπαιξε κάποιον ρόλον εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ' καὶ ἀρχὰς τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος, πρέπει δὲ νὰ ἦτο πολὺ ἀγαπητὸς ἀργότερα εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἀφοῦ τρία ἀντίγραφα τοῦ πρωτοτύπου ἀνδριάντος τοῦ ὑπῆρχον εἰς τὴν Ρώμην.

Ἦδη ὁ Dütschke (Denkmäler in Oberitalien, V σ. 267) ὑπέθεσεν ὅτι εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Βιέννης παρίσταται ποιητὴς καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ θεωρηθῇ πλέον ἢ πιθανὸν ἀφοῦ ἀπεκλείσαμεν τοὺς φιλοσόφους. Ὅτι δὲ οὔτε περὶ ἰδιώτου τινος πρόκειται, πείθεται κανεῖς ὅταν προσέξῃ τὴν ἰσχυρὰν πνευματικὴν ἐκφρασιν τῆς κεφαλῆς.

Εἰκὼν 7.

Ἕνας Ἀνατολίτης μὲ ποιητικὴν προίκισιν ποὺ ἦλθεν εἰς τὰς πολιτισμένας Ἀθήνας τοῦ Γ' αἰῶνος καὶ μέσα εἰς τὴν ἐξαιρετικῶς λεπτὴν ἀτμόσφαιραν τῆς πόλεως ἐκείνης ποὺ εἶχε μεγάλο παρελθόν, ἀλλὰ κανὲν μέλλον, ἔγινε διάσημος, ἦτο ὁ κωμικὸς ποιητὴς **Δίφιλος**, ποὺ ἔζησε κατὰ τὸ β' ἡμῖς τοῦ Δ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος. Κατήγετο ἀπὸ τὴν Σινώπην τοῦ Πόντου καί, ἐνῶ ἐδρασεν εἰς τὰς Ἀθήνας, δὲν ἔγινε ποτὲ Ἀθηναῖος δημότης (πρβ. Wilamowitz, *Memander*, σελ. 166), ὅπως δὲ φαίνεται

ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ «Ἀμαστρίς» τὸ ἀφιερωθὲν εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Λυσιμάχου, δὲν ἔχασε ποτὲ τὴν ἐπαφὴν μὲ τὴν Ἀσίαν.

Εἶναι πολὺ φυσικὸν ὅτι, μετὰ τὸν θάνατόν του, ποὺ συνέβη πιθανώτατα τὸ 389 π. Χ., τοῦ ἔστησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἢ οἱ συμπατριῶται τοῦ ἀνδριάντα εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅταν δὲ ἀργότερα, χάρις εἰς τὸν μιμητὴν του Πλαῦτον¹, ἔγινε γνωστὸς εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἠθέλησαν πολλοὶ νὰ ἔχουν τὴν προτομὴν του.

Ὁ γλύπτης τὸν παρέστησε ἀκόμη νέον, ὀλίγον μετὰ τὰ 40, μὲ χαρακτηριστικὰ Ἀνατολίτου, ἀλλὰ μὲ λεπτὸν Ἑλληνικὸν ἦθος. Τὴν μελαγχολικὴν κατῆφειαν ποὺ εἶναι χυμένη εἰς ὅλην τὴν φυσιογνωμίαν του δὲν θὰ ἐπερίμενε κανεῖς

¹ Εἶναι γνωστὸν ὅτι πολλὰ ἔργα τοῦ Πλαῦτου εἶναι ἐξηρητημένα ἀπὸ δημιουργήματα τοῦ Διφίλου (Christ - Schmid, *Griech. Literatur*, σελ. 47 κξ.).

ἀπὸ κωμικὸν ποιητὴν, φαίνεται ὅμως πολὺ δικαιολογημένη, ὅταν δοθῇ προσοχὴ εἰς τὰ ὀλίγα σωθέντα ἀποσπάσματα του (Meineke, ἔκδ. Didot, σελ. 646). Ἕνας βαθὺς πεσιμισμὸς κυριαρχεῖ, φθάνει νὰ γεννηθῇ κανεὶς θνητὸς διὰ νὰ ὑποφέρῃ κάθε εἵδους δυστυχίαν, ὃ θάνατος μόνος εἶναι τὸ ξεκούρασμα:

« Οὐκ ἔστι βίος, ὅς οὐχὶ κέκτεται κακά,
λύπας, μερίμνας, ἀρπαγὰς, στρέβλας, νόσους.
Τούτων ὁ θάνατος καθάπερ ἰατρὸς φανεὶς
ἀπέσπασε τοὺς ἔχοντας, ἀναπλήσας ὕπνου ».

(Meineke, σελ. 647).

« Ἄνθρωπος εἰμὶ τοῦτο δ' αὐτῷ τῷ βίῳ
πρόφασιν μεγίστην εἰς τὸ λυπεῖσθαι φέρει » (σελ. 650).
« Ὡ μακάρι' ἀτυχεῖν θνητὸς ὢν ἐπίστασο,
ἵν' αὐτὰ τἀναγκαῖα δυστυχῆς μόνον,
πλείω δὲ διὰ τὴν ἀμαθίαν μὴ προσλάβῃς » (σελ. 631).

« Θνητὸς πεφυκὼς μ' εὐλαβοῦ τεθνηκέναι.
Λύπης δὲ πάσης γίγνεται ἰατρὸς χρόνος » (σελ. 651).

Μὲ τὴν κοσμοθεωρίαν ποὺ ἐκφράζεται εἰς τὰ ἀποσπάσματα αὐτά, καθὼς καὶ μὲ ὅλα ὅσα παραδίδονται διὰ τὸν Δίφιλον, συμφωνεῖ θαυμάσια ἡ κεφαλὴ Βιέννης - Catajo, ὅπου ἔχομεν ἓναν Ἀνατολίτην ποιητὴν τῆς ἐποχῆς μὲ κοσμοπολιτικὴν δρᾶσιν.

Μὲ τὸ πορτραῖτο τοῦ Δημοσθένους ἔχει, ὅπως εἶδομεν, πολλὴν συγγένειαν ἡ κεφαλὴ· ἐνῶ ὅμως εἰς αὐτὸν βλέπομεν τὸν ἀποτυχημένον τῆς ζωῆς, τὴν ἀπὸ ἐξωτερικὰ αἷτια ναυαγισμένην ὑπαρξιν, εἰς τὸν Δίφιλον, ἂν πρόκειται πραγματικὰ περὶ αὐτοῦ, ἔχομεν τὴν προεκβολὴν τῆς ἐσωτερικῆς διαθέσεως καὶ τὴν διὰ μέσου αὐτῆς ἐνατένισιν τοῦ κόσμου. Δὲν συνέλαβεν ὁ καλλιτέχνης τὸ ἄτομον ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν του μοῖραν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν του ὑπόστασιν καὶ ἀπὸ τὴν στάσιν του ἐμπρὸς εἰς τὰ προβλήματα τοῦ κόσμου.

Μία τέτοια ἀντίληψις διὰ τὸν κωμικὸν ποιητὴν κάθε ἄλλο παρὰ μοναδικὴ εἶναι. Τὸ πρόσωπον τοῦ Μενάνδρου (Hekler, 106) ἔχει ἀνάλογον νευρικὴν ὑπερευαισθησίαν καὶ εἰς τὸ ἄγαλμα τοῦ Ποσειδίου (Hekler, 110, 111^a), παρ' ὅλην τὴν ἀδεξιότητα τοῦ ἀντιγραφέως, εἶναι φανερὰ ἡ ἰδίᾳ ἀνησυχία καὶ πένθιμος περίσκεψις. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ κωμικὸς ποιητὴς τῶν νεωτέρων χρόνων, ὁ Μολιέρρος, ἦτο μέσα εἰς τὴν συμβατικὴν αὐλικὴν τέχνην τῆς ἐποχῆς του, μία ἐξαιρετικὰ εὐαίσθητος ἐμφάνισις καὶ εἰς τὴν προτομὴν τῆς Comedie Française παρέστησεν ὁ Houdon τὸν μελαγχολικὸν ποιητὴν ποὺ κάτω ἀπὸ τὸ κωμικόν, μόνον τὸν ξεπεσμὸν καὶ τὴν ἀθλιότητα συνειθίζε νὰ βλέπῃ.

ΣΕΜΝΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

Συμπληροῦντες τὰς ἐκ τοῦ Παρθενῶνος ἐπιγραφάς, τὰς ὁποίας ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τῷ 11^ῳ τόμῳ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου σελ. 123 - 134, προσθέτομεν ἐνταῦθα παραλείψεις τινὰς καὶ διορθώσεις, τὰς ὁποίας κρίνομεν ἀναγκαίας διὰ τὸν μελετητὴν τῶν σπουδαίων αὐτῶν ταμιακῶν ἐπιγραφῶν.

Εἰς τὸν στίχον 140 τῆς Α' στήλης τῆς αὐτόθι ὑπ' ἀριθ. 2 ἐπιγραφῆς ἀνεγνώσαμεν ἡμεῖς: **[ἄν]ε[υ] πορπάκων**.

Αἱ ἀσπίδες ὅταν εἶχον πόρπακας ἦσαν ἑτοιμαὶ πρὸς χρῆσιν. Ὅτι δὲ αἱ ἀνατιθέμεναι ἀσπίδες ἦσαν ἄνευ πορπάκων γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους Ἰππ. 858, πρβλ. 849, ἐνθα ὁ Σχολιαστὴς λέγει: «ὥς δέον τὰς ἀνατιθεμένας ἀσπίδας μὴ ἔχειν πόρπακας, ὑπὲρ τοῦ μὴ ἐξεῖναι τοῖς ἐπιχειροῦσι κατὰ τοῦ δήμου ἐξ ἐτοίμου χρῆσασθαι ταῖς ἀσπίσι».

Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 3 ἐπιγραφὴν τοῦ μεγάλου μαρμαρίνου βάθρου ἐδημοσιεύσαμεν τὴν παρὰ τὰ ἔχνη τῶν ποδῶν τοῦ ἐπ' αὐτοῦ ποτε ἀγάλματος ἐπιγραφὴν «Ἀρχῖνος Φανίου Ἐλευσίνιος». Ἀλλ' ἐκπεσόντος φύλλου τινὸς κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν παρελείφθη ἡ δημοσίευσίς καὶ ἄλλης ἐπιγραφῆς ἣτις ὑπάρχει ἐπὶ τῆς προσθίας πλευρᾶς τοῦ αὐτοῦ βάθρου καὶ ἣτις ἔχει ὥς ἑξῆς:

Ο ΔΗΜΟΣ
ΠΟΠΛΙΟΝ ΚΟΡΝΗΛΙΟΝ ΛΕΝΤΛΟΝ
ΑΥΓΟΡΑ ΑΡΕΤΗΣ ΕΝΕΚΑ

Ἐπὶ τῆς ἐπικεφαλίδος τῆς ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 2 ἡ γραφή: παρὰ ταμιῶν κ.λ. ἀναγνωστέα: παρὰ τ[αμιῶν κ.λ. καὶ ἡ γραφή: Κοροῖ]βο ἀναγνωστέα: Κοροῖ]βο.

Ἐν τῇ Α' στήλῃ τῆς ὑπ' ἀριθ. 2 ἐπιγραφῆς:

Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ στίχου 5 ἐλλείπουσι εἴκοσι γράμματα.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ στίχου 16 ἐλλείπουσι δώδεκα γράμματα.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ στίχου 17 ἐλλείπουσι δώδεκα γράμματα.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ στίχου 27 πρὸ τῶν σφζομένων γραμμάτων ΟΥ ἐλλείπουσι 13 γράμματα, μετὰ τὸ ΟΥ καὶ τοῦ Ε ἐλλείπουσι ὀκτὼ γράμματα.

Ἐν τῷ στίχῳ 44 ἀντί: Βραυβρωνίας, ἀναγνωστέον: Βραυρωνίας.

Ἐν τῷ στίχῳ 79 ἀντὶ [τόν], ἀναγνωστέον [τό].

Ἐν τῷ στίχῳ 82 ἀντί: ἔχουσα, ἀναγνωστέον: ἔχοσα.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ στίχου 106 ἀντί: [χρ]σίον, ἀναγνωστέον: [χρ]υσίον.

Ἐν τῷ στίχῳ 134 ἀντί: ϠΔΔΠ, ἀναγνωστέον: ϠΗΔΔΠ.

Ἐν τῷ στίχῳ 140 μεταξὺ τῆς λέξεως: πορπάκων καὶ τοῦ: ΔΔΙΙΙ δὲν καταλεί-
πεται κενόν.

Ἐν τῇ Β' στήλῃ τῆς ὑπ' ἀριθ. 2 ἐπιγραφῆς:

Ἐν τῷ στίχῳ 37 ἀντί: ΔΙΗ, ἀναγνωστέον: ΔΗΙ.

Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στίχου 46 ἀντί: Ϡ, ἀναγνωστέον: Ϡ.

Ἐν τῷ στίχῳ 76 ἀντί: ϠΗΗΗΔΔΔΔΗΗ, ἀναγνωστέον: ϠΗΗΗϠΔΔΔΔΗΗ.

Ἐν τῷ στίχῳ 77 ἀντί: ϠΗΗΗΗΠΗ, ἀναγνωστέον: ϠΗΗΗΗΠΗ.

Ἐν τῷ στίχῳ 86 ἀντί: Βραυβρωνίας, ἀναγνωστέον: Βραυρωνίας.

Ἐν τῷ στίχῳ 91 ἀντί: ϠΗΗΗΗΗΔΔΗ, ἀναγνωστέον: ϠΗΗΗΗΔΔΗ.

Ἐν τῇ Γ' στήλῃ τῆς ὑπ' ἀριθ. 2 ἐπιγραφῆς:

Ἐν τῷ στίχῳ 16 ἀντί: ΔΔΠ, ἀναγνωστέον: Δ[ΔΠ.

Ἐν τῷ στίχῳ 20 ἀντί: ἐπίχρυσον, ἀναγνωστέον: ἐπίχρ[υσον].

Ἐν τῷ στίχῳ μετὰ τὴν λέξιν: ἄστατος, ἐλλείπουσι ὀκτὼ γράμματα καὶ μετὰ
τὰ γράμματα; οα, ἐλλείπουσιν ἑξ.

Ἐν τῷ στίχῳ 57 ἀντί: γεγραμμένοι, ἀναγνωστέον: γεραμμένοι (sic) = γε-
γραμμένοι, παραλειφθέντος τοῦ γ ὑπὸ τοῦ χαράκτου.

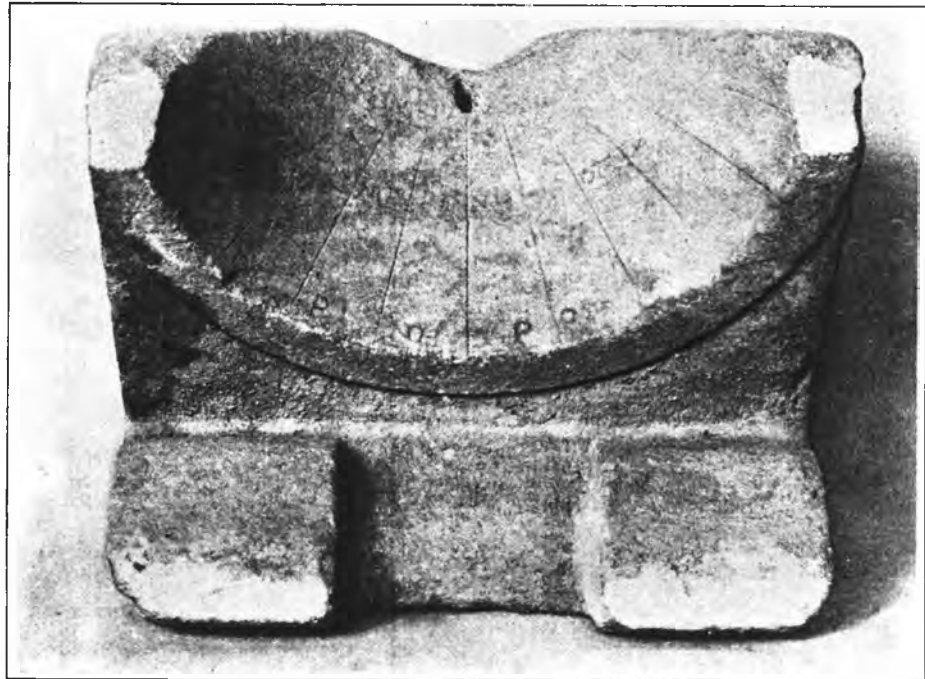
Ἐν τῷ στίχῳ 68 ἀντί: στέ[φανος κ.λ., ἀναγνωστέον: στέ[φ]ανος κ.λ.

Ἐν τῷ στίχῳ 150 ἀντί: ΙΙΙ, ἀναγνωστέον: ΙΙΙΙ.

Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ

ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΝ ΗΛΙΑΚΟΝ ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ ΕΚ ΣΑΜΟΥ

Τὸ ἐνταῦθα (εἰκ. 1) δημοσιευόμενον ἐνεπίγραφον ἡλιακὸν ὥρολόγιον, εὗρέθη πρὸ εἰκοσαετίας περίπου, ἐν τῇ παρὰ τῇ δημοσίᾳ ὁδῷ Τηγανίου-Χώρας τῆς Σάμου ἀμπέλῳ τοῦ ἐκ Τηγανίου Στεφάνου Καζάκου καὶ κατετέθη, δωρηθὲν ὑπὸ τοῦ ιδιοκτήτου, ἐν τῷ ἐν Τηγανίῳ τῆς Σάμου Μουσείῳ ὑπ' ἀριθ. Εὗρετ. 322.

Εἰκὼν 1.

Τὸ μικρὸν τοῦτο μνημεῖον εἶναι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου καὶ σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλεπίπεδου, ὕψους 0,33, πλάτους 0,385 καὶ πάχους 0,26. Ἐντὸς τῆς μιᾶς τῶν δύο μεγάλων ἐπιπέδων πλευρῶν εἶναι λελαξευμένη ἡμισφαιρική κοίλη ἐπιφάνεια, ἀρχομένη ἄνωθεν καὶ καταλαμβάνουσα τὰ $\frac{3}{4}$ σχεδὸν τῆς ὅλης πλευρᾶς. Ἐπὶ τῆς κοίλης ταύτης ἐπιφανείας ἔνδεκα κάθετοι γραμμαὶ καὶ δύο ὀριζόντιαι καὶ παράλληλοι πρὸς ἀλλήλας τοιαῦται διαιροῦσι τὴν ὅλην ἡμισφαιρικήν ἐπιφάνειαν καθέτως μὲν εἰς δώδεκα διαστήματα, ὀριζοντίως δὲ εἰς τρία. Ἐντὸς τῶν τελευταίων διαστημάτων καὶ ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ ἄνω ἀναγιγνώσκεται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή:

Θ	Ρ	Ν	Τ	Ο	Η
[Ι]Σ	Μ	Ρ	Ν	Τ	Ο
ΧΕΙΜΕΡΙΝΗ ΤΡΟΠΗ					

Ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτου σημείου τῆς κοίλης ἐπιφανείας, καὶ ἀκριβῶς ἐν τῷ μέσῳ, ὁπῇ πρὸς ἔνθεσιν τῆς βελόνης ἢ τοῦ **στοιχείου**, κάτωθεν δὲ τῆς αὐτῆς ἐπιφανείας προεξοχή, οἶονεὶ βάσις τοῦ ὥρολογίου, διηρημένη διὰ διακένου, εἰς δύο τμήματα. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς καὶ πρὸς τὰ ἄνω τόρμος συνδέσμου πρὸς στερέωσιν τοῦ μνημείου.

Τὸ ὥρολόγιον τοῦτο εἶναι κατασκευασμένον κατὰ τὸ λεγόμενον σχῆμα τῆς ἀράχνης. Τὰ διὰ τῶν ἔνδεκα καθέτων γραμμῶν ὀριζόμενα δώδεκα κάθετα διαστήματα δεικνύουσι τὰς δώδεκα ὥρας τῆς ἡμέρας, τὰ δὲ διὰ τῶν δύο ὀριζοντίων γραμμῶν σχηματιζόμενα τρία ὀριζόντια διαστήματα δηλοῦσι τὰς τρεῖς ἐποχὰς — τοῦ χειμῶνος, τῆς ἰσημερίας καὶ τοῦ θέρους — τὰς ὁποίας δημιουργεῖ ἡ εἴσοδος τοῦ ἡλίου εἰς ἕκαστον σημεῖον τοῦ ζωδιακοῦ. Κατὰ τὴν διαίρεσιν ταύτην, ἡ διάρκεια τῆς ὥρας ἐποίκιλλε κατὰ τὰς ἐποχὰς τοῦ χειμῶνος καὶ τοῦ θέρους, ἦτο δὲ ἡ αὐτὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἰσημερίας. Ἡ ἐφεύρεσις τοῦ συστήματος τούτου ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου εἰς τὸν Κνίδιον Εὐδοξον, ὅστις ἤκμασε κατὰ τὰ μέσα τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος, ἀλλὰ τὸ ἡμέτερον ὥρολόγιον εἶναι ἔργον τοῦ Α' π. Χ. αἰῶνος, ὡς τοῦτο εὐκόλως συνάγεται ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς μὲ τοὺς χαρακτηριστικοὺς ἀκρέμονας. Φαίνεται ὅτι τὰ ἡμισφαιρικά ἡλιακὰ ὥρολόγια, ὡς ἀπλούστερα καὶ μὴ δεόμενα ἐπιστημονικῶν ὑπολογισμῶν, ὡς τὰ ἀργότερόν ἐφευρεθέντα κωνικὰ λεγόμενα ἡλιακὰ ὥρολόγια, ἐξηκολούθησαν ἐν χρήσει καὶ μετὰ τὴν ἐφεύρεσιν τῶν τελειότερων κωνικῶν.

Ἀξιοπαρατήρητον τυγχάνει ὅτι ἐπὶ τοῦ ὥρολογίου τούτου εἶναι ἐγκεχαραγμένοι αἱ λέξεις θερινή, χειμερινή, ἰσημερική τροπή, ἀντὶ τῶν λέξεων ἰσημερία καὶ τροπαὶ θεριναὶ καὶ χειμεριναί, ὡς ἀπαντῶνται ἐπὶ τῶν ἄχρι τοῦδε εὑρεθέντων ἡλιακῶν ὥρολογίων. (Πρβλ. ἡλιακὸν ὥρολόγιον Δήλου ἀνασκαφαὶ Couve 1894 ἐν Bulletin de Corr. Hellénique τοῦ 1915 σελ. 476, ὡς καὶ Daremberg - Saglio III¹, σελ. 260).

ΒΑΣ. Δ. ΘΕΟΦΑΝΕΙΔΗΣ

Σημ. Τῆς αὐτῆς προελεύσεως καὶ τῶν αὐτῶν σχεδὸν διαστάσεων εἶναι καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. Εὐρετ. 323 τοῦ αὐτοῦ Μουσείου ἡλιακὸν ὥρολόγιον, τὸ ὁποῖον ὁμῶς δὲν φέρει ἐπιγραφὴν.

ΨΗΦΙΔΩΤΟΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΛΑΤΟΜΟΥ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ:

Ο ΙΗΣΟΥΣ ΕΝ ΤΩ ΨΗΦΙΔΩΤΩ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΛΑΤΟΜΟΥ

Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΙΕΖΕΚΙΗΛ, Ο ΑΓΓΕΛΟΣ ΚΑΙ Ο ΛΕΩΝ ΕΝ ΤΩ ΨΗΦΙΔΩΤΩ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΛΑΤΟΜΟΥ

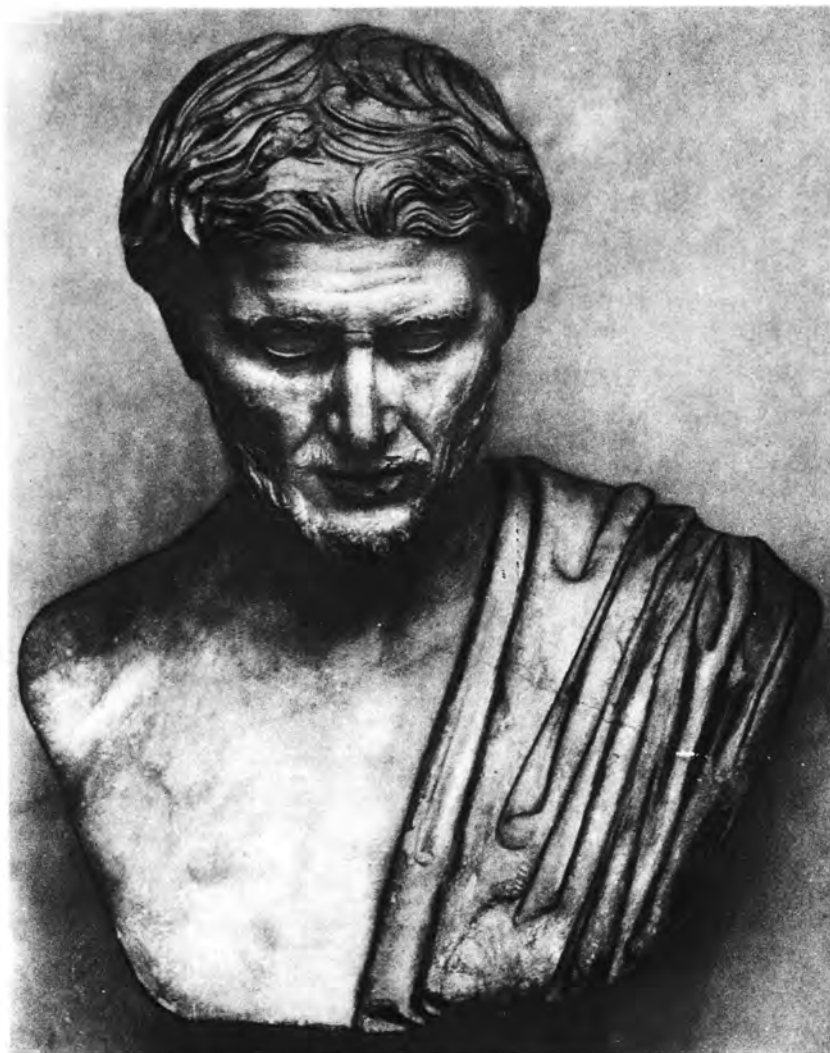
Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΑΒΒΑΚΟΥΜ, Ο ΑΕΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΒΟΥΣ ΕΝ ΤΩ ΨΗΦΙΔΩΤΩ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΛΑΤΟΜΟΥ

ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟΣ ΚΥΛΙΞ ΕΚ ΔΗΛΟΥ

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟΥ ΚΥΛΙΚΟΣ ΕΚ ΔΗΛΟΥ

ΠΡΟΤΟΜΗ ΕΙΣ ΤΟ ΚΥΝΣΤΗΙΣΤΟΡΙΣΧΕΣ ΜΟΥΣΕΟΝ ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΤΟΥ 1929

ΑΙ ΠΑΛΑΙΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΙΣ ΧΑΡΙΝ
ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Δημοσιεύω κατωτέρω, λίαν ἐπικαίρως, ἐκ τοῦ παρ' ἐμοὶ πρωτοτύπου, Καταγραφὴν τῶν ἐκτιμηθεισῶν κατὰ τὸ ἔτος 1833 ἰδιοκτησιῶν, χάριν τῶν ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει τῶν Ἀθηνῶν μελετηθεισῶν εὐρυτάτων ἀνὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἀνασκαφῶν, καὶ ἰδίως εἰς τὰ διαμερίσματα (πλατώματα) τῆς πόλεως ἐκεῖνα, ὑπὸ τὸ ἔδαφος τῶν ὁποίων ἡ τότε Ἐπιστῆμη ἤλπισεν, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνεύρῃ μνημειακὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἀπομεινάρια τῶν μεγάλων τῆς ἀρχαιότητος χρόνων.

Ἡ «Σημείωσις ἐκτιμήσεων» αὕτη φέρει τὴν χρονολογίαν 16 Ὀκτωβρίου 1833, ἐν δηλαδὴ περίπου ἔτους πρὸ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Διατάγματος περὶ καθορισμοῦ τῶν Ἀθηνῶν ὡς Πρωτεύουσας (Β. Δ. τῆς 18 Σ/βρίου 1834), οὗτινος ἡ ἰσχὺς ἤρχισεν ἀπὸ τῆς 1^{ης} Δεκεμβρίου τοῦ 1834.

Εἰς τὸν ἐπίλογον τῆς καταγραφῆς ταύτης φέρονται τὰ ἑξῆς λίαν τιμητικὰ διὰ τοὺς τότε Ἀθηναίους:

«Ἡρωτήθησαν οἱ πλείστοι τῶν οἰκοκυρίων περὶ τῆς ζητουμένης παρ' αὐτῶν τιμῆς, καὶ ἀπεκρίθησαν ἅπαντες, ὅτι: *εὐχαρίστως παραχωροῦμεν εἰς τὸν Βασιλέα μας τὰς οἰκίας μας*, ὅταν ἡ ἐκτίμησις εἶναι δίκαια, ὥστε μὲ τὴν ἀξίαν τῆς διδομένης τιμῆς νὰ δυνάμεθα νὰ κατασκευάσωμεν αὐτὰς εἰς τὴν νέαν πόλιν, διδομένου ἡμῖν καὶ τοῦ ἐμβადοῦ τοῦ ἐδάφους αὐτῶν καὶ πληρωνομένου παρ' ἡμῶν *ἀνὰ λεπτὰ εἰκοσιν ὁ τετράπλευρος πῆχυς, κατὰ τὸ Συνοψοσχετικόν*».

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος συνοψοσχετικόν, ὑπὸ τύπον ἀναφορᾶς ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν Βασιλέα, φέρει χρονολογίαν 3 Ἰουνίου 1833, ἔχει δὲ ὡς ἑξῆς:

«Μεγαλειότατε Βασιλεῦ.

«Οἱ ὑπογεγραμμένοι πίπτουν εὐσεβῶς εἰς τοὺς πόδας τοῦ Θρόνου τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ εὐσεβεστάτου Βασιλέως τῶν, παρακαλῶντάς τον νὰ εὐαρεστηθῇ νὰ τιμήσῃ τὴν πόλιν τῶν μὲ τὴν Καθέδραν τῆς Κυβερνήσεώς Του, καὶ νὰ δείξουν τὴν μὲ πλήρη ἀφοσίωσιν προθυμίαν τῶν εἰς τοῦτο καὶ νὰ ἀφιερῶσιν εἰς τὴν Σ. Κυβέρνησιν,

«Α΄) Ὅσας τῇ ἀναγκαιοῦν ἐκ τῶν περιεχομένων ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως κατὰ τὸ σχέ-

διον τοῦ Κυρίου Κλεάνθους καὶ Σάμπερ διὰ Παλάτιον καὶ ἄλλας διὰ κοινὴν ὑπηρεσίαν οἰκοδομὰς¹.

«Β΄) Ἀφίνουν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Σ. Κυβερνήσεως ὅλα τὰ περὶ τὴν Ἀκρόπολιν οἰκόπεδα, ἐρείπια ὄντα, τὰ ὅποια κατὰ τὸ αὐτὸ σχέδιον ἀναγκαιοῦν εἰς αὐτήν, καὶ ἐπειδὴ τὸ τοιοῦτον εἶναι ἐπιζήμιον εἰς τοὺς ἔχοντας αὐτά, μὲ εὐχαρίστησιν ἐσυμφώνησαν μεταξύ τῶν νὰ παραχωρήσουν, ἐκτὸς τῶν ἀναγκαίων εἰς τὴν Κυβέρνησιν γαιῶν, ἔτι τριακόσια στρέμματα, τὰ ὅποια νὰ χρησιμεύσουν διὰ οἰκόπεδα ἐκεῖνων, οἵτινες παραχωροῦν τὰ ἑδικὰ τῶν περὶ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ μένουσι χωρὶς οἰκόπεδον καὶ δι' ὅσους ἐπίσης μένουσι χωρὶς οἰκόπεδον, παραχωρῶντας τὸ ὅλον τῶν χωραφίων τῶν διὰ τὰς Ἐθνικὰς οἰκοδομὰς.

«Γ΄) Τὰ διὰ τὴν ἀποζημίωσιν τῶν περὶ τὴν Ἀκρόπολιν οἰκοπέδων, ὡς ἐν τῷ Β΄ κεφαλαίῳ τριακόσια στρέμματα, ἐσυμφώνησαν οἱ ὑπογεγραμμένοι νὰ τὰ διανέμωσιν, ὡς εἴρηται, ἀναλόγως τοῦ μεγέθους καὶ τῆς θέσεως τῶν ἐγκαταλιμπανομένων οἰκοπέδων.

«Δ΄) Ὅλαι αἱ κατὰ τὰ κεφάλαια Α΄ καὶ Β΄ ἐκτὸς τῆς σημερινῆς πόλεως γαῖαι ἐντὸς τοῦ Σχεδίου, νὰ πληρωθῶσιν, ἐὰν ἐγκρίνῃ ἡ Μεγα-

¹ Περὶ τοῦ Κλεάνθους καὶ τοῦ Schaubert ἠτύχησαμεν πρῶτον ἡμεῖς ν' ἀναγράψωμεν ἐπαρκεῖς πληροφορίας εἰς τὰς «Μελέτας καὶ ἐρεῦνας» ἡμῶν (τ. Α. 1923-1925 σελ. 274-277) καὶ εἰς τὰς Σημειώσεις τοῦ αὐτοῦ ἔργου (σελ. 411 σημ. 31α). Περὶ τοῦ Κλεάνθους ἐδημοσίευσε κατόπιν συμπληρωτικὰ τινα καὶ ὁ Ἀρχιτέκτων κ. Π. Βακάς (Ἡμερολ. τῆς Μ. Ἑλλάδος τοῦ ἔτους 1931 σελ. 77 =).

Ἡ φιλικὴ дуὰς αὕτη, ὁ Κλεάνθης καὶ ὁ Σάουμπερτ, διωρίσθησαν τὸ πρῶτον «Ἀρχιτέκτονες τῆς Κυβερνήσεως» ὑπὸ τοῦ Καποδίστρια κατὰ τὸ ἔτος 1830. Κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1831 ἐπεσκέφθησαν μετ' αὐτοῦ τὰς Ἀθήνας, λαβόντες εὐθὺς κατόπιν τὴν ἐντολήν πρὸς κατάρτισιν τοῦ Σχεδίου τῶν Νέων Ἀθηνῶν.

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1833 εἰς αὐτοὺς ἀνετέθη ἡ κατάρτισις τοῦ πρώτου Σχεδίου τῆς πόλεως, τὸ ὅποιον κατόπιν ἡ Κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ μεταρρυθμίσῃ διὰ τοῦ Κλέντσε, ματαιωθείσης καὶ τῆς τοιαύτης δημιουργίας ὑπὸ τῶν πολιτικῶν πατριῶν, αἵτινες ἀνεφάνησαν κατόπιν, καὶ τὴν πόλιν καταστρέψασαι καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν κατοίκων παραβλάψασαι.

λειότης Του, ἀνὰ 20 λεπτά τὸν τετραγωνικὸν πῆχυν.

«Ε΄) Οἱ ἰδιοκτῆται τῶν περὶ τὴν Ἀκρόπολιν οἰκοπέδων νὰ ἀποζημιωθοῦν μὲ ἑβδομήκοντα λεπτά τὸν καθ' ἑκάστον τετραγωνικὸν πῆχυν, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν 20 θέλουν τοῖς χρησιμεύσῃ διὰ τὴν πληρωμὴν τῆς γῆς ὅπου θέλουν λάβει διὰ κατοικίαν, τὰ δὲ λοιπὰ 50 διὰ τὴν μετακόμισιν τῆς ὕλης των καὶ ἀποζημιώσιν τῶν λοιπῶν ἀναγκαίων, οἷον φρεάτων καὶ ἄλλων.

«Σ΄) Ἡ εἰς τὰ κεφάλαια Δ΄ καὶ Ε΄ ἀποζημιώσεις ἐναποτίθεται εἰς τὴν Κυβέρνησιν διὰ νὰ ἐκτελεσθῇ εἴτε μὲ ἔθνικὰς γαίας καὶ κτήματα, ὥς εἰς τὸν Πειραιᾶ ἢ ἀλλαγῶν ἐντὸς τῆς Ἀττικῆς, εἴτε μὲ χρήματα κατὰ τὴν ἀνάγκην ἐνὸς ἐκάστου καὶ τὸ δίκαιον.

«Ζ΄) Ὅσαι γαίαι χρησιμεύσουν κατὰ τὸ αὐτὸ σχέδιον διὰ πλατείας καὶ δρόμους μένουν εἰς βάρος τῶν πολιτῶν καὶ θέλουν ἀποζημιωθῆναι κοινῶς ἀπὸ ὅλους.

«Περὶ πλεον πληροφοροῦμεν τὴν Σ. Κυβέρνησιν, ὅτι μεταξὺ τῶν περὶ τὴν Ἀκρόπολιν ἐρείπων καὶ περὶ τὴν πόλιν γαιῶν εὐρίσκονται καὶ πολλὰι δημόσιαι ἔθνικαί.

«Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἤθελον εὐχαρίστως προσφέρει εἰς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα ὅλας τὰς δυνατὰς εὐκολίας καὶ ἦσαν κατὰ συνειδήσιν πρόθυμοι νὰ κάμουν τὰς μεγαλειτέρας θυσίας διὰ νὰ ὀλιγοστεύσουν ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν τὰ βαρύντατα διὰ τὰς διαφόρους δημοσίας οἰκοδομὰς ἔξοδα, ἔαν αἱ δυστυχίαι εἰς τὰς ὁποίας τοὺς ἔφερον τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου δὲν ἤθελε τοὺς κάμνει νὰ μὴν δύνανται νὰ ἐκπληρώσωσι ταύτην τὴν ἐπιθυμίαν, ἢ ἀγαθότης δὲ τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος δύνανται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν τοιαύτην ἀκούσιον ἔλλειψιν.

Ἐν Ἀθῆναις τῇ 3 Ἰουνίου 1833.

*Ὑποσημιούμεθα μὲ βαθντάτην ὑπόκλησιν
Τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος
οἱ εὐπειθέστατοι καὶ πιστοὶ ὑπῆκοοι
κάτοικοι Ἀθηνῶν¹.*

Εἰς τὴν δημοσιευομένην ἤδη Καταγραφὴν τῶν ἐκτιμήσεων τῆς 16^{ης} Ὀκτωβρίου 1833, ἡ καθοριστικὴ περιφέρεια ἀκολουθεῖ τὴν ἐξῆς γραμμὴν: Ἀρχεῖται ἀπὸ τοῦ Θησείου περιλαμβανομένου τότε εἰς τὴν ἐνορίαν τοῦ Ἁγίου Φιλίππου, καὶ προχωρεῖ πρὸς τὴν Βλασσαροῦ, ὅπου, ὥς καὶ σήμερον, ἐνθρονίζεται ἡ ἀναβιωτικὴ τῆς ἀρχαιότητος ἑλπίς.

Ἐκεῖθεν ἡ γραμμὴ λοξοδρομεῖ πρὸς τοὺς

¹ Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐδημοσιεύθη καὶ εἰς τὸ Ἀρχεῖον Βλαχογιάννη τόμ. Α΄ σελ. 555 - 557.

Ἁγίους Ἀποστόλους τοῦ Σολάκη, ἀνερχομένη δὲ πρὸς Μεσημβρίαν παραμένει εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς ἐκφραγισθείσης ποτὲ Ὑπαπαντῆς.

Ἐπανερχομένη κατόπιν πρὸς τὰ Ἀνατολικά περιλαμβάνει τὴν ἐνορίαν τοῦ περιφήμου Ἁγίου Θωμᾶ τοῦ Παχυμέρη (Μπόλμπατζα), διακλαδώσεως τῆς οἰκογενείας τῶν ἐν Ἀθῆναις Παλαιολόγων.

Ἡ ἐνορία αὕτη συμπίπτει πρὸς τὴν συνοικίαν Βρυσάκι, ὀνομασθεῖσαν οὕτω λόγῳ περιωνύμου τινὸς ἱστορικῶς καὶ λογοτεχνικῶς μικρᾶς κρήνης, ὃ ἦχος τῆς ὁποίας ἐνέπνευσε φαίνεται τὸν ὀνοματοθέτην τῆς ὁδοῦ Εὐρυσσακείου.

Ἡ γραμμὴ προχωρεῖ τώρα πρὸς τὰ σύνορα τῆς ἐνορίας τῶν «*Ἀσωμάτων σιὰ σκαλία*» τῆς Στοᾶς δηλαδὴ τοῦ Ἀδριανοῦ. Εἰσέρχεται κατόπιν ἐντὸς τοῦ τετραγώνου τῆς ἀτυχούς Μεγάλης Παναγίας, λοξεύει καὶ προχωρεῖ πρὸς τὰ Μεσημβρινοανατολικά, ὅπου ἡ ἐνορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κατηφόρη, ἀνερχομένη δὲ κατόπιν εἰς τὸ Ριζόκαστρον καταλαμβάνει ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἐνορίαν τοῦ ἀδικοκρημνισθέντος ναοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ Δρουγγαρίου Μαγγούτης.

Κατόπιν ἡ γραμμὴ διευθύνεται πρὸς τὸν ναὸν τῆς οἰκογενείας τοῦ ὠραίου Κουροπαλάτη Ραγκαβᾶ καὶ ἐκεῖθεν φθάνει εἰς τὴν πρὸς τὸ Μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους περιφημον ἐνορίαν τοῦ Κανδήλη.

Εἰσέρχεται τώρα καὶ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Κοντίτου, ὅπου ἡ σημερινὴ Ἁγία Αἰκατερίνη τοῦ Σιναίου ὄρους.

Ἐκεῖθεν ἡ γραμμὴ προχωρεῖ πρὸς τὴν φραγκικὴν ποτε συνοικίαν τῆς πόλεως, τοῦ Ἀλικόκκου, περιλαμβάνουσαν τὰς ἐνορίας τοῦ ποτὲ ναοῦ τοῦ Χρυσοστόμου, τῆς Σωτήρας (Παναγίας) τοῦ Κοττάκη καὶ τῆς ἐξαφανισθείσης μυστηριώδους Δουβέργαινας.

Κατέρχεται τώρα ἡ γραμμὴ πρὸς τὴν ἐνορίαν τῆς Παλαιᾶς Μητροπόλεως, κειμένης ἀπέναντι τοῦ σημερινοῦ Καθεδρικοῦ Ναοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν περιεκλείετο καὶ ἡ ἀναγλυφοβριθῆς Παναγία ἡ Γοργοεπήκοος, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἅγιος Νικόλαος τῆς Σεργιανῆς, ὃ ποτὲ βιβλιοφύλαξ τῶν χειρογράφων καὶ ἐντύπων τῶν Μονῶν τῆς Ἀττικῆς, τῶν Σχολῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Κοινοτήτος.

Ἐκεῖθεν ἡ γραμμὴ κατέρχεται πρὸς Λυσμὰς χάριν τῆς ἀπαλλοτριώσεως πάντων τῶν ἐργαστηρίων τοῦ Ἀπάνω καὶ Κάτω Παζαριοῦ καὶ τοῦ Ἐξωπαζάρου. Τέλος δὲ διὰ τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Ἡφαίστου, ὅπου ὑπῆρχε ποτε ἡ ἐκκλησία Σωτήρα τοῦ Δικαίου (ἀξιώματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς διαχειρίσεως) ἡ γραμμὴ καταλήγει εἰς τὸ Θησεῖον.

Αἱ ἀπαλλοτριούμεναι ἰδιοκτησίαι εἶναι: **οἰκήματα** μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτῶν, ἀνήκοντα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς λεγομένους **νοικοκυρέους**, τῆς δευτέρας δηλαδὴ παλαιᾶς κοινωνικῆς τάξεως τῶν Ἀθηνῶν **ἐργαστήρια**, ἀνήκοντα ὡς πρὸς πρὸς τὴν χρῆσιν αὐτῶν κυρίως εἰς τοὺς λεγομένους **παζαρίτας**, τῆς τρίτης κοινωνικῆς τάξεως, ἀλλ' ὄντα, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἰδιόκτητα νοικοκυρέων καὶ τινῶν **Ἀρχόντων** (τῆς πρώτης κοινωνικῆς τάξεως, χάριν τῶν ἐξ αὐτῶν εἰσοδημάτων).

Τὰ νοικοκυρόσπιτα περικλείουσιν ἐντὸς τῆς μάνδρας αὐτῶν τὸ **πηγάδι** τῶν, τὴν **στέρναν** τῶν, τὰ **κελλάρια** τῶν ἐντὸς τῶν ὁποίων οἱ περιφημοὶ καὶ περιεργοὶ **λάκκοι** δηλ. πελώριοι πίθοι τοῦ ἐλαίου, προφανῶς ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων τεχνουργηθέντες, τῶν ὁποίων τὸ στόμιον μόνον εὐρίσκετο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τὸ δὲ ὑπερτροφικὸν σῶμα ἐντὸς τοῦ ἐδάφους. οἱ **πίθοι** καὶ τὰ **πιθάρια** (καὶ μισοπίθια) τοῦ οἴνου.

Εἷς τινὰ οἰκήματα ὑπάρχουσι καὶ πατητήρια μετὰ τῶν πίθων αὐτῶν καὶ ἐλαιοτριβεῖα ἀκόμη. Τινὰ ἔχουσι καὶ θολωτὰ ὑπόγεια.

Ἐντὸς τῆς περιοχῆς πασῶν σχεδὸν τῶν ἀπαλλοτριουμένων οἰκίων ὑπάρχει καὶ ἡ σημειούμενη **«ἄκτιστος ὕλη»**. Αὕτη προήλθεν ἀπὸ τὰς καταστροφὰς τοῦ Ἀγῶνος.

Ὁ ἱστοριοδίφης, εἰς ᾗς θέσεις σημειοῦται ἡ περισσοτέρα ἄκτιστος ὕλη, δύναται νὰ στηρίξῃ συμπεράσματα.

Εἷς τὴν περιφέρειαν τοῦ Ἀγίου Φιλίππου, τοῦ Ραγκαβᾶ καὶ τοῦ Καντήλη σημειοῦται ἡ ὑπαρεῖς καὶ ἀρχαιοτήτων.

Εἷς τὴν ἐνορίαν τοῦ Ἀγίου Θωμᾶ σημειοῦται ἡ οἰκία τοῦ Ἀθηναίου Ματουκᾶ εἰς τὸ περιμάνδρωμα τῆς ὁποίας ὑπῆρχεν ἡ μέχρι τῆς σήμερον ἀποθανυμαζομένη δικαίως ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Σπυριδῶνος.

Παρὰ δὲ τοὺς Ἀγίους Ἀποστόλους σημειοῦται τὸ σπιτάκι τοῦ καυμένου τοῦ Μιχαὴλ Πακνανᾶ, τοῦ Νεομάρτυρος δηλ. Κηπουροῦ, τὸν ὁποῖον ἡ Ἐκκλησία τιμᾷ ὡς Ἅγιον Μιχαὴλ τὸν Νέον.

Κατὰ τὸ Θησεῖον δὲ μνημονεύεται ἡ οἰκία τοῦ Μαντραβίλη, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ὁποίου ἐχαρκτηριζέτο κοινῶς ἡ πρὸς τὸ Θησεῖον Πύλη τῆς πόλεως ἡ λεγομένη κυρίως: τοῦ Δράκου δηλ. τοῦ Πειραιῶς¹.

¹ Τὴν Πύλην ταύτην ὑπερεπήδησαν τὸ μεσονύκτιον τῆς 29ης Αὐγούστου τοῦ 1821 οἱ τρεῖς Δημογέροντες τῶν Ἀθηνῶν Παλαιολόγος καὶ Προκόπιος Μπενιζέλοι καὶ Ἀγγελος Σωτηριανός (Γέροντας), καταβιβασθέντες ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως (ἀφοῦ εἰς τὸν Πύργον τῶν Προπυλαίων ἐπὶ 3 1/2 μῆνας ἐδασανίσθησαν καθειργμένοι καὶ ἄλυσ-

Οἱ ἰδιοκτῆται τῶν ἀπαλλοτριουμένων κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι ἐντόπιοι (τοπικάρηδες), ἀλλ' ὄχι ὀλίγοι καὶ ἐπήλυδες (φερτοί), ἐκ τῶν προσελθόντων κυρίως ἅμα ἀγγελθείσης τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ τῶν Ἀθηνῶν λ. χ. ὁ Ριζάρης καὶ ὁ Ποστολάκας, καὶ ἐκ τῶν ἐπανελθόντων φυγάδων τοῦ 1827 συμπολεμιστῶν τῶν Ἀθηναίων, ὧν τινες εἶχον ἀποκατασταθῇ ἐν Ἀθήναις διαρκοῦντος τοῦ Ἀγῶνος.

Ἐπίσης τινὲς οἰκίαι ἀνήκουσι καὶ εἰς ἐγκατασταθέντας, κατὰ τὸν Ἀγῶνα κυρίως, ἐν Ἀθήναις χωρικοὺς τῆς Ἀττικῆς.

Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ οἰκήματα ἀνήκοντα εἰς ξένους ἐν οἷς: ὁ Φίνλεϋ, ὁ Μποτίζαρης καὶ οἱ ἀπ' αἰώνων ἐν Ἀθήναις ἐγκατεστημένοι Γάσπαρης, Καῦράκ, Ρῶκ καὶ Μερτροῦδ.

Ἀναγράφεται καὶ Ἀγγλος τις ὡς καταπατητῆς μάλιστα τοῦ ἐδάφους τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Κατηφόρη.

Τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἀπαλλοτριοῦνται καὶ αἱ κτήσεις τῶν ἐργασθέντων διὰ τὴν κατάρτισιν τῆς Καταγραφῆς ἀρχιτεκτόνων Κλεάνθους καὶ Schaubert, εἰς οὓς ἀνήκεν ἡ σφωζομένη μέχρι τοῦδε οἰκία εἰς τὸ Ριζόκαστρον, ἄνωθεν τῆς Ἐκκλησίας Παναγίας τῆς Χρυσοκαστριωτίσσης, εἰς ἣν οἰκίαν ἐγκατεστάθη καὶ τὸ Πρῶτον Πανεπιστήμιον.

Ἐπίσης ἀπαλλοτριοῦνται οἰκίαι τῶν Λογοθετῶν, τοῦ Πιτάρη, τῶν Ἀρχόντων Μισεραλιώτηδων, τῶν Καλογεράδων, Μπενιζέλων (καὶ ἀπὸ τῶν δύο διακλαδώσεων: τοῦ Παλαιολόγου δηλ. καὶ Προκοπίου) τοῦ Λατίνου, τοῦ Καπετανάκη, τοῦ Σπ. Χαλκοκονδύλη, τῶν διαπρεπῶν οἰκογενειῶν Λιανοσταφίδα, Καρόρη, Πετράκη, Ζαχαρίτσα, Γαλάκη, Βρυζάκη, Πρέντζα, καὶ τῶν ἔθνομαρτύρων Μπαρμπάνου καὶ Πιττάκη.

Τιμητικὴ ἐξαίρεσις γίνεται ὑπὲρ τῶν εὐεργετικωτάτων Ἀμερικανῶν, ἥτις διατυποῦται οὕτως ἐν τῇ Καταγραφῇ: **«Ἀκαδημία. Ἀποκατάστημα Φιλολογικὸν τῆς ἀδελφότητος τοῦ Νέου Γιόρκ τῆς Ἀμερικῆς. Ἐμεινεν ἀνεκτίμητον»**.

Ὁ καταστρώσας, ἀντιγράψας μᾶλλον, τὴν Καταγραφὴν Κομπατῆς, δὲν ἦτο Ἀθηναῖος, ἀγνοῶν δὲ τὰ ἐπώνυμα ἀπέδωκεν αὐτὰ ἐν πολλοῖς ἐσφαλμένα. Οὕτε τὰς τοιαύτας οὕτε ποικίλας ἄλλας παρατηρήσεις καὶ ἐπανορθώσεις εἶναι

οἰδετοὶ διὰ νὰ κριθῶσιν ὑπὸ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη μέλλοντος νὰ διατάξῃ τὸν διὰ βασάνων θάνατον αὐτῶν. Ἐπετεύχθη δὲ ἡ δραπετεύσις τῶν τῇ βοήθειᾳ πιστοῦ ἀνθρώπου τῶν προσποιηθέντος τὸν Τοῦρκον φύλακὰ τῶν καὶ τῇ ἀνοχῇ ἰσως τοῦ φιλαθηναίου καὶ φιλανθρώπου Κατῆ Χαλὶλ Ἐφέντη. Παρὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν οἰκίαν τοῦ Ματουκᾶ σφύζεται ἀκόμη καὶ ἡ οἰκία ἐν ἣ τὴν νύκτα ἐκρατήθησαν οἱ Δημογέροντες οὗτοι, οἱ δραπετεύσαντες διὰ τοῦ παραθύρου (δόδος Ποικίλης 11).

δυνατὸν νὰ ἀναγράψωμεν ἐνταῦθα. Περιορίζομεθα μόνον εἰς γενικωτέρας τινὰς παρατηρήσεις περὶ τῶν Ἀθηναϊκῶν ἐπωνύμων ἐπὶ τῇ βάσει ἰδίως τῶν ἐν τῇ Καταγραφῇ.

Τὰ Ἀθηναϊκὰ ἐπώνυμα δὲν ἔχουσιν ὠρισμένον καταληκτικὸν τύπον. Πλὴν τῶν ἱστορικῆς καὶ παλαιᾶς προελεύσεως τοιούτων¹ καὶ τινῶν καταληγόντων εἰς *ας*, *εας*, *ακης*, τὰ λοιπὰ ἀπετέλεσθησαν ἢ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ τόπου τῆς προελεύσεώς των, ἢ κυρίως ἐκ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπαγγέλματος των (π. χ. Χελιώτης, Μωραΐτης, Μυτιληναῖος, Σαλωνίτης, ἐξ ἄλλου Δεμερτζής, Τουφεξής, Γουναράκης κλπ.).

Τὰ λοιπὰ εἶναι πάντα *παρωνύμια* (παρα-τσούκλια). Καὶ τὰ μὲν παλαιότερα τοιαῦτα, εἰσποιηθέντα ὑπὸ τῆς κοινωνίας ἀπὸ πολλοῦ, ἀπώλεσαν πλεον τὴν παρωνυμικὴν ἀντίληψιν τῶν ἀκουόντων αὐτά, ὡς λ. χ. Βλασαρός, Κουκάκης, Ξηροτάγαρος, Γκαστρωμένος κλπ.

Ἐμφανίζονται ὅμως καὶ νεωτέρας προελεύσεως τοιαῦτα, ἀναφερόμενα ἰδίως εἰς τὰς συζύγους λ. χ. Κατεργάρινα, Βυζοῦ, Φτωχέσα κλπ.

Σημειοῦμεν χαρακτηριστικὰ τινὰ, γυναικεῖα ἐπώνυμα, ὡς λ. χ. τὸ τῆς Μισερώκαινας συζύγου δηλαδὴ τοῦ Μοσιᾶ-Ρώκ, τῆς Λεβίνας συζύγου τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ προαστείου Λεβῆ, ὡς καὶ ἀρρένων τινὰ λ. χ. τοῦ Λευτέρη τῆς Βενέτας, ἐκ τῶν ὀλίγων καθοριστικῶν ἀνδρὸς διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς μητρὸς του, καὶ τὰ παρωνύμια τοῦ Μπισμπιρίκου, τοῦ Μπατσκακίτσια, τοῦ Κοκώση, ἡλιθίου τινὸς ὀνοματίσαντος τοὺς μικρόνας ἐν γένει κατοίκους τοῦ Τόπου, τὸ ἐπίθετον τῆς Χαίμαντιχης, τὸ ὅποιον παραθέτομεν ὡς ὑπόδειγμα τῆς προσιδιαζούσης ἐν Ἀθήναις καταλήξεως τοῦ ἐπωνύμου τῆς συζύγου εἰς *ίχη*. Ἐπίσης σημειοῦμεν τὸ ἐπώνυμον τοῦ Καραμαλῆ, ὃν ἀπαντῶμεν εἰς σάτυράν τινα τοῦ Βρυσακίου, ἧς περιεσώθησαν οἱ στίχοι :

Τοῦ Καραμαλῆ ὁ σκύλος
σὰν ἐμπιστεμένος φίλος
τοῦ ἀρπάζει τὴν κοκκάλα
ἀπὸ μέσ' ἀπ' τὴν τσουκάλια.

Σημειοῦμεν τὸ ἐπώνυμον τῆς συζύγου Χελιδώνη τινός: Χελιδωνοῦς, συμπίπτον, ὡς συνήθως, πρὸς τὸ παρωνύμιον τῆς ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου ἐκκλησίας, τῆς εἰς τὴν γνωστὴν ποιητικὴν θέσιν, τὴν μεταξὺ Κηφισσίας καὶ ὁδοῦ Τατοῦου.

Καὶ τέλος τὰ ὀνόματα τῆς Σαμπάναινας καὶ Μανταδάκαινας, τὰ ἐμπαικτικῶς φερόμενα εἰς ἐπιδόξ τῆς περιφήμου σατύρας, καθ' ἣν τὸ

¹ Ἀρχοντικὰ ἐπώνυμα ἀναφαίνονται εἰς τὴν Καταγραφὴν περὶ τὴν Μητροπόλιν καὶ τὸν Ἅγιον Θωμᾶν.

πολύτιμον ὕφασμα *ταρακλί*, τοῦ ὁποίου ἔκαμνον χρῆσιν μόνον Ἀρχόντισσαι, ἐμφανισθὲν εἰς εὐωνον ἀπομίμησιν, ἐγινε προσιτὸν καὶ εἰς γυναίκας τοῦ λαοῦ, ὡς ἐκ τούτου δὲ τὸ γνήσιον κλαίει τὴν τύχην του.

Ἡ σάτυρα αὕτη ἀρχίζει διὰ τῶν στίχων :

— Ντά 'χεις ταρακλί τσαὶ κλιές;
— Μὲ φοροῦν καλές, κατσές.

Φανερόν ἐν τέλει καθίσταται ὅτι, διὰ τῆς δημοσιευμένης Καταγραφῆς, ἔχει τις πλήρη τὴν εἰκόνα μεγάλου μέρους τῶν Παλαιῶν Ἀθηνῶν, μετὰ τῶν ὀνομάτων ἐνοριῶν καὶ συνοικιῶν, ἐκκλησιῶν καὶ οἰκιῶν, καὶ τὸ σπουδαιότερον: μετὰ τῶν ὀνομάτων τῶν τότε κατοίκων. Τελείαν δηλ. καὶ ἐπίσημον κατάστασιν (στατιστικὴν) τῆς πόλεως κατὰ τὸ ἔτος 1833. Καὶ ὁ ἱστοριοδίφης καὶ ὁ βιολόγος καὶ ὁ τοπογράφος καὶ ὁ λογοτέχνης ἀκόμη, ἐὰν θελήσωσι νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ τῆς ἀληθείας, θὰ ἀνομολογήσωσι τὴν χρησιμότητά καὶ τὴν σημασίαν τοῦ δημοσιεύματος ἡμῶν τούτου.

Δύο ἀκόμη λέξεις διὰ τὸν Ἐπίλογον τῆς Καταγραφῆς.

Οὗτος, μετὰ τὴν συγκεφαλαίωσιν τοῦ καταβλητέου ποσοῦ τῶν ἀποζημιώσεων καὶ τὴν περιληπτικὴν ἀναγραφὴν τῶν ἀποζημιωτέων εἰδῶν, περιέχει τὴν γνωσθεῖσαν ἤδη δῆλωσιν τῶν κατοίκων περὶ τῆς προθύμου πρὸς τὸν Βασιλέα παραχωρήσεως τῶν ἰδιοκτησιῶν των χάριν τοῦ μελετωμένου σκοποῦ.

Ὑπογράφουσι δὲ κατόπιν τὴν καταγραφὴν ὁ Ὑπουργικὸς Σύμβουλος Ἰωάννης Μίσσιος, καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Σταμάτιος Κλεάνθης ὀρισθέντες πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, ὡς καὶ ἡ ὑπὸ τῆς Κοινότητος διορισθεῖσα ἐπιτροπὴ ἀποτελουμένη ἐκ τῶν ἐπηλύδων Ἀ. Κομπατῆ καὶ Κ. Παπαντωνίου καὶ τῶν Ἀθηναίων Νικολάου Μπούκρα, Συμεὼν Γαλάκη καὶ Θωμᾶ Βρυζάκη.

Ὁ Κομπατῆς ἦτο ἰδιοκτήτης τῶν περὶ τὴν Εὐμορφὴν Ἐκκλησιᾶν ἐκτάσεων, ὁ δὲ Γαλάκης ἰδιοκτήτης καὶ ὀνοματοθέτης τοῦ δημοφιλούς Γαλατισιοῦ.

Τέλος τὴν γνησιότητα τῶν ὑπογραφῶν πάντων τῶν ἀνωτέρω ἐπικυρῶνουν δύο μέλη τῆς τριμελοῦς Δημογεροντίας, ἧτις ἐξελέγη ἅμα ἀγγελθείσης τῆς ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος εἰς Ναύπλιον, τὴν 25^{ην} Ἰανουαρίου τοῦ 1833, διὰ ψήφων μερίδος τινὸς τῶν κατοίκων, ἀπομακρυνθέντων τῶν πλείστων δυσηρεστημένων.

Καὶ ἐξελέγησαν οὕτω, οἱ Μιχαὴλ Τυρναβίτης, Σταῦρος Βλάχος (ὁ πατὴρ τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου) καὶ Σπυρίδων Πατούσας, ὁ πάππος τοῦ ὁμωνύμου αὐτῷ Τραπεζίτου εἰς χεῖρας τοῦ

ὁποίου ὑπῆρχε καὶ τὸ δωρηθὲν ἡμῖν προθύμως πρωτόγραφον τῆς Καταγραφῆς.

Τὰ ὑπογράφοντα τὴν βεβαίωσιν δύο μέλη τῆς Δημογεροντίας εἶναι ὁ Σπυρίδων Πατούσας καὶ ὁ Σταῦρος Βλαχόπουλος, ὁ κατόπιν ὡς Βλάχος δρᾶσας πολιτικῶς.

Ἡ χρονολογία τῆς ἐπικυρώσεως εἶναι ἡ 16 Ὀκτωβρίου τοῦ 1833, ἡ δὲ σφραγὶς φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: «Βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος ἡ Δημογεροντία Ἀττικῆς 1833».

Δ. ΓΡ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥΣ

• Σημείωσις ἐκτιμήσεων διαφόρων οἰκοδομῶν, τῶν ἰδιοκτητῶν πολιτῶν εἰς τὸ τῆς ἀνασκαφῆς μέρος ἐν τῇ Πόλει τῶν Ἀθηνῶν.

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1617, τοῦ Καπετὰν Βασιλείου Ἀργαστηριᾶρη Ὑδραίου ὑπὸ τὸν Ναὸν τοῦ Θησέως, ἐνορία Φίλιππος, ἐκτιμήθη ἡ οἰκοδομὴ μ' ἅπασαν τὴν περιοχὴν του διὰ . γρ. 10000

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1616, τῆς χηρευούσης Μισερόκενας, ὑπὸ τὸν Ναὸν τοῦ Θησέως, ἐνορία Φίλιππος, μετὰ πηγάδιον, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 1700

Οἶκος εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν, καὶ ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν τῆς Μαργιάνας θυγατρὸς τῆς ἀνωτέρω, ἐκτιμήθη διὰ . . . 1600

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1618, τοῦ Ἀναστασίου Χελιώτου, μετὰ πηγάδιον, ἐνορία Φίλιππος, μ' ἅπασαν τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 5500

Οἶκος Κωστή Ποριώτου ὑπ' ἀριθ. 1615, ἐνορία Φίλιππος, μετὰ πηγάδιον καὶ μ' ἅπασαν τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 2500

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1612, τοῦ Παναγῆ τοῦ Κάρα, ἐνορία Βλασσαροῦ, μετὰ τὴν περιοχὴν του ἅπασαν, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 1800

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Γεωργίου Μπάμπαρη, ἐνορία Φίλιππος μετὰ πηγάδιον καὶ τὴν περιοχὴν του ἅπασαν, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 1500

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1611, τοῦ Νικολάου Κακαντᾶ, ἐνορία Βλασσαροῦ, μετὰ πηγάδιον καὶ τὴν περιοχὴν του ἅπασαν, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 2250

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1614, τοῦ Ἀθανασίου Ξηροταγάρου, ἐμβαδὸν πχ. 560, ἐνορία Βλασσαροῦ, μετὰ πηγάδιον, λάκκον καὶ μ' ἅπασαν τὴν περιοχὴν του . . . » 4500

γρ. 31.350

Μετεφέρθη . . γρ. 31.350

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1613, τοῦ Σαράντη Ξηροταγάρου, ἐμβαδὸν πχ. 560, ἐνορία Βλασσαροῦ, μετὰ πηγάδιον καὶ μετὰ τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 4200

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1610, τοῦ Παναγιώτου Ξηροταγάρου, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 600, μετὰ πηγάδιον, λάκκον ἐλαίου, καὶ μετὰ τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 5500

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1607, τοῦ Μήτρου Ρούσου Χασάπη, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 500, μετὰ λάκκον καὶ μετὰ τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 4500

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1608, τοῦ Γεωργάκη Ρήγα, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 700, μετὰ πηγάδι καὶ δύο λάκκους, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 4000

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1606, τοῦ Ἰωάννου Μωραΐτου, ἐνορία Βλασσαροῦ, μετὰ πηγάδι καὶ δύο λάκκους καὶ μετὰ τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 260 . . . » 4250

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1605, τοῦ Ἰωάννου Ραντίνου, ἐνορία Βλασσαροῦ, μετὰ πηγάδιον καὶ τὴν περιοχὴν του, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 500, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 2500

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1602, τοῦ Βασιλείου Τσουναντᾶ, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 600, μετὰ πηγάδιον καὶ δύο λάκκους καὶ μετὰ τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 2500

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1600, τοῦ Πέτρου Βρατσότη, ἐνορία Βλασσαροῦ, ἐμβαδὸν πχ. 300, μετὰ πηγάδιον, λάκκον καὶ τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 2500

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1601, τοῦ Γεωργάκη Μερτίκαλη, μετὰ πηγάδι καὶ δύο πιθάρια καὶ μετὰ τὴν περιοχὴν, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 300, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 2750

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1599, τοῦ Σπυρίδωνος Μουρίκη, ἐνορία Βλασσαροῦ, ἐμβαδὸν πχ. 280, μετὰ πηγάδι, πατητῆρι καὶ μετὰ τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ . . . » 2250

Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1598, τοῦ Βασιλείου Χελιώτου, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 260, μετὰ πη-

γρ. 66.300

	γρ.	66.300	Μετεφέρθη . . γρ.	99.700
γάδι καὶ μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	2400	δια, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 425, ἐκτιμήθη διὰ »	3250	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1597, τοῦ Κόλια Χοῖμποῦ, ἐνορία Βλασσαροῦ, ἔμβαδὸν πχ. 600, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	3500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1581, τοῦ Γεωργίου Μπογαζιανοῦ, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	3000	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1596, τοῦ Σπύρου Τουλούμη, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 360, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1579, τοῦ Παναγιῆ Κορκάτου, μετὴν περιοχὴν του καὶ μετὴν τοῦ ἐλαιοτριβείου, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 400, ἐκτιμήθη διὰ »	6000	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1593, τοῦ Σπύρου καὶ Παναγιώτου Βαριμπόμπη, ἐνορία Βλασσαροῦ, ἔμβαδὸν πχ. 750, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	6500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1582, τοῦ Σωτηρίου Βακνανᾶ, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	2500	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1594, τῆς Στάμενας Φτωχέσιας, μετὴν περιοχὴν του, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 250, ἐκτιμήθη διὰ »	1300	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1580, τοῦ Στάμου Στάνγκου, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 80, ἐκτιμήθη διὰ »	800	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1595, τοῦ Ἰωάννου Κριτσαλῆ, μετὴν περιοχὴν του, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 250, ἐκτιμήθη διὰ »	3500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1804, τοῦ Γιάννη Ρήγα, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	5000	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1592, τοῦ Γιάννη Λειβαδίτου, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 100, ἐκτιμήθη διὰ »	1000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1603, τῆς Νικολάκενας Βυζοῦς, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	3250	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1588, τοῦ Μιχαήλ Βουτσαρά, ἐνορία Βλασσαροῦ, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	2500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1635, τοῦ Γεωργίου Λιόση, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 417, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	7000	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1587, τῆς Σιδέρενας Μπότυνας, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	1500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1634, τοῦ Λευτέρη τῆς Βενέτας, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 140, ἐνορία Βλασσαροῦ, ἐκτιμήθη διὰ »	2000	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1586, τοῦ Σπύρου Γιάννη Πέτρου, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	3500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1633, τοῦ Παναγιῆ Μισερλιώτη, μετὴν περιοχὴν του, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 448, ἐνορία Βλασσαροῦ, ἐκτιμήθη διὰ »	16000	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1585, τοῦ Κωνσταντῆ Τύμπη, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	2200	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1632, τοῦ Παντελῆ Καψύλη, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 160, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	2000	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1595, τῶν παίδων Συμεὼν Στρίμη, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	3500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1630, τοῦ Γιάννη Μπάμπαρη, ἐνορία Βλασσαροῦ, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 400, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	2500	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1583, τοῦ Μήτρου Κουτουμάδη, μετὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »				
γρ.	99.700	γρ.	153.000	

	γρ. 153.000	Μετεφέρθη . . γρ. 173.600
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1631, τῆς χει- ρευούσης Γιαγάκενας Δημοκότενας, ἐνορία Βλασαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 280, μὲ πηγάδι, μὲ ἀρχαιότηας, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ *	1500	ρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτι- μήθη διὰ » 5500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Γιαννοῦ Ρέντα, ἐνορία Φίλιππος, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 780, μὲ πηγάδι καὶ δέκα λάκκους, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ *	4000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1576, τοῦ Προ- κοπίου Μουστάκα, ἐνορία Βλασα- ροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 600, μὲ δύο πηγάδια, λάκκον καὶ πατητῆρι, ἐξαι- ρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτι- μήθη διὰ » 3000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1628, τῆς χει- ρευούσης Νικολήδενας Χτενᾶ, ἐνο- ρία Φίλιππος, ἐμβαδὸν πχ. 350, μὲ πηγάδι καὶ ἑναν λάκκον καὶ πιθάρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ *	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1575, τοῦ Γεωρ- γάκη τοῦ Ἀδαμάκη, ἐνορία Βλα- σαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 130, μὲ πηγάδι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ » 1330
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1627, τοῦ Νι- κολῆ Διπλάρη, ἐνορία Φίλιππος, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 400, μὲ πηγάδι καὶ λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ *	2500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1577, τοῦ Γεωρ- γαντᾶ Κοκκόση, ἐνορία Βλασα- ροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 260, μὲ πη- γάδι, τρεῖς λάκκους καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ » 4000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1626, τοῦ Θεο- δωρῆ Σαμαρτσῆ καὶ Σιδέρη Κού- κου, ἐνορία Φίλιππος, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 216, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ *	1300	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1578, τοῦ Παπ- πᾶ Δαμασκηνοῦ, ἐνορία Βλασα- ροῦ, ἐμβαδὸν πχ. 250, μὲ πηγάδι καὶ δλόκληρον τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ » 6500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1611, τοῦ Ἀν- τωνίου Ταραμένου, ἐνορία Φίλιπ- πος, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 161, μὲ πηγάδι καὶ τρεῖς λάκκους, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ *	2300	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1574, τοῦ Κων- ταντῆ Βουτσαρᾶ, ἐνορία Βλασα- ροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 170, ἐξαιρου- μένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ » 2000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1636, τοῦ Σω- τήρη Μαμούνη, ἐνορία Βλασα- ροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 150, μὲ τρεῖς λάκκους, πατητῆρι, θολωτὸν ὑπό- γειον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ *	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1572, τοῦ Ἡλίας Γιάννη Πέτρου, ἐνορία Βλασα- ροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 400, μὲ πη- γάδι, πατητῆρι καὶ μὲ τὴν περιο- χὴν του, ἐκτιμήθη διὰ » 5000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1639, τῶν παῖ- δων Θωμᾶ Δανούρδη, ἐνορία Βλα- σαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 400, ἐξαι- ρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτι- μήθη διὰ *	1900	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1571, τοῦ Γιαν- νάκου τῆς Βενέτας, ἐνορία Βλα- σαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 476, μὲ πη- γάδι, τρία πιθάρια καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ » 2450
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1638, τοῦ Γεωρ- γαντᾶ Μορίτση, ἐνορία Βλασαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 150, μὲ πηγάδι καὶ λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ *	3100	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1570, τοῦ Ἀν- δρέα Καψύλη, ἐνορία Βλασαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 360, μὲ πηγάδι καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτί- στου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ » 2650
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1637, τοῦ Μή- τρον Δανούρδη, ἐνορία Βλασαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 400, μὲ πηγάδι, δύο λάκκους καὶ πατητῆρι, ἐξαι-		
γρ. 173.600		γρ. 209.530

		γρ. 209.530	Μετεφέρθη. . . γρ. 257.430	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1569, τοῦ Σω- τήρη Κροντηρᾶ, ἐνορία Βλασα- ροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 360, μὲ πη- γάδι, λάκκον καὶ πατητῆρι μὲ τὸ πιθάρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ῥλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2200		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1562, τοῦ Στα- μου Ἐγκαστρωμένου, ἐνορία Βλα- σαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 375, μὲ πη- γάδι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ῥλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενὸς τοῦ Διο- νυσίου Καραβέλα, ἐνορία Βλασα- ροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 384, μὲ πη- γάδι, δύο λάκκους καὶ τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	13000		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1584, τοῦ Μή- τρου Καλαντζῆ Μεσολογγίτη, ἐνο- ρία Βλασαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 500, μὲ δύο πηγάδια, πατητῆρι μὲ τὸ πιθάρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ῥλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1525, τοῦ Σπύ- ρου Κωνσταντῆ Πελεργῆ, ἐνορία Βλασαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 240, μὲ πηγάδι καὶ τὴν περιοχὴν του, ἐκτι- μήθη διὰ »	8500		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1589, τοῦ Σπύ- ρου Γαρυφάλη, ἐνορία Βλασαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 850, μὲ πηγάδι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστης ῥλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1567, τοῦ Γεωρ- γίου Μαστροκώστα, ἐνορία Ἀπό- στολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 530, μὲ πη- γάδι, λάκκον καὶ πιθάρι, ἐξαιρου- μένης τῆς ἀκτίστου ῥλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2800		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1590, τοῦ Λάμ- πρου Γούτση, ἐνορία Βλασαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 480, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ῥλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1568, τοῦ Γεωρ- γίου Πούλου, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 576, μὲ πηγάδι, δύο λάκκους καὶ πατητῆρι μὲ τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	7500		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1591, τοῦ Ἀνα- στασίου Κορδατσῆ Θηβαίου, ἐνο- ρία Βλασαροῦ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 450, μὲ πηγάδι, ἐκτιμήθη διὰ »	3700
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1566, τοῦ Νι- κολῆ Ἐλιμᾶζη, ἐνορία Ἀπόστο- λοι, ἐμβαδὸν πχ. 834, μὲ δύο πη- γάδια, δύο λάκκους, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ῥλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3800		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1561, τοῦ Σάββα Ποργιώτου, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 570, μὲ πηγάδι, πα- τητῆρι μὲ τὸ πιθάρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ῥλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3100
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενὸς, τοῦ Σπύρου Καραμαλῆ, ἐνορία Ἀπό- στολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 220, μὲ πηγάδι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ῥλης, ἐκτιμήθη διὰ »	1200		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1558, τοῦ Σταύ- ρου Παπαγκίζη, ἐνορία Ἀπόστο- λοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 576, μὲ πη- γάδι, δύο λάκκους καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ῥλης, ἐκτιμήθη διὰ »	5700
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1565, τοῦ Μή- τρου Λαλᾶ, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 260, μὲ πηγάδι, ἐξαι- ρουμένης τῆς ἀκτίστου ῥλης, ἐκτι- μήθη διὰ »	4000		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1557, τοῦ Μή- τρου Παπποῦ, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 450, μὲ πηγάδι, ἐκτιμήθη διὰ »	4000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1564, τοῦ Νι- κολοῦ Θηβαίου, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 400, μὲ πηγάδι καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτί- στου ῥλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3000		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1556, τοῦ Νι- κολάου Στίρη, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 700, ἐνορία Ἀπόστολοι, μὲ πηγάδι καὶ τρεῖς λάκκους, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ῥλης, ἐκτιμήθη διὰ »	5000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1563, τοῦ Σω- τήρη Καψομούρη, ἐνορία Ἀπόστο- λοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 500, μὲ πηγάδι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ῥλης, ἐκτιμήθη διὰ »	1900		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενὸς τοῦ Ἀν- τωνίου Βλάχου, ἐνορία Ἀπόστο-	
γρ. 257.430		γρ. 291.680		

γρ. 291.680		Μετεφέρθη . . γρ. 314.080	
λοι, τὸ ἔμβαδὸν 430, μὲ πηγὰδι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	1500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1540, τοῦ Ἀθανασίου Κουλουργιώτου, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 154, μὲ πηγὰδι, ἔκτιμήθη διὰ »	1200
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1555, τῆς χηρευούσης Σιαμπάνεας, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 190, μὲ πηγὰδι, ἔκτιμήθη διὰ »	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Γιαννάκη Στάθη, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 240, μὲ πηγὰδι, ἔκτιμήθη διὰ »	800
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1559, τῆς χηρευούσης Κατεργάρενας, ἐνορία Ἀπόστολοι, ἔμβαδὸν πχ. 400, μὲ πηγὰδι, πατητῆρι καὶ πιθάρι, ἔκτιμήθη διὰ »	2700	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1541, τοῦ Ἀνδρέα Καρακοτῆ ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 160, ἔκτιμήθη διὰ »	1500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1580, τοῦ Παναγῆ Κότουρου, ἐνορία Ἀπόστολοι, ἔμβαδὸν πχ. 390, μὲ πηγὰδι, λάκκον καὶ πατητῆρι μὲ τὸ πιθάρι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	2900	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1542, τοῦ Δημητρίου Τουτουντσῆ, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 390, μὲ δύο πηγὰδια, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	4250
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Ἀναστασίου Ραμπέλη, ἐνορία Ἀπόστολοι, ἔμβαδὸν πχ. 120, μὲ πηγὰδι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης τῶν ἔρειπίων ἔκτιμήθη διὰ »	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1543, τῆς χηρευούσης Πλοχεργιάς τοῦ Μπισμπερῖκου, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 260, μὲ πηγὰδι, ἔκτιμήθη διὰ »	1500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1550, τοῦ Μήτρου Θηβαίου, ἐνορία Ἀπόστολοι, ἔμβαδὸν πχ. 110, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	1100	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Γεωργίου Πηγαδίτου, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 300, μὲ πηγὰδι, λάκκον καὶ πατητῆρι, ἔκτιμήθη διὰ »	4500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Νέστορα Κουρουπιώτου, ἐνορία Ἀπόστολοι, ἔμβαδὸν πχ. 170, μὲ πηγὰδι, πατητῆρι καὶ πιθάρι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	2400	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1544, τοῦ Νικολῆ Σχοινᾶ, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 100, ἔκτιμήθη διὰ »	1800
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1551, τοῦ Σωτήρη Κάντζαλη, ἐνορία Ἀπόστολοι, ἔμβαδὸν πχ. 280, μὲ πηγὰδι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	2400	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1545, τῶν παίδων Ἀναγνώστου Σχοινᾶ, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 210, μὲ πηγὰδι, δύο λάκκους καὶ πατητῆρι, ἔκτιμήθη διὰ »	2700
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1552, τοῦ Ἀναστασίου Σιαμπάνη, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 150, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	1400	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1547, τοῦ Ἀντωνίου Βλάχου, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 300, μὲ πηγὰδι καὶ δύο πιθάρια, ἔκτιμήθη διὰ »	2000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1554, τοῦ Ἀναστασίου Κουλουργιώτου, ἐνορία Ἀπόστολοι, ἔμβαδὸν πχ. 400, μὲ πηγὰδι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τῶν παίδων Προκοπίου Λάσιου, ἐνορία Ἀπόστολοι, μὲ πηγὰδι, δύο λάκκους, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 240, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	2000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Σπύρου Κουβαργιώτου, ἐνορία Ἀπόστολοι, ἔμβαδὸν πχ. 310, μὲ πηγὰδι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1549, τοῦ Ἀντωνίου Μπακνανᾶ, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 176, μὲ πηγὰδι, δύο λάκκους καὶ πατητῆρι, ἔκτιμήθη διὰ »	3000
		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1548, τῶν παίδων Γεωργίου Ἀργίτη, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 220,	
γρ. 314.080		γρ. 339.330	

		γρ. 339.330	Μετεφέρθη . . γρ. 371.530
μέ πηγάδι καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1833, τοῦ Μάρκου Χασιώτου, ἐνορία Παπαντή, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 550, μέ πηγάδι καὶ μέ τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	6000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1534, τῶν παίδων Νικολῆ Μωραΐτου, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 320, μέ πηγάδι καὶ λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1532, τοῦ Θεοδώρου Ἀργίου, ἐνορία Παπαντή, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 140, μέ πηγάδι καὶ λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενὸς τῆς Καλῆς τοῦ Λαδᾶ, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 162, ἡμίκτιστον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	800	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1530, τοῦ Γιάννη Καραγιάννη, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 320, μέ πηγάδι καὶ 4 λάκκους, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3200
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1535, τοῦ Παναγῆ Κροντηρᾶ, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 352, μέ πηγάδι καὶ λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2100	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1531, τοῦ Σωτηρίου Κουτσογιάννη, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 240, μέ δύο πηγάδια, τρία πιθάρια καὶ λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1536, τοῦ Μήτρου Μωραΐτου, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 216, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	1500	Ἐλαιοτριβεῖον ὑπ' ἀριθ. 1528, τοῦ Σπυριδωνος Βλάχου, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 180, μέ πηγάδι, ἐξαιρουμένης τῆς μηχανῆς, ἐκτιμήθη διὰ »	3000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Μανώλη Παχούλη, ἐνορία Παπαντή, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 140, ἐκτιμήθη διὰ »	1600	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1529, τοῦ Γεωργίου Μπισσῆ, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 300, μέ πηγάδι καὶ πατητῆρι καὶ ἄπασαν τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	3700
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1537, τοῦ Μιχάλη Γκότη, ἐνορία Παπαντή, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 360, μέ πηγάδι, 4 λάκκους καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	5000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1527, τῶν παίδων τοῦ Φυλακτοῦ Μπαλακάκη, ἐνορία Παπαντή, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 380, μέ πηγάδι, δύο λάκκους καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1538, τοῦ Ἀναγνώστου Δασκαλάκη, ἐνορία Παπαντή, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 320, μέ πηγάδι καὶ λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ »	1500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1526, τοῦ Ἀναστασίου Ποριώτη, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 300, μέ πηγάδι, 2 λάκκους, πατητῆρι μέ τὸ πιθάρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3100
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1458, τοῦ Σπύρου Ἀμπάζη, ἐνορία Παπαντή, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 200, ἐκτιμήθη διὰ »	3500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1522, τοῦ Γεωργίου Ἡσαΐα, ἐνορία Ἀπόστολοι, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 400, ἐκτιμήθη διὰ »	65000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1459, τοῦ Γεωργίου Καραμανλῆ καὶ πενθερᾶς του Ἀγγελίνας, ἐνορία Παπαντή, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 240, μέ πηγάδι καὶ τρεῖς λάκκους, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	4500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1518, τοῦ Φίλιππῆ Κολιάτσου, ἐνορία Φίλιππος, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 400, μέ πηγάδι καὶ δύο λάκκους, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1460, τοῦ Κωνσταντῆ Ἀνδριώτου, ἐνορία Παπαντή, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 200, ἐκτιμήθη διὰ »	1200	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Χρήστου Μανδραβίλη, ἐνορία Φί-	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1454, τοῦ Σταμάτη Ψωμᾶ, ἐνορία Παπαντή, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 1600, μέ δύο πηγάδια, ἐκτιμήθη διὰ »	6000		
		γρ. 377.530	γρ. 467.530

	γρ. 467.530	Μετεφέρθη . . γρ. 570.739	
λιππος, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 300, με πηγάδι καὶ λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2000	740, με τρία πηγάδια, 4 πιθάρια, δύο λάκκους καὶ δύο πατητήρια καὶ ἐκκλησία, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης . . . »	20000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1517, τοῦ Ἀναστασίου Βήτσα Σαράτζη, ἐνορία Φίλιππος, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 260, με πηγάδι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2600	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1450, τοῦ Συμεὼν Γαλάτση, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 525, με πηγάδι λάκκον καὶ πιθάρι με πατητήρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης ἐκτιμήθη. »	7000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1516, τοῦ Σωτήρη Κούβελα, ἐνορία Φίλιππος, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 400, με πηγάδι καὶ πατητήρι, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	4500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1449, τοῦ Δημοτηρίου Σαλονιτίδη, ἐνορία Θωμᾶς ἐμβαδὸν πχ. 1300, με δύο πηγάδια, τρία πιθάρια, στέρνα καὶ πατητήρι, με ἐκκλησία καὶ ἀρχαιοότητες, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη . . . »	23000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1515, τοῦ Σωτηρίου Λάρδη, ἐνορία Φίλιππος, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 280, με πηγάδι, δύο λάκκους, πατητήρι καὶ πιθάρι, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1461, τοῦ Ἰωάννου Εὐσταθίου, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 872, με δύο πηγάδια, δύο λάκκους, ἐξ. πίθους, με πατητήρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης . . . »	12000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1513, τοῦ Μητροῦ Σταμέλου, ἐνορία Φίλιππος, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 170, με πηγάδι, δύο πιθάρια καὶ πατητήρι, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2200	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1462, τῶν παίδων Γεωργίου Βάρμπανου, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 1230, με δύο πηγάδια, ἓνα λάκκον, 4 πίθους καὶ στέρνα, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης διὰ . . . »	15000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1514, τοῦ Κωνσταντῆ Κροκιδᾶ, ἐνορία Φίλιππος, ἐμβαδὸν πχ. 576, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2400	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1463, τοῦ Ἀλύπη Καλογερά, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 650, με δύο πηγάδια, δύο πίθους καὶ πατητήρι με τὸ πιθάρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης . . . »	9500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1512, τοῦ Σπύρου Βούκρα, ἐνορία Φίλιππος ἐμβαδὸν πχ. 560 με πηγάδι δύο πατητήρια με πιθάρια, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	4000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1464, τοῦ Κωστάκη Λιανοσταφίδα, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 170, με πηγάδι, λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	6000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1466 τῶν παίδων Ἀλεξάνδρου Λογοθέτη, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 1602, με τρία πηγάδια, τρεῖς λάκκους καὶ στέρνα, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης ἐκτιμήθη διὰ . . . »	40009	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1465, τοῦ Βασιλείου Βενιζέλου, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 100, με ὅλην τὴν περιοχὴν του, με πηγάδι καὶ δύο λάκκους, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	10000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1448, τοῦ Ῥόκ, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 840, με δύο πηγάδια, τρεῖς λάκκους καὶ ὀλόκληρος ἡ περιοχὴ του, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	27000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1524, τοῦ Σιδέρη Σιαδᾶ, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 530, με ἀρχαιότητας, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	3500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1453, τοῦ Δημοτηρίου Γιαλιᾶ Χίου, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 480, με πηγάδι, λάκκον καὶ στέρνα, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	6000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1523, τοῦ Ἰωάννου Σέρου, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 530, με πηγάδι καὶ ὅλην τὴν περιοχὴν του ἐκτιμήθη διὰ . . . »	27000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1452, τοῦ Ἀθασίου Σορμπιοῦ, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 1200 με πηγάδι καὶ στέρνα καὶ με ἐκκλησία, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	10000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1521, τοῦ Δημοτηρίου Μπάμπαρη, ἐμβαδὸν πχ.	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1451, τοῦ Ματουκᾶ, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ.			
γρ. 570.739		γρ. 703.739	

γρ. 703.736		Μετεφέρθη . . γρ. 744.339	
480, με δύο πηγάδια, δύο λάκκους, δύο πατητήρια, ένορία Φίλιππος, εξαιρουμένης τῆς άκτίστου ύλης διά »	6000	Οἶκος ύπ' άριθ. 1634, τοῦ Γιάννη Κατσανδρῆ, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 246, με πηγάδι καὶ λάκκον καὶ με ὅλην τὴν περιοχὴν του »	5000
Οἶκος ύπ' άριθ. 1520, τῆς Μαρίας Χελιδονοῦς, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 80, με πηγάδι καὶ δύο λάκκους, εξαιρουμένης τῆς άκτίστου ύλης, εκτιμήθη διά »	1200	Οἶκος ύπ' άριθ. 1622, τοῦ Ἰωάννου Σοροκιάδου, με δύο μαγαζία, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 208, εκτιμήθη διά »	40000
Οἶκος ύπ' άριθ. 1519, τοῦ Νικολῆ Σταμέλου, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 330, με πηγάδι καὶ λάκκον, εξαιρουμένης τῆς άκτίστου ύλης, εκτιμήθη διά »	4500	Οἶκος ύπ' άριθ. 1510, τοῦ Χατζῆ Νικόλα Βούκρα, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 432, με πηγάδι, 4 πιθάρια καὶ πατητήρι καὶ με ὅλην τὴν περιοχὴν του, εξαιρουμένης τῆς άκτίστου ύλης, εκτιμήθη διά »	7500
Οἶκος άριθ. 1498, τοῦ Νικολῆ Τσόκλη, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 165, με πηγάδι, τρεῖς λάκκους καὶ πατητήρι με τὸ πιθάρι, εξαιρουμένης τῆς άκτίστου ύλης . . . »	3500	Οἶκος ύπ' άριθ. 1509, τοῦ Γιάννη Μωραΐτου, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 592, με πηγάδι, εξαιρουμένης τῆς άκτίστου ύλης, εκτιμήθη διά »	3000
Οἶκος ύπ' άριθ. μηδενός, τοῦ Σταμάτη Παργηνοῦ, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 50, εκτιμήθη διά »	2500	Οἶκος ύπ' άριθ. 1507, 8, τοῦ Σταύρου Βούκρα, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 336, με πηγάδι, 5 πιθάρια καὶ πατητήρι, εξαιρουμένης τῆς άκτίστου ύλης, εκτιμήθη διά »	5500
Οἶκος ύπ' άριθ. μηδενός, τοῦ Γιαννάκου Μυτιληναίου, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 224, με πηγάδι, εξαιρουμένης τῆς άκτίστου ύλης, εκτιμήθη διά »	1900	Οἶκος ύπ' άριθ. 1506, τοῦ Παυλῆ Κιμονιώτου, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 290, με πηγάδι, λάκκον καὶ πατητήρι καὶ με τὸ μαγαζί, εκτιμήθη διά »	4000
Οἶκος ύπ' άριθ. 1497, τοῦ Παναγῆ Ρέντα, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 524, με πηγάδι, λάκκον καὶ πατητήρι, εξαιρουμένης τῆς άκτίστου ύλης, εκτιμήθη διά . . . »	7000	Οἶκος ύπ' άριθ. 1504, τῶν παιδων Δημητρίου Καρύδη, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 528, με πηγάδι, λάκκον καὶ πατητήρι με τὸ πιθάρι, εξαιρουμένης τῆς άκτίστου ύλης, εκτιμήθη διά »	6250
Οἶκος ύπ' άριθ. μηδενός, τοῦ Γεωργίου Βασιλείου, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 80, εκτιμήθη διά »	2500	Οἶκος ύπ' άριθ. 1503, τοῦ Παπᾶ Λάμπρου, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 252, με πηγάδι καὶ πατητήρι, εξαιρουμένης τῆς άκτίστου ύλης, εκτιμήθη διά »	3000
Οἶκος ύπ' άριθ. 1619, τοῦ Νικολῆ Γιαννιώτη, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 416, με πηγάδι, εξαιρουμένης τῆς άκτίστου ύλης, εκτιμήθη διά »	2000	Οἶκος ύπ' άριθ. 1501, τοῦ Σωτήρη Χτενᾶ, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 140, με πατητήρι καὶ πιθάρι, εκτιμήθη διά »	5300
Οἶκος ύπ' άριθ. μηδενός, τοῦ Μήτρου Λαμπήρη, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 360, εκτιμήθη διά »	3500	Οἶκος ύπ' άριθ. 1300, τοῦ Σπύρου Χτενᾶ, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 520, με πηγάδι, δύο λάκκους, δύο πατητήρια καὶ πιθάρια, εκτιμήθη διά »	11000
Οἶκος ύπ' άριθ. 1640, τοῦ Νικολῆ Λαμπήρη, ένορία Φίλιππος, τὸ έμβαδόν πχ. 2307, με πηγάδι, λάκκον καὶ στέρνα, εκτιμήθη διά . . . »	4000		
Οἶκος ύπ' άριθ. 1621, τοῦ Γιαννάκου Βούκρα, ένορία Φίλιππος, έμβαδόν πχ. 400, εξαιρουμένης τῆς άκτίστου ύλης καὶ ὅλον τὸ άνοιχτὸν περιτοίχισμα τοῦ παλαιοελαιωτρι- θείου, εκτιμήθη διά »	2000		
γρ. 744.339		γρ. 834.889	

γρ. 834.889		Μετεφέρθη . . γρ. 957.889	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1499, τοῦ Σπύρου Παπποῦ, ἐνορία Φίλιππος, ἐμβαδὸν πχ. 324, με πηγάδι καὶ τρία πιθάρια, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1485, τοῦ Νικολῆ Ρουσάκη, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 200, με πηγάδι, τρεῖς πίθους καὶ πατητῆρι με τὸ πιθάρι του καὶ με ἐργαστήρι, ἐκτιμήθη διὰ »	10000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1496, τῶν παίδων Κωνσταντῆ Πιττάκη, ἐνορία Φίλιππος, ἐμβαδὸν πχ. 340, με πηγάδι, λάκκον, πατητῆρι καὶ πιθάρι, ἐκτιμήθη διὰ »	6000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1483, 84, με Ἐργαστήρι, τοῦ Γεωργάκη Καλαποδᾶ, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 240, με λάκκον, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	11000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1494, τοῦ Σπύρου Χατζῆ Γκιλάκη, ἐνορία Φίλιππος, ἐμβαδὸν πχ. 570, με πηγάδι, πατητῆρια δύο καὶ πιθάρι, ἐκτιμήθη διὰ »	23000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1480, με Ἐργαστήρι, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 240, με πηγάδι καὶ πιθάρι, τοῦ Ἰωάννη Καλαποδᾶ, ἐκτιμήθη διὰ »	11000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1495, τοῦ Νικολῆ Κοκκόση, ἐνορία Φίλιππος, ἐμβαδὸν πχ. 422, με πηγάδι, τρία πιθάρια καὶ πατητῆρι με τὸ πιθάρι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης »	9000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1481, τῶν παίδων Συμεὼν Ζαχαρίτσα, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 350, με πηγάδι, με τοῦ Ἐλαιοτριβεῖου τὴν οἰκοδομὴν καὶ με τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	13000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1492, τοῦ Κωνσταντῆ Στρέφη, ἐνορία Φίλιππος, ἐμβαδὸν πχ. 590, με πηγάδι καὶ 4 πιθάρια, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1482, τοῦ Νικολῆ Μπόρσα, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 285, με πηγάδι, λάκκον καὶ πατητῆρι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	4500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1493, τοῦ Νικολάου Καζαντζῆ, ἐνορία Φίλιππος, ἐμβαδὸν πχ. 403, με πηγάδι, τρεῖς λάκκους καὶ πατητῆρι με τὸ πιθάρι, καὶ ἀρχαιότηας »	11000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1478, 79, τοῦ Χατζῆ Δημητρίου Φραγκογιάννη, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 240, με πηγάδι, πέντε πιθάρια καὶ με ἐργαστήριον »	13000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1491, τοῦ Γιάννη Καζαντζῆ, με μαγαζὶ ὑπ' ἀριθ. 1490, ἐνορία Φίλιππος, ἐμβαδὸν πχ. 450, με δύο πηγάδια, λάκκον καὶ πατητῆρι με πιθάρι, ἐκτιμήθη διὰ »	12000	Ἐργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 1477, τοῦ Βαρθολομῆ Μερτροῦ, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 70, ἐκτιμήθη διὰ »	3000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1489, τοῦ Δημητρίου Τυροπούλου, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 456, με πηγάδι, λάκκον, δύο πιθάρια καὶ πατητῆρι, ἐκτιμήθη διὰ »	14000	Οἶκος με Ἐργαστήρι, ὑπ' ἀριθ. 1475, τοῦ Σπύρου Κιαμπρέ, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 60, ἐκτιμήθη διὰ »	4000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1488, τοῦ Στάμου Ἀνδριανοῦ, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν 350, με πηγάδι, τρεῖς λάκκους καὶ πατητῆρι, ἐκτιμήθη διὰ »	11000	Οἶκος με Ἐργαστήρι, ὑπ' ἀριθ. 1470, τοῦ Σπυρίδωνος Πατούσα, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 60, ἐκτιμήθη διὰ »	6000
Οἶκος με Ἐργαστήρι, ὑπ' ἀριθ. 1486, τοῦ Θεοδωρῆ Κουτσούκα, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 250, με πηγάδι καὶ λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ »	31000	Ἐργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 1474, τοῦ Καρακαντούση Σημηκτσῆ, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 35, ἐκτιμήθη διὰ »	1200
γρ. 957.889		Ἐργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 1472, τοῦ Λουκᾶ Θηβαίου, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 50, ἐκτιμήθη διὰ »	2000
		Ἐργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 1471, τοῦ Σπύρου Καζαντσή, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 25, ἐκτιμήθη διὰ »	800
		γρ. 1.037.389	

	γρ. 1.037.389	Μετεφέρθη . . γρ. 1.117.889	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1468, τοῦ Θωμᾶ Λατίνου, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 252, με πηγᾶδι καὶ δύο λάκκους καὶ με τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	10000	Νέου Γιόρκ τῆς Ἀμερικῆς, ἔμεινε ἀνεκτίμητον. Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Τουσούνη Βαρμπέρη, ἐνορία Παπαντῆ, ἐμβαδὸν πχ. 120, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	1500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1467 τοῦ Λουκᾶ Τσήτσιγκα, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 260, με πηγᾶδι καὶ τρία πιθάρια, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	6700	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1455, τοῦ Κωνσταντίνου Βέλίου, ἐνορία Ἀπόστολοι, ἐμβαδὸν πχ. 748, με πηγᾶδι καὶ με τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ »	25000
Οἶκος με Ἐργαστήριον ὑπ' ἀριθ. 1440, τοῦ Κωνσταντίνου Θεοχάρη Ὑδραίου, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 80, ἐκτιμήθη διὰ »	4000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1456, τοῦ Σωτήρη Πολκοβνίκου, ἐνορία Παπαντῆ, ἐμβαδὸν πχ. 130 ἐκτιμήθη διὰ »	4500
Οἶκος με Ἐργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 1441, τοῦ Κυριακοῦ Χορροβίτη καὶ Ἀναστασίου Μάρα, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 84, ἐκτιμήθη διὰ »	6000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1457, τοῦ Πετράκη Συμωναίου, ἐνορία Παπαντῆ, ἐμβαδὸν πχ. 112 ἐκτιμήθη διὰ »	4000
Οἶκος με Ἐργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 1442, τῶν ἰδίων ἀνωτέρω, ἐνορία Ἀσώματος, ἐμβαδὸν πχ. 30, ἐκτιμήθη διὰ »	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1413 τοῦ Χρηστάκη Νικολαΐδου, διαφιλονικούμενος μετὰ τοῦ Χριστοδοῦλου Παππασίμου. Ἐνορία Παπαντῆ, ἐμβαδὸν πχ. 435, με πηγᾶδι καὶ λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	7000
Ἐργαστήρι με ἀνώγειον ἀτελές, ἄνευ ἀριθμοῦ, τοῦ Νικολάου Ζαχαρίτσα, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 30, ἐκτιμήθη διὰ »	9500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός τοῦ Ἀντωνίου Καζαντση, ἐνορία Παπαντῆ, ἐμβαδὸν 120 πχ. ἐκτιμήθη διὰ »	1200
Φοῦρνος ὑπ' ἀριθ. 1443, τοῦ Γκέγκα Παντελῆ, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 135, ἐκτιμήθη διὰ »	4500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τῶν παίδων Μήτρου Κοκκίνη, ἐνορία Παπαντῆ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 100 ἐκτιμήθη διὰ »	1000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1446, τοῦ Ἀναστασίου Μισηροῦ, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 435, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	12500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1415, τοῦ Ἐπισκόπου Σαμουήλ πρώην Ἐλασσῶνος, ἐνορία Παπαντῆ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 485, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	10000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Καφεϊτῆ Βασιλείου Αἰθαλιώτου, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 280, ἐκτιμήθη διὰ »	4500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1417, τοῦ Κοκκίδη διδασκάλου, ἐνορία Παπαντῆ, ἐμβαδὸν πχ. 485, με πηγᾶδι καὶ δύο λάκκους, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	8000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1447, τοῦ Ἰωάννου Χριστοπούλου, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 680, με δύο πηγᾶδια, δύο λάκκους, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	15000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1414, τοῦ Ἀναστασίου Στήρη, ἐνορία Παπαντῆ, ἐμβαδὸν πχ. 225, ἐκτιμήθη διὰ »	1500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1422, τοῦ Ἰωάννου Σοροκιάδου, ἐνορία Θωμᾶς, ἐμβαδὸν πχ. 1110, με πηγᾶδι, τρεῖς λάκκους καὶ στέρνα, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης καὶ ὅλων τῶν τοίχων, μενόντων αἱ δύο μόνον κάμεραι καὶ τὸ μαγειρεῖον »	5800	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός τοῦ Κωνσταντίνου Φιλαλήθη, ἐνορία Παπαντῆ, ἐμβαδὸν πχ. 880, με δύο πηγᾶδια, τέσσαρες λάκκους,	
Ἀκαδημία. Ἀποκατάστημα Φιλολογικὸν τῆς ἀδελφότητος τοῦ			
γρ. 1.117.889		γρ. 1.181.589	

γρ. 1.181.589		Μετεφέρθη . . γρ. 1.429.289	
ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης		τῆς ἔμβαδὸν πχ. 462, μὲ πηγᾶδι,	
ἐκτιμήθη διὰ »	80000	δύο λάκκους καὶ μὲ τὴν περιοχὴν	
Ἐργαστῆρι μὲ ἀνώγειον ἀτελές,		του ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου	
ἄνευ ἀριθμοῦ, τοῦ Ἀντωνίου Τη-		ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3800
νιακοῦ, ἐνορία Παπαντῆ, ἔμβαδὸν		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1408, τοῦ Στε-	
πχ. 93, ἐκτιμήθη διὰ »	4000	φάνου Φιλίππιδι, ἐνορία Μα-	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1420, τοῦ		γκούτης, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 176,	
Καπετὰν Κωνσταντίνου Θεοχάρη		ἐκτιμήθη διὰ »	3000
Ὑδραίου, ἐνορία Παπαντῆ, ἔμβα-		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1409, τῶν παί-	
δὸν πχ. 500, ἐκτιμήθη διὰ »	35000	δων Παππασπύρου Μινιγοῦ, ἐνο-	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενὸς τοῦ		ρία Μαγκούτης τὸ ἔμβαδὸν πχ.	
Σπύρου Ἀγιομαυρίτου, ἐνορία Θω-		112, μὲ πηγᾶδι, ἐκτιμήθη διὰ »	2500
μᾶς, ἔμβαδὸν πχ. 350, μὲ πηγᾶ-		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ	
δι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης		Μιχάλη Βονοπάρτη, ἐνορία Μα-	
ἐκτιμήθη διὰ »	3200	γκούτης, ἔμβαδὸν πχ. 235, μὲ πη-	
Ἐργαστῆρι ὑπ' ἀριθ. 1439, τοῦ		γᾶδι καὶ δύο λάκκους, ἔξαιρουμέ-	
Κώνστα Κογιμοτση, ἐνορία Ἀσώ-		νης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη	
ματος, ἔμβαδὸν πχ. 40, ἐκτιμήθη διὰ	»	διὰ »	2250
Ἐργαστῆρι Καφφενεῖον ὑπ' ἀριθ.		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1407, τοῦ	
1436, 38, τοῦ Ἀθανασίου Ἀθα-		Γιαννάκη Κωνσταντινάκη, ἐνορία	
γιανοῦ καὶ Σωτηρίου Φώτιου, ἐνο-		Μαγκούτης, ἔμβαδὸν πχ. 240, μὲ	
ρία Μεγάλῃ Παναγιά, ἔμβαδὸν πχ.		λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ »	4000
160, ἐκτιμήθη διὰ »	11000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ	
Ἐργαστῆρι ὑπ' ἀριθ. 1435, τοῦ		Γεωργίου Σαμιώτου, ἐνορία Μα-	
Καπετὰν Σωτήρη Πολκοβνίκου,		γκούτης, ἔμβαδὸν πχ. 80, ἐκτιμήθη	
ἐνορία Μεγάλῃ Παναγιά, ἔμβαδὸν		διὰ »	1500
πχ. 70, ἐκτιμήθη διὰ »	1500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ	
Ἐργαστῆρι ὑπ' ἀριθ. μηδενός,		Σπύρου Ποργιώτου, ἐνορία Μα-	
τοῦ Γιαννάκου Τουτουνητση, ἐνορία		γκούτης, ἔμβαδὸν πχ. 350, μὲ πη-	
Μεγάλῃ Παναγιά, ἔμβαδὸν πχ. 81,		γᾶδι καὶ λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ »	3500
ἐκτιμήθη διὰ »	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1381, τῶν παί-	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ		δων Καραγιάννου, ἐνορία Κατη-	
Bell, Ἀγγλου, ἐνορία Κατηφόρης,		φόρης, ἔμβαδὸν πχ. 225, ἔξαιρου-	
ἔμβαδὸν πχ. 470, ἔξαιρουμένου		μένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη	
τοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἐδάφους, τὸ		διὰ »	3500
ὅποσον κατεπατήθη ἀπ' αὐτόν,		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1379, τοῦ	
ἐκτιμήθη διὰ »	60000	Γεωργάκη Κοριλιᾶ, ἐνορία Κατη-	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ		φόρης, ἔμβαδὸν πχ. 150, ἔξαιρου-	
Ἀναστασίου Βαλάνου, ἐνορία		μένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη	
Μαγκούτης, ἔμβαδὸν πχ. 275,		διὰ »	2500
ἐκτιμήθη διὰ »	6000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τῶν	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1412, τοῦ Κων-		παίδων τοῦ Ἀθανασίου Θαλασ-	
σταντίνου Βρετοῦ, ἐνορία Μαγ-		σινοῦ, ἐνορία Ῥαγκαβᾶς, τὸ ἔμβα-	
κούτης, ἔμβαδὸν πχ. 160, μὲ πη-		δὸν πχ. 70, μὲ πηγᾶδι, ἔξαιρου-	
γᾶδι καὶ λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ »	4500	μένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1411, τοῦ		διὰ »	1500
Schaubert, καὶ Κλεάνθους, ἐνο-		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1378, τῆς Χα-	
ρία Μαγκούτης, ἔμβαδὸν πχ. 1000,		τσίνας Λεβίνας, ἐνορία Ῥαγκαβᾶς,	
μὲ δύο πηγᾶδια, δέκα λάκκους καὶ		τὸ ἔμβαδὸν πχ. 470, μὲ πηγᾶδι,	
πιθάρια, ἐκτιμήθη διὰ »	40000	ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης,	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1416, τῆς Χα-		ἐκτιμήθη διὰ »	2500
τσίνας Λούκενας, ἐνορία Μαγκού-			
γρ. 1.429.289		γρ. 1.459.839	

	γρ. 1.459.839	Μετεφέρθη . . γρ. 1.492.589	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1377, τῆς Ἑλε- νίστας τοῦ Πάλλη, ἐνορία Ῥαγκα- βᾶς, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 120, ἐκτιμήθη διὰ »	1200	τρεῖς λάκκους, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκ- τίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1376, τοῦ Μαστροκώστα Κουγιομιστῆ, ἐνο- ρία Ῥαγκαβᾶς, ἔμβαδὸν πχ. 704, μὲ πηγάδι, 4 λάκκους, καὶ στέρνα ὕδατος, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	5500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1359, τοῦ Γεωρ- γίου Σκορδαῖ, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 220, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, μὲ πηγάδι καὶ λάκ- κον, ἐκτιμήθη διὰ »	2300
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1385, Ἰωάννου Τσίγγρη, ἐνορία Ῥαγκαβᾶ, ἔμβα- δὸν πχ. 350, μὲ πηγάδι, δύο στέ- ρνας ταμπάκινας, ἐκτιμήθη διὰ . . »	6250	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1360, τοῦ Ἀθα- νασίου Σήρμενα, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 220, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . »	2500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1375, τοῦ Τσανῆ Ζορμπᾶ, ἐνορία Ῥαγκαβᾶς, ἔμβαδὸν πχ. 110, ἐκτιμήθη διὰ . . »	1300	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1361, τῆς Σο- φίας Ρούσου, ἐνορία Κανδήλη, ἔμ- βαδὸν πχ. 300, μὲ λάκκον, ἐξαι- ρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτι- μήθη διὰ »	2500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1374, τοῦ Ζανῆ Τσάρπη, Τηνιακοῦ, ἐνορία Ῥαγ- καβᾶς, ἔμβαδὸν πχ. 72, ἐκτιμήθη διὰ »	1000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1355, τοῦ Σι- δέρη Μπέλμπα, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 720, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . »	2500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1373, τοῦ Πα- ναγιώτου Ῥοδίου, ἐνορία Ῥαγ- καβᾶς, ἔμβαδὸν πχ. 380, μὲ πηγά- δι, καὶ τρεῖς λάκκους, ἐξαιρουμέ- νης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1356, τοῦ Σπύ- ρου Ντέντε, ἐνορία Κανδήλη, ἔμ- βαδὸν 1150, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. . . τοῦ Ἰωάν- νου Σκλᾶ, ἐνορία Ῥαγκαβᾶς, ἔμ- βαδὸν πχ. 180, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	1500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1353, τοῦ Σι- δέρη Κήρτση, ἐνορία Κανδήλη, ἔμ- βαδὸν πχ. 400, μὲ πατητῆρι ἐκτι- μήθη διὰ »	2000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1362, τοῦ Γεωρ- γίου Σμυρναίου, ἐνορία Ῥαγ- καβᾶς, ἔμβαδὸν πχ. 586, μὲ πη- γάδι, καὶ δύο λάκκους, καὶ μὲ μίαν πέτραν ἀρχαιότητος, μὲ χαρακτη- ρες, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	6500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1354, τῆς χη- ρευούσης Γεωργάκενας Σήρμενας, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 320, μὲ πηγάδι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτί- στου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2250
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1358, τοῦ Συ- μεὼν Κλέη, ἐνορία Ῥαγκαβᾶς, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 110, μὲ λάκκον καὶ μὲ τὴν περιοχὴν του, ἐξαιρουμέ- νης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1300, τοῦ Γεωρ- γάκη Καζαντῆ, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 160, ἐκτιμήθη διὰ . . »	10000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Ἀθανασίου Σπύρου Λαλαούνη, ἐνο- ρία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 465, μὲ πηγάδι, δύο λάκκους, πατητῆρι, ἐξαι- ρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτι- μήθη διὰ »	6000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1296, 97, τῆς Μήτρενας Κιούσενας, ἐνορία Καν- δήλη, ἔμβαδὸν πχ. 360, μὲ πηγάδι, δύο λάκκους καὶ πατητῆρι, ἐξαι- ρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης ἐκτι- μήθη διὰ »	4250
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1357, τῆς χήρας τοῦ Αὐγερινοῦ, ἐνορία Κανδήλη, μὲ		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1299, τοῦ Στά- μου Τζημπίδη, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 200 μὲ λάκκον καὶ τὴν περιοχὴν του, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	3250
	γρ. 1.495.589	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1303, μὲ ἐργα- στῆρι, τοῦ Φωτίου Γεωργιάδου, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 1052, μὲ πηγάδι, δύο λάκκους καὶ στέρ- ναν, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης ἐκτιμήθη διὰ »	13000
		γρ. 1.546.139	

γρ. 1.546.139		Μετεφέρθη . . γρ. 1.578,939	
Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 1304, τοῦ Χρήστου Δουφικτῆ, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 60, ἐκτιμήθη διὰ	» 1300	καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	4000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Ἀντώνη τοῦ Μουφτῆ, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 160 ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης ἐκτιμήθη διὰ	» 1000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1272, τοῦ Σιδέρη Σπαντίδου, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 400, με πηγάδι, λάκκον καὶ πατητῆρι καὶ με ἀρχαιοτήτας, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2250
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Μανθθαίου Παππασταμάτη, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 230, με πηγάδι, λάκκον καὶ πατητῆρι ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης ἐκτιμήθη διὰ	» 4500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1273, 74, τοῦ Ἀθανασίου Μπόστα, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 385, με πηγάδι, πατητῆρι καὶ πιθάρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	3500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1320, τοῦ Νικολῆ Βόγλη, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 290, με πηγάδι, λάκκους δύο καὶ δύο πίθους, με πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	5500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1273, τοῦ Γιάννη Τσότη, ἐνορία Κανδήλη, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 432, με λάκκον καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	3700
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1316, τοῦ Παναγιώτου Μυλωνᾶ, με ἐργαστῆρι, ἐνορία Κοντίτο, ἐμβαδὸν πχ. 200, με λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1276, τῶν Ἀδελφῶν Γεωργάκη καὶ Ἀναστασίου Τοτόμη, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 600, με πηγάδι, πατητῆρι, καὶ λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	4000
Οἶκος με ἐργαστῆρι ὑπ' ἀριθ. 1317, τοῦ Λεόνη Ἀνδρέα, ἐνορία Κοντίτο ἐμβαδὸν πχ. 250, με πηγάδι καὶ λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	4500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Λάμπρου Τοτόμη καὶ ἀδελφῶν, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 576, με πηγάδι, δύο λάκκους καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	3000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1302, τοῦ Ἀντωνίου Κουκάκη, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 180, με ἐργαστῆρι κάτωθεν, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	5000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Σπύρου Τοτόμη καὶ Σιδέρη, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν 576, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1301, τῆς χειρουργοῦσης Μαργιοῦς, τοῦ Φυλακτοῦ Ταμπάκη, με πηγάδι καὶ λάκκον, ἐνορία Κοντίτο, ἐμβαδὸν 280, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τῶν παιδῶν Διονυσίου Σαρδελᾶ, ἐνορία Κανδήλη, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 520, με λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	4000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1298, τῶν παίδων Σιδέρη καὶ Ἀθανασίου Μωραΐτου, ἐνορία Κοντίτο, ἐμβαδὸν πχ. 704, με πηγάδι καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	4000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1277, 78, τῶν παιδῶν Κόλια Μπέλμπα, ἐνορία Κανδήλη, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 675, με πηγάδι, ὅκτὼ λάκκους καὶ με τὴν περιοχὴν του, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	6000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1295, τοῦ Γεωργίου, Τζιμπίδη, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 290, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	3000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1293, τοῦ Νικολῆ Βούσιοιλα, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 320 με πηγάδι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1294, τοῦ Λινάρδου Λάρυγκα, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 580, με δύο πηγάδια		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Κόλια Κουλουργιώτου, ἐνορία Καν-	
γρ. 1.578.939		γρ. 1.613.889	

	γρ. 1.613.889	Μετεφέρθη : γρ. 1.647.039	
δήλη, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 140, με πηγάδι καὶ λάκκον, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1339, τῶν παίδων Μήτρον Πούλου, ἑνορία Κανδήλη, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 370, με πηγάδι καὶ λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ . . »	4500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1321, τοῦ Ἀναστασίου Μανταδάκη, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 140, με πατητήρι, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1340, τοῦ Χρήστου Ντάβαρη, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 1120, με πηγάδι καὶ λάκκον, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	5000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Κώνστα Μέγκαση, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 520, με πατητήρι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1335, τῶν παίδων Ἀργυροῦ Μπαϊρακτάρη, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 520, με λάκκον, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	3000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1352, τοῦ Σπύρου Χελιώτου, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν 1020, με πηγάδι, πιθάρι καὶ λάκκον, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	4500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1336, τοῦ Νικολάου Σκαβάνγκιου, ἑνορία Κανδήλη, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 1600, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	3000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1351, τοῦ Κόλια Μπάκου, με γαμβρόν του Πανούσην Κουλουργιώτην, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 560, με πηγάδι, δύο λάκκους καὶ δύο πιθάρια, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	5000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός τοῦ Σταύρου Ἀργύρη, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 440, ἐκτιμήθη διὰ . . »	2250
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1330, τοῦ Σταμάτη Τρακάδα, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 452, με πηγάδι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	3000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1334, τοῦ Ἀναγνώστου Πέτρου Θεοδωρῆ, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 542, με πηγάδι καὶ λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ . . »	4250
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1349, τοῦ Σπύρου Σαρδελά, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 396, με πατητήρι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2750	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1333, τοῦ Γεωργάκη Κράνιου, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 420, με πηγάδι καὶ λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	4500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1348, τοῦ Μήτρον Καραλιώτου, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν 440, με λάκκον καὶ πατητήρι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1332, τοῦ Πέτρου Τζίγρη, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 774, με δύο λάκκους καὶ πατητήρι, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	5000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Μήτρον Τριανταφύλλου, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν 520, με δύο λάκκους, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1331, τῶν παίδων Φυλακτοῦ Βιστούρα, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 450, με δύο πηγάδια, ἓνα λάκκον καὶ πατητήρι, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	4500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1338, τοῦ Σωτήρη Μπαϊρακτάρη, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 360, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1330, τοῦ Ἀθανασίου Βοτσάρη, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 644, ἐκτιμήθη διὰ . . »	6500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1337, τοῦ Σωτήρι Ἀγαπίου, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 880, με πηγάδι, δύο λάκκους, πατητήρι με τὸ πιθάρι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	4400	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1327, τοῦ Ἀθανασίου Μαντάδη, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 646, με πηγάδι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	4000
	γρ. 1.647.039	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1328, τοῦ Ἀνδρίκου Μαντάδη, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 646, ἐκτιμήθη διὰ . . »	3000
		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1329, τοῦ Παναγιώτου Ἀργύρη, ἑνορία Καν-	
		γρ. 1.696.539	

γρ. 1.696.539		Μετεφέρθη . . γρ. 1.734.239	
δῆλη, ἔμβαδὸν πχ. 620, με πηγᾶδι, λάκκον καὶ πατητῆρι, ἐκτιμήθη διὰ »	4000	μέτης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1326, τοῦ Γεωργάκη γαμβροῦ τοῦ Κινάτου, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 400, ἐκτιμήθη διὰ »	2200	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1291,92, τῶν παίδων Σπύρου Χοϊμπόη, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 592, με πηγᾶδι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	5000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1325, τῆς χηρενούσης Κόλιενας Στουραίτενας, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν 200, με πηγᾶδι καὶ λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ »	3000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1290, τοῦ Γεωργάκη καὶ Μήτρου Κωνσταντίνου Τοτόμη, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 475, με πηγᾶδι, ἐκτιμήθη διὰ »	5000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1323, 24, τοῦ Σωτήρη Μπισμπιρίκου, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 380, με πηγᾶδι καὶ λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ »	3100	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1279,80,81, τῶν παίδων Γιάννη Μάρκου, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 1548, με λάκκον καὶ $\frac{1}{2}$ πηγᾶδι, ἐκτιμήθη διὰ »	6000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1347, τοῦ Γιάννη Σκουρῆ, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 50, ἐκτιμήθη διὰ »	1000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1287, τοῦ Μήτρου Κουτσούρη, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 400, με μισὸ πηγᾶδι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	4000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1346, τοῦ Ἀθανασίου Σκουρῆ, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 325, με πηγᾶδι καὶ λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2700	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1288, τοῦ Θεοδώρου Χασιώτου, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 340, με πηγᾶδι, ἐκτιμήθη διὰ »	3500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1345, τῆς Πανούσενας Τσίενας, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 1144, με λάκκον καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	5000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1285,86, τοῦ Σιδέρη Κουτσοῦρη, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 450, με πατητῆρι καὶ πιθάρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	6000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1344, τοῦ Γιάννη Στεφανιώτου, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 510, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1282,84, τῶν παίδων Σταμάτη Γκοτσᾶ, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 2240, με πηγᾶδι καὶ λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	5500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1343, τοῦ Ἀντωνίου Μαρίνη, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 990, με λάκκον καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	7000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τῶν παίδων Γεωργάκη Ξηροταγάρου, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 660, με πηγᾶδι, ἐκτιμήθη διὰ »	2750
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1341, τῶν παίδων Νικολῆ Κούδη, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 400, με λάκκον καὶ πατητῆρι, ἐκτιμήθη διὰ »	3000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1250 τοῦ Γεωργίου Μάρκου, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 100, ἐκτιμήθη διὰ »	1000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1342, τῆς Γιάννενας Μανταδάκενας χηρενούσης, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 280, ἐκτιμήθη διὰ »	2200	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1254, τοῦ Κόλια Φορτούνα με γαμπρόν του, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 500, ἐκτιμήθη διὰ »	7000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1322, τῶν παίδων Σωτήρη Βαλμᾶ, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 200, με πηγᾶδι καὶ τρεῖς λάκκους, ἐκτιμήθη διὰ »	2500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1259,60, τοῦ Γεωργάκη Ξηροταγάρου, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 620, με πηγᾶδι, τρία πιθάρια καὶ πατητῆρι, ἐκτιμήθη διὰ »	7000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1289, τοῦ Γεωργάκη Σπαντίδου, ἐνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 516, με δύο λάκκους καὶ με ἓνα πιθάρι, ἐξαιρου-			
γρ. 1.734.239		γρ. 1.789.489	

γρ. 1.789.489		Μετεφέρθη . . γρ. 1.827.789	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1262, τῆς Παναγιώτενας Χασιώτενας καὶ τῆς θυγατρὸς τῆς Ἐπιστήμης, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 310, με πατητῆρι, ἑξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1306, τοῦ Κωνσταντίνου Καρταλᾶ, με Φιλιππὴν γυναικάδελφόν του, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 504, με πηγᾶδι, ἐκτιμήθη διὰ »	3000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1271, τῶν παίδων Μήτρου Χοϊμπόη, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν 364, με λάκκον καὶ πατητῆρι, ἑξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Σάββα Δεμερτζῆ, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 100, ἑξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	1300
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1270, τῶν παίδων Γεωργάκη Κούβελα, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 235, ἐκτιμήθη μιὰ »	3000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1308, τοῦ Μήτρου Τοτόμη, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 290, με πηγᾶδι, δύο λάκκους καὶ πατητῆρι, ἐκτιμήθη διὰ »	3300
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1269, τοῦ Νικολῆ Κροκιδᾶ, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 550, με πηγᾶδι, λάκκον καὶ πιθάρι, ἑξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1263, τῶν παίδων Διονυσίου Σαρδελᾶ, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 225, πατητῆρι με τὸ πιθάρι, ἑξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1268, τοῦ Μήτρου Μωραΐτου, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 480, με πηγᾶδι, πατητῆρι καὶ πιθάρι, ἐκτιμήθη διὰ »	4500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1261, παίδων Γρηγόρη Φητσάνη, καὶ τῆς μητρὸς του, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 290, με πηγᾶδι, δύο λάκκους καὶ πατητῆρι με τὸ πιθάρι, ἑξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1267, τοῦ Θεοδωρῆ Χοϊμπόη, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 405, με πηγᾶδι καὶ πατητῆρι, ἑξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3800	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1258, τῆς Χρήστενας Κροκιδοῦς, ἑνορία Κανδήλη, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 126, με δύο λάκκους, ἐκτιμήθη διὰ »	1500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1266, τοῦ Σπύρου Τοτόμη, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 150, με λάκκον καὶ πατητῆρι, ἑξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1257, τοῦ Γιάννη Κροκιδᾶ, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν 140, με πηγᾶδι, ἐκτιμήθη διὰ »	3000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1265, τοῦ Μήτρου Χασιώτου, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 240, με λάκκον, πατητῆρι καὶ πιθάρι, ἐκτιμήθη διὰ »	2500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1256 τοῦ Γιάννη Κούβελα καὶ τῆς μητρὸς του, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 270, με πατητῆρι, ἑξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2800
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Σταύρου Καπανδριώτου, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 100, ἐκτιμήθη διὰ »	1400	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1255, τοῦ Κώστα Κούβελα, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 290, με λάκκον, πατητῆρι καὶ πιθάρι, ἐκτιμήθη διὰ »	5500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1264, τοῦ Χρήστου Καστριώτου, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 100, ἐκτιμήθη διὰ »	1600	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1251, τοῦ Γεωργίου Κήμπεζα, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 352, με πατητῆρι καὶ πιθάρι, ἑξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1309, τοῦ Γεωργίου Σωτηρίου, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 120 ἐκτιμήθη διὰ »	5500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1252, τοῦ Σπύρου καὶ Μήτρου Δοντᾶ, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 560, με δύο πατητῆρια καὶ πηγᾶδι καὶ πιθάρι, ἐκτιμήθη διὰ »	5000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1307, τοῦ Στάμου Λιόρη, ἑνορία Κανδήλη, ἔμβαδὸν πχ. 420, ἐκτιμήθη διὰ »	4000		
γρ. 1.827.789		γρ. 1.861.189	

	γρ. 1.861.189	Μετεφέρθη . . γρ. 1.904.439	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1273, τῶν παίδων Μήτρου Πάλης, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 280, ἐκτιμήθη διὰ »	2200	ἐμβαδὸν πχ. 374, με ξηροπήγαδον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1230, 31, 32, τῶν παίδων Γιάννη Σαρδελᾶ, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 484, με πηγᾶδι καὶ τρεῖς λάκκους με πατητῆρι, ἐκτιμήθη διὰ *	5500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1238, τοῦ Ἀναγνώστου Πέτρου, ἐνορία Κοντίτο, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 324, με πηγᾶδι, πατητῆρι καὶ πιθαράκι, ἐκτιμήθη διὰ »	3250
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1229, τοῦ Γεωργάκη Κούβελα, ἐνορία Κανδήλη, ἐμβαδὸν πχ. 300, με πηγᾶδι καὶ λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ »	3500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1242, τοῦ Κόλια Χασιώτου, ἐνορία Κοντίτο, ἐμβαδὸν πχ. 212, με λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ »	1800
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1313, τοῦ Σιδέρη Μενιδιάτου, ἐνορία Κοντίτο, ἐμβαδὸν πχ. 272, με πηγᾶδι λάκκον καὶ πατητῆρι με τὸ πιθάρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1243, τοῦ Σιδέρη Ρόζη, ἐμβαδὸν πχ. 320, ἐνορία Χρυσόστομος, ἐκτιμήθη διὰ «	2500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1310, τοῦ Πανούσιου Σαῖτα, ἐνορία Κοντίτο, ἐμβαδὸν πχ. 505, με πηγᾶδι, λάκκον, δύο πιθάρια καὶ πατητῆρι με τὸ πιθάρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	4750	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1244, τοῦ Σπύρου Σκορδαλᾶ, ἐνορία Χρυσόστομος, ἐμβαδὸν πχ. 504, με πηγᾶδι, ἐκτιμήθη διὰ »	1700
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1224, τοῦ Καραγιάννη Κοντοῦ καὶ γαμπροῦ τοῦ Ἀναγνώστου, ἐνορία Κοντίτο, ἐμβαδὸν πχ. 480, με πηγᾶδι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ *	4500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1245, τοῦ Σαράντη Ζήπα, ἐνορία Χρυσόστομος, ἐμβαδὸν πχ. 300, με λάκκον, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2600
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1226, τοῦ Στάμου Βαρελᾶ, ἐνορία Κοντίτο, ἐμβαδὸν πχ. 456, με πηγᾶδι καὶ πατητῆρι με τὸ πιθάρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1246, τῶν παίδων Σωτήρη Βάση, ἐνορία Χρυσόστομος, ἐμβαδὸν πχ. 336, με πηγᾶδι, ἐξ. λάκκους, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1235, 36, τῶν παίδων Δημητρίου Σαρδελᾶ, ἐνορία Κοντίτο, ἐμβαδὸν πχ. 310, με πηγᾶδι καὶ πατητῆρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	2300	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1247, τοῦ Σπύρου Ντούνη, ἐνορία Χρυσόστομος, ἐμβαδὸν πχ. 800, με δύο λάκκους, ἐκτιμήθη διὰ »	4500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1234, οἱ σταῦλοι τοῦ Ἰωάννου Παππαρηγοπούλου, ἐνορία Κογτίτο, ἐμβαδὸν πχ. 250, ἐκτιμήθη διὰ »	8000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1248, τοῦ Κωνσταντῆ Καβάντσου, ἐνορία Χρυσόστομος, ἐμβαδὸν πχ. 300, με πηγᾶδι καὶ λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ »	2700
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1235, 36, τῶν παίδων Σιδέρη Μπολούκα, ἐνορία Κοντίτο, ἐμβαδὸν πχ. 885, με πηγᾶδι καὶ 7 λάκκους καὶ πατητῆρι, ἐκτιμήθη διὰ »	6500	Ἔργαστῆρι ὑπ' ἀριθ. 1315, τῶν παίδων Κωνσταντῆ Τσοῦγρη, ἐνορία Κοντίτο, ἐμβαδὸν πχ. 225, ἐκτιμήθη διὰ »	3000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1237, τοῦ Σαράντη Παντσάρη, ἐνορία Κοντίτο,		Ἔργαστῆρι ὑπ' ἀριθ. 1365, τοῦ Γεωργίου Κουμπέλα, ἐνορία Δουβέργιανης, ἐμβαδὸν πχ. 105, ἐκτιμήθη διὰ »	3500
		Οἶκος με Ἔργαστῆρι, ὑπ' ἀριθ. 1366, τοῦ Νικολάου Μαράκη, ἐνο-	
	γρ. 1.904.439		γρ. 1.938.889

ρία Δουβέργιανης, ἔμβαδὸν πχ. 80, ἔκτιμήθη διὰ »	γρ. 1.938.889	Μετεφέρθη . . γρ. 2.270.389	πηγάδια, ἔξ λάκκους, δύο πατητήρια καὶ πιθάρι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ . . . »	17000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1371, τοῦ Δημητρίου Σούτσου, ἑνορία Δουβέργιανης, ἔμβαδὸν πχ. 270, ἔκτιμήθη διὰ »	5000		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1405, τοῦ Δημητρίου Ξάνθη, ἑνορία Κατηφόρης, ἔμβαδὸν πχ. 900, μετὰ δύο πηγὰδια, δύο λάκκους, ἓνα πιθάρι καὶ δύο πατητήρια μετὰ τὰ πιθάρια ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ . . . »	11000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1387, σταῦλοι τοῦ Φίνλεη Ἀγγλου, ἑνορία Δουβέργιανης, ἔμβαδὸν πχ. 352, ἔκτιμήθη διὰ »	30000		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1392, τοῦ Πέτρου Γάσπαρη, ἑνορία Κατηφόρης, ἔμβαδὸν πχ. 1900 μετὰ τρία πηγὰδια, τρεῖς λάκκους, πατητήρι, στέρνα καὶ περιβόλι, ἔκτιμήθη διὰ . . . »	50000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1389, τοῦ Γεωργίου Φίνλεη Ἀγγλου, ἑνορία Δουβέργιανης, ἔμβαδὸν πχ. 3810, ἔκτιμήθη διὰ »	4500		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1129, τοῦ Γεωργίου Φίνλεη Ἀγγλου, ἑνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 1200, μετὰ πηγὰδι καὶ 4 λάκκους, ἔκτιμήθη διὰ . . . »	55000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1390, τοῦ Ἰωανᾶ Γκίγκ, ἑνορία Δουβέργιανης, ἔμβαδὸν πχ. 1296, ἔκτιμήθη διὰ . . . »	120000		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1128, τοῦ Γεωργίου Κάλκου, ἑνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 950, μετὰ πηγὰδι, λάκκον, δύο πατητήρια μετὰ τὰ πιθάρια, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ . . . »	12000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1388, τοῦ Γεωργίου Χρήστου, ἑνορία Δουβέργιανης, ἔμβαδὸν πχ. 2500, ἔκτιμήθη διὰ . . . »	50000		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1126, τοῦ Δημητρίου Ὀλανδέζου, ἑνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 800, μετὰ τρία πηγὰδια, πατητήρι, πιθάρι καὶ στέρνα, ἔκτιμήθη διὰ »	12000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενὸς τοῦ Χατοῦ Καλουδάκη, ἑνορία Δουβέργιανης, ἔμβαδὸν πχ. 538, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	45000		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1399, τοῦ Χατοῦ Σπύρου Χαρχαντήλη, ἑνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 325, μετὰ πηγὰδι καὶ ἓνα λάκκον, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ . . . »	8500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1384, τοῦ Νικολάου Γκίγκα Ὑδραίου, Δουβέργιανης, ἔμβαδὸν πχ. 1480, ἡμιτελής, μετὰ δύο πηγὰδια καὶ ἔξ λάκκους, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	14000		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1394, τῶν παίδων Ἀλεξ. Βενιζέλου, ἑνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 780, μετὰ δύο πηγὰδια, λάκκον, πατητήρι καὶ στέρνα, ἔκτιμήθη διὰ »	22000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1384, τοῦ Παναγῆ Πανταζῆ, ἑνορία Κατηφορίτης, ἔμβαδὸν πχ. 510, μετὰ πηγὰδι, 4 πιθάρια καὶ ἓνα λάκκος, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	15000		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Χρήστου Γεωργίου, ἑνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 708, μετὰ πηγὰδι, δύο μεγάλα πιθάρια, πατητήρι καὶ στέρνα, ἔκτιμήθη διὰ . . . »	10000
Οἶκος τοῦ Τριαντάφυλλου γαμπροῦ τοῦ Κωνσταντηλάκη, ἑνορία Κατηφορίτης, ἔμβαδὸν πχ. 200, μετὰ λάκκον καὶ πατητήρι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	20000		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1395, τῶν παίδων Ν. Λογοθέτου, ἑνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 1200, μετὰ τρία πηγὰδια, δύο πιθάρια, πατητήρι καὶ στέρνα, ἔκτιμήθη διὰ »	70000
Οἶκος τοῦ Τριαντάφυλλου γαμπροῦ τοῦ Κωνσταντηλάκη, ἑνορία Κατηφορίτης, ἔμβαδὸν πχ. 200, μετὰ λάκκον καὶ πατητήρι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ »	5000		Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1397, τοῦ Γεωργίου Ριζάρη, ἑνορία Μητρόπο-	
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενὸς τοῦ Προκοπίου Βενιζέλου, ἑνορία Κατηφορίτης, ἔμβαδὸν πχ. 580, μετὰ δύο πηγὰδια, λάκκον καὶ ἔξ πιθάρια μετὰ δύο πατητήρια, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἔκτιμήθη διὰ . . . »	23000			
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1404, τοῦ Ἰωάννου Τουρναβίτη, ἑνορία Κατηφορίτης, ἔμβαδὸν πχ. 660, μετὰ δύο				
	γρ. 2.270.389			γρ. 2.537.889

γρ. 2.537.889		Μετεφέρθη . . γρ. 2.702.889	
λις, ἔμβαδὸν πχ. 1520, μὲ τρία πηγάδια, τρεῖς μεγάλους λάκκους, μὲ 7 πιθάρια καὶ δύο στέρνας, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	78000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1428, τοῦ Σταμάτη Γιαλίστρα, ἐνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 220 μὲ πηγάδι καὶ λάκκον, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	4000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1398, τοῦ Γεωργίου Ριζάρη, ἐνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 940, μὲ πηγάδι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	14000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Γιακομάκη Τηνίου Ὁρολογᾶ, ἐνορία Κατηφόρη, ἔμβαδὸν πχ. 280, μὲ πηγάδι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	7000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Ἀλύπη Σαντήρη, ἐνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν 240, μὲ πηγάδι καὶ λάκκον, ἐκτιμήθη διὰ »	10000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τῆς Φωτεινῆς Πασχάλη, ἐνορία Κατηφόρη, ἔμβαδὸν πχ. 300 μὲ πηγάδι καὶ πέντε πιθάρια, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	4000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τῆς Αἰκατερίνης τοῦ Παύλου, ἐνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν 420, μὲ πηγάδι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	5000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1403, τῆς Σολτανίτσας Γημεράκη, ἐνορία Κατηφόρη, ἔμβαδὸν πχ. 50, ἐκτιμήθη διὰ »	500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1400, τῆς Ἐπιστήμης χηρεούσης τοῦ Σπύρου Τρακαλιανοῦ, ἐνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 1000, μὲ δύο πηγάδια ἑννέα πιθάρια, πατητῆρι καὶ στέρνα ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	14000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Μιχέλη Τσόρτση, ἐνορία Κατηφόρη, πχ. 855, μὲ πηγάδι καὶ λάκκον, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	6000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1424, τῶν παίδων Δημητρίου Πρέντσα, ἐνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 355, μὲ πηγάδια, λάκκον καὶ δύο πιθάρια, ἐκτιμήθη διὰ »	15000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1402, τοῦ Θωμᾶ Βριζάκη, ἐνορία Κατηφόρη, ἔμβαδὸν πχ. 300, μὲ πηγάδι, λάκκον καὶ πατητῆρι μὲ τὸ πιθάρι, ἐκτιμήθη διὰ »	28000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1425, τοῦ Ἰωάννου Καρόρη, ἐνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 900 μὲ τρία πηγάδια, δύο λάκκους, μὲ πατητῆρι καὶ πιθάρι καὶ μὲ ἐκκλησία, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	15000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Κωστῆ Βριζάκη, ἐνορία Κατηφόρη, τὸ ἔμβαδὸν πχ. 340, μὲ πηγάδι, τρεῖς λάκκους καὶ πατητῆρι, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	20000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Μήτρου Κωνσταντῆ Γιαννήτη, ἐνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 150, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	1500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1125, τῶν παίδων Σωτήρη Παππαμάρκου, ἐνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 1040 μὲ δύο πηγάδια, δύο λάκκους καὶ μὲ τὴν περιοχὴν του, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	15000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1426, τοῦ Ἀγγελῆ Λαλᾶ, ἐνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 340, μὲ πηγάδι, στέρνα καὶ δύο πιθάρια, ἐκτιμήθη διὰ »	8000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τῶν παίδων Γιαννακοῦ Πάλη, ἐνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 400, μὲ πηγάδι, πατητῆρι καὶ δύο πιθάρια, ἔξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	22000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1427, τοῦ Θεοδωρῆ Γιαλίστρα, ἐνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 175, μὲ πέντε λάκκους, ἐκτιμήθη διὰ »	4500	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1120, τῆς Δόμνης χηρεούσης τοῦ Πιτάρη, ἐνορία Μητρόπολις, ἔμβαδὸν πχ. 1672, μὲ τρία πηγάδια, δύο πιθάρια, δύο πατητῆρια μὲ τὰ πιθάρια, ἔξαι-	
γρ. 2.702.889		γρ. 2.809.389	

	γρ. 2.809.289	Μετεφέρθη . . γρ. 2.910.139
ρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	17000	Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. 488, τῶν παίδων Δημητρίου Πρέζα, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. ἐκτιμήθη » 3000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1117, τοῦ Παναγιώτου Τριανταφύλλου, ἐνορία Μητρόπολις, ἐμβαδὸν πχ. 850, με δύο πηγάδια, 4 λάκκους καὶ δύο πατητήρια, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	27000	Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. 487, τοῦ Ἀναγνώστου Δημητρίου Τζερεμέ, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 74, ἐκτιμήθη διὰ » 2000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1115, τοῦ Μητροῦ Μαδαροῦ, ἐνορία Μητρόπολις, ἐμβαδὸν πχ. 265, με δύο πηγάδια, δύο λάκκους καὶ πατητήρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	5000	Οἶκος με Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. 1429, τοῦ Γιαννοῦ Μόσκα, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν 216, με πηγάδι, λάκκον, καὶ πατητήρι με τὸ πιθάρι, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ » 7000
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τῶν παίδων Γιαννάκου Πάλη, ἐνορία Μητρόπολις, ἐμβαδὸν πχ. 324, με 1/2 πηγάδι καὶ τρεῖς λάκκους, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3000	Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. 486, τῆς Ἐπιστήμης Τρακαλιανοῦ, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 32 ἐκτιμήθη » 2000
Οἶκος καὶ δύο Ἐργαστήρια, ὑπ' ἀριθ. 1114, τῆς Σολτανίτσας Γημεράκη, ἐμβαδὸν 192, με 1/2 πηγάδι, πατητήρι καὶ λάκκον, ἐκτιμήθη, διὰ »	24000	Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. 484, τοῦ Νικολῆ Σκαρδάκου, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 28, ἐκτιμήθη διὰ » 1500
Οἶκος με ἔργαστήρι τοῦ Δημητρίου Ἀναγνώστου Μωραΐτου, ὑπ' ἀριθ. 501, ἐνορία Μητρόπολις, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 180, με πηγάδι, ἐκτιμήθη διὰ »	4000	Ἐργαστῇρι με ἀνώγειον, ὑπ' ἀριθ. 483, τοῦ Σιδέρη Μπεκούσιου, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 44 ἐκτιμήθη διὰ » 4500
Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. 496, τοῦ Βασιλείου Μπούσουλα ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐμβαδὸν πχ. 92, ἐκτιμήθη διὰ »	2500	Ἐργαστῇρι, με ἀνώγειον, ὑπ' ἀριθ. 481, τοῦ Σπύρου Καλογερά, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 22, ἐκτιμήθη διὰ » 1500
Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. 495, τοῦ Ἀντωνίου Δήμου, ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐμβαδὸν πχ. 65, ἐκτιμήθη διὰ »	3000	Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Νικόλα Νάστου καὶ Χαϊμαντίκης χήρας, ἐν τῇ ἀγορᾷ, με πηγάδι καὶ 7 πιθάρια, ἐμβαδὸν πχ. 166, ἐκτιμήθη διὰ » 4000
Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Στέφου Σαλονίτη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 45, ἐκτιμήθη διὰ »	2500	Φοῦρνος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Μήτρου Δεληγιάννου, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν 60, με πιθάρι, ἐκτιμήθη διὰ » 3500
Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Παναγιώτου γαμπροῦ τοῦ Οὐζοῦν Ἀντώνη, ἐμβαδὸν πχ. 150, ἐκτιμήθη διὰ »	5500	Φοῦρνος ὑπ' ἀριθ. 473, τοῦ Σπύρου Χατζῆ Γκιτάκη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν 60 » 4000
Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Γιαννάκου Στάθη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 20, ἐκτιμήθη διὰ »	1500	Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. 471 τοῦ Γ. Φίνλε, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 88, ἐκτιμήθη διὰ » 5000
Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. 490, τοῦ Νικολῆ Μπάτη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν ἐκτιμήθη διὰ »	2750	Ἐργαστήρια δύο ὑπ' ἀριθ. 466, 468, τῶν ἀδελφῶν Ῥαυτόπουλου, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 120, ἐκτιμήθη διὰ » 7000
Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. 489, τοῦ Δαμιανοῦ Κανέλου, ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐμβαδὸν πχ. 96, ἐκτιμήθη διὰ »	3000	Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. 1431, τοῦ Αὐγερινῶ τοῦ Γροπίου, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν 270, ἐκτιμήθη διὰ » 11000
	γρ. 2.910.139	Ἐργαστῇρι ὑπ' ἀριθ. 1430, τοῦ Παναγῆ Κάλκου, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 70, ἐκτιμήθη διὰ » 2000
		γρ. 2.918.139

γρ. 2.968.139		Μετεφέρθη . . γρ. 3.025.939	
Ἔργαστήρι με ἀνώγειον, ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Σπύρου Ἀτάς, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 60, ἐκτιμήθη διὰ »	3500	Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 424, τῶν παίδων Σιδέρη Βερσῆ, ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐμβαδὸν πχ. 70, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2000
Ἔργαστήρι με ἀνώγειον ὑπ' ἀριθ. 1433, τοῦ Κώνστα Καρπενσιώτου, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 156, ἐκτιμήθη διὰ »	10000	Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 423, τοῦ Σωτήρη Ἀργύρη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 65, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	1500
Ἔργαστήρια τρία, με ἀνώγειον, τοῦ Νικολάου Γκίκα, ἀνευ ἀριθμοῦ, ἡμιτελῆ, ἐν τῇ ἀγορᾷ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 200, ἐκτιμήθησαν διὰ »	11000	Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. μηδενός τοῦ Γεωργίου Φίνλεη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν 185, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	5000
Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 454, τοῦ Σωτήρη Γιάνκου Κροντηρᾶ, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 50, ἐκτιμήθη »	1800	Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 418, τοῦ Σταυρῆ Βλάχου, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 72, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	3000
Φοῦρνος τοῦ Λευτέρη Ὑδραίου ὑπ' ἀριθ. 451, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 105, ἐκτιμήθη διὰ »	4000	Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Φυλακτοῦ Δεμερτσῆ, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 21, ἐκτιμήθη »	1500
Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 460 τοῦ Γεωργίου Φίνλεη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 108, ἐκτιμήθη διὰ . . »	4000	Σαπουντσίτικον ὑπ' ἀριθ. 416, τῶν παίδων Τρίμη καὶ Δανιήλ, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 97, με πηγᾶδι, τρία πιθάρια, καὶ δύο λάκκους, ἐκτιμήθη διὰ »	4500
Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 448, τῶν παίδων Σταύρου Μπότση, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 100, ἐκτιμήθη διὰ »	2500	Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 414, τοῦ Γιάννη Περγικιώτη, ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐμβαδὸν πχ. 40, ἐκτιμήθη διὰ . . »	2000
Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 445, τοῦ Λούκα Πύρρου, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 95, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	3500	Ἔργαστήρια δύο ὑπ' ἀριθ. 409, 410, με ἀνώγειον καφφενεῖον τοῦ Σπύρου Χατζῆ Γκιλάκη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 105, ἐκτιμήθη διὰ »	12000
Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 443, τοῦ Μιχάλη Τουλούμη, ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐμβαδὸν πχ. 48, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	1200	Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 406, τοῦ Ἰωάννου Κλησσαριστοῦ ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 45, ἐκτιμήθη διὰ »	3000
Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 442, τοῦ Σπύρου Βλάχου, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 70, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	1400	Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 405, τοῦ Κωνσταντίνου Φαναρτσῆ, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 112, με πηγᾶδι, ἐκτιμήθη διὰ »	5000
Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 440, τοῦ Δημητρίου Σουρμελῆ, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 70, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	1400	Ἔργαστήρι φοῦρνος, ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Ἰωάννου Τουρναβίτη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 80, ἐκτιμήθη διὰ »	4000
Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. μηδενός τοῦ Σπύρου Χατσῆ Γκιλάκη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 113, ἐκτιμήθη διὰ »	3500	Ἔργαστήρι τοῦ Δημητράκη Καζαντσῆ, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 28, ἐκτιμήθη διὰ »	1500
Ἔργαστήρια δύο ὑπ' ἀριθ. 435, 436, τοῦ Λούκα Πύρρου, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 96, ἐκτιμήθη »	1500	Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 382, τοῦ Δημητρίου Κοπίδη, ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐμβαδὸν πχ. 36, ἐκτιμήθη διὰ . . »	1500
Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 432, τοῦ Σωτηρίου Ἀργύρη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 145, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2000	Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 381, τοῦ Ἀναργύρου Πετράκη, ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐμβαδὸν πχ. 36, ἐκτιμήθη διὰ . . »	1500
Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 430, τοῦ Δημητρίου Σκουζέ, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 50, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	4000	Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 378, τοῦ Νικολάου Ζαχαρίτσα, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 45, ἐκτιμήθη διὰ . . »	2500
Ἔργαστήρι ὑπ' ἀριθ. 428, τοῦ Παναγῆ Σκουζέ, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν 70, ἐκτιμήθη διὰ »	2500		
γρ. 3.025.939		γρ. 3.076.439	

γρ. 3.076.439	Μετεφέρθη . . γρ. 3.165.239
Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 379, σα- πουντοσίτικον, τοῦ Νικολῆ Μπολί- τη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 168 μὲ πηγὰδι καὶ 5 πιθάρια, ἐκτι- μήθη διὰ » 3500	ρον, ἐμβαδὸν πχ. 124, ἐκτιμήθη διὰ » 4500
Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 378, τοῦ Γεωργίου Μπάμπαρη μὲ Θερμιώ- την, ἐμβαδὸν πχ. 39 ἐκτιμήθη διὰ » 2000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Παναγῆ Κάρα, ἐμβαδὸν πχ. 171, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ » 1600
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 377, τοῦ Στέ- ριου Ποστολάκα, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμ- βαδὸν πχ. 200, μὲ τὸ ἐσωτερικόν, ἐκτιμήθη διὰ » 25000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 331, τοῦ Μιχα- λάκη Καπετανάκη, ἐμβαδὸν πχ. 1300, μὲ πηγὰδι, 85 λάκκους, δύο πατητήρια, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτί- στου ὕλης ἐκτιμήθη διὰ » 14000
Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 374, τοῦ Γεωργίου Κράνιου, ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐμβαδὸν πχ. 40, ἐκτιμήθη διὰ » 2000	Ἔργαστηρι φουῖνος ὑπ' ἀριθ. 320, τοῦ Ἀγγελῆ Σαλιγάρου εἰς τὸ ἐξωπάζαρον, ἐμβαδὸν πχ. 230, ἐκτιμήθη διὰ » 6500
Ἔργαστηρι φουῖνος, ὑπ' ἀριθ. 372, τοῦ Γιαννοῦ Καρταλά, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 40, ἐκτιμήθη διὰ » 2000	Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 313, τοῦ Ἀναγνώστου Ξηροταγάρου, εἰς τὸ ἐξωπάζαρον, ἐμβαδὸν πχ. 150, μὲ μισὸ πηγὰδι, ἐκτιμήθη διὰ » 4000
Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 371, τοῦ Γεωργίου Λιούμη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 120, ἐκτιμήθη διὰ » 4000	Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 312, τοῦ Μήτρου Τσαπέκου, εἰς τὸ ἐξωπάζα- ρον, ἐμβαδὸν πχ. 50 μὲ μισὸν πη- γάδι, ἐκτιμήθη διὰ » 2000
Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 345 τοῦ Ἀθανασίου Δημητρίου Δελθηνα- κιώτου, ἐν τῇ ἀγορᾷ, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 190, ἐκτιμήθη διὰ » 4000	Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 311, τοῦ Δημητρίου Μπουρδουμπᾶ, εἰς τὸ ἐξωπάζαρον, ἐμβαδὸν πχ. 51, ἐκτι- μήθη διὰ » 1800
Ἔργαστηρι μὲ οἶκον, ὑπ' ἀριθ. 342, τοῦ Χατῆ Μιχάλη Πατήχα, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 210 μὲ πηγάδι καὶ πιθάρια, ἐκτιμήθη διὰ » 22000	Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 310, εἰς τὸ ἐξωπάζαρον τοῦ Σπύρου Πανα- γιώτου Χιενᾶ, ἐμβαδὸν πχ. 410, μὲ πηγὰδι καὶ μαγαζὶ τοῦ τυριοῦ, ἐκτιμήθη διὰ » 5250
Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 341, τοῦ Λουκᾶ Τσήτσιγκα, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 320, ἐκτιμήθη διὰ » 3300	Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 309, τοῦ Δ. Μπαντιέρα καὶ παιδῶν Σπύρου Γιαννίτη, ἐξωπάζαρον, ἐμβαδὸν πχ. 340, ἐκτιμήθη διὰ » 1700
Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 336, τοῦ Θεοδωρῆ Κόσκορα, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 320, μὲ πηγὰδι, ἐκτι- μήθη διὰ » 5500	Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 308, τοῦ Σωτήρη Λάρδη, εἰς τὸ ἐξωπάζαρον, ἐμβαδὸν πχ. 216, ἐκτιμήθη διὰ » 2250
Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 335, τοῦ Νικολῆ Διπλάρη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 320, ἐκτιμήθη διὰ » 5000	Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 307, τοῦ Γιάννη Θιάσπρα, εἰς τὸ ἐξωπά- ζαρον, ἐμβαδὸν πχ. 185, ἐκτιμήθη διὰ » 1800
Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Γεωργίου Διπλάρη, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 800, μὲ πη- γάδι, ἐκτιμήθη διὰ » 6000	Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός τοῦ Κυργιακοῦ Σερφιώτου, ἐνορία Φί- λιππος, ἐμβαδὸν πχ. 480, μὲ δύο πηγάδια, ἓνα λάκκον μὲ πατη- τήρι, ἐκτιμήθη διὰ » 50000
Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 333, τοῦ Παναγιώτου Γκιουρτσῆ, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐμβαδὸν πχ. 184, μὲ πηγὰ- δι, ἐκτιμήθη διὰ » 4500	Οἶκος μὲ ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. μηδενός τοῦ Σπύρου Μουρίκη, ἐνορία Φίλιππος, ἐμβαδὸν πχ. 230, ἐκτιμήθη διὰ » 5000
Ἔργαστηρι ὑπ' ἀριθ. 332, τοῦ Λεώνη Κουτσιμάδη, μὲ χαμόσπι- τον καὶ λάκκον, εἰς τὸ ἐξωπάζα-	
γρ. 3.165.239	γρ. 3.265.639

γρ. 3.265.639	
Ἔργαστῃρι ταμπάκιον ὑπ' ἀρ. 127, τοῦ Χατοῦ Νικόλα Κουτσουμάδη, ἀσκεπές, τὸ ἐμβαδὸν πχ. 216, μὲ πηγᾶδι, στέρνα καὶ λίμπαις, ἐκτιμήθη διὰ »	1200
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 124, τοῦ Κωνσταντῆ Πονηροῦ, ἐμβαδὸν πχ. 362, μὲ πηγᾶδι, στέρνα καὶ λίμπαις, ἐνορία Φίλιππος, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	4000
Οἶκος μὲ τρία χαμόσπιτα, ὑπ' ἀριθ. 12, τῶν παιδῶν Θεοδωρῆ Κουτσούρη, ἐνορία Σωτήρας, μὲ πηγᾶδι καὶ λάκκον, ἐμβαδὸν πχ. 675, ἐκτιμήθη διὰ »	3750
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 25, τοῦ Σπύρου Γιαννίτη, ἐνορία Φίλιππος, ἐμβαδὸν πχ. 968, μὲ τρία πηγᾶδια, δύο λάκκους, ἐξαιρουμένης τῆς ἀκτίστου ὕλης, ἐκτιμήθη διὰ »	3500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Σωτήρη Χτενᾶ, ἐνορία Σωτήρας, ἐμβαδὸν πχ. 528, ἐκτιμήθη διὰ . . . »	2500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. μηδενός, τοῦ Βασιλ. Ἐργαστηργιάρη Ὑδραίου, ὑπὸ τὸν Νᾶον τοῦ Θησέως, ἐμβαδὸν πχ. 124, ἐκτιμήθη διὰ »	6500
Οἶκος ὑπ' ἀριθ. 1502, τοῦ Φιλίππῃ Χτενᾶ, ἐνορία Φίλιππος, ἐμβαδὸν πχ. 120, μὲ πηγᾶδι ἐκτιμήθη διὰ »	4700
γρ. 3.347.339	

διδομένης τιμῆς νὰ δυνάμεθα νὰ κατασκευάσωμεν αὐτὰς εἰς τὴν νέαν πόλιν, διδομένου ἡμῖν καὶ τοῦ ἐμβαδοῦ τοῦ ἐδάφους αὐτῶν, καὶ πληρονόμενος παρ' ἡμῶν ἀνὰ λεπτὰ εἴκοσι ὁ τετράπλευρος πῆχυς κατὰ τὸ συνυποσχετικόν.

Τῇ 15 Ὀκτωβρίου 1833, Ἀθῆναι.

Ἡ παρὰ τῆς κοινότητος διορισθεῖσα ἐπιτροπὴ διὰ νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ κυρίου Ἰωάννου Μισίου ὑπουργικοῦ συμβούλου καὶ τοῦ Κυρίου Κλεάνθους ἀρχιτέκτονος κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπὸ 30 Αὐγούστου / 11 Σεπτεμβρίου Ὑψηλοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος.

Ὅτι ἴσον τῆς ἐγχειρισθείσης μοι καταγραφῆς περὶ τῶν

Ὁ Ὑπουργικὸς Σύμβουλος

ΙΩΑΝ. ΜΙΣΙΟΣ

Σ. ΚΛΕΑΝΘΗΣ
Α. ΚΟΜΠΑΤΗΣ
ΝΙΚΟΛ. ΜΠΟΥΚΡΑΣ
Σ. ΓΑΛΑΚΗΣ
Κ. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ
ΘΩΜΑΣ ΒΡΥΖΑΚΗΣ

Ἐπικυροῦται τὸ γνήσιον τῶν ἀντικρῶ ὑπογραφῶν, τῶν κ.κ. Ἰ. Μισίου, Α. Κομπατῆ, Νικολάου Μπούκρα, Σ. Κλεάνθους, Θωμᾶ Βρυζάκη, Κωνστ. Παπαντωνίου καὶ Σ. Γαλάκη.

Τῇ 16 86ρίου 1833 Ἀθῆναι.

Οἱ Δημογέροντες Ἀθηνῶν

(Τ. Σ.)

Σ. ΠΑΤΟΥΣΑΣ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω καταγραφὴν ἡ ποσότης τῶν ἐκτιμήσεων τῶν εἰς τὸ μέρος τῶν ἀνασκαφῶν εὐρισκομένων οἰκοδομῶν, ὑψοῦται εἰς 3,293,430 γροσία*, ἥτοι εἰς 1,013,363,1/3 εἰς δραχμὰς (ἐν μιλιοῦνιον δεκατρεῖς χιλιάδας καὶ τριακοσίας ἐξήκοντα τρεῖς, καὶ ἐν τρίτον), ἀναλογιζομένων τῶν γροσίων 3,1/4 ἀνὰ μία δραχμὴ.

Εἰς τὴν ἐκτίμησιν αὐτὴν συμπεριλαμβάνεται τὸ ἐμβαδὸν, τὰ φρέατα, οἱ λάκκοι, οἱ φοῦρνοι καὶ κλπ. καθὼς καὶ αἱ οἰκοδομαὶ ἅπασαι, ἐξαιρουμένης μόνον τῆς ἀκτίστου καὶ ἡμιγχεμνισμένης ὕλης, μενούσης εἰς τὸν κύριον αὐτῆς. Δηλοποιεῖται προσέτι, ὅτι κατὰ τὸ ἀπὸ 30 Αὐγούστου/11 Σεπτεμβρίου Ὑψηλὸν Βασιλ. Διάταγμα ἐρωτήθησαν οἱ πλείστοι τῶν Οἰκοκυρίων, περὶ τῆς ζητουμένης παρ' αὐτῶν τιμῆς, καὶ ἀπεκρίθησαν ἅπαντες, ὅτι εὐχαρίστως παραχωροῦμεν εἰς τὸν Βασιλέα μας τὰς οἰκίας μας, ὅταν ἡ ἐκτίμησις εἶναι δικαία, ὥστε μὲ τὴν ἀξίαν τῆς

Ἐπισημειώματα. Ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὴν ἐκδηλουμένην διὰ τῆς Καταγραφῆς ταύτης παλαιὰν εἰρημίαν τῶν κατοίκων τῆς πόλεως καὶ τὴν ἐπάρκειαν τῶν εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ βίου αὐτῶν. Θὰ ἤρκει ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τοῦ **κελλαρίου** μιᾶς Ἀθηναϊκῆς οἰκίας διὰ νὰ καταδειχθῇ ἡ ἐπάρκεια αὐτῆ.

Ὁ ἀσυνήθης ἀριθμὸς λάκκων (μεγάλων δηλ. πίθων τοῦ ἐλαίου) εἰς περιοχὴν τινα ἐκ τῶν ἐκτιμωμένων ἐν τῇ Καταγραφῇ, δύναται νὰ σημαίνῃ ὅτι ἀνήκεν ἄλλοτε ἡ περιοχὴ αὕτη εἰς σημαντικὴν οἰκογένειαν τοῦ Τόπου, ἐκπατρισθεῖσαν μετὰ τῶσων ἄλλων κατὰ τὰς ἄλλεπαλήλους ἐπιδρομὰς ἢ καταδρομὰς, ἢ εἰς Μονὴν τῆς πόλεως ἢ εἰς Μετόχιον Μονῆς τῆς Ἀττικῆς ἢ ἄλλης Ἑλληνικῆς χώρας.

Πολλὰς παρατηρήσεις θὰ ἡδυνάμην νὰ φέρω σχετικῶς πρὸς τὰς ὀνομασίας συνοικιῶν, ἐνοριῶν καὶ ἐκκλησιῶν ἐκ τῶν ἐν τῇ Καταγραφῇ, ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἀπῆται ἐκτενὴ πὼς ἀνάπτυξιν.

Ἡ ἐνορία Κατηφόρης ἀνεγράφη τοῦ Κατη-

* Σημ. Ἀκριβῶς 3,291,789.

φόρη, διότι πρόκειται περὶ ἐπωνύμου κτητορικῆς Βυζαντινῆς οἰκογενείας καὶ ὄχι περὶ κατωφερείας τοῦ ἐδάφους, ἀφοῦ τότε, προκειμένου περὶ τῆς ἀντιθέτου διευθύνσεως, θὰ ἦδύνατο νὰ ἀποκληθῇ καὶ Ἀνηφόρης.

Τὸ παρωνύμιον τῆς ἐκκλησίας Δουβέργαινα (Παναγία), τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη ὡς προελθὼν ἐκ παρανοήσεως τοῦ ἐπωνύμου τοῦ Βεργῆ, ἐν τῇ Καταγραφῇ φέρεται ὡς **Δουβέργιανη**, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ὁδηγήσῃ πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Τὸ ἀναγραφόμενον **μισοπήγαδον** ἔχει τὴν ἐξῆς σημασίαν. Συνεπεία δηλ. κληρονομικῆς διανομῆς ἢ διχασμοῦ τῆς οἰκογενείας λόγῳ συνοικεσίου, τὸ μόνον τῆς περιοχῆς πηγᾶδι παρέμενεν εἰς τὸν μεσότηχον, ὥστε νὰ ὑδρεύονται ἐξ αὐτοῦ καὶ αἱ δύο οἰκογένειαι.

Αἱ ἀναγραφόμεναι στέρναι ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὰ κηπάρια τῆς αὐλῆς τὰ ὁποῖα κατὰ κανόνα ὑπῆρχον εἰς τὰς Ἀθηναϊκὰς οἰκίας.

Δίμπα δὲ εἶναι εἶδος μισοπίδαρου (εἰς σχῆμα λεκάνης), χρησιμεύοντος διὰ πρόχειρον περισυλλογὴν ὕδατος.

Τὸ ἐπώνυμον **Χαλκοκονδύλης** ἔφερεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν ἕτερον τύπον: **Χαλκοκανδήλης**, ἡ δὲ λαϊκὴ ἄγνοια τῆς ἐννοίας τοῦ ἐτύμου τοῦ συνθέτου αὐτοῦ προαιωνίου ἐπωνύμου τὸ εἶχεν ἀλλοιώσει εἰς **Χαρχαντήλην**.

Τέλος ἐπώνυμά τινα εἰς τὴν Καταγραφὴν ἀναγράφονται, ὅπως ἀκούωνται προφερόμενα κατὰ τὸ Ἀθηναϊκὸν ἰδίωμα. Ὁ σημειούμενος Μορίτσης λ.χ. εἶναι ὁ τῆς παλαιᾶς τοῦ Τόπου οἰκογενείας Μουρίκης.

Δ. ΓΡ. Κ.

ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΑΦΟΡΩΝΤΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΙΝ ΤΩΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΝΑΣΚΑΠΤΕΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

(Δημοσιευόμενα ὑπὸ Σ. Β. Κουγέα).

Τὰ κατωτέρω δημοσιευόμενα ἑπτὰ ἔγγραφα προέρχονται ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἰω. Φιλήμονος, τοῦ κατατεθειμένου εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην, οἱ δὲ διὰ παχύτερων ψηφίων τυπούμενοι τετραψήφιοι ἀριθμοὶ εἶναι οἱ τῆς ἀριθμήσεως τοῦ ἀρχείου τούτου.

Τὰ ὑπ' ἀριθ. 8249, 8250 καὶ 8253 εἶναι ἰδιόχειρα σχέδια ἔγγράφων τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀντιβασιλείας περιφήμου ὑπουργοῦ (Γραμματέως) τῆς Δικαιοσύνης Γ. Πραΐδου. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 8248 κατάλογος εἶναι ἐπικυρωμένον ἀντίγραφον ἐκ τοῦ ἐπισήμου ἔγγράφου, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐν τέλει προσυπογραφῆς τοῦ ἐπαρχιακοῦ Διευθυντοῦ Ἀττικῆς Κ. Ἀξιώτη, τὸ δὲ ὑπ' ἀριθ. 8247 εἶναι τὸ συνοδεῦον τὸν κατάλογον τούτον ἔγγραφο τοῦ ἐπαρχιακοῦ Διευθυντοῦ. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 8893 καὶ 8894 εἶναι πρωτότυπα, ὑπογραφόμενα δὲ ἀμφότερα ὑπὸ τοῦ Γ. Γλαράκη, τὸ μὲν ὡς Γραμματέως (Ὑπουργοῦ) τῶν Ἑσωτερικῶν τὸ δὲ ὡς Ἐκκλησιαστικῶν, δεικνύουν ὅτι τὸ αὐτὸ πρόσωπον εἶχεν ἀναλάβει καὶ τὰ δύο ὑπουργήματα εἴτε συγχρόνως εἴτε ἐκ περιτροπῆς. Εἰς τὴν δημοσίευσιν ἐτηρήθη ἡ ὀρθογραφία τῶν ἔγγράφων.

Ἀριθ. 8247

24 Ἰανουαρίου 1835

Ἀριθ. 395

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν Β'
Γραμματείαν τῆς Ἐπικρατείας.

Ὁ ἀρχαιολόγος Κύριος Ρῶς, προσκληθεὶς παρὰ τῆς Διευθύνσεως ταύτης κατὰ συνέπειαν τοῦ Υ. Β. Διατάγματος διὰ νὰ προσδιορίσῃ τοὺς τόπους ἐπὶ τῶν ὁποίων θέλουν διαταχθῇ αἱ ἀνασκαφαὶ ἔπεμψεν ἕκτοτε μίαν σημείωσιν ἐκείνων τῶν οἰκοπέδων καὶ γαιῶν, αἱ ὁποῖαι περιστοιχοῦν τὰς ἀρχαιότητας· ἀλλ' ἡ διεύθυνσις ἀνέβαλε τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς πρὸς τὴν Β. Γραμματείαν κατ' αἴτησιν τῆς ἐπὶ τῶν Οἰκοδομῶν Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία ἀπήτησε νὰ ἐπισκεφθῇ ἐπιτοπίως τὰ σημειωθέντα εἰς τὴν σημείωσιν κτήματα καὶ τούτου γενομένου σπεύδει ἤδη ἐπισυνάπτουσα τὴν αὐτὴν σημείωσιν ἐπηλύτημένην κατὰ τὴν ἔγκρισιν τῆς Ἐπιτροπῆς νὰ καθυποβάλῃ καὶ τὰς ἐκ μέρους αὐτῆς τῆς Ἐπιτροπῆς παρατηρήσεις, ἀφορώσας περὶ τε τοῦ καλωπισμοῦ τῆς πόλεως, καὶ περὶ τῶν μεταξὺ τῆς Β. Κυβερνήσεως καὶ τῶν ἰδιοκτητῶν εὐκολιῶν, ὡς αὕτη ἡ Ἐπιτροπὴ νομίζει.

Ἡ Ἐπιτροπὴ λοιπὸν διὰ τῆς Διευθύνσεως ταύτης προβάλλει.

Αον. Ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον διὰ νὰ μείνῃσι τὰ λείψανα τῆς Ἀρχαιότητος ὅλως διόλου ἐλεύθερα ἀπὸ πᾶσαν νεωτέραν οἰκοδομὴν καὶ εἰς θεσιν παρομοίαν, ἵνα παρατηρῶνται ἀπὸ τοὺς περιηγητάς. 1ον. Νὰ καταδαφισθῶσιν ὅλα τὰ περιζῆ ἰδιόκτητα κτήματα (τὸ πλεῖστον μέρος, τῶν ὁποίων εἶναι οἰκόπεδα καὶ γαῖαι) καὶ νὰ ἐπιπεδωθῇ τὸ κάθε μέρος. 2ον. Διὰ νὰ κατόρθωθῇ τοῦτο ἐντελῶς παρατηρεῖ, ὅτι ἤθελεν ἦτο καλὸν νὰ ἀγοράσῃ ἡ Κεβέρνησις αὐτὰ κατὰ τὴν συνθήκην τὴν μεταξὺ τῆς Κυβερνήσεως καὶ κοινότητος τῶν Ἀθηνῶν ἀφοῦ ἤθελον ἐκτιμηθῶσι. 3ον. Ἐπειδὴ καὶ οἱ ἔχοντες αὐτὰ τὸ πλεῖστον μέρος εἶναι ἔμποροι ἤθελον δεχθῇ εὐχαρίστως δι' ἀνταλλαγὴν τῶν γαιῶν τοὺς νὰ τοῖς παραχωρηθῇ τόπος ἐντὸς τοῦ σχεδίου τῆς γενησομένης πόλεως εἰς Πειραιᾶ.

Βον. Θεωρήσασα ἐπίσης ἀναγκαῖον ὡς πρὸς τὸν καλωπισμὸν τῆς πόλεως καὶ διὰ νὰ μὴ καλύπτεται ἡ θέα τῆς καθιερωμένης Ἀκροπόλεως μὲ νέας οἰκοδομὰς νὰ ἀνοιχθῇ ἐν περιδρόμιον πέρας τῆς Ἀκροπόλεως μὲ τὴν κατεδάφησιν τινῶν οἰκοπέδων καὶ μικρῶν οἰκίσκων, κειμένων κατὰ τὸ βόρειον μέρος αὐτῆς, μὲ τὰς εἰς τὸ ἄρθρον α' καθυποβληθείσας συμφωνίας.

Ταῦτα καθυποβάλλουσα ἡ Διεύθυνσις ὡς ἐκ μέρους τῆς Ἐπιτροπῆς (ἡ ὁποία εἶναι σύμφωνος ἅπασα) παρακαλεῖ τὴν Γραμματεῖαν, ἀφοῦ τὰ λάβει ὑπ' ὄψιν νὰ εὐδοκήσῃ διὰ νὰ ἀποφασίσῃ καὶ νὰ μᾶς κοινοποιήσῃ, ἐὰν ἐγκρίνῃ, διότι πολλοὶ ἐκ τῶν ἰδιοκτητῶν τούτων πρὸ καιροῦ ἐξήτησαν καὶ διαγραφὴν καὶ ἄδειαν διὰ νὰ ἀνεγείρῃσι τὰ εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως οἰκόπεδά των καὶ ἔνεκα τῶν αἰτιῶν τούτων τοῖς τὰ ἡρνήθημεν ἄχρι τοῦδε, ἐνῶ πρὸς τοὺς ἐπιλοίπους δίδεται ἡ εὐθυγραμμία.

Εὐπειθέστατος

Ὁ Ἐπαρχιακὸς Διευθυντὴς Ἀττικῆς κ.λ.π.

Τ. Σ. (Ὑπογραφή) ΚΩΝΣΤ. ΑΞΙΩΤΗΣ

Ἀριθ. 8248.

Ἀριθ. πρωτ. 63.

Τὰ γειτονεύοντα μέρη τὰς κατὰ τὸ κατωφερὲς τῆς Ἀκροπόλεως Ἀρχαιότητος.

1ον Θησεῖον.

Βορ. Τὸ χωράφιον τοῦ Καλαργαστηριάρη Ὑδραίου ἕως τὰ Ἐκκρήσια (sic) μετὰ τῶν δύο οἰκῶν, τοῦ ἰδίου.

Δυτ. Χωράφιον Βρυζάκη.

Νοτ. Ἐθνικὸν χωράφιον Ἀντωνοπούλου καὶ Ἀντωνιάδου.

Ἀνατ. Ξηροτάγαρου.

2ον Βάθρον ἀνατολικά τοῦ Θησεῖου.

Β. Παντελῆ Καψύλη οἰκόπεδον.

Ν. Μελέτη οἰκίσκος μικρὸς καὶ οἰκόπεδον.

Α. Ζαμανίκη οἰκίσκος μὲ τὴν αὐλὴν του.

Δ. Μικέλη Γ. Γεώργη (ἢ Τζότζη) ἐρεῖπιον.

3ον Τὸ πλησίον αὐτοῦ ἀκρωτηριασμένον ἄγαλμα.

Δ. Πιπέρενας οἰκίσκος μικρὸς καὶ αὐλή.

Β. Στάμου Ρέντα οἰκίσκος καὶ αὐλή.

Ν. Ζαμανίκου ἐρεῖπιον.

Α. Σπύρου Κτενᾶ ἐρεῖπιον.

4ον Ἄγαλμα Ἐρυχθονίου.

Β. Γεωργαννᾶ Σπανοῦ οἰκίσκος δίροφος καὶ αὐλή, δύο οἰκίσκοι τῶν Φιλίππῃ Κολιάτζου καὶ Ἀναστάση Συράκη.

Α. Τὸ ἴδιον ὁ αὐτός.

Ν. Σπύρου Κτενᾶ ἐρεῖπιον.

Α. Τοῦ ἰδίου τὸ αὐτό.

5ον Τὸ γυμνάσιον τοῦ Πτολεμαίου, Δυτικὸς τοῖχος αὐτοῦ.

Δ. Σιδέρη Σκιαδᾶ οἰκίσκος.

Ν. Τοῦ αὐτοῦ αὐλή καὶ οἰκόπεδον Μ. Βαρβάνου.

Α. Γεωργίου Βαρβάνου δίροφος οἰκίσκος.

Β. Τοῦ ἰδίου κήπος καὶ αὐλή.

6ον Βόρειος τοῖχος τοῦ αὐτοῦ Γυμνασίου.

Β. Χατζῆ Γκίκα ὁ ἔσω οἶκος, Νικολῆ Καλαντζῆ ὁμοίως, Ἰωάννη Καλαντζῆ ὁμοίως, Δημητρίου Τυροπούλου ὁμοίως, Θεοδώρου Κουτσούκου ὁμοίως ἐρεῖπιον ὑδραϊκὸν τὸ ἔσω μέρος.

Α. Πέτρου Ρεβελλάκη ἐρεῖπιον.

Ν. Κήπος Προκ. Βενιζέλου, καὶ οἶκος μὲ αὐλὴν Ἀλυπίου Καλογερά.

Δ. Κωνσταντὶ Πιττάκη ὁ ἔσω οἶκος καὶ Ρέντα ἐρεῖπιον.

7ον Ποικίλη.

Α. Αὐλὴ Δημητρίου Σαλωνιτίδου.

Β. Οἰκίσκος καὶ αὐλὴ Ἰωάννου Στάθη.

Δ. Τοῦ Σαλωνιτίδου οἶκοι δύο.

Ν. Τοῦ αὐτοῦ αὐλὴ καὶ τοῦ Ποριότου οἶκος.

8ον Πύλη Ἀγορᾶς.

Δ. Ἐρεῖπιον Γάσπαρη.

Β. Τὸ τοῦ Ἀποστολάκη καὶ τῶν υἱῶν τοῦ Βρυζάκη καὶ τοῦ Βρυζάκη καὶ τοῦ Ἡσαΐα.

Α. Τοῦ ἰδίου Ἡσαΐα ἐρεῖπιον, Ἀναστασίου Μισηρλῆ οἶκος καὶ ὁ πλησίον οἰκίσκος τοῦ Μαραγκοῦ.

Ν. Ἰωάννου Χριστοδοῦλου δύο δωμάτια.

9ον Τετραγωνικὴ οἰκοδομὴ τοῦ Ἀδριανοῦ, ἀνατολικὸν τοῖχος αὐτῆς.

Α. Ἐρείπια ἐργαστηρίων 1) Βελάνου, 2) Γεωργαντᾶ Ἀτέση, 3) Γιαλίστρα, 4) Σπύρου Πατούσα, 5) Σπύρου Χαρχανδάλη, 6) Ἰωάννου Στάθη.

Ν. Ἰωάννου Χαρχανδάλη, Ἰωάννου Στάθη καὶ δύο ἐργαστήρια Ζαχαρίτζα.

Δ. Δημόσια.

Β. Εἰς οἶκος Σπύρου Ἀτέση, Κώστα Γιαννιότη καὶ Ζαχαρίτζα ἐργαστηρότοπος καὶ Ἀλυπίου Καλογερά.

Βόρειος τοῖχος αὐτῆς.

Α. Ἐργαστήριον Νικολῆ Γ. Ὑδραίου.

Β. Γεωργίου Φίνλαην, Σταύρου Πατούσα, Π. Λούκα, Μιχαήλ Τουλούμα, Σπύρου Βλάχου, Παν. Σκουζέ, Σουρμελή, Χαντζῆ Γκίκα, Λούκα, Σιδέρη Ἀργύρη, Ἀναστασίου Βλάχου, Γεωργίου Μπερσῆ, Σωτῆρι Ἀργύρη, Γ. Φίνλαην, Ἰωάννου Βλάχου.

Δ. Ἐργαστήρι Παναγιώτου Παναγιωτάκη καὶ Γιοργουζῆ ἐρείπιον.

Δυτικὸς τοῖχος αὐτῆς.

Δ. Ἐρείπια ἐργαστηρίων 1) Ζιγγαρά Ν. Ζαχαρίτζα, Ν. Κοπίδη Γιωργουζάκη γαμβρός, Ἀναστάση Μάγειρα, τ' ἄλλα ὅλα ἐθνικά.

10ον Πύργος Κυρήστου.

Α. Ἐρείπιον Λουριώτη.

Ν. Τοῦ ιδίου τὸ αὐτό.

Δ. Ἐρείπιον Ἀντωνοπούλου καὶ οἰκόπεδον Ζαχαρίτζα καὶ Γιαννιότη Κώστα.

Β. Τοῦ Ἀντωνοπούλου καὶ Κωνσταντίνου Βλαχούτσα.

11ον Τὸ καλούμενον Πρυτανεῖον.

Α. Γάσπαρη οἶκος καὶ αὐλή, καὶ Καλουδάκη οἶκος.

Β. Ποντική οἶκος.

Ν. Ἐθνικόν.

Δ. Ἐλαιοτριβεῖον τῶν υἱῶν τοῦ Α. Βενιζέλου, Εἰρήνη οἰκίσκος καὶ ἐρείπιον.

12ον Λυσικράτους Μνημεῖον.

Ν. Μοναστήρι Λατίνων ἐρείπιον.

Δ. Τὸ αὐτό.

Β. Τὸ αὐτό.

Α. Οἰκίσκος Γεωργάκη Ἀθηναίου.

13ον Βάχχου θέατρον.

Α. Νικολάου Ντούπη οἰκίσκος, καὶ ὁ τοῦ Ἀναγνώστου Ντουφεξῆ.

Ν. Οἰκίσκος καὶ αὐλή Σωτῆρι Ἀγαπίου καὶ χωράφιον Ῥαφτοπούλου.

Δ. Σωτῆρι Πιττάκη μικρὸς οἰκίσκος, ἡ δὲ γῆ τοῦ θεάτρου ὑπάρχει τοῦ Π. Πανταζῆ Ἰωάννη Μωραΐτη καὶ Μουλαμπικῆρι.

Τὸ πλησιάζον τὸ βόρειον μέρος τῆς Ἀκροπόλεως.
Ἐρείπια.

Γεωργάκη Τσάκωνα Ἐθνικόν, Ἐκκλησία, Ἀναγνώστου Αἰγινήτου, Ψαλίδα, Ἡλία Κον-

τομέτρου, Ν. Γέροντα οἰκίσκος, Φριδηρίκου οἰκόπεδον, Ν. Γέροντα. Οἶκος ἡ αὐλή τοῦ δποίου ἐμπεριλαμβάνει καὶ τὴν ιδιόκτητον ἐκκλησίαν. Ν. Γέροντα. Γῆπεδον τριῶν στρεμμάτων ὡς ἔγγιστα, Χρήστου Τρίμη, Ν. Γέροντα, Τζυρῷ, Δημητρίου Τρίμη, Τζυρῷ Λουζιέρη, Θ. Θαλασσινού, Καπαρέλη.

Νεόκτιστοι οἶκοι.

Χ. Λίβενας οἰκίσκος καὶ Σαράντης Κανατᾶς καὶ Κώστενας οἰκίσκος, Μακρυγιάννη χωράφιον.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 5 Ἰαν. 1835.

Ὁ Γεν. συνεργάτης τῶν ἐπὶ τῶν Ἀρχαιοτήτων
Κ. Σ. ΠΙΤΤΑΚΗΣ

Ὅτι ἴσον

Ἀθῆναι τῇ 23 Ἰαν. 1835.

Ὁ ἐπαρχιακὸς Διευθυντὴς Ἀττικῆς κλπ.
Τ. Σ. (Ὑπογραφή) ΚΩΝΣΤ. ΑΞΙΩΤΗΣ

Ἀριθ. 8893

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Η ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ
ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Ἀνασκαφῶν Ἐπιτροπὴν.

Σὰς διευθύνομεν ἐσωκλείστως ἀντίγραφον τοῦ καταστρωθέντος καταλόγου παρὰ τοῦ Ἀρχιτέκτονος Ἀθηνῶν, συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων Κ. Πιττάκη διὰ τὰ λαμβανόμενα δι' ἀνασκαφὴν γῆπεδα παρὰ τῆς Κυβερνήσεως.

Τὸν κατάλογον τοῦτον θεωροῦμεν καὶ ἀκριβέστερον καὶ πληρέστερον ὅλων τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων, καθ' ὅς εἴχομεν δώσει ἐντόνους διαταγὰς πρὸς τὸν Ἀρχιτέκτονα καὶ σὰς παρακαλοῦμεν ἔχοντες αὐτὸν ὑπ' ὄψει νὰ ἐνεργήσῃτε, ὥστε νὰ δοθῇ ἐν πέρας εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 18ῃ Μαΐου 1838.

Ὁ Γραμματεὺς

Γ. ΓΛΑΡΑΚΗΣ

Ἀριθ. 8894

Ἀριθ. Π. 705

Ἀριθ. Δ. 393

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15ῃ Φεβρουαρίου 1838

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως. Β. Γραμματεῖαν
τῆς Ἐπικρατείας.

Ἐπειδὴ μοι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπαρκέσω τρέχων ἀπανταχοῦ διὰ τὴν διατήρησιν τῶν

Ἀρχαιοτήτων, ἐπεὶδὴ πολλὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότητος σφύζοντα ἐπὶ τῶν βράχων ἢ ἐπάνω εἰς θεμέλια καὶ ἐρείπια καταφανίζονται ἀπὸ τοὺς λιθουργοὺς διὰ τὴν ἀπειρίαν αὐτῶν, ἢ διὰ τὴν κακοήθειαν, πρὸς ἀποφυγὴν τοιαύτης καταστροφῆς, προβάλλω εἰς τὴν Β. Γραμματεῖαν τὸν ἀκόλουθον συντηρητικὸν τρόπον.

Αὐτ. Νὰ προκαλεσθῇ Β. Διάταγμα διὰ νὰ προσδιορισθῶσι τὰ λατομεῖα ἐκάστης πόλεως ἀπὸ τὸν ἔφορον τῶν Ἀρχαιοτήτων συμφώνως μὲ τὸν διοικητὴν τοῦ μέρους.

Βον. Οἱ χωροφύλακες δυνάμει τοῦ 117 ἄρθρ. τοῦ κανονισμοῦ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ σώματος τῆς χωροφυλακῆς νὰ συλλαμβάνωσι καὶ ἐμποδίζωσιν ὅσους εὗρωσι καταστρέφοντας, ἢ βλάπτοντας τὰς ἀρχαιοτήτας, ἢ λιθοτομοῦντας ἐκτὸς τῶν προσδιορισμένων μερῶν.

Γον. Νὰ μὴ δοθῇ εἰς προικοδότησιν κανένα μέρος ὅπου ἦσαν Ἀρχαιοτήτες, ὡς εἶναι τὸ πλησίον τοῦ Ἀλφειοῦ μέρος τῆς Ὀλυμπίας, τὸ κατὰ τὴν ἀρχαίαν Ἐπίδαυρον, τὴν Τίρυνθα, τὴν Μαντινείαν, τὴν Τεγέαν, τὴν Σπάρτην, τὴν Μεσσήνην, τοὺς Δελφούς, τὴν Ἐλευσίνα καὶ γενικῶς ὅπου φαίνονται ἔχνη ἀρχαιοτήτων.

Δον. Νὰ διαταγῶσιν οἱ δασονόμοι διὰ νὰ προσέχωσιν εἰς τὰ χωρία καὶ ἐρήμους τόπους, ὅπου κατασκευάζεται ἄσβεστος διὰ νὰ μὴ λαμβάνωσιν οἱ ἄσβεστοποιοὶ ἀρχαίας πέτρας ἀπὸ οἰκοδομᾶς, ἢ καὶ τὰς τυχερῶς ἐκεῖ εὗρεθείσας καὶ διακρινούσας τὸ πάλαι τὰ ὄρια τοῦ μέρους, καὶ αἵτινες συνήθως φέρουσι τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην **ΗΡΟΔΩΤΕΙΟΥ** κλπ.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον πιστεύω, ὅτι θέλουσιν διατηρηθῇ τὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότητος.

Εὐπειθέστατος
Ὁ Ἐφορὸς τοῦ Μουσείου κ.τ.λ.
Κ. Σ. ΠΙΤΤΑΚΗΣ

***Αριθ. Δ. 596**

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν
παρακαλουμένην νὰ δώσῃ τὰς ἀναγκαίας
διαταγὰς.

***Ἐν Ἀθήναις τῇ 18ῃ Φεβρουαρίου 1838**

Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτλ. Γραμματεὺς
τῆς Ἐπικρατείας.
Γ. ΓΛΑΡΑΚΗΣ

***Αριθ. 8253.**

***Αριθ. Π. 11100**

***Αριθ. Δ. 429**

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κ.λ.

***Ἀναφερόμενος εἰς τὴν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 10 Ἰαν. προτέραν μας περὶ τῶν προσδιορισθέντων**

διὰ τὴν ἀνασκαφὴν γηπέδων καὶ οἰκίων κατὰ τὴν παλαιὰν πόλιν, ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ σᾶς καθυποβάλωμεν καὶ τὰς ἀκολουθοῦσας σκέψεις ἀφορώσας τὴν ὀφειλομένην καταμέτρησιν τῶν μέτρων δι' ἀποξημίωσιν εἰς πολλοὺς ἰδιοκτητὰς καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἡ Γραμ. τῶν Ἑσωτ. εἶνε γνώμης ὅτι ἡ κυβέρνησις πρέπει νὰ ἐκτελέσῃ αὐτήν.

1) Δυνάμει τοῦ Γ' ἄρθρου τοῦ συμφωνητικοῦ τῆς κυβερνήσεως μὲ τὴν κοινότητα ὅλα τὰ διὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀναγκαίουντα γήπεδα παραχωροῦνται εἰς τὴν κυβέρνησιν μὲ ἀποξημίωσιν 70 λεπτῶν τὸν $\square$ πῆχυν πληρωθησομένην ἀπὸ τὸ ταμεῖον τῆς ἐπικρατείας.

Δυνάμει ὅθεν τοῦ ἄρθρου τούτου ἡ κυβέρνησις ὀφείλει κατὰ πρῶτον νὰ διατάξῃ τὴν καταμέτρησιν τοῦ ἐμβαδοῦ ἐνὸς ἐκάστου τῶν γηπέδων τούτων διὰ νὰ γνωρίσῃ ὡς ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τὸ ποσὸν τῆς ὀφειλομένης ἀποξημιώσεως καὶ ἡμπορέσῃ νὰ ἐνεργήσῃ αὐτήν.

2) Καθόσον ἀφορᾷ τὰς ἤδη οἰκοδομημένας οἰκίας ἐκ τῶν προσδιορισθεισῶν διὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὡς τὴν τοῦ κυρίου Γάσπαρη καὶ ἄλλας νὰ ἀπαγορευθῇ εἰς τοὺς ἰδιοκτητὰς αὐτῶν τοῦ νὰ κάμνουν τοῦ λοιποῦ πᾶσαν θεμελιώδη ἐπισκευὴν εἰς αὐτάς, ἢ δὲ κυβέρνησις νὰ ὑποσχεθῇ νὰ ἀποξημίωσιν αὐτοὺς, ὅταν ἀλοφασίσῃ νὰ κατεδαφίσῃ τὰς οἰκίας τῶν κατὰ τὴν γεννησομένην κατ' ἀντιβολίαν ἐκτίμησιν.

3) Ἡ κυβέρνησις νὰ ἀποξημίωσιν εὐθὺς τοὺς ἰδιοκτητὰς τῶν παραχωρουμένων διὰ τὴν ἀνασκαφὴν γηπέδων ἀνὰ 70 λεπτά τὸν πῆχυν διὰ νὰ ἡμπορέσουν οὗτοι νὰ ἀγοράσουν καὶ οἰκοδομήσουν ἄλλου.

4) Νὰ ἀρχίσῃ εὐθὺς ἡ ἀνασκαφὴ ἀπὸ τὰ γήπεδα τὰ πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Αἰλίου διὰ νὰ ἀνοίξῃ οὕτω ἡ ὁδὸς αὕτη ἢ φέρουσα πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ βεβαιωθῶν οἱ πολῖται διὰ τὴν κατὰ μικρὸν πραγματοποιήσιν τῆς ἀνασκαφῆς.

5) Νὰ διορισθῇ ἀπὸ μέρους τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰς ὑπάλληλος, καὶ ὡς τοιοῦτον νομίζομεν κατάλληλον τὸν κύριον Πιττάκην διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν καταμέτρησιν τῶν γηπέδων ὁμοῦ μὲ ἓνα γεωμέτην, καὶ τὸν ἐπὶ τούτῳ διορισθησόμενον ἀπὸ τὴν κοινότητα.

Περὶ τῆς ἐνεργείας τινῶν τῶν μέτρων τούτων, ὡς τοῦ τῆς καταμετρήσεως, δύνανται αἱ Γραμμ. νὰ φροντίσωσιν ἅψ' ἑαυτῶν καὶ ἄνευ ἐνὸς Β. εἰδικοῦ διατάγματος, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα καθυποβάλλουσαι εἰς τὴν Α. Μ. νὰ ζητήσουν τὰς περαιτέρω διαταγὰς τῆς. Τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀνασκαφῆς εἶνε ἐκ τῶν καθηκόντων τῆς ἐπὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως. Κοινοποιῶν εἰς αὐτὴν τὴν περὶ τούτου γνώμην μου τὴν παρακαλῶ νὰ τὴν

λάβη εἰς σκέψιν καὶ μὲ ἀπαντήσῃ ὅσον τάχιον, διότι ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀποζημιώσεως διὰ τὴν ἀνασκαφὴν συνίσταται μὲ τὴν γενικὴν ἀποζημίωσιν τὴν ὀφειλομένην παρὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς κοινότητος εἰς πολλοὺς ἰδιοκτήτας τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκτὸς τούτου πολλαὶ ἀπαιτήσεις διηρυσμένησαν ἤδη εἰς τὴν Γραμμ. ἐπὶ τῶν ὁποίων αὕτη δὲν ἡμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ τίποτε πρὶν ἢ ληφθῇ ἐν γενικὸν μέτρον περὶ τῆς ὅλης ὑποθέσεως.

Ἀθῆναι τῇ 4 Φεβρουαρίου 1836.

Γ. ΠΡΑΪΔΗΣ

Ἀριθ. 8249

Ἀριθ. II. 11100

Ἀριθ. Δ. 4411

Πρὸς τὸν Ἐπαρχιακὸν Διευθυντὴν Ἀττικῆς.

Ἡ Α. Μ. διὰ τοῦ ὑπὸ ἡμερομηνίαν Β. Δ. εὐρεστέθῃ νὰ ἐγκρίνῃ τὸν καθυποβληθέντα παρὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτήτων Κου Ros κατάλογον ἀφορῶντα τὰ προσδιορισθέντα διὰ τὴν ἀνασκαφὴν γήπεδα καὶ οἰκίας. Ἀντίγραφον τοῦ καταλόγου τούτου κοινοποιούντες εἰς ὑμᾶς ἐσωκλείστως σᾶς προσκαλοῦμεν 1ον νὰ κοινοποιήσετε αὐτὸν εἰς τὸν δήμαρχον πρὸς ὁδηγίαν 2ον νὰ τὸν προσκαλέσετε νὰ τοιχοκολλήσῃ ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ δημαρχιακοῦ καταστήματος ἀντίγραφον τούτου πρὸς ἀποφυγὴν παραπόνων ἢ καταχρήσεων 3ον νὰ ἀπαγορεύσετε αὐστηρῶς πᾶσαν οἰκοδομήν ἐπὶ τῶν διὰ τὴν ἀνασκαφὴν προσδιορισθέντων τόπων, διὰ πᾶσαν δὲ παράβασιν τῶν διατάξεων τούτων κατασταίνεσθε ὑμεῖς ὑπεύθυνος.

Ταῦτα κοινοποιούμεν εἰς ὑμᾶς ἐπὶ τοῦ παρόντος διαφυλαττόμενοι νὰ ἐφοδιάσωμεν ἀκολούθως μὲ λεπτομερεστέρας ὁδηγίας τόσον ὥς πρὸς τὰς ἤδη οἰκοδομηθείσας οἰκίας, καθὼς καὶ ὡς

πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀποξενώσεως τῶν γηπέδων ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν οἰκοδομήθησαν ἔτι οἰκίαι.

Ἀθῆναι τὴν 26ην Δεκεμβρίου 1835.

Γ. ΠΡΑΪΔΗΣ

Ἀριθ. 8250

Διεκπ. 11 Ἰαν.

Ἀριθ. Δ. 11100

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Γραμμ(ατεῖαν).

Κοινοποιεῖται εἰς ὑμᾶς ἐν ὀπισθογράφῳ ἀντίγραφον τῶν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 22 10/69./3 Ἰαν. Β. Δ. περὶ τῆς ὑποσημειουμένης ὑποθέσεως, δι' οὗ ἡ Α. Μ. ἐγκρίνει τὸν καθυποβληθέντα ἀπὸ τὸν ἐπὶ τῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ros κατάλογον τῶν διὰ τὴν ἀνασκαφὴν προσδιορισθσμένων γηπέδων καὶ οἰκιῶν. Ἀντίγραφον τοῦ καταλόγου τούτου συνδεομένου μὲ τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας ἐκοινοποιήθη εἰς τὸν ἐπαρχιακὸν Διευθυντὴν. Ἡ περὶ ἀποζημιώσεως πρότασις δὲν συμφέρει νὰ ἐπιδοθῇ ἐνόσφ τὸ κοινοτικὸν συμβούλιον δὲν ἀποφασίσῃ περὶ τῆς γενικῆς ἀποζημιώσεως γενησομένης κατὰ τοὺς ὅρους τοῦ μεταξὺ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς κοινότητος συμφωνητικοῦ: διότι ἀναγνωρισθέντος ἀπαξ τοῦ συμφωνητικοῦ ἢ περὶ ἀποζημιώσεως πρότασις τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν διὰ τὴν ἀνασκαφὴν προσδιορισθέντων τόπων καταντᾷ ἀπλουσία. Περὶ τούτων ἢ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματεία θέλει ἐγκαίρως σᾶς εἰδοποιήσει.

Ἐν τούτοις ὁ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτήτων Γενικὸς Ἐφορος πρέπει νὰ προσκληθῇ νὰ φροντίξῃ ὁμοῦ μὲ τὸν Ἐπαρχιακὸν Διευθυντὴν περὶ τῆς διὰ τὸ μέλλον ἀπαγορεύσεως νέων οἰκοδομῶν ἐπὶ τῶν σημειουμένων εἰς τὸν κατάλογον γηπέδων.

Ἀθῆναι 10 Ἰανουαρίου 1835.

Γ. ΠΡΑΪΔΗΣ

Τιμὴ ἐκάστου τόμου τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου
μετὰ τοῦ Παραρτήματος δραχμαὶ 250.